

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 26

Том 2

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 26

Volume 2

**Одеса
2019**

УДК 81.161.2(051)
ББК 81.031.4я5
З-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська.
Editor-in-chief: T. Yu. Kovalevska.

Заступник головного редактора: А. П. Романченко.
Vice-editors: A. P. Romanchenko.

Відповідальний секретар: С. С. Поліщук.
Secretary: S. S. Polishchuk.

Редакційна колегія: д-р філософії Д. Блохин (Німеччина), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Т. І. Домброван (Україна), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. І. М. Колегаєва (Україна), д-р ф. н. В. О. Колесник (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р ф. н. В. П. Олексенко (Україна), д-р ф. н. М. Парзулова (Болгарія), д-р ф. н. Н. В. Петлюченко (Україна), д-р ф. н. Є. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р філософії У. Холод (Чеська Республіка), канд. ф. н. Н. М. Хрустик (Україна), д-р ф. н. Є. М. Черноіваненко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: D. Blokhin, I. Bondarenko, O. Voytseva, T. Dombrovan, O. Karpenko, I. Kolehajeva, V. Kolesnyk, N. Kondratenko, V. Oleksenko, M. Parzulova, N. Petlyuchenko, Y. Stepanov, S. Formanova, U. Kholod, N. Khrustyk, Y. Chernoiivanenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Валюх З. О., доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету;

Мосенкіс Ю. Л., доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор Херсонського державного університету.

Рекомендовано до друку

Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 10 від 27.06.2019 р.

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8931 від 05.07.2004 р.

Збірник наукових праць «Записки з українського мовознавства» постановою Президії ДАК України № 241 від 09.03.2016 р. внесено до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.

Збірник індексується та реферується в базах Index Copernicus, Worldcat, Наукова періодика НБУ імені В. І. Вернадського, Загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова», Український реферативний журнал «Джерело».

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14.

E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

**Світлій пам'яті великого українського вченого –
члена-кореспондента
Національної академії наук України, доктора філологічних наук,
професора
КАРПЕНКА ЮРІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА
(29.09.1929 – 10.12.2009)
присвячуємо**

УДК 811.111'42:305:141.78

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181447>

О. А. Бабелюк,

*д-р філол. наук, проф.,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
професор кафедри іноземних мов та перекладознавства;*

А. А. Марчишина,

*д-р філол. наук, доц.,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
доцент кафедри англійської мови*

КОНЦЕПЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ: ВАРІАЦІЇ НА ТЕМУ САМОТОТОЖНОСТІ

Статтю присвячено висвітленню проблематики ідентичності у постмодерністських текстах. Схарактеризовано філософське підґрунтя й методологічний базис постмодернізму як світоглядного напрямку та його вплив на параметри мовного відображення ідентичності особи. Проаналізовано підходи до вивчення ідентичності як соціокультурного феномену й текстового конструкту, з'ясовано особливості вербалізації різних аспектів самототожності індивіда у їхній множинності й цілісності.

Ключові слова: гендер, ідентичність, постмодернізм, постмодерністський текст, соціокультурний феномен.

Постановка проблеми. Концептуальне осмислення ідентичності відбувалося у кожен історичний період з огляду на політичний, соціальний та культурний дискурс. Вмотивоване тлумачення самототожності опирається на чинну епістему, рівень розвитку національно-мовної спільноти та статус мовця-індивіда в ній. Розмаїття ж інтерпретацій ідентичності доцільно пояснювати її багатоаспектною природою та наукових підходом, в межах якого здійснюється дослідження.

Мета цієї статті – окреслити розуміння ідентичності та її мовне означування в постмодерністському тексті.

Завдання: висвітлити погляди на поняття ідентичності в соціогуманітарній царині знань; схарактеризувати тлумачення та проілюструвати відображення ідентичності в постмодерністських текстах.

Аналіз досліджень проблеми. Серйозне теоретичне й емпіричне дослідження проблеми ідентичності розпочалося в 1980-і роки ХХ століття. Поняття самості, его (ego), Я-концепції, образу «Я», self, які існували до того часу, в цей період зазнають уточнень, доповнень, нових інтерпретацій, а інколи й цілковитого заперечення.

Сутність та специфіка поняття *ідентичності* визначається ракурсом її дослідження. Так, *антропонімічна ідентичність* мовної особистості розглядається в

площині прагматики та ономастики в поєднанні з лінгвокультурологією (С. Гарагуля). Дослідники *комунікативної ідентичності* користуються здобутками прагматики, гендерної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, лінгвістики тексту та психолінгвістики (О. Горошко, М. Макаров, М. Школова, Г. Яворська). *Культурну ідентичність* (М. Martin) розглядають у вузькому сенсі (як приналежність до конкретної національної культури) або широкому (як глобальну ідентичність, концепцію «глобального культурного супермаркету» [11, с. 9] (G. Mathews), Д. Шевчук). *Лінгвокультурну ідентичність* аналізують крізь призму лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, дискурсології й психолінгвістики (Н. Герман, Л. Гришаєва, Я. Цурикова та ін.), а *етнокультурна* – базується на досвіді етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, когнітивної лінгвістики, дискурсології та міжкультурної комунікації (О. Селіванова), що безпосередньо пов'язано з процесом формування етнокультурної свідомості (Ф. Бацевич, С. Волинець). *Соціокультурна ідентичність* ретранслює цінності, норми, рольові настанови й поведінкові моделі в умовах культурно-мовної традиції певної спільноти (Л. Біловус, А. Кургузов). *Національна ідентичність* (З. Бауман, А. Кулик, І. Лисий, М. Мартін, З. Мах, І. Пясковський, Е. Д. Сміт) утілює етнічну автентичність та вкорінення в історію й традицію буття своєї нації. Національна ідентичність – амбівалентна, оскільки існує у вимірах «Я-суб'єкта» і «МИ-суб'єкта», яких об'єднує «критерій тяглості в культурних змінах, критерій самості культури, критерій традиційності як вірності спільнотній ієрархії цінностей» [2, с. 51]. *Етнічна ідентичність* мислиться вужче, ніж національна, і визначається походженням від предків та народженням індивіда від його батьків і прабатьків (Е. Сміт, Дж. Хатчінсон). У цьому ж ключі виділяють також множину ідентичностей (*родових, територіальних або регіональних, соціоекономічних (класових), релігійних, етнічних, національних*) [5, с. 13–17].

Виклад основного матеріалу дослідження. В силу своєї теоретико-методологічної платформи, постмодернізм завжди поєднував ознаки філософського осмислення дійсності, світоглядного ракурсу та літературно-художньої течії. За визначенням одного із основоположників постмодерну Ж.-Ф. Ліотара, «постмодерн – це стан знання в сучасних найбільш розвинених суспільствах. Стан культури після трансформацій, яких зазнали правила гри в науці, літературі й мистецтві наприкінці ХІХ ст.» [1, с. 9]. Відображення культурних цінностей та соціальних принципів у вербальних творах розширює як вузько філософське, так і белетристичне розуміння постмодернізму й дозволяє тлумачити його як спосіб мислення, що знаходить вияв у формуванні базових категорій суспільної взаємодії, до яких зараховуємо ідентичність.

Для епохи постмодернізму знаковим є прагнення позбутися правил, поставивши під сумнів будь-яку впорядкованість і давши можливість виявити абсурд цінностей. Це пояснює розмитість традиційно окреслених параметрів ідентичності, адже постмодерністська епістемологія пропонує ще одну спробу пізнати світ, а в ньому – себе. Пошук ідентичності стає життєвою потребою для становлення та гармонізації власної сутності в хаосі навколишнього постмодерного світу.

Заявлені постмодерністською методологією принципи «акцентування ролі випадкових флуктуацій і нестабільності у процесі породження якісно нових, непередбачуваних станів систем, що розвиваються» [4, с. 131] проектується й на таку складноструктуровану систему, як ідентичність. Постмодерністське уявлення про глобалізовану людину, космополіта передбачає звільнення від спадку моралі традиційної ідентичності й провокує зміну ментальності, толерування вільного вибору

ідентичності. Побутування демократичного устрою в багатьох суспільствах та розповсюдження цінностей особистих свобод відчинили «скриньку Пандори» – індивіди, що почувалися некомфортно в приписаній їм суспільством ідентичності, заговорили про свою «проблему» й розпочали пошуки її вирішення.

Постулювання багатоманітності на шкалі особистісного вибору, множинність «я» [6, с. 18] плюралізують смисл постмодерністського тексту, розшаровують оповідь, децентрують її змістові акценти, розмивають узвичаєні ціннісні орієнтири. Втіленням такої реконструкції традиційних доміантних текстових складників є текстуалізована ідентичність, омовлена різнорівневими мовними одиницями. «Хаотичність» постмодерністського тексту, пермутація (змішування) фактичного й фіктивного [3, с. 284–285] відбилися на мозаїчності, колажності ідентичності та відсутності єдиної, ключової стрижневої риси, що дозволяє ідентифікувати індивіда як такого, що є представником певного класу осіб із чітко визначеними категоріальними ознаками. Ідентичність в постмодерністському тексті постає різноаспектною сутністю. Вона відображається з позицій статі, психологічності, зовнішності, фаху, соціального статусу, віку, освіченості, гендеру, сексуальності, матримоніальності, комунікабельності тощо. Осмислення феномена ідентичності потребує врахування специфіки контексту, в якому актуалізується її семантика. Вербалізація цього об'єкта залучає широкий діапазон мовних засобів, що покликані ретранслювати закладений мовцем (автором) зміст аналізованого поняття.

Постмодерністське тлумачення ідентичності відходить від примату біологічної сутності над її соціокультурним конструюванням. Наприклад, соціологічні дослідження щодо виникнення й розповсюдження хвороб схильні «трактувати біологію як соціально нейтральну і вибудовуватися на припущенні, що природжені біологічні відмінності між чоловіками й жінками є або мінімальними, або такими, що не мають значення» [7, с. 747].

Біологічна стаття традиційно передбачає певні риси характеру й спосіб суспільної інтеракції, що знаходить вияв у стереотипах. Зокрема, дослідження Е. М. Отт засвідчило, що потрапляючи у несиметричну з точки зору кількісного представництва за статтю службову ситуацію, позиції чоловіків і жінок будуть відрізнятися саме в силу стереотипного бачення. Дослідниця пояснює відмінності в термінах казкових героїв: незначна кількість чоловіків у жіночому середовищі перетворює їх на принців (crown-princes), а кілька жінок на тлі переважно чоловіків-колег опиняються в статусі Попелюшки (Cinderellas) [12, с. 54].

Вплив глобалізаційних процесів на ідентичність позначився таким чином, що вона втратила неповторність, загубилась у вирі уніфікаційних тенденцій на кшталт «унісекс». М. Ескудеро-Аліас назвала таке суспільство «царством культурної невидимості» (realm of cultural invisibility) [9, с. 2]. Пошук себе, самототожності, як реакція на нівелювання оригінальності, не заставив себе довго чекати і подекуди набрав дивовижних, несподіваних, а для певного кола осіб – очікуваних обрисів. Зокрема, на хвилі постмодернізму як розщеплення усталеного порядку речей з'явилась нова ідентичність – квір, що визначається як «опір категоріям та ярликам ідентичності» [9, с. 12]. Новітня ідентичність розщепила стереотипно нерозривну єдність таких ідентифікувальних категорій, як стать, гендер та сексуальність.

Досліджуючи текстове втілення статі, гендеру й пов'язаними з ними стереотипними соціальними ролями, Е. Сіксу констатує, що таке оприявлення є необхідною умовою для того, щоб змінити усталений status quo:

Woman must write her self: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies – for the same reasons, by

the same law, with the same fatal goal, woman must put herself into the text – as into the world and into history – by her own movement [8, с. 879].

Саме текст виступає тим «консервантом», який зберігає ідентичність певного історичного періоду. Нестійкість стереотипізованих рис ідентичності дослідниця пояснює тим, що вони існують лише в межах «історико-культурного обмеження» (historico-cultural limit), і зміна історичної, соціальної, культурної, політичної парадигми невідворотно спричинює трансформацію ідентичності. Е. Сіксу не самотня у своїх припущеннях. Адже за відповідних історичних та культурних умов гей/лесбійська ідентичність вийшла із маргінесу суспільного дискурсу та оприявила й «легітимізувала» себе наприкінці ХХ ст.:

*It should come as no surprise that the notion of an essential gay/lesbian identity, fraught with multiple specifications, is **historically and culturally contingent*** [15, с. 66].

Розповсюдження постмодерністського світогляду уможливило публічне декларування власної гендерної ідентичності, що одразу отримало назву «камінг-аут» (coming out), яка поширилася й на інші аспекти ідентичності, що здобули шанс на оприлюднення у зв'язку із зміною соціокультурної парадигми. Автори процитованого фрагмента називають внутрішнє відчуття своєї ідентичності «автентичною самістю» (authentic self [15, с. 67]), а лібералізовану можливість її появи та відображення в тексті, замість стереотипних образів, вважають виходом індивідуальних наративів із культурно зумовлених: “*individual narratives are dislocated from the cultural narratives*” [15, с. 68].

Антропоцентричний принцип аналізу наукових фактів та посилення уваги до людини в центрі досліджень, людини як антропоцентру тексту спрямовує увагу на вербалізацію особистості в усіх її можливих виявах. Так, людське тіло як невід’ємний складник ідентичності, набуває ознак текстового конструкту й функціонує як вагомий чинник текстової особистісної характеристики. Постмодернізм вивільняє тіло від сором’язливої епізодичності, якою зазвичай наділялася тілесність, поступаючись відтворенню рис характеру, ідеологічності, національно-культурних рис персонажа/особи в тексті. Саме на необхідність врахування тіла як реальної субстанції буття людини у метафізичній науковій дискусії вказує Е. Сіксу:

We’ve been turned away from our bodies, shamefully taught to ignore them, to strike them with that stupid sexual modesty; we’ve been made victims of the old fool’s game: each one will love the other sex [8, с. 885].

Отже, як засвідчує цитата із статті “The Laugh of the Medusa”, що вже стала культовою у теорії фемінізму, розкріпачення тіла розширить особистісну свободу, зокрема, в аспекті того, яку стать (*sex*) можна кохати (*love*).

Зовнішність європейської жінки середини ХХ ст. є впізнаваною за певними елементами одягу. У наведеному нижче фрагменті такими є білий капелюшок зі стрічкою та пластиковими скляними вишеньками (a white hat sashed with glass cherries), мантилья, накинута на голі плечі (mantilla over bare shoulders), яскраво зелена сукня з декольте (a bright green, décolleté dress) і високі, хоч і не завжди зручні, підбори (high heels):

*While in the meantime Lucille Kafkalis was standing exactly as she’d been told, half in and half out of the light, wearing **a white hat sashed with glass cherries, a mantilla over bare shoulders, a bright green, décolleté dress, and high heels, in which she didn’t move for fear of falling*** [10].

Ідентичність зображується як комплекс взаємозумовлених ознак, зміна однієї з яких неодмінно спричинює трансформацію усієї структури. Такі модифікації потрапляють у поле зору науковців і фіксуються науковими текстами відповідного

парадигмального спрямування. Це можна продемонструвати фрагментом статті із “*Journal of Social and Personal Relationships*”:

As husbands and wives enter older age, they leave the workforce, reduce their social connections, and devote greater time and energy to particularly salient relationships like their marriages. Therefore, the effect of marital quality on loneliness may be comparable for husbands and wives in later life [14, с. 117].

Представлені у цитованому фрагменті результати соціологічних досліджень окреслюють ідентичності чоловіка (*husband*) і дружини (*wife*) з точки зору віку (*age*), соціалізації (*social connections*), родинного статусу (*marriage*), фахової зайнятості (*workforce*). Зміна віку (*older*) зумовлює втрату робочого місця (*leave*), обмежує соціальні зв'язки (*reduce*) і позначається на сімейних стосунках (*devote greater time and energy*).

Ідентичність нашого сучасника/ці подається в тексті і як складноструктуроване поняття, і як вияв окремого аспекту буття індивіда. Так, у статті з он-лайн газети “*The Hamilton Spectator*” порушено проблему рівності статей у виборному органі:

One third of all candidates in the upcoming federal election are women. This is actually considered relatively good news for gender equality by Equal Voice, a non-partisan advocacy group aimed at increasing the participation of women in politics. That's because there has been a 1.5 percentage point increase in women candidates since the 2011 election. But clearly, as Equal Voice points out, we still have a long way to go. At that slow rate of progress, it will take another 11 federal elections – or 45 years – to reach gender balance on the ballot.

Why does it matter? Quite simply because half of the population is women. A democracy that fairly represents the interests of all people must be a truly representative democracy. If half of the voters are women, so too should half the candidates be women [13].

Автор викладає думку громадської організації, яка бореться за рівність жінок і чоловіків у представницькому органі. При цьому саме приналежність до певної біологічної статі є основним критерієм «гендерної рівності» (*gender equality*). Спрощене розуміння гендеру (як абсолютного синоніма статі) призводить до спрощеного розуміння «представницької демократії» (*representative democracy*). Надане пояснення вражає простотою: оскільки половина населення є жінками за статтю, то й кандидати у такій же кількості мають бути біологічними жінками. Відповідно до змісту тексту, ключовим критерієм ідентичності кандидатів на виборах, як і виборців, є їхня біологічна стать. У такий спосіб соціальна роль громадянина детермінована біологічними ознаками, що стереотипно передбачає певні психологічні, розумові, світоглядні характеристики.

Висновки. Як засвідчив аналіз постмодерністських текстів, відтворена в них гендерна ідентичність втілює певну історико-соціально-культурологічну формулу, в якій перетинаються стереотипні й новітні філософські, естетичні, моральні системи. Розширення меж особистісної свободи унаслідок світоглядних зрушень постмодернізму, руйнування усталених канонів суспільного співжиття й появи розмаїття ідентифікувальних ознак набувають вербалізованої форми і постають із текстового простору як самостійні сутності, у яких впізнаємо своїх сучасників.

Література

1. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. Москва : Ин-т эксперим. Социологии; СПб. : Алетейя, 1998. 159 с.

2. Лисий І. Я. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури. *TERTIUM NON DATUR: Проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI 9ро.* Київ : НаУКма, 2014. С. 40–52.

3. Палій О. П. Поетика постмодерністського роману (до теоретичних аспектів). *Літературознавчі студії.* 2013. Вип. 39(2). С. 278–288.

4. Сильницький Г. Г. Постмодернізм и синергетика : два 9робле к проблеме возникновения нового. *Известия Смоленского госуд. Ун-та.* 2008. № 1. С. 115–131.

5. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 223 с.

6. Стуліна М. В. Німецький постмодерністський дискурс: лінгвоконцептуальний і лінгвопоетичний аспекти : автореф. 9роб. ... 9робл. 9робле. наук: 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2011. 20 с.

7. Bird C. E., Rieker P. P. Gender matters: an integrated model for understanding men's and women's health. *Social Science & Medicine.* 1999. N 48(6). P. 745–755.

8. Cixous H. The Laugh of the Medusa. *Signs.* 1976. Vol. 1. No. 4. P. 875–893.

9. Escudero-Alias M. Long Live the King : A Genealogy of Performative Genders. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009. 225 p.

10. *Eugenides J.* Middlesex. URL: http://royallib.com/book/Eugenides_Jeffrey/Middlesex.html (дата звернення: 10.12.2016).

11. Mathews G. Global culture/individual identity: searching for home in the cultural supermarket. London : Routledge, 2000. 228 p.

12. Ott E. M. Effects of the Male-Female Ratio at Work: Policewomen and Male Nurses. *Psychology of Women Quarterly.* March 1989. N 13. P. 41–57.

13. Stepan Ch. The Spectator's View: No gender equality until 2060? *The Hamilton Spectator.* Oct 17, 2015. URL : <https://www.thespec.com/opinion-story/5964990-the-spectator-s-view-no-gender-equality-until-2060/>

14. Stokes J. E. Marital quality and loneliness in later life: A dyadic analysis of older married couples in Ireland. *Journal of Social and Personal Relationships.* 2017. Vol. 34 (1). P. 114–135.

15. Tilsen J., Nylund D. Resisting normativity: Queer musings on politics, identity, and the performance of therapy. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work.* 2010. № 3. P. 64–70.

References

1. Lyotard, J.-F. (1998), *The Postmodern Condition [Sostojanie Postmoderna]*. Institut eksperim. sotsiologii, Moscow; Aleteja, SPb, 159 p.

2. Lysyi, I. Ja. (2014), *The concept of national identity in cultural research [Kontsept natsionalnoi identychnosti v doslidzhenniah kultury]*, *TERTIUM NON DATUR: Problema kulturnoi identychnosti v literaturno-filosofskomu dyskursi XIX–XXI st.*, NaUKma, Kyiv, pp. 40–52.

3. Palij, O. P. (2013), *Poetics of postmodernist novel (to theoretical aspects) [Poetyka postmodernistskoho romanu (do teoretychnykh aspektiv)]*, *Literaturoznavchi studii*, Vyp. 39(2), pp. 278–288.

4. Silnitskii, G. G. (2008), *Postmodernism and synergetics : two approaches towards the problem of appearance of the new [Postmodernizm i sinergetika : dva podkhoda k 9roblem vzniknovenija novogo]*, *Izvestija Smolenskogo gosud. un-ta, Smolensk*, № 1, pp. 115–131.

5. Smith, E. D. (1994), *National Identity [Natsionalna identychnist]*, *Osnovy*, Kyiv, 223 p.

6. Stulina, M. V. (2011) *German postmodernist discourse : linguo-conceptual and linguopoetic aspects* [Nimetskyi postmodernistskyi dyskurs : linhvokontseptualnyi i linhuopoetychnyi aspekty], Odesa, 20 p.
7. Bird, C. E., Rieker P. P. . Gender matters: an integrated model for understanding men's and women's health // *Social Science & Medicine*. 1999. No. 48(6), p. 745–755.
8. Cixous, H. The Laugh of the Medusa. *Signs*. 1976. Vol. 1. No. 4, p. 875–893.
9. Escudero-Alias, M. *Long Live the King : A Genealogy of Performative Genders*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009. 225 p.
10. Eugenides, J. Middlesex. URL: http://royallib.com/book/Eugenides_Jeffrey/Middlesex.html.
11. Mathews, G. *Global culture/individual identity : searching for home in the cultural supermarket*. London : Routledge, 2000. 228 p.
12. Ott, E. M. Effects of the Male-Female Ratio at Work : Policewomen and Male Nurses // *Psychology of Women Quarterly*. March, 1989. No. 13, p. 41–57.
13. Stepan, Ch. The Spectator's View: No gender equality until 2060? // *The Hamilton Spectator*. Oct 17, 2015. URL: <https://www.thespec.com/opinion-story/5964990-the-spectator-s-view-no-gender-equality-until-2060/>.
14. Stokes, J. E. Marital quality and loneliness in later life : A dyadic analysis of older married couples in Ireland // *Journal of Social and Personal Relationships*. 2017. Vol. 34 (1), p. 114–135.
15. Tilsen, J., Nylund, D.. Resisting normativity : Queer musings on politics, identity, and the performance of therapy // *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*. 2010. No. 3, p. 64–70.

О. А. Бабелюк,

*Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности,
кафедра иностранных языков и переводоведения;*

А. А. Марчишина,

*Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко,
кафедра английского языка*

КОНЦЕПЦИЯ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ТЕКСТЕ: ВАРИАЦИИ НА ТЕМУ САМОТОЖДЕСТВА

Статья посвящена представлению проблематики идентичности в постмодернистских текстах. Охарактеризованы философские основы и методологический базис постмодернизма как направления мировоззрения и его влияние на параметры языкового отображения идентичности личности. Проанализировано подходы к изучению идентичности как социокультурного феномена и текстового конструкта, установлены особенности вербализации различных аспектов самотождества индивида в их множественности и целостности.

Ключевые слова: гендер, идентичность, постмодернизм, постмодернистский текст, социокультурный феномен.

O. A. Babelyuk,

*Lviv State University of Life Safety,
Department of Foreign Languages and Translation;*

A. A. Marchyshyna,

*Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University,
Department of the English Language*

GENDER IDENTITY CONCEPTION IN POSTMODERNIST TEXT: VARIATIONS OF SELFNESS

The study of gender identity used to have different biases in every historical period in varied political, social and cultural discourses. The present paper considers identity understanding and verbal means of its presentation in the texts of postmodernist period.

Semantics of identity depends on the approach of its investigation, therefore scholars deal with such varieties as *anthroponymic, communicative, cultural, linguocultural, ethnic, national, social, gender* etc. identities. Postmodernism as a theoretical and methodological basis of treating reality has penetrated into linguistic interpretation of language facts. Postmodernist identity is a multifaceted entity possessing a complex and coherent structure. Postmodernism promotes novel principles of a person's depicting in a text breaking the stereotypes and introducing new parameters of a human being description in a text. Such identity components as sex, gender, sexuality, formerly forbidden by social values and morals, appear in broad societal spheres and start being verbalized as inherent thus proper characteristics. The phenomenon known as 'coming-out' liberated numerous varieties of new identities.

In a postmodernist text, identity is examined from such its aspects as sex, psychology, appearance, profession, social and matrimonial status, age, education, sexuality, communicativeness, race, nationality and many others. Its contents comprises both stereotypical and new ethical and moral systems. Postmodernist texts reproduce such identity images where our coevals are easily recognized.

Key words: gender, identity, postmodernism, postmodernist text, socio-cultural phenomenon.

УДК 81

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181448>

С. П. Бибик,

*д-р філол. наук, проф.,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ В ДЗЕРКАЛІ ВИДАННЯ «ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА»

У статті узагальнено теоретичні і практичні напрямки сучасної лінгвостилістики, які відбивають зацікавлення авторів публікацій у науковому виданні Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Записки з українського

мовознавства». Визначено ключові поняття досліджень, проведено зіставлення актуальних термінів із відомими реєстрами понять української лінгвостилістики.

Ключові слова: лінгвостилістика, термін, одеська філологічна школа, поетична ономастика, стилістика художньої мови, стилістика рекламного тексту, рівнева стилістика.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Українська лінгвостилістика розвивається в єдиній парадигмі досліджень функціонального та жанрового розмаїття реалізацій літературних слов'янських мов. На сьогодні найбільш актуальними є напрямки комунікативно-діяльнісного, комунікативно-прагматичного, антропоцентричного, тобто суб'єктивізованого, підходів до створюваних у літературній мовній практиці текстів. Дослідники в галузі лінгвостилістики не відмежовуються від розширення об'єктів дослідження і рівневих реалізацій мовної структури у текстах різних стилів і жанрів, що розширює уявлення, знання про систему мови.

За останні два десятиліття в Україні зросла кількість наукових видань із спеціальності «філологія», і, за останніми відомостями, цей перелік нараховує понад шість десятків журналів, де можна публікувати результати досліджень з лінгвоукраїністики. Серед них видання «Записки з українського мовознавства», яке має свій «науковий портрет» у мовознавчому світі.

Поступ української лінгвостилістики, що відбувається в інтеграції з різними напрямками гуманітаристики, стимулює потужне розростання термінологічних парадигм та субпарадигм нових термінів, більшість з яких ми застосовуємо інтуїтивно за усталеним в узусі розумінням, а не в такій чіткій кодифікації, яку нам пропонують відповідні академічні видання. Та вони і не встигають за тим, щоб сформувати у відповідних темпах свій найповніший реєстр понять як інструменту аналізу мовної практики за різними методологічними підходами. Через це існує нагальна потреба в кодифікації сотень понять і термінів сучасної української лінгвостилістики. А ця складна робота повинна спиратися на адекватне застосування терміноодиниць у дослідницькій практиці, яку відбивають наукові публікації фахівців.

Отже, видання «Записки з українського мовознавства» є для нас також одним із важливих джерел, що відображає сучасні підходи до тексту, актуальні напрямки лінгвоукраїнознавчих досліджень у сфері рівневої стилістики, стилістики художньої мови, мови реклами, усної розмовної практики. Одеське видання – це і дзеркало сформованості української школи поетичної ономастики, яку очолив Ю. О. Карпенко. Ці аспекти і є предметом нашого огляду.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В останні кілька років в українському мовознавстві актуалізувалися пошуки у напрямку обстоювання ідей сформованості кількох філологічних шкіл в Україні: Харківської (потєбнянська; фонологічна; історико-філологічна; граматична; лексикографічна), Київської (фонологічна; історико-філологічна; діалектологічна; структурно-математична; граматична; лексикографічна, зокрема фразеографічна; стилістична), Одеської (фонологічна; ономастична; психолінгвістична) (Л. А. Лисиченко, Т. Ю. Лисиченко [10], Т. Ю. Ковалевська [11], О. С. Черемська [14], Г. М. Циганок [15], Г. В. Додонова, Н. Солонська та ін.). Можливо, цей перелік не вичерпаний, бо наука – динамічна субстанція, яку рухають постаті. Тому значною мірою не сам напрямок чи проблема, а особистісні якості науковців значною мірою впливають на формування і сформованість наукових шкіл. Не можна відкидати і територіальний чинник: адже та чи інша мовна особистість провадить свою наукову діяльність у часово-просторовій локації. Найскладніше, з

нашого погляду, обґрунтувати наявність стилістичної школи в Україні. В усіх науково-освітніх осередках викладачі-науковці працюють у цій царині, спираючись у своїй дослідницькій практиці на сформовану поняттєво-термінологічну основу. Ознайомлення з цими працями конкретизує наше уявлення про структуру парадигми термінопонять сучасної лінгвостилістики.

Одним із перших показових термінографічних покажчиків із лінгвостилістики став «Словарь славянской лингвистической терминологии» [12], який крім інших парадигм і підпарадигм термінів науки про мову, охопив і реєстр понять зі стилістики – близько 150 термінологічних одиниць, які були зафіксовані в науковій літературі на період до середини 60-х рр. ХХ ст. Етапними для української лінгвостилістики стали словники лінгвістичних термінів Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич (1957 р.), Д. І. Ганича, І. С. Олійника (1985 р.), С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор (2001 р.), А. П. Загнітка (2012 р.). Вагомим джерелом для формування реєстрів словників, довідників, енциклопедії з лінгвостилістики є енциклопедія «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр. видання), у реєстрі якої 51 термін, пов'язаний з питаннями стилістичного вживання, стилістичних функцій одиниць мови, функціональною стратифікацією сучасної української мови. Натомість сучасна лінгвостилістика послуговується значно ширшим арсеналом понять-термінів, і це засвідчив, наприклад, довідник «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» [13]. Модифікація терміноапарату лінгвостилістики у зв'язку з процесами інтеграції об'єктів дослідження та оновленням підходів до їх вивчення може відбивати і дотична довідкова література: з галузі соціальних комунікацій та журналістики [6], міжкультурної комунікації (Ф. С. Бацевич [1]). Такі джерела впливають на корекцію реєстру аналізованих термінів. Вагомим джерелом для формування реєстрів термінографічних джерел лінгвостилістики є індивідуальні мовнографії, тим більше ті, що охоплюють фундаментальні питання сучасної науки. Такою є праця С. Я. Єрмоленко «Нариси з української словесності» [5]: текст супроводжує предметний покажчик, реєстр якого склали 582 терміна і терміновживання, що свідчить не лише про широту зацікавлень авторки, а й про значний поступ у розвитку, розширенні терміноапарату лінгвостилістики від другої половини 80-х рр. ХХ ст. Актуальні й підручники зі стилістики для вищих навчальних закладів, які вміщують словники / покажчики відповідних термінів (А. П. Коваль, О. Д. Пономарева, за співавторства та редакцією Л. І. Мацько). Крім покажчиків термінів, у галузі української лінгвостилістики засадничим джерелом опису її історії є бібліографічні та біобібліографічні покажчики, або метабібліографії. Такі збірники укладають дедалі частіше, що засвідчує зміни в культурі наукового дискурсу: зростає роль особистості науковця-дослідника як визнаного фахівця у певній галузі; сучасний період виявляє сформованість наукових шкіл у дослідницьких центрах України. Отже, праці з української лінгвостилістики зафіксовано, наприклад, у метабібліографіях Л. А. Булаховського [9], І. К. Білодіда [8], В. М. Русанівського [3], Г. П. Їжакевич [4], Ю. О. Карпенка [7].

Отже, **мета поданої розвідки** й зумовлена завданням актуалізувати відомості про систему бібліо- та термінографічних джерел у галузі стилістики української мови, проаналізувати інформативність метатекстових складників такого термінографічного джерела зі стилістики, як наукова стаття, на матеріалі одеського наукового збірника «Записки з українського мовознавства», що становить об'єкт і предмет нашого дослідження. Аналіз фактичного матеріалу здійснюватиметься за допомогою описового-інтерпретативного **методу** з використанням прийому парадигматизації, структурування матеріалу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Модифікація терміноапарату лінгвостилістики упродовж останніх двадцяти років – наслідок не формальних змін термінологічних парадигм, а насамперед результат розширення завдань лінгвостилістики, яка давно вже вийшла за межі рівневого підходу і здобула статус науки про текст культури, функції мови в різних сферах її життя, способи мовомислення в них, науки про дискурс української культури. Лінгвостилістика постала єднальною ланкою в контексті теорії «мова і культура», що має широкі перспективи розвитку. Це засвідчують новітні напрямки лінгвістики – комунікативна, прагматична, юридична, політична, медійна, а також – лінгвокультурологія, риторика. Відчутні кореляції лінгвостилістики та соціолінгвістики на тлі актуалізації антропоцентричних підходів до мови. Усі ці зміни дослідницьких векторів чітко простежуємо у рубрикації видання «Записки з українського мовознавства» (далі – ЗУМ із зазначенням року і номера видання). У 2003 році – «Мовні архетипи і текстовому просторі», «Мова і національна ментальність», у 2010-му – «Лексика. Стилістика. Словотвір», «Функціональна граматики. Комунікативна лінгвістика», у 2013-му – «Функціональна граматики. Комунікативна лінгвістика. Лінгвістика тексту. Лінгвістична екологія», у 2014-му – «Сугестивна лінгвістика. Лінгвістика тексту. Переклад», у 2015-му – «Лінгвістика тексту», у 2016-му – «Соціолінгвістика. Лінгвістика тексту», «Комунікативна лінгвістика. Сугестивна лінгвістика. Гендерна лінгвістика» і т. под. співвідношення напрямків досліджень.

Фактично рівнева лінгвостилістика відсунута на задній план. Утім вона далі розвивається, засвідчуючи стабільність зацікавлень такими одиницями мовної практики, як *морфостилеми* (Л. А. Семененко, ЗУМ 2001, 11; ЗУМ 2005, 15), *синоніми* (А. Л. Порожнюк, ЗУМ 1996; І. В. Романюк, ЗУМ 2017, 1), *антоніми* (Л. Б. Мельник, ЗУМ 2016, 23), *історизми*, *архаїзми* (Н. Л. Пашенько, ЗУМ 1996), *одоративна* (С. В. Форманова, ЗУМ 2016, 23), *футбольна лексика* (І. Р. Процик, ЗУМ 2017, 1), *інвективи* (С. В. Форманова, ЗУМ 2013, 20), *фразеологізми* (Т. О. Євтушина, ЗУМ 2017, 1) та різновиди онімів – *антропоніми*, *топоніми* (Е. В. Боева, ЗУМ 2009, 18; ЗУМ 2010, 19; ЗУМ 2017, 1 та ін.), *хремотоніми* (Г. В. Шотова-Ніколенко, ЗУМ 2007, 17), *ергоніми* (Н. В. Кутуза, ЗУМ 2003, 12), *міфоніми*, *міфокосмоніми* (Т. І. Крупеньова, ЗУМ 2017, 1).

Серед останніх варто наголосити на актуальності поняття *поетонім* (Н. М. Бербер, ЗУМ 2017, 1), на особливому внеску доктора філологічних наук, професора Юрія Олександровича Карпенка в розвиток досліджень *художнього ономастичного простору* («Про онімію роману Л. Костенко «Берестечко», ЗУМ 2001, 11; «Дванадцять провідних персонажів роману Л. Костенко «Берестечко»: ономастичні спостереження», ЗУМ 2000, 10 та ін.), який зафіксував власну авторську методу спостережень та узагальнень, вивів поетичну ономастику на особливий рівень, показавши особливе стилістичне і змістово-фактуальне, культуроцентричне навантаження власних назв у ідіостилі письменника. Випрацювання цих підходів підштовхувало й інших братися за розроблення методик лінгвістичного аналізу тексту, в який «занурені» певні оніми (М. І. Зубов, ЗУМ 1996), зіставного аналізу ідіостилів письменників за онімним маркером (Ю. О. Карпенко, О. Ю. Андреев, ЗУМ 1995; І. В. Мурадян, ЗУМ 2015, 22), діалогічного мікроконтексту із онімним складником (Т. І. Крупеньова, ЗУМ 2000, 10). Онім як організувальний стилістичний маркер кваліфікований і з погляду потенційної можливості до продукування текстових, жанрових реєстрів, зокрема сатиричного (Л. П. Кричун, ЗУМ, 2000, 10).

Дослідження функціональних стилів перебуває в такому співвідношенні. Традиційно основна увага авторів наукового видання прикута до художньої мови,

значно менше – до мови публіцистики (преси – І. В. Лакомська, ЗУМ 2013, 20; А. М. Варинська, О. С. Алексєєва, ЗУМ 2013, 20; реклами – О. М. Олексюк, ЗУМ 2018, 25), офіційно-ділового (О. В. Нарушевич, ЗУМ 2004, 14) стилю, до усної форми висловлення загалом (Н. С. Валькова, ЗУМ 1999) та до її окремих жанрів, зокрема популярних *політичне ток-шоу* (Л. В. Завальська, ЗУМ 2016, 23), *радіобесіда* (А. С. Шальов, ЗУМ 2016, 23), *релігійна проповідь* (О. В. Климентова, ЗУМ 2016, 23), *телереклама* (О. В. Щербак, ЗУМ 2015, 22).

У сучасному науковому узусі поняття «дискурс», як відомо, значно розширило своє вживання, заступаючи поняття «функціональний стиль» (*художній дискурс* – К. О. Мікрюкова, ЗУМ 2017, 1) і позначаючи практично будь-яку комунікативну ситуацію взаємодії мовців, мовно-естетичний напрямок (*постмодерністський / постмодерний дискурс* – Н. В. Кондратенко, ЗУМ 2004, 14; Н. М. Бербер, ЗУМ 2017, 1). З цього погляду привертають дослідження, виконані під керівництвом Т. Ю. Ковалевської в контексті розвитку психо- та комунікативної лінгвістики. З-поміж актуалізованих понять цих напрямків досліджень – категорія *сугестія* (Т. Ю. Ковалевська, ЗУМ 2014, 21), поняття *стратегії мовомислення особистості* (Т. Ю. Ковалевська, ЗУМ 2016, 23), нейролінгвістичного програмування (Т. Ю. Ковалевська, ЗУМ 2016, 23), *сугестивний дискурс* (А. В. Ковалевська, ЗУМ 2014, 21; О. М. Олексюк, ЗУМ 2014, 21), *медіавплив* (І. В. Лакомська, ЗУМ 2014, 21)

Публікації у виданні «Записки з українського мовознавства» засвідчили увагу до художнього тексту (поетичного, прозового), зокрема *одивненого* (Ф. С. Бацевич, ЗУМ 2017, 1) та його одиниць, пов'язаних з *організацією тексту, емоційним колоритом тексту, культурно-емоційним фоном тексту, художньою картиною світу*, маркерами вияву образу автора тощо. Стилістика тексту розвивається в напрямку обґрунтування понять *інтертекст* (Н. В. Кондратенко, ЗУМ 2003, 12), *інтертекстуальний культурний зв'язок* (Т. П. Беценко, ЗУМ 2017, 1), *інтертекстуальна одиниця* (Г. Ю. Касім, ЗУМ 2015, 22), *підтекст* (Ю. А. Снігоцька, ЗУМ 2016, 23), *медіатекст* (М. В. Мамич, ЗУМ 2016, 23).

Відчутний культуроцентричний підхід до аналізу мовного матеріалу, що потребує оперування такими поняттями, як: *лінгвокультурологія, лінгвокультурема* (Н. В. Кутуза, ЗУМ 2003, 12; Т. П. Беценко, ЗУМ 2017, 1), а також *культурна сема, культурна конотація, культурний фон, концепт культури, культурно маркована одиниця, знак етнокультури, національна картина світу, етнографізм, фольклоризм, народнопоетичний символ, мовно-естетичний знак національної культури*, зокрема й онім «світового культурного кола» (Е. В. Боева, ЗУМ 2017, 1), *мовно-культурний колорит* (С. В. Форманова, ЗУМ 2018, 25), *субкод культури* (В. В. Бадюл, ЗУМ 2017, 1). Найбільш детально представлено теоретичні засади лінгвокультурологічного підходу до вивчення художнього тексту у публікації Т. П. Беценко «Аналіз художнього тексту: лінгвокультурологічний підхід» (ЗУМ 2017, 1), де обґрунтовано поєднання народознавчих, етнографічних, фольклорних зв'язків у відповідному тексті.

Серед вже утрадиційнених підходів до вивчення індивідуально-авторських маркерів текстотворення – вербалізація *концептів* – любов (Н. О. Єщенко, ЗУМ 2018, 25), спостереження над процесами *концептуалізації* онімів (Е. В. Боева, ЗУМ 2004, 14).

Висновки та перспективи дослідження. Термінологічний апарат сучасної української лінгвостилістики, як засвідчив аналіз наукових статей видання «Записки з українського мовознавства», має і стабільні парадигми, і поняття, що вживаються обмежено, що набувають активності і потребують ще роботи науковців-термінологів та фахівців у галузі лінгвостилістики з шліфування їхніх дефініцій, опрацювання з метою введення з інших інтегрованих систем науки в лінгвістику і відповідної кодифікації.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Биби́к С. Системи бібліо- й термінографічної інформації з української лінгвостилістики ХХ – початку ХХІ ст. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : збірник наукових праць. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 117–119.
3. Віталій Макарович Русанівський: бібліогр. до 75-річчя / вступ. ст., упоряд. Н. Г. Озерова. Київ : Довіра, 2006. 45 с.
4. Галина Прокопівна Їжакевич: Біобібліографія / упоряд. І. А. Синиця. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. 56 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Київ : Довіра, 1999. 432 с.
6. Журналістика: словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.
7. Зубов М. І., Колесник В. О. Юрій Олександрович Карпенко: Бібліографічний покажчик. Вип. 3. Одеса : Астропринт, 2000. 36 с.
8. Іван Костянтинович Білодід / вступ. ст. В. М. Русанівського ; покажч. друк. пр. уклали : Н. Ф. Королевич, Л. П. Мостицька. Київ : Наук. думка, 1976. 59 с.
9. Леонід Арсенійович Булаховський / вступ. ст. І. К. Білодіда ; бібліогр. склала Н. Ф. Гретченко. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 31 с.
10. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків : ХТМТ, 2015. 232 с.
11. Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів : колективна монографія / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2015. 330 с.
12. Словарь славянской лингвистической терминологии / науч. ред. А. Едличка. Praha, 1977. 553 с.
13. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Грамота, 2007. 366 с.
14. Черемська О. Витоки Харківської філологічної школи і потєбнянські національно-мовні традиції. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 92–111.
15. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 – українська мова. Київ, 2017. 20 с.

Referenses

1. Batsevich, F. S., (2007), *Dictionary of Terms of Intercultural Communication [Slovnyk terminiv mizhkul'turnoyi komunikatsiyi]*, Dovira, Kyiv, 205 p.
2. Bybyk, S., (2017), *Systemy biblio- i terminohrafichnoyi informatsiyi z ukrayins'koyi linhvostylistyky XX – pochatku XXI st. [Systems of bibliographic and terminographic information on Ukrainian linguistic stylistics of the XXth - beginning of the XXI century]*. Lyudyna. Komp'yuter. Komunikatsiya : zbirnyk naukovykh prats [Man. Computer. Communication: a collection of scientific works], Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky, L'viv, pp. 117–119.
3. Ozerova, N. H. (ed.), (2006), *Vitaliy Makarovykh Rusanivs'kyu: bibliohr. do 75-richchya [Vitaliy Makarovich Rusanovsky: bibliographer. to the 75th anniversary]*, Dovira, Kyiv, 45 p.
4. Sinitsa, I. A., (ed.), (2009), *Halyna Prokopivna Yizhakevych: Biobibliohrafiya [Galina Prokopivna Yezhakevich: Bibliography]*, Publishing House of Dmitry Burago, Kyiv, 56 p.

5. Yermolenko, S. Ya., (1999), *Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti* [Essays on Ukrainian Literature], Dovira, Kyiv, 432 p.
6. Mikhailin, I.L. (ed.), (2013), *Journalism: dictionary-directory*. Academic Edition, Kyiv, 320 p.
7. Zubov, M. I., Kolesnik, V. O., (2000), *Yuriy Oleksandrovych Karpenko: Bibliohrafichnyy pokazhchyk* [Yury A. Karpenko: Bibliographic index], Vyp. 3. Astroprint, Odessa, 36 p.
8. Rusanivsky, V. M. (ed.), (1976), *Ivan Kostyantynovych Bilodid* [Ivan Konstantinovich Bilodid], Naukova dumka, Kyiv, 59 p.
9. Bilodid, I. K. (ed.), (1958), *Leonid Arseniyovych Bulakhovs'kyu* [Leonid Arsenievich Bulakhovsky], Vydavnytstvo AN URSR, Kyiv, 31 p.
10. Lysychenko, L. A., Lysychenko, T. Yu., (2015), *Kharkivs'ka filolohichna shkola. Lihvistychni tradytsiyi* [Kharkiv Philological School. Linguistic traditions], КНТМТ, Kharkiv, 232 p.
11. Kovalevskaya, T. Yu. (ed.), (2015), *Odes'ka lihvistychna shkola: intehratsiya pidkhodiv* [Odessa Linguistic School: Integration of Approaches]: collective monograph. PolyPrint, Odessa, 330 p.
12. Edlichka, A. (ed.), (1977), *Slovar' slavyanskoy lnhvystycheskoy terminolohyy* [Dictionary of Slavic linguistic terminology], 553 p.
13. Yermolenko, S.Ya. (ed.), (2007), *Ukrayins'ka lnhvostylystyka XX – pochatku XXI st.: systema ponyat' i bibliohrafichni dzherela* [Ukrainian linguistic style of the XXth to the beginning of the XXI century: a system of notions and bibliographic sources], Hramota, Kyiv, 366 p.
14. Cheremskaya, O. (2016), Origins of the Kharkiv Philological School and Potebnian national-linguistic traditions. *Ukrayins'ka mova* [Ukrainian language], No. 2. pp. 92-111.
15. Tsyganok, G. M. (2017). *Rozvytok ukrayins'koyi fonetychnoyi terminolohiyi XX – pochatku XXI stolittya*: [Development of the Ukrainian phonetic terminology of the XX – the beginning of the XXI century]: author's abstract. Dis. for the sciences. Degree Candidate Philological Sciences: specialty 10.02.01 – Ukrainian language. Kyiv, 20 p.

С. П. Бибик,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел стилистики, культуры речи и социолингвистики*

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОСТИЛИСТИКИ В ЗЕРКАЛЕ ИЗДАНИЯ «ЗАПИСКИ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКОЗНАНИЮ»

В статье обобщены теоретические и практические направления современной лингвостилистики, которые отражают интересы авторов публикаций в научном издании Одесского национального университета имени И. И. Мечникова «Записки по украинскому языкознанию». Определены ключевые понятия исследований, проведено сопоставление актуальных терминов с известными реестрами понятий украинской лингвостилистики.

Ключевые слова: лингвостилистика, термин, Одесская филологическая школа, поэтическая ономастика, стилистика художественной речи, стилистика рекламного текста, уровневая стилистика.

S. P. Bybyk,

*Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine,
department of stylistics, culture of speech and sociolinguistics*

**TERMINOLOGICAL APPARATUS OF MODERN LINGUISTILISTICS
IN THE MIRROR OF THE EDITION
"NOTES ON UKRAINIAN LANGUAGE KNOWLEDGE"**

The article summarizes the theoretical and practical directions of modern linguistic stylistics, which reflect the interests of the authors of publications in the scientific publication of Odessa National University named after I. I. Mechnikov "Notes on Ukrainian linguistics". The key research concepts are identified, the relevant terms are compared with known registries of Ukrainian linguistic stylistics concepts.

The Ukrainian linguistic stylistics develops in a single paradigm of research into the functional and genre diversity of literary Slavic languages. Today, the most relevant are the directions of communicative-activity, communicative-pragmatic, anthropocentric, that is, subjectivized approaches to the texts created in literary linguistic practice. Researchers in the field of linguistic style are not separated from the expansion of research objects and level implementations of the linguistic structure in texts of different styles and genres, which broadens the presentation, knowledge of the system of language.

The terminological apparatus of modern Ukrainian linguistic studies, as evidenced by the analysis of the scientific articles of the edition "Notes from Ukrainian Linguistics", has both stable paradigms and concepts that are used in a limited way, which become active and require the work of terminologists and specialists in the field of linguistic stylistics to polish their definitions, processing for the purpose of introduction from other integrated science systems in linguistics and corresponding codification.

Therefore, the publication "Notes on Ukrainian Linguistics" is also an important source for us, reflecting modern approaches to the text, relevant directions of linguistic studies in the field of level stylistics, stylistics of artistic language, language of advertising, oral conversation practice. The Odessa edition is a mirror of the formation of the Ukrainian school of poetic onomastics, which was headed by Yu. O. Karpenko. These aspects are the subject of our review.

Key words: linguistic-stylistics, term, Odessa School of Philology, poetic onomastics, stylistics of artistic speech, stylistics of advertising text, leveled stylistics.

УДК 811.161.2'373

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181449>

М. І. Навальна,

*д-р філол. наук, проф.,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
професор кафедри документознавства*

**СУБСТАНДАРТНА ЛЕКСИКА В МОВІ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ
«УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»**

У статті схарактеризовано найуживаніші жаргонні лексеми із заголовків інтернет-видання «Українська правда», виявлено нові жаргонні одиниці, простежено

розширення сфери функціонування кримінальних жаргонізмів у медійних матеріалах суспільно-політичної тематики.

Зроблено висновок, що в заголовках публікацій на суспільно-політичні теми жаргонні одиниці контрастують із нейтральною лексикою, вони протиставляються книжним словам, надають писемному стилю імпровізації, індивідуалізації, емоційності та експресивності, що зазвичай характерне для усно-розмовного мовлення.

Ключові слова: літературний стандарт, жаргонізми, стилістична роль, сфера використання, емоційно-експресивне забарвлення.

Для мови українських засобів масової інформації початку XXI ст. характерне вживання жаргонної лексики, яку фахівці вважають одним із найдискусійніших явищ мовленнєвої культури. Складно знайти інший лінгвістичний феномен, з приводу якого так би протилежно розходилися думки дослідників щодо внутрішньомовного ракурсу співвіднесення жаргонної лексики з літературним стандартом, розмовною мовою, територіальними діалектами, міським субетнолектом та ін. [2, с. 224; 9, с. 3]. У цей період жаргонізми активно функціонують у мові українських інтернет-видань. С. Г. Чемеркін зауважує, що «сучасні електронні видання послуговуються лексико-стилістичними одиницями з виразною стилістичною маркованістю розмовного стилю. Часто автори публікацій використовують некодифіковані мовні засоби – нерідко на сторінках електронної преси з'являються інвективи» [11, с. 37]. Дехто з дослідників мови електронних видань називає спілкування в Інтернеті, виразником якої є розмовний стиль, своєрідним полігоном для випробування словоформ [8, с. 34].

Українські мовознавці відзначають тенденцію до використання жаргонізмів не тільки в молодіжній та кримінальній, а й суспільно-політичній тематиці медійних публікацій [2; 8; 9]. Раніше визначали «фамільярно-розмовний мовленнєвий тип» [9, с. 5] окремих мас-медіа, то зараз ми фіксуємо активне входження жаргонних одиниць саме до заголовків, зокрема й інтернетного видання «Українська правда».

У пропонованій розвідці ставимо за мету проаналізувати використання найпоширеніших жаргонізмів у заголовках газети «Українська правда» (www.pravda.com.ua) на початку XXI ст., установити значення цих лексичних одиниць, зафіксувати нові функціонально-стилістичні вияви жаргонних одиниць.

Особливо насиченими жаргонною лексикою були заголовки інтернетного в період виборів до рад різних рівнів. Уживали, як відомі, так і нові жаргонізми на позначення негативних явищ та процесів. Зокрема, кримінальний жаргонізм *заказуха* «убивство на замовлення» автори використовують зі значенням «стаття, телепередача чи фільм на чисть замовлення» [7, с. 144], напр.: «Телеканали побили рекорди *«заказухи»*. Лідер – Перший національний» (УП, 15.08.2012); «*Заказуха*» від Партії регіонів» (УП, 19.07.2011); «Янукович відхрестився від *«руки Кремля»*: Це все *заказуха*» (УП, 14.01.2010).

З'явилася нова форма жаргонізму *заказуха* – *заказушка* «дешева *заказуха*». Обидва жаргонізми є кальками з російської мови, бо утворені за словотвірною моделлю цієї мови, пор.: «У Тимошенко назвали *«заказушкою»* звинувачення СБУ» (УП, 12.09.2009).

Із темою негативних і замовних матеріалів у мові засобів масової інформації пов'язане вживання жаргонізму *чорнуха*. Словники жаргонізмів фіксують цю лексему зі значенням «те, що пов'язане із смертю, стражданням, злочинами; засмучує своїм змістом» [7, с. 366]. У заголовках аналізованого інтернет-видання лексему *чорнуха* подають зазвичай зі значенням «замовна негативна інформація в засобах масової

інформації стосовно політичних опонентів», напр.: «Замовниця **«чорнухи»** проти опозиції витратила на неї в 28 разів більше, ніж заробила» (УП, 26.10.2012); «У **«Регіонах»** кажуть, що зменшать покарання за **«чорнуху»**... (УП, 19.09.2012).

Дедалі ширше використовують у заголовках «Української правди» новий жаргонізм **джинса** «замовні матеріали в засобах масової інформації», напр.: «Експерт: у ЗМІ стає більше **«джинси»** і виборцю це допомагає» (УП, 5.10.2012); «**Джинса**» є у третині матеріалів регіональних ЗМІ» (УП, 28.05.2012); «Журналісти обіцяють бойкотувати і викривати **«джинсу»** політиків» (УП, 20.03.2012); «Журналісти ТСН навели факти **«цензури та джинси»**» (УП, 7.05.2010).

Жаргонізм **джинса** зазвичай уживають:

1) у радіопрограмах, телеканалах та виданнях, де розміщують замовні матеріали, напр.: «ICTV та «Україна» – лідери за розміщенням **«джинси»**» (УП, 11.09.2012); «Найбільше **«джинси»** за жовтень знайшли на Першому» (УП, 13.11.2012); «Канали продовжують замовчувати деякі теми і випускати **«джинсу»**» (УП, 14.06.2011);

2) у матеріалах про політичні партії, блоки та їхніх лідерів, які замовляють потрібну та вигідну їм інформацію, напр.: «Комуністи України: **«Джинса** и партия едины» (заг.). Захисники пролетаріату задніх не пасуть. За кількістю **джинси** за останній місяць КПУ вже обійшла прокладні партії...» (УП, 26.07.2012); «Тигіпко і КПУ виходять у лідери **«джинси»**» (УП, 11.07.2012); «**Джинса** – «Королівська». Ціна – народна» (УП, 15.02.2011); «Король **«джинси»** Віктор Медведчук» (УП, 21.12.2011).

Від жаргонізму **джинса** утворено нове дієслово **джинсувати** «розміщувати замовні матеріали в засобах масової інформації», напр.: «За які гроші **«джинсує»** уряд України» (УП, 16.07.2012).

Функціонування жаргонізмів **заказуха**, **чорнуха**, **джинса** в заголовках інтернетного видання передусім сигналізує про використання адміністративного ресурсу з боку влади в період виборчих процесів щодо державних та комунальних засобів масової інформації, водночас вільне вживання жаргонної лексики в заголовках електронного видання засвідчує відсутність у ньому цензури, стверджує демократичні засади та свободу у висловленнях авторів «Української правди».

Найвиразнішу групу жаргонних одиниць за емоційно-експресивним насиченням у заголовках суспільно-політичної тематики становлять лексеми, які позначають предмети, дії та стани, що характеризують конкретних політиків, державних і громадських діячів, їхніх родичів та членів родини. Вони виражені здебільшого іменниками та дієсловами. Такі мовні одиниці, які раніше вживали переважно в усно-розмовному мовленні, у заголовках інтернет-видання постають як дієвий засіб негативної оцінки діяльності представників влади, політичних лідерів тощо.

Молодіжний жаргонізм **мажор**, який раніше вживали переважно в середовищі студентів зі значеннями: «1. Матеріально забезпечена молода людина, яка вдає із себе представника еліти й підкреслює свою вищість над іншими. 2. Підліток, син заможних батьків. 3. Несумлінний студент, який пропускає заняття, не виконує завдань і под.» [7, с. 208], останнім часом набув великого поширення серед споживачів інформації, що дає підстави вважати його сленгізмом. Напр.: «У Запоріжжі знову судять дніпропетровського **«мажора»**» (УП, 16.02.2012); «**Мажор** Рудь таки відсидить за потрібне вбивство» (УП, 27.09.2012); «**Мажор**, що перевернув «Швидку допомогу», вимагає мільйон від матері загиблої» (УП, 12.04.2012).

Лексема **мажор** у заголовках «Української правди» позначає зазвичай дітей чи інших молодих родичів політичних, партійних, державних діячів, які стали винуватцями чи учасниками дорожньо-транспортних пригод, злочинів тощо. Напр.: «В

Одесі п'яний **мажор** на джипі в'їхав у натовп продавців» (УП, 11.03.2012); «Право **«мажора»** (заг.). Минулого місяця міліція затримала небожа Ганни Герман – Олега Бокала – за побиття власної дружини» (УП, 22.08.2012); «**Мажор** напав на комунальника через пісок» (УП, 26.01.2012).

Нерідко цей сленгізм стає частиною складних слів, напр.: «**Миколаївський мажор-насильник** був активістом «Регіонів» (УП, 19.03.2012); «В Ужгороді **чиновник-мажор** влаштував стрілянину» (УП, 17.01.2012). У читачів він асоціюється передусім з негативною інформацією, трагічними наслідками від поведінки молодих людей.

У українській літературній мові лексема *тушка* відома як «зменш. до туша; тіло убитої тварини, дичини і т. ін. невеликого розміру» [3, с. 331]. У заголовках «Української правди» лексему *тушка* використовують як новий жаргонізм – «депутат Верховної Ради України, який з особистої матеріальної чи іншої зацікавленості у важливих питаннях голосує на боці фракцій, до яких не входить і до яких їх виборці не обирали», напр.: «До «регіонів» приєдналася ще одна **«тушка»** (УП, 18.09.2012); «У Раді стало більше на дві **«тушки»** (УП, 3.07.2012); «Батько **«найциррішого** вболівальника України» – **«тушка»** (УП, 13.06.2012); «Томенко: Тиск на мажоритарників опозиції – не виправдання для **«тушок»** (УП, 21.11.2012); «Регіонам» не вистачає трьох **«тушок»** до більшості?» (УП, 20.11.2012); «У Партії регіонів націлилися на 70 % і сподіваються на **«тушок»** (УП, 24.10.2012).

Називання депутатів *тушками* в заголовках «Української правди» засвідчує їх непостійність, безвідповідальність перед виборцями, зухвалість, зрадництво, втрату морально-етичних засад, пор.: «Чечетов хвалиться, що «регіони» переманили 40 **«тушок»** (УП, 26.11.2012); «Азаров відправив БЮТівські **тушки** на округи» (УП, 31.07.2012); «Томенко вірить у «морально-політичний» запобіжник для **«тушок»** (УП, 5.08.2012).

Депутатів, яких називають *тушками*, у заголовках інтернет-видання автори характеризують здебільшого негативно і щодо депутатської діяльності, і щодо особистих рис, у такий спосіб виражають зневажливе ставлення до них, пор.: «Другу Рибакі у Раді кричали **«тушка»**, а він показав непристойний жест» (УП, 21.02.2012); «До середини «регіони» дозбирають **«тушок»**, яких недостає» (УП, 26.11.2012).

Від жаргонізму *тушка* утворено інші нові складні та оказіональні одиниці, напр.: *тушка-кандидат*, *тушкодень* та ін., пор.: «**Тушка-кандидат** від «Регіонів» відхрещується від «Бентлі» (УП, 27.08.2012); «Бюджет ухвалють в останній **тушкодень»** (УП, 4.12.2012).

Різні процеси в суспільстві автори «Української правди» передають за допомогою дієслів-жаргонізмів кримінальної тематики. Такі лексеми негативно характеризують дії та стани в українському соціумі. «Вітчизняні журналісти, – зазначає О. Довженко, – оперують тюремним лексиконом із такою легкістю, наче самі щойно вийшли з-за ґрат» [1]. Їх використовують здебільшого з певною стилістичною настановою. Проникнення жаргонізмів у заголовки зумовлене насамперед потребою характеризувати середовище певних соціальних груп, а також вживати їх як засіб емоційного висловлення в іншій тематиці. Останнім часом їх нерідко використовують для опису політичних та суспільних процесів, поведінки відомих осіб. Аналізоване інтернетне видання надто насичене такою жаргонною дієслівною лексикою. Зокрема, кримінальний жаргонізм *відмазати* «виправдати когось, зняти звинувачення з когось; підтримати когось, виручити, часто за допомогою грошей» [7, с. 86] зазвичай подають у заголовках публікацій на кримінальну тематику стосовно відомих осіб, напр.:

«Апеляційний суд теж **«відмазав»** Кучму від убивства» (УП, 20.01.2012); «Адвокати Кучми хочуть **«відмазати»** клієнта, бо немає Мельниченка» (УП, 17.11.2011); «Міліція **відмазала** депутата Тимошенко від ДТП?» (УП, 26.07.2010); «Суд **«відмазав»** Лазаренка від вбивства у Дніпропетровську» (УП, 26.05.2010).

Нерідко цей жаргонізм уживають у заголовках публікацій із суспільно-політичного життя зі значенням «підтримувати, захищати когось», пор.: «Герман **«відмазала»** Януковича віршем Чехова» (УП, 19.08.2011); «Ющенко в рекламному інтерв'ю в газеті Ахметова **«відмазав»** владу» (заг.). Екс-президент Віктор Ющенко вважає, що влада проведе **«відносно чесні вибори»** (УП, 29.08.2012).

Кримінальний жаргонізм **мочити** має два зафіксованих значення: «1. Бити, ударяти з великою силою. 2. Убивати» [7, с. 222]. Його вживають в «Українській правді» у заголовках публікацій на теми політичного життя з незафіксованим значенням «гостро критикувати», напр.: «Агітатори **«регіонів»** вчили школярів **«мочити»** Тимошенко і К» (УП, 25.09.2012); «Янукович і його оточення» нас почали **мочити»** (УП, 28.09.2010).

У заголовки виносять жаргонізми, які використовують не тільки представники злочинських чи кримінальних середовищ, а й працівники правоохоронних органів. Такі лексеми є експресивними, здебільшого лаконічними, мають нейтральні відповідники і побутують в усному мовленні.

До лексики журналістів увійшло кримінальне дієслово **шити**, що має двоє значень – «убивати» та «необґрунтовано звинувачувати когось у чомусь» [7, с. 375] та словосполучення **шити справу**. Зазвичай його подають у другому значенні. Напр.: «Прокуратура не захотіла **шити справу** за невиплату зарплат» (УП, 5.01.2011); «Зернотрейдерам почали **«шити справи»** (УП, 13.08.2010).

Простежуємо тенденцію до використання кримінального жаргонізму **шити** не тільки щодо дій правоохоронних органів, а й щодо дій представників влади, політиків, громадян тощо. Напр.: 1) щодо акцій та пікетів: «Депутати **шиють справу** за лазерне шоу на підтримку Тимошенко» (УП, 20.01.2012); «За штурм обладміністрації з вилами **«шиють»** 5 років» (УП, 7.12.2011); «У Слов'янську **«тризубівцю»** **«шиють»** організацію вибуху» (УП, 30.09.2011); 2) виборчих процесів та результатів виборів: «Харківським бюлетенем вирішили не **шити справу»** (УП, 5.01.2010); 3) кримінальних процесів проти чиновників: «Вінницькому чиновнику **«шиють»** справу на сотні тисяч» (УП, 23.05.2011); «Кримському екс-спікеру **«шиють»** ще одну справу» (УП, 28.01.2012).

Уживання в текстах ЗМІ жаргонної лексики є одним з найефективніших засобів вираження експресивної оцінки, яка, проте, нерідко буває виявом мовної агресії, адже жаргонізми в публіцистичних текстах постають як дієвий засіб негативної оцінки діяльності представників влади, політичних лідерів [9, с. 5–6]. Кримінальний жаргонізм **пришити** «убити когось» [7, с. 278] вживають у заголовках зі значенням «необґрунтовано намагатися звинувачувати когось у чомусь», напр.: «Водіям хочуть **«пришити»** справи за спробу відкупитися від ДАІ» (УП, 29.01.2011).

Новими виявами є поширення жаргонізму **пришити** в контексті з виразним політичним спрямуванням, пор.: «Генпрокуратура ще раз спробує **пришити** Тимошенко до Лазаренка» (УП, 21.07.2011); «Одеський чиновник **«пришив»** сліпим артистам зі Львова ярлик **«бандерівців»** (УП, 9.06.2011).

Розширюють сферу свого вживання і жаргонізми-дієслова, які характеризують шахрайську, брехливу поведінку когось, що є вигідною для одних і не вигідною для інших. Ними називають поняття поза межами конкретного соціального середовища.

Молодіжно-кримінальний жаргонізм *косити* «1. Ухилятися від чого-небудь (як правило, від служби в армії). 2. Прогулювати уроки. 3. Наслідувати когось, намагатись бути схожим на когось. 4. Удавати з себе хворого; симулювати хворобу. 5. Спекулювати» [7, с. 186] та *відкосити* «хилитися від чогось» [7, с. 86] у заголовках інтернет-видання подають не тільки у фіксованому значенні, але й у значенні «захворіти», пор.: «Тюремники вважають, що Луценко **«косив»** від суду» (УП, 20.01.2012); «Грип почне **«косити»** українців у листопаді» (УП, 26.09.2012).

У сучасній публіцистиці лексему *дерибан* «поділ награваного» [7, с. 120] уживають і щодо поділу посад, і щодо розподілу бізнесового та політичного впливів у різних владних структурах. Напр.: «Азаров дозволив **«дерибан»** портів» (УП, 20.11.2012); «Мисливське господарство Януковича готують до **«дерибану»**» (УП, 18.05.2012); «Земельний **дерибан**. Погляд зсередини» (УП, 20.12.2011); «Яценюк побачив під маскою Євро-2012 **дерибан**» (УП, 15.10.2011).

Жаргонізм *дерибанити* «1. Ділити награване. 2. Грабувати. 3. Збирати врожай маку» [7, с. 120] останнім часом активно використовують у публікаціях політичного характеру зі значенням «несправедливо, непропорційно розподіляти щось між кимось», напр.: «Керівництво Партії Регіонів вчитиме підлеглих **«не тільки землю дерибанити»**» (УП, 3.03.2011).

Трапляються в заголовках Української правди жаргонізми *розвести* та *розводити* «обдурювати когось» [7, с. 288], напр.: «Не даймо себе **«розвести»**» (УП, 5.07.2012).

Активно послуговуються автори жаргоном *кришувати*. Відомі словники жаргонізмів подають тільки жаргонізм *криша* «1. Голова, мізки, здоровий глузд. 2. Зв'язки у владних та правоохоронних структурах» [7, с. 189]. Хоч буквальною перекладом російського жаргонізму *крыша* є українська жаргонна одиниця *дах*, яку уживають зі значенням «прикриття від рекету, мафії; зв'язки у владних та правоохоронних структурах» [5, с. 95], пор.: «...є надійний **«дах»** в особі народного депутата...» (УП, 24.02.2011); «Батьківщина»: Литвин **«кришував»** підкуп депутатів, хай відповідає» (УП, 16.02.2012); «Правоохоронці заперечують, що **кришували** секс-бізнес. МВС призначило перевірку» (УП, 11.11.2010).

Дослідники жаргонізмів виділяють так звані ключові слова [4, с. 120], які означають явища, поняття, що перебувають у фокусі соціальної уваги і нерідкого згадування в засобах масової інформації. Окрему групу ключових слів становлять ті, що є кальками з російської мови або лексемами, оформленими відповідно до російської орфоєпії. До таких лексем відносимо жаргонізм *розбірка* «1. З'ясування стосунків, розв'язування конфліктів у кримінальному середовищі (звичайно із застосуванням насильства, бійками, вбивством). 2. З'ясування обставин конфлікту, обговорення спірних питань» [7, с. 287], напр.: «Українські футбольні **розбірки** дійшли до Лозанни» (УП, 27.02.2012); «Яценюк про його головування в НУНС: **«Це розбірки на комунальній кухні»**» (УП, 29.09.2011).

За допомогою молодіжних жаргонізмів у заголовках на суспільно-політичну тематику характеризують як політичних лідерів і авторів публікацій, так і формують мовний імідж видань. Це засвідчують такі жаргонізми, як *лохотрон* «1. Безпрограшна лотерея, яку влаштовують шахраї на вулиці. 2. мол. Те саме, що лоходром. 3. Те саме, що лох» [7, с. 206]; *лоходром* «1. Місце, де шахраї обдурюють довірливих людей. 2. Місце, де збираються чи живуть люди з низьким соціальним статусом» [7, с. 206]; *лох* «тюхтій, роззява; некмітлива людина» [7, с. 205]; *ксива* «1. Записка, лист. 2. Будь-який функціональний документ (паспорт, пропуск, білет, довідка тощо)» [7, с. 192];

фартовий «1. Спритний, щасливий (про злодія). 2. Успішний, відзначений щасливими подіями» [7, с. 337] та ін., напр.: «*Обопільний цугцванг вселенського лохотрону*» (УП, 20.01.2010); «*Коаліцію запідозрили в лобіюванні лохотронів*» (УП, 8.07.2010); «*В інтернеті можна замовити «ксиву» СБУ та Адміністрації президента*» (УП, 10.04.2012); «*Герман пішла з АП у відпустку на «фартове» місце*» (УП, 15.10.2012).

У деяких заголовках інтернет-видання надibuємо на кілька жаргонізмів, напр.: «*Активісту, який виступав проти будівництва Януковича, шиють «психа»*» (УП, 14.07.2011); «*Опозиція вважає «блефом» заяви «регіоналів» про зібрані «тушки»*» (УП, 27.11.2012).

Отже, активне використання жаргонізмів у заголовках «Української правди» спричинене кількома позамовними чинниками: 1) за політизованістю всіх верств населення; 2) криміналізацією суспільства; 3) тиском влади на державні та комунальні засоби масової інформації; 4) розкутістю та вульгаризацією усного мовлення, порушенням засад культури мови.

Деякі з жаргонізмів набули додаткових значень, не зафіксованих у відповідних словниках жаргонів. Вони є одним із найефективніших засобів вираження експресивної оцінки, яка нерідко передає не просто негативні процеси, стани та дії, але й буває виявом мовної агресії, вульгаризації як окремих публічних осіб, так і журналістів.

Багато жаргонних одиниць є кальками відповідних російських ключових слів або лексемами, оформленими відповідно до російської орфоєпії.

Жаргонна лексика активно проникала до заголовків публікацій про вибори. За допомогою цієї лексики негативно характеризували учасників виборчих перегонів, особливо тих, хто хоче бути обраним і дає багато обіцянок.

Жаргонізми називають як осіб, так і процеси та дії в суспільстві, що вийшли за межі професійних і соціальних груп.

Однією з основних причин функціонування жаргонної лексики в суспільно-політичних матеріалах електронного видання є, зокрема, її виразне стилістичне маркування. Саме ця особливість уможливорює реалізацію жаргонізмами в публіцистичних текстах різноманітних комунікативних інтенцій адресанта, перетворюючи раціональну публіцистичну інформацію в експресивно впливову.

У заголовках публікацій на суспільно-політичні теми жаргонні одиниці контрастують із нейтральною лексикою, вони протиставляються книжним словам, надають писемному стилю імпровізації, індивідуалізації, емоційності та експресивності, що зазвичай характерне для усно-розмовного мовлення.

Література

1. Довженко О. Як ми базаримо. *Молодіжне перехрестя*. 2004. № 15. Режим доступу : <http://crossroads.com.ua/articles/2004/15/459.php>.

2. Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. : монографія. К., Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бурого, 2011. 328 с.

3. Словник української мови : В 11-ти т. К. : Наук. думка, 1979. Т. ХІ. 658 с.

4. *Соболева І. А.* Сниженные (внелитературные) языковые средства в современном публицистическом дискурсе : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.02. Луганск. 2001. 245 с.

5. *Ставицька Л.* Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. К. : Критика, 2003. 336 с.

6. *Ставицька Л.* Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми. К. : Критика, 2008. 454 с.

7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. К. : Критика, 2005. 496 с.

8. Стрельбицька Л. Інтернет як полігон розвитку природної мови. *Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2005. № 538. С. 33–38.

9. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». К., 2008. 20 с.

10. Шаманова Н. М. Кліше в українському телепросторі : прагматичний і мета комунікативний вияви. *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 81–86.

11. Чемеркін С. Г. Трансформації розмовного стилю в Інтернет-комунікації. *Мовознавство*. 2007. №4 – 5. С. 36–43.

References

1. Dovzhenko, O. (2004), *How we chat [Yak my bazarymo]*, Molodizhne perekhrestia, № 15, rezhym dostupu: <http://crossroads.com.ua/articles/2004/15/459.php>

2. Navalna, M. (2011), *Dynamics of vocabulary of Ukrainian periodicals of the beginning of the XXI century : monograph [Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st. : monohrafiia]*, K., Instytut ukrainskoi movy, Vydavnychiy dim Dmytra Buroho, 328 p.

3. *Ukrainian dictionary [Slovnyk ukrainskoi movy]* (1979), V 11-ty t., K., Nauk. dumka, T. XI, 658 p.

4. Soboleva, I. A. (2001), *Colloquial (nonliterary) linguistic means in modern publicistic discourse : author's thesis [Snizhennyie (vneliteraturnyie) yazykovyie sredstva v sovremennom publitsisticheskom diskurse : dis. ... kandidata filol. nauk]*, 10.02.02, Lugansk, 245 p.

5. Stavytska, L. (2003), *Short dictionary of Ukrainian jargon : 3200 words and 650 word combinations [Korotkyi slovnyk zharhonnoi leksyky ukrainskoi movy : Mistyt ponad 3200 sliv i 650 stiikykh slovopoluchen]*, K., Krytyka, 336 p.

6. Stavytska, L. (2008), *Ukrainian language without taboo. Dictionary of profanity and its corresponding words. Obscenisms. Euphemisms. Sexualisms [Ukrainska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoi leksyky ta ii vidpovidnykiv. Obstsensizmy. Evfemizmy. Seksualizmy]*, K., Krytyka, 454 p.

7. Stavytska, L. (2005), *Ukrainian jargon. Dictionary : about 4070 words and more than 700 word combinations [Ukrainskyi zharhon. Slovnyk : mistyt blyzko 4070 sliv i ponad 700 stiikykh slovopoluchen]*, K., Krytyka, 496 p.

8. Strelbytska, L. (2005), *Internet as proving ground of development of natural language [Internet yak polihon rozvytku pryrodnoi movy]*, *Visn. nats. un-tu "Lvivska politekhnik"*, № 538, pp. 33–38.

9. Tretiak, N. V. (2008), *Jargon vocabulary in printed mass media (nominative and expressive function) : author's thesis [Zharhonna leksyka v drukovanykh ZMI (nominatyvno-ekspresyivna funktsiia) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk]*, 10.02.01, "Ukrainska mova", K., 20 p.

10. Shamanova, N. M. (2012), *Cliche in Ukrainian telespace : pragmatic and meta communicative manifestations [Klishe v ukrainskomu teleprostori : prahmatychnyi i meta komunikatyvnyi vyivay]*, *Movoznavstvo*, № 5, pp. 81–86.

11. Chemerkin, S. H. (2007), *Transformations of informal style in Internet-communications [Transformatsii rozmovnoho styliu v Internet-komunikatsii]*, *Movoznavstvo*, №4 – 5, pp. 36–43.

М. И. Навальная,
*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»,
кафедра документоведения*

СУБСТАНДАРТНАЯ ЛЕКСИКА В ЯЗЫКЕ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИЯ «УКРАИНСКАЯ ПРАВДА»

В статье охарактеризованы наиболее употребляемые жаргонные лексемы из заголовков интернет-издания «Украинская правда», выявлены новые жаргонные единицы, прослеживается расширение сферы функционирования жаргонизмов в медийных материалах общественно-политической тематики.

Сделан вывод, что в заголовках публикаций на общественно-политические темы жаргонные единицы контрастируют с нейтральной лексикой, они противопоставляются книжным словам, придают письменной речи импровизацию, индивидуализацию, эмоциональность и экспрессивность, что обычно характерно для устной разговорной речи.

Ключевые слова: литературный стандарт, жаргонизмы, стилистическая роль, сфера использования, эмоционально-экспрессивная окраска.

M. I. Navalna,
*Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
Department of Document Science*

SUBSTANDARD VOCABULARY IN LANGUAGE OF INTERNET-EDITION «UKRAINSKA PRAVDA»

The article describes the most commonly used jargon lexical items from the headlines of the Internet-edition "Ukrainska Pravda", identifies new jargons and the development of functioning of criminal jargons in media materials on social and political subjects.

The purpose of the article is to analyze the use of the most common jargons from the headlines of the newspaper "Ukrainska Pravda" (www.pravda.com.ua) at the beginning of the XXI century, to establish the meaning of these lexical items, to document new functional and stylistic expressions of jargons.

The descriptive research method and observation method were used as main in this scientific research on the study of jargons in the language of Ukrainian periodicals at the beginning of the XXI century. At different stages of the research the method of functional analysis was used to determine the stylistic load of lexical items.

It is concluded that jargons name people, as well as processes and actions in society that have gone beyond the limits of professional and social groups. One of the main reasons of functioning of jargons in social and political materials of the edition is, in particular, its stylistic expressiveness. It is this feature that enables the implementation by jargons in publicistic texts of various communicative intentions of the addressant, transforming rational publicistic information into an expressively influential one.

In the headlines of publications on social and political topics jargons contrast with neutral vocabulary, they are contrasted with bookish words and make a writing style more improvised, individual, emotional and expressive, which is typical for colloquial speech.

The active use of jargons in the headlines of "Ukrainska Pravda" is caused by several extralinguistic factors: 1) politicization of all strata of the population; 2) criminalization of

society; 3) pressure from authorities on public and municipal mass media; 4) relaxedness and vulgarization of oral speech, violation of the principles of language culture.

Some jargons have got additional meanings that are not documented in the corresponding jargon dictionaries. They are one of the most effective means of carrying an expressive evaluation that often transfers not only negative processes, states and actions, but also can be an expression of language aggression, vulgarization of both individual public figures and journalists.

Many jargons are calques of the corresponding Russian keywords or they can be lexical items that are written in accordance with Russian orthoepy.

Key words: literary standard, jargons, stylistic role, sphere of use, emotional and expressive coloring.

УДК 811.161.2'373.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181450>

А. І. Вегеш,

*канд. філол. наук, доц.,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри української мови*

РОЛЬ КОЛЬОРУ В РОМАНІ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ІНТЕРНАТ»

Стаття присвячена вивченню ролі кольору як складника поетичного стилю Сергія Жадана у романі «Інтернат». Досліджено особливості та функційне навантаження барволексем, що нерозривно пов'язані з сюжетом твору, адже колір віддзеркалює сприйняття автором світу і має важливе ідейне навантаження та потужний емоційний вплив на читача.

Ключові слова: барволексема, білий колір, кольороназва, чорний колір, світло, символічне значення, темнота.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням інтересу вчених до ролі кольору у творах майстрів слова, адже в доборі кольорів, їхніх відтінків і різних значень відбивається своєрідність авторського бачення й розуміння світу. Безперечно, цікавим у цьому плані є дослідження кольору в романах Сергія Жадана.

Роман Сергія Жадана «Інтернат» все частіше привертає увагу мовознавців. Ми недавно дослідили роль літературно-художніх антропонімів у тексті. А роль барволексем тут очевидна. У творі яскраво простежується символіка кольору. Ми знаємо, що символічне використання кольору нерозривно пов'язане з сюжетом твору.

Аналіз досліджень проблеми. Лексика на позначення кольорів уже кілька десятиліть привертає увагу дослідників завдяки своєму семантичному багатству, активності використання, різноманітності джерел походження.

Колір віддзеркалює сприйняття автором світу і має важливе ідейне навантаження та потужний емоційний вплив на читача.

Вивчення кольористики в українському художньому мовленні особливо активізувалося в кінці ХХ століття. Так, О. Дзівак та А. Критенко ґрунтовно дослідили лексико-семантичну структуру назв кольорів. Висвітлювалися значення і функціонування кольоративів у художніх текстах (С. Я. Єрмоленко, Л. О. Супрун).

Проблема семантики кольоративів та їх естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (І. Бабій, Г. Губарева, В. Дятчук, Т. Ковальова, Л. Пустовіт та ін.).

Дослідження колірної лексики в сучасному мовознавстві об'єднують у самостійну галузь – лінгвістику кольору, завдання якої – лінгвістичне осмислення мовної картини кольору не за фізичними ознаками, такими як тон, яскравість, насиченість, а на виявленні їх словесного багатства і розкритті їхньої внутрішньої форми, пізнанні різних семантичних перетворень і символізації, властивої для певного етносу.

Ми вже досліджували використання кольорів у романі Любка Дереша «Трохи п'їтьми, або на краю світу» [1] та частково у романі Андрія Кокотюхи «Червоний» [2].

Метою нашої статті є дослідження ролі кольору як складника поетичного стилю Сергія Жадана. Наше завдання – з'ясувати особливості та функційне навантаження барволексем у романі Сергія Жадана «Інтернат», визначити їх роль у тексті.

Об'єктом дослідження є роман «Інтернат» Сергія Жадана.

Предмет дослідження – лексеми на позначення кольору, вилучені шляхом суцільної вибірки з вищеназваного роману.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано такі методи: описовий, метод компонентного аналізу, метод функційно-стилістичного аналізу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджується роль кольору в системі індивідуального стилю Сергія Жадана, установлюються особливості символічного використання кольору.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дозволяють визначити роль барволексем, виявити основні тенденції колірної картини світу творів Сергія Жадана.

Практичне застосування визначено тим, що мовний матеріал може бути використаний у викладанні розділів лексикології та стилістики.

Якщо у Любка Дереша чорний і білий кольори протиставляються, є антонімами, то у Сергія Жадана вони виступають у парі, доповнюють один одного. І біла, і чорна барва у романі «Інтернат» – барва смутку, війни, розрухи, страждань, болю, страху, безвиході.

Літературний критик Ганна Улюра зазначає, що важливими є «два основних символи роману: дорога і пси» [7]. Ми вважаємо, що варто додати також і колір. Колір відіграє важливу роль у побудові сюжету, відображає думки, почуття героїв, налаштовує на позитив чи негатив.

Сама обкладинка роману «Інтернат» чорного кольору, що переходить у сірий. На чорному фоні білими літерами виділяється прізвище та ім'я автора, а також червоним кольором виведено назву роману. Чорне асоціюється зі спаленими містами і селами, зі згарищем, а червоне – з полум'ям від згарищ, з пролітою кров'ю. Ці кольори – кольори війни.

У романі найчастіше фігурують саме чорний і білий кольори – ахроматичні, які відрізняються один від одного тільки світлістю. Сюди зараховують і всі проміжні між ними сірі кольори. Автор багато місця відводить на опис місцевості, неба, людей, а чорний колір супроводжує головного героя весь час. Ми знаємо, що події у романі відбуваються в січні. Але на сторінках роману буде більше чорного снігу, ніж білого. Напр.: «*Паша визирає у вікно, розглядає чорний сніг і чорне небо...*» [5, с. 13]; «*...серед чорних снігів, у чорноті, наповненій пташиним криком...*» [5, с. 226]. Іноді сніг набуває

темно-синього кольору: «Темно-синій сніг підтікає водою...» [5, с. 14]; «Сніг аж синій від вологи, з чорними підталинами на узвишшях...» [5, с. 258].

Жаданівська назва гнилий сніг характерна для опису темно-жовтого кольору: «...і сніг, сніг! – темно-жовтий, ніби гнилий, ніби помер кілька днів тому й тепер гниє на свіжому повітрі. У деяких місцях жовті плями розлізлися й стали зовсім брунатними... Біжить повз жовтий мертвий сніг і посічені дерева. ...І що далі біжить, то темнішим довкола стає сніг. Аж раптом його не стає зовсім – лише чорний вигорілий ґрунт між деревами. І дерева теж вигорілі. І все довкола просякнуте димом і вогнем» [5, с. 270–271]. Герої потрапляють на територію, де недавно відбувся бій. Від пролитої крові сніг став темно-жовтим. Це було страшне видовище, не випадково малий перелякано запитував: «Що зі снігом?» [5, с. 270]. Цікаво, що уві сні Паша бачить білий сніг, але це сніг холоду, сніг смерті: «Але нікого не бачить, лише білий сніг до самого обрію. ...знову ним бреде, замерзає в ньому, губиться, намагається втекти від смерті. Хоча як ти від неї втечеш – по такому снігу? Не втечеш, навіть не намагайся. Сніг робить безпорадним, беззахисним. Одного разу ти провалюєшся в нього, він пропікає тебе до кісток, потім уже ніколи не позбудешся цього дотику смерті...» [5, с. 285].

Білий колір усе збільшує і підкреслює, він стає маревом, затягує в лещата безвиході: «Довкола стільки білого, наче всі інші кольори зникли, залишився тільки білий. Він тягнеться, скільки сягає зір, безкінечна білизна, глибока й нерухома, аж до обрію. ...сліпуче біле марево довкола... Біла-біла поверхня життя. Білий-білий простір, у якому ніхто не допоможе» [5, с. 323].

Білий колір викликає страх, який важко подолати: «Лише біла моторош заливає краї, підступає під ноги. Ступиш туди – вийдеш з іншого боку життя» [5, с. 169]; «...безкінечний білий простір тягнеться кудись потойбіч життя. Таке враження, що ніколи не виберешся із цієї долини, із цієї пастки...» [5, с. 267].

У Любка Дереша білий колір – колір чистоти, радості, символ невинності, він асоціюється з денним світлом, Божим світлом, тобто виступає антиподом чорного [1, с. 74]. У Сергія Жадана білий колір має, як зазначає О. Потапенко, «протилежну символіку: він знак порожнечі, безтілесності, мовчання, смерті» [6].

Такий білий колір є небезпечним, він не пов'язаний із силами добра, він має таку ж символіку, як і чорний. «Чорний колір містить виразний оцінний момент – негативну оцінку чогось або когось. Широкий діапазон значень цього кольору мотивується тим, що його вважають початком кольороутворень. Чорний виступає переважно у значенні «поганий», «негативний», «ганебний» [4].

Чорний колір частіше виступає символом трагедії, смутку, печалі, смерті, нещастя. Темними кольорами змальоване довкілля: чорне від незібраного з минулого року соняшника поле, темна соняшникова пройма, темніють мокрою шерстю голі дерева, чорні лунки, чорна низька лісосмуга, чорний простріляний наскрізь ліс, темні будинки, чорне кам'яне річище траси, чорна ніч, чорні липи, чорна вода, чорні яблуні, чорна дорога, чорний незібраний город.

У Жадана часто чорний позначає не тільки колір природних явищ у темну пору чи важкість грозових хмар (чорні хмари), а й відтворює емоційне враження від споглядання природи, почуття людини, актуалізуючи переносне значення слова (чорне повітря, чорний дощ, чорний вугільний простір, чорні, як газетні заголовки, шовковиці, чорні душі).

Цікаво автор змальовує зимове небо війни, використовуючи ті ж самі темні кольори. Мокрі небеса, срібні і вологі супроводжують героя весь час. «За вікнами

розливається темне срібло січневого неба» [5, с. 76]. Іноді небо лякає «темними нитками диму», сутінками, що «наповнюють собою, наче фіолетовим барвником, простір». «Дощ із туманом наповнюють ґрунт водою, і небо від такої кількості вологи схоже на потопельника при березі – набрякле, із синім відливом на сірому тлі» [5, с. 81]. «Небо темніє, лісосмуга насувається чорною масою» [5, с. 171]. Темний колір містить у собі небезпеку. І навіть там, де небо у світлих кольорах, обов'язково будуть присутні темні предмети: «...на обрії, де світло небес відливає молоком і оловом, стоять труби комбінату – високі, холодні, мертві» [5, с. 51]. Світлим, навіть кольоровим, небо стає під час обстрілів у місті. Хоча тут присутні яскраві кольори, радісних емоцій опис не викликає: «Небо з темного стає рожевим, синьо підсвічується, глухо підхоплює кожен вибух. ...порожнє місто, кольорове небо, вогкий туман, з якого виростають чорні липи» [5, с. 103].

Туман у романі лякає героя невизначеністю, таємничістю, він також темний, страшний. («В парку туманом застелило все: відчуття, наче проходиш крізь стіну, залишаючи за собою світ живих...») [5, с. 141]).

Дещо світлішими тонами змальовую автор густий ранковий туман, що біло зависає за вікном, який «осів, ніби сніг із гір зійшов у долину». Цей густий туман оповиває все: «суцільне молочне тло, срібло-тьмяне, безкінечне. І десь там, у цьому суцільному молоці, весь час гримить і зблискує жовтими вогнями, тріщать виснажливі автоматні черги... З долини тягне димом, дим заплітається в туман, як темне пасмо в сивому волоссі померлого, й одразу ж повертається відчуття страху й небезпеки» [5, с. 133]. «Дощ припинився, туман осів у долину, мов перекип'ячене молоко» [5, с. 115]. Хоч туман і молочного кольору, але не радісного, бо асоціюється з потойбічним світом, він, як саваном, огорнув землю.

Дуже часто автор використовує іменники-синоніми темрява, пільма, чорнота. За тлумачним словником знаходимо такі дефініції до слова темрява: «1. Відсутність світла, освітлення; пільма, темнота. // Темне, неосвітлене або погано освітлене місце, неосвітлений простір. 2. перен. Щось незрозуміле, невідоме. 3. перен. Відсталість, некультурність, неписьменність» [3, с. 1440].

Паша боїться темряви («раптом на нього хтось вийде з вогкої темряви» [5, с. 43]), він «вслухається в темряву», іде в темряву «і рука провалюється в темряву, по зап'ястя, по лікоть, по плече, нізащо, говорить собі востаннє й провалюється в чорне» [5, с. 192], «робить обережний крок», він виходить із темряви, як із пекла. («Усі дивляться на Пашу, як на демона, що з'явився з темряви і порушив загальну тишу... Діти лякаються його великої темної постаті...») [5, с. 223]). Темрява може не тільки мовчати, але й говорити, не розуміти («У темряві хтось стоїть, проте хто там – не зрозуміти. Так, ніби це темрява до них і говорить» [5, с. 105]). Як у захисток, у темряву ховаються солдати. Темрява іноді набирає іншого кольору: вона стає маслянистою, синьою. Пор.: «Але запальничка заїдає, лише іскри летять у синю вечорову пільму» [5, с. 189]; «...Ось тут, у запльованому сквері, серед чорних снігів, у чорноті, наповненій пташиним криком і сигналами локомотивів...» [5, с. 226]; «Місяць розмащується небом, рухається в бік ночі, залишає за собою пустку й чорноту» [5, с. 306]. Чорнота, як монстр, виходить із землі, яку розірвали снаряди: «...ґрунти розступились, випустили із себе всю цю чорноту, яка розповзається тепер січневим небом, забиває собою всі отвори й щілини» [5, с. 167]; «Стає зовсім тихо і просторо: все наповнене чорнотою, все нею залите» [5, с. 292].

Привертає увагу опис місяця. Він є якоюсь частинкою світла, що розвіює темряву, дає надію на вихід із ситуації. «Раптом у доколишній чорноті проступає

місяць – великий, яскраво-жовтий. ...і він вивалився просто на них, і все раптом стало прозоре й близьке. Ніби в дитячій спальні хтось вмикає світло, аби розігнати страхи й переконатись, що під ліжком немає жодних монстрів» [5, с. 293]; «...виокруглюється місяць, заливаючи золотом холодне залізо машин» [5, с. 298].

У творенні індивідуально-авторських кольористичних епітетів, які відображають настанову митця на увиразнення, посилення поетичної думки, можемо простежити прагнення С. Жадана до рельєфності кольористичного образу: «Туман зовсім розсмоктався, і над містом висить круглий, кольору підсохлого сиру місяць, підсвічений знизу червоним, мовби його вмочили в теплу кров. Небо порожнє-порожнє, жодної зірки, жодного руху, лише мертвотне відсвічування повні над цією долиною смерті» [5, с. 182]. Небесне світило і яскраво-жовте, і золоте, і кольору підсохлого сиру. Це все – відтінки жовтого кольору, кольору світла, чистоти і ясності. А червоний колір асоціюється з війною, кров'ю і вогнем.

У чорних кольорах зображено місто, вокзал, будівлі: «Паша озирється – хрущовка темніє віддалік, мов кит, що з розпачу викинувся на берег. Вікна чорні, як вугіллям вимащені, жодного руху, жодного голосу. Від цього ще страшніше» [5, с. 99]. З розбитих дверей домів «витікає темнота, ніби чорна вода» [5, с. 103]. «Паша дивиться на місто й зовсім його не бачить. Бачить лише чорну яму, над якою, наче повітряні змії, висять великі чорні дими з довгими хвостами. Так, мовби хтось викачує з міста душі. Й душі ці – чорні, гіркі, чіпляються за дерева, пускають коріння в підвали, ніяк їх не вирвеш» [5, с. 115]. Дим має і колір, і в'язкість: «...підіймається масний чорний дим, настільки масний і настільки чорний, ніби там трупи палять» [5, с. 73–74]. Палац культури «чорний, вигорілий із середини» [5, с. 183]. Під час подорожі Паша буде наштовхуватися на чорні отвори дверей, на чорний перон, на чорні мітки на стінах і парканах, на темні й неживі будинки. Навіть про свій дід Саша говорить, що він «схожий на половинку чорного хліба».

Як і докільця, у темних кольорах зображені люди. У бійців, що відступають, чорні від бруду обличчя, чорні подерті шапочки, чорні від мастила руки. Один із бійців нагадує шахтаря: «Чорне волосся, темні й від цього недовірливі очі, тил в'ївся в зморшки на обличчі» [5, с. 24]. Деякі бійці чорні від диму і алкоголю, у них чорні промерзлі пальці. Ворожі солдати теж брудні, у чорних наколінниках, недовірливі. «Брудна форма, перемащені димом обличчя, важкі накипи землі на взутті. І прапор над баштою – темний і замащений, мов бинт, який довго прикладали до відкритої рани» [5, с. 78]. Лікар у білому халаті теж брудний: «Черевики перемащені вуличним болотом, та й увесь він – перемащений: кров'ю, йодом, чорною землею» [5, с. 313].

Такими ж темними кольорами змальовані цивільні: дівчинка з чорним смоляним волоссям, дівчата-інтернатівці з чорними і глибокими тінями під очима, старий пасажир з чорними нігтями і чорними зубами, біженець темнолиций, жовтозубий. Автор виділяє чорним кольором також натовп, який може розправитись з людиною: «І натовп – чорний, мовчазний, слідкує за ними, напружено й недовірливо, так і дивись – кинуться, розірвуть на шматки» [5, с. 251].

У тексті роману дуже багато залишених собак. Вони теж чорні, «мокрі, сірі, із темними переляканими очима», «темні з жовтими підпалинами».

Важливою рисою письменника у використанні кольорів є контрастність, що особливо помітно.

Образотворчій меті у художньому мовленні підпорядковується вживання кольороназв як складових елементів семантико-асоціативних опозицій: білий – чорний. Поля, що тягнуться довкола, «білі від снігу, чорні від ґрунту на зламах», «в снігу

чорніють кинуті кимось речі», «засніжена долина, посеред якої чорно грузне зимовий ліс» [5, с. 266–267]. «Білі поля й чорна проталина траси» [5, с. 323]; «темні пси на білому тлі» [5, с. 324]; «Біжить і ловить боковим зором злагоджений злий рух чорних крапок на білому полотні...» [5, с. 324]. Одного із бійців Паша назвав пінгвіном через одяг. «Білий маскхалат, чорна пухка куртка. На пінгвіна схожий, думає Паша: чорний верх, білий низ» [5, с. 239].

Ми звернули увагу, що хроматичні кольоропозначення (ті кольори та їх відтінки, які ми розрізняємо в спектрі (червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, коричневий), у тексті роману є. Такими кольорами автор змальовує транспорт, деякі предмети будівель, але вони з темним відтінком: «...з-за рогу на привокзальну вивалюється танк – брудний, зелений...» [5, с. 78]; «...пролітає болотного кольору маршрутка...» [5, с. 103]; «Потім до школи під'їжджає стара коричнева «таблетка», кольору розмоклого господарського мила...» [5, с. 24]; «Синій «жигуль», третя модель. Зогнили крила, заліплені пластиліном» [5, с. 291]; «ворота – сині, металеві» [5, с. 55]; «синя фарба віконних рам» [5, с. 251]; «фарбована в жовтий труба газогону» [5, с. 56]; «Вокзал фарбований у жовте, але під дощем фарба стала темною, важкою» [5, с. 60]; «Бачить прочинену в двір хвіртку, фарбовану в зелене» [5, с. 164]. Та здебільшого переважає чорний колір: чорна від сажі цистерна, опель, залитий багном, чорний метал, чорна від диму польова кухня, чорний куб торговельного центру, темні від бруду машини, бетонні блоки так само посічені й чорні від диму).

Червоний колір в «Інтернаті» Жадана не має сильного емоційного заряду радості, свята, урочистості, небуденності, незвичності, казковості. Тут червоний колір символізує небезпеку (варіант крові), це також колір пекла, вогню. Головному героєві довелося пройти не одне коло пекла. Червоний колір тут асоціюється з кров'ю, війною, ранами, смертю. «Мокра підлога вимащена глиною кольору крові» [5, с. 311]; «...білий лікарський халат залито кров'ю...» [5, с. 312]; «...помічає на лезі згустки рудої крові...» [5, с. 303]; «кривава каша посеред випаленої трави» [5, с. 165].

На основі встановленого асоціативного зв'язку з насильством червоний колір набуває значення «страшний», «напружений», «тривожний», «негативний», «демонічний». Ми звернули увагу, що червоним кольором позначені руки, очі людей і тварин: «Ганс бере й уважно водить червоними перемерзлими пальцями з чорною землею під нігтями вздовж рядків» [5, с. 37]; Ніна «...простягає руки, гріє червоні долоні» [5, с. 155]; «...і обличчя у них особливо темні, а рухи важкі й нервові, й очі в них червоні від злості та диму...» [5, с. 35]; «А за ним іде другий, зовсім молодий, сопливий якийсь, із червоними, злими й припухлими очима» [5, с. 65]; Альоша «втягає з кишень червоні долоні, дихає на них холодним повітрям, шморгає відмороженням носом, дивиться кривавими білками» [5, с. 83]; Паша дивиться червоними очима, в малого «очі теж червоні – від дощу й безсоння» [5, с. 282].

Символізм червоного кольору багатозначний, але у романі він символізує ворожнечу, помсту, війну, агресивність, боротьбу.

Жовтий колір, як і червоний, є багатозначним. Це не лише колір золота, сонця, але й колір тривоги, колір війни, смерті, хвороби, потойбічного світу. У С. Жадана він викликає негативні асоціації. Автор часто розповідає про те, як гримить і зблискує жовтими вогнями небо. Жовтий мертвий сніг, жовта мокра трава, жовте неприбране листя нагадують про щось віджиле, мертве. У одного з місцевих Паша помічає безумне жовте око, як у небіжчика. Погляд у нього прискіпливий, з жовтою ненавистю в очах.

Натрапили ми і на золотий колір, який автор використовує для змалювання інею («залишаючи по собі золоті вихори інею» [5, с. 225]).

Серед кольорового розмаїття важливе місце посідає епітет на позначення сірого, який має розгалужену систему семантичних варіантів. Поширене вживання цього кольору в значенні «безликий», «невиразний», «нічим не примітний» [4]. Напр.: «Довкола ший замотані сірі від цегляного пилу хустки» [5, с. 20]; «На пагорбах стоїть сіра важка будівля» [5, с. 125]; «В тумані можна розпізнати сірі покрівлі, темні комини» [5, с. 139]; «...і вони помічають біло-сірого кольору пасажирський автобус із висадженими вікнами...» [5, с. 58]; «видно терикони і сірі блоки будівель» [5, с. 267].

Сірим є не тільки предмети, але й люди, тварини: «За кермом сидить ігуана – сірий від безсоння, наляканий і злий. ...І поруч із ним, на сусідньому сидінні, сидить мужик в ондатровій шапці й сірому пальті – теж наляканий, теж сірий» [5, с. 245]; «За дверима стоїть Ніна, директорка, ...У в'язаних теплих гетрах, чорному светрі, сірій, теж в'язаній, жилетці. На сіру ворону схожа» [5, с. 117]; «Директорка осідає у свій чорний офіційний костюм, сіріє обличчям і від цього відразу стає старішою» [5, с. 23]; «Паша скошує погляд – так і є, пес. Як він тільки сюди прибився: мокрий, сірий, із темними переляканими очима» [5, с. 74].

Сірий – «неяскравий, тьмяний, безбарвний, однотонний... хмарний, похмурий» [3, с. 1324]. Герой виривається з білої пастки і потрапляє у сіру, а вона така ж страшна, як і попередня: «Враз стає сіро і похмуро. ...Озирається й бачить рівне сіре тло, що розгортається довкола, обступає його, не даючи жодного шансу на порятунок, і від цієї неохопної сірості стає йому так моторошно, що в нього звідкись з'являються нові сили...» [5, с. 289].

Сірий колір позначає одноманітність, порожнечу життя, духовну і моральну ницість. Персонажі невеселі, перелякані, тому їхній душевний стан автор відтворює через сіру кольороназву. Розпач від побаченого і пережитого, де нема порятунку нікому і ніде, спонукає змальовувати все у темних кольорах. «Чорне... поле, де-не-де сіре, аж до синього...» [5, с. 50]; «небо... із синім відливом на сірому тлі» [5, с. 81]; «І вже ціла їхня вервечка біжить підтюпцем, добігає до перших дерев, що під сірим січневим небом навіть тіней не відкидають» [5, с. 270].

Поруч із сірим виділяється срібний (срібло) – «кольором і блиском схожий на срібло», «блискучий від місячного сяйва», «про сірувато-білий колір, блиск чогонебудь» [3, с. 1380]. Автор пише: «За вікнами розливається темне срібло січневого неба» [5, с. 76], «...хоча потому небо зачинається, мов двері ліфта, і знову стає срібно й волого» [5, с. 59]. Туман створює «суцільне молочне тло, срібно-тьмяне, безкінечне» [5, с. 133]. Боєць змальований зі «срібним брудним волоссям» [5, с. 22].

Ми зафіксували також сивий – «який утратив своє забарвлення, став білим, сріблистим (про волосся)» [3, с. 1311]. Йдеться про бійця, якого Паша називає сивим через сивину, не знаючи його імені («Сивий повертається... Сивий підходить до дверей» [5, с. 80]).

Колір свинцевий – «темно-сірий, кольору свинцю; який здається значним вагою, важкий» [3, с. 1297], автор уживає на позначення неба: «Переможно скидає руки догори – до свинцевого неба, з якого починає сипатись сніг» [5, с. 289].

Як бачимо, у романі Сергій Жадан використовує темні барви. Частотність уживання темних кольорів несе семантичну домінанту безладу, смерті, розпачу, безвиході, смутку, ненависті. І все ж не можемо констатувати, що темнота перемагає, що і білий колір – колір порожнечі, смерті. Адже на останніх сторінках роману знаходимо відчутну перемогу білої барви, світла, що асоціюється з денним світлом, з

чарівною силою, виходом із п'їтьми: «...і лише біле світло випікає очі, і світла цього стільки, що крім нього, немає нічого, лише світло, лише воно й більш нічого. ...Світла стає все більше, воно заливає собою все довкола, його стає так багато, воно виповнює собою все. Так, ніби життя складається лише зі світла, так, ніби в цьому світлі зовсім немає місця для смерті» [5, с. 324–325].

Отже, використання кольору – одна з найбільш індивідуальних рис бачення світу письменником і втілення його в тексті, тому вивчення барволексем дає нам можливість глибше проникнути в художній світ автора. Отримані результати дозволяють визначити роль барволексем, виявити основні тенденції колірної картини світу творів Сергія Жадана.

У подальших розвідках планується дослідження літературно-художніх антропонімів з колірним компонентом.

Література

1. *Вегеш А.* Символічна функція кольору в романі Любка Дереша «Трохи п'їтьми, або на краю світу». *Освіта Закарпаття*. Науково-методичний журнал Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти. № 21. Ужгород, 2015. С. 72–77.

2. *Вегеш А.* Стилістична роль літературно-художніх антропонімів роману «Червоний» Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження* : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 48. С. 231–237.

3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. *Естетична функція кольору в романах Павла Загребельного*. URL : <http://www.ukrlit.vn.ua/article/716.html> (дата звернення: 07.03.2019).

5. *Жадан Сергій*. Інтернат [Текст] : роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2017. 336 с.

6. *Потапенко О. І., Дмитренко М. К.* Словник символів. URL : <https://studfiles.net/preview/5252915/page:10/> (дата звернення: 05.02.2018).

7. *Улюра Ганна*. Сергій Жадан написав роман про АТО. URL : [https://ukr.lb.ua > culture > 2017/08/23/](https://ukr.lb.ua/culture/2017/08/23/) (дата звернення: 12.11.2018).

Referenses

1. Vehesh, A. (2015), *Symbolic function of color in the novel «A little bit of darkness, or on the edge of the world» by Lubko Deresh* [Symvolichna funktsiia koloru v romani Liubka Deresha «Trokhy pitmy, abo na kraiu svitu»], Education of Transcarpathia. Scientific and Methodological Journal of the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education. No. 21. Uzhgorod, pp. 72–77.

2. Vehesh, A. (2018), *Stylistic role of the proper names of the literary hero in the novel «The Red» by Andriy Kokotyukha* [Stylistychna rol literaturno-khudozhnikh antroponimiv romanu «Chervonyi» Andriia Kokotiukhy], Linguistic research: Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Kharkiv, No. 48. pp. 231–237.

3. *Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with attachments and additions)* /Compiler and editor in chief V. T. Busel (2005) [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel], K.; Irpin: Perun, 1728 pp.

4. *Aesthetic function of color in the novels by Pavlo Zagrebelnyj [Estetychna funktsiia koloru v romanakh Pavla Zahrebelnoho]*. URL: <http://www.ukrlit.vn.ua/article/716.html> (date of reference: 07.03.2019).

5. Zhadan, Sergiy, (2017), *Boarding School [Internat]*. Text: novel. Chernivtsi: Meridian Chernovitz, 336 p.

6. Potapenko, O. I., Dmitrenko, M. K., *Dictionary of symbols [Slovnnyk symboliv]*, URL: <https://studfiles.net/preview/5252915/page:10/> (date of reference: 05.02.2018).

7. Ulyura, Hanna, *Serhiy Zhadan wrote a novel about antiterrorist operation [Serhii Zhadan napysav roman pro ATO]*, URL: <https://ukr.lb.ua/culture/2017/08/23/> (date of reference: 12.11.2018).

А. И. Вегеш,

*Ужгородский национальный университет,
кафедра украинского языка*

РОЛЬ ЦВЕТА В РОМАНЕ СЕРГЕЯ ЖАДАНА «ИНТЕРНАТ»

Статья посвящена изучению роли цвета как составной поэтического стиля Сергея Жадана в романе «Интернат». Исследованы особенности и функциональное наполнение цветоназваний, которые переплетены с сюжетом произведения потому, что цвет отражает восприятие автором мира, имеет особенное идейное наполнение и сильное эмоциональное влияние на читателя.

Ключевые слова: белый цвет, свет, символическое значение, темнота, цветоназвание, черный цвет.

A. I. Vehesh,

*Uzhgorod National University,
Department of Ukrainian language*

ROLE OF COLOR IN THE NOVEL «BOARDING SCHOOL» BY SERHIY ZHADAN

The article is devoted to the study of the role of color as a component of the poetic style of Serhiy Zhadan. The peculiarities and functional loading of color-lexemes, which are inextricably linked with the plot of the work, are investigated, because the color reflects the author's perception of the world and has an important ideological load and a powerful emotional influence on the reader. The lexicon on the marking of colors attracts attention due to its semantic richness, the activity of use, the diversity of sources of origin.

The object of the research is the novel «The Boarding School» by Serhiy Zhadan.

The subject of the research – lexemes on the designation of color, removed by a continuous sampling from the aforementioned novel.

The following methods are used to solve the tasks of the research: descriptive, method of component analysis, method of functional-stylistic analysis.

We investigated the role played by color in the system of individual style of Serhiy Zhadan, and also established the peculiarities of the symbolic use of color. In the novel most often appear black and white colors – achromatic, which differ from each other only in brightness. Here also can be counted all the intermediate between them colors of gray. The author places a lot of space on the description of the terrain, the sky, people, and the black

color accompanies the protagonist all the time. It is proved that the black and white colors in the novel by Serhiy Zhadan appear in pairs, complement each other. Both the white and the black colors in the novel «The Boarding School» are the colors of sorrow, war, devastation, suffering, pain, fear, hopelessness.

An important feature of the writer in the use of colors is the contrast, which is especially noticeable. The purpose of the creating of images in artistic speech influences the use of color-names as components of semantic-associative oppositions: *white – black*.

The red color in the «Boarding School» by Zhadan does not have a strong emotional charge of joy, holiday, celebration, irreducibility, strangeness, fabulousness. Here the red color symbolizes danger (variant of blood), it is also the color of hell, fire. The protagonist had to pass many circles of hell.

The obtained results allow to determine the role of color-lexemes, to reveal the main tendencies of the color picture of the world of works by Serhiy Zhadan. Language material can be used in teaching sections of lexicology and stylistics.

Key words: color-lexeme, white color, color-name, light, symbolic meaning, darkness, black color.

УДК 81'367:801.6

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181451>

Ю. В. Зоріна,

канд. філол. наук,

Вінницький технічний коледж,

Циклова комісія філологічних дисциплін,

викладач української мови

В. СТУС: СИНТАКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглянуто синтаксичні інновації в поетичному мовленні В. Стуса, виявлено комунікативно-функційну сутність поняття «сегментована конструкція», схарактеризовано функції конструкцій з називним уявленням та визначено місце сегментованих конструкцій зі значенням теми у поетичному мовленні автора.

Ключові слова: парцеляція, сегментація, сегментовані конструкції, називний уявлення, називний теми.

Постановка проблеми. Поетична система В. Стуса поєднала різноманітні прийоми творення стилістично навантажених мовних одиниць, їхні синтаксичні модифікації, засвідчила набуття нових експресивних відтінків із наскрізним підпорядкуванням мовно-естетичним завданням. Сегментовані конструкції зі значенням теми є традиційним об'єктом дослідження поетичного мовлення. Інноваційні процеси, які знайшли відображення в поезії, визначили можливість окреслити тенденції розвитку нового синтаксису поетичного мовлення. Нові тенденції в синтаксисі найбільше виражені в синтагматичній розчленованості, тому саме конструкції з послабленим показником синтагматичного зв'язку й належать до експресивного синтаксису. Отже, **мета** розвідки – окреслити синтаксичні інновації в поезії В. Стуса

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна проблема експресивного синтаксису й членованих конструкцій постає перед мовознавцями, починаючи з 60-х років XIX століття. Сегментовані конструкції є одним із надзвичайно продуктивних

засобів творення експресії на синтаксичному рівні. Подання тексту як окремих фрагментів, фраз, абзаців неодноразово ставало предметом уваги науковців Серед останніх досліджень, присвяченим таким конструкціям, потребують нашої уваги праці В. Я. Мороз (1997), Л. І. Конюхової (1999), І. М. Сушинської (2000), Н. О. Сердюкової (2001), В. А. Чабаненка (2002), А. П. Загнітка (2005), С. Я. Єрмоленко (2005), Н. М. Івкової (2007), Н. В. Гуйванюк (2009), Н. В. Кондратенко (2012).

Постановка завдання. Провідним у сучасному експресивному українському синтаксисі виступає процес сегментації, тобто членування тексту на окремі сегменти, тому завданням нашої розвідки є виявити комунікативно-функційну сутність поняття «сегментована конструкція»; дослідити поетичне мовлення В. Стуса на рівні членованих конструкцій експресивного синтаксису; проаналізувати функції конструкцій з називним уявленням в поезії В. Стуса; визначити місце сегментованих конструкцій зі значенням теми у поетичному мовленні автора.

Виклад основного матеріалу. Синтаксис відіграє визначальну роль у вираженні поетичної картини світу. Із цього приводу А. П. Загнітко зазначав: «у синтаксисі чи не найбільш повно окреслюється власне-авторська стилістика, простежується основний / неосновний шлях осмислення пізнаного, встановлюються закономірності насичення речення інформацією та прагнення передати складний / надскладний світ авторського бачення» [2, с. 493]. На думку Н. В. Кондратенко, на формальному рівні діють два протискеровані принципи: з одного боку, синтаксична надлишковість, надмірність (синтаксична надмірність), з іншого – членованість, фрагментарність художнього дискурсу (синтаксична компресія) [5, с. 209] Засобами експресивного синтаксису є парцельовані й сегментовані речення Це найефективніші стилістичні прийоми, які наповнюють висловлювання експресією, емоційною вагою, роблять його близьким до розмовної мови, увиразнюють думку, створюють своєрідний малюнок вірша (*Там – Україна. За межею. Там. / Лівіше серця* (В. Стус. Сосна із ноча впливля...); *Як тихо на землі! Як тихо! / І як нестерпно – без небес!* (В. Стус. Як тихо на землі!...); *Святошин. Тиша. Свято* (В. Стус. Цей білий грім снігів грудневих...); *Пішла – тунелем довгим – далі – в ніч / – у морок – сніг – у вереск заметілі* (В. Стус. Ти тут.); *Зима. Паркан. І чорний дріт / на білому снігу* (В. Стус. Зима. Паркан...); *Я сам. А ти лиш тіль. / Я є добро. А ти – труха і тіль* (В. Стус. Невже ти народився, чоловіче...); *На дальнім березі – високі тині. / Високі сосни. І високий крик* (В. Стус. На дальнім березі...)). З цією ж метою Стус часто використовує прийом повторення: *Зазираю в завтра – тьма і тьмуца / Тьма. І тьмуца тьма. / І тьмуца тьма. / Тільки чорна водь. / І чорна пуца. / А твого Святошина – нема* (В. Стус. Зазираю в завтра...).

Поетичний синтаксис В. Стуса є однією з форм вираження експресивності. Елементи експресії насамперед можна виділити у формах писемного мовлення, в яких образність належить до визначальних рис і мотивує їх функційне навантаження. Особливої емоційності надають поезіям сегментовані конструкції експресивного синтаксису, а саме, побудови з називним уявленням. Наприклад: *Сковорода! Забувши давні чвари, / Він знову поспішає до Тамари* (В. Стус. Вступ до поеми «Сковорода»)

Експресивні синтаксичні конструкції є одним із проявів нових тенденцій українського синтаксису – тенденцій до розчленованості та аналітизму. Аналітизм простежується там, де синтаксична форма складається з кількох компонентів, і там, де реченнева структура як цілісність порушується [2, с. 84]. Аналітизм має різні вияви, але найпомітнішими, на думку А. П. Загнітка, є внутрішньореченневий (уведення до цілісної реченневої структури різноманітних ускладнювачів типу вставних слів, уточнень тощо) й зовнішньореченневий (членування єдиної цілісної реченневої

структури) [2, с. 84]. Ця навмисна розчленованість тексту є основою для утворення експресивних сегментованих конструкцій, які при усуненні прийому розчленованості перетворюються на звичайні нейтральні побудови. При цьому інформація подається частинами, тоді як синтаксична система української мови дозволяє передати ту саму інформацію без розчленування тексту на сегменти. Порівняйте: 1. **Бідний плащ! Що він думає, / Висячи на кілочку** (В. Стус. Бідний плащ...), 2. **Що думає бідний плащ, висячи на кілочку?** У наведених прикладах експресивними сегментованими є тільки перша конструкції, друга – позбавлена синтаксичної експресії, вона нейтральна.

Сегментація як експресивний прийом реалізується у двох різновидах: у вигляді репризи – сегмент у препозиції, й у вигляді антиципації – сегмент у постпозиції. Постаючи способом текстової організації писемного мовлення, сегментація породжена закономірностями й впливом усного мовлення, що зумовлює відкритість ряду структурно-семантичних різновидів сегментованих конструкцій, до яких сьогодні залучають побудови різного синтаксичного статусу, як ті, що функціонують у формальних межах речення, так і ті, що виходять за межі реченнєвого утворення. Відкритим залишається питання щодо меж сегментації й кола явищ експресивного синтаксису, яке вона охоплює й до сьогодні.

Сегментовані конструкції мають ряд характерних ознак: 1) двочленність, тобто наявність двох компонентів – сегмента й базової частини, причому сегмент має свого представника в базовій частині у вигляді займенникового корелята або співвідносного слова; 2) темо-рематичні відносини між частинами конструкції; 3) в усному мовленні специфічна інтонація сегмента й наявність паузи між компонентами; 4) стилістичне маркування.

Під час розгляду тексту як єдиного цілого постає питання про засоби зв'язку між його компонентами. Засобом організації тексту є як лексико-граматичні засоби: сполучники, модальні слова, займенники, синоніми тощо, так і синтаксичні: слова й словосполучення, називний уявлення тощо.

Вивчаючи особливості функціонування синтаксичних одиниць у тексті, дослідники керуються положенням, що «жодне речення тексту, включаючи заголовок і підпис автора, не є автономним, що воно пов'язане з іншими реченнями тексту за змістом і структурою» [7, с. 35].

Називний уявлення – це іменник у називному відмінку або словосполучення на базі такого іменника. Термін «називний уявлення» в лінгвістичній літературі виник давно. Уперше використав його О. М. Пешковський у третьому виданні книги «Русский синтаксис в научном освещении» [8].

Називний уявлення характерний для художніх і поетичних текстів тобто сфера вживання конструкцій із називним уявлення – експресивні тексти. В поетичному мовленні В. Стуса можна простежити використання конструкцій із називним уявлення. Такі синтаксичні конструкції з високою акцентованістю, інтонаційною та смисловою концентрацією, зумовленою різким скороченням довжини речення, реалізують авторську суб'єктивну модальність, посилюють концептуальність авторського самовираження. Наприклад, **Перепели! Перепели переполовиняють поле!** (В. Стус. Перепели...). Конструкції з називним уявлення, які використовує у своїй творчості В. Стус, можуть характеризувати внутрішній стан людини: **Любов? Що є любов? Коли до краю – / то тільки край, що гранями всіма, / обмацаними, грубими, колькими, / ввіходить в груди і пройти не може / у передсердя** (В. Стус. А я був хворий...); назви подій, явищ природи тощо: **Останній день зими! Він ще в грайливій силі / Скубне за бороди ряди зчорнілих стріх, / Ще леться долами іскристий добрий сміх, / Та**

березневий сніг уже тривожно-білий (В. Стус. Ранній березень); найменування осіб (за професією, за ступенем спорідненості, загальна назва особи): **Сини! Сини! Барометри кирпаті / Людського спокою і завтрашнього дня! / Ми перед вами разом винуваті, / Що на планеті бійки і гризня** (В. Стус. Кирпатий барометр).

Побудови з називним уявлення в поетичному мовленні В. Стуса виконують різноманітні функції, серед яких варто відзначити таку, як уведення читача у філософське міркування героя або автора. Наприклад: **Яка любов! Минула ціла вічність, / як я любив. І марив день за днем, / що все спливе і пам'ять промине / розлуку, геть до титли й кому вивчену** (В. Стус. *Яка любов! Минула ціла вічність...*). Автор немов запрошує взяти участь у міркуванні, активізувати свої знання про назване поняття. **Годинник! / Мов пекельна машина! / Ти так страшно мовчиш! / Ти небезпечно слухняний! / І коли мені радісно, / ти як старий Горіо / візит наносиш!** (В. Стус. Рінь), **Що час? То мереживо мрій, / Мереживо від зголоднілих. / Тобі двадцять сім** (В. Стус. *Що час? То мереживо мрій*). Функціонування подібних конструкцій супроводжується психологічним підтекстом. Окрім того, для виконання цієї функції характерні особливі лексичні групи. Це, як правило, абстрактні лексеми, які за своїм лексичним значенням можуть стати предметом філософських роздумів. Також уживаються конкретні слова, які називають загальні, родові поняття (наприклад, слово «**час**» позначає не конкретний предмет, а поняття про нього).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, синтаксичний рівень поезій В. Стуса підпорядкований загальній художній настанові на емоційність і експресивність. Конкретний зміст поетичного образу в умовах широкого контексту переосмислюється, його семантична й функційна структури розширюються за рахунок різноманітних емоційно-сміслових перетворень, які, взаємодіючи з буквальним змістом образу, збагачуються у читацькому сприйнятті новими, неочікуваними асоціаціями. Зосередження на певному відрізку тексту цілого комплексу різних стилістичних прийомів суттєво підвищує експресію лірики В. Стуса, виокремлює найбільш значущі ділянки тексту і великою мірою визначає її індивідуально-стильову своєрідність. Вивчення динамічних процесів сегментованих конструкцій, а саме побудов із називним уявлення, вияв їхніх експресивних засобів у поетичному мовленні – це одне з основних завдань на сучасному етапі розвитку української лінгвістики, що й становить перспективу подальших досліджень.

Література

1. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. *Слово – Речення – Текст: вибрані праці*. Чернівці, 2009. С. 409–419.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк, 2001. 662 с.
3. Єрмоленко С. Я. Теоретичні питання лінгвостилістики. Збірник наук. праць. Луганськ, 2005. 324 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: монографія. Київ, 2009. 352 с.
5. Кондратенко Н. В. Синтаксис модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ, 2012. 323 с.
6. Кравченко Л. Райнер Марія Рільке і Василь Стус: особливості поетики. *Слово і час*. 2003. № 9. С. 5–8.
7. Откупщикова М. И. Синтаксис связного текста. Ленинград, 1982. 104 с.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1958. 511 с.

Referenses

1. Huivaniuk, N. V. (2009), *Expressive syntax: achievements and problems. Word-Sentence-Text: selected works [Ekspresyivnyi syntaksys: dosiahnennia i problemy. Slovo-Rechennia-Tekst: vybrani pratsi]*, Tchernivtsi, pp. 409–419.
2. Zahnitko, A. P. (2001), *Theoretical grammar of Ukrainian language. Syntax: monograph [Teoretychna gramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys: monografiia]*, Donetsk, p. 662.
3. Yermolenko, S. Ya. (2005), *Theoretical questions of linguistic stylistics [Teoretychni pytannia linhvostylityky]*, Collection of Scientific Works, Luhansk, p. 324.
4. Yermolenko, S. Ya. (2009), *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture: monograph [Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury: monografiia]*, p. 352.
5. Komsratenko, N. V. (2012), *Syntax of modern and postmodern artistic discourse: monograph [Syntaksys modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnioho dyskursu: monografiia]*, Kyiv, p. 323.
6. Kravchecko, L. (2003), *Rainer Mariia Rilke and Vasyl Stus: peculiarities of poetry [Osoblyvosti poetyky]*, Slovo i chas, No 9. pp. 5–8.
7. Otkupshchikova, M. I. (1982), *Syntax of connected text [Syntaksys sviaznoho teksta]*, Leningrad, p. 104.
8. Peshkovskiy, A. M. (1958), *Russian syntax in the science [Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii]*, M., p. 511.

Ю. В. Зорина,

*Винницький технічний коледж,
Цикловая комиссия филологических дисциплин*

В. СТУС: СИНТАКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

В статье проанализированы синтаксические инновации поэтической речи В. Стуса, выявлены коммуникативно-функциональные особенности понятия «сегментированная конструкция», охарактеризованы функции конструкций с именительным представлением и определено место сегментированных конструкций со значением темы в поэтической речи автора.

Ключевые слова: парцелляция, сегментация, сегментированные конструкции, именительный предположения, именительный теми.

Yu. V. Zorina,

*Vinnytsia technical school,
Cycle commission of philological disciplines*

V. STUS: SYNTACTIC INNOVATIONS IN THE POETRY

The article deals with syntactic innovations in the poetry of V. Stus, reveals the communicative and functional essence of the "segmented construction" concept, describes the functions of constructions with nominative of concept and defines the place of segmented constructions with the meaning of theme in the poetry of the author.

Background: The poetry system of V. Stus combined various techniques for the creation of stylistically loaded linguistic units, their syntactic modifications, and witnessed the acquirement of new expressive shades, through the direct subordination of the linguistic and aesthetic task. The segmented constructions with nominative of theme is the traditional object

of the study of poetry. Innovative processes, which were reflected in poetry, determined the possibility to outline the trends of the development of a new syntax of poetry. New tendencies in the syntax are most pronounced in syntagmatic decomposition, therefore, these constructions with a weakened syntagmatic relation belong to the expressive syntax.

Purpose: The process of segmentation, which means the separation of the text into segments, takes place in the modern expressive Ukrainian syntax, therefore the task of our study is to discover the communicative and functional essence of the "segmented construction" concept; to study the poetry of V. Stus at the level of the separated structures of the expressive syntax; to analyze the functions of constructions with nominative of concept in the poetry of V. Stus; to determine the place of segmented constructions with the meaning of theme in the author's poetry.

Results: The means of expressive syntax in the poetry of V. Stus are partially and segmented sentences. These are the most effective stylistic techniques that fill the sentence with some expression, emotionality, make it closer to everyday speech, visualize the idea, create a peculiar drawing of the poem. Elements of expression can be distinguished in written speech forms, in which imagery belongs to the defining features and motivates their functional load. Segmented constructions of expressive syntax, namely, constructions with nominative of concept, give a special emotionality to poetry. In the poetry of V. Stus the use of constructions with nominative of concept can be traced. Such syntactic constructions with high accentuation, intonational and semantic concentration, caused by a sharp reduction in the length of the sentence, implement the author's subjective modality, enhance the conceptuality of the author's expression. The constructions with nominative of concept, which V. Stus uses in his work, can characterize the internal state of a person, the names of events, phenomena of nature, etc., the names of persons (by profession, by degree of affiliation, general name of person). The constructions with nominative of concept in poetry of V. Stus perform various functions, among which the introduction of the reader into the philosophical argument of the hero or the author plays an important role. The functioning of such constructions is accompanied by a psychological subtext.

Discussion: The syntactic level of the poetry of V. Stus is subordinated to a general artistic orientation to emotionality and expressiveness. The specific content of the poetic image in the context of a broad context is reinterpreted, its semantic and functional structures are expanded due to various emotional and semantic transformations that are enriched in the reader's perception of new, unexpected associations. Focusing on a certain cut-off text of a complex of various stylistic techniques increases significantly the expression of the lyrics of V. Stus, distinguishes the most significant parts of the text and determines its individual stylistic originality. The study of the dynamic processes of segmented constructions, namely, the constructions with nominative of concept, the manifestation of their expressive means in the poetry, is one of the main tasks at the present stage of the development of Ukrainian linguistics, which is the prospect of further research.

Key words: parcelling, segmentation, segmented constructions, nominative of concept, nominative of theme.

І. О. Іншакова,

канд. філол. наук, доц.,

Криворізький державний педагогічний університет,
доцент кафедри української мови;**А. Є. Іншаков,**

канд. філол. наук,

Криворізький державний педагогічний університет,
старший викладач кафедри дошкільної освіти

КОЛЬОРОВА ПАЛІТРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування системи кольороназв, зокрема середньоукраїнського періоду. Встановлено основні джерела виникнення кольороназв: полісемія, лексико-морфологічні засоби, запозичення. Мовна традиція XIV – XVIII ст. засвідчує активне використання кольороназв, відомих іще в XI – XIII ст., що є показником високого ступеня збереження спільнослов'янського лексичного шару в аналізованій групі. Доведено, що до кінця XVII ст. остаточно сформувалася лексико-семантична група кольоропозначень.

Ключові слова: кольороназва, дериват, кольорономен, лексема, похідні, лексико-семантична група, середньоукраїнський період.

У лінгвістиці увагу мовознавців постійно привертають питання історії становлення та розвитку окремих тематичних груп на різних етапах мови, зокрема, значно посилюється інтерес дослідників до історії кольоронайменувань.

Відповідні історичні розвідки актуалізовані в роботах Р. Алімпієвої, Н. Бахліної, Г. Герне, В. Горобця, А. Заремби, О. Іссерлін, В. Московича, Ю. Норманської, Н. Пелевіної, М. Суровцевої, Л. Ткач, П. Хілла, М. Чікало та ін. На них ґрунтуються сучасні теорії вивчення кольороназв.

Назви кольору здебільшого виражаються граматичною категорією прикметника, рідше – граматичними категоріями дієслова, іменника, прислівника. Від назв кольорів можливе утворення похідних, що втратили ознаку кольору. Утрата ознаки кольору відбувається й у фразеологізмах. Тому семантична структура назв кольору перебуває в русі, ускладнюється іншим змістом.

За походженням лінгвісти поділяють найменування кольорів на первинні, що не збігаються в сучасній мові з іменниками-референтами, означають абстрактні колірні якості – *чорний, червоний, жовтий, зелений* (їхнє походження розкривається за допомогою етимологічного аналізу), та вторинні, утворені за колірною подібністю до предметів і явищ навколишнього світу (*рожевий, калиновий, буряковий*).

Лексико-семантичне поле кольоративів складається з ядра (первинний шар лексики – пряма номінація, співвідносний із хроматичним і ахроматичним спектрами) й периферії – вторинні номінації кольорів, композити, фразеологізми.

Важливим для процесу становлення, функціонування розглядуваної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом є діахронічне дослідження кольороназв, зокрема й середньоукраїнського періоду. XVII ст. – період завершення процесу формування абстрактних позначень для основних кольорів, оформлення сучасних груп і мікрогруп, появи значної кількості назв для змішаних кольорів. Це й зумовило вибір теми статті та її актуальність.

Мета статті – визначити специфіку побутування українських номенів на позначення кольорів середньоукраїнського періоду. Завдання полягає в опрацюванні відповідних теоретичних джерел, доборі фактичного матеріалу, його систематизації. На основі одержаних результатів можна зробити висновки та узагальнення.

Об'єкт дослідження – лексико-семантична група кольороназв.

Предмет – функціонування цієї тематичної групи, виявлення закономірностей оформлення груп і мікрогруп кольоронайменувань.

Методи дослідження зумовлені метою й поставленими в статті завданнями. Основними є описовий з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ, дослідження структури семантичного наповнення кольоропозначень, метод статистичних підрахунків.

Наукова новизна статті полягає в тому, що цілісно й системно подано аналіз лексики середньоукраїнського періоду, що називає колір. Теоретична та практична цінність отриманих результатів сприятиме з'ясуванню загальних положень дослідження лексики в межах тематичних груп на різних хронологічних зрізах, зокрема, середньоукраїнському. Дібрані матеріали вказують на специфіку, національну своєрідність української мови, обґрунтовують тенденції еволюційного становлення лексико-семантичної групи кольороназв, засвідчують сталий її розвиток.

Джерельною базою стали «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка. Фактичний матеріал у статті подаємо за вказаним джерелом, зазначаючи в дужках першою цифрою номер книги, а другою – відповідну сторінку.

У двох книгах виявлено майже 120 кольоролексем. З-поміж них шість десятків становлять прикметники, понад 30 – іменники, близько 20 – дієслова. Це традиційні основні кольори, успадковані з праслов'янського, давнього руськоукраїнського періодів (*білий, чорний, червоний, синій, жовтий, зелений* та їх відтінки), зрідка фіксуємо назви змішаний кольорів (*сірий, коричневий*) і нові групи – *фіолетового та оранжевого* кольорів.

Ахроматичний спектр складають *білий, чорний, сірий* кольори.

Номен *білий* успадкований з індоєвропейської мови, мовознавці роблять висновок про тісний зв'язок його з назвою металу (срібло) [1].

У спільнослов'янську епоху прикметник *білий* (від основи *bělъ) означав назву кольору, із таким значенням уживається в усіх сучасних слов'янських мовах.

Успадкований із праслов'янського періоду кольорономен *білий* був широко вживаним у давній руськоукраїнській мові.

У середньоукраїнський період виявлені переважно похідні іменники, наприклад: *близна* (1, с. 79) «збірна назва дрібної риби різного сорту»; *блילו* (там само) «білило»; *блликъ* (1, с. 80) «білильник»; *бллость* (там само) «білизна»; складні деривати *бллокось* (там само) «різнокольорова шовкова тканина»; синоніми на позначення жінки *бллоголова* (там само); *блложонка* (там само).

Менше зафіксовано прикметників: первинний непохідний прикметник *блльий* (там само) та складні деривати *блловдячний* (там само) «ніжно-білий»; *бллоголовский* та не повноголосна форма *бллогловскій* (там само) «жіночий»; *бллодробный* (там само) «мілкий білий» та поодинокі трапляються дієслова: *убллити* (2, с. 411) «обілити, очистити»; *збллти* (1, с. 304) «побілити».

Ціла низка дериватів, складних слів є свідченням високої продуктивності кореня *біл-* у розглядуваний період.

Часто побутували похідні, складні деривати від кольороназви *чорний* (праслов'янська основа *čьrnъ-). Це архаїчне позначення кольору було успадковано з

попередніх епох. Переважали аналізованого періоду іменники. Наприклад: *чернуха* (2, с. 479) «рослина спора (у хлібі)»; *чернь* (там само) «чернь, простий народ»; *чорнушка* (2, с. 484) «рослина чорнушна трава»; від суфіксального деривата *чернець* (2, с. 479) утворені похідні *чернецтво* (там само); *чернечество* (там само); *черниця* (там само), виявлені складні деривати *чернокнижство* (там само) «чорнокнижжя, чорна магія»; *чорнокнижникъ* (2, с. 484).

Значно менше виявлено прикметників: *чернечій*, *черницькій* (2, с. 479); *чернявий* (там само) «чорнуватий; брюнет»; *чорнявий* (2, с. 484) «з чорним волоссям»; складний дериват *чорноокій* (там само) «чорноокий» та спорадичних дієслів і їх форм: *очернїти* (2, с. 77) «почорніти»; *очернїлий* (там само) «почорнілий».

Побутувала незначна кількість номенів на позначення *сірого* кольору. Сам кольорономен походить із праслов'янської форми **sěřь* «сірий, світлий». Це первинний прикметник *сивий* (2, с. 319) та похідні *сивизна* (там само) «сивина, старість»; *осивїлий* (2, с. 53) «посивілий»; інші лексеми – *шарый* (2, с. 489) (пол. *szary*) «сірий»; мабуть, *шедивый* (2, с. 492) (пор. пол. *szedziwy*; чес. *šediwy* – сивий та похідне *шедивость* «пристаркуватість, дряхлість»).

Група *червоного* кольору та його відтінків була найбільш розмаїтою. Лексеми на позначення *червоного* кольору утворені від праслов'янських основ **rudh-* (пізніше лексема *рудий* відсувається на периферію) та **čьrv-*. Слова із коренем **čьrv-* (*червлений*, *червчатий*, *чермний*), широко вживані в староукраїнській мові, із XVII ст. витісняються номеном *червоний*, який поступово стає абстрактною кольороназвою цієї групи. Виявлено більше двох десятків номенів, переважають прикметники та дієслова. Наприклад: *порудїти* (2, с. 178) «порудіти»; *рудавий* (2, с. 299) «рудуватий»; *почервонити* (2, с. 202) «пофарбувати в червоний колір»; *почирвонити* (2, с. 203); *червленица* (2, с. 478) «багрянниця»; варіанти *червоность* (там само) «червоність»; *чьрвоность* (2, с. 487) «червоність»; *червоний* (2, с. 478); *чирвоный* (2, с. 481) «червоний»; *червонїти* (2, с. 478) «червоніти»; *червонїтися* (там само) «червонітися»; *зачервонїти* (1, с. 297) «почервоніти»; *зачервонїватися* (там само) «червоніти, пофарбуватися в червоний колір»; складний дериват *чирвонобарвяный* (2, с. 481). Похідні від кореня **čьrv-* свідчать про активне побутування розглядуваного кореня.

Зі значенням «червоний» у середньоукраїнський період виявлені номен *червчат(ый)* (2, с. 478) «пурпуровий»; книжне запозичення *пурпуровый* (2, с. 258) «пурпуровий, багрянний»; *черлений* (2, с. 484) «яскраво-червоний»; *шарлатъ* (2, с. 487) «багрянниця, яскраво-червона тканина»; *шарлатный* (там само) «яскраво-червоний, пурпуровий»; *мумля* (1, с. 439) «червона фарба».

Група *синього* кольору (від кореня **si-/sei-*) представлена сімома лексемами: *синятына* (2, с. 320) «синець»; *блаватный* (1, с. 55) «із шовкової голубої тканини»; *блаватъ* (там само) (ст.-чес. *blavaty*, нім. *blau*) «шовкова голуба тканина»; *блакитній* (1, с. 56) «голубий»; варіант *блокутний* (1, с. 58); *блакитносвѣтлый* (1, с. 56) «світло-голубий»; *лазуровый* (1, с. 396) «світло-голубий» (номен *лазурь* був запозичений із арабської через посередництво середньогрецької мови).

Номен *жовтий* був маловживаним розглядуваного періоду. Виявлено лише кілька похідних іменників і прикметників. Наприклад: *жовтяниця* (1, с. 253) «жовтуха»; варіант *жолтяница* (там само) «жовтуха»; *жолтавый* (1, с. 254) «жовтуватий»; *жолтость* (там само) «жовтизна».

Подидуємо поодинокі похідні від кольоратива *зелений* (ця лексема походила із праслов'янської мови): *озеленити* (2, с. 36); *зеленость* (1, с. 319) «зеленість, зелений колір; зелень»; *зеленїтися* (там само) «зеленіти».

Номен *брунат* здавна передавав коричневий колір: *брунатный* (1, с. 70) «темний (про колір)»; *бурнатный* (1, с. 76).

Зафіксовані середньоукраїнського періоду нові групи кольорів – *фіолетового* та *оранжевого*. Зокрема, побутували на позначення фіолетового кольору номени *фіалковий* (2, с. 454); *хвіялковий* (2, с. 461). Для передачі жовто-червоного (оранжевого) кольору виявлена група лексем: *помаранчовий* (2, с. 163) «апельсинний, оранжевий»; *рудо-жолтый* (2, с. 299) «жовто-рудий»; *жолтогорячий* (1, с. 254) «оранжевий».

Для передачі не власне кольору, а його інтенсивності, насиченості, яскравості або поєднання кольорів виявлені лексеми *презрочистый* (2, с. 212) «прозорий»; *презрочистость* (там само) «прозорість»; *прозрочистый* (2, с. 246) «прозорий»; *ясносвітлый* (2, с. 512) «який яскраво світить»; *ясность* (там само) «світло, блиск»; *блеск* (1, с. 57) «блиск; денне світло»; *перхстый* (2, с. 105) «строкатий»; *пестротина* (там само) «строкатість, різнокольоровість» та варіант *пстротина* (2, с. 255) «строкатість»; зі значенням «блідий, жовтуватий» номени *блhdость* (1, с. 58) «блідота»; *блhdый* (там само) «блідий»; *блhdити* (там само) «бліднути»; *зблhdный* (1, с. 300) «зблідлий»; *зблhdнути* (там само) «побліднути».

Засвідчений у «Матеріалах...» широкий спектр менш продуктивних лексем на позначення кольору. Примітною рисою є значна кількість вторинних назв кольорів, утворених за вторинною подібністю до предметів і явищ навколишнього світу. Наприклад: *папужастый*, *папужий* (1, с. 84) «жовто-зелений»; *цеглястий* (2, с. 469) «цегляного кольору»; *барщовый* (1, с. 44) «світло-червоний»; *гранатовый* (1, с. 188) «темно-синій»; *канаровый* (1, с. 356) «жовтий»; *капаровый* (1, с. 357) «каперсовий; (про колір) темно-зелений»; *карбункуловый* (1, с. 358) «темно-червоний» (див. *карбункуль* «рубін або гранат найкращого сорту, темно-червоний; взагалі дорогий камінь»); *кармазиновый* (там само) «темно-червоний, малиновий» (пор. *кармазинь* «колір, фарба темно-червона, малинова; тканина, пофарбована в кармазин»). Часто такі лексеми передають змішані кольори, засвідчують дифузні явища.

Аналізованого періоду зафіксовано низку кольоролексем на позначення масті тварин, переважно коней. Часто вживаними на позначення масті тварин були номени *вороний*, *рижый*. Наприклад: *половый* (2, с. 160) «жовта-білий»; *чальый* (2, с. 474) «сіро-коричневий»; *шпаковатый* (2, с. 500) «рудувато-буланий»; *глинястый* (1, с. 175) «кольору глини (масть)»; *вильчастый* (1, с. 101) «мастю подібний до вовка, сірий»; *лисоватый* (1, с. 403) «рудуватий, буланий»; *мышатый* (1, с. 443) «мишастий колір» (див. конь шерстю мышатый); *перистый* (2, с. 103) «що має по чорному полю білі поперечні смуги (про масть худоби)». З-поміж гіпологічних назв часто траплялися складні деривати: *рижоперхстый* (2, с. 272) «про масть: з білими поперечними смугами на рудому полі»; *сивострокатый* (2, с. 319) «рябий»; *червонофарбованный* (2, с. 478) «рудой масті»; *буланострокатый* (1, с. 73) «буланий у смугах»; *воронострокатый* (1, с. 115) «вороний у смугах». Деякі з назв масті коней (*карий*, *буланий*) запозичені з тюркських мов.

Отже, джерелами виникнення кольороназв є полісемія (використання предметів, об'єктів природи з певним забарвленням для утворення нових назв кольору); лексико-морфологічні засоби (складні слова, спеціальні слова для передачі відтінків); запозичення. Свідченням високої валентності кольорономенів *білий*, *чорний*, *червоний* є низка похідних, складних дериватів, синонімічних рядів. Найменування змішаних кольорів (*папужастый*, *сивий*) засвідчують дифузні явища в мові. Привертають увагу кількісні показники: назви *чорного*, *білого*, *жовтого* кольорів представлені переважно одним кольоропозначенням, тоді як *синього*, а особливо *червоного* – низкою. Праслов'янською спадщиною є основні назви мастей тварин, деякі запозичені з тюркських мов. За походженням одні лексеми

сягають індоєвропейського періоду (*білий, чорний, червоний*), інші – утворені на ґрунті праслов'янської, староукраїнської мов (*синій, сірий, зелений*), середньоукраїнського періоду (*кармазин, карбункуловий, борщовий*) або є запозиченими в різний час з інших мов (*буланий, шарлатовий, пурпурний* тощо). Мовна традиція XIV–XVIII ст. засвідчує активне використання кольороназв, відомих іще в XI–XIII ст., що є показником високого ступеня збереження спільнослов'янського лексичного шару в аналізованій групі. У XVI–XVII ст. істотно збільшується кількість кольоролексем за рахунок нових номенів, похідних та запозичень. До кінця XVII ст. остаточно сформувалася лексико-семантична група кольоропозначень, крім групи змішаних кольорів (*коричневий, оранжевий, фіолетовий*). Їх формування припадає на XVIII ст.

Діахронічний аналіз семантики кольороназв виявляє тенденції в її розвитку, створює ґрунт для подальшого поглибленого вивчення лексико-семантичних груп кольоронайменувань.

Література

1. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы : Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2-х т. / Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов. Тбилиси : Изд-во Тбилиского ун-та, 1984. Т. 2. С. 709–714.
2. Іншаков А. Історія кольоративів української мови : дис. ... канд. філол. наук / А. Іншаков. Дніпропетровськ, 2014. 233 с.
3. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Упор. : Німчук В. В., Лиса Г. І. Київ – Нью-Йорк, 2002. У 2-х книгах.

Referenses

1. Gamkrelidze, T. V. (1984), *Indo-European language and Indo-Europeans: Reconstruction and historical-typological analysis of the proto-language and proto-culture* [*Indoyevropeyskiy yazyk i indoyevropeytsy : Rekonstruktsiya i istoriko-tipologicheskii analiz prayazyka i protokul'tury*] : in 2 tons. Publishing House of Tbilisi University, Tbilisi, Vol. 2, pp. 709–714.
2. Inshakov, A. (2014), *History of coloring of the Ukrainian language* [*Istoriya kol'oratyviv ukrayins'koyi movy : dys. ... kand. filol. nauk*], Dnipropetrovsk, 233 p.
3. Timchenko, E. (2002), *Materials for the dictionary of the written and book Ukrainian language XV–XVIII centuries*. [*Materialy do slovnyka pysemnoyi ta knyzhnoyi ukrayins'koyi movy XV–XVIII st.*], Kyiv – New York, in 2 books.

И. А. Иншакова,

*Криворожский государственный педагогический университет,
кафедра украинского языка;*

А. Е. Иншаков,

*Криворожский государственный педагогический университет,
кафедра дошкольного образования*

ЦВЕТОВАЯ ПАЛИТРА СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Статья посвящена актуальной проблеме формирования системы цветообозначений, в частности среднеукраинского периода. Установлены основные источники возникновения цветообозначений: полисемия, лексико-морфологические средства, заимствования. Языковая традиция XIV–XVIII вв. свидетельствует об

активном использовании цветообозначений, известных еще в XI–XIII вв., является показателем высокой степени сохранения общеславянского лексического слоя в анализируемой группе. Доказано, что к концу XVII в. окончательно сформировалась лексико-семантическая группа цветообозначений.

Ключевые слова: цветонаименование, дериват, цветономен, лексема, производные, лексико-семантическая группа, среднеукраинский период.

I. O. Inshakova,

*Krivoy Rog State Pedagogical University,
Department of the Ukrainian language;*

A. E. Inshakov,

*Krivoy Rog State Pedagogical University,
Department of Preschool Education*

COLOR PALETTE OF THE MIDDLE AGES

In linguistics, the attention of linguists constantly attracts the question of the history of the formation and development of individual thematic groups at different stages of the language, in particular, the interest of researchers to the history of color names has increased considerably. In general, the diachronic study of color names, in particular the Middle Ukrainian period, is important for the formation process, the functioning of the subject group under consideration, and the identification of the regularities of the formation of the historical lexicology of the Ukrainian language in general. This led to the choice of the topic of the article and its relevance. The purpose of the article is to determine the specificity of the existence of Ukrainian nomens for the designation of the colors of the Middle Ukrainian period. The object of the study is the lexical-semantic group of color names. The subject is the functioning of this thematic group, revealing the patterns of registration of groups and microgroups of color names. Methods of research are predetermined by the purpose and tasks put in the article. The main ones are descriptive with its universal methods of observing, systematizing and interpreting linguistic facts and phenomena, studying the structure of semantic color filling, and the method of statistical calculations. Divergent materials point to the specifics, the national originality of the Ukrainian language, and substantiate the tendencies of the evolutionary formation of the lexical-semantic group of color names, testifying to its steady development.

The sources of the occurrence of color titles are polysemy (the use of objects, objects of nature with a certain color to create new color names); lexical-morphological means (complex words, special words for the transmission of shades); loan. The proof of high valence of color renders is white, black, red is a series of derivatives, complex derivatives, synonymous rows. The name of the mixed colors is evidenced by diffuse phenomena in the language. Quantitative indicators are drawn to attention: the names of black, white, and yellow are mainly represented in one color, while blue, and especially red, is low. The Proto-Slavic heritage is the main names of animals, some borrowed from the Turkic languages. Originally, some tokens reach the Indo-European period (white, black, red), others are formed on the grounds of the Proto-Slavic, Old Ukrainian languages (blue, gray, green), the middle-Ukrainian period, or borrowed at different times from other languages. The linguistic tradition of the XIV–XVIII centuries. testifies to the active use of color names known in the XI–XIII centuries, which is an indicator of the high degree of preservation of the Common Slavic lexical layer in the analyzed group. In the XVI–XVII centuries. the number of colourlexes

increases significantly due to new nominations, derivatives and borrowings. By the end of the XVII century finally formed a lexical-semantic group of color attributes.

Diachronic analysis of semantics of color names reveals trends in its development, creates a ground for further in-depth study of lexical-semantic groups of color names.

Key words: color name, derivative, lexeme, lexico-semantic group, middle-Ukrainian period.

УДК 811.161.2:378+913:82-1

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181454>

Т. Ф. Коляда-Березовська,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний політехнічний університет,

доцент кафедри української та російської мов

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧА КОМПЕТЕНЦІЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПАРАДИГМІ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті викладено концептуальну позицію автора щодо можливості визначення у процесі викладання української мови як іноземної неподільної єдності національної мови та національної свідомості на матеріалі поетичних текстів Ліни Костенко. Акцентовано на тому, що сутнісні як для української мовної свідомості, так і для поетеси концепти, будучи включеними до навчальних матеріалів, здатні відтворювати національно забарвлені конотації у свідомості реципієнтів, сполучаючи суто лінгвістичний і країнознавчий аспекти.

Ключові слова: країнознавчий аспект, українська мова як іноземна, національно забарвлені конотації, денотативний світ Ліни Костенко.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Безперечним є те, що при вивченні мови виняткового значення набувають культурологічні фактори – національна культура, історія, традиції, естетичні уподобання, склад світовідчуття – уся сукупність національного предметного і духовного буття. Текстологічні дослідження останнього періоду, пов'язані з визначенням неподільної єдності й складності національної мови та національної свідомості, наближають до висновку про те, що вербальне спілкування між мовцями відбувається у певних лінгвістичних формах, що склалися історично, – композиційно-мовленневих моделях і схемах, повторюваних інтонаційних елементах, а смислова цілісність будь-якого тексту, тобто комунікативної одиниці, виникає у результаті синтезу всіх його компонентів засобами невербального характеру. Як правило, ці усталені форми і схеми закарбовуються у пам'яті мовця несвідомо і визначають характер його національної мовної свідомості, а у разі високого розвитку останнього навіть впливають на стиль поведінкових реакцій. Усе це зумовило лінгводидактичну стратегію – навчання мові у єдності з культурологічними завданнями. У монолінгвістичному середовищі, при належному методологічному рівні мовознавців, ця стратегія успішно реалізується, проте в умовах бі-/полілінгвізму південного регіону України, зокрема Одеси, вона зростає до складної соціолінгвістичної та організаційно-методологічної проблеми, вирішити яку можливо довготривалими спільними зусиллями відповідних кафедр закладів вищої освіти.

Серед усіх аспектів україністики за сугестивністю та інформативністю жодний не може замінити українську літературу, передусім, поезію. Включення поетичних текстів українознавчої тематики у процес викладання української мови для студентів із числа іноземних громадян, що навчаються у південному (переважно російськомовному) регіоні нашої держави, слугуватиме вирішенню великого методологічного завдання – активізації країнознавчого аспекту навчання і, відтак, формуванню у студентів свідомого прагнення оволодіти українською мовою, літературним мовленням. З цим пов'язана мета цієї статті: обґрунтувати те, що ефективне виконання зазначеного методологічного завдання не уявне поза увагою до поетичної форми української мови з урахуванням того місця, яке сучасна українська поезія посіла у світовому літературному репертуарі завдяки унікальним творчим особистостям.

Виклад основного матеріалу. «Царицею поезії в Україні» американський літературознавець Джордж Луцький назвав Ліну Костенко (лауреата Літературної премії ім. Франческо Петрарки, котра була вручена як «Спеціальна премія **світовій** поетесі Ліні Костенко»). Нам видається принципово важливим у процесі викладання української мови як іноземної визначати національний духовний простір інтенціональною мовою її поезії, сполучаючи при цьому суто лінгвістичний і концептуально-духовний, українознавчий аспекти, щоб сформувати у студентів-іноземців картину культури українського етносу, залучаючи як ілюстративний матеріал до вправ з розвитку мовно-мовленнєвої компетенції опоетизовані реалії національного буття.

Українська мова визнана дослідниками як безпрецедентно поетична. Вихідним моментом її поетичного очарування є знаковість, зумовлена, за визначенням О. О. Потебні, «специфічним баченням світу, зашифрованим у внутрішніх формах мови» [4, с. 171]. Завдяки поетичним творам, які презентують асоціативно-метафоричне мислення автора, відбувається процес сприйняття естетичного об'єкта (що є зовні), створеного духовною сутністю митця, і прагнення в його сутність, вглиб:

*Я дерево, я сніг, я все, що я люблю,
І в цьому є моя найвища сутність...*

– відчуває Ліна Костенко [2], інакше кажучи, поет, ототожнює себе з «естетичним предметом» і навколишнім світом, осмислює його своєю любов'ю й волею. Відомий такий вислів-теза поетеси, котрий відтворює чуттєво-духовний механізм її хисту:

*... я лиш інструмент,
в якому плачуть сни мого народу.*

Окреслити найзаповітніше в нашому народі, те, що за віки увійшло у стійкий комплекс національних почувань, можна на основі сутнісних для української мовної свідомості концептів, що є сукупністю вербальних знаків, у яких закодовано «українську мрію»: це, безперечно, *серце, душа, любов, мова, доля, дерево, калина, поле, степ, стежка, річка, криниця* та інші. Будучи вживаними багатьма поколіннями як творців усної народної поезії, так і професійних письменників і поетів у певному контекстуальному оточенні, зазначені слова здобули статус реалій національного буття, випромінюючи пучки конотативних смислів.

Так, концепт *серце* в українській культурі дозволено визначити як домінуючу світовідчуттєву та поетичну актуалію, яка має відомий специфічний сенс. Спершу під пером Г. Сковороди, а пізніше – П. Д. Юркевича *серце* здобуло статус філософського поняття, і нині все частіше згадується як важлива риса українського менталітету. М. А. Ігнатенко був одним із тих, хто дослідив генезис «категорії Серця» у світовій

літературі, починаючи зі середньовіччя і до Тараса Шевченка – від середньовічної релігійної чутливості духовних пісень до психологічного ліризму літературного новочасся. Вчений підкреслює своєрідний характер цього концепту: «це „нечутно-чутний” голос „прекрасної людяності” ліричного героя, мова його совісті...» [1, с. 222].

Втіленням духовності України, биттям її невмирущого серця вважається поезія Ліни Костенко:

*І щось в мені таке болить,
що це і є, напевно, Україна.*

Українство як етнічний і духовний феномен «пронизує» творче єство поетеси, звідси її настійні звертання до національної історії, національної тематики. Навіть неповний перелік поетичних звертань вражає: «Повернення Шевченка», «Кобзарю...», «Маруся Чурай», «Дума про братів Неазовських», «В маєтку гетьмана Івана Сулеми», «Українське альфреско», «Я виросла у Київській Венеції», «У Корчуватому, під Києвом...», «У селі одному на Поділлі...», «Люблю чернігівську дорогу...», «Чадра Марусі Богуславки», «Чумацький Віз», «Древлянський колодязь», «Берестечко». «Скіфська Одісея»... Крім того, в багатьох віршах вживані національні слова-символи, такі, як: *червона калина* («Калина міряє коралі»), *криниця* («Голос криниці, чого ж ти замовк?»), *мальва* («Я поцілую мальву у щоку»), *лелека*, *біла хата* («...біла-біла хатка стоїть на самоті»), *шлях* («...хтось до когось їде тим шляхом золотим»). Наведені і подібні їм приклади свідчать про те, що художня аура національного поета прагне конкретизуватись у чуттєво-духовних вербальних одиницях-сигналах, словах-лейтмотивах, здатних при подальших варіюваннях відтворювати національно забарвлені конотації у свідомості реципієнтів.

А особливістю ідіостилю Л. Костенко є те, що думки в її віршах майже ніколи (за винятком її знаних афоризмів) не виступають «в оголеній формі», в них «...*серце* підказує правду уму...», і саме «*серцем* вистраждане слово» набуває гостроти:

*...душа здригнеться і в астралі:
Де ж те як писанка село?
В майбутнє підуть магістралі,
а України наче й не було?!*

Звеличення *серця* в українській культурі є не лише традицією, а чимось більш глибоким. Про це свідчить українська мова, в якій значно більше, ніж в інших східнослов'янських мовах пестливих слів і суфіксів («Ой, у полі криниченька...», «Зелена ліщинонько, чом ти невесела? / Ой, не світи, місяченьку...», «зіронька», «...зійшла моя досадонька» і т. п.), це доводить романтичний і ліричний характер української літератури. «Серце», «серденько» – типові образи в народних піснях, неуявна без них поезія Шевченка, українських романтиків, Лесі Українки і Ліни Костенко.

У міркуваннях П. Д. Юркевича знаходимо: «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини <...>, є містище всіх пізнавальних дій душі» [7, с. 74].

Концепт *душа* має в сучасній мові більш широкий смисл, можливо, внаслідок послаблення релігійних асоціацій. Проте елемент сакральності зберігається в її метафоричному значенні як сокровенної й найдорожчої сутності людини. У Л. Костенко є символ «душі як храму»:

*Душа – як храм з очима древніх фресок.
Все бачить. Все мовчить. Все далі понесе...,*

який набуває знаменного образного паралелізму з одним із віршів П. Куліша – «Мій храм у серці...»

Духом старовинної непримиренності та шевченківського максималізму позначений троп дуже характерного національного забарвлення:

*...і на тому світі
душа козацьким сміхом засміється,
а вороги хай думають, що грім!*

Перебуваючи переважно в ареалі національних уявлень про життя, де генетично-народне й літературне сплетене в єдиний концептуальний вузол, Костенко акцентує те, що їй особисто ближче, – вразливість серця і душі:

*Те, що принижує – пронизує.
Душа образ не забува.*

*Душа – єдина на землі держава,
де є свобода чиста, як озон.
Кордон душі проходить над світами,
а там нема демаркаційних зон.*

Поетове слово за своєю природою здатне впливати на самоусвідомлення пересічної особи:

*Цінує розум вигуки прогресу.
Душа скарби прадавні стереже...,*

адже однобоке звеличення науково-технічних досягнень людства віддаляє людину від неї самої, робить її гранично залежною і незахищеною перед могутністю, яку вона сама ж створила. Поетеса, чия художня свідомість у нерозривній єдності з основами світобудови, закликає замислитися:

*Ну, космос, ну, комп'ютер, нуклеїни.
А ті казки, те слово, ті сади...*

та зіставити:

*Який був світ
античний і готичний!*

Світ робиться сухий і прагматичний.

Єдиною силою, котра в змозі протистояти такому небезпечному явищу сучасного життя, як відчуження душ, є любов в її широкому розумінні. Як мелодійна іпостась мелодійної української мови, як своєрідна мовна підсистема виступає любов-музика в поезії Костенко:

*Зіграй мені мелодію любові,
ту, без котрої холодно словам.*

*Життя – це усмішка, і сльози ці солоні.
І кров, і барикади, і музика Бізе!*

*Любов неповторна – моя валторна,
Шляхи прощальні – перша скрипка печалі,
А в сірі будні – буду бити, як в бубни.*

*..мені хтось душу тихо взяв за плечі –
заговорив шопенівський ноктюрн.*

Традиційне поетичне ототожнення любові зі світом і теплом, з одного боку, та контекстуальне включення цього концепту до понять болю та страждання, розгубленості, з іншого, є актуалізацією антиномії буття. Проте, як стверджує відомий

мислитель-екзистенціаліст ХХ ст. Віктор Франкл, тільки любов здатна бачити цінність людини, її неповторність, «абсолютну індивідуальність», адже «любов – це ... можливість людини» [5, с. 260].

Концептуальною видається у Л.Костенко характеристика української мови:

Слова росли із ґрунту, мов жита.

Добірним зерном колосилась мова.

Вона як хліб. Вона мені свята.

І кров'ю предків тяжко пурпура.

Будучи, як відомо, майстром традиційного художнього стилю, Костенко ставить мову в один ряд з сутнісними явищами простого земного буття: житом, хлібом, кров'ю, але поряд з цими чуттєвими денотатами вона вибудовує інший, вищий рівень одухотворених людською емотивністю реалій:

Віддайте мені сад і зірку вечорову.

І в полі сіяча, і вдячну щедрість нив.

Віддайте мені все. Віддайте мені мову,

якою мій народ мене благословив.

Творча інтенсія Ліни Костенко рухається паралельно торованим шляхом народно-романтичної системи і засобами новітніх форм художнього мислення:

Стій, серце, стій! Не бийся так шалено.

Вгамуйся, думко, не літай так буйно!

Не бій крильми в порожньому просторі.

Маркіровані фольклорно-романтичною традицією слова Костенко поміщає у сучасний контекст, і від цього вони отримують додаткового семантичного навантаження: «думки печаль прополоскала», «Тут вітер мені до серця прикладе древлянські тужаночки», «Мої думки печальні, наче клоуни, що, сміючись, розмазують сльозу», «моїх жар-птиць блакитні космодроми» тощо.

Денотативний світ Костенко завжди розцвічений, здебільшого це інтенсивні, різкі барви, без полутонів, і цим нагадують українську вишивку:

Червоне й чорне кредо рукава.

Пшеничний принцип сонячного степу.

Такі густі смарагдові слова...

Виразного стилеутворюючого характеру здатний набувати такий контраст барв: «За чорно-синьою горою, на схилку радісного дня / малює хмари пурпурові якесь веселе чортеня»; «Сніги паперу білі. А букви наче проліски...»; «Два чорні лебеді / календарного білого моря / випливають із ночі і знову у ніч...», «Білі, білі обличчя у чорній воді...» і подібні. У Костенкових текстах абстрактне забарвлено у відповідні до своєї сутності кольори («синій притулок», «сиві дні», «печалей білі епілоги», «сині іриски втоми» тощо), а барви рідної землі здебільшого святково-інтенсивні («цитринове сонце, смарагдовий ліс», «світанки жовті, аж левині», «рожева й синя хуртовина айстр...», «в смарагдовій вечірній тишині» та ін.), і ось висновок поетеси:

Мій рідний краю,

зроду ти не мав

нейтральних барв, тих прісних пуританок.

Нам видається, що орієнтир саме на поетове креативне бачення барв «української мрії», національної специфіки може бути одним із шляхів дидактичного рішення проблеми активізації у інофонів інтересу до країнознавчої компоненти української мови на усіх рівнях – лексичному, граматичному, синтаксичному і текстово-дискурсивному. Принагідно зазначимо таке: з існуючих близько 250 визначень поняття

«текст» жодне не є канонічним, тому ми розглядаємо *текст* як змістовно-формальну і функціонально самодостатню компоненту комунікативного акту, що є відбиттям «живих» реалій і містить лінгвістичні моделі, які дають можливість розвивати усно-/писемномовленнєву компетенцію, а навчальні тексти як синтез освітньо-наукового і літературного базису є ще джерелом розвитку креативного потенціалу студентів. Іншими словами, поетичний *текст* як створений художньою інтенсією *світ* здатний активно формувати суспільну свідомість і спрямовувати людську поведінку:

Не треба думати мізерно.

Безсмертя є ще де-не-де.

Хтось, перевіряний, як зерно,

У ґрунт поезії впаде.

В цьому – «життєбудівничча» функція мистецтва і суспільне значення неординарних мистецьких постатей. Має рацію С. О. Чаковський, говорячи: «Художній твір – скоріше сама «мова», ніж «повідомлення» (пропоновані художником світоглядні й естетичні моделі часто стають «мовою свідомості» багатьох письменників і тисяч читачів...») [6, с. 237].

Висновки. Мотиваційну основу навчальної діяльності з оволодіння українською мовою як іноземною дозволяє розвивати використання вже з перших тем національно забарвлених вербальних одиниць-концептів з поетичних текстів, що увійшли до скарбниці вітчизняної поезії. Включення зазначених концептів до текстових завдань у навчальних посібниках з української мови як іноземної формує уявлення про національну свідомість, національну «картину світу», вони, виконуючи функцію відображення навколишнього світу в країнознавчому ракурсі системи мови і будучи потужним емоційним фактором, відіграють важливу роль в умовах пошуку та відбору мовних одиниць, композиційних моделей, мовленнєвих схем, інтонаційних елементів для вирішення відповідного лінгводидактичного завдання, сприяють розширенню емоційного фону на заняттях і розвитку мовленнєвої діяльності мовою, яка вивчається.

Отже, з лінгводидактичного погляду важко переоцінити витончене розуміння посталями світової міри, однією з яких визнано Ліну Костенко, національної специфіки, того, що І. Дзюба назвав «природними національними сентиментами та відчуттям коріння» і що «дозволяє модерну методику множити на глибоке знання української культури» [3].

Література

1. *Ігнатенко М. А.* Генезис художнього мислення. К. : Наукова думка, 1986. 286 с.
2. *Костенко Л. В.* Вибране. К. : Дніпро, 1989. 559 с.
3. Пам'яті Івана Фізера. URL : <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/2007/Svoboda-2007-36.pdf>
4. *Потебня А. А.* Слово и миф. М. : Правда, 1989. 622 с.
5. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. М. : Прогресс., 1990. 368 с.
6. *Чаковский С. А.* Проблемы семиотики в работах англо-американских исследователей 70-х годов: Теории, школы, концепции (Критические анализы). *Художественная коммуникация и семиотика.* М. : Наука, 1986. С. 231–239.
7. *Юркевич П. Д.* Вибране. К. : Абрис, 1993. 416 с.

References

1. Ignatenko, M. A. (1986), *Genesis of Artistic Thinking* [*Henezys khudozhn'oho myslennya*], Naukova Dumka, Kiev, 286 p.
2. Kostenko, L. V. (1989), *Selected works* [Vybrane], Dnipro, Kiev, 559 p.
3. *In remembrance of Ivan Fizer* [In memory of Ivan Fizer]. URL : <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/2007/Svoboda-2007-36.pdf>
4. Potebnja, A. A. (1989), *Word and myth* [Slovo i mif]. Pravda, Moscow, 622 p.
5. Frankl, V. E. (1990), *Man's Search for Meaning* [Chelovek v poiskakh smysla]. Progress, Moscow, 368 p.
6. Chakovsky, S. A. (1986), *Problems of semiotics in the works of Anglo-American researchers of the 70 s: Theories, Schools, Concepts (Critical Analyzes)* [Problemy semiotiki v rabotakh anglo-amerikanskikh issledovateley 70-kh godov: Teorii, shkoly, kontseptsii (Kriticheskiye analizy)], Artistic communication and semiotics, Nauka, Moscow, pp. 231–239.
7. Yurkevych, P. D. (1993), *Selected works* [Vybrane], Kiev, Abris, 416 p.

Т. Ф. Коляда-Березовская,

*Одесский национальный политехнический университет,
кафедра украинского и русского языков*

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ПАРАДИГМЕ ПОЭЗИИ ЛИНЫ КОСТЕНКО

В статье изложена концептуальная позиция автора о возможности определения национального духовного пространства в процессе преподавания украинского языка как иностранного на материале поэтических текстов Лины Костенко. Акцент сделан на том, что сущностные как для украинского языкового сознания, так и для поэтессы концепты, будучи включёнными в учебные материалы, способны воспроизводить национально окрашенные коннотации в сознании реципиентов, совмещая сугубо лингвистический и украиноведческий аспекты.

Ключевые слова: страноведческой аспект, украинский язык как иностранный, национально окрашенные коннотации, денотативный мир Лины Костенко.

T. F. Kolyada-Berezovska,

*Odessa National Polytechnic University,
Department of Ukrainian and Russian Languages*

LINGUISTECHNOLOGICAL COMPETENCE FOREIGN STUDENTS IN THE PARADIGM OF POETRY LINES KOSTENKO

Within the framework of teaching Ukrainian as a foreign language in close unity with cultural tasks, the article represents the author's conceptual position concerning the possibility of determining the national spiritual space, the national "picture of the world" on the material of poetic texts of Lina Kostenko.

The concepts essential for both the Ukrainian linguistic consciousness, and the vision of the poet, which constitute a set of verbal signs, poetized by the realities of national existence, which, being included in the exercises on the development of language and speech skills of foreign students, are capable of combining purely linguistic, spiritual and Ukrainian national aspects.

The article emphasizes the fact that the mainstreaming of the country study aspect in the process of education and, consequently, the formation of conscious desire to master the Ukrainian language, literary speech in students are based on the understanding that it is the artistic aura of the national poet specified in verbal units-signals, word key-notes, capable to reproduce nationally colored connotations in the consciousness of recipients, and from the viewpoint of linguo-didactics the sophisticated understanding of national specificity by the world known personalities, one of which is recognized to be Lina Kostenko "allows multiplying modern technique by a deep knowledge of Ukrainian culture."

Key words: Ukrainian as a foreign language, country studies aspect, denotative world of Lina Kostenko, nationally colored connotations, Ukrainian linguistic consciousness.

УДК 811.161.2'3732:821

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181455>

О. Ф. Немировська,

канд. філол. наук, доц.,

Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова,

доцент кафедри лінгвістичної підготовки

ЗАГОЛОВОК ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ

Стаття присвячена вивченню особливостей функціонування і стилістичної ролі заголовка у романі В. Малика «Горить свіча», його ролі у розкритті авторської концепції. Аналізуються функціональне навантаження, особливості вживання, стилістичні конотації, образний потенціал заголовних лексем, уживання яких залежить від тематики твору, авторського задуму. Кожне використання заголовних лексем є чітко продуманим, ілюструє широкий спектр образних та експресивних трансформацій, а також тісну взаємодію з іншими лінгвістичними й екстралінгвістичними факторами.

Ключові слова: заголовні лексеми, варіанти-синоніми, авторська концепція твору, художній контекст.

Особливе місце в системі онімного простору (ОП) художнього твору (ХТ) належить заголовку, що несе у собі особливе семантико-стилістичне та експресивне навантаження, містко й образно передає смисл усього твору. Образний світ митця, по суті, позначається цією стислою формулою – назвою твору і розгорнутим художнім контекстом. У зв'язку зі своїм ініціальним положенням назва «завжди виділяє текстове начало, відмежовує один текст від іншого, створює певну перспекцію для читача стосовно перспективи текстового розгортання і нарешті, означає весь текст, дає йому ім'я» [9, с. 109]. Сильна позиція заголовка, що передує твору, позначає його особливу роль у текстовому просторі. Заголовок знаходиться «між зовнішнім світом і простором художнього тексту і перший бере на себе основне навантаження у подоланні цієї мети» [4, с. 167]. Вкладаючи в заголовок свою концепцію твору, митець спрямовує увагу читача на найважливіше, що закладено у творі.

У зв'язку зі зростанням інтересу до літературно-художньої ономастики посилюється також інтерес до заголовків художніх творів, внаслідок чого з'являються численні дослідження, присвячені даному аспекту на матеріалі творів російської, української, західноєвропейської літератури (Н. О. Авер'янова, І. Ю. Адріанов,

Л. О. Белей, Л. Б. Бойко, О. О. Живоглядов, М. Ю. Карпенко, Ю. О. Карпенко, Н. О. Кожина, І. Г. Кошова, В. А. Кухаренко, Т. І. Пермінова та ін.). Проте, на матеріалі української історичної прози даний аспект розроблений ще недостатньо, зокрема, досі недослідженими залишаються текстоутворююча функція заголовка та його функція як засобу розкриття авторської концепції. Особливий інтерес у цьому плані становлять романи українського письменника ХХ століття Володимира Малика, відомого автора історико-пригодницьких романів.

Отже, тема нашої статті – дослідження заголовку як центру художнього контексту на матеріалі історичного роману В. Малика «Горить свіча», де автор зображує трагічні події, які на багато століть перервали політичний та культурний розвиток України – погром Києва полчищами хана Батия у грудні 1240 року та розорення інших давньоруських земель. Тема, на наш погляд, є цікавою і **актуальною**. **Об'єктом** дослідження є специфіка художнього мовлення В. Малика, **предметом** – заголовок як перший і ключовий знак ХТ. У процесі роботи ми поставили за **метою** визначити особливості функціонування заголовних лексем (ЗЛ) та їх варіантів-синонімів як засобу розкриття авторської концепції у романі, їхню семантико-стилістичну роль та зв'язки із художнім цілим.

Специфіка заголовка як структури, що передує тексту [5, с. 59] зумовлює його надзвичайно важливе значення для художнього контексту. Він стає як першим знаком твору, так і першим елементом ОП і виступає у творі своєрідною тезою самого корпусу тексту, імпліцитно чи експліцитно «виражає основний задум, ідею, концепт творця» [3, с. 133], окреслює ту домінанту, яка становить «прагматичний фокус» усього твору» [2, с. 204]. Саме таким – змістовним, стислим є заголовок роману В. Малика «Горить свіча», що органічно вписується автором у контекст і виконує одну з провідних текстоутворюючих функцій. Протягом розгортання оповіді заголовок зазнає численних трансформацій, поступово нарощуючи, збагачуючи своє значення і здатність пробуджувати різноманітні асоціації та уявлення.

Форми вираження зв'язків між заголовком і текстом можуть бути різними. Найбільш характерними є експліцитні та імпліцитні зв'язки [4, с. 169]. У досліджуваному творі спостерігається змішаний тип – зв'язки є водночас як явними, так і опосередкованими. Заголовок роману у різних варіаціях – у складі словосполучень та як окремі лексеми – пронизує весь текст, утворюючи численні асоціації-паралелі, контрастні протиставлення: *горить свіча* [7, с. 426; 428], *горіла свіча* [7, с. 434], *горіла свічка* [7, с. 215; 243; 430], *горіли свічки* [7, с. 30; 100; 259; 280], *горів вогонь* [7, с. 102], *горіти* [7, с. 41; 46; 47; 102; 279; 426], *згоріти* [7, с. 188], *свіча* [7, с. 203; 426-2; 428], *свічка* [7, с. 41-2; 122; 241; 250-2; 251-2; 271; 311; 312; 430-3], *свічки* [7, с. 100-2; 212; 250], *погаснути* [7, с. 192], *світло* [7, с. 116-2; 156; 434], *світло смолоскипів* [7, с. 4 1], *присвітив смолоскипом* [7, с. 29], *палав смолоскип* [7, с. 28], *полум'я* [7, с. 121], *спалахне полум'я* [7, с. 24], *іскра* [7, с. 393], *іскорка* [7, с. 414], *іскри* [7, с. 184], *вогонь* [7, с. 4; 39; 102; 133; 244; 392; 404; 408], *святий вогонь* [7, с. 134], *китатський вогонь* [7, с. 39; 187; 253; 266], *вогненний смерч* [7, с. 32], *палаючі гнівом очі* [7, с. 26], *оченята горіли* [7, с. 35], *світлиться* [7, с. 426], *спалена* [7, с. 18], *підпалили* [7, с. 3-4]. Окреме місце посідає власне ім'я – антропонім **Свічка**: *подільський тисяцький Свічка* [7, с. 256], *боярин Свічка* [7, с. 262].

Уся система заголовних лексем (ЗЛ) та їх численних варіантів-синонімів чітко узгоджується з текстоутворюючими критеріями роману. Кожне уживання ЗЛ, часто у сполученні з іншими мовностилістичними засобами, закономірно вписується у контекст і узгоджується з авторською концепцією твору, утворюючи виразні конотації і

відповідну експресію. «Назва (...) при всій своїй стислості є насамперед синтез, душа твору, і потрібне чимале вміння, щоб кристалізувати в двох-трьох словах цю душу. Назва (...) повинна бути точною, стислою, характерною, витікати з сюжету, з характерів або з основної ідеї твору» [6, с. 46].

Так, починаючи з перших сторінок роману ЗЛ різним чином варіюються, поступово розгортаючи оповідь і нарощуючи зловісну експресію: «У бронзових підсвічниках **горіли свічки**» [7, с. 30]; «В князівських та боярських хоромах подекуди світилися вікна – там **горіли свічки**, миготіли неясні тіні, йшло невидиме чуже життя. Князівські господарчі будівлі, хоч там **свічки і не світилися**, теж було добре видно...» [7, с. 100]. У розділах п'ятому («Облога Києва»), шостому («Облога триває») і сьомому («Падіння Києва») ЗЛ створюють трагічну тональність, яка провіщає майбутнє розорення міста: «Лиш у хоромах воєводи Дмитра **не гасне свіча**» [7, с. 203]; «Потріскували у підсвічниках **свічки**, пахло воском» [7, с. 212]; «У шатрі було тепло. **Горіла свічка**» [7, с. 215]; «Рабин (...) дивився у куток, де ходили темні мерехтливі тіні від **свічки**, що потріскувала і блимала» [7, с. 241]; «Вони довго стояли мовчки, кожен думаючи про своє, аж поки затріщала, спалахнувши, **свічка** і вивела їх із дивного оціпеніння» [7, с. 242]; «Якщо десь і **горіла свічка** або лучина, то їхнє слабке світло не пробивалося назовні крізь маленькі затулені віконця» [7, с. 243]; «У соборі правилася вечірня служба (...) тьмяно **блимали свічки**, пахло ладаном і воском» [7, с. 250]. «У хоромі було натоплено, пахло воском. На столі, в узголів'ї біля ліжка, на якому лежав, важко дихаючи, Микола, **горіли свічки**» [с. 259]; «Перед образами **горіли свічки**. Пахло ладаном» [7, с. 280]; «Янка купила в притворі **свічку**, запалила її (...) Добриня теж купив **свічку**, пробрався крізь натовп до неї» [7, с. 250]; «**Горіло** дерево, **горіли** трупи, гарячий дим і сморід забивали дух» [7, с. 279]; «Перед образами **горіли свічки**» [7, с. 280]. Особливо трагічним акордом завершується опис руйнації храму Святої Софії: «**Свічка погасла** – стало темно» [7, с. 312].

Лексеми **вогонь**, **спалити**, **попалити**, словосполучення **вогненний смерч**, здебільшого уживаючись при описі ворожого стану, нападів на мирні руські землі, створює контрастну опозицію до ЗЛ: «Той же страх змушує їх лізти у **вогонь** і в пекло – і перемагати!» [7, с. 39]; «... коназ Михайло – розумний чоловік і не захоче, щоб столиця орусутів, така велика і гарна, була (...) зруйнована, пограбована і **спалена**» [7, с. 18]; «Два літа жили ми в передчутті близької біди, яка вже прокотилася **вогненним смерчем** по добрій половині нашої землі» [7, с. 32]; «Перед юртою **горів вогонь**, а біля нього на товстій сірій кошмі, застеленій килимом, сидів (...) старий половець у малиновому чекмені» [7, с. 102]; «Пройди крізь **вогонь**, поклонися куцу та ідолам татарським – і житимеш!» [7, с. 392]; «Праворуч копошилися, прибираючи якусь лахміття, дві жінки, посередині, в кабиці, **пригасав вогонь**» [7, с. 408]. Контрастну опозицію до зображення татарського нашествия створюють інші мікроконтексти з лексемою **вогонь**, **полум'я**, **палкий**, **горіти** при описі характерів персонажів та їхніх взаємин: «Він знову глянув на Янку. Вона (...) вся напружилася, перетворилася на увагу, **оченята горіли**, але в них причаївся страх» [7, с. 35]; «Янка, сам знаєш, дівчина незвичайна – гаряча, як **вогонь**» [7, с. 133]; «І чим більше часу минало, тим сильніше розгоралося **полум'я** в її юному **палкому** серці» [7, с. 121]; «Я знаю, що ти кохаєш мене, а я тебе – безмірно! За тебе я і на **вогонь** піду!» [7, с. 244]; «І в таку хвилину ти примушуєш мене власною рукою вирвати з Янчиних грудей **святий вогонь кохання** і затоптати його!..» [7, с. 134]; «Тоді ходім до **вогню** – повечеряємо, переночуємо тут, а завтра (...) рушимо до нашого стану» [7, с. 404].

Автор здійснює яскравий опис пожежі, що її запалили нападники-татари, за допомогою лексем **полум'я, іскри, пекло, дим** у сполученні з прикметниками на позначення кольору: «*Отой невеличкий шматочок рідної землі (...) тепер вирував морем полум'я. Знизу бухало жовтогаряче, аж малинове пекло, звідки линули голоси болю і відчаю, а зверху клубочився темний дим, що летів у небо, пронизувате червоними іскрами*» [7, с. 184].

Зловісна експресія спостерігається при уживанні словосполучення **китатський вогонь** (китайський. – О. Н.): «*А тим часом засипають місто стрілами – простими та співучими, закидають з катапульт камінням та китатським вогнем*» [7, с. 39]; «*Підпалювачі, ставши за вітром, закидали дахи будівель китатським вогнем, і там уже спалахнули пожежі*» [7, с. 187]; «*Понад Глибочицею та Сетомлею вони везли стінобитні пристрої – пороки, тягнули важкі самостріли, що метали каміння та горщики з китатським вогнем*» [7, с. 253]; «*Потім услід полетів китатський вогонь*» [7, с. 266].

Подібну експресію утворюють також синонімічні варіанти, пов'язані з ЗЛ, які стають у контексті виразними стилістемами: «*Прошурхнула була чутка, що це сталося не без волі самого Чингісхана, але зразу й погасла, бо за таку чутку рубали голови...*» [7, с. 192]; «*До обіду монастир перестав існувати. Все, що могло згоріти, згоріло*» [7, с. 188]; «*Досить найменшої іскри – спалахне полум'я. І загасити його буде неможливо*» [7, с. 24] «*Темна розбурхана хвиля зі всіх боків ринула на посольство. Палаючі гнівом очі, широко розкриті, перекошені від лютого крику роти, затиснуті корчуваті кулаки були страшні і безпощадні*» [7, с. 26].

Окремі мікроконтексти у сполученні з ЗЛ та їхніми варіантами утворюють чітку часопросторову парадигму; цьому також сприяють онімні та безонімні номінації на позначення часу і простору. Так, на початку твору при описі ворожого нашестя автор вдається до стилізації, імітуючи давні літописи: «**В літо 6746 (1237).** Окаянні татарове зимували коло **Чорного лісу** і звідти прийшли тайкома лісами на **Рязанську землю** на чолі з **царем** їхнім **Батиєм**... І обложили **Рязань**, і огородили її острогами у **місяці грудні, в шістнадцятий день**... Князь же **Юрій Рязанський** заперся в місті з мешканцями, а князь **Роман** відступив до **Коломни** (...) І взяли татари приступом місто **двадцять першого грудня**, убили князя **Юрія** Інгаровича та його княгиню, а людей умертвили – одних вогнем, а інших мечем» [7, с. 3]; «**В літо 6747 (1238).** А татари пішли і захопили **Москву**, а князя **Володимира**, сина великого князя **Юрія**, взяли в полон. І пішли незліченною силою, проливаючи кров християнську, до **Володимира**, і... взяли місто, і підпалили його (...) А татари взяли **Середнє місто**, вибили двері церкви і, зібравши багато дров, обклали церкву і підпалили» [7, с. 3]; «**В літо 6748 (1239).** Взяли татари **Переяслав-Руський 3 березня**, і єпископа **Симеона** вбили, і людей побили, і град **спалили вогнем**, і людського полону багато взяли, а навколишні міста і села **вогнем попалили**» [7, с. 4]. Стилізація під літопис, якому притаманний чіткий, безпристрасний виклад подій, відсутність емоційно-експресивного забарвлення, утворює виразний колорит, що є характерним для творів на історичну тематику. Цій же меті – відтворенню історичної правди - підпорядковане вживання антропоніма – прізвища **Свічка**: «**Подільський тисяцький Свічка** виділив кілька сотень воїв» [7, с. 256]; «– **Боже, твоя воля!** – прошепотів **боярин Свічка**, що стояв поряд» [7, с. 262].

Текст і заголовок роману взаємодіють між собою за принципом еквівалентності [8, с. 120], тобто повної взаємовідповідності. Заголовок є своєрідним лінгвістичним та екстралінгвістичним символом [10, с. 131], цілковитим виразником основної концепції

твору. Так, наприкінці роману заголовок-словосполучення вперше з'являється у цілісному вигляді при змалюванні зруйнованого храму Святої Софії, демонструючи тісний експліцитний зв'язок між заголовком і текстом. У контексті вибудовується контрастне протиставлення між описом розореної святині і життєдайним вогнем, що у майбутньому освітить шлях до оновлення життя:

*«Добриня кинув погляд на Софію, що бовваніла на тлі густо-синього неба, і помітив у її вікнах якесь мерехтливо-примарне **сяйво** (...) Ой, **світиться!** – скрикнула Янка (...) **Світіння** виходило знизу, і з високих стін на нього раптом проглянули неясні лики богів, ангелів, архангелів, і святих (...). Ще здалеку побачив перед обідраним іконостасом, у кіоті, **свічу**, що **горіла** мерехтливим від протягу світлом.*

Свіча** в розореному, оскверненому чужинцями храмі? В Софії Великопрестольній Київській? Де загарбники викрали все, що можна було взяти з собою? Де порубали прямо на амвоні отців церкви. Де з ікон обдерли золото, срібло і самоцвіти? Де, здається, знищили сам дух народу, на який напали?.. І тут – **горить свіча?

Звідки? Чия рука її поставила?

*Добриня раптом відчув, як щось здригнулося в його вистражданій душі, ніби відсунулася чорна заслінка – і в неї ввірвалося живодайне весняне тепло і **світло**.*

Хтось у Києві є! Хтось зостався! Не всі загинули!» [7, с. 426].

Урочисто-сумна тональність пов'язана з трагедією рідного краю та цілого народу, і водночас відчувається віра в майбутнє його відродження: *«Та **свіча**, що **горить** серед темної ночі, як провісниця благодаті, низ посланої з неба на сплюндровану, залиту кров'ю землю» [7, с. 428]; «Там немає нікого... Ну, нікогісінько... Але – **горить свіча!** Отже, хтось є тут, у Києві! Є! Не всі загинули! Не всі в неволі! А якщо хтось є, то й нам не дасть загинути!» [7, с. 428].*

Експресія наростає протягом наступного опису зустрічі Добрині і Янки з батьком: *«Боярин сидів за столом, лицем до вікна. Перед ним у підсвічнику **горіла** воскова **свічка** (...) Воєвода здригнувся, встав із-за столу, взяв **свічку** – і підійшов до вікна. Підніс **свічку** до шибки (...) Вони зустрілися на ганку. Дмитро в лівій руці тримав **свічку**, а правою пригорнув доньку, що з голосним плачем упала йому на груди» [7, с. 430]. **Свіча** немов освітлює темну ніч розрухи і страждання, стає уособленням завтрашнього дня: «То це ви **свічку** ставите в Софії? (...) Я! За убієнних і за живих! За тих, хто доходить кінця свого шляху і за таких, як Дмитрик, що тільки-но народилися і вже стали рабами! За землю нашу – ставлю щоденно **свічу!** Маю надію. Вірю, що, може, колись, за сотні літ, все зміниться – і плем'я наше розправить крила» [7, с. 432–433]. «На столі, в узголів'ї малого, у срібному підсвічнику, **горіла свіча**, наповнюючи боярську хоромину бронзово-сріблястим загадковим **світлом** і запахом воску. Боярин ворухнувся (...) потім тихесенько зітхнув (...) Що в тім зітханні? Тривога? Біль? Чи надія, що, мов **свіча**, невгасимо **горить** у серці старого воєводи? (...) **Свіча догоріла** – почала потріскувати, пригасати. Дмитро підвівся, простягнув руку до полиці – дістав другу, припалив від **гаснучої** (...) Господи! Врятуй онука мого! Спаси надію мою! Захисти народ наш! Дай йому силу духу і просвітління ума! **Не погаси свічу надії**, що серед темної ночі жевріє в його серці! Бо коли погасне – всьому кінець!» [7, с. 434–435]. Отже, наприкінці твору ЗЛ у відповідному контекстуальному оточенні створюють виразну кульмінацію – **світло**, що його постійно підтримує воєвода Дмитро, колись освітить народ у шлях до майбутнє.*

Таким чином дослідження семантичної і стилістичної специфіки заголовка роману В. Малика «Горить свіча» демонструє тісний зв'язок між заголовком і текстом. Заголовок тісно пов'язаний із семантикою тексту і відіграє провідну роль у формуванні

смыслового і стилістичного змісту [1, с.102]. Будучи яскравими, виразними конотемами, ЗЛ беруть активну участь у побудові сюжету, системи образів, сприяють розумінню читачем подальшого тексту і осмисленню ним ідейної спрямованості роману, що присвячений одній з найтрагічніших сторінок вітчизняної історії.

Література

1. Адрианов И. Ю. Семантический потенциал заглавий в поэзии И. А. Бунина // Филологические науки, 1990. С. 100–103.
2. Выготский Л. С. Психология искусства. М. : Наука, 1968. 578 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : Наука, 1981. 138 с.
4. Кожина Н. А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии // Проблемы структурной лингвистики, 1984 : Сб. науч. труд. М. : Наука, 1988. С. 167–183.
5. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : Навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допн. – К. : Знання, 2008. 423 с.
6. Кочерга І. А. Радість мистецтва : Зб. театральної публіцистики. К. : Дніпро, 1963. 187 с.
7. Малик В. К. Горит свіча. Харків : Фоліо, 2013. 444 с.
8. Немченко І. Поетика заголовка у новелістиці М. Хвильового // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : Зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. Вип. 3. С. 119–122.
9. Русская ономастика: Сб. науч. труд. Одесса : ОГУ, 1984. 186 с.
10. Ткачук Н. О. Смысловий простір лінгвістичного символу // Мова : Науково-теоретичний часопис. Одеса : Астропринт, 2009. № 14. С. 131–135.

Referenses

1. Adrianov, I. J. (1990), *Semantic potential of the titles in Ivan Bunin's poetry* [*Semanticheskij potentsial zaglavij v poezii I. A. Bunina*], *Philologicheskije nauki*, №5, pp. 100–103.
2. Vygotskij, L. S. (1968), *Psychology of art* [*Psichologija iskusstva*], Nauka, Moskva, 578 p.
3. Galperin, I. R. (1981), *Text as object of linguistic research* [*Tekst kak object lingvisticheskogo issledovanija*], Nauka, Moskva, 138 p.
4. Kozhyna, N. A. (1988), *Title of work of literature: ontology, functions, parameters of typology* [*Zaglavije hudozestvennogo proizvedenija: ontologija, funkciji, parametry tipologii*], *Problemy strukturnoj lingvistiki – 1984*, Nauka, Moskva, pp. 167–183.
5. Kochan, I. M. (2008), *Lingual analyze of text* [*Lingvistychnyj analiz tekstu*], *Znannia*, Kyiv, 423 p.
6. Kocherga, I. A. (1973), *Joy of art* [*Radist' mystetstva*], Dnipro, Kyiv, 187 p.
7. Malyk, V. K. (2013), *The candle light* [*Goryt' svicha*], Folio, Kharkiv, 444 p.
8. Nemchenko, I. (2008), *Poetry of title in M. Khvylovyj's short stories* [*Poetyka zagolovka u novelistytsi M. Khvylovogo*], *Naukovyj visnyk KhDU, Seria "Lingvistyka"*, Vyp. 3, Kherson, pp. 119–122.
9. Russian onomastics, (1984), [*Russkaja onomastika*], *Sbornik nauchnyh trudov*, OGU, Odessa, 186 p.

10. Tkachuk, N. O. (2009), *Semantic space of linguistic symbol [Smyslovyyj prostir lingvistychnogo symbolu]*, Mova: Naukovo-theoretychny chasopis, Astroprint, Odessa, pp. 131–135.

А. Ф. Немировская,

*Одесская национальная академия связи имени А. С. Попова,
кафедра лингвистической подготовки*

ЗАГЛАВИЕ КАК СПОСОБ РАСКРЫТИЯ АВТОРСКОЙ КОНЦЕПЦИИ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

Статья посвящена изучению особенностей функционирования и стилистической роли заглавия исторического романа В. К. Малика «Горит свеча», его роли в раскрытии авторской концепции. Анализируются функциональная нагрузка, особенности употребления, стилистические коннотации, образный потенциал заглавных лексем, употребление которых зависит от тематики произведения, авторского замысла. Каждое употребление заглавных лексем четко продумано и демонстрирует широкий спектр образных и экспрессивных трансформаций, а также тесное взаимодействие с другими лингвистическими и экстралингвистическими факторами.

Ключевые слова: заглавные лексем, варианты-синонимы, авторская концепция произведения, художественный контекст.

A. F. Niemirovskaja,

*Odessa National A. S. Popov Academy of Communication,
Department of Linguistic training*

THE TITLE AS MANNER OF EXPRESSING OF THE AUTHOR'S CONCEPTION IN GENRE OF THE HISTORICAL PROSE

The object of this article is the semantic feature of the title in the historical novel by V. Malyk "The candle light". The stylistic role of the title was analyzed also. Their role was revealed in expression of the author's conception of the literary work. In the title of any belle-letter word carries a special expressive, semantic and stylistic load plays a role of laconic lexical epicenter then figuratively and captiously conveys the meaning of the whole work. The specific of title makes him the leading value for belle-letter context. It is the first sign of the work and the first element of removable storage space, an original thesis then revealed in the process of reading the work. The title combines the artistic text becomes the key to its interpretation/ Using of the title in context of the work depends on the themes and on the artist's intention. This is a cause of the functioning of concrete variants of title. Author thinks out care every using of the title. It demonstrated the large spectrum of figurative and expressive transformations and close cooperation with all linguistic and extralinguistic factors. The result of the study of functioning of title establishes about its pragmatic orientation and great connotative potential, which contains activate stylistic and expressive component. That extends expression of the title, its importance for expressing of the author's conception. The main findings of the research are that the title performs text-forming, characterizing and expressive functions, which facilitate revealing the general met message and the artist's intention of the text.

Key words: title lexemes, variants, author's conception of the work, belle-letter context.

В. А. Панченко,*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
аспірант кафедри перекладу
та лінгвістичної підготовки іноземців*

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ ПІСНІ

Статтю присвячено вивченню лінгвокогнітивних та лінгвостилістичних особливостей сучасної популярної українськомовної та російськомовної пісні. Встановлено алгоритм стилістичного аналізу тексту пісні. Схема створення цього портрета охоплює такі етапи опису тексту: концептосфера пісні; граматичні, лексичні і стилістичні засоби створення експресивності; структура пісні; звукопис та/або кольоропис; креолізація тексту.

Ключові слова: пісня, стилістичний портрет, концепт, звукопис, кольоропис, креолізація, тропи.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У статті розглядається проблема створення стилістичного портрету сучасної пісні; ця проблема є як лінгвістичною так і дидактичною. Пісня – один з перших, якщо не перший, жанр творчості людини. За тисячоліття свого існування вона невідомо змінилася як у плані форми, так і в плані змісту. Незмінним залишилося лише призначення пісні для вираження почуттів людини; пісня – це твір, якому завжди притаманна експресія, яскраве виявлення почуттів, настроїв, переживань, для чого необхідно застосування комплексу стилістичних засобів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Помітний інтерес до тексту сучасної пісні спостерігаємо в низці робіт останніх десятиліть. Зокрема, дисертація О. В. Нагибіної розглядає змістовні та мовні особливості текстів сучасної естрадної пісні [3]; О. О. Карапетян описує експресивно-семантичну структуру російської ліричної пісні [2]; стереотипність шлягеру як тексту масової культури є предметом дослідження Т. О. Григор'євої [1]; актуальні проблеми лінгвоекології пісні цікавлять А. М. Полежаєву [5]; пісню й відеокліп вивчає Ю. Є. Плотницький [4] тощо. Але, наскільки нам відомо, поняття стилістичного портрету ще не отримало достатнього висвітлення.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб визначити принципи створення стилістичного портрету сучасної популярної пісні, проілюструвати визначені принципи та описати дидактичні можливості цього портрету. Об'єктом вивчення є тексти сучасних українськомовних та російськомовних популярних пісень XXI ст. Предметом дослідження є мовні та мовленнєві засоби, що створюють стилістичну специфіку пісенного тексту. Специфіка теми дослідження зумовила комплексний підхід до вибору методів дослідження як загальнонаукових, так і частково наукових: описового із прийомом інтерпретації (для виділення домінуючих концептів); структурного у формах дистрибутивного аналізу (для виявлення можливостей лінгвального втілення концепту); експерименту (для аналізу ролі звукопису в пісенному тексті). Джерельну основу роботи становлять популярні пісні XXI ст., що представлено в мережі Інтернет на сайтах masteroff.org, GoodSongs.com.ua, morepesen.ru, textgotov.com, bestsongs.com.ua, mirpesen.com, you.tube та деяких

інших. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше комплексно описано сукупність засобів мовного вираження стилістичної експресії сучасної пісні.

Теоретичне значення полягає в спрямуванні роботи на вирішення сучасних проблем теорії тексту загалом і пісенного зокрема. Стилiстичний «портрет» пісні можна використовувати під час вивчення як рідної мови, так й іноземної, завдяки популярності пісенної творчості серед молоді, яка вивчає ці мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Комплекс мовних та мовленнєвих засобів створення форсовано експресивного тексту пісні є її стилістичним портретом, схему якого можна побудувати у такий спосіб:

- концептосфера пісні;
- граматичні, лексичні і стилістичні засоби створення експресивності;
- структура пісні;
- звукопис та/або кольоропис;
- креолізація тексту.

Розглянемо текст пісні «Так выпала карта» (Время и Стекло). Основу цієї пісні складають концепти «кохання», «розлука», «час», «релігія», «Інтернет». Таке з'єднання концептів, на нашу думку, специфічно саме для новітнього пісенного тексту, де є протиприродним поєднання таких несхожих понять, як релігія та Інтернет.

Одним із граматичних засобів вербалізації вказаних концептів є посилена роль займенників. Реалізовано моделі *Я + Ти, мій – твій*, і в різних частинах тексту змінено їх гендерне подання на зразок: «*Я читала в глазах твоих правду*» та «*Я читал в глазах твоих правду*».

У тексті загалом 26 речень, з них – 16 простих двоскладних, 4 односкладних, 4 безсполучникових, 2 складних (без урахування повтору приспіву). Наявне прагнення до спрощеної синтаксичної структури пісенного тексту, що сприяє легшому сприйняттю семантичних зв'язків під час музичного виконання. Повтори в цьому тексті трапляються передусім у приспіві. Спостерігаємо також повтор останніх рядків куплета, де змінено гендерне спрямування, процитоване раніше. Зазначимо також риторичні питання «*Ну зачем говоришь мне «до завтра»? Ну зачем от меня исчезаешь?*». Звернемо увагу на лексичний повтор слова «лучик» у першому й другому куплетах: *Тёплый лучик ко мне устремился на краю одинокой кровати. – Задержись хотя бы на день, подари мне лучик счастья.*

До лексико-стилістичних особливостей тексту належить розгорнута метафора «жизнь – книга», яка з'являється в першому куплеті: *Я листала жизнь очень быстро, пропуская абзацы, целые главы*, а потім розвивається в другому: *Не оставили в книге закладки, чтоб вернуться назад и всё вспомнить* та повторюється в приспіві: *Где же ты, моя малышка? На какой странице книжки о любви?*

До лексичних засобів створення експресії аналізованого тексту уналежнюємо також використання фразеологізмів *выпала карта, расставит фишки, зайти под паролем*, запозичення у формі варваризму *after-party*. Стилiстичні прийоми представлено епітетами *теплый лучик, прокуренные окна, одинокий скучающий пляж*; уособленнями *лето убежало, задрожали в волнении стекла*, порівняннями: *дни словно искры, словно ангел на землю спустился*.

Структура пісні типова: вона складена із приспіву, першого куплета, приспіву, другого куплета й приспіву. Час звучання складає 3 хвилини 54 секунди. Звукопис і кольоропис у пісні майже не представлені: зазначимо дещо підвищену частоту звуків [ш] і [ж], проте програма ВААЛ не сприймає цей текст як емоційно

забарвлений. Кліп до пісні частково відображає її зміст, зберігаючи метафору «книга» й уособлення «окна». Кліп завершено образом вогню, який відсутній у тексті.

Побудуємо стилістичний портрет ще однієї популярної пісні, яка має назву «Троль» (Время и Стекло). Насамперед звернемо увагу на назву пісні. Спираючись на використані класифікації, визначимо її як інформативно-концептуальну, тісно пов'язану з експресивним задумом автора. На перший погляд, це іменник, який позначає казкове чудовисько. Але насправді ця назва є омоформою: іменник «троль», який надалі в тексті співвіднесено з іменником «полутроль», та наказовий спосіб дієслова «троллить», яке має значення провокувати співрозмовника або групу людей, створювати конфліктні діалоги для негативних емоцій. Отже, назва успішно виконує функцію актуалізації ключових компонентів пісні.

Текст починається із градації «*сломанная лапка, ожерелье, диадема*». Саме ця частина, як свідчать коментарі в мережі Інтернет, значною мірою сприяла популярності пісні.

Основу пісні складають концепти «кохання», «час», «Інтернет», причому перший концепт відбиває невдале кохання.

Одним із граматичних засобів вербалізації вказаних концептів є посилення ролі займенників. Реалізовано моделі *Я + Ти, Він – Вона*. У різних частинах тексту йдеться про різні пари. Лірична героїня стверджує: «*По-любому, я с тобой не буду. По-любому, я не буду с тобой*» та протиставляє себе іншій героїні, яка підкорена забезпеченим чоловіком: «*Почему им всем везёт -/Он её на мерсе в кино везёт!*»

У тексті – 26 речень, з яких – 14 простих двоскладних, 5 – односкладних, 2 – безсполучникових, 5 – складних (без урахування повторів). Тут, як і в попередньому прикладі, спостерігаємо прагнення до спрощеної синтаксичної структури пісенного тексту. Повтори в цій пісні трапляються як у приспіві, так і в куплетах. У реченні «*Уровень, каждый день мужчин меньше всё*» спостерігаємо інверсію (*все меньше*), а також еліптовану частину «уровень», де можна запропонувати варіант «уровень отношений, уровень мужественности» тощо.

Серед лексико-стилістичних особливостей тексту назвемо такі: неявна алюзія «*Сломанная лапка...*», що асоціюється з номером «Камеді клуб», який також був певною алюзією на героїв серіалу «Династія».

До лексичних засобів створення експресії аналізованого тексту уналежнюємо використання розмовної лексики та сленгу «*офигенная проблема*», «*троллить*», «*оказался тряпкой*», «*по-любому*», «*Погнали!*»

Стилістичні прийоми представлено антитезою *хотела Быть с тобой, ... Никогда нам не быть с тобой*; уособленнями *Видишь, как любовь убивает боль* (цю фразу можна характеризувати як синтаксичну омонімію, оскільки не зовсім зрозуміло, яке слово є підметом, яке – додатком), порівняннями: *И она к нему ползёт, как кошка*.

Структура пісні така: вона складається із 3 куплетів, з яких 2 мають по 10 рядків, урахувавши повтори, третій складається з 10 рядків; приспіву після кожного куплета. Час звучання складає понад 3 хвилини (3.07 та 3.17 у різних кліпах). Кольоропис у пісні не представлено. Зазначимо підвищену частоту звуків [л] і [б]; програма ВААЛ сприймає цей текст як емоційно забарвлений, який створює враження «*красивого, безопасного, гладкого, доброго, нежного, женственного, радостного*».

До цієї пісні створено два кліпи різного типу. Перший, менш популярний, є простим «підтанцюванням». Другий кліп є досить популярним, він посів сьоме місце в рейтингу популярності переглядів у світі The Pudding за грудень 2017 р. Цей кліп можна уналежнити до такого типу кліпів, як ілюстрація текстового ряду, тобто значною мірою його зміст збігається зі змістом пісні.

Текст пісні, отже, є живим і постійно поповнюваним джерелом вивчення мови й культури, національних особливостей людей. У пісенних текстах у художній формі відображено сьогоденні інтереси слухачів, стереотипи свідомості на певному історичному етапі розвитку суспільства; пісенні тексти наочно відтворюють риси сучасного мовного смаку. Стилiстичний вигляд сучасної популярної пісні віддзеркалює також певні негативні риси культурно-мовної ситуації в сучасній мові, що виявляються в байдужості до семантики використовуваних слів, послабленні і по-рушенні відмінкового керування, зловживанні іншомовною лексикою, використанні засобів мовної агресії, переважанні просторічних, жаргонних слів і конструкцій.

Наступною ілюстрацією до запропонованого нами стилістичного портрету сучасної пісні є текст пісні групи «Казка» «Плакала», яка нещодавно увійшла до десяти найпопулярніших пісень світу. Концептуальна сфера цієї пісні охоплює концепти «кохання» та «доля», які вербалізуються за допомогою гіперболи «*моря сліз*», епітета «*таємний знак*», метафори «*фіалка розцвіла*», «*загнав під лід, не знайду душу я*», що створює враження сумної долі, типової для кількох поколінь жінок.

Для граматичної структури пісні типовим є переважання коротких безсполучникових речень (*Зотліла ніч, зранку все стало сіре / Знайти нові кольори мушу я / Лице умий дощем, що треба ще?*), займенникова модель Я мінус Ти (*Та знай, це гра моя, менш слів більше діла*). У тексті трапляються повтори ключових слів (*менше слів, більше діла, врятую, врятуюсь, болить, ой, болить*).

У цій пісні відсутні подовжені, протягнуті звуки, протиставлені сірий та фіалковий кольори; текст є креолізованим за допомогою відеокліпу-ілюстрації, який складається з облич дівчат та жінок різного віку, які плачуть, витирають сльози і знову готові боротися з викликами долі.

Висновки та перспективи дослідження Запропоновану нами схему аналізу тексту пісні можна використовувати на практичних заняттях з російської мови, зокрема для іноземних студентів, оскільки пісня є одним з улюблених жанрів молоді, і її аналіз може зробити заняття мотивованішими. Виконане дослідження відкриває перспективи подальших наукових розвідок у таких напрямках: аналіз пісень іншими мовами (наприклад, англійською, китайською) на основі створеного портрета пісні українською та російською мовою.

Література

1. Григорьева Т. А. Стереотипность шлягера как текста массовой культуры: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / Спб-ск. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2003. 236 с.

2. Каранетян Е. А. Экспрессивно-семантическая структура рус-ской лирической песни как жанровой формы художественной речи и лексические средства ее формирования: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Ставропольск. гос. ун-т. Ставрополь, 2001. 254 с.

3. Нагибина Е. В. Содержательные и языковые особенности текстов современных эстрадных песен: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Ярослав. гос. ун-т. Ярославль, 2003. 219 с.

4. Плотницкий Ю. Е. Лингвостилистические и лингвокультурные характеристики англоязычного песенного дискурса: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / СГПУ. Самара, 2005. 183 с.

5. Полежаева А. Н. Проблемы современного песенного текста: лингвоэкологический аспект: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Ивановск. гос. ун-т. Иваново 2011. 213 с.

References

1. Grigor'eva, T. A. (2003), *Popular Song Stereotypes as a Text of Mass Culture [Stereotipnost' shljagera kak teksta massovoj kul'tury]*: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – “Russkij jazyk”, Spb-sk. gos. un-t, Sankt-Peterburg, 236 p.

2. Karapetjan, E. A. (2001), *Expressive and Semantic Structure of Russian Lyrical Song as a Genre Form of Artistic Speech and Lexical Means of its Formation [Jekspressivno-semanticeskaja struktura russkoj liricheskoj pesni kak zhanrovoj formy hudozhestvennoj rechi i leksicheskie sredstva ee formirovanija]*: diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 «Russkij jazyk», Stavropol'sk. gos. un-t, Stavropol', 254 p.

3. Nagibina, E. V. (2003), *Content and Language Peculiarities of Contemporary Variety Songs [Soderzhatel'nye i jazykovye osobennosti tekstov sovremennyh jestradyh pesen]*: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 «Russkij jazyk», Jaroslav. gos. un-t, Jaroslavl', 219 p.

4. Plotnickij, Ju. E. (2005), *Linguostylistic and Linguocultural Characteristics of English Song Discourse [Lingvostilisticheskie i lingvokul'turnye harakteristiki anglojazыchnogo pesennogo diskursa]*: diss. ...kand. filol. nauk : 10.02.04 , SGPU, Samara, 183 p.

5. Polezhaeva, A. N. (2011), *Contemporary Lyrics Problems: Linguocultural Aspect [Problemy sovremennogo pesennogo teksta: lingvoekologicheskij aspekt]*: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 «Русский язык», Ivanovsk. gos. un-t, Ivanovo, 213 p.

В. А. Панченко,

*Днепро́вский национальный университет имени Оле́ся Гонча́ра,
кафе́дра перевода и лингвистической подготовки иностранцев*

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕСНИ

Статья посвящена изучению лингвокогнитивных и лингвостилистических особенностей современной популярной украиноязычной и русскоязычной песни. Предложен алгоритм стилистического анализа текста песни. Схема создания портрета песни охватывает следующие этапы описания: концептосфера песни; грамматические, лексические и стилистические средства создания экспрессивности; структура песни; звукопись и / или цветопись; креолизация текста.

Ключевые слова: песня, стилистический портрет, концепт, звукопись, цветопись, креолизации, тропы.

V. A. Panchenko,

*Oles Honchar Dnipro National University,
Department of translation and linguistic training of foreigners*

STYLISTIC PORTRAIT OF CONTEMPORARY SONG

The article deals with the study of the means of achieving expression of contemporary popular songs at stylistic level. The notions of expression and stylistic portrait are revealed in the paper. With the help of a set of methods, the concept sphere of modern songs, their lexicogrammatical features have been studied. The expressive song is regarded as a creolized text, sounds and colors in the song are described. The stylistic portrait of a modern song is created. The song is one of the first genres of human creativity. However, despite a considerable attention of linguists, the lyrics still show new aspects that deserve to be studied. The topicality of the paper is, therefore, explained by theoretical aspects of modern linguistics and, above all, the need to explore the means of creating the text expressiveness, to suggest the prospects of using these tools in the communication process. Therefore, the purpose of the paper is to generalize and describe the linguistic methods and means of creating modern song text based on the theoretical foundations of contemporary stylistics, cognitive linguistics, communicative linguistics, linguocultural studies, and other humanities. In the contemporary song in various combinations, such tropes as metaphor, epithet, comparison, personification, hyperbole, metonymy, allusion, amplification, lithotum, oxymoron, solecism, stylization, euphemism are used. In this paper a stylistic portrait of a number of contemporary songs is constructed, taking into account the concentration of all of the above-mentioned techniques in them. The prospect of further research is seen in the analysis of songs in other languages (Ukrainian, English, and Chinese) on the basis of the Russian-made portrait of songs presented here.

Key words: song, stylistic portrait, concept, prosody, colour writing, creolization, tropes.

УДК 821.161.2-1.09''Самійленко

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181457>

О. І. Староста,

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
аспірант кафедри української літератури*

КОНЦЕПТОСФЕРА СВІТУ ПРИРОДИ В ЛІРИЦІ В. САМІЙЛЕНКА: КОСМІЧНИЙ, ПЛАНЕТАРНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛОКУСИ

У статті розглянуто систему образів світу природи в ліриці В. Самійленка крізь призму поняття «образ-концепт». Виокремлено ключові елементи концептосфери природи, проаналізовано її ідейно-естетичну основу. Простежено вияв авторських концепцій у космічному, планетарному та національному вимірах художнього світу творів письменника.

Ключові слова: В. Самійленко, образ-концепт, концептосфера, образ природи, образ сонця, пейзажна лірика, філософська лірика.

В українській літературі другої половини XIX ст. концептуальне наповнення образів світу природи зазнало істотних перетворень. На зміну романтичному пейзажу, художня концепція якого найчастіше будувалася на інтроспекції ліричного героя чи персонажа твору, приходять об'єктивізація та предметність у зображенні, увага до деталей, новий рівень масштабування. Особливо це помітно в поезії 1870–90-х років, де, як слушно відзначив М. Бондар, стала помітною «велика міра художньої свободи, довіра до дійсності, відсутність жорсткого ідейного концепту» [2, с. 499].

Наступним етапом розвитку, пов'язаним із переходом від реалістичного сприйняття світу до осмислення дійсності в межах дискурсу модернізму, стало посилення філософського начала пейзажно-настрєвої лірики, осмислення природи в контексті загальнолюдських проблем та елемента світобудови в цілому. У цьому контексті цікавим поєднанням традицій і новаторства й оригінальністю ідей вирізняється поезія В. Самійленка (1864–1925), чиє сприйняття світу природи поставало з оригінальної концепції Богокосмосу (диптих «Думи буття», поема «Гєя»), усвідомлення єдності й взаємообумовленості явищ у Всесвіті.

Станом на сьогодні ця частина ліричного доробку письменника, її роль у розвитку української пейзажної та споглядально-розмислової поезії вивчена недостатньо. Цінні спостереження щодо конструювання образів світу природи в ліриці В. Самійленка містять праці О. Бабишкіна [1], М. Чернопиского [14], М. Бондаря [3] та Л. Голомб [4], котрі вивчали його творчість у культурно-історичному аспекті. Однак, на наш погляд, самотня художня концепція світу природи в поезії цього автора заслуговує на окреме ґрунтовне та поліаспектне дослідження із залученням нових методологічних розробок, що дозволить краще осягнути творчі ідеї митця, засвідчити актуальність тематики та проблематики його творів для сучасного читача та дослідника.

Мета нашої статті – дослідити концептосферу природи в поезії В. Самійленка. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслити зміст поняття «образ-концепт» у контексті наукової інтерпретації лірики В. Самійленка; проаналізувати ключові концепти світу природи у філософській та громадянській ліриці письменника в космічному, планетарному та національному локусах. Відповідно до окреслених мети і завдань дослідження, його **об'єктом** є пейзажна, філософська та громадянська лірика В. Самійленка, а його **предметом** – ключові образи-концепти художнього світу природи в поезії автора. **Актуальність** роботи зумовлена необхідністю нового прочитання лірики В. Самійленка, осмисленні оригінальних авторських ідей у контексті розвитку українського письменства як частини європейської літератури. **Новизна** дослідження полягає в тому, що нами подано власне бачення образу-концепту як синтез поглядів на концепт різних філологічних науках, а також уперше розглянуто концептосферу світу природи в поезії В. Самійленка.

Незважаючи на різні контекстуальні тлумачення концепту в наукових працях, загальноприйнятим у літературознавстві можна вважати визначення, наведене у «Літературознавчому словнику-довіднику», де згаданий термін інтерпретовано як «формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті» [7, с. 373]. Таке формулювання близьке до розуміння концепту в різних видах мистецтва, зокрема в музиці, живописі, скульптурі та архітектурі, а також корелює з розумінням концепту в логіці та семантиці, де він співвідноситься із інтенціоналом, тобто максимальним виявом змісту певного слова чи поняття [13, с. 300].

Тлумачення концепту в двох останніх галузях стало основою для його прикладного застосування в мовознавстві, де першими його почали вживати

С. Аскольдов-Алексеев та Д. Лихачов. Станом на сьогодні погляди науковців на цю одиницю різняться, що зумовлено різними поглядами на концепт як явище, а також різними змістовими типами концептів, серед яких у контексті нашого дослідження важливими є когнітивний та лінгвокультурний концепти [8, с. 215–216].

Саме до них апелюють автори визначень, які, на наш погляд, є найбільш релевантними обраному нами аспекту дослідження. На думку О. Селіванової, концепт – це «інформаційна структура свідомості, різнооб'єктна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [10, с. 410]. Також варто відзначити підхід М. Скаб, котра позначає цим терміном «абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною» [11, с. 4–5]. Дослідниця цілком слушно враховує не лише загальні розумові процеси, що впливають на формування мовної картини світу людини, а й етнокультурний чинник.

Спираючись на розглянуті вище наукові розробки, ми можемо дослідити самотутню художню модель світу в ліриці В. Самійленка як концептосферу загальної картини світового буття, універсуму, що постає із авторської ідеї Богосмосу. Елементом цієї системи є образ-концепт, який становить полісемантичне втілення у словесних образах філософського та художнього осмислення автором буття на різних структурних рівнях – від космічного до індивідуального. На наш погляд, дослідження поезії В. Самійленка в цьому аспекті перспективне, адже, як слушно відзначив Ю. Ковалів, цей письменник, «як і чимало інших українських поетів, раніше від М. Гайдегера, усвідомив, що мова – то “оселя людського буття” в конкретному екзистенційному виборі» [6, с. 370]. Звідси випливає, що дослідження образної системи його творів як мовно-мистецьких концептів дозволить краще осмислити авторські філософські та художні ідеї, а також розробити ефективну методологію дослідження як творчості окремих митців, так і шкіл чи поколінь, чия творчість була спорідненою саме на концептуальному рівні.

Розпочавши в 1885 р. навчання в Київському університеті імені Святого Володимира, В. Самійленко швидко влився в українське культурно-просвітницьке середовище і взяв активну участь у діяльності «Хрестоматійного товариства». Цим гуртком опікувалася київська «Стара громада», що прагнула виховувати молодь у руслі народницьких ідеалів. Як пізніше згадував письменник, завдяки культурницькій праці представники молоді інтелігенції «навчилися серйозніш дивитися на національні прикмети нашого народу, більш свідомо їх любити» [9, с. 518], відкрити для себе «такі цінності народного духу, яких... може, й не добачали б без тієї виховавчої роботи» [9, с. 518].

Під впливом старшого покоління науковців і митців В. Самійленко, як слушно відзначив М. Бондар, розпочав свій шлях у літературі «із засвоєння утопічної народницької схеми» [3, с. 21], що простежується в ряді творів письменника («Грішниця» (1884), «Сумна наша пісня...» (1885), «Розкажи ти, моя Музо...» (1886), «Її в дорогу виряджали» (близько 1890) та ін.). Це також зумовило негативне ставлення автора до замріяно-бездумної поетизації світу природи, замість якого він закликає висвітлювати передусім суспільно важливі проблеми. Саме таку ідею закладено в основу поезії «Заспівав би я» (1902). Її ліричний герой послідовно відмовляється оспівувати красу зимової природи, «бо не можна ж не згадати, / Що зимою мерзнуть

люди» [9, с. 88], ідилію літньої праці на полях та відпочинку на лоні природи, «*бо те жито – панське жито, / А гаї шумлять над нами / Лозанами дошкульними!*» [9, с. 88]. У цьому творі В. Самійленко виступає послідовником поглядів П. Грабовського, репрезентованих у відомій поезії «Я не співець чудовної природи» (1894): «*Серед ясных, золочених просторів / Я бачу люд без житнього шматка*»; «*Нехай людиці, що до вітхнення вдатні, / Співають нам на всякі голоси / Про райські сні й куточки благодатні...*»; «*Нехай вони, кохаючись “на лоні”, / Мук забуття вишукують дарма, / Їх не заспать: у серця відгомоні / Озветься світ з турботами всіма!*» [5, с. 83].

Проте паралельно зі слідуванням народницьким ідеям світоглядно-естетичні пошуки спрямовують В. Самійленка до створення оригінальної художньої моделі світу природи, ключові концепти якої репрезентують філософські ідеї автора, відображають мистецькі та громадянські погляди і слугують етнічним маркером його творчості. Е. Соловей слушно відзначила, що важливою рисою творчої уяви В. Самійленка є «тяжіння до грандіозно-космічних обширів» [12, с. 108], осмислення буття кожної людини в контексті космічної всеєдності. Саме тому ключовими елементами його концептосфери природи є видимі образи-знаки небесної сфери, а земна природа постає як єдине ціле.

Цікаве смислове наповнення у поезії В. Самійленка мають образи місяця та зір, що репрезентують авторське бачення взаємозв'язку усіх форм буття у Всесвіті. Зміст образу-концепту місяця у вірші «Дві планети» (1888) формує перифраз «*товариш вірний*» [9, с. 51] Землі, а опис «*безвоздушна і безводна / Та планета і німа*» [9, с. 51] та подальша градація картин тиші, холоду і запустіння формує оригінальну метафору – «*космічний мрець*» [9, с. 51]. Композиція твору спонукає читача провести паралель руху Землі довкола Сонця із ходом Місяця земною орбітою, а авторський висновок переконує, що на землян чекає таке саме майбутнє: «*Так-то мертвою марою / Місяці круг Землі іде / І віщує нам собою / Той кінець, що Землю жде*» [9, с. 51]. Цим поет підкреслює минущість людського існування, марноту щоденних клопотів, зображених у творі, мізерність часового відтинку всієї історії людства в контексті всеохопного буття, у якому «*неодмінним зостається / Лиш невинний, вічний рух*» [9, с. 51].

Подібна онтологічна паралель різних небесних тіл лежить і в ідейній основі поезії «Зорі» (1889). На відміну від спокійної, позначеної легкою інтелектуальною іронією оповідної манери в розглянутому вище творі, у цій філософській поезії розвиток ліричної думки відбувається в емоційному викладі, позначеному мінорним настроєм. Центральним у ній постає образ зір, який у творі зазнає зміни концептуального значення. Вона відбувається крізь призму сприйняття ліричного героя, котрий згадує наївне дитяче уявлення про далекі зорі як про «*щасливий край*», «*тихий рай*» [9, с. 61], у якому «*щастя вічне буде тим, / Кому втішатись тут не змога*» [9, с. 61]. Таке уявлення про позаземні світи викликало в дитини захоплення та мрію опинитися в загадковій та прекрасній далечині: «*Я часто-часто прагнув сам / Між їх поринути в просторі*» [9, с. 61]. Проте, як уже відомо з поезії «Дві планети», у дорослому житті автор усвідомив взаємозв'язок усіх форм буття у Всесвіті, тому в уявленні ліричного героя в дорослому віці зорі постають як «*великі сонця незліченні*» [9, с. 61] – основи систем планет, на яких «*істоти нудяться стражденні*» [9, с. 61]. Згідно з авторською інтерпретацією, доля мешканців далеких світів не відрізняється від несправедливого суспільного ладу землян: «*І б'ються, й гинуть у борні, / І зневажають бідних дуки... / І там веселії пісні / Втонули в диких криках муки*» [9, с. 61]. Остання строфа твору розкриває підсумок ходу думки ліричного героя: якщо організація буття планетних систем подібна, а доля мешканців далеких планет така схожа на долю народів Землі, то цілком імовірно, що Сонячна система для перших є

таким самим оманливим вогником надії на краще життя, яким були для нього в дитинстві зорі: *«І скільки їх, з країв біди / Рвучись у рай з плачем гарячим / Свої надії шлють туди, / Де ми горюємо та плачем!»* [9, с. 61].

Цю песимістичну динаміку в сприйнятті образів неба доповнює мистецька концепція В. Самійленка, висловлена в завершальній частині циклу «Елегії» (1889): замість вслухатися у *«величний акорд»* [9, с. 47] музики небесних сфер автор закликає *«слухати вічно / Той дисонанс, що дає цар всіх істот – чоловік»* [9, с. 47]. Проте антропоцентрична спрямованість усієї творчості письменника перебуває в діалектичній єдності із космічними масштабами мислення, що призводить до певних суперечностей в осмисленні зазначених образів. Їх можна відзначити і в межах згаданого циклу: на противагу описаному вище заклику спрямувати творчий порив *ins Irdische*, IV частина циклу репрезентує відомий неоромантичний концепт Лесі Українки *ins Blau*: *«Де ти, блакитнеє небо? Чого ти поилося в хмарах? / Дай мені очі втопити в чистій безодні твоїй, / Дай мені любе сіяння твого променистого сонця, / Дай мені лагідний світ зірок променистих твоїх!»* [9, с. 46].

Ця діалектика також виразно простежується в поезії-притчі «Орел» (1890), де в алегоричній формі зображено образ митця-просвітника. Його природний потяг – порив до неба – протиставляється земній буденності як антагонізм піднесеного і приземленого, що споріднює цей образ із схожими неоромантичними мотивами у творчості Лесі Українки та О. Кобилянської. У творі В. Самійленка орел, не почувши відповіді на свій заклик піднятися разом із ним до надхмар'я, зринає туди сам: *«Він дихав повітрям надхмарних країв, / На сонце дивився і в світлі купався»* [9, с. 69]. Проте подальший розвиток історії демонструє, що головним у творі є антеїстичний мотив: відірвавшись від землі, орел втрачає сили, через що змушений повернутися. Він усвідомлює нерозривність свого зв'язку із земним життям, проте його все одно живить енергія небесної сфери: *«І в час, як нудьга огортала його, / Як гидко ставало на землю дивитись, / Літав він за хмарами до сонця свого, / Щоб вільним промінням волі напитись»* [9, с. 69]. У контексті поезії «Орел» образи-концепти небесних світил знову набувають того символічного значення кращого, просвітленого буття, яке їм надавала уява ліричного героя вірша «Зорі» в дитинстві. Також поет відходить від ідеї прив'язаності думки поета лише до проблем земного життя, втіленої в циклі «Елегії»: орел, пізнавши краще, просвітлене буття, ділиться отриманим знанням: *«І другим створінням земним повідав / Про небо, про сонце, про зорі блискучі»* [9, с. 70].

Центральне місце з-поміж усіх інших образів небесної сфери в поезії «Орел» належить сонцю, образний концептуальний зміст якого набуває значення джерела натхнення, творчої енергії. Відзначимо, що подібне зображення цього світила простежується в усіх творах В. Самійленка, де провідна роль належить образам світу природи. Наукові знання поета про будову Всесвіту, розуміння функцій центральної зірки Сонячної системи, поєднані з творчим осмисленням сонця як джерела душевних і творчих сил, зумовили появу в його художніх текстах мотиву сонцепоклонництва, що став однією з домінант творчості його сучасника М. Коцюбинського.

Цей мотив яскраво виражений в циклі «Весна» (1892), у якому образ сонця тісно переплітається з персоніфікованим образом цієї пори року, заміщуючи його в окремих поезіях (частини VII–X). Саме сонце втілює життєдайну енергію, яка асоціюється в уяві поета з приходом весни і хвилі якої стають все потужнішими разом з розвитком ліричного сюжету циклу. Звернення до небесного світила автор будує на основі паралелізму: здатність сонця розтоплювати сніг і кригу, пробуджувати до життя природу на людину, яка прагне вирватись із темряви бездуховності: *«Тебе, благе,*

небеснеє проміння, / Тебе вітають наші вбогі хати, / Бо ти зогріло нам чуття холодні» [9, с. 76–77].

Образ сонця в зазначеному циклі представлений у двох ракурсах: як далекий від земного буття об'єкт, елемент незбагненого для уяви в абсолютному розумінні своєї сутності Богокосмосу – авторської концепції світобудови (диптих «Думи буття», поема «Гея»), проте разом із цим як щось видиме, живе і дієве. Саме з другого сприйняття постає таке символічне наповнення концепту сонця: *«Любов небес – ти вчиш любити землю, / І серце землю всю зогріти хоче, / Бо ти в йому холодний лід розбило»* [9, с. 77] (підкреслення наше – О. С.). Розвиток ліричного сюжету циклу «Весна» дозволяє читачеві спостерігати процес змалювання сонця від ескізу до яскравого персоніфікованого образу, що постає у VIII частині. У ній автор показує черговий вихід весняного сонця на небо як *«звитяжну роботу»* [9, с. 77], що умовно передається як війна з силами зими. У контексті циклу ця битва символізує боротьбу добра зі злом, і риси небесного світила на короткий час набувають тих грізності і люті, що необхідні для перемоги, досягнувши якої сонце повертає собі первісну сутність:

*І сонце бачить, що війну скінчило,
Бо бачить поле вільним знов і чистим, –
І стало з лютого благим і милим.
І де вогнем палючим, променистим
Воно сніги ворожі розтопило,
Зросло там трави зелений килим [9, с. 77].*

Як бачимо, образ-концепт сонця в розглянутому поетичному циклі набуває значення небесної любові, що вчить людей гуманності та гармонії зі світом. Цей зміст доповнюється конотатами, що прилягають до нього в сонеті «Привіт Буковині» (1888), написаному під впливом позитивних вражень автора від поїздки до Західної України в 1887 р. Бажаючи вподобаному краю та його людям щасливого життя, справедливості та перемоги добра і правди, поет утілює свій задум саме в образі сонячного світла: *«Привіт тобі! Нехай твоїм хатам / Засяє сонце; щастя година / Нехай окриє їх, і вік єдина / Лиш істина нехай панує там* [9, с. 64] (підкреслення наші – О. С.).

Рефлексія від споглядання заходу небесного світила в поезії «Вечірня пісня» (1896) довершує образ-концепт сонця в ліриці В. Самійленка. Подібно до циклу «Весна», поет вимальовує образ сонця як символ вищої любові, котра цього разу ще більше наближається до спектру людських емоцій (*«Милуй нас, як мати, / Тепло обгортай»*) [9, с. 86], недосягне і досконале творіння, що впевнено здійснює свій рух, будучи частиною гармонійного космічного світу. Його усталеного ходу не здатні змінити прохання ліричного героя, який надає сонячному промінню перевагу над світлом інших небесних тіл: *«Без тебе так страшно / І темно на дворі, / Хоч місяць і зорі / Освітять наш край* [9, с. 96]. Саме завдяки такому конструюванню центрального образу, що вбирає в себе різні описані вищі смисли, ця елегантна картина, за влучним визначенням М. Бондаря, «наскільки лагідна, настільки й жаска міфологічною схемою невідворотності» [3, с. 20].

У своїй філософській та пейзажній ліриці В. Самійленко втілює ідею космічної гармонії й досконалості природи, яку протиставляє хаотичному людському началу. Її розвиток також позначений суперечностями, зумовленими описаним вище діалектичним характером авторської художньої моделі світу. Так, у циклі «Елегії» поет, утверджуючи думку про гуманність та альтруїзм як есенцію людської душі, протиставляє йому суворі закони світу природи в якості контрасту: *«Та пам'ятайте одно, що природа глуха і бездушна, / Чисті ж душі людей жити для других хотять»* [9, с. 46]. Проте в цілому для

творчості В. Самійленка характерне усвідомлення концепту природи як гармонійного, ідеального світу, загрозу для якого становить саме людина.

Найяскравіше це відображено в X та XI частинах циклу «Весна». Темою першої є оновлення природи після весняного дощу. Поет називає дощові хмари – «бажаними гостями весняними» [9, с. 78], які щедро збагачують земну природу плодами та красою: «Але несуть дощу благії дари / Щоб дати поживу на жита новії, / А пишно вбрані луки молодії / Прибрати ще в нові ясніші чари» [9, с. 78] У завершальній частині вірша автор змальовує первісну красу омітої дощем природи, протиставляючи її гармонії (Космосу) ту деструкцію (de facto – штучний, рукотворний Хаос), яку вносить в неї людина:

*І дощ пройшов. Сіяє знов проміння
З ясних небес над пишною землею,
Вона ж така хороша стала й свіжа,
Неначе в ті щасливі дні творіння,
Коли ще не глумилися над нею
Ні лютий звір, ані людина хижа [9, с. 78].*

Викривання згубних наслідків людської діяльності автор розгортає в наступній, завершальній частині циклу. Краса та велич весни, що оновлює природу, викликає в ліричного героя прагнення духовного оновлення людини: «О весно, весно, чистее кохання, / Якби ти й кожне серце обновила!» [9, с. 78]. Оспівуючи довершеність гармонійного світу природи, автор закінчує вірш невтішним висновком: «І тільки смутно, що з такого раю / Зробили ми долину мук безкраю, / Де тільки можна плакати-ридати» [9, с. 78].

Тож попри наявність певних суперечностей можна стверджувати, що образ природи, репрезентований флористичними образами та ландшафтами, у циклі «Весна» вбирає в себе значення гармонії, досконалості, вищого, кращого світу, джерела натхнення й духовності, що на концептуальному рівні пов'язує його з образами небесної сфери.

Письменник зображує природу в нерозривному зв'язку з Космосом, що зумовлює планетарний масштаб осмислення цього образу. Проте разом із цим можна виразно простежити його проекцію на українські пейзажі: саме їх читач може розгадати в конотативних образах гір, гаїв, лісів, луків, нив тощо («Весняні пісні», «Привіт Буковині», «Весна», «Вечірня пісня» та ін.). Національне підґрунтя в пейзажах В. Самійленка влучно визначила Л. Голомб: «Навіяна синівською любов'ю поета до рідної землі, «Вечірня пісня» за майстерністю відтворення настрою, неповторної краси українського вечора наближається до ліричного шедевра Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» [4, с. 41]. Відзначимо, що така характеристика не описує одиничний образ і твір, оскільки образ-концепт природи в ліриці В. Самійленка втілює єдність індивідуального і всезагального, національного і загальнолюдського (планетарного), що лежить в основі авторської художньої моделі світу.

Крім яскраво вираженого національного колориту поезії «Вечірня пісня», етнічною самобутністю відзначається диптих «Весняні пісні» (1888), у першому вірші якої зображено саме український пейзаж. Такий висновок дозволяють зробити вже перші рядки твору, що містять елементи романтичного опису органічно вплетені в пісенну форму:

*Веселиться земля,
Зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви;
Соловейко в садку
Тьохка пісню дзвінку;
Од квіток дух несеться чудовий [9, с. 52].*

Мотив душевного оновлення, гармонії з природою, на відміну від циклу «Весна», у цьому творі посилюється завдяки суб'єктивній складовій, про яку свідчить експресія творчого натхнення ліричного героя: «*І мов сила нова / У грудях прибува, / І в душі якісь пісні лунають*» [9, с. 52]. У завершальній частині твору автор підносить красу української природи, вивершуючи загальний елегійний тон поезії традиційним романтичним порівнянням: «*І розкішна природа Вкраїни / У величній красі / Вабить погляди всі / Наче личко вродливе дівчини*» [9, с. 52].

Інкустація традиційних пейзажних образів також насичує національний колорит поезій В. Самійленка «Україна (Марш)» («*Ми бороним наші хати, / Наші тихії гаї*» [9, с. 86]), «Шкода» («*Давні елліни! Як шкода, що не можете ви встать / І прилинуть на Вкраїну у вишневенький садок*» [9, с. 45]). Ці картини складають український локус концептосфери природи в ліриці письменника, проектуючи ідеї, які він розвиває на планетарному та космічному рівнях.

Дослідник творчості В. Самійленка М. Бабишкін влучно спостеріг, що поет у світі природи «рідко коли помічав осінь, але завжди незмінно відзначав життєдайну міць весни» [1, с. 44]. Здійснений нами аналіз також підтверджує, що концепт гармонійної, довершеної, прекрасної природи у творчості цього письменника втілюється крізь призму весняних картин та похідного спектру емоцій: піднесеного настрою, просвітленого стану, оптимізму та творчого запалу. Це зближує його поезію з ліричним світом Лесі Українки, глибину розуміння якого В. Самійленком яскраво розкрито у вірш-реквіємі, написаному ним 1913 року у зв'язку зі смертю сучасниці («На смерть Лесі Українки»). Важливою в контексті розвитку української літератури стали також космічні масштаби осмислення письменником образу природи, що знайшли своє продовження у творчості поетів-символістів, зокрема М. Вороного та П. Тичини, а також проблема співжиття людини й природного середовища (цикл «Весна»), яка слідом була розвинута текстах Лесі Українки («Лісова пісня») та О. Кобилянської («Битва»).

Отже, в ліриці В. Самійленка представлена самотвора художня модель світу природи з такими ключовими образами-концептами: небо; місяць і зорі (у двох формах: видимих людському зору світил та космічних тіл); сонце, що з-поміж інших образів небесної сфери має ключове концептуальне значення і приєднує найбільше смислових конотатів; матеріальна земна природа, космічна сутність якої проявляється на планетарному та локальному (національному) рівнях. Концептосфера природи відображає діалектичність художнього мислення письменника, у якому поєдналися антропоцентрична спрямованість та прагнення оспівувати красу і гармонію світового універсуму.

Література

1. *Бабишкін О. К.* Володимир Самійленко. Твори : у 2 т. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 1. С. 5–52.
2. *Бондар М. П.* Поезія 80-90-х років *Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки)* : у 2 кн. : підручник / *Жулинський М.Г., Бондар М. П., Гончар О.І., та ін.* ; за ред. М. Г. Жулинського. К. : Либідь, 2006. С. 475–547.
3. *Бондар М. П.* Творчість Володимира Самійленка / Самійленко В. І. Твори К. : Дніпро, 1989. С. 5–46.
4. *Голомб Л. Г.* Поезія Володимира Самійленка в сучасній рецепції. *Новаторські тенденції в українській літературі кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.* Ужгород : Гражда, 2006. С. 35–47.

5. *Грабовський П. А.* Вибрані твори : у 2 т. К. : Дніпро, 1985. Т. 1. 599 с.
6. *Ковалів Ю. І.* Історія української літератури. Кінець XIX – початок XXI ст. : у 10 т. Київ : ВЦ “Академія”, 2013. Т. 1: У пошуках іманентного сенсу. 512 с.
7. *Літературознавчий словник-довідник* / за ред.: Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. *Полюжин М. М.* Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство.* Луцьк, 2015. № 4. С. 212–224.
9. *Самійленко В. І.* Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади К. : Наукова думка, 1990. 608 с.
10. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. *Скаб М. В.* Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. док. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009, 36 с.
12. *Соловей Е. С.* Українська філософська лірика К. : Юніверс, 1999. 368 с.
13. *Філософський енциклопедичний словник.* НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. К. : Абрис, 2002. 742 с.
14. *Чорнопиский М. Г.* Володимир Самійленко / Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади К. : Наукова думка, 1990. С. 5–33.

References

1. Babyshkin, O. K. (1958), *Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]*, [in:] Samiilenko, V. I. *Works : in 2 books [Tvory : u 2 t.]*, Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoii literatury, Kyiv, Book 1, pp. 5–52.
2. Bondar, M. P. (2006), *The poetry in 80-90th years [Poeziia 80-90-kh rokiv]*, [in:] Zhulynskyi M. H (ed), Bondar, M P., Honchar, O. I. and others *The history of Ukrainian literature in XIX century (70-90th years) : in 2 books [Istoriia ukrainskoi literatury XX st. (70–90-ti roky): u 2 kn. : pidruchnyk]*, Lybid, Kyiv, pp. 475–547.
3. Bondar, M. P. (1989), *The works of Volodymyr Samiilenko [Tvorchist Volodymyra Samiilenka]*, [in:] Samiilenko, V. I. *Works [Tvory]*, Dnipro, Kyiv, pp. 5–46.
4. Holomb, L. H. (2008), *Volodymyr Samiilenko's poetry in modern perception [Poeziia Volodymyra Samiilenka v suchasni retseptsii]*, [in:] Idem, *Innovatory tendencies in Ukrainian literature in the late XIX – the early XX centuries [Novatorski tendentsii v ukrainskii literaturi kintsia XIX – pershykh desiatylyt XX st.]*, Grazhda, Uzhhorod, pp. 35–47.
5. Hrabovskyi, P. A. (1985), *Selected works: in 2 books [Vybrani tvory: u 2 t.]*, Dnipro, Kyiv, Book 1, 599 p.
6. Kovaliv, Yu. I. (2013) *The history of Ukrainian literature. The late XIX – the early XX centuries : in 10 books [Istoriia ukrainskoi literatury. Kinets XIX – pochatok XX st. : u 10 t.]*, VTs “Akademiia”, Kyiv, Book 1, 512 p.
7. Hromiak, R. T, Kovaliv, Yu. I., Teremko, V. I. (eds) (2007), *Dictionary of Literary Terms [Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnyk]*, VTs «Akademiia», Kyiv, 752 p.
8. Poliuzhyn, M. M. (2015), *Notion, Concept and Its Structure [Poniattia, kontsept ta yoho struktura]*, Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo, Lutsk, Vol. 4, pp. 212–224.
9. Samiilenko, V. I. (1990), *Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs [Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady]*, Naukova dumka, Kyiv, 608 p.

10. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistics: courses and problems* [Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy : pidruchnyk], Dovkillia-K., Poltava, 712 p.

11. Skab, M. V. (2009), *Conceptualization of sacrum sphere in Ukrainian language : synopsis of a thesis* [Kontseptualizatsiia sakralnoi sfery v ukrainskii movi : avtoref. dys. dok. filol. nauk : 10.02.01], Kyiv, 36 p.

12. Solovei, E. S. (1999), *Ukrainian philosophical lyrics* [Ukrainska filosofska liryka], Yunivers, Kyiv, 368 p.

13. Shynkaruk, V. I. (ed) (2002), *Encyclopaedical Dictionary of Philosophy* [Filosofskii entsyklopedychnyi slovnyk], NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody, Abrys, Kyiv, 742 p.

14. Chornopyskyi, M. H. (1990), *Volodymyr Samiilenko* [Volodymyr Samiilenko], [in:] Samiilenko, V. I. (1990), *Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs* [Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady], Naukova dumka, Kyiv, pp. 5–33.

A. И. Староста,

*ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»,
кафедра украинской литературы*

КОНЦЕПТОСФЕРА МИРА ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ В. САМИЙЛЕНКО: КОСМИЧЕСКИЙ, ПЛАНЕТАРНЫЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛОКУСЫ

В статье рассмотрено систему образов мира природы в лирике В. Самийленко через призму понятия «образ-концепт». Выделены ключевые элементы концептосферы природы, проанализировано её идейно-эстетическую основу. Отслежено проявление авторских концепций в космическом, планетарном и национальном измерениях художественного мира произведений писателя.

Ключевые слова: В. Самийленко, образ-концепт, концептосфера, образ природы, образ солнца, пейзажная лирика, философская лирика.

O. I. Starosta,

*Uzhhorod National University,
Department of Ukrainian literature*

THE CONCEPT SPHERE OF NATURAL WORLD IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S LYRICS: SPACE, PLANETARY AND NATIONAL LOCUSES

The article deals with the system of artistic images that makes the concept sphere of natural world in landscape and philosophic lyrics by Volodymyr Samiilenko (1864 – 1925). The term «image-concept» has been chosen for the analysis due to the existing researches in literary studies, linguistics and philosophy. This term is interpreted as polysemantic embodiment in verbal images the author's philosophical and artistic comprehension of being on different structural levels – from cosmic to individual.

The formation of ideological and aesthetic bases of Volodymyr Samiilenko's works in the period of his entry into literary circles of populists was studied. It has been shown the influence of authoritative cultural persons on the writer's work, but at the same time this situation did not prevent the formation of his own original artistic conception of natural world.

Key elements of the author's concept sphere of nature are analyzed. They are: images of celestial sphere (the sun, the moon, stars, the sky), that embody the author's view about the unity of life existence in the space as well as collective image of nature that is expressed through flora elements and landscape pictures. The most significant in the system is sun image («Spring», «The Eagle», «Regards to Bukovyna», «Evening song»), that symbolizes life energy, the source of inspiration. Its function in the image system of Volodymyr Samiilenko's lyrics is closely connected with spring motifs that are interpreted as spiritual reincarnation of the lyrical hero.

We concluded that the writer embodies the idea of cosmic harmony and perfection into nature image (that is due to the original author's «God-universe» conception). He develops the creative principle, that in the concept sphere of Volodymyr Samiilenko's work is opposed to the destructive nature of man («Spring»).

It was discovered that the creative imagination of the writer involves him on planetary and space scale. It was pointed out as well that in such works as «Spring songs», «Evening song», «That's a pity» and others the nature image shows a distinct Ukrainian colour, presenting an ethnic marker of the writer's creativity.

It was concluded that the concept sphere of the natural world in Volodymyr Samiilenko's lyrics makes out an original and innovative phenomenon. The images and motifs worked out by the author have been developed further on in the work of writers-modernists (Lesia Ukrainka, Olga Kobylanska, poets-symbolists) and remain relevant in our time as well.

Key words: Volodymyr Samiilenko, image concept, concept sphere, image of nature, image of the sun, landscape lyrics, philosophical lyrics.

УДК 811.161.2 '37:398.8

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181458>

О. Ю. Чорна,

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
аспірант кафедри української мови*

ОЗНАЧАЛЬНИЙ ПРОСТІР САКРАЛЬНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДОК (СВІТОВЕ ДЕРЕВО – ЦЕРКВА)

Статтю присвячено аналізу означального простору сакрального центру (світове дерево – церква) в українських колядкових текстах. З'ясовано особливості епітетних характеристик означених центрів з урахуванням специфіки обрядового тексту. Доведено, що символіка образів дерева та церкви безпосередньо пов'язана із семіосферою різдвяно-новорічних свят і прагматикою жанру, відбиває давні міфологічні уявлення про устрій світу.

Ключові слова: означальний простір, колядка, семіосфера новорічних свят, світове дерево, церква, епітет.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Колядки як архаїчний обрядовий жанр українського фольклору неодноразово ставали об'єктом наукових студій. Учені звертаються, зокрема, до дослідження поезики колядкових творів, адже вона в закодованій формі містить цінні відомості про давні світоглядні уявлення українців. Усебічний аналіз означального простору ключових образів календарно-

обрядової пісні, зокрема сакральних центрів, допоможе реконструювати міфологічну модель світу українців та дозволить виявити присутні фрагменти народної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя вивченню символіки та поетики образу світового дерева в різних фольклорних жанрах, у тому числі і колядкових текстах, присвятили роботи Т. Малимон [12], Г. Коваль [6], А. Міщенко [14], Л. Сорочук [20] та інші. Науковці звертають увагу на визначальну роль образу дерева у структуруванні просторової моделі світу українців, виявляють особливості його міфопоетичного втілення залежно від прагматичної спеціалізації жанру. Однак цілісного дослідження епітетних сполучень на позначення міфопоетичного образу світового дерева у колядкових текстах з урахуванням семіосфери різдвяно-новорічних свят, трансформацій самого образу відповідно до закономірних історичних змін у народному світогляді (світове дерево – церква) досі бракує.

Постановка завдання, теоретична та практична значущість. Метою нашої розвідки є дослідження означального простору сакрального центру колядкових пісень з урахуванням семіосфери новорічно-різдвяних свят і специфіки міфологічної моделі світу українців. **Об'єкт** дослідження – мова українських колядкових текстів. **Предмет** – семантичні та функційні особливості епітетів на позначення міфологічного дерева та церкви в українських колядкових текстах. Матеріали дослідження можуть бути використані для укладання словника епітетів та мови українського фольклору.

Джерелами фактичного матеріалу є колядки, що входять до репрезентативних фольклорних та етнографічних збірок [див.: 7; 8; 9; 13; 15; 17; 25; 26].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Найбільш поширеним сакральним центром різних фольклорних текстів, зокрема колядкових, є міфологічне дерево [див.: 6; 14; 20]. Дерево (Світове дерево, Дерево життя, міфологічне дерево [21, с. 389]) – один із основних елементів архаїчної картини світу, що утілює просторові, рідше часові координати, символізує будову Всесвіту. Це вісь, що структурує простір як вертикально (верх – низ, небо – земля, верхній – середній – нижній світи), так і горизонтально (схід – захід – північ – південь, праве – ліве); у фольклорних текстах корелює із такими образами-репрезентантами уявлень про центр світу (*axis mundi*), як *стовп*, *гора*, *церква* тощо [18, II, с. 61]. Поява світового дерева та його варіантів у колядкових текстах закономірна, адже кожний календарний обряд, згідно із архаїчним світоглядом, «відбувався у змодельованому центрі світу, біля світового дерева, і повторював акт створення світу» [18, III, с. 254]. Особливо помітно це виявляється в різдвяно-новорічному обрядовому комплексі, що ґрунтується на ідеях оновлення світу, відновлення космосу з хаосу, народження нового сонця, пізніше – Божого Сина, Ісуса Христа, спасителя людства [див.: 16, с. 8; 10, с. 46–47].

В українських колядкових текстах фіксуємо такі назви на позначення міфологічного дерева як просторового центру: *дерево* [25, с. 310] (*древо* [7, I, с. 201], *деревце* [7, II, с. 79]), *береза* [7, II, с. 8], *верба* [8, с. 519], *вишня* [8, с. 427], *груша* [9, с. 275], *дерен* [8, с. 457], *дуб* [7, I, с. 259], *калина* [7, II, с. 145] *кедрове дерево* [7, I, с. 196], *клен-дерево* [25, с. 310], *липа* [8, с. 423], *осина* [8, с. 389], *сосна* [26, с. 135], *тополя* [8, с. 162], *чемерушка* [7, I, с. 177], *черешня* [8, с. 427], *явір* [7, II, с. 22], *яблуня* [25, с. 312], *ялина* [7, I, с. 63]. Наведені номінації хоч і демонструють розмаїття української флори, проте кожний дендронім в аналізованих текстах зазвичай втрачає пряме значення і набуває символічних рис. Як зазначає М. Еліаде, для міфологічної свідомості характерна тотожність природи і символу. Дерево наділене сакральністю, і це впливає із його онтологічної природи: воно вертикальне, сильне, зростає, втрачає і знову відновлює листя, таким чином нескінченно відроджуючись [27, с. 295].

Міфологічне *дерево* (незалежно від того, у *чужому* чи *своєму* просторі воно розташоване) позначається низкою епітетів, що характеризують його за різними параметрами (висота, широта, діаметр), указують на глибоке коріння, розлогу крону, рясноту й колір листя, цвітіння, що підкреслює його міць, та моделюють триєдину вертикальну структуру всесвіту: *дерево (дереvence) в корінь глибоке* [8, с. 96], *високе* [8, с. 96] (*барз височейке* [7, I, с. 196]), *крутеє* [7, I, с. 76], *в листок широке* [8, с. 96] (*листом широке* [8, с. 459]), *в вершок кудряве* [8, с. 96], *кучеряве* [8, с. 459], *в цвіток багрове* [26, с. 36] (*в цвіт багряне* [8, с. 96]); (*береза*) *широка в споду* [7, I, с. 70], *широка голлем* [25, с. 473] *кудрява зь вэрху* [9, с. 276]; (*дуб*) *гиллэнистий* [9, с. 278], (*явір*) *зелений* [25, с. 408] (*зелен* [7, I, с. 113], *зеленейкий* [7, II, с. 226]) тощо: «*Росло **дереvence** високе, / В корень глібоке, в листок широке, / В листок широке, в цвіток багрове, / В цвіток багрове, в вершык кудрьиве...*» [26, с. 36]. Окрім цих поширених характеристик, у досліджуваних текстах фіксуємо й рідко вживану епітетну сполуку (*дерево*) *в корінь дуплаве* [7, I, с. 103]. Дупло, як відомо, – порожнина в стовбурі дерева, утворена внаслідок вигнивання деревини, що найчастіше стає місцем проживання звірів, комах та ін. [19, II, с. 437]. З одного боку, наведені вище характеристики дозволяють змалювати могутнє, немолоде, однак зелене й розлоге, а отже, живе дерево. З іншого, дуплаве коріння та широка крона – своєрідна вказівка на те, що ці частини дерева є вмістилищами відповідно хтонічних і вищих істот: «*Росте й **дереvence**..., / В корінь дуплаве, в верху кудряве. Гой у тих кудрях сив соків сидит...*» [7, I, с. 103]; «*Стоїть яворець... / Тонкий високий, в корінь глибокий. / А в коріньку чорні куноньки, / А в середині ярі пчіленьки, / А на вершечку сив соколонько*» [8, с. 168–169]. Згідно із міфопоетичними уявленнями багатьох народів, *крона й гілки* світового дерева співвідносні із вищим небесним простором, тут перебувають астральні об'єкти, птахи, *стовбур* пов'язаний із людським світом, *коріння* – із нижнім простором, населеним такими істотами, як змії, бобри, куниця, риби тощо [21, с. 400]. Порівняймо образ світового дерева із чужого світу (див. попередній текст) із таким же, але віддзеркаленим деревом із людського простору: «*В нашого пана господаренька / Стоїть соснонка серед ринонька: / В корені сосни перепілоньки, / А в пні сосновім ярі пчолоньки, / В вершеньку сосни чорні куноньки*» [8, с. 62]. Зауважимо, що *дерево*, розташоване у людському просторі, сприймається передусім як джерело життєвих благ для господаря й господині («*Перепілоньки пану на обід, / Ярі пчілоньки пану на медок, / Чорні куноньки пані й на шубу*» [8, с. 62]), що, за твердженням М. Грушевського, пов'язано з уявленнями про дерево життя, «від котрого ведуть свій початок... всі головні пожитки людські» [2, с. 236].

Серед означень світового дерева частотністю вживання вирізняється епітет *зелений*. Він поєднується майже з усіма назвами (*зелена верба* [25, с. 440], *зелений дубок* [7, II, с. 135], *зелена сосна* [9, с. 19], *зелена яблѡнь* [15, III, с. 91]). *Зелений колір* у народній культурі співвідносний не лише із рослинністю, молодістю («*парубок – зелений дубок*»), але й, за спостереженнями дослідників, сприймається також як «блискучий», «сяючий», що семантично зближає його із жовтим і золотим кольорами, може позначати атрибути *чужого* простору [18, II, 305–306]. Порівняймо два тексти, у яких колядники починають обрядовий обхід від зеленої чи золотої верби: «*Ой под вербою, под зеленою / Ой там стояла мужів громада,.. / Построймо ми, братці, золотий човен, / Линьмо-полиньмо до свого пана...*» [25, с. 440] і «*Ой пудь вэрбою, пудь золотою, / Хлопци стояли раду радили. / «Ой ходемо мэ до пана NN, / А вь пана NN хороша дівка*» [9, с. 278]. Узагалі аналізовані тексти часто фіксують образи дерев із символікою золота, рідше срібла: *золота верба* [8, с. 54] (*яблуня* [8, с. 54], *сосна* [7, II,

с.75]), *сосна золото-рясна* [26, с. 135], *с самого злата* [25, с. 404], *липа злотом облита* [8, с. 423], *золота ряса* [7, II, с. 164] / *золота роса* [8, с. 422] / *золота кора* [8, с. 424] / *срібне гілля* [8, с. 426] (на *вербі, груші, березі, сосні*). Образи *золотої верби, яблуні із золотою корою* на господарському подвір'ї, на які неодноразово звертали увагу вчені [12, с. 38; 2, с. 234–235], є варіаціями світового дерева, утілюють уявлення про дерево роду: «*А в пана Йвана золота верба... / Ой то ж не верба – Йванова жона, / Ой то ж не кора – Йванова няня, / Ой то ж не квіти – Йванові діти*» [8, с. 53]. Ми погоджуємося із думкою Т. Малимон щодо того, що *золотий* колір у наведених текстах підкреслює священну місію жінки як берегині роду [12, с. 37]. Звернімо увагу й на те, що всі названі вище дерева у фольклорній традиції вважаються «жіночими»: «приписувана деревам «стать» загалом збігається із граматичним родом їхніх назв» [18, III, с. 315]. *Золоті* дерева, за поодинокими винятками, змальовані в колядках із шлюбною символікою: «*Вь мого батька пэрэдъ ворітьми, / Стоить вэрба й у золоті, / Тамъ дівчэна ходила, / Да росицу тэрусела... / «Ой злотнички, рэмиснички, / Скуйтэ міні прэстінъ золотъ, / Поясочокъ на станочокъ, / А пір'єчко на віночокъ»* [9, с. 278]. *Золота ряса / роса / кора* міфологічного дерева символізує найбільше багатство, яке плекає й береже дівчина, – цноту [4, с. 517–518], а викувані *золоті* предмети (перстень, пояс, пір'ячко) є знаковими насамперед для весільного обряду. Таким чином, у таких колядкових текстах *золоті* атрибути світового дерева утілюють ідею цнотливості як найбільшої жіночої прикраси та запоруки успішного заміжжя, імпліцитно вказують на те, що дівчина на порі й скоро створить власну родину. Такої ж символіки часто набувають й означення *срібний / білий*. Так, образ *білої берези* в одних текстах уживається на позначення дівочої чистоти, а в інших є символом одруження: «*Зароди, боже, білу березу. / В тої берези золотая кора...*» [8, с. 427].

Цікавим, на нашу думку, в аналізованих текстах є образ явора. *Явір* – символічне й особливо шановане в народі дерево, із яким, зокрема, пов'язані уявлення не лише про початок світу, що широко відбито в колядкових текстах, але й про «походження людини з явора або перетворення людини на явір» [23, с. 45]. Наприклад, у веснянці натрапляємо на образ *яворових людей*: «*Явор, явор, яворові люди, / Що вони робили? / – Мости будували...*» [23, с. 45]. Такі тексти, очевидно, свідчать про особливу сакральну значущість явора для давніх українців; відзначаємо також зв'язок цього дерева зі світом мертвих [10, с. 233–246] і сім'юсферою більшості календарних свят. Так, у колядках *зелений явір* може належати до обох просторів («*Пане господару... / На твоімъ дворі зелений явір*» [25, с. 408], «*А серед моря зелений явір*» [8, с. 43]), тоді як епітетна сполука *явір саджений* позначає сакральний центр лише людського простору: «*У господарейка двір городжений, / Двір городжений, явір саджений...*» [7, II, с. 211]. Наведений епітет уживається, очевидно, зі значенням «насаджений; неприродний» [19, IX, с. 10]. Припускаємо, це імпліцитний вияв бінарної опозиції *дикий – окультурений* (природний – людський). Як зазначає М. Качмар, якщо *чужий* простір традиційно представлений природними локусами, то до *свого* «належать об'єкти зазвичай рукотворні, що пов'язані зі світом людським... так звані домашні локуси» [5, с. 46]

Прикметним в аналізованих піснях є образ *райського дерева (древа)*: «*Ок Рожеству Христовому сади зацвіли / Як спустилось райське древо низько додолу, / Ой, дай Боже, на здоров'я, хто в сьому дому*» [13, с. 133]. Епітет *райський*, на наш погляд, пов'язаний із архаїчними, дохристиянськими уявленнями про рай як потойбіччя. Так, праслов'янське *rajъ* (<*rōjъ) споріднене із коренями *roi- (rei-) «текти», *rēka «ріка» [3, V, с. 16], а, за давніми уявленнями, саме вода відділяла *свій* світ від *чужого* [18, II, с. 477]. Саме тому в колядкових текстах часто спостерігаємо кореляцію образу дерева (чи його частини) з

рікою (водою): «*Ой плинуть туди бистрі річеньки. / Наднесли собі райське древо...*» [8, с. 53]; «*Ой на ріці, на Ситниці, / Там плаває з клена листок...*» [8, с. 52].

Звернімо увагу й на поодинокий образ підмурованої грушечки [15, II, с. 31]: «*А в чистом поли близько дороги / Стоит грушечка підмурована, / Зь тої грушечки впала росиця, / Впала росиця на муравицю, / А з муравици стала кирниця, А вь ти кирнице Господь ся купле...*» [15, II, с. 31–32]. Підмурований – «той, якого підмурували, виклали цеглою, муруючи, підвищили» [19, VI, с. 460]). Ця характеристика, як свідчить аналізований матеріал, є притаманною образу церкви – різновиду світового дерева в християнізованих колядкових текстах. Вона часто є кам'яною, має кам'яне підґрунтя (камінна [15, II, с. 41], нова муруванна [15, III, с. 60], змірваная (ймовірно, змурована) [7, II, с. 253]), адже камінь у народних традиціях символізує твердість, непорушність, довговічність, незмінність і трактується як опора, основа, стрижень, виступає одним із варіантів осі світу [18, II, с. 448]. Цікаво, що у давніх народів «святе місце» виглядало як структура із дерева, каменя (вівтаря, жертovníка) та джерела води [27, с. 256]. Такий триєдиний сакральний центр, за твердженнями вчених, поступово «скоротився» до найважливішої складової – дерева, яке почало втілювати увесь Космос [27, с. 257]. Важливо зауважити, що з утвердженням християнства у слов'ян поширилася практика зводити церкви – культові релігійні споруди – там, де стояло пошановуване дерево [18, II, с. 69]. Можливо, саме цей історичний факт відбиває поетичний мотив будівництва церкви із дерева та зрештою заміну (трансформацію) образу світового дерева на церкву, зокрема в колядкових піснях: «*Через наше село везли клень-дерево... / А сь того деревця / Висока церковця*» [25, с. 310], «*Видиш, Марійо, високу гору, / А на тій горі крутеє дерево? / Дерево рубають, камінь лупають, / Церкву мурують з трома верхами*» [7, I, с. 16] (епітет *крутий* у цьому тексті, очевидно, має значення «міцного, твердого» [19, IV, с. 343]). Так, справді, зі зміною релігійної парадигми (язичництво → християнство) роль сакрального центру в досліджуваних піснях поступово починає виконувати церква. Основна обрядова дія у християнізованих текстах переноситься до цієї культової споруди: від неї починається рух колядників у людський простір («*Гой вийшло брацтво рано з церквці, / Підемо, браті, колюдувати!*» [26, с. 22], сюди приходять об'єкт колядування у день Різдва чи Нового року («*Ой на свйитий день тай на Новий рік / Іде таздині, іде до церкви*» [26, с. 82], «*Параска встала,.. / На свйите Різдво до церкви прийшла...*» [8, с. 82]), тут відбувається головна обрядодія свята («*Усі Святії на Службу стали, / Кому найперше службонька буде? / На самий перед самому Богу, / А по Богови Божій Матери, / А по Матери господареві...*» [7, I, с. 198]). Якщо міфологічне дерево на подвір'ї господаря постає як джерело необхідних для родини матеріальних благ («*Перепілоньки пану на обід... Чорні куноньки пані й на шубу*»), то церква – центр, у якому об'єкти колядування одержують найбільше благо з погляду релігії – підтримку й благословення вищих сил: «*Дзвононьки дзвонять за господаря, / Служба се правит за господиню, / Світлонько горит за всю челядку*» [8, с. 188]. При цьому образи світового дерева і церкви часто накладаються один на одного: «*Пане господарю... / А вь тебе на двори та й кльинове древо, / А на тому древи аж три обявленія. / Перше обявленіє – то святе Рожыство; / Друге обявленіє – то святий Василій, / Третє обявленіє – то Івань Крестытель*» [17, с. 44] і «*Вь пана Івана на его дворъ, / Стояло древо тонке, високе... / Изь того древа церковь рублена, / А вь той церковць два, три, престолы* [Святое Роздвою, Святий Василій, Івань Хрестытель]» [15, III, с. 20].

Епітетна характеристика церкви включає такі означення: *на два-три верхи* [26, с. 180], *з трома верхами* [25, с. 292], *с пятьма верхами*, [15, III, с. 102], *с трьома хрестами* [7, II, с. 98]; *зь двома оконци* [15, II, с. 34]; *на троє вікон* [26, с. 155]; с

чотирми вікни [26, с.75]); з райськими дверима [7, II, с. 79], з трьома дверями [7, I, с. 190], із штирма дверми [7, I, с. 242], с штирма углами [7, I, с. 189], с трёма олтарями [15, III, с. 5]. Наприклад: «*Ой нашъи церков бай з трома дверми, / Ой з трома дверми і з штирма вікни, / Із штирма вікни із пьити верхи...*» [26, с. 75].

Звернімо увагу на числовий код в означальному просторі церкви. Число *три* у фольклорі загалом символізує повноту, досконалість, завершеність і пов'язане із вертикальним структуруванням Всесвіту, про що зазначалося вище. *Чотири* зазвичай утілює горизонтальне членування простору (чотири сторони світу) [18, V, 544]. Число *п'ять*, за нашими спостереженнями, дослідники оминають увагою як таке, що рідко трапляється і не наділене сакральним міфологічним значенням, проте, воно фігурує в описі церкви: «*На однім верху бо й зазулечка, / На другім верху все й соколочок. / На третім верху бай ластівочка, / Ой на четвертім тай соловії, / Йа і на пьитім Пречиста Діва*» [26, с. 75]. *Верхи* церкви, як бачимо, співвідносні із символічними птахами, з-поміж яких вирізняємо *сокола*, який у досліджуваних текстах часто перебуває вгорі міфологічного дерева і, за твердженням науковців, «є символ бога Рода, охоронець «живого вогню» та Дерева життя» [4, с. 559]. Символьний ряд завершує біблійний образ Пречистої Діви. Зазначимо, що число *п'ять* використовується як сакральне саме в християнській релігії, так, приміром, п'ять куполів церкви символізують Ісуса Христа та чотирьох євангелістів [1, с. 27]. Припускаємо, що відбулася цікава контамінація *народних* уявлень і християнської аксіології: птахи, що, згідно із язичницькими віруваннями, уособлювали вищих позитивних істот, перебувають поруч із Пречистою Дівою. Утім, на думку М. Костомарова, уся будова церкви втілює народні уявлення про небо [10, с. 73]. Справді, видається вірогідним, що цей образ більшою мірою репрезентує вищий (небесний, божественний) простір. Зауважимо, що на відміну від дерева, в описі церкви не фігурують назви інших тварин, окрім птахів, натомість широко представлені астральні сили. Так, узвичаєним є зображення астральної тріади (сонця, місяця і зорі), співвідносної із трьома хрестами чи вікнами церкви: «... *церков муруют с трьома хрестами: / На першім крескі – сонечко в весні, / На другім крескі – місяць у креслі, / На третім крескі – зоря із моря*» [7, II, с. 97]. Члени родини можуть заміщувати астральну тріаду, що ми вже спостерігали, розглядаючи образ світового дерева. Таким чином реалізується величальна функція колядкового тексту. Порівняймо пісню «*Я в тій церкві три віконця: / Я в другому ясне сонце, / Я в третьому ясні зорки. / То ни місяць, сам господар, / То ни сонце, господиня, / То ни зірки, то їх дітки*» [7, I, с. 193] із вище наведеною колядкою «*Ой на річці, на Ситниці...*».

Зауважимо, що саме вікна церкви переважно пов'язані із астральними об'єктами. За твердженням Н. Федорович, сонце вважали головним небесним світилом, називаючи його «ликом Божим» і «небесним вікном» [22, с. 124]. Припускаємо, що таке сприйняття могло поширюватися й на місяць і зорі, унаслідок чого в моделі світової осі з'являються три вікна як три небесні світила. Члени астральної тріади можуть заміщуватися птахами, янголами, християнськими персонажами: «*В перше оконце – засвітило сонце, / А в друге оконце – ясен місяць світить, / а в третье оконце – янголі щебечуть*» [7, I, с. 194]. На нашу думку, такі тексти яскраво демонструють поєднання різних світоглядних уявлень.

Звертаємо увагу й на те, що *два, три* або ж *чотири* вікна церкви відбивають уявлення про добовий рух сонця, зміну дня і ночі, відрізки часу в межах світлового дня: «*Одним віконцем зорьют зорі, / другим віконцем исходить сонце*» [7, I, с. 191], «*В одно віконце зорі зорают, / В друге віконце бай сходи сонце, / В третье віконце в полудне сонце,*

/ *Йа у четверте заходить сонце*» [26, с. 75], «*Й одно віконце є на схід сонце, / друге віконце на полуденце, / Трете й віконце на захід сонце*» [7, II, с. 104]. Можливо, у таких текстах у символічній формі зображено реальну практику будови храму. Так, за твердженнями дослідників, конструкції давньоруських церков утворювали своєрідні сонячні годинники, за якими можна було визначати час [11, с. 300].

Двері церкви переважно пов'язані з образами Господа, Богоматері, Святих, янголів, а також об'єктами колядування, які перебувають поруч із вищими силами (утворюючи своєрідну трійцю, як і у вище наведених текстах): «*Й онними дверми сам Господь ходит, / Другими дверми Пречиста ходит, / Третими дверми пан Дмитро ходит*» [7, II, с. 104].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, як свідчать тексти українських колядок, образ міфологічного дерева часто трансформується в образ церкви, що характеризується більшою структурною варіативністю. Символічне навантаження обох образів безпосередньо пов'язане із семіосферою різдвяно-новорічних свят і прагматикою колядкових текстів. Епітетні характеристики аналізованих образів дозволяють простежити давні міфологічні уявлення про устрій світу.

Запропонована розвідка накреслює перспективи подальшого аналізу образної системи календарних пісень з урахуванням особливостей міфологічного світогляду, загальнокультурного та святково-обрядового контекстів.

Література

1. *Вайнтруб І.* Семантика християнських храмів Середньовіччя. *Людина і світ*. 1996. № 8. С. 26–30
2. *Грушевський М.* Історія української літератури : В 6 т. К. : Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. К. : Наукова думка, 2012. Т. 5. 704 с.
4. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури. К. : Довіра, 2006. 703 с.
5. *Качмар М.* Українські колядки дівчини: роль і місце метаморфози у процесі ініціації героїні. *Міфологія і фольклор*. 2013. № 2–3. С. 44–53.
6. *Коваль Г.* Флористичний символічний код календарно-обрядової поезії українців. *Народознавчі зошити*. 2011. № 3. С. 476–481.
7. Колядки і щедрівки / упор. В. Гнатюк. Львів: НТШ, 1914. Т. 1. 269 с. Т. 2. 379 с.
8. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія / за заг. ред. О. І. Дея. К. : Наукова думка, 1965. 804 с.
9. *Коробка М.* Колядки, записаные въ Волинскомъ Полѣсьи. *Живая старина*. Вип. 2. 1901. С. 261–296.
10. *Костомаров Н.* Славянская мифология. М. : Юрайт, 2019. 667 с.
11. *Люта Т.* Київські давньоруські храми у часі і просторі. *Українське небо*. 2016. С. 297–315.
12. *Малимон Т.* Означальний простір образу „світового дерева” в українських колядках. *Вісн. Харк. ун-ту*. 2006. Вип. 49. С. 36–39.
13. Материалы по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд / П. Гнедич. Полтава : Типография Г. И. Маркевича, 1915. 150 с.
14. *Мищенко А.* Уявлення українців про Світове дерево у порівняльному контексті. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 47–54.

15. Народные песни Галицкой и Угорской Руси : Ч. 1–4. / собр. Я. Головацким. М. : Изд-во Имп. Общ-ва Истории и Древн. Росс, 1878. Ч. 2. 176 с. Ч. 3. 556 с.
16. *Петренко О.* Вербалізація сакральності в українських колядках : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2011. 22с.
17. Сборник материалов по малорусскому фольклору (Чернигов., Волын., Полтав. и друг. губ.) / собр. А. Н. Малинка. Чернигов : Тип. Губ. Земства, 1902. С. 9–169.
18. Славянские древности : этнолингвистический словарь : В 5 т. М. : Международные отношения. Т. 1. 1995. 584 с. Т. 2. 1999. 697 с. Т. 3. 2004. 699 с.
19. Словник української мови : в 11 т. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2. 1971. 550 с. Т. 4. 1975. 832 с. Т. 6. 1975. 832 с.
20. *Сорочук Л.* Архаїчні смисли фольклорно-обрядової традиції в етнокulturі українців. *Наукові записки.* Серія «Культурологія». 2008. Вип. 3. С. 92–101.
21. *Топоров В.* Мировое дерево. Мифы народов мира : Энциклопедия. М. : «Советская Энциклопедия», 1991. Т. 1. С. 389–406.
22. *Федорович Н.* Українська народна астрономія. *Українське небо.* 2014. С. 88–155.
23. *Філон М.* Міфологема ‘гайноє паня’ в українських колядках. *Вісн. Харк. ун-ту.* Серія «Філологія». 1999. Вип. 538. С. 42–51.
24. *Філон М., Хомік О.* Дорога і дерево як маніфестанти організації українського міфопоетичного простору. *Вісн. Харк. ун-ту.* Серія «Філологія». 2016. Вип. 74. С. 93–98.
25. *Чубинский П.* Материалы и исследования этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. СПб. : Тип. Безобразова, 1872–1878. Т. 3. 1872. 488 с.
26. *Шухевич В.* Гуцульщина. Ч. 4. Львів : НТШ у Львові, 1904. 302 с.
27. *Элиаде М.* Очерки сравнительного религиоведения. М. : Ладомир, 1999. 488 с.

Referenses

1. Vaintrub, I. (1996), *Semantics of the Christian temples of the Middle Ages* [*Semantyka khrystyianskykh khramiv Serednovichchia*], *Liudyna i svit*, 1996, pp. 26–30.
2. Hrushevskiyi M. (1993), *History of Ukrainian Literature* [*Istoriia ukrainskoi literatury: V 6 t.*], Lybid, Kyiv, T.1., 392 p.
3. *The etymological dictionary of the Ukrainian language* [*Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*], Naukova dumka, Kyiv, T. 5, 704 p.
4. Zhaivoronok, V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnoculture* [*Znaky ukrainskoi etnokultury*], Dovira, Kyiv, 703 p.
5. Kachmar, M. (2013), *Ukrainian carols for a girl: the role and place of metamorphosis in the process of initiating a heroine* [*Ukrainski koliadky divchyni: rol i mistse metamorfozy u protsesi initsiatsii heroini*], *Mifolohiia i folklor*, № 2–3, pp. 44–53.
6. Koval, H. (2011), *The floral symbolic code of the calendar-ritual poetry of Ukrainians* [*Florystychnyi symvolichnyi kod kalendarno-obriadovoi poezii ukrainsiv*], *Narodoznavchi zoshyty*, № 3, pp. 476–481.
7. *Christmas carols and New Year's noel singing* [*Koliadky i shchedrivky*] (1914), NTSH, Lviv, T. 1, 269 p., T. 2, 379 p.
8. *Christmas carols and New Year's noel singing* [*Koliadky ta shchedrivky*], (1965), Naukova dumka, Kyiv, 804 p.
9. Korobka, M. (1901), *Carols recorded in Volyn Polissya* [*Kolyadki, zapisannye v Volynskom Pol'ysi*], *Zhyvaia staryna*, Vyp. 2, pp. 261–296.

10. Kostomarov, N. (2019), *Slavic mythology* [*Slavyanskaya mifologiya*], Yurayt, M, 667 p.
11. Liuta, T. (2016), *Kievan ancient temples in time and space* [*Kyivski davnoruski khramy u chasi i prostori*], *Ukrainske nebo* 2, pp. 297–315.
12. Malymon, T. (2006), *Attributive space of the image of the „world tree” in Ukrainian carols* [*Oznachalniyi prostir obrazu „svitovoho dreva” v ukrainskykh koliadkakh*], *Visn. Khark. un-tu*, Vyp. 49, pp. 36–39.
13. *Materials on folk literature of the Poltava province* [*Materialy po narodnoy slovesnosti Poltavskoy gubernii*] (1915), Tip. G. Markevicha, Poltava, 150 p.
14. Mishchenko, A. (2010), *The representation of Ukrainians about the World Tree in a comparative context* [*Uiavlennia ukrainsiv pro Svitove derevo u porivnialnomu konteksti*], *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, Vyp. 31, pp. 47–54.
15. *Folk songs of Galician and Ugrian Rus* [*Narodnye pesni Galitskoy i Ugorskoy Rusi*] (1878), Izd-vo Imp. Obshch-va Istorii, M, Ch. 2, 176 p, Ch.3, 556 p.
16. Petrenko, O. (2011), *Sacrality verbalization in Ukrainian Christmas carols : Author's thesis* [*Verbalizatsiia sakralnosti v ukrainskykh koliadkakh: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*], Odesa, 22 p.
17. *The collection of materials on the Little-Russian folklore* [*Sbornik materialov po malorusskomu folkloru*] (1902), Typ. Hub. Zemstva, Chernyhov, pp. 9–169.
18. *Slavic antiquities* [*Slavyanskije drevnosti*] (1995–2012), *Mezhdunarodnye otnosheniya*, M, T. 1, 584 p., T. 2, 697 p. T. 3, 699 p., T. 5, 736 p.
19. *Dictionary of the Ukrainian language* [*Slovyuk ukrainskoi movy : v 11 t.*] (1970–1980), Naukova dumka, Kyiv, T. 2, 550 p. T. 6, 832 p.
20. Sorochuk, L. (2008), *The archaic meanings of folklore and ritual traditions in ethnoculture of Ukrainians* [*Arkhaichni smysly folklorno-obriadovoi tradytsii v etnokulturi ukrainsiv*]. *Naukovi zapysky*, Vyp. 3, pp. 92–101.
21. Toporov, V. (1980), *World tree* [*Mirovoe derevo*], *Sovetskaya Entsiklopediya*, M, T. 1, pp. 389–406.
22. Fedorovych, N. (2014), *Ukrainian folk astronomy* [*Ukrainska narodna astronomiia*], *Ukrainske nebo*, pp. 88–155.
23. Filon, M. (1999), *Mythologemah 'hainoie pania' in Ukrainian carols* [*Mifolohema 'hainoie pania' v ukrainskykh koliadkakh*], *Visn. Khark. un-tu*, Vyp. 538, pp. 42–51.
24. Filon, M., Khomik, O. (2016), *Road and tree as manifestations of the organization of the Ukrainian mythopoetic space* [*Doroaha i derevo yak manifestanty orhanizatsii ukrainskoho mifopoetychnoho prostoru*], *Visn. Khark. un-tu*, Vyp. 74, pp. 93–98.
25. Chubinskiy, P. (1872–1878), *Materials and studies of the ethnographic statistical expedition to the Western Russian region* [*Materialy i issledovaniya etnograficheskostatisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray*], Tip. Bezobrazova, SPb, T. 3, 488 p.
26. Shukhevych, V. (1904), *Hutsulshchyna* [*Hutsulshchyna*], NTSh, Lviv, 302 p.
27. Eliade, M. (1999), *Essays on Comparative Religion* [*Ocherki sravnitel'nogo religiovedeniya*], Ladomir, M., 488 p.

О. Ю. Черная,

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра украинского языка*

ПРИЗНАКОВОЕ ПРОСТРАНСТВО САКРАЛЬНОГО ЦЕНТРА УКРАИНСКИХ КОЛЯДОК (МИРОВОЕ ДЕРЕВО – ЦЕРКОВЬ)

Статья посвящена анализу признакового пространства сакрального центра украинских колядковых текстов в его трансформации Мирное дерево – церковь. Выявлены особенности эпитетных характеристик указанных локусов с учетом специфики обрядового текста. Доказано, что символика образов дерева и церкви непосредственно связана с семиосферой рождественско-новогодних праздников и прагматикой жанра, отражает давние мифологические представления об устройстве мира.

Ключевые слова: признаковое пространство, колядка, семиосфера новогодних праздников, мировое дерево, церковь, эпитет.

O. Yu. Chorna,

*Kharkiv National V. N. Karazin University,
Department of the Ukrainian language*

ATTRIBUTIVE SPACE OF THE SACRED CENTER OF UKRAINIAN CHRISTMAS CAROLS (WORLD TREE – CHURCH)

Study of Christmas carols as an archaic ritual genre of Ukrainian folklore is an actual problem of modern linguistics. A comprehensive analysis of the attributive space of key images of a calendar ritual song, in particular sacred centers, will help reconstruct the mythological model of the Ukrainian world and allow the identification of fragments of folk culture that are present.

The purpose of our exploration is to study the symbolic space of the sacred center of the carol songs, taking into account the semiosphere of the calendar holiday. The object of the research is the language of Ukrainian caroling texts. The subject is the semantic and functional features of the epithets on the designation of the mythological tree and the church in the Ukrainian carolytic texts.

The tree is one of the main elements of the archaic picture of the world, embodying the spatial and temporal coordinates, symbolizing the structure of the universe. The mythological tree is denoted by a number of epithets that characterize it according to various parameters (height, latitude, diameter), indicate deep roots, crown delusion, flowering and simulate the triune vertical structure of the universe. Such definitions always have a symbolic meaning. It is determined that the image of the mythological tree is often transformed into an image of a church characterized by a greater structural variability. The image of the church is more representative of the higher space.

It is proved that the symbolism of the images of the tree and the church is directly related to the semiosphere of Christmas and New Year holidays and the pragmatics of the genre, attributive space reflects the ancient mythological notions of the structure of the world. The proposed exploration outlines the prospects for further analysis of the peculiarities of the figurative system of calendar songs, taking into account the peculiarities of the mythological outlook and ritual contexts.

Key words: attributive space, Christmas carol, sevenosphere of Christmas and New Year holidays, world tree, church, epithet.

УДК 811.111'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181503>

Murad Jubaili,

*National Taras Shevchenko University of Kyiv,
Department of English philology and cross-cultural communication,
postgraduate student*

'US VS THEM' RHETORIC OF LEAVE NEWSPAPERS IN THE BUILD-UP TO BREXIT REFERENDUM

Applying the critical discourse analysis approach, the article analyses the 'us/good vs them/bad' pro-Brexit campaign in British newspapers during the three months before the EU membership referendum.

Key words: newspaper discourse, critical discourse analysis, Brexit, us vs them rhetoric.

In modern political space, mass media has the upper hand in producing representations of reality and this "irresistible power of the mass media" has a 'mutagenic' impact on politics [18, p. 248]. The mass media played a key role during the Brexit campaign because it was the site where representatives of the two sides attempted to win the battle for public opinion [4, p. 14]. The referendum on Britain's membership in the European Union sheds light on how the media, particularly the newspapers, responded proactively with their extensive coverage, editorials and in-depth discussion of various issues related to benefits or disadvantages of Britain's membership [15], which ultimately led to the decision to end the so-called 'long and fraud marriage' taken June 23, 2016 [13]. The British newspapers have long been accused of accumulating the Eurosceptic sentiment in the British public sphere and dividing the political common sense of the Brits till the moment of triggering the referendum that has constituted the most memorable event the recent British history.

The **topicality** of the research lies in that it dwells on language means that helped to construct the "we – they" opposition used in pro-Brexit newspaper publications in Great Britain. While news outlets may be entrusted to operate with neutrality, Khalid and Catenaccio et al claim that news is not just what people speak about, but what the media themselves speak about [16, 9]. As Daddow notes, newspapers might not be able to tell people what to think, but they can affect what they think about [11]. Since there is no text without an ideology in its core and behind its language, real life occurrences are selected, used and exploited by news outlets for external reasons. Within the field of linguistics, some aspects of the Brexit phenomenon, namely the metaphorical way to represent the outcome of the referendum, has already been analysed by some scholars (see, for example, [2, 12, 13]).

The **objective** of the article lies in analysing the language means used by some pro-Brexit British national tabloids to construct a political public sphere that reflects their own agenda and ideology, namely the newspapers' attempt to influence the minds of the electorate by sharing an anti-elite and nationalistic view and emphasising an ideology of politics of fear

and antagonism towards the political elite, both of European bureaucrats and of domestic advocates of the Remain vote.

The **object** of the research is newspaper pro-Brexit discourse, while the **subject-matter** of the study is language means employed in newspaper publications to make their readership see the “we – they” opposition as the core of the voting. The research will analyse the discourse of five British newspapers (*The Sun*, *The Daily Mail*, *The Daily Express*, *The Daily Telegraph* and *The Sunday Times*) in promoting and setting a pro-Brexit agenda throughout the 2016 campaign. The **material** collected for the study consists of 42 newspapers articles.

The objective and the subject-matter determine the **method**, namely Critical Discourse Analysis that Van Dijk considers to be “a type of analytical research that primarily studies the way social power, abuse, dominance, and inequality are enacted, reproduced, and resisted by text and talk in the social and political context”. The scholar adds that CDA “focuses on the ways discourse structures enact, confirm, legitimate, reproduce, or challenge relations of *power* and *dominance* in society” [25, p. 353]. The main concern of CDA is not necessarily the use of language as such but rather with the way language is used to and hence to expose “*a relationship between the text and its social conditions, ideologies and power relations*” [20, p. 27]. Yet, according to Blakar [7], each language element is a very complicated and sensitive instrument played by a language user. Thus, the perception and understanding created at the recipient depend on how the addresser uses this sensitive tool. The key figures in this area include Fairclough [2000, 2001, 2003], van Dijk [1999, 2001], Gee [1999], van Leeuwen [1995], Wodak [2000, 2001] and Scollon and Scollon [2001].

The **scientific novelty** of the study resides in that it is the first attempt to conduct linguistic analysis of newspaper pro-Brexit discourse in terms of its oppositional representation of the social and political reality.

The **theoretical value** of the research lies in that it develops the methodology of Critical Discourse Analysis by applying it to the discourse practices evolving in ever changing, media dominated modern society.

The **practical value** of the article resides in that it specifies the basic concepts chosen in newspaper pro-Brexit discourse to construct an opposition so as to shape the public opinion as well as distinguishes language means that verbalize these concepts.

CDA claims that there is no text without an ideology in its core. News media can be the most notable in this domain because news is a construction of social reality and is not totally deprived from ideological description as news stories cannot be disconnected from their creator’s values, ideologies, political bias, organizational rules, and thus the reporting decision, selection of content and narrative contexts are also determined by the creator’s beliefs. These shared values are enhanced by the producers of news discourse who aim to create a relationship based on the reader’s assimilation of interests, social expectations and tenets [27, p. 19], [8, p.25] where the greatest resonance is achieved when the narrative and the reader exist in the same cultural and linguistic sphere [17]. Hence, certain news values can be selected in order to mould and perpetuate opinion, and to establish norms that remain unchallenged by its readership [3, 23]. This can be noticed through the combinations of news values – the targeting of stories by the media into what can be considered ‘news’ as well as the use of language and linguistic patterns that emerge through their discourse [10]. Thus, CDA must consider how the language is used and how the text is formed by the use of this language in order to produce a construction that fits the wider society and social practices that contextualise the epistemological underpinnings of discourse [14]. The criteria of news cycle,

the process of newsgathering and the actual news text have been always an argumentative sphere for scholars (see, for example, [20; 23; 27]).

Experts claim that the modern political climate has become mediatized to the extent that the domestic political life has been radically shaped by media and the ideological agenda-based language they adopt. The tabloids do not merely serve up an inferior version of journalistic language; they provide their readers with a distinct linguistic compendium with its own, highly influential range of language use [10, p. 15] The language of the tabloids is a clear and commercially astute attempt to appeal to its target audience, by creating an editorial identity that is unmistakably sensational in its output [10, p.159], because it is the tabloids that are the most prolific in using sensationalist, ideologically biased, emotive language which underpins their distinctive use of popular idiom [10, p. 12–13].

The pro-Brexit press discourse is multi-faceted and extends from economic concerns and migration to a broader, nationalistic rhetoric, erosion of national sovereignty and identity. In fact, experts characterise political culture observed during the EU Referendum as ‘toxic’, ‘racist’ referring to it as ‘politics of fear’ and ‘gutter politics’ [2, p. 49]. UK press coverage of the EU Referendum campaign was ‘biased’ towards the ‘Leave according to a study conducted by Oxford's Reuters Institute for the Study of Journalism a month before the EU referendum vote [24]. The study has found, in the weeks leading up to the nationwide vote, that 45% of national newspaper articles were pro-Brexit in the two months after 20 February, while 27% were in favour of remaining in the EU. That is almost 2:1 against. The Daily Mail was found to be the biggest support of the Leave campaign, followed by *Daily Express*, *Daily Star*, *The Sun* and *Daily Telegraph* [24]. Another study by the University of Loughborough examined 1,127 news stories published by ten daily papers since the start of May 2016, and looked at the tone of coverage of the EU Referendum in the papers and claimed that, weighted by circulation, Leave has an 82% to 18% advantage over Remain [19].

The Brexit-backing British newspapers develop heavily their political agendas against the European institutions. News International, with willing support from ideological Eurosceptics across the top-selling UK tabloid and broadsheets, has proved effective at keeping the British public in a permanent state of ‘war’ with the EU since the 1980s” [11]. Daddow claims that, even prior to the 2016 EU Referendum, the rhetoric of the British press emphasised ‘destructive dissent’ based on perceived ‘threats to British sovereignty and identity’ originating from a German-run continent and had been always giving “a solid diet of anti-EU reporting centering on an undemocratic ‘Brussels’ machine subverting Britain’s governing institutions, British liberty and its way of life” [5, p. 12]. Daddow insists that the Daily Telegraph, the Daily Mail and the Sun have long been antithetical to British membership in the European project. The Express, moreover, was the first newspaper to launch the ‘Get Britain Out’ campaign as long ago as November 2010 [12, p. 50]. What supports his claims is that three days into the campaign, the *Express* ran an article claiming that “Brits are as sceptical as we’ve ever been” [29].

Addressing their readers, the Brexit-backing newspapers used a sensationalized language with powerful and persuasive cogency and, as a result, succeeded in influencing their minds. Representing a newspaper’s collective opinion, newspapers intervened in the debate through declarations of editorial positions with the strategic aim of influencing politicians, campaigners and readers [21, p. 52]. Their articles and editorial pages were so much effective that some became slogans for Leavers, e.g. “*We want our country back*”, “*Retaking control of the country*”, “*Independence Day*” and “*Control our borders*”. These slogans, positive at their face value, have negative implications of people’s lost control over

the country and its future and are full of antagonism to the EU and domestic elites ‘*that won’t let “Us” have our own destiny*’

It should be noted that since the very beginning of the Brexit discourse the Leave newspapers started to spread over and enhance the sense of nationalism as a leading figurehead language through their rhetoric. As Anderson [1] argues, the British newspaper forum has long been one where the press continuously nurtures discussions of national identity. The Express, for example, created a campaign logo from their English Knight masthead to announce the paper’s crusade to ‘*get us out of the EU*’ announcing ‘*We demand our country back*’. The Daily Mail and The Sun published more than one Leave editorial giving them the highest possible prominence by featuring them on the front page. They were joined by the Telegraph and Express in using their front pages to plead with readers to vote Leave on the polling day [21, p. 52].

According to Billig [6], this tabloid approach manifests a distinct sense of nationalism, which explicitly seeks to place a national community by continuously reinforcing national identity, and by placing stories within the context of popular culture. Experts point out that The Express successfully mainstreamed hostile Euroscepticism under terms of nationalism and erosion of sovereignty to Brussels [22]. For example, in one of the editorials, this tabloid proudly refers to Britain as ‘*a great country*’ and to the nation’s historical achievements as ‘*the inventor of Parliamentary democracy, the pioneer of the Industrial Revolution and the victor in two world wars*’. It ends by highlighting the binary distinctions of what is at stake with the referendum vote, contrasting the consequence of Remain as ‘*the end of a thousand years of history*’ with ‘*an exciting new chapter in our island story*’ that will be written if Leave succeeds:

Britain is a great country, the fifth largest economy in the world, the inventor of Parliamentary democracy, the pioneer of the Industrial Revolution and the victor in two world wars... Remain will spell the end of a thousand years of history ...But if we vote to leave, an exciting new chapter in our island story will be written [34].

The Daily Mail uses nationalistic rhetoric to urge the Brits to get their glorious history back by featuring a direct interactive question which implies the persuasive ‘YES’ answer:

They know Britain was a proud, independent trading nation for centuries before the EU was ever thought of. Is it really impossible that we could be one again? [30].

The newspaper discourse demonstrates a prominence in the use of personal pronouns to present themselves as speaking for the common citizen as the Daily Mail tells its readers:

If we vote to leave on June 23, we can take back control of the money we give to Brussels, and we can take back control of who comes to our country... Leaving the EU would allow us to spend more on health and education, and better protect the most vulnerable in our society... It would empower us to rescue the most vulnerable across the globe, liberate us to forge new alliances and trade deals, strengthen us to stand up more vigorously for the rule of law and human rights worldwide, and re-invigorate our democratic institutions [30].

It continues with an interactive tone with the audience directly by asking:

Why on earth should we now want to belong to a dysfunctional club that denies us these rights... This is our one chance. We must seize it [30].

The same holds for The Daily Telegraph which builds a sense of belonging when repeatedly using *we* in sentences with positive hope:

But we will control our own borders; we will let in who we want to come and contribute to our economy [32].

The Sun feeds the collective memory of its readers with nationalistic fervor emphasizing the repetitive pronouns ‘*we*’ and ‘*us*’ as well as opposing the nation to the

‘other’ whom ‘we will get our country back’ from to make Britain ‘even greater’ by recapturing ‘our own powerful nation and values we used to be proud of’:

Our country has a glorious history. This is our chance to make Britain even greater, to recapture our democracy, to preserve the values and culture we are rightly proud of...Vote Leave, and we will reassert our sovereignty — embracing a future as a self-governing, powerful nation envied by all [33].

Michael Billig discusses the rhetoric of the first-person plural ‘we’, and how it is widely used to integrate and unite all of those the author claims to speak for [6, p. 166]. He argues that the use of ‘we’ in a democratising context can have the effect of protecting democracies and their institutions of nationhood, and with that, national identity and the national community [6, p. 168].

Though the content of editorials is important, yet it is headlines that are the primary tool of choice for tabloid newspapers in populising an issue through their rhetoric [10, p. 161]. Thus the tabloids effectively use sensational, and easy-to-memorize headlines to set the tune and to imbue the context with nationalistic fervour. The Sun, for example, publishes on its front page a very clear, simple headline with a powerful message that contains the pun (*believe in Britain – beLEAVE in Britain*) which is eye-catching and unambiguous due to the capitalized LEAVE part:

We urge our readers to beLEAVE in Britain and vote to quit the EU on June 23th June [33].

The Daily Express uses its front-page to make one final populist plea to the British public, which creates a ‘state-of-defence’ atmosphere and turns a voter into a warrior urged to fight for the besieged country:

YOUR COUNTRY NEEDS YOU – VOTE LEAVE TODAY [34].

Constructing the representation of Great Britain as ‘besieged/occupied’ country, the tabloids weave the ‘*Us vs Them*’ narrative emphasizing the gap between *politicians/elites/experts* (i.e. ‘them’) and the electorate (i.e. ‘us’) enhanced by a nationalistic fervor of ‘*British positive-representation*’ against ‘*negative European-representation*’. Here we use Van Dijk’s conceptual work on referential strategies that distinguishes between the ‘positive self-presentation’ and the ‘negative-other presentation’, with the two interacting by foregrounding the positive actions of the ‘insider’ whilst backgrounding the positive actions of the ‘outsider’. The very opposite occurs when discourse is used to emphasise the negative actions of the ‘outsider’ [20, p. 51]. Language in its ideological sphere on the one hand is a “shield” exploited by those who are in power for “legitimization of self”, that is to “de-emphasize negative things about self and to deemphasize positive things about other”, and, on the other hand, it is a “weapon” for “delegitimization” of the other’s power [26].

Political rhetoric almost always includes a tendency to demonize the other and those who are not included in ‘us’ belong to another group, namely ‘them’. It is a classic example of Othering, where one distances oneself together with the people included in ‘us’ from the other(s) referred to. This polarization may be expressed as ‘*good vs bad*’ rhetoric.

Since the anti-establishment view (both domestic and European) which arguably played into the Leave campaign’s hands, the Leave papers overflowed their discourse with the ‘*Us vs Them*’ rhetoric so that the reader could always come through the ‘*Elites and Experts vs. The People*’ discourse as well as frames like ‘*greedy globalised elites of the corporate establishment*’ and ‘*dysfunctional club*’ whose ‘*diktats*’ and ‘*faceless bureaucrats*’ are ‘*destroying livelihoods*’ of people, ‘*making communities fear for their traditional ways of life*’, ‘*depressing wages, putting immense strain on housing and public services*’ and ‘*undermining*

our security against criminals and terrorists’. The Sun, for example, Britain's most-read print newspaper, came out for Brexit in mid-June, arguing:

THIS is our last chance to remove ourselves from the undemocratic Brussels machine ... and it's time to take it... We must set ourselves free from dictatorial Brussels. Throughout our 43-year membership of the European Union it has proved increasingly greedy, wasteful, bullying and breathtakingly incompetent in a crisis... The Remain campaign, made up of the corporate establishment, arrogant Europhiles and foreign banks, have set out to terrify us all about life outside the EU [33].

This passage contains numerous first person pronouns (*we, us, our*) that enhance the feeling of solidarity and common cause among ordinary people, clearly setting them apart from their enemy – *impersonal dictatorial Brussels machine, greedy and incompetent*, supported by corporations and banks. The passage is distinctly dramatic: people have the *last chance* to break free though they are being *terrified* by the EU.

A similar pattern of discourse is displayed by The Express on June 23 that projects its hyperbolic, anti-elite rhetoric onto the domestic elite of Eurocrats and onto the European ‘*organisation that mixes rampant megalomania with epic incompetence*’, and ‘*an unaccountable, self-serving oligarchy that ruthlessly ignores or crushes the popular will in its drive to achieve political unification*’. The newspaper contrasts the ‘*popular will*’ with self-serving and undemocratic Eurocrats who ‘*will act like a conqueror towards a defeated people*’ if the message of the Express and others is ignored [34].

The Sun states the EU as an enemy who is a ‘*monster*’ sweeping over ‘*our democracy*’. The paper describes the Brits as besieged victims by ‘*the stranglehold of the EU superstate*’ who are being ‘*progressively tied up*’, ‘*locked in*’ and ‘*abused*’:

Free from the stranglehold of the EU superstate which, from its modest beginnings 60 years ago, has grown into a monster engulfing our democracy. For 20 years they would not let us join. Now, with us in, they have progressively tied us up in millions of new regulations. And we have our leaders panicking to keep us locked in, using personal abuse and dangerous rhetoric. Leaving will also allow us to free up our net contribution to the EU — a staggering £250million a week — to spend wherever it is most needed. Outside the EU we can re-establish the sovereignty of our elected parliament and our courts [28].

The passage above contains numerous first person pronouns and is built on the opposition ‘*we vs they*’: we are democracy, elected parliament and courts whereas they are stranglehold of the superstate and a monster. The vocabulary used to describe the relationship between Great Britain and the EU resembles discourse of penitentiary institutions (*free, tied up, keep locked, personal abuse, dangerous rhetoric*), where all the hostile actions attributed to the jailer, i.e. EU. Another prominent feature is manipulating with precise figures and a hyperbole: Great Britain’s contribution is neatly named and emphatically characterized (*a staggering £250million a week*), whereas the burden of EU laws is verbalized as *millions of new regulations*.

The Mail’s primary opinion piece advocating Leave bears many similarities to The Sun, in that it pleads with its readers to share its opinion (if they ‘*believe in Britain*’, of course) and is full of antagonistic rhetoric targeted directly at domestic and European elites: *If you believe in Britain, vote leave* [30]. The tabloid lambasts the ‘*lies*’ and ‘*greedy elites*’ of ‘*broken, dying Europe*’ on its front page. On the next day, June 22, the newspaper restarts accusing the EU itself of being ‘*built on lies – starting with the blatant untruth*’ and criticises the EU power ‘*only matched by its incompetence, corruption and hunger to impose ever more statist regulations on 28 utterly diverse member nations*’ adding a harsher description of the ‘*globalised elites*’ of ‘*unscrupulous banks*’, ‘*egregious Euro-supporting George Soros*’,

'arrogant German intransigence' and so on. It is these elites who, the Mail suggests, have 'enraged working class communities in Britain who, more than anyone, have had to cope with mass migration and have every right to feel abandoned' [30].

The Daily Mail was equally upbeat when the "Leave" vote won over "Remain" by four percentage points. 'Take a bow, Britain!' the paper's front page declared on June 24, observing that the 'quiet people of Britain' had conquered an 'arrogant, out-of-touch political class, and a contemptuous Brussels elite' [30].

Thus, the language means utilized by the pro-Leave British newspapers create a social representation that emphasizes the positive presentation of the ordinary British as opposed to the negative presentation of the EU and global and national elites.

References

1. Anderson, B. (1991), *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. (Revised edition), Verso, London, 256 p.
2. Beckett, C. (2016), *Deliberation, distortion and dystopia : The News Media and the Referendum*. In: D. Jackson et al., ed., *Media, Voters and the Campaign, Early reflections from leading UK academics*. The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community, Bournemouth University, Bournemouth, p. 49.
3. Bednarek, M. and Caple, H. (2012), *News discourse*, Continuum International Publishing Group, London, 267 p.
4. Berry, M. (2016), *Understanding the role of the mass media in the EU Referendum* EU Referendum Analysis, in D. Jackson et al., ed., *Media, Voters and the Campaign, Early reflections from leading UK academics*. The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community Bournemouth University, Bournemouth, p. 14.
5. Bijsmans, P. (2016), *Brexit, 'the Media' and the Illusive Nature of Euroscepticism*, [online] *E-International Relations*. Available at: <https://www.e-ir.info/2016/12/14/brexit-the-media-and-the-illusiveness-of-euroscepticism/> [Accessed 20 April 2019].
6. Billig, M. (1995), *Banal nationalism*, Sage Publications, London, 210 p.
7. Blakar, P. M. (1987), *Language as tool of the social power, Language and modeling of social influence*, Progress Publishing, Moscow.
8. Busà, M. G. (2013), *Introducing the language of the news*. London : Routledge, 164 p.
9. Catenaccio, P., Cotter, C., De Smedt, M., Garzone, G., Jacobs, G., Macgilchrist, F., Lams, L., Perrin, D., Richardson, J. E., Van Hout, T. and Van Praet, E. (2011), *Towards a linguistics of news production*, *Journal of Pragmatics*, 43 (7), pp. 1843–52.
10. Conboy, M. (2006), *Tabloid Britain: Constructing a Community Through Language*, Routledge, New York, 240 p.
11. Daddow, O. (2012), *The UK media and Europe: from permissive consensus to destructive dissent*, *International Affairs*, 88 (6), pp. 1219–1236.
12. Daddow, O. (2016), *UK newspapers and the EU Referendum: Brexit or Bremain?* In: D. Jackson et al., ed., *Media, Voters and the Campaign, Early reflections from leading UK academics*. The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community, Bournemouth University, Bournemouth, p. 50.
13. Đurović, T. & Silaški, N. (2018), *The end of a long and fraught marriage*, *Metaphor and the Social World*, Vol. 8 (1), pp. 25–39.
14. Fairclough, N. (2000), *New Labour, New Language?* Routledge, London, 178 p.
15. Khabaz, D. (2018), *Framing Brexit: the role, and the impact, of the national newspapers on the EU Referendum*, *Newspaper Research Journal*, 39 (4), pp. 496–508.

16. *Khalid, P.* (2013), Modality Analysis of the Newspaper Articles about the Scottish Ship RMS Queen Elizabeth, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2 (9), pp. 458–461.
17. *Ksiazek, T. B. and Webster, J. G.* (2008), Cultural Proximity and Audience Behavior: The Role of Language in Patterns of Polarization and Multicultural Fluency, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52 (3), pp. 485–503.
18. *Mazzoleni, G. and Schultz, W.* (1999), "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy? *Political Communication*, 16 (3), pp. 247–261.
19. *Media coverage of the EU Referendum (report 3)*, (2016), Loughborough University. Centre for Research in Communication and Culture. [online] Available at: <https://blog.lboro.ac.uk/crcc/eu-referendum/media-coverage-of-the-eu-referendum-report-3/> [Accessed 6 May 2019].
20. *Richardson, J.* (2007), Analyzing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis, Palgrave Macmillan, 284 p.
21. *Rowinski, P.* (2016), Mind the gap: the language of prejudice and the press omissions that led a people to the precipice. In: D. Jackson et al., ed., *Media, Voters and the Campaign, Early reflections from leading UK academics*. The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community, Bournemouth University, Bournemouth, p. 52.
22. *Startin, N.* (2015), Have We Reached the Tipping Point? The Mainstreaming of Euroscepticism in the UK, *International Political Science Review*, 36 (3), pp. 311–323.
23. *Teo, P.* (2000), Racism in the News: A Critical Discourse Analysis of News Reporting in Two Australian Newspapers, *Discourse Society*, 11 (1), pp. 7–49.
24. *UK press coverage of EU referendum campaign dominated by pro-Leave*, (2016). Reuters Institute for the Study of Journalism. University of Oxford. [online] Available at: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/risj-review/uk-press-coverage-eu-referendum-campaign-dominated-pro-leave> [Accessed 6 May 2019].
25. *Van Dijk, T.* (2001), Critical Discourse Analysis. In: D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton, ed., *Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell, Oxford, pp. 352–371.
26. *Van Dijk, T. A.* (2000), Ideology and discourse: A multidisciplinary introduction, *The Linguistic Journal*, 1(2), 29–87.
27. *Van Dijk, T. A.* (1988), *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates, 200 p.

Illustrative Materials

28. ‘A vote for Brexit is all it takes to set Britain free’ 2016, The Sun, 19 June, <https://www.thesun.co.uk/news/1306294/a-vote-for-brexit-is-all-it-takes-to-set-britain-free/>
29. Hall, M. Brits as sceptical about EU as we’ve ever been, new poll shows 2016, Daily Express, 23 February, <https://www.express.co.uk/news/politics/646845/British-people-sceptical-EU-membership-poll-research-shows-referendum-leave-Nigel-Farage>
30. ‘If you believe in Britain, vote Leave. Lies, greedy elites and a divided, dying Europe - why we could have a great future outside a broken EU’ 2016, The Daily Mail, 21 June, <https://www.dailymail.co.uk/debate/article-3653385/Lies-greedy-elites-divided-dying-Europe-Britain-great-future-outside-broken-EU.html>
31. ‘Take a bow, Britain! The quiet people of our country rise up against an arrogant, out-of-touch political class and a contemptuous Brussels elite’ 2016, The Daily Mail, 24 June, <https://www.dailymail.co.uk/debate/article-3659143/DAILY-MAIL-COMMENT-bow-Britain-quiet-people-country-rise-against-arrogant-touch-political-class-contemptuous-Brussels-elite.html>

32. 'We must vote Leave to create a Britain fit for the future' 2016, The Daily Telegraph, 18 June, <https://www.telegraph.co.uk/opinion/2016/06/18/we-must-vote-leave-to-create-a-britain-fit-for-the-future/>

33. 'We urge our readers to beLEAVE in Britain and vote to quit the EU on June 23' 2016, The Sun, 13 June, <https://www.thesun.co.uk/news/1277920/we-urge-our-readers-to-believe-in-britain-and-vote-to-leave-the-eu-in-referendum-on-june-23/>

34. 'YOUR COUNTRY NEEDS YOU: Vote Leave today to make Britain even greater' 2016, The Express, 23 June, <https://www.express.co.uk/comment/expresscomment/682491/Vote-Leave-Brexit-EU-referendum-make-Britain-greater>

Мурад Жубайли,

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра английской филологии и межкультурной коммуникации*

ОППОЗИЦИЯ «МЫ – ОНИ» В БРИТАНСКИХ ПРО-БРЕКЗИТОВСКИХ ГАЗЕТАХ НАКАНУНЕ РЕФЕРЕНДУМА 2016 ГОДА

С помощью критического дискурс-анализа в статье изучается оппозиция «мы/хорошие vs они/плохие» в про-брекзитовской кампании, развернутой британскими газетами за три месяца до референдума о членстве Великобритании в ЕС.

Ключевые слова: газетный дискурс, критический дискурс-анализ, Брекзит, оппозиция «мы - они».

Мурад Жубайли,

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра англійської філології та міжкультурної комунікації*

ОПОЗИЦІЯ «МИ – ВОНИ» В БРИТАНСЬКИХ ПРО-БРЕКЗИТІВСЬКИХ ГАЗЕТАХ НАПЕРЕДОДНІ РЕФЕРЕНДУМУ 2016 РОКУ

В інформаційному просторі сучасного західного суспільства масс медіа виконують провідну функцію у формуванні суспільної думки та державної політики. Дослідження шляхів отримання влади за допомогою використання мовних засобів є метою критичного дискурс-аналізу. Саме цей метод використовується у статті для аналізу текстів британських ЗМІ, які грали ключову роль під час кампанії впливу на виборців, що проводилася прихильниками й опонентами виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу в 2016 році і завершилася перемогою тих, хто пропагував так званий Брекзит. Матеріалом дослідження стали 42 статті на підтримку Брекзиту, виданих протягом 2016 року у п'яти найпопулярніших британських газетах.

Аналіз газетних текстів виявив, що одним з основних прийомів, до яких вдавалися журналісти, належить прийом створення опозиції «ми – вони». Автори статей послідовно представляли суперечки навколо членства Великої Британії у Європейському Союзі як конфлікт інтересів простих британців (носіїв «британськості», національних цінностей та національної ідентичності) з інтересами глобальних та національних еліт. Назви таких статей перетворювалися у слогани з закличком повернути собі контроль над країною (напр., *We want our country back*), а у текстах таких статей зафіксовано багаторазове вживання особових та присвійних займенників першої особи множини *we* та *our* в контексті згадування славетної історії Британії та її

визначного внеску в світову науку та культуру. Національна єдність протиставляється спробам домінування жадібного та некомпетентного європейського монстра, бюрократичної машини, яка грає на боці корпорацій та закордонних банків. Мовні одиниці у текстах статей належать до емоційної лексики з негативними конотаціями (*dysfunctional club, dictatorial, wasteful, bullying, terrify*), завдяки чому у читачів створюється відчуття загрози та безпосередній участі у конфлікті, що найяскравіше проявляється у заклику газети *Your country needs you – vote LEAVE today*.

Ключові слова: дискурс, критичний дискурс-аналіз, Брекзит, опозиція «ми – вони».

СОЦІОЛІНГВІСТИКА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.521+811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181506>

І. П. Бондаренко,

*д-р філол. наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри мов і літератур Далекого Сходу та
Південно-Східної Азії;*

О. І. Кобелянська,

*канд. філол. наук,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та
Південно-Східної Азії;*

С. М. Семенко,

*канд. філол. наук,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка
доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів*

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ КОРЕЇ ТА ЯПОНІЇ

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення української мови як державної з урахуванням історичного досвіду в цій царині Кореї та Японії, які свого часу також пережили тривалі періоди диглосії, що певною мірою загальмувало й ускладнило процес набуття мовами цих країн статусу державних.

Ключові слова: державна мова, диглосія, веньян, іншомовна література, кана, хангиль.

I

Процес становлення української мови як державної завжди породжував і, на жаль, продовжує породжувати палкі дискусії серед представників усіх верств населення України, переростаючи часом у політичні та суспільні конфлікти, які особливо загострюються під час проведення виборів, як ми спостерігається це нині – на виборах президента, що проходили паралельно з обговоренням і прийняттям у Верховній Раді України нового закону про статус української мови. Прихильники запровадження як державної не тільки української мови, а й інших «офіційних» (за їхньою термінологією) мов зазвичай посилаються на історичний досвід Швейцарії, Фінляндії, деяких пострадянських країн, тоді як досвід країн Далекого Сходу у вирішенні цього гострого для будь-якої нації питання, зокрема історичний досвід китайсько-корейсько-японських мовних взаємин, на нашу думку, ближчий і, можливо, корисніший для вирішення цілої низки мовних питань, з якими спіткнулась сучасна Україна. Стислому аналізу цього історичного досвіду присвячена ця стаття.

Нагадаємо головні віхи становлення української мови як державної та розвитку мовної ситуації в Україні в роки незалежності.

24 серпня 1991 р. Верховна рада України проголошує державну незалежність, яка в грудні цього ж року була підтримана українцями на референдумі, під час якого 90% населення країни підтвердили історичне рішення Верховної Ради.

Слід зауважити, що напередодні цієї події в 1989 р., тобто ще в Радянському Союзі, проводився перепис населення. За його даними, на території України в 1989 р. проживало 52 млн. осіб, з яких 40 399 897 заявили про вільне володіння ними українською мовою, що склало близько 80 % від загальної кількості її громадян. При цьому 72 % мешканців України назвали себе українцями, а 21 % – росіянами [12, с. 24–25]. Відразу зазначимо, що «вільне володіння» українською мовою зовсім не означало її постійного використання як у побуті, так і в суспільному житті тими, хто таким чином відповів на це запитання. Понад 50 % громадян України заявили, що у повсякденному спілкуванні вони використовують переважно російську мову. А на сході країни, зокрема в Донецькій та Луганській областях, а також у Криму цей показник склав понад 90 %.

28 червня 1996 р. в Україні було прийнято нову Конституцію, десята стаття якої Конституції проголошувала: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток та функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови, інших мов національних меншин України».

Той факт, що російська мова була виділена серед інших мов народів та народностей, які населяють Україну (кримські татари, гагаузи, греки, болгари, поляки, румуни, угорці та ін.), був своєрідною поступкою фракції парламентарів-комуністів, які у протилежному разі категорично відмовлялися підтримати нову Конституцію. Таким чином позиції російської мови в Україні практично залишилися непорушними, оскільки будь-які спроби певною мірою обмежити сфери її використання постійно наштовхувалися і наштовхуються нині на звинувачення в порушенні конституційних прав російськомовної частини населення країни, у тому числі – з боку Росії.

До чого зрештою все це призвело, добре видно при порівнянні мовної ситуації на теренах трьох пострадянських країнах – Латвії, Білорусії та Україні. Латвійські закони про мову не допускали жодних виключень і компромісів. Як результат, нинішня Латвія (у тому числі й переважна частина росіян, які там мешкають) навчається в школі, спілкується на роботі, слухає радіо та дивиться телепрограми як державних, так і приватних телеканалів, державною мовою [4, с. 31–32]. Виявилось, що вивчити мову країни, де ти тривалий час живеш і народився, не так уже й складно. І це попри те, що багато хто з росіян, які переїхали сюди за радянських часів, проживши в Латвії десятки років, не знали, а головне, і не бажали знати латиською мовою навіть декількох слів.

Зовсім інакше склалася мовна ситуація в сусідній Білорусії, де після проголошення незалежності в 1991 р. поступово почала відроджуватися білоруська мова. Принаймні, у 1994 р. майже 60 % початкових шкіл країни перейшли на білоруську мову навчання. Однак після приходу до влади президента Лукашенка парламент цієї країни в 1998 р. прийняв нову редакцію «Закону про мову», у якому державними були проголошені як білоруська, так і російська мови. Після цього практично всі чиновники вмиль перейшли на російську мову, більш звичну і зручнішу для них ще з радянських часів. Російською почали складати всю офіційну документацію. Система шкільної й вищої освіти поступово теж повернулася до

російської мови. Як результат, сьогодні білоруська мова перебуває у такому ж жалюгідному стані, як і за радянських часів [11, с. 63].

В Україні ситуація з державною мовою складалася набагато краще, ніж у Білорусії, але значно гірше, ніж у Латвії. За образним висловом одного з вітчизняних соціологів С. Плахути, який досліджував це питання, «якщо Латвія сказала російській мові «ні», а Білорусія «так», то Україна каже «не знаю» [9, с. 46]. Як справедливо зазначають з цього приводу Г. Залізник та Л. Масенко – автори ще одного ґрунтовного дослідження цієї проблеми: «Саме ці слова точно віддзеркалюють ставлення української влади до вирішення мовних питань» [6, с. 11]. Дійсно, складається враження, що головна мета всіх попередніх керівників країни полягала в тому, щоб уникнути конкретних відповідей на гострі мовні питання, які виникають у сучасному українському суспільстві. На одній із прес-конференцій Л. Кучма заявив: «Те, що в Україні державною мовою має бути українська мова, не викликає жодних сумнівів, як і те, що російська не повинна вважатися іноземною» [Там само, с. 12]. Таку позицію можна було б назвати виваженою і навіть мудрою, тобто такою, що прагне не загострювати болючі мовні проблеми, якби не одне «але». Як тільки українська мова позбавляється державної підтримки, російська миттєво починає відвойовувати втрачені позиції і витіснити українську з усіх сфер суспільного життя (мас-медіа, книговидання, освіта тощо). Приклад Білорусії в цьому сенсі є дуже показовим.

Однак про те, що українська мова, як державна, за роки незалежності країни, усе ж таки певною мірою потіснила неподільне панування російської, свідчать такі дані. Якщо в 1995/1996 навчальному році в Україні 58 % усіх середніх шкіл здійснювали навчання українською мовою, а 41 % – російською, то в 2005/2006 н.р. державною мовою українські школяри навчалися вже майже в 70 % середніх шкіл. А після відміни *Конституційним судом 28 лютого 2018 р. закону «Про засади державної мовної політики», авторами якого були депутати від Партії регіонів С. Ківалов та В. Колесніченко (закон був ухвалений Верховною Радою у липні 2012 р. з грубим порушенням відповідної процедури)*, частка учнів, які нині здобувають освіту в школах з українською мовою навчання, сягнуло 90 %. Зокрема у Донецькій області ця частка сьогодні складає 57 %, у Луганській – 62 %, Харківській – 70 %, у Києві та в Полтавській області – 98 %, на Львівщині – 99 %, у Рівненській області – 100 %. Зазначимо, що при цьому у 2018 р. 7,38 % українських школярів навчалися російською мовою, 0,4 % – румунською, 0,27 % – угорською. Російською мовою найбільша кількість дітей навчається сьогодні у Донецькій області (29 %), а також Луганській (28 %), Запорізькій (22 %), Одеській (21 %), Харківській (21 %) та Дніпропетровській (18 %).

Важливо підкреслити той факт, що навіть російськомовні батьки без будь-якого тиску з боку держави часто віддають своїх дітей саме до українських шкіл, чудово розуміючи, що знання державної мови в майбутньому допоможе їхнім дітям зробити кар'єру¹. А це дуже важливий показник своєрідного інтуїтивного прогнозування населенням країни подальшого розвитку мовної ситуації у суспільстві, а відповідно, і перспектив самої України як незалежної та суверенної держави.

Аналогічною є ситуація і в системі вищої освіти. У 1993/94 навчальному році лише в 37 % вищих навчальних закладів України викладання здійснювалося

¹ У 2009 р. по телебаченню пройшла цікава інформація про те, що конкурс у перші класи до єдиної в Криму української гімназії, відкритої в Симферополі, склав майже шість чоловік на одне місце. Шкода, що цей природний процес був порушений російською анексією Криму в 2014 р., через що ця гімназія вже не функціонує.

українською мовою. У 2006/2007 н. р. українською студенти навчалися вже в 73 % університетів країни. Нині цей показник сягнув майже 99 % (виняток робиться лише для викладачів-іноземців, запрошених університетами, які читають студентам лекції і проводять семінарські чи практичні заняття англійською, французькою, російською та іншими мовами).

Може, справді суворість мовних законів та непорушна категоричність відповідних статей Конституції, як і їх неухильне дотримання, здатні вирішити всі мовні проблеми? На жаль, це далеко не так. Візьмемо для прикладу ту ж Фінляндію, на яку так полюбляють посилатися прихильники двох державних мов в Україні. Попри те, що за результатами останнього перепису населення нині у Фінляндії мешкає близько 10 % шведськомовних громадян, і що в Конституції країни державними проголошені як фінська, так і шведська мови, ставлення фінів до тих, хто звертається до них шведською, наочно ілюструють путівні записки відомого лінгвіста українського походження проф. Ю. Шевельова: «Фінляндія жила сотні років під Швецією. Зараз шведів у Фінляндії чи то 6, чи то 9 %. За законом країна має дві державні мови. І ось я у Фінляндії, іду в Гельсінкі до крамниці. Шведську я знаю, фінську – ні. Звертаюся шведською. Дивляться на мене, як на божевільного, – анічогісінько не розуміють (але ж у школі вивчали). Пояснюю, що я не фінський швед, який не бажає розмовляти помісцевому. Що я мешкаю у Швеції. Тієї ж миті всі мене розуміють. Вони вважали, що я місцевий... Мораль вивести не складно. Державна мова сама по собі, Конституція сама по собі, а фіни самі по собі» [8, с. 21–22].

Нагадаємо в цьому зв'язку, що трохи більше 140 років тому, за результатами перепису населення, здійсненому 1870 р., в Гельсінкі шведською мовою користувалися 57 % мешканців, фінською – 27 %, російською – 12 %, іншими мовами – 5 %. Нині ж це практично повністю фіномовне місто [1, с. 22–23].

Таким чином, жодні закони не здатні миттєво вирішити всі мовні проблеми. Ці проблеми по-справжньому вирішуються лише часом і мудрою державною політикою: іноді суворою, іноді делікатною, але завжди послідовною й однозначною. У протилежному разі неминучі як мовні конфлікти, так і надзвичайно небезпечні політичні спекуляції на мовному підґрунті. Саме тому ми вважаємо, що знайомство і врахування українцями історичного досвіду розв'язання аналогічних мовних проблем у країнах далекосхідного регіону може виявитися не лише цікавим, а й певною мірою корисним.

II

Насамперед – про мовні взаємини між Китаєм та Кореєю. Безпосередньо про Китай не йдеться. Це настільки могутня і самодостатня цивілізація, що жодної реальної загрози зникнення китайської мови протягом усієї історії існування цієї країни ніколи не було. Що ж стосується Кореї, то через низку історичних обставин з усіх країн далекосхідного регіону мовна ситуація саме в цій країні довгий час була найскладнішою. Попри те, що унікальна за своєю простотою національна фонематична азбука *хангиль* була створена ще 1444 р. за наказом четвертого короля династії Чосон – Седжона Великого – групою корейських учених-філологів на чолі з Чон Інджі, Сон Саммуном та Сін Сукчу за участі самого короля Седжона, корейська мова до кінця XIX ст. залишалася некодифікованою, тобто не мала чітко зафіксованих у відповідних граматиках і словниках мовних норм, що є обов'язковою умовою для повноцінного функціонування будь-якої загальнонаціональної літературної мови. Не існувало ні норм орфоєпії, ні єдиних для всіх правил орфографії. У країні панувала мовленнєва стихія, яка ще більш ускладнювалася наявністю численних діалектів та місцевих говірок.

Функції державної мови, а також мови художньої літератури в Кореї протягом майже двох тисячоліть виконував *ханмун* – корейзований варіант давньокитайської писемної мови *веньян*. За рідкими винятками, саме *веньяном* до кінця XIX ст. писалася вся корейська художня література, як проза, так і поезія.

Першим, хто наважився порушити цю вікову традицію, був відомий корейський письменник Ю Гільчун (1856–1914), який у 1909 р. створює одну з перших вітчизняних граматик. Свого часу він отримав диплом університету Кейо (Японія), стажувався в Англії та Америці. 1894 р. Ю Гільчун став активним учасником прояпонського заклоту корейської інтелігенції, після провалу якого змушений був провести шість років у в'язниці, де написав трактат «Що я побачив і почув на Заході» («*Союгьонмун*», 1895 р.), у якому окрім усього іншого запропонував для корейської мови власний варіант змішаного письма – *хангиль* із використанням обмеженої кількості китайських ієрогліфів. За своїм орфографічним принципом це було фактично те ж саме письмо, яке на той час застосовувалось (і застосовується нині) в Японії, де Ю Гільчун навчався. Однак це було лише половинчасте вирішення актуальної мовної проблеми, а час вимагав кардинальних змін. Тому поступово разом із зростанням серед тогочасної корейської інтелігенції рівня національної свідомості і все глибшим розумінням необхідності відродження саме корейськомовної національної літератури письменники і поети почали писати свої художні твори корейською мовою і активно переходити на власне корейське письмо *хангиль*.

Одним із палких послідовників і активних утілювачів у життя ідей Ю Гільчуна був відомий культурний діяч, учений і письменник Чу Сігьон (1876–1914), який закликав колег повністю відмовитися від *веньяна* та ієрогліфічного письма². Саме йому належать слова про рідну мову, які, на наше переконання, є також актуальними для сучасної України: «Наявність у країні самобутньої мови і писемності є ознакою того, що ця країна зберігає власний суверенітет. Саме тому той, хто хоче загарбати і підкорити чужі держави, прагне знищити їхню мову і писемність, запроваджуючи власну писемну культуру. І так уже заведено, що той, хто щиро бажає відстояти свободу і незалежність своєї батьківщини, мусить робити все можливе, щоб зберегти рідну мову та писемність, повинен усіляко сприяти їхньому розвитку» [13, с. 230].

Ці справедливі пророчі слова відомого корейського письменника і громадського діяча кінця XIX – початку XX ст. ніби перегукуються з тезою видатного німецького лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835) із його праці «Про відмінності побудови людських мов та її вплив на духовний розвиток людства», а саме: «Якщо через якісь побічні причини народ, що володіє досконалою мовою, зануриться в духовну відсталість та кволість, то вирватися з цього стану за допомогою власної мови йому буде значно легше» [5, с. 159].

Показовим є також те, що відроджувати власну мову і літературу корейці почали з перекладів. На початку XX ст. корейською мовою вперше перекладаються і виходять великими накладками у кращих видавництвах Сеула та Пхеньяна численні літературні твори відомих західноєвропейських, американських та російських письменників:

² У своєму прагненні сприяти розвитку корейської мови і її активному використанні у всіх сферах суспільного життя Чу Сігьон навіть перевершив свого вчителя Ю Гільчуна. Розуміючи нагальну необхідність і важливість наукової кодифікації рідної мови, він у період з 1906 р. по 1911 р. пише і друкує цілу низку актуальних філологічних праць («Грамматика корейської мови», «Фонетика корейської мови», «Літературна корейська мова», «Корейське літературознавство»), які фактично заклали підґрунтя сучасної корейської лінгвістики і літературознавства, стали вагомим внеском у процес систематизації та стандартизації сучасної корейської мови.

Сервантеса, Шекспіра, Мільтона, Свіфта, Байрона, Гьоте, Шиллера, Бен'яна, Гюго, Бальзака, Верна, Золя, Мопассана, Тургенєва, Толстого, Достоевського, Чехова та ін. Під безпосереднім впливом цих творів у Кореї поступово змінюється жанрова система національної літератури, стиль, образність і навіть мова художніх творів багатьох корейських письменників та поетів. Л. В. Галкіна з цього приводу зауважує: «Новий світ, з яким корейці зустрілися на сторінках літературних творів європейських письменників, не лише вразив їхню уяву, але й викликав цілком природне бажання втілити його у власних творах, таким чином запровадивши до літератури своєї країни нові ідеї, теми, образи, поетику, нових героїв. У літературному світі Кореї з'являється безліч різноманітних творчих об'єднань. Одні проголошують себе романтиками, інші – натуралістами, треті – символістами тощо. Під впливом зарубіжної культури змінюється світогляд багатьох корейських письменників» [2, с. 88].

У цей же період починає активно розвиватися національна критика та публіцистика. З'являється велика кількість літературних журналів і часописів, навколо яких об'єднуються письменники і поети того чи іншого художньо-естетичного напрямку, літературно-філософської течії тощо. На жаль, цей процес національного культурного відродження, який спостерігався наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був придушений імперськими прагненнями сусідньої Японії, яка з 1910 р. перетворила Корею на свою колонію з усіма відповідними наслідками.

III

А тепер – про мовні стосунки між Кореєю та Японією.

У культурі японців і корейців дуже багато спільного. Обидва народи протягом двох тисячоліть знаходились у сфері культурного впливу могутнього Китаю. Чимало корейців свого часу (III–VI ст.) переселилося до Японії, привізши з собою технологію виготовлення металів, поливне рисівництво, ремесла, буддизм, китайське ієрогліфічне письмо, музику, літературу тощо. У свою чергу все це було запозичено корейцями у їхнього великого західного сусіда. Ця історична посередницька місія Кореї багато в чому нагадувала історичну місію України (Київської Русі), яка також запозичивши свого часу релігію, культуру, письмо з Візантії, згодом усе це щедро передала своїй північній сусідці Московії. При цьому обидва посередники – як Україна (Київська Русь), так і Корея – згодом гірко поплатилися за свою посередницьку місію, зокрема втратою державності, занепадом власної національної культури, мови тощо.

Після завершення російсько-японської війни 1904–1905 рр., у якій перемогу здобула Японія, відповідно до Портсмутської угоди, підписаної між Японією та Росією, Корея була офіційно віднесена до сфери впливу Японії. Відразу ж після підписання цієї угоди під неприхованим тиском японського уряду Корея була змушена укласти з Японією «Договір про протекторат», а вже через 5 років країна була окупована японською армією і перетворена на колонію. Це зовсім не була «допомога старшого брата молодшому», як намагалася подати факт окупації тогочасна японська пропаганда. Англійська журналістка І. Бішоп, яка знаходилась на той час у Кореї і на власні очі спостерігала за тим, що тут відбувалося, писала: «Японська армія пройшла країною, немов пошесть середньовічної чуми. Повсюди панував хаос, японські і китайські солдати (у складі японського війська були також китайці – вихідці з північних районів Китаю і Маньчжурії) мародерствували, а позбавлені даху над головою і будь-яких харчів люди тікали в ліси та гори, у країні виникла реальна загроза голоду» [7, Т. I, с. 360].

Корея стала колонією «Великої Японії» (яп.: «Дай-Ніхон»), як називали в цей період свою країну самі японці. Проте корейці не скорились. У березні 1919 р. відразу

після смерті останнього корейського імператора Лі Хі (Коджон), відстороненого японцями від влади ще 1907 р., країною поповзли чутки, що він був отруєний колонізаторами. До столиці з усіх провінцій почали прибувати численні групи паломників, які хотіли віддати останню шану померлому імператорові. Цією нагодою скористалися революційно налаштовані громадські, культурні та релігійні діячі на чолі з Сон Бен Хі – керівником впливової і популярної у той час релігійної секти «*Чхондоге*» («Вчення небесного шляху»), які створили ініціативну групу під назвою «33 представники нації» і проголосили «Декларацію незалежності», гаряче підтриману 300-тисячною демонстрацією, що відбулася 3-го березня 1919 р. у парку Пагоди в центрі Сеула. Поступово антияпонські демонстрації охопили всю країну, а вже з другої половини березня мирні виступи переросли у справжнє народне повстання. Озброєні загони повстанців, загальна кількість яких сягнула двох мільйонів осіб, громили і підпалювали державні установи, поліцейські відділки, маєтки японських чиновників, садиби поміщиків. Повстання тривало майже два місяці, доки японці зрештою не оговталися й не кинули проти повсталого населення в кінці квітня численні військові частини. У кривавих сутичках з військами загинуло понад 8 000 повстанців, ще 16 000 осіб були поранені. Почалися масові арешти. До в'язниць потрапили 53 000 корейців.

Корейська мова в період колонізації переживала дуже складні часи. Принаймні, вся система освіти в окупованій японцями країні була повністю японізована. Для того, щоб отримати вищу освіту, необхідно було вільно володіти японською мовою, яку корейці змушені були вивчати вже з початкових класів. До речі, мовна ситуація в тогочасній Кореї дуже нагадувала ситуацію в Україні XVIII–XX ст., коли українська мова була під забороною, а також у самій Японії VII–IX ст., коли там панувала диглосія: у сфері науки, культури та освіти використовувалася переважно китайська мова, а японська обслуговувала лише побутову сферу. Таким чином японці через тисячу років фактично намагалися відтворити в Кореї мовну ситуацію, якої вони самі свого часу наполегливо прагнули позбутися. І досягти цього їм вдалося лише завдяки зростанню національної самосвідомості серед патріотично налаштованих представників місцевої аристократії, прогресивних діячів культури, вчених, а також, не в останню чергу, завдяки створенню буддійським ченцем, каліграфом, філософом і поетом Кукаем (Кобо Дайші, 774–835) японського складового алфавіту «*кана*».

Попри це у самій Японії *майже до кінця XIX ст. знання китайської мови* залишалося головною ознакою освіченості та шляхетності. Для того, щоб переконатися в цьому, наведемо уривок із передмови до «Російсько-японського словника» (насправді, японсько-російського), укладеного в середині XIX ст. першим консулом Росії в Японії Йосипом Антоновичем Гошкевичем (1815–1875) «*при пособіи японца Тацибана но Коосай*», що вийшов друком 1857 р. у Санкт-Петербурзі. Ось що писав з цього приводу Й. А. Гошкевич, який на власні очі спостерігав мовну ситуацію в Японії спочатку в період свого першого перебування в цій країні в 1854–1855 рр. у складі дипломатичної місії віце-адмірала Є. В. Путятіна, а згодом на посаді консула Росії в 1858–1865 рр. у японському місті Хакодате на Хоккайдо: «Взагалі по всій державі китайська мова у великому використанні; будь-яка людина, що претендує на освіченість, соромиться використовувати вислови своєї рідної звучної мови, замінюючи їх невиразними китайськими звуками. І не можна сказати, щоб причиною цього була бідність природньої мови: навпаки, дуже мало можна відшукати навіть абстрактних понять, для вираження яких не існувало б у ній уже готових слів; а завдяки її гнучкості й можливості з'єднувати одні слова з іншими, створення і складання нових слів не викликає жодних труднощів. Проте як у народі в цілому, так і у свідомості окремого

індивіда, живе визнання переваги над собою свого вчителя і до такої міри придушує відчуття народної гідності, що йому уявляється неможливим і висловлюватися, і думати інакше; своя мова не підкоряється йому, здається занадто вже простою для висловлювання високих понять. Так уся Європа довгий час вважала латинську мову незамінною для наукових творів; так Корея, Маньчжурія і Японія донині сповнені поваги до мови китайської» [3, I–II].

На нашу думку, описана Гошкевичем мовна ситуація в Японії середини XIX ст. дуже нагадувала ситуацію в Україні XVIII–XIX ст., а також за радянських часів – починаючи з 30-х років XX ст. і до початку 90-х років XX ст., тобто до проголошення державної незалежності України. Подобається це нам чи ні, але протягом останніх кількох століть російська мова була для українців такою ж мовою науки, освіти, культури, якою колись для японців була китайська.

В історії обох країн були тривалі періоди диглосії, що, зрештою, і спричинило появу в їх національних культурах такого явища, як іншомовна література. Для японців власна китайськомовна література завжди була органічною часткою національної літератури, від якої вони ніколи не відмовлялися лише тому, що вона була іншомовною, не нехтували нею, а навпаки, досліджували і пишалися. І якщо у випадку з Японією йдеться виключно про китайськомовну літературу, то щодо України, можна говорити як про російськомовну літературу XVIII–XX ст., так і про літературу, створену українськими письменниками церковнослов'янською мовою в XVI–XVII ст. Мається на увазі творчість Івана Вишенського, Герасима Смотрицького, Стефана Зизанія, Мелетія Смотрицького, Захарія Копистенського та ін. При цьому Китай ніколи не намагався привласнити японську китайськомовну літературу – ні поезію канші, ні прозу, написану камбуном, тоді як Росія (на жаль, за мовчазної згоди самих українців) уже давно включила таких письменників українського походження, як Ф. Прокопович, М. Херасков, В. Капніст, М. Гоголь, В. Короленко, М. Булгаков і багатьох інших до когорти російських письменників. Якщо ж нам, українцям, наслідуючи приклад японців, погодитися (чи, можливо, краще сказати, змиритися) з тим, що в Україні тривалий час існував і продовжує існувати нині цілий пласт української російськомовної літератури, то питання на кшталт, українськими чи російськими письменниками були Ф. Прокопович, М. Херасков, В. Капніст, М. Гоголь, В. Короленко, як і одеситка А. Ахматова (Горенко), киянин В. Некрасов чи наш сучасник А. Курков, а також багато інших талановитих письменників та поетів українського походження, повністю відпаде. І тоді російським літературознавцям доведеться втішатися О. Пушкіним, Л. Толстим, А. Чеховим, С. Єсеніним, М. Шолоховим, тобто справді суто російськими письменниками як за мовою їхніх творів, так і за походженням. І ми щиро переконані, що для світової слави російської літератури навіть цих імен, не кажучи вже про десятки інших видатних російських письменників, цілком достатньо.

Загалом, проблема взаємостосунків між українською і російською літературами надзвичайно цікава і досить полемічна тема, яка породжувала і ще тривалий час буде породжувати серед літературознавців обох країн запеклі суперечки, палкі дискусії і диспути. Саме тому ми не станемо детально зупинятися на цьому питанні, цілком усвідомлюючи, що виголошена нами позиція може бути спірною. Однак, враховуючи японський історичний досвід ставлення до власної іншомовної літератури, як і культурний досвід багатьох інших країн світу, які у своїй історії також спіткнулися з явищем диглосії, така точка зору, як нам здається, має певне раціональне зерно. Зрештою час усе розставить на свої місця. До речі, в галузі історії ця тенденція вже чітко простежується. Так, багатьма зарубіжними істориками нині переосмислюється історія Київської Русі. Наведемо лише один із таких прикладів.

На початку нового тисячоліття в Токіо вийшла друком цікава книга першого посла Японії в Україні (1995–1999) Юджі Курокави під назвою «*Моногатарі Україна-но рекші*» («Сказання про історію України», 2002). Продавалася вона в суперобкладинці, на якій великими літерами було написано: «Чи не є насправді історія Росії та СРСР історією України?». А це фактично був прямий заклик досвідченого дипломата, адресований японським та зарубіжним історикам, щодо необхідності переосмислення традиційної радянської історії.

Як свідчить світова історія, будь-яке пригноблення національної культури завжди викликає активний опір серед кращих представників того чи іншого етносу, дає поштовх відродженню і розвитку національної самосвідомості, сприяє появі нових яскравих імен у національних літературах поневолених народів. І в цьому відношенні в історії української та корейської літератур також можна знайти багато спільного. Заборона в Російській імперії протягом XVIII–XIX ст. української мови, зневажливе ставлення до української культури та історії українського народу породили геній І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка; надихнули до літературної творчості М. Вовчка, О. Кобилянську, П. Куліша, П. Мирного, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, В. Стефаника; сприяли надзвичайній популярності серед українців драматичних творів І. Карпенка-Карого, М. Старицького та багатьох інших талановитих поетів, прозаїків і драматургів.

Схожою була ситуація і в колонізованій японцями Кореї. Саме в першій половині XX ст. корейська література збагачується іменами таких видатних поетів, як Йом Сансоп, Хен Чжингон, Кім Соволь, Хан Йонун, Юн Донджу, Лі Юкса; прозаїків Лі Інджик, Лі Квансу, Кім Тонін, Ан Сугі, Пак Чонхва; драматургів О Йонджін, Ю Чхиджін та ін.

Загалом у літературному житті Кореї на межі XIX–XX ст. під впливом цілої низки історичних подій відбуваються кардинальні зміни. Як архаїчна на задній план відходять китайськомовна проза і поезія, що панували в національній літературі протягом майже двох тисячоліть. Корейські письменники і поети все частіше пишуть свої твори виключно рідною мовою. А знайомство корейців з літературою Європи, як і певна мода на все європейське, що охопила в цей період практично всі країни далекосхідної Азії, у свою чергу сприяли появі серед корейських літераторів палких прихильників натуралізму, естетизму, неоромантизму, символізму, імажинізму, модернізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо.

Японці ж, які проводили відносно Кореї жорстку колоніальну політику, зрештою за це поплатилися і змушені розплачуватися досі. Наведемо лише декілька ганебних фактів із недавньої історії корейсько-японських стосунків. Свого часу майже двісті тисяч молодих корейських дівчат були змушені «обслуговувати» мільйонну Квантунську армію, сотні тисяч корейських чоловіків були вивезені з батьківщини на роботу до Японії (переважно на вугільні шахти Сахаліну), де вони перебували фактично на положенні рабів. І навіть у власній країні корейці не були повноправними громадянами. Єдиний, але красномовний приклад – у 1945 р. в Сеульському університеті працювали лише два корейські професори, решта були японцями. Саме тому ставлення до Японії навіть у сучасній Кореї важко назвати добросусідським. Це відчувається в багатьох, іноді дуже несподіваних ситуаціях і вчинках корейців по відношенню до Японії і японців майже у всіх сферах культурного життя країни. Про це свідчить як загальний тон публіцистики та телепередач про Японію, так і офіційна заборона на розповсюдження в країні продукції японської масової культури. Так, тривалий час прокат японських фільмів розглядався як кримінальний злочин, а

відповідний закон був відмінений лише в 1998 р. Заборонялися навіть американські фільми за участі в них японських акторів. Існувала також сувора заборона на розповсюдження записів японської популярної музики. А в університетах Кореї до останнього часу не було жодної кафедри японської мови. Лише в останні декілька років ситуація почала поволі змінюватися, чому сприяли офіційні вибачення з боку Японії перед корейським народом за злочини минулого.

На завершення ще раз наголосимо. Русифікація України здійснювалася протягом 300 років, китаїзація Кореї та Японії – понад 1500 років, японізація Кореї тривала майже півстоліття. Проте і корейцям, і японцям зрештою вдалося з честю вийти зі складних мовних ситуацій, у яких вони опинилися, вдалося зберегти і відродити рідну мову, національну культуру і літературу. Очікувати, що за 28 років незалежності мовна ситуація в Україні, де за радянських часів понад 50 % населення розмовляло виключно російською мовою, корінним чином може змінитися, було б, принаймні, наївно. Як відомо, кращий лікар – це час. Тим паче, коли йдеться про «мовну хворобу». Головне, щоб державна політика в цьому питанні була послідовною й однозначною. Хотілося б сподіватися, що досвід країн Далекого Сходу, як і певні позитивні тенденції, що спостерігаються в Україні останнім часом у вирішенні мовного питання, обов'язково сприятимуть повному «одужанню» нашого суспільства. І тоді, можливо, мовний досвід європейських країн стане для нас більш актуальним, ніж досвід країн Сходу.

Література

1. *Ажнюк Б.* Уроки двомовності: Ірландія // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції). К., 2000. С. 13–19.
2. *Галкина Л. В.* Эстетические взгляды Ким Соволя (на материале статьи «Душа стихотворения») // Востоковедение. Т. 13. Л., 1987. С. 82–88.
3. *Гошкевич Й. А.* Русско-японский словарь. СПб., 1857. 462 с.
4. *Губенко Д.* Сучасна мовна політика Балтійських держав // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції). К., 2000. С. 30–36.
5. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию. М., 1984. 400 с.
6. *Залізняк Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К., 2001. – 92 с.
7. *История Кореи* (С древнейших времен до наших дней). В 2-х томах (Редакционная кол. : *Гафуров Б. Г. и др.*). М., 1974. Т. 1. 470 с.; Т. 2. 480 с.
8. *Масенко Л.* Мова і політика. К., 1999. 100 с.
9. *Плахута С.* Цілі мовної політики держави: українські проблеми на тлі досвіду Латвії та Білорусії // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції). К., 2000. С. 43–52.
10. *Погрібний А. Г.* Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... – К., 1999. 318 с.
11. *Скопенко О.* Мовна ситуація в Білорусі і проблеми норм білоруської літературної мови // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції). К., 2000. С. 60–71.
12. *Стріха М.* Мовна політика й мовне законодавство України // Мова і політика. – К., 2000. С. 9–20.
13. [Чу Сігьон] *Чу Сігьон югоджіп* (Збірка праць Чу Сігьона). Пхеньян, 1957. 215 с. (Кор. мовою).

References

1. Azhnyuk, B. (2000), *Bilingual lessons: Ireland // Statehood of the Ukrainian Language and Language Experience of the World (Materials of the International Conference)* [*Uroky dvomovnosti: Irlandiya // Derzhavnist`ukrayins`koyi movy i movnyi dosvid svitu (Materialy Mizhnarodnoyi konferenciyi)*], Kyiv, pp. 13–19.
2. Galkina, L.V. (1987), *Aesthetic Views of Kim Sovol (as exemplified by the article «The Soul of the Poem») // Oriental Studies [Esteticheskiye vzglyady Kim Sovolya (na materiale statyi «Dusha stihotvoreniya») // Vostokovedeniye]*, T. 13, Leningrad, pp. 82–88.
3. Goshkevich, I. A. (1857), *Russian-Japanese dictionary [Russko-yaponskiy slovar`]*, SPb, 462 p.
4. Gubenko, D. (2000), *Modern language policy of the Baltic states // Statehood of the Ukrainian Language and Language Experience of the World (Materials of the International Conference)* [*Suchasna movna polityka Baltiys`kyh derzhav // Derzhavnist`ukrayins`koyi movy i movnyi dosvid svitu (Materialy Mizhnarodnoyi konferenciyi)*], Kyiv, pp. 30–36.
5. Gumboldt, V. (2001), *Selected Works on Linguistics [Izbrannyye trudy po yazykoznaniiu]*, M, 400 p.
6. Zaliznyak, G., Masenko, L. (2001), *The language situation in Kyiv: the present day and the future [Movna sytuaciya Kyieva: den` s`ogodnishniy ta pryideshniy]*, Kyiv, 92 p.
7. *History of Korea (From ancient times to the present day)*, (1974), [*Istoriya Korei (S drevneishyh vremyon do nashyh dnei)*] (Redakcyonnaya kol.: Gafurov, B. G. i dr.), M, T. 1, 470 p.; T. 2, 480 p.
8. Masenko, L. (1999), *Language and politics [Mova i polityka]*, Kyiv, 100 p.
9. Plahuta, S. (2000), *Objectives of language policy of the state: Ukrainian problems on the background of experience of Latvia and Belarussia // Statehood of the Ukrainian Language and Language Experience of the World (Materials of the International Conference)* [*Cili movnoyi polityky derzhavy: ukrayins`ki problemy na tli dosvidu Latviyi ta Bilorusiyyi // Derzhavnist`ukrayins`koyi movy i movnyj dosvid svitu (Materialy` Mizhnarodnoyi konferenciyi)*], Kyiv, pp. 43–52.
10. Pogribnyi, A.G. (1999), *Talk about the long-suffering, or If we learned how to ... [Rozmovy pro nabolile, abo Yakby my vchyls` tak, yak treba...]*, Kyiv, 318 p.
11. Skopenko, O. (2000), *The language situation in Belarussia and the problems of the norms of the Belarusian literary language // Statehood of the Ukrainian Language and Language Experience of the World (Materials of the International Conference)* [*Movna sytuaciya v Bilorusiyyi i problemy norm bilorus`koyi literaturnoyi movy // Derzhavnist`ukrayins`koyi movy i movnyi dosvid svitu (Materialy Mizhnarodnoyi konferenciyi)*], Kyiv, pp. 60–71.
12. Striha, M. (2000), *Language policy and language legislation of Ukraine // Language and politics [Movna polityka i movne zakonodavstvo Ukrayiny // Mova i polityka]*, Kyiv, pp. 9–20.
13. *A collection of the works of Chu Sigion*, (1957), [*Chu Sigion yugodzhip («Zbirka prats` Chu Sigyona»)]*, Phen`yan (Pyongyang), 215 p. (In Korean).

И. П. Бондаренко,

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
заведующий кафедрой языков и литератур Дальнего Востока и Юго-Восточной Азии;*

О. И. Кобелянская,

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра языков и литератур Дальнего Востока и Юго-Восточной Азии;*

С. М. Семенко,

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра иностранных языков математических факультетов*

ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО

В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА КОРЕИ И ЯПОНИИ

Статья посвящена анализу процесса становления украинского языка как государственного с учетом исторического опыта в этом отношении Кореи и Японии, которые в свое время также пережили длительные периоды диглоссии, что в определенной степени затормозило и осложнило процесс приобретения языками этих стран статуса государственных.

Ключевые слова: государственный язык, диглоссия, веньянь, иноязычная литература, кана, хангиль.

I. P. Bondarenko,

*Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Head of the Department of The Far East and Southeast Asia Languages and
Literature;*

O. I. Kobelyanska,

*Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department The Far East and Southeast Asia Languages and Literature;*

S. M. Semenko,

*Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Foreign Languages for Mathematical Faculties*

THE PROCESS OF ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN AS THE OFFICIAL LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL EXPERIENCE OF KOREA AND JAPAN

The paper is focused on studying the process of the Ukrainian language becoming the official one, taking into account the historical background of Korea and Japan that also experienced prolonged periods of diglossy at some point, which, to some extent, slowed down and complicated the process of obtaining the official status by the languages of these countries.

The authors stress that Ukraine was subjected to russification for the period of 300 years, while Korea and Japan were subjected to sinicization for the period of more than 1500 years, and the japanization of Korea lasted for almost a half of a century. Nevertheless, the Koreans and the Japanese succeeded in resolving the complicated language situations they were in, as well as in preserving and reviving not only their native language, but also their national culture and literature. To expect that over the course of 28 years the language situation in Ukraine, where during the Soviet era more than 50% of the population spoke

solely Russian, can change on its own would be, at the very least, naïve. However, as it is known, time is the best doctor. Even more so in regard to the “language sickness”. The consistency and unambiguity of state policy when dealing with this matter are the main factors.

The authors of the article hope that the experience of the Far Eastern countries, namely, Korea and Japan, as well as the recent positive tendencies observed in Ukraine in regard to solving the language problem will surely contribute to the final and irrevocable establishment of Ukrainian as the official language.

Key words: official language, diglossy, wenyuan, foreign literature, kana, hangul.

УДК 81'26:821.161.2(094.5)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181507>

І. Д. Фаріон,

д-р філол. наук, доц.,

Національний університет «Львівська політехніка»,

професор катедри української мови

ЛІБЕРАЛЬНО-ГІБРИДНА МОДЕЛЬ МОВНОГО ПИТАННЯ В ЗАКОНІ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

У статті розкрито суть щойно ухваленого мовного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Закон проаналізовано крізь призму ліберально-гібридної моделі розв'язання мовного питання в Україні. Доведено, що ліберально-гібридна модель не сприяє деколонізації України, а затримує її несамотійний розвиток.

Ключові слова: мовне питання, ліберально-гібридна модель, національна модель, мовний закон, квотувальний принцип.

Мовне питання в Україні – це не питання комунікації, а питання влади та національної екзистенції. Багатостолітній статус України як колонії призвів до колоніального становища мови титульної нації, проте, попри надскладні суспільно-політичні обставини, саме мова заступила собою відсутність суверенної держави і забезпечила умови для відродження українців як етнонації. Науковий розгляд цієї проблеми в мовному законодавчому полі має виняткову актуальність для деколонізації України.

Якщо сучасна мовна політика як об'єкт соціолінгвістики знайшла своє відображення в низці аналітичних розвідок, зокрема Л. Масенко, Г. Мацюк, В. Кулика, О. Калитовської, Ю. Бестерс-Дільгер та ін. [7; 8; 6; 5; 1; 10], то щойно ухвалений мовний закон «Про функціонування української мови як державної» ще не мав доглибного соціолінгвального аналізу.

Наша мета – розкрити суть цього закону як показовий продукт ліберально-гібридної моделі розв'язання мовного питання в Україні. Задля цього формулюємо завдання: показати ліберально-гібридну сутність базових статей закону; довести вторинність мовного закону через системне відсилання до інших законів; розтлумачити прикінцеві та перехідні положення як спосіб відтермінування дії закону на роки.

У процесі аналізу використовуємо соціолінгвальний метод, що полягає в синтезі суспільно-ментальних та суто мовних чинників, а також описовий метод у розкритті позамовних політичних обставин, що впливають на характер та зміст закону.

25 квітня 2019 року після двох місяців розгляду 2 тисяч 59 правок закон *«Про забезпечення функціонування української мови як державної»* підтримали 278 депутатів [4]. Лише фракція *«Опозиційний блок»* в повному складі голосувала *проти*. Набуває він чинності за два місяці від дня опублікування, проте за винятком значної кількості статей. Чи справді цей закон деколонізує Україну? Чи цей закон є *національною моделлю* розв'язання мовного питання в Україні чи все-таки *ліберально-гібридною*?

Його вступна декларативна частина має виразно національно зорієнтований характер, про що свідчить її базування на *«Концепції державної мовної політики»* (2010 р.) [12] і характерна суспільно-політична термінологія в преамбулі та загальних засадах: мова – *«гарантія збереження ідентичності»*, *«визначальний чинник і головна ознака ідентичності української нації»*, *«базовий системоствірний складник української громадянської нації»*, *«інструмент єднання суспільства»*, є *«мовою міжетнічного спілкування в Україні»*; *«державотворча і консолідаційна функція української мови»*, *«її роль в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України»*, *«верховенство української мови як єдиної державної мови»*.

Вперше наголошено, що мета закону – *«створення належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців»*, на відміну від попередніх мовних законів, а також Конституції України, де обов'язково в невіддільній прив'язці з українською мовою йдеться про мови нацменшин. Не менше важливою для деколонізованого дискурсу закону є апелювання до історичного минулого як *«багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів»*, що призвели до *«деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору»*.

Серед декларативних новацій закону суто лінгвістичні приписи: *«вживання замість іношомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники»*, *«запобігання вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами»*, *«популяризація діалектів і говірок української мови та її збереження»*.

Вперше закон передбачає створення окремого мовного органу *«Національну комісію зі стандартів державної мови»* (ст. 43), запроваджує посаду *Уповноваженого із захисту державної мови* (ст. 49) та передбачає штрафи за порушення відповідних статей (прикінцеві та перехідні положення). На жаль, із закону вилучено розділ про мовну інспекцію, що логічно доповнювала каркас мовного закону національного, а не ліберально-гібридного типу.

Проте позитиви цього закону та його декларативні вербально-термінологічні посили значною мірою лише ширма, за якою криється його ліберально-гібридна сутність. Вона полягає у трьох площинах: у змісті базових статей закону; у вторинності мовного закону, що системно відсилає до інших законів; у прикінцевих та перехідних положеннях, що відтермінують дію закону не просто на місяці, а на роки.

1. Про гібридність змісту базових статей закону.

У ст. 8, п. 2 (*Мова документів, що посвідчують особу громадянина України*) йдеться про право громадян, *«рідна мова яких відмінна від української»*, *«на транскрибований запис своїх прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції в документах, що посвідчують особу громадянина України»*, що повторено і в ст. 40, п. 2 цього закону. Таке право слід приписувати лише за умовинаписання

питомого антропоніма поряд із українською транслітерацією, що мало б посилити державний статус української мови у сфері національної антропоніміки.

Неможливо збагнути, на якій підставі після першого читання законопроектузі ст. 9, п. 2 (*Особи, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків*) з переліку обов'язкового застосування державної мови під час виконання службових обов'язків **зникли** народні депутати України, але підлягають такому обов'язкові депутати Верховної ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад та ін.!

Три наступні статті закону поєднані терміном, почерпнутим із радянського Закону «Про мови в Українській РСР» 1989 року, «*мова, прийнятна для сторін*» [9, с. 145–147, 149]. Йдеться про застосування такої моделі внутрішньо державної комунікації в органах правопорядку (ст. 16, п. 2) (поряд із прийнятою нашою пропозицією залучення перекладача), у сфері обслуговування споживачів (ст. 30, п. 3), у сфері охорони здоров'я (ст. 33, п. 2) – за умови лукавого зазначення у п. 1 всіх цих статей, що мовою «*в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями*», «*мовою обслуговування споживачів*», «*у сфері охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування*» є державна мова.

Проте кульмінацією постколоніальної моделі мовного питання в цьому законі є освітня стаття, лукаво названа «*Державна мова у сфері освіти*», що складається аж із дев'ятьох пунктів, більшість із яких виконує функцію обмеження державного статусу української мови і запровадження в навчальний процес мов національних меншин не як окремих предметів, а як мови навчання. Інакше кажучи, це реанімація радянської моделі мовної політики в освіті: «*Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням державною мовою*» (ст. 21, п. 1).

Пропозиції націоналістичних сил про навчання по всій освітній вертикалі – від дошкільної до вищої школи – лише державною мовою **не враховано**. Не враховано також пропозиції навчатися мовами національних меншин у недільних чи суботніх школах (відповідно до 53 ст. Конституції) та рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. У п. 3 ідеться про виправлення показово колоніального пункту в законі «Про вищу освіту» (автор цієї правки Л. Гриневич) про право зовнішнього незалежного оцінювання та вступних випробувань мовами національних меншин і здійснення цього процесу державною мовою. Проте цей припис набере чинності аж 2030 року!

У сфері науки (ст. 22) вже, як звично у п. 1, йдеться про те, що мова науки – державна, проте чотири наступні пункти допускають мови ЕС та англійську: «*Наукові видання публікуються державною мовою, англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу*» (п. 2). Дисертації, автореферати та відгуки опонентів приписано публікувати також державною або англійською мовою, а, на бажання здобувача, захищати англійською мовою.

Вважаємо, що саме в науці слід піднімати статус української державної мови, зокрема, як творення наукового стилю і питомої термінології, а також як способу формування для української мови світового конкурентоспроможного поля. Тому

двоїсте формулювання про опублікування наукових робіт і захист дисертацій «державною мовою або англійською мовою» не реалізує цього завдання. Така націє захисна пропозиція чітко викладена в законі 5669: *«Результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень, отримані у державних наукових установах та державних наукових організаціях, а також у державних та комунальних вищих навчальних закладах, публікуються в Україні українською мовою. Інформація про результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень може бути перекладена та опублікована іноземною мовою»* (ст. 28, п. 4).

Амбівалентний характер має і стаття «Державна мова у сфері культури» (ст. 23). Попри п. 1, де *«Держава забезпечує застосування державної мови у сфері культурі»*, у п. 2 цей припис спростовано *«творчим задумом організатора заходу»*, який легко і законно без будь-якої мотивації заводить у культурну сферу держави чужу мову, найчастіше російську: *«Мовою проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів є державна мова. Застосування інших мов під час таких заходів дозволяється, якщо це виправдано художнім, творчим задумом організатора заходу, а також у випадках, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України»* (п. 2).

Показово гібридною є стаття про державну мову друкованих засобів масової інформації (ст. 25, п. 4. Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації), відповідно до якої допустимі друковані ЗМІ іншою мовою та ще й в окремо взятому місці: *«У кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці»*.

Системна помилка законів з мовним питанням, ухвалених у час президентства П. Порошенка, пов'язана з наскрізним квотуванням як не самої мови, то українськомовного продукту. Замість запроваджувати квоти на використання чужомовного продукту, український законодавець квотує власний простір, через що він йому і не належить. Це характерна ознака гібридної мовної політики

Цей же квотувально-угодовський підхід застосовано у сфері книговидання та книгорозповсюдження. Перший пункт цієї статті утверджує абсолютний полілінгвізм у видавничій сфері (і знову з покликанням на інший закон *«щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України»*): *«1. Видавець, внесений до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, зобов'язаний видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих ним упродовж відповідного календарного року назв книжкових видань. Ця вимога не поширюється на видавничу продукцію, видану кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів чи національних меншин України за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів відповідно до закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України»* (ст. 26, п. 1). Понад то, у п. 2 йдеться про розповсюдження книжкових видань мовами ЄС, а також про *«спеціалізовані книгарні, створені для реалізації прав корінних народів, національних меншин»*. Себто література мовами національних меншин і корінних народів може бути в будь-яких книгарнях та ще й до того ж у спеціалізованих.

У період виняткового розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває функціонування мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів (ст. 27). Позаяк стаття нараховує аж вісім пунктів, то обмеження статусу державної мови більше ніж очевидне. Основний посил цієї багатопунктної

статті в тому, що комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом *«повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими мовами Європейського Союзу»*, хоч, як зазначено в п. 6, для користувачів в Україні державною мовою має завантажуватися за замовчуванням. Показово обмежує державний статус української мови п. 8 статті, оскільки в спеціалізованому науковому, технічному, медико-діагностичному та іншому професійному обладнанні нехтує державною мовою на користь англійської. Такий підхід засвідчує не просто вторинне ставлення до державної мови, але й блокує розвиток наукової термінології у вузьких галузях на питомій основі, а отже, не актуалізує ні можливостей українського поняттєвого дискурсу, ні мови.

Амбівалентний характер має ст. 38 (*«Державна мова у зверненнях до громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб»*), що допускає звернення до громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб іншими мовами. У такому разі представники цих інституцій мають бути поліглотами.

2. Про вторинність мовного закону.

Вторинність мовного закону полягає в системному відсиланні до інших законів, де принагідно виписане мовне питання: закон *«Про судоустрій і статус суддів»* (ст. 14), закон *«Про національні меншини в Україні»* (ст. 21, 23, 26, 29, 32), що чомусь названий *«законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України»*, закон *«Про кінематографію»*, *«Про державну підтримку кінематографії в Україні»* (с. 6), закон *«Про телебачення і радіомовлення»* (ст. 24), *«Про захист прав споживачів»* (ст. 30) чи так звані *«спеціальні закони»* в освіті (ст. 21).

У ст. 14 (*«Застосування державної мови в судочинстві»*) віднаходимо поклик на закон *«Про судоустрій і статус суддів»*, в якому статус української мови обмежено правом використання іншої мови. Якщо у ст. 12, п. 1 цього закону йдеться про те, що *«судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою»*, то п. 3 це показово спростовує: *«Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють»*.

Винятковою щодо нівелювання державного статусу української мови є освітня ст. 21 з особливим п. 9, який у принципі заперечує дію цього закону в освітній царині, позаяк відсилає до інших законів: *«Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами»*. І цей *«спеціальний»* закон не забарився. 30 травня 2019 року в першому читанні проголосовано законопроект *«Про повну загальну середню освіту»*, ст. 5 якого має гібридно-угодовський характер. Квотування державної мови на всіх рівнях навчання здійснено залежно від етапу освіти (початкової (1–4 класи), базової (5–9 класи) і профільної (10–12 класи) та етномовного принципу носіїв: корінні народи України (кримські татари, караїми, кримчаки), національні меншини з мовами ЄС, інші нацменшини. Всі ці рівні освіти і чужомовні категорії населення об'єднані процесом навчання мовами меншин: *«Особи, які належать до національних меншин, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, та реалізують право на навчання мовами відповідних національних меншин, здобувають в комунальних та корпоративних закладах освіти відповідно до вимог державних стандартів:*

базову середню освіту державною мовою в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу у 5 класі з щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі);

профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60 відсотків річного обсягу навчального часу.

Особи, які належать до інших національних меншин, здобувають в комунальних та корпоративних закладах освіти відповідно до вимог державних стандартів базову та профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу» (п. 7).

Особи, що належать до корінних народів та національних меншин, здобувають **початкову освіту** державною мовою в обсязі від 10 до 20 відсотків (п. 4, 5, 6). Понад то, відповідно до п. 8, у кожній школі можна відкрити клас з мовою нацменшини: *«Право на навчання мовою корінного народу чи національної меншини України реалізується шляхом відкриття окремих класів з навчанням відповідною мовою поряд із державною мовою і не поширюється на класи з навчанням українською мовою.*

Клас з навчанням, поряд з державною, мовою корінного народу чи національної меншини України, відкривається відповідно до вимог цього Закону за наявності достатньої кількості заяв про мову навчання від учнів (або їх батьків), які належать до відповідного корінного народу чи національної меншини».

Викликає застереження припис (п. 11) про право приватних закладів *«вільного вибору мови освітнього процесу»* (за умови оволодіння їхніми учнями державною мовою відповідно до вимог державних стандартів середньої освіти). Така ж лазівка з правом вільного вибору мови навчання в закладах вищої освіти закладена і в законі *«Про вищу освіту»* (ст. 48, п. 3). В умовах слабкої національної держави, війни з Росією, розхитаної національної свідомості така модель не працюватиме на укріплення нашого суверенітету, про що свідчить анексований Росією Крим, окупована третина Донбасу. Саме там був найнижчий відсоток загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання: Севастополь – 2.2%, АР Крим – 5.4%, Донецька область – 32.9%. У вищій школі – найменший відсоток у Севастополі: 3.6%, в АР Крим: 13.5%, в Донецькій області: 37.1%, в Луганській: 52.5% (станом на 2006 рік) [5, с. 202, 204].

Подібні проблеми назрівають на Закарпатті, де *«угорська сторона практично відтворила повноцінну власну систему освіти, в якій навчальний процес відбувається виключно угорською мовою. І це при тому, що загальнодержавну освітню політику місцеві діячі постійно звинувачують в надмірній українізації<...>. Загальновідомо, що організаційним та ідеологічним центром угорськомовної національної меншини на Закарпатті є угорський приватний виш – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (далі – ЗУІ). Діяльність закладу започаткована на підставі Договору від 10.01.1994 між Товариством угорської культури Закарпаття, Берегівською міською Радою народних депутатів, Закарпатським Угорським педагогічним Товариством та Закарпатською реформаторською церквою. Інститут має право юридичної особи, відокремлений баланс, веде окремий облік своєї діяльності та фінансується рядом благодійних фондів, зокрема – угорським державним благодійним фондом ім. Бетлена Габора» [11].*

Рекордсменом у впливі на свідомість суспільства, і зокрема мовну свідомість, є телебачення та радіомовлення. Аналізований мовний закон замість того, щоб чітко і безальтернативно приписати державну мову в теле- і радіомедійному просторі (з відповідною квотою для корінних народів та нацменшин), відсилає користувача (див. ст. 24) до закону *«Про телебачення і радіомовлення»* [3], основна і наскрізна ознака якого *квотування українськомовного, а не іншонаціонального продукту* (ст. 9, 10).

Проте кричущою демонстрацією ліберально-гібридної моделі мовного питання є право використовувати інші мови без дублювання та озвучення в низці випадків, що

передбачені, зокрема: а) у репортажі з місця події (крім мови та реплік репортерів); б) у виступах, інтерв'ю, коментарях, поясненнях, запитаннях тощо осіб, які беруть участь у передачі (крім ведучих (дикторів) передачі), або в окремих репліках ведучих (дикторів) передачі в обсязі, обумовленому творчим задумом передачі; в) у будь-яких творах, виступах, виконанні тощо мовами корінних народів України(ст. 10, п. 7) [3].

3. Про прикінцеві та перехідні положення як відтермінування дії закону.

Прикінцеві та перехідні положення цього закону перетворилися в спосіб відтермінування його дії в 16-х базових статтях, що також підтверджує ліберально-гібридну модель розв'язання мовного питання в Україні. Звісно, цілком прийнятним є відтермінування дії статті про створення Національної комісії зі стандартів державної мови (ст. 7, 13), але за межами розуміння ЗНО державною мовою аж із 1 січня 2030 року (ст. 21, п. 3). Державну мову у сфері культури з виразною преференцією для мов нацменшин відтерміновано на два роки (ст. 23, п. 2–6, 8), у друкованих засобах масової інформації загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження – на 30 місяців (2,5 роки), у місцевій сфері розповсюдження закон запрацює – аж за 60 місяців (5 років) (ст. 25); у сфері книговидання та книгорозповсюдження – за 2 роки (ст. 26); у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів – за 3 роки (ст. 27). Для того щоб державною мовою упереміш із мовою, «прийнятною для сторін», запрацювала сфера обслуговування споживачів, потрібно півтора року (ст. 30), в охороні здоров'я, сфері транспорту, в технічній і проєктній документації, у сфері діловодства громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб – 1 рік (ст. 33, п. 3–5; ст. 36, п. 5; ст. 31, ст. 37), у сфері реклами – 6 місяців.

Одну з найпрогресивніших і найдієвіших частин закону – штрафи (у розмірі від 200 до 500 неоподаткованих мінімумів) за його порушення – також відтерміновано на три роки [14].

Висновки

Виняткова небезпека цього закону полягає в тому, що через олігархічні провладні засоби масової інформації ліберальні політики подають його як неабияке досягнення громадськості на захист української мови. Це вдалий винахід у маніпулюванні суспільною свідомістю на тлі її незрілості суцільного «*політичного анальфабетизму*» певної частини нашої інтелігенції та загалу. Як слушно зауважує Д. Донцов, «*все діло в двоїстості національної психіки сучасного українця, яка робить із нього раба чужих ідеологій*» [2, с. 32] та у витворенні «*нації-гермафродита*» [2, с. 36].

Цей закон не забезпечує українській мові її державного статусу, а навпаки, винаходить найрізноманітніші лазівки, аби його обмежити (зокрема так зване квотування), що виявлено: 1) у змісті базових статей, 2) у вторинності цього закону через системне відсилання до інших законів, 3) у наскрізному відтермінуванні його окремих статей та відтермінуванні покарання за порушення. Показово про це свідчать три базові сфери буття нації: освітньо-наукова, культурно-інформаційна та державно-управлінська. У всіх них допущено іншу мову або ж мову, «прийнятну для сторін». Можемо констатувати, що завдяки цьому законові та мовним статтям у законі «Про освіту» (ст. 7), проєкті закону «Про середню освіту» (ст. 5) винайдено нову форму війни з українською мовою через піднесення статусу мов національних меншин. У прикінцевих положеннях зазначено, що протягом шести місяців з дня набрання чинності цим законом підготувати та подати на розгляд Верховної Ради проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів та національних меншин.

Себто впродовж цього часу спершу створено хиткий баланс протидіючих сил в Україні з перехідним періодом *від колоніальної мовної моделі до ліберально-гібридної* (а

не національної), де проросійські сили (партія регіонів та комуністична партія) вже не змогли через закон насаджувати російську мову, а пронаціональні сили ще не були спроможні диктувати українськомовний пріоритет через адекватний мовний закон. Врешті 2019 року проголосовано ліберально-гібридний закон, що поданий як виняткове досягнення української мовної політики, проте наголошено на його залежності вже від новогоєвропейського тиску: *«З моєї точки зору, закон є надзвичайно ліберальним. Ліберальнішим, ніж будь-який інший закон, який є в будь-якій іншій європейській країні. Нас за це дуже часто критикують. На жаль, ми змушені йти на певні речі, тому що відбувається тиск зі сторони наших європейських партнерів, які є членами НАТО... Є кілька країн, таких, як, наприклад, Угорщина, яка блокує наші активності в НАТО. І тому для того, щоб “вибити” такі небезпечні козири для нашої безпеки, ми робили все, аби задовольнити всі бажання тих людей, які переживають за наше майбутнє, ...тому закон дуже ліберальний і демократичний»*, – пояснив народний депутат України, голова комітету з питань духовності і культури М. Княжицький [13].

За період після Майдану 2014 року не вдалося утвердити національну модель мовного питання. Причина цього не так у політичному проводі держави, як в амбівалентному, нецілісному світогляді значної частини населення України та в опортуністичній м'якотілій мотивації більшості політиків, що системно піддаються внутрішньому та зовнішньому тискові. Це стало передумовою для витворення *антимілітарного політичного гібридизму* в усіх суспільних царинах, а відтак загрози реваншу *колоніальної мовної моделі*.

Література

1. *Бестерс-Дільгер Юліане*. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні // Мова і суспільство. Випуск 1. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 88–94.
2. *Донцов Д.* Модерне москвофільство. К. : «Українська прес-група», 2014. 71 с.
3. Закон України «Про телебачення і радіомовлення». Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3317-15>>[Дата звернення: 20 травня 2019].
4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д), 2019. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>>[Дата звернення: 14 червня 2019].
5. *Калитовська Оксана*. Мовна ситуація в сфері освіти // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 196–233.
6. *Кулик Володимир*. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 11–54.
7. *Масенко Л.* Мова і політика. К., 1999. 98 с.
8. *Мацюк Галина*. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики. Серія «Мова і соціум». Випуск 2. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2009. 210 с.
9. Мовні питання в Україні 1917–2000. Документи і матеріали. Сімферополь : Доля, 2003. 286 с.
10. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
11. *Нечипоренко М., Поліщук О.* Чим займаються угорські приватні вишів України? Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2340120-cim-zajmautsa-ugorski-privatni-visi-v-ukraini.html>.>[Дата звернення 14 червня 2019].

12. Про Концепцію державної мовної політики. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.>[Дата звернення 14 червня 2019].

13. Україна може ухвалити найбільш ліберальний у Європі мовний закон. Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2601310-ukraina-moze-uhvaliti-najbils-liberalnij-u-evropi-movnij-zakon-deputat.html>].>[Дата звернення 15.06.2019].

14. Штрафи за порушення відстрочено на 3 роки. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/politics/shtrafi-za-porushennya-movnogo-zakonu-vidstrochili-na-3-roki-20190425954676>.>[Дата звернення: 15 червня 2019].

Referenses

1. Besters-Dilher, Yuliane (2010), *Ukrainian Language Policy from 1991 to 2009: External view* [Ukrainska movna polityka z 1991 po 2009 rik: pohliad zovni], Mova i suspilstvo. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Vypusk 1, pp. 88–94.

2. Dontsov, D. (2014), *Modern Moscovophilism* [Moderne moskvofilstvo], «Ukrainska pres-hrupa», K., 71 p.

3. Law of Ukraine «On Television and Radio Broadcasting» [Zakon Ukrainy «Protelebachennia i radiomovlennia»], Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3317-15>.

4. Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state» (№ 5670-д), 2019 [Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi»]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.

5. Kalytovska, Oksana (2008), *Language situation in the field of education* [Movna sytuatsiia v sferi osvity], Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini, Analiz i rekomendatsii, Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», K., pp. 196–233.

6. Kulyk, Volodymyr (2008), *Language policy and social guidelines for her after the Orange Revolution* [Movna polityka ta suspilni nastanovy shchodo nei pislia Pomaranchevoi revoliutsii], Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini, Analiz i rekomendatsii, Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», K., pp. 11–54.

7. Masenko, L. (1999), *Language and politics* [Mova i polityka], K., 98 p.

8. Matsiuk, Halyna. (2009), *Applied sociolinguistics. Linguistic policy questions*. [Prykladna sotsiolingvistyka. Pytannia movnoi polityky], Seriia «Mova i sotsium», Vypusk 2, Vydavnychiy tsentr LNU imeni I. Franka, Lviv, 210 p.

9. *Language issues in Ukraine 1917–2000. Documents and materials*, (2003), [Movni pytannia v Ukraini 1917–2000. Dokumenty i materialy], Dolia, Simferopol, 286 p.

10. *Language policy and linguistic situation in Ukraine. Analysis and recommendations*, (2008), [Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini. Analiz i rekomendatsii], Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», K.

11. Nechyporenko, M., Polishchuk, O. *What are the Hungarian private universities in Ukraine?* [Chym zaimaiutsia uhorski pryvatni vyshiv Ukraini?], Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2340120-cim-zajmautsa-ugorski-privatni-visi-v-ukraini.html>.

12. *About the Concept of State Language Policy* [Pro Kontseptsiiu derzhavnoi movnoi polityky], Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.

13. *Ukraine can adopt the most liberal language law in Europe* [Ukraina mozhe ukhvalyty naibilsh liberalnyi u Yevropi movnyi zakon], Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2601310-ukraina-moze-uhvaliti-najbils-liberalnij-u-evropi-movnij-zakon-deputat.html>.

14. *Fines for violation sare post poned for 3 years* [*Shtrafy za porushennia vidstrocheno na 3 roky*], Rezhym dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/politics/shtrafi-za-porushennya-movnogo-zakonu-vidstrochili-na-3-roki-20190425954676>.

И. Д. Фарин,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра украинского языка*

**ЛИБЕРАЛЬНО-ГИБРИДНАЯ МОДЕЛЬ
ЯЗЫКОВОГО ВОПРОСА В ЗАКОНЕ УКРАИНЫ
«ОБ ОБЕСПЕЧЕНИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА
КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО»**

В статье раскрыта сущность только что принятого языкового закона «Об обеспечении функционирования украинского языка как государственного». Закон проанализирован сквозь призму либерально-гибридной модели решения языкового вопроса в Украине. Доказано, что либерально-гибридная модель не способствует деколонизации Украины, а задерживает ее несамостоятельное и зависимое развитие.

Ключевые слова: языковой вопрос, либерально-гибридная модель, национальная модель, языковой закон, принцип квотирования.

I. D. Farion,

*National University «Lviv Polytechnic»,
Department of Ukrainian language*

**LIBERAL-HYBRID MODEL OF LANGUAGE ISSUE
IN THE LAW OF UKRAINE
«ON ENSURING THE FUNCTIONING OF UKRAINIAN LANGUAGE
AS A STATE LANGUAGE»**

The language issue in Ukraine is not a matter of communication, but a matter of power and national existence. The centuries-old status of Ukraine as a colony has led to the colonial position of the language of titular nation, however, despite the unsurmountable socio-political circumstances, it was the language that replaced the lack of sovereignty and provided conditions for the revival of Ukrainians as ethnonation. Scientific consideration of the adopted language law is of a primary importance in the de-occupation of the country.

Our aim is to reveal the essence of the law «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language», adopted on April 25, 2019, as an indicative product of the liberal-hybrid model of language policy in Ukraine. For this purpose we define the following objectives: to show the liberal-hybrid essence of the basic articles of the law; to prove the secondary nature of language law due to systematic reference to other laws; to interpret the final and transitional provisions as a way of delaying the operation of law for years.

This law does not provide the Ukrainian language with its state status, but, on the contrary, invents a variety of loopholes to restrict it (in particular, the so-called quotas establishment); that is revealed: 1) in the content of the basic articles; 2) in the secondary nature of language law due to systematic reference to other laws; 3) in the adjournment of separate articles of the law and punishment for violation. This is evidenced by the three basic spheres of the nation's existence: education and science, culture and information, state and

governance. A new form of oppression against the Ukrainian language in favour of languages of national minorities is invented in the law.

The law requires reporting to the society on its true analysis and immediate amendments.

Key words: language issue, liberal-hybrid model, national model, language law, quotas establishment.

УДК 811.161.2'27'246.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181509>

І. І. Брага,

канд. філол. наук, доц.,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,

доцент кафедри української мови та літератури

ЕТНОМОВНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НОСІВ СУРЖИКУ

З метою аналізу етномовної ідентифікації суржикомовців – мешканців Сумської області – залучено метод мовних біографій, а також метод дискурсивного аналізу та метод моделювання. Виявлено ідентифікувальні моделі, що репрезентують додаткову етномовну ідентичність з властивими їй ознаками двоїстої та дифузної ідентичностей, яка накладається на основну ідентичність – українці.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, етномовна ідентифікація, суржик, носії суржиків.

З кінця ХХ ст. проблема ідентичності набула особливої актуальності, що зумовлено глобалізаційними процесами у світі, утворенням незалежних держав, активізацією міграції тощо. Поняття «ідентичність», «ідентифікація» та «самоідентифікація» стали на сьогодні одними із стрижневих для багатьох гуманітарних наук (див., наприклад, огляд: [3]), зокрема і соціолінгвістики.

Метою нашої праці є аналіз етномовної ідентифікації суржикомовців – мешканців Сумської області. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) уточнити сутність понять «ідентичність», «ідентифікація», «самоідентифікація» та встановити їх співвідношення; 2) виявити специфіку етномовної ідентифікації носіїв суржиків. Відповідно **об'єкт** дослідження – ідентифікація як така, а **предмет** – етномовна ідентифікація суржикомовців.

Термін «ідентифікація» почав уживати З. Фрейд, вважаючи, що ідентифікація («ототожнення одного Я з якимсь чужим Я, внаслідок чого перше Я в певних аспектах поводить себе так, як друге, наслідує його, якоюсь мірою вбирає його в себе» [12, с. 530]) може бути виявлена за допомогою психоаналізу, оскільки вона прихована від самої особистості.

Поняття ідентичності як психологічний феномен ввів Е. Еріксон, який зазначав: «Ідентичність індивіда ґрунтується на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі й неперервності свого існування в часі та просторі й на усвідомленні того факту, що твоя тотожність і неперервність усвідомлюються оточенням» [14, с. 59]. Вихідною передумовою такого розуміння є те, що ідентичність формується у свідомості суб'єкта в процесі накопичення соціального досвіду і виражається за допомогою його мовлення.

Вважається, що при вживанні поняття «ідентифікація» (середньолат. *identico* – ототожнюю) увага акцентується на процесуальності, а при вживанні поняття «ідентичність» (пізньолат. *identicus* – тотожний) – на результативності. Власне, саме так визначаються ці поняття в сучасних довідкових джерелах, зокрема: ідентифікація – це «процес емоційного й іншого самоототожнення особистості з певною людиною, групою людей, формування власної ідентичності (індивідуальності)» [5, с. 148]; а ідентичність – «збереження та підтримка особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя, а також стійкий образ “я”, усвідомлення своїх особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки» [5, с. 148].

Отже, терміни «ідентичність», «ідентифікація» і «самоідентифікація» швидше суміжні, аніж тотожні. Відтак, ідентифікація – це психологічний і соціальний процес, результатом якого є ідентичність.

В українськомовній соціолінгвістичній літературі знаходимо такі варіанти перекладу терміна «identity»: *ідентичність* (найбільш частотне використання), *ідентифікація*, *самоідентифікація*, *самовизначення* (докладніше про це див.: [2]).

У соціолінгвістиці «ідентичність» визначається як «психологічна співвіднесеність індивіда із соціальною групою або етносоціальною спільнотою, з якою він поділяє певні норми, цінності, групові установки, а також те, як сприймає людину з оточення, з якою із груп співвідносить» [8, с. 72–73]. До речі, терміни «ідентичність» і «ідентифікація» у «Словнику» ототожнюються, а термін «самоідентифікація» представлений як «актуальні ідентифікації» [8, с. 21].

Залежно від параметрів, на основі яких здійснюється ідентифікація індивіда з різними групами, виділяють різні види ідентичності (соціокультурна, релігійна, територіальна, гендерна, етнічна, вікова, мовна, професійна тощо), що утворює свого роду парадигму ідентичностей. Визначальним чинником етнічної (національної, родоплемінної) ідентичності є володіння національною мовою [8, с. 72–73], адже «завдяки мові відбувається (само)ототожнення людей за спільними ознаками» [7, с. 108]. Тож не даремно останнім часом у соціолінгвістичних працях активно використовується термін «етномовна самоідентифікація / ідентифікація», що розуміється як ототожнення себе або іншого з певною етномовною спільнотою в мультилінгвальному соціумі [13; 6].

У пропонованій розвідці здійснюється спроба урахувати результати досліджень з етнографії мовлення (Д. Хаймс), ставлення до мови (Л. Біланюк, А. Вершик, О. М. Палінська, Л. Андрієнко), а також основні положення наукових студій, присвячених вивченню мовної поведінки білінгвів залежно від їх психосоціолінгвальних характеристик (Б. М. Ажнюк, Н. П. Шумарова, Л. Т. Масенко, Л. О. Ставицька, В. М. Труб).

При вивченні індивідуальної ідентичності Е. Еріксон особливу увагу приділяв автобіографіям, що містили множинні знаки ідентичності – як типові для соціального оточення досліджуваної особистості, так і індивідуалізовані [14, с. 59]. Спираючись на накопичений досвід використання методу мовних біографій у соціолінгвістичних студіях (А. Вершик, А. Павленко, О. А. Земська, К. Ю. Протасова, М. В. Копотєв, К. Менг, В. Ф. Чемес та ін.), обрали його основним методом збирання соціолінгвальної інформації (детальніше про застосування методу мовної біографії див.: [1]).

Для аналізу отриманих даних залучається метод дискурсивного аналізу. Етномовна ідентифікація встановлюється за допомогою сукупності висловлювань, зібраних з текстів мовних біографій носіїв суржиків, що мешкають на території Сумської області. Маркерами етномовної ідентифікації слугують топоніми, назви мови

/ мов, етноніми, авто- і гетеростереотипи, емоційно-оцінні епітети, займенники *я (ми), він (вони), наше – їхнє* тощо. Окрім цього, використовується метод моделювання для побудови ідентифікувальних моделей, тобто таких ментальних структур, що відтворюють конструювання етномовної ідентифікації. У мемуарних текстах ідентифікація відбувається на основі реалізації категорії тотожності (у моделях позначається знаком «=»), диференціації (позначається знаком «-»), усвідомлення своєї належності до групи (вказується найменування ідентичності). Зовнішня ідентифікація має позначку «<=>».

Матеріал дослідження. З-поміж зібраних мовних біографій (усього 114) виокремлено 36 респондентів старшого віку (від 60 років і старше), з яких 16 чоловічих і 20 жіночих. За показниками «етнічна належність» і «рідна мова» 32 респонденти – українці з рідною українською мовою (Уу), 4 – українці з рідною російською мовою (Ур). Утім аналіз досліджуваного матеріалу дозволив виокремити 19 мовних мемуарів, де виявлено маркери «додаткової» ідентичності. Розгляньмо детальніше, як ідентифікують себе суржикомовці, вказуючи, що їх вирізняє з-поміж інших українців.

1. «Хохли» («хахли»). Словники подають такі тлумачення слова *хохол* – «заст., розм. Зневажлива назва українця» [10, т. 11, с. 134]. Похідні *хохлушка* – «заст., розм. Жін. до *хохол*» [10, т. 11, с. 134], *хохлацький* – «заст., розм. Прикм. до *хохол*» [10, т. 11, с. 134]; *хохол* (ж. *хохлушка*) – «зневажливо-іронічна назва українця (українки)» [4, с. 623].

Як відомо, і в українській, і в російській мовах функціонують оцінні етноніми із знижено-розмовним або зневажливим позначенням іншого народу, які запозичені з іншої мови: в українській мові російське слово *хахол (хохол)*, у російській мові – українське слово *кацан* (див.: [11, с. 746]).

а) «ми = українська мова = хохли» – «вони = російська мова»

Респондентка, згадуючи про міста, якими подорожувала в радянський час, розповідає про туристичну поїздку до Ленінграда і на запитання інтерв'юера, якою мовою вона там спілкувалася, відповідає:

(1) НГ: обикно¹вен:о / обикно¹вен:о ми ба¹лакали // нас встр¹е¹чала ¹наша / йак ¹й¹й¹ називайе¹ц¹:а / екс¹курсо/со¹водша // з ¹нами / ну / во¹на по¹руск¹'і / ко¹н¹'ешно / ба¹лакала / а ми поук¹раїнск¹'і ж ба¹лакали вс¹'і // і во¹на пон¹'імала нас / хах¹лиў // во¹ни нас / хах¹лиў / вез¹'д¹е пон¹'імайут¹ // (НГ, жінка, 66 р., Уу; народилася і живе в селі Конопотського р-ну, освіта – 7 класів).

«Ми-ідентифікація» здійснюється за допомогою зіставлення носіїв української мови з носіями російської мови. На відміну від лівої гілки ідентифікувальної моделі, яка представлена ланцюгом з трьома компонентами (займенник, назва мови, назва ідентичності), у правій гілці моделі відсутній складник «назва ідентичності». Негативнооцінний етнонім *хах¹ли* використовується як самоназва, що свідчить про зневагу до себе, своєї ідентичності. Повторювана лексема *пон¹'імала, пон¹'імайут¹* слугує з'єднувальною ланкою між двома гілками моделі.

б) «я (ми) = українська мова + російська мова» <=> «хохол (хохли)»

На запитання, якою мовою розмовляло оточення, респондентка відповідає:

(2) КС: ну / йа¹койу? // ти¹йейу // ро¹с¹'їс¹'койу і укра¹йі... // ми // йак нас називали? // хах¹ли чі йак нас звали? // йа не знайу йак // йа¹койу // ну / йа¹ка? // во¹на ў нас же не чісто укра¹йін¹'с¹'ка? // (КС, жінка, 71 р.; Уу; народилася в селі Сумського району, 32 р. живе в м. Суми, освіта – середня спеціальна).

Українсько-російське змішане мовлення (*ро¹с¹'їс¹'койу і укра¹йі...; во¹на ў нас же не чісто укра¹йін¹'с¹'ка*) слугує мотиваційним чинником для «Вони-ідентифікації», утім,

хоч її джерело (тобто, хто так назвав) залишається невербалізованим, невизначеним (*чи йак нас звали?*), за умовчанням сприймаються саме росіяни. Прикметно, що дієслово *звати* використовується у формі минулого часу, адже респондент у такий спосіб маркує минуле, радянський період.

Наведемо інший приклад. Респондент, згадуючи, як у радянський час працював на Байконурі, повідомляє:

(3) СО: *хахол / прошу прощ'ен'йя / нерепаній / казали на мене // [сміється] ну / ну / хахол нерепаній // [сміються] ну / на ч'істо ук'раїнск'йй / ро'с'ййск'йй не смо'гу // о'так полу'ч'айец'а / проме'жуток // хахол нерепаній // ну / на // шутка би'ла п'росто // [сміється] (СО, чоловік, 68 р., Уу; народився і живе в селі Недригайлівського р-ну; освіта – середня спеціальна).*

Джерело зовнішньої ідентифікації залишається невизначеним. розмитим (*казали на мене*), проте не виникає сумнівів, що всі з оточення були російськомовними (російська як рідна, російська як мова міжнаціонального спілкування). Звернімо увагу, що зневажливу назву українців, негативна оцінка якої посилюється означенням *нерепаній*, респондент сприймає як жарт. Упродовж інтерв'ю мовець декілька разів повторює оцінний етнонім разом з означенням, щоразу супроводжуючи сміхом, як нам видається, зняковілим, а наприкінці додає: *ну / на // шутка би'ла п'росто //*.

в) «я (ми) = українська мова = хохли» <=> «він = кацап»

Ідентифікація актуалізується в змішаних шлюбах, особливо, якщо така подружня пара живе з батьками або часто з ними спілкується. Наприклад:

(4) ТМ: *у мене з'ат' / кацап // і в'ін / йак йо'му ска'жи шон'і'буд' по'ук'райін'с'к'і / так в'ін ка'же / «хахли ви» // (ТМ, жінка, 79 р., Уу; народився і живе в селі Лебединського р-ну; освіта – середня).*

Специфіка цієї ідентифікувальної моделі полягає в тому, що відбувається подвійна зовнішня ідентифікація: теща розповідає про зятя та наводить цитату, як він ідентифікує тих, хто говорить українською. У правій гілці ідентифікувальної моделі відсутній мовний компонент, який може бути автоматично відновлений на основі гетеростереотипу «*Кацапи говорять російською*».

г) «ми = хохли = українці» – «Росія, Сибір = російська мова»

Респондент, розмірковуючи про репресивні дії радянської влади та її політику русифікації, зазначає:

(5) ВС: *йа т'е'б'е хоч'у ска'зат' / Ро'с'ййа хо'ч'е ору'сит' // о'це ж рево'л'уц'іонери були / то'д'і у'раги на'рода // і ос' // і / і це // ос' // д'вац':ат' гот то'му на'зад / о'це т'іки не слали в С'і'б'і'р' на'ших ха'х'л'й' / ч'ерез те шо ми в'ідо'к'ремилис'а // а так все у'рем'я / шо? // ту'ди слали / і слали // (ВС, чоловік, 70 р., Уу; народився і живе в смт. Краснопілля, освіта – середня технічна).*

Із складників лівої гілки моделі ословлені тільки перші два – займенник *ми* і назва ідентичності *хохли*, що ж до третього компонента – *українці*, то він представлений опосередковано фразою *ч'ерез те шо ми в'ідо'к'ремилис'а*. У моделі мовний компонент також міститься тільки в одній з двох гілок і репрезентований дієсловом *ору'сит'*. Логічно припустити, що інший компонент – «українська мова».

2. «Суржики» («суржікі»). Суржик – «1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші. 2. *перен., розм.* Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» [10, т. 9, 854].

«Словарь української мови» Б. Грінченка подає таке тлумачення: «1) Змішаний зерновий хліб або борошно з нього, напр. пшениця з житом, жито з ячменем, ячмінь з

вівсом. 2) Людина змішаної раси. *Се суржик: батько був циган, а мати дівка з нашого села*» [9, т.4, с. 231]. Як бачимо, одне з ЛСВ позначає людину.

а) «ми = суржики»

Респондент відповідає на запитання, чи розуміє він українську мову, коли, наприклад, слухає радіо, дивиться телебачення:

(6) КФ: *а ми суржики // ми / врод'ї так / догадуємс' / ну / пон'їмаєм / де шо // у нас же буў спец'їал'но перевод // от // з ук'раїн'с'кого на рус:кїї / з рус'кого на ук'раїнкїї //* (КФ, чоловік, 73 р., Уу; народився у селі Лебединського району, у м. Суми живе 64 роки; освіта – середня спеціальна).

Етномовна «Ми-ідентифікація» відбувається на основі констатації тотожності. Мовний компонент опосередковано представлений дієсловами мислення *догадуємс' / пон'їмаєм*, при цьому перша лексема свідчить про певні труднощі з розумінням. Окрім того, одним з компонентів цієї моделі, так само як і двох наступних, є лексема *суржик*, що містить сему 'мова', а якщо точніше – сему 'нечиста мова'.

б) «ми ≠ хохли» – «ми = суржики»

(7) НГ: *ну / дак ми ж // х'їба ми / мо / хахли? // ми сурж'їк'ї //* (НГ, жінка, 66 р., Уу; народилася і живе в селі Конотопського р-ну, освіта – 7 класів).

«Ми-ідентифікація» виявляється і як заперечення, що оформлене у вигляді запитання (*х'їба ми / мо / хахли?*), і як ствердження, яке є відповіддю на попереднє запитання (*ми сурж'їк'ї*).

в) «я = більшість (на роботі, у транспорті, на ринку) = суржики»

Респондентка, окреслюючи коло повсякденних стосунків (робота, сім'я, транспорт, ринок), одночасно називає і сфери поширення суржику. Прикметно, що відбувається ототожнення мовлення в названих сферах з ідентичністю – «мовлення» = «ідентичність».

(8) БТ: *а шч'ас / а шч'ас бошинст'во на робот'ї разгавар'уйут' так / йак йа / суржики // ў транспорт'ї / суржики // на ринк'є / суржик'ї / в осноўном //* (БТ, жінка, 62 р., Уу; народилася у передмісті Сум, з 20-и років живе безпосередньо у м. Суми, освіта – середня).

Як бачимо, «Я-ідентичність» зливається з «Вони-ідентичністю». Мовний компонент ідентифікувальної моделі представлений дієсловом мовлення *разгавар'уйут'*.

3. «Перевертні». За словником Б. Грінченка, перевертень – це «1) отступник, ренегат; 2) виродок (вівці)» [9, т.3, с. 111]. А «Словник української мови» подає 3 ЛСВ: «1. Людина, що зрадила свої переконання. 2. міф. За народними повір'ями – людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет; нечиста сила, що набрала вигляду когось, чого-небудь. 3. діал. Непородиста, нечистокровна тварина; помісь» [10, т. 6, с. 138]. Тож лексема *перевертень* має антропоморфні та зооморфні ЛСВ.

Респонденти використовують цю лексему як самоназву, здійснюючи у такий спосіб етномовну ідентифікацію.

а) «ми = українська мова + російська мова» = «перевертень»

Етномовна «Ми-ідентифікація» реалізується у формі ототожнення під час відповіді на запитання, якою мовою спілкується респондентка.

(9) НП: *а ў нас перевертен' ми // йе ї рус'ку / рус'ке слово можу у / уно / употребл'ат' / і / і ук'раїн'с'ке // і-і-і // а т'ї / ко'н'ешно ўже ж во'ни // а ти бач' / ко'н'ешно // во'но ж // хех // йа ж не те //* (НП, жінка, 73 р.; Уу, народилася і живе в м. Лебедин, освіта – 7 класів).

Подовжене *i-i-i* мовець використовує для того, щоб зібратися з думками, проте подальше пояснення представлено у вигляді плутаного, незв'язного мовлення. Така мовленнєва поведінка респондента свідчить, з одного боку, про дифузність, розмитість предмета обговорення, а з іншого – про складність цього питання для мовця.

Наведемо інший приклад. Зокрема, респондентка тлумачить слово *перевертні* як українсько-російське змішане мовлення. Очевидно, слово *суржик*, що має аналогічне значення і набуло більшого поширення, воно для респондентки не відоме.

(10) ВД: *от у нас йа'к'ий йе у сел'і йа'зык? // перевертні'і б'іл'ше / і'руск'ий / і'ук'раїнск'ий // у'вес' у'куч'і // о'то так ми разго'вар'уйем //* (ВД, жінка; 1941 р. (71 р.), Ур; народилась і постійно живе у м. Путивль, освіта – 7 класів).

Наведений приклад демонструє, як «Ми-ідентифікація» зміщується в бік характеристики мови, а не етнічної належності.

в) «він – наша мова» ≠ «канап» => «суржик, перевертень»

Респондентка, згадуючи свого покійного чоловіка, конструює його ідентичність:

(11) НГ: *ну-у / йак то'б'і ска'зат' / но вс'о рау'но жу / д'ід же ж // ну / пере'ходиу' на'нашу' мову / а вс'о ро'уно йо'го ж / було йак при'йдут' уже ж йо'го ж' родич'і і'кажут' / «ти вс'о / Саи'іку / у'же не ка'цап // ти у'же не ка'цап у нас / Саи'іку» // по'н'атно? // у'же в'ін' сурж'ік бу'ї теж / 'перевертен' //* (НГ, жінка, 66 р., Уу; народилася і живе в селі Конопського р-ну, освіта – 7 класів).

Зовнішня «Він-ідентифікація» конструюється двопланово: «дружина про чоловіка» і «його родичі, що мешкають в Росії, про нього». Перед нами постає мовна біографія мовця в конденсованому вигляді, яка оприявлює шлях від російської ідентичності, що представлена передусім російською мовою, до російсько-українського змішаного мовлення, що є індикатором втрати первинної ідентичності *у'же не ка'цап* і набуття нової *у'же в'ін' сурж'ік бу'ї теж / 'перевертен' //*.

На завершення звернімо увагу на одну мовну біографію (респондентка НГ, див. приклади 1, 7, 11), текст якої віддзеркалює процес пошуку ідентичності: «Ми-ідентичність» – *нас / хах'лиу' (1); х'і'ба ми / мо / хах'ли? // ми' сурж'ік'і (8);* «Він-ідентифікація» – *у'же в'ін' сурж'ік бу'ї теж / 'перевертен' (12)*. Респондентка, інтуїтивно намагаючись розрізнити три ідентичності, неочікувано (мабуть, навіть і для себе) поєднує їх. Як наочно демонструють наведені висловлення, спостерігаються ознаки *дифузної ідентичності*, адже вибір ідентичності респонденти здійснили, але результат цього вибору розмитий. Ознаки *двоїстої ідентичності* зумовлені тим, що респонденти усвідомлюють, що їх мовлення становить суміш двох мов – української та російської. Як результат маємо деформовану додаткову ідентичність (**хохол, суржик, перевертень**), яка впливає на основну – **українець**.

Висновки. Отже, у результаті дослідження виявлено окремі ідентифікувальні моделі, що репрезентують три різновиди додаткової етномовної ідентичності (хохли, суржик, перевертні), яка має ознаки двоїстої та дифузної ідентичностей та накладається на основну ідентичність – українці. Конструювання ідентичності здійснюється завдяки категоризації ідентифікувальних понять **хохол, суржик, перевертень**, об'єднувальним маркером для яких виступає українсько-російське змішане мовлення, що розмиває, деформує українську ідентичність. Мовленнєвими засобами конструювання етномовної ідентичності в текстах мовних біографій стали назви мов, етноніми, зокрема й оцінні, які є конститuentами авто- і гетеростереотипів, емоційно-оцінні епітети, а також слова *я (ми), він (вони), своє – чуже, наше – їхнє* тощо. Представлені результати мають попередній характер і не дозволяють робити широкі

узагальнення, а лише вказують на окремі тенденції, які потребують підтвердження у подальшому.

Література

1. Брага І. І. Мовна особистість носія українсько-російського суржику в його мовних автобіографіях. *Вісник Донецького університету. Науковий журнал. Серія Б (гуманітарні науки)*. Вінниця. 2014. № 1–2. С. 32–39.

2. Брага І. І. Сучасний стан соціолінгвістичної термінології (до постановки проблеми). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. Вип. 20 (1)*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний ун-т імені Олеся Гончара, 2014. Т. 22. № 11. С. 22–32.

3. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2015. Вип. 6. С. 60–69.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

5. Культурологія : енциклопедичний словник / М. П. Альчук, Ф. С. Бацевич, І. М. Бойко; за ред. В. П. Мельника. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2013. 508 с.

6. Михальчук О. Етномовна спільнота: соціолінгвістичні параметри та статус. *Мова і суспільство*. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2013. Вип. 4. С. 33–42.

7. Радевич-Винницький Я. Ідентичність та її мовний компонент у неодномовному суспільстві: українські реалії. *Мова і суспільство*. Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2011. Вип. 2. С. 101–113.

8. Словарь социолингвистических терминов / отв. ред. В. Ю. Михальченко. Москва : Ин-т языкознания РАН. Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям, 2006. 312 с.

9. Словарь української мови : в 4-х т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958–1959.

10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

11. Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 744–746.

12. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. Київ : Основи, 1998. 709 с.

13. Шумарова Н. П. Етномовна ідентифікація з погляду соціолінгвістики. *Життя – у слові* : зб. наук. пр. на пошану акад. В. М. Русанівського. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. С. 353–359.

14. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / пер. с англ. 2-е изд. Москва : Флинта : МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.

References

1. Braha, I. I. (2014), *The Ukrainian-Russian surzhyk speaker's language personality in her linguistic biographies* [*Movna osobystist nosiya ukrayinsko-rosijskoho surzhyku v joho movnykh avtobiohrafyakh*], *Visnyk Doneczkoho universytetu. Naukovyi zhurnal. Seria B (humanitarni nauky)*, Vinnycya, № 1–2, pp. 32–39.

2. Braha, I. I. (2014), *The modern state of the sociolinguistic terminology (to the problem statement)* [Suchasnyi stan sociolinhvistychnoi terminolohii (do postanovky problemy)], Visnyk Dnipropetrovskoho universytety. Seria: Movoznavstvo. Vyp. 20 (1). Dnipropetrovskiyi nacionalnyi un-t imeni Olesya Honchara. Dnipropetrovsk, T. 22. № 11, pp. 22–32.

3. Honcharova, M. (2015), *The role of language in identity types framing. Language and society* [Rol movy u formuvanni riznovydiv identychnosti], Lvivskiyi nacionalnyi un-t imeni Ivana Franka, Lviv, Issue 6, pp. 60–69.

4. Zhajvoronok, V. V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnoculture : dictionary-directory* [Znaky ukrajins'koyi etnokultury : slovnyk-dovidnyk], Dovira, Kyiv, 703 p.

5. *Culturology : encyclopedic dictionary* (2013) [Kulturolohiya : encyklopedychnyi slovnyk] / M. P. Alchuk, F. S. Bacevych, I. M. Boiko; ed. by V. P. Melnyka, Lvivskiyi nacionalnyi un-t imeni Ivana Franka, Lviv, 508 p.

6. Mykhalchuk, O. (2013), *Ethnolinguistic community: sociolinguistic parameters and status* [Etnomovna spilnota: sociolinhvistychni parametry ta status], Language and society, Lvivskiyi nacionalnyi un-t imeni Ivana Franka, Lviv, Issue 4, pp. 33–42.

7. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1997), *Identity and its linguistic component in heterogeneous society: Ukrainian reality* [Identychnist ta yiyi movnyi component u neodnomovnomu suspilstvi: ukrajinski realiyi], Language and society, Lvivskiyi nacionalnyi un-t imeni Ivana Franka, Lviv, Issue 2, pp. 101–113.

8. *A dictionary of sociolinguistics*, (2006), [Slovar sociolingvisticheskikh terminov] / ed. by V. Ju. Mikhalchenko, In-t jazykoznanija RAN. Nauchno-issledovatel'skij centr po nacionalno-jazykovym otnoshenijam, Moscow, 312 p.

9. *Dictionary of the Ukrainian language : in 4 volumes* (1958–1959) [Slovar ukrajinskoyi movy v 4 t.] / Comp. by B. Hrinchenko, Vyd-vo Akademiyi nauk Ukrajinskoyi RSR, Kyiv.

10. *Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes* (1970–1980) [Slovnyk ukrajinskoyi movy : v 11 t.] / AN URSS. In-t movoznavstva; ed. by I. K. Bilodid, Naukova Dumka, Kyiv.

11. Taranenko, O. O. (2004), *Ukrainian-Russian language contacts* [Ukrayinsko-rosijski movni kontakty], *Ukrayinska mova. Encyklopediya* / redkol. : V. M. Rusanivskiyi, O. O. Taranenko (spivholovy), M. P. Zyabluk ta in. 2-e vyd., vypr. i dop. Ukr. encykl. im. M. P. Bazhana, Kyiv, pp. 744–746.

12. Freud, S. (1998), *Introduction to psychoanalysis* [Vstup do psykhoanalizu] / transl. from German, Основи, Kyiv, 709 p.

13. Shumarova, N. P. (2011), *Ethno-linguistic identification from the sociolinguistics point of view* [Etnomovna identyfikaciya z pohlyadu sociolinhvistyky], *Zhyttya – u slovi : zb. nauk. pr. na poshanu akad. V. M. Rusanivskoho*, Vyd. dim Dmytra Buraho, Kyiv, pp. 353–359.

14. Erikson, H. E. (2006), *Identity: Youth and Crisis* [Identychnost: junost i krizis] / transl. from Engl. Second ed., Flinta : MPSI : Progress, Moscow, 352 p.

И. И. Брага,

*Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренко,
кафедра украинского языка и литературы*

ЭТНОЯЗЫКОВАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ НОСИТЕЛЕЙ СУРЖИКА

С целью анализа этноязыковой идентификации носителей суржика – жителей Сумской области – задействован метод языковых биографий, а также метод дискурсивного анализа и метод моделирования. Выявлены идентифицирующие модели, репрезентирующие дополнительную этноязыковую идентичность с присущими ей чертами двойной и диффузной идентичностей, которая наслаивается на основную идентичность – украинцы.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, этноязыковая идентификация, суржик, носители суржика.

I. I. Braha,

*A. S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy,
Department of Ukrainian Language and Literature*

ETHNOLINGUISTIC IDENTIFICATION OF THE SURZHYK SPEAKERS

The current research is aimed at the ethnolinguistic identification of the surzhyk speakers living in the Sumy region. Hence the object of research is identification as itself, and the subject is ethnolinguistic identification of the surzhyk speakers.

The papers tries to clarify the essence of the notions «identity», «identification», «self-identification» and to determine their relationship.

The method of linguistic biographies was the main method of collecting the sociolinguistic information. The method of discursive analysis is used to analyze the data received. The ethnolinguistic identification is determined with the whole set of utterances collected from the texts of the linguistic biographies the surzhyk speakers have. Further still the modelling method is used to construct identification models, i. e. mental structures reconstituting the constructing of ethnolinguistic identification. In the texts of memoirs, the identification is taking place on the basis of implementing the categories of the sameness, differentiation, recognition of one's own falling into the group.

The article detected separate identification models representing three kind of additional ethnolinguistic identity (*khokhols, surzhyks, perevertens*) having some characteristic of the binary (the respondents see that their speech is a mixture of two languages, i. e. of Ukrainian and Russian) and diffusional (the respondents selected their identity but the result of that selection is diffusive) identities and superimposed on the principal identity, i. e. Ukrainians. The identity construction is exercised with the categorization of the identity notions *khokhol, surzhyk, pereverten* having the Ukrainian-Russian mixed speech diffusing and deforming the Ukrainian identity as their unifying markers. The names of the languages, evaluative ones also in particular, which are constituents of the auto- and heterostereotypes, emotional-evaluative epithets, and the words *ya (my), vin (vony), svoie – chuzhe, nashi – yikhne* became the speech means to construct the ethnolinguistic identity in the texts of linguistic biographies.

The results obtained are preliminary and do not enable wide generalizations, they only highlight certain trends requiring further corroborations.

Key words: identity, identification, ethnolinguistic identification, surzhyk, surzhyk speakers.

Н. А. Гайдук,*канд. філол. наук,**Маріупольський державний університет,**старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу*

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо особливостей структури мовної та концептуальної картин світу. У роботі зацентровано увагу на існуванні загального та специфічного в мові. Розглянуто роль культури у формуванні та еволюції національних картин світу та вплив національної мови на формування світогляду мовця. Проблему національної специфіки мови проаналізовано не лише з погляду співвідношення мови і мислення, мови і дійсності, але і з погляду співвідношення мови і культури, їх взаємодії і взаємовпливу. Культуру у дослідженні представлено як складний феномен, у рамках якого закріплені особливості пізнання дійсності тією або іншою лінгвокультурною спільнотою. Мовна картина світу розглядається як одна з основних складових культури та як засіб передачі лінгвокультурних особливостей.

Ключові слова: концепт; культура; концептуальна картина світу; мислення; мовна картина світу; мовна модель; національна специфіка мови.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Наразі у лінгвістиці існує декілька достатньо розроблених концепцій мовної картини світу (МКС). Загальним елементом усіх цих концепцій є трактування МКС як особливо організованої моделі людських знань, утіленої в мовних одиницях. Ми дотримуємося загальноприйнятої нині думки, що МКС є результатом інтерпретації навколишнього світу людською свідомістю і тому залежить і від особливостей людського мислення, і від специфіки об'єктивного світу.

Концептуальна картина світу (ККС) ґрунтується на спільності законів людського мислення, а МКС робить можливим збереження і передачу національної специфіки сприйняття дійсності. Слідом за іншими дослідниками, ми визнаємо безпосередній зв'язок МКС та ККС, а точніше, з її найвним варіантом. Цей зв'язок виражається в тому, що елементи МКС служать засобом експлікації елементів найвної картини світу і формуються за спільним із ними природним принципом категоризації.

Існування різних поглядів щодо особливостей структури картин світу, наявності / відсутності взаємозв'язку мови, культури та національної специфіки мови у поняттях МКС та ККС, відсутність чіткого тлумачення поняття «картина світу» свідчать про складність досліджуваного явища, необхідність ґрунтовного вивчення питання про співвідношення загального і специфічного в мові та таким чином зумовлюють актуальність дослідження.

Аналіз досліджень проблеми. Поняття «картина світу» належить до фундаментальних наукових понять, дослідження якого сягають вивчення питань про специфічність окремих мов як складових національних культур. Проблемами теоретичного обґрунтування картин світу в різних аспектах займалися такі мовознавці, як Я. Анусевич, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, І. Бодуен де Куртене, Р. Будагов, Г. Брутян, Л. Вайсгербер, А. Вежбицька, Є. Верещагін, Р. Гжегорчикова,

В. фон Гумбольдт, В. Звегинцев, Ю. Караулов, Г. Кардела, А. Кожибський, В. Костомаров, О. Кубрякова, Д. Лихачов, П. Лозовський, М. Лютер, М. Мазуркевич-Бжозовська, В. Маслова, І. Мачкевич, Л. Мікешина, Ч. Осгуд, Р. Павільоніс, Г. Палмер, З. Попова, В. Постовалова, Т. Радзієвська, Е. Рош, Е. Сепір, І. Срезневський, Й. Стернін, В. Телія, М. Толстой, Б. Уорф, Р. Фрумкіна, Т. Цив'ян, Н. Шведова та інші.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі поглядів провідних лінгвістів на особливості структури мовної та концептуальної картин світу. Поставлена мета унеобхіднює вирішення наступних **завдань**: зіставлення загального і специфічного в мові, дослідження ролі культури у своєрідності національних картин світу, аналіз впливу національної мови на формування світогляду окремого мовця.

Об'єкт дослідження – мовна картина світу як одна з основних складових національної культури, **предмет** – засоби передачі лінгвокультурних особливостей окремого народу у національній мові.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Основні теоретичні положення про специфічні риси в іменуванні світу, що багато в чому визначили подальший розвиток мовознавства, були запропоновані В. фон Гумбольдтом. Дослідник значну увагу приділяв пошукам вирішення питання про те, що забезпечує єдність людей як інтелектуальних істот і про причини величезної різноманітності національних мов. Для В. фон Гумбольдта інтегрувальним фактором виступала людська мова. І для пояснення того факту, що, не зважаючи на спільність основ людської свідомості, кожен народ виражає свої думки специфічним чином, В. фон Гумбольдт пропонує гіпотезу про вплив на мову «духу народу»: «У мові зафіксований увесь національний характер... Різні мови є для націй органами їх оригінального мислення» [6, с. 303–304]. Отже, мова формується під впливом національної духовної культури народу, і тому кожна мова унікальна. У свою чергу, на думку В. фон Гумбольдта, мова впливає на мислення мовців, оскільки «інтелектуальна діяльність, абсолютно духовна... за допомогою звука матеріалізується у мовленні й стає доступною для чуттєвого сприйняття» [6, с. 75]. Учений пов'язує проблему національної мови з проблемою співвідношення мови і мислення, підкреслюючи, що провідна роль належить мові. Мислення, за В. фон Гумбольдтом, національно детерміноване. На думку вченого, людина, засвоюючи мову, одночасно засвоює і національний погляд на світ.

У США, незалежно від В. фон Гумбольдта, також з'явилися подібні концепції. Так, Е. Сепір зауважував на залежності процесу людського пізнання від мови: «Люди живуть не лише в об'єктивному світі речей і не лише у світі суспільної діяльності, як зазвичай вважається; вони значною мірою перебувають під впливом тієї конкретної мови, яка є засобом спілкування для цього суспільства» [10, с. 114]. Дійсність, на думку Е. Сепіра, значною мірою несвідомо будується на основі мовних норм. Він вважає, що ми бачимо, чуємо і сприймаємо так чи інакше ті або інші явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства передбачають цю форму вираження. За Е. Сепіром, мислення також є невіддільним від вербальної форми й залежить від неї, мова є певною системою категорій, відповідно до якої ми сприймаємо навколишній світ. За переконаннями вченого, тільки у момент свого виникнення мова і її форми визначалися досвідом, результатами взаємодії людини з навколишньою дійсністю. Згодом уже система мови визначає процес нашого сприйняття дійсності [10]. Е. Сепір, як і В. фон Гумбольдт, також говорить про залежність національної свідомості від системи мови. Дослідник стверджує, що мова

створює свою особливу реальність, він порівнює мову із «системою координат», яка забезпечує орієнтацію у навколишньому світі [7, с. 134].

Думку про те, що світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості, розвиває американський дослідник Б. Уорф, який зазначає, що ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття і розподіляємо значення так, а не інакше в основному тому, що ми учасники певної угоди, укладеної подібною системою. Цю думку Б. Уорф згодом покладає в основу принципу лінгвістичної відносності: «Ми стикаємося... з новим принципом відносності, який свідчить, що схожі фізичні явища дозволяють створити схожу картину всесвіту тільки за схожості, або, принаймні, за співвіднесеності мовних систем» [14, с. 174–175].

В американській лінгвістиці на основі принципу лінгвістичної відносності створено теорію примітивних мов, згідно з якою мовам з більш елементарною структурою відповідають нижчі рівні розвитку мислення народів-носіїв таких мов. Провідною ідеєю принципу лінгвістичної відносності є неможливість точного перекладу з однієї мови на іншу та навіть неможливість взаєморозуміння між людьми різних національностей. Крім того зазначимо, що якщо система мови впливала б на процес людського мислення, то неможливий був би розвиток науки і культури.

Польський дослідник, засновник філософії загальної семантики, ще одного напряму, що розвивав погляди В. фон Гумбольдта, А. Кожибський писав, що кожна мова, маючи структуру, за самою своєю природою відбиває в цій структурі світ так, як він розумівся тими, хто розвивав мову [1, с. 271].

Наразі у західній лінгвістиці положення про існування загальних основ людського мислення стало загальновизнаним. На основі експериментальних даних Ч. Осгуд стверджує: «Сучасні порівняльні дослідження з психолінгвістики доводять, що хоча мови проявляють явну унікальність у фонології, граматиці й семантиці, яка робить їх незрозумілими для носіїв інших мов, на глибинному рівні вони демонструють наявність універсалій, які роблять можливим переклад з однієї мови на іншу» [17, с. 4].

А. Вежбицька, одна з видатних польських дослідниць семантики та питань про існування універсальних категорій свідомості, автор теорії семантичних примітивів, поділяє погляд на існування мовних універсалій: «Мови і культурні системи значною мірою відрізняються одна від одної, але існують семантичні й лексичні універсалії, що вказують на загальний понятійний базис, на якому ґрунтуються людська мова, мислення і культура... а специфічні для мов конфігурації цих примітивів відбивають різноманітність культур» [4, с. 297].

На наш погляд, теорія семантичних примітивів як інтеграційний підхід має велике значення, оскільки дозволяє визначити суть національної специфіки мов, що існує за спільних законів людського мислення. Теорія семантичних примітивів корегує принцип лінгвістичної відносності Уорфа, оскільки дає принципове теоретичне обґрунтування можливості перекладу з однієї мови на іншу.

Досить поширеним напрямом в американському мовознавстві є культурна лінгвістика. Теоретичну основу цього напряму сформували погляди Е. Сепіра і Б. Уорфа. Головним постулатом цього напряму виступає думка про існування між людською свідомістю і дійсністю проміжного світу, що є особливою моделлю реального світу. Цей особливий світ в американській традиції, наслідуючи Б. Уорфа, прийнято називати поглядом на світ (за сучасною термінологією – мовна картина світу).

Г. Палмер підкреслює внутрішню складність цього поняття, та, на відміну від старших представників американської антропології, не абсолютизує роль мови в цих взаємовідносинах. Мова, – на думку Г. Палмера, – могла би повністю детермінувати погляд на світ у такій культурі, де були б відсутні інші засоби вираження і комунікації. Проте такої культури, на думку вченого, не існує [18, с. 291].

У вітчизняній лінгвістиці другої половини ХХ століття у зв'язку із критикою теорії лінгвістичної відносності, розробленої американським дослідником Б. Уорфом, проблема національно-культурної специфіки мови отримала новий поштовх до розвитку. В. Звєгинцев у статті «Теоретико-лінгвістичні передумови гіпотези Сепіра-Уорфа» вказує на принципові помилки цієї теорії. Він пише, що мова є похідною від свідомості та від мислення, мова не робить визначального впливу на процес мислення. Розходження у мовах, на думку дослідника, пояснюються, по-перше, конкретними матеріальними і соціальними умовами існування цих мов; по-друге, особливостями людської свідомості й мислення; по-третє, конструктивними особливостями і законами функціонування самих мов. Спільність основних категорій людського мислення забезпечують саме універсальні особливості людської свідомості: «У різних формах люди мислять про одне і те саме» [7, с. 129].

Г. Брутян, піддавши критиці теорію лінгвістичної відносності, запропонував, у свою чергу, теорію лінгвістичної додатковості. В основі цієї теорії покладено постулат, що в основі пізнання лежить загальна для усього людства логічна модель, а «через вербальні образи і мовні моделі відбувається додаткове бачення світу. Лінгвістичне моделювання світу поєднується з логічним його відображенням, створюючи передумови сприйняття більш повної та всебічної картини навколишньої дійсності» [2, с. 57]. Таким чином, вітчизняні лінгвісти обґрунтували наявність у мислення універсальних, загальнолюдських основ, які не можуть бути обумовлені системою мови.

Сама проблема національної специфіки мови пов'язана не лише з питаннями співвідношення мови і мислення, мови і дійсності, але і з проблемою співвідношення мови і культури, їх взаємодією і взаємовпливом.

Думки про роль культури і світогляду народу у процесі розвитку мови було відображено в роботах багатьох мовознавців різних епох. І. Срезневський писав, що уявити народ і мову один без одного неможливо [11, с. 16–17]. Р. Будагов пояснював національну специфічність мови соціальними умовами існування народу і зазначав, що будь-яка національна мова – це не лише певна система позначень, але і результат своєрідного відображення всієї діяльності людей, які говорять даною національною мовою [3, с. 49].

Один з основоположників вітчизняної етнолінгвістики М. Толстой говорив про те, що мова може розглядатися як знаряддя культури і може описуватися через ознаки, загальні для усіх явищ культури, а з іншого боку, мова і культура – це незалежні, автономні семантичні системи [13, с. 36]. В. Телія також визнає нерозривний зв'язок мови і традиційної культури за визначальної ролі останньої [12]. Слідом за більшістю дослідників, ми визнаємо наявність у мислення універсальних загальнолюдських основ, національну ж своєрідність мов вважаємо обумовленою конкретно-історичними умовами та зв'язком мови й культури, та наголошуємо на визначальній ролі культури у формуванні національної своєрідності.

Одним з основних понять у сучасних дослідженнях, присвячених взаємозв'язку мови і культури та національної специфіки мови, виступає поняття мовної та концептуальної картин світу. Мовна картина світу (МКС) інтерпретує дійсність, з якою стикається людина, і регулює людську поведінку відносно до цієї дійсності. Мислення

людини нерозривно пов'язане з процесом категоризації. Р. Фрумкіна визначає цей процес як акт віднесення слова (об'єкта) до групи. Розрізняють первинну категоризацію – групування окремих екземплярів у класи, та узагальнювальну категоризацію – групування класів у надкласи. І. Мачкевич вказує на значну роль, яку грає категоризація у процесі пізнання: «Основна мета категоризації – зменшення роздробленості світу... Категоризація представляє людині світ спрощеним і знерухомленим, пристосованим до пізнавальних здібностей людини» [16, с. 52–53].

Розрізняють дві моделі категоризації: логічну і природну. Логічна модель категоризації ґрунтується на визнанні об'єктивно існуючої впорядкованості навколишньої дійсності. Тому передбачається, що логічні категорії лише відбивають порядок світу. Кожну логічну категорію утворюють об'єкти (явища), що мають певний набір суттєвих властивостей. Цей набір є обов'язковим для всіх представників цієї категорії. Він відрізняє одну категорію від іншої. Кожен об'єкт може або однозначно належати до певної категорії, або так само безперечно до неї не належати. Тому категорії мають чіткі межі, які принципово не підлягають зміні.

Дефекти цієї моделі виявилися, коли підтвердилося, що існують такі поняття, для яких ми не можемо знайти визначальних властивостей, характерних усім десигнатам. Тому виникла модель природної категоризації, основоположником якої є французький психолог Е. Рош. Члени природної категорії не є рівноправними. У них виділяються особливі об'єкти – психологічні центри категорії (прототипи) [13]. Існування природної категорії обумовлене сукупністю властивостей, характерних для її прототипу – найрепрезентативнішого представника. Менш репрезентативні представники в тому або іншому ступені схожі з прототипом, тобто мають спільну з ним одну або декілька властивостей. Природні категорії внутрішньо неоднорідні, їх межі є відкритими, і категорії можуть постійно розширюватися. Перевага моделі природної категоризації полягає в тому, що людська свідомість не втрачає своєї активності та впливає на процес категоризації. Ця теорія має вагомe методологічне значення. Г. Кардела зазначає, що завдяки виокремленню природних категорій, що спираються на теорію прототипів, дослідники отримують досконале знаряддя для вивчення проблем, пов'язаних з «неточністю мови» [15, с. 37]. Наразі вже не викликає сумніву той факт, що мова є явищем складним, суперечливим, і тому його категорії не можуть розглядатися як щось незмінне. Модель природної категоризації, таким чином, надає можливість виявити ту приховану систему, яка є основою мовного знання. Поява в науковому вжитку поняття «природна категорія» дозволило лінгвістам виявити основні одиниці, з яких складається МК. Цими одиницями виступають саме природні мовні категорії, представлені семантичними полями. Так, про картину світу дозволяють судити не стільки окремі слова, скільки принципи групування і класифікації понять, що знаходять формальне вираження в мові.

Необхідно звернути увагу на ще одну проблему, пов'язану з розрізненням наукової і ненаукової концептуальної картини світу (ККС). Л. Мікешина визначає наукову КС як предметне знання, що складається з різних форм: фактів, принципів, законів, гіпотез і теорій [9, с. 62]. Під наївною КС розуміються найчастіше реальні уявлення про світ і людину, властиві членам цієї культурно-історичної спільноти на певному етапі її розвитку, які є необхідною когнітивною основою адаптації до світу.

Очевидно, що наївна КС становить основу КК. У філософських роботах поняття наукової КС детально розробляється у зв'язку з проблемою світогляду. При цьому більшість дослідників вважають наукову КС частиною культури, особливою формою ККС, бо наукова КС являє собою не більше ніж науковий аспект загальної культурно-

історичної КС. Отже, наукова КС так само, як і наївна КС, є частиною КК. Категорії наукової КС мають найчастіше вербальне втілення. Наївна КС ставить перед собою конкретні цілі орієнтації і успішної діяльності у світі. Її центр – людина, її здібності та потреби, її сприйняття світу. Наукова КС націлена на пізнання об'єктивної реальності, світу такими, якими вони є безвідносно до людини. В основі наукової КС лежить процес логічної категоризації, а в основі наївної КС – процес природної категоризації.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, концептуальна картина світу – це глобальна цілісна система універсальних понять про сукупність реалій довкілля, що знаходиться у розпорядженні індивіда. ККС засобами мови перетворюється у мовну. Мовна картина світу – відображення в мові ККС та мовні засоби вираження знань про неї.

Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина світу універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не лише спільні знання, а й своєрідність бачення світу. Концептуальна картина світу й мовна різняться засобами створення: ККС використовує концепти, МКС – мовні одиниці.

Саме у мові узагальнюються результати чуттєвого пізнання. А наукова КС відповідає більш високому – теоретичному – рівню пізнання. У ній піддаються вторинній обробці за законами формальної логіки поняття, виражені в мовній формі.

У сучасному мовознавстві зв'язок мислення, мови і культури визнається більшістю дослідників. Культура є складним феноменом, у рамках якого розрізняють традиційний, масовий і елітарний компоненти. У аспекті вивчення національної специфіки найбільший інтерес представляє традиційна культура, у матеріальних і духовних творах якої закріплені особливості пізнання дійсності тією або іншою лінгвокультурною спільнотою. Мовна картина світу, як одна з основних складових культури, є одним із засобів передачі цих особливостей. Не зважаючи на значну кількість наукових розвідок, питання про взаємозв'язок «мова – культура», про роль національної специфіки мови залишаються актуальними, відкритими й дискусійними та потребують подальших досліджень.

Література

1. Брутян Г. А. Теория общей семантики. Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1989. 319 с.
2. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира-Уорфа. Ереван : «Луйс», 1998. 66 с.
3. Будагов Р. А. Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени. М. : Наука, 1978. 248 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : Пер. с англ. М. : Рус. словари, 1996. 416 с.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : Пер. с англ. М. : Языки рус. культуры, 1999. 776 с.
6. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию : Пер. с нем. М. : Прогресс, 1984. 397 с.
7. Звегинцев В.А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа. *Новое в лингвистике : Сб. статей.* Вып. 1. М. : Изд. иностр. лит., 1960. С. 113–134.
8. Касевич В. Б. Буддизм. Картина мира. Язык. СПб. : Петрополис, 1996. 267 с.
9. Микешина Л. А. Научная картина мира как мировоззренческая форма знания. *Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект : Сб. научн. тр.* Киев : Наук, думка, 1983. С. 62–79.

10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : Пер. с англ. М. : Прогресс, 1993. 654 с.
11. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. М. : Учпедгиз, 1999. 135 с.
12. Телия В. Н. Русская фразеология : семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты. М. : Языки рус. культуры, 1996. 288 с.
13. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М. : Языки рус. культуры, 1995. 375 с.
14. Уорф Б. Наука и языкознание : Пер. с англ. *Новое в лингвистике*. Вып. 1. М. : Изд. иностр. лит., 1960. С. 173–178.
15. Kardela H. Ogdena i Richardsa trojkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna. *Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartminkiego*. Lublin : UMCS, 1999. S. 15–39.
16. Mackiewicz J. Kategoriezacja a językowy obraz świata. *Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartminkiego*. Lublin : UMCS, 1999. S. 47–57.
17. Osgood Ch. E., May W. H., Miron M. S. Cross-cultural Universals of Affective Meaning. Urbana : University of Illinois Press, 1975. 486 p.
18. Palmer G. B. Toward a theory of cultural linguistics. Austin : University of Texas Press, 1999. 348 p.

Referenses

1. Brutjan, G. A. (1989), *Theory of General semantics [Teorija obshhej semantiki]*, Izd-vo AN Arm. SSR, Erevan, 319 p.
2. Brutjan, G. A. (1998), *The Sepir-Wharf Hypothesis [Gipoteza Sepira-Uorfa]*, «Lujs», Erevan, 66 p.
3. Budagov, P. A. (1978), *The struggle of ideas and trends in the linguistics of our time [Bor'ba idej i napravlenij v jazykoznanii nashego vremeni]*, Nauka, Moskva, 248 p.
4. Vezhbickaja, A. (1996), *Language. Culture. Knowledge [Jazyk. Kul'tura. Poznanie]*, Rus. slovari, Moskva, 416 p.
5. Vezhbickaja, A. (1999), *Semantic universals and description of languages [Semanticheskie universalii i opisanie jazykov]*, Jazyki rus. kul'tury, Moskva, 776 p.
6. Gumbol'dt, V. fon, (1984), *Selected works on linguistics [Izbrannye trudy po jazykoznaniju]*, Progress, Moskva, 397 p.
7. Zvegincev, V. A. (1960), *Theoretical and linguistic background of the Sepir-Wharf hypothesis [Teoretiko-lingvisticheskie predposylki gipotezy Sepira-Uorfa]*, *Novoe v lingvistike* : Sb. statej., Moskva, Vyp. 1, Izd. inostr. lit., pp. 113–134.
8. Kasevich, V. B. (1996), *Buddhism. World picture. Language [Buddizm. Kartina mira. Jazyk]*, Petropolis, SPb, 267 p.
9. Mikeshina, L. A. (1983), *Scientific picture of the world as a worldview form of knowledge [Nauchnaja kartina mira kak mirovozzrencheskaja forma znanija]*, *Nauchnaja kartina mira. Logiko-gnoseologicheskij aspekt* : Sb. nauchn. tr., Nauk, dumka, Kiev, pp. 62–79.
10. Sepir, Je. (1993), *Selected works on linguistics and cultural studies [Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kul'turologii]*, Progress, Moskva, 654 p.
11. Sreznevskij, I. I. (1999), *Thoughts on the history of the Russian language [Mysli ob istorii russkogo jazyka]*, Uchpedgiz, Moskva, 135 p.
12. Teliya, V. N. (1996), *Russian phraseology : semantic, pragmatic and linguocultural aspects [Russkaja frazeologija : semantiko-pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty]*, Jazyki rus. kul'tury, Moskva, 288 p.

13. Tolstoj, N. I. (1995), *Language and folk culture. Essays on Slavic mythology and ethnolinguistics* [*Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i jetnolingvistike*], Jazyki rus. kul'tury, Moskva, 375 p.

14. Uorf, B. (1960), *Science and linguistics* [*Nauka i jazykoznanie*], Novoe v lingvistike, Izd. inostr. lit., Moskva, Vyp. 1, pp. 173–178.

15. Kardela H. Ogdena i Richardsa trojkať uzupelniony, czyli co bada gramatyka kognitywna // *Językowy obraz swiata / Pod red. J.Bartminkiego*. Lublin : UMCS, 1999. Pp. 15–39.

16. Mackiewicz J. Kategoriezacja a językowy obraz swiata // *Językowy obraz swiata / Pod red. J.Bartminkiego*. – Lublin : UMCS, 1999. Pp. 47–57.

17. Osgood Ch. E. *Cross-cultural Universals of Affective Meaning* / Ch. E. Osgood, W. H. May, M. S. Miron / Urbana : University of Illinois Press, 1975. 486 p.

18. Palmer G. B. *Toward a theory of cultural linguistics/ G. B. Palmer* / Austin : University of Texas Press, 1999. 348 p.

Н. А. Гайдук,

*Мариупольский государственный университет,
кафедра славянской филологии и перевода*

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье проанализированы и обобщены взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно особенностей структуры языковой и концептуальной картин мира. В работе акцентировано внимание на существовании общего и специфического в языке. Рассматривается роль культуры в формировании и эволюции национальных картин мира и влияние национального языка на формирование мировоззрения говорящего. Проблема национальной специфики языка проанализирована не только с точки зрения соотношения языка и мышления, языка и действительности, но и с точки зрения соотношения языка и культуры, их взаимодействия и взаимовлияния. Культура в исследовании представлена как сложный феномен, в рамках которого закреплены особенности познания действительности тем или иным лингвокультурным сообществом. Языковая картина мира рассматривается как одна из основных составляющих культуры и как средство передачи лингвокультурных особенностей.

Ключевые слова: концепт; культура; концептуальная картина мира; мышление; языковая картина мира; языковая модель; национальная специфика языка.

N. A. Gaiduk,

*Mariupol State University,
Department of Slavic Philology and translation*

LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD AS A PART OF NATIONAL CULTURE

The concept of “world picture” refers to fundamental scientific concepts, the research of which leads to the study of the specificity of individual languages as components of national cultures. The article analyzes and summarizes the views of Ukrainian and foreign linguists concerning the language structure and conceptual world pictures peculiarities. The

paper focuses on the existence of general and specific in language. The role of culture in the formation and evolution of national world pictures and the influence of the national language on the formation of the speakers' worldview are reviewed. The problem of national specificity of the language is analyzed not only in terms of the language and thinking, language and reality relation, but also in terms of the correlation of language and culture, their interaction and interplay. Culture is presented in the study as a complex phenomenon, in the framework of which the peculiarities of knowledge of reality are fixed by one or another lingua-cultural community. The existence of different views concerning the peculiarities of the structure of world pictures, the presence / absence of the interrelation of language, culture and national language specifics in the concepts of language and conceptual world pictures, the absence of a clear interpretation of the concept of "world picture" show the complexity of the investigated phenomenon, the need for a thorough study of the question of the correlation of general and specific in the language determine the actuality of the study. The language world picture is considered as one of the main components of culture and as a means of transferring lingua-cultural peculiarities. In modern linguistics the connection of thinking, language and culture is recognized by the majority of researchers. Culture is a complex phenomenon, in the framework in which traditional, mass and elitist components are distinguished. Despite the considerable amount of scientific researches, the question of the relationship between language and culture and the role of national language peculiarity remain relevant, open and controversial and require further research.

Key words: concept; culture; conceptual world picture; thinking; linguistic world picture; language model; national language peculiarity.

УДК 81'36

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181560>

Ю. О. Голоцукова,

канд. філол. наук,

Маріупольський державний університет,

старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу

СУРЖИКІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті на основі розмежування «вищої» компетенції білінгва, розподілено випадки використання суржиків в умовах українсько-російської двомовності на: а) пов'язані з мовною компетенцією; б) пов'язані з комунікативною компетенцією; в) пов'язані з культурною компетенцією. Віднесення випадків використання суржиків до того чи того типу вважаємо умовним, адже в комунікації спостерігаємо лише відносну автономність суто мовних та прагматичних складових. Класифікаційні ознаки кожної описаної нами ситуації невдалої комунікації перехрещуються і накладаються.

Ключові слова: білінгвізм, мовна компетенція, комунікативна компетенція, культурна компетенція, суржик.

Наше дослідження присвячене аналізу особливостей суржикізації сучасної української мови. Глибоке і всебічне вивчення суржикізації сучасної української мови дозволяє нам дослідити вплив суспільно-політичних, соціальних та економічних подій на словотворчі межі сучасного мовознавства, сприяє оволодінню нами словотворчих

засобів мовлення, формуванню нашої мовної та мовленнєвої компетентності, у чому вбачаємо й **актуальність дослідження**.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу особливостей суржикізації сучасної української мови. Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити характерні риси українсько-російського суржику; визначити випадки використання суржиків в умовах українсько-російської двомовності.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі застосовано **комплексну методикау дослідження**. Основними методами аналізу суржику в текстах є комплексний контрастивно-перекладознавчий аналіз із залученням елементів контекстуального, компонентного, трансформаційного аналізів, а також методу словникових дефініцій.

Об'єкт дослідження – особливості процесу суржикізації сучасної української мови. **Предмет дослідження** – суржикізма сучасної української мови.

Теоретичне значення отриманих нами висновків полягає в тому, що в результаті нами були поглиблені і розширені теоретичні уявлення про суржикізма сучасної української мови. **Практичне значення** отриманих висновків у тому, що вони можуть бути використані при підготовці лекцій з сучасної української мови у вишах, а також при вивченні лексики української мови в загальноосвітніх і альтернативних школах.

Наукова новизна роботи вбачається нам у тому, визначені та проаналізовані в роботі випадки використання суржиків в умовах українсько-російської двомовності є певним вкладом у подальше вивчення теми суржикізації сучасної української мови.

Перші наукові роботи, присвячені дослідженню суржику як явища багатопланового, з'явилися в 1990-х роках. Проблематика суржику розглядалася в працях Т. Возняка, Т. Кознарського, Л. Масенко, Я. Поліщук, С. Радчук, О. Рудою, Л. Ставицької, М. Стріхи, С. Товстенко, С. Труба, М. Феллера, О. Шумілова, Л. Біланюк, М. Флаєра, А. Окари й інших учених-мовознавців.

Найважливішими причинами виникнення випадків використання суржиків є деформація практично всіх складників комунікативного акту: психологічних, когнітивних та інших параметрів мовців, контексту і ситуації спілкування, каналів комунікації, засобів мовного коду. Власне мовними перешкодами на шляху до адекватного порозуміння слід вважати ті випадки, коли комуніканти провокують випадків використання суржиків трактуванням мовного знака. Лінгвопрагматичний ракурс передбачає введення в коло досліджень людського фактору. До «провокаційних» факторів випадків використання суржиків можна віднести: відмінності тезаурусів адресанта і адресата, вербальних та невербальних засобів комунікації, комунікативних стратегій тощо. У міжкультурній (білінгвальній) комунікації випадки використання суржиків можуть виникати через відмінності у кодах, наборах прецедентних текстів, характері стратегій, культурно зумовлених сценаріїв. Особливості мовного буття в Україні визначають долучення до мовного аспекту девіативності факторів когнітивного і соціально-психологічного характеру. Тобто комунікативні збої та провали можуть бути спричиненими власне не / недорозуміннями, невірною інтерпретацією тощо, а також небажанням розуміти (комунікативні наміри, тактики, контекст, конситуацію, значення окремих слів і словосполучень тощо), що є соціально-психологічною настановою [4].

Беручи за основу розмежування «вищої» компетенції білінгва, розподіляємо випадки використання суржиків в умовах українсько-російської двомовності на: а) пов'язані з мовною компетенцією; б) пов'язані з комунікативною компетенцією; в) пов'язані з культурною компетенцією. Віднесення випадків використання суржиків до

того чи того типу вважаємо умовним, адже в комунікації спостерігаємо лише відносну автономність суто мовних та прагматичних складових. Класифікаційні ознаки кожної описаної нами ситуації невдалої комунікації перехрещуються і накладаються [6].

З-поміж **випадків використання суржиків, спричинених граматичними помилками**, вирізняємо **суржики, зумовлені фонологічними особливостями мовленнєвих утворень**, які суттєво впливають на комунікацію: – *Куме, ти знаєш, як москалі кажуть на наше пиво? – Як ? – Пі-іва. – Повбивав би...* Специфічне фонологічне оформлення спільнокореневої в двох мовах лексеми може спровокувати конфлікт на мовному ґрунті не внаслідок нерозуміння смислу висловлення, а через так зване «небажання розуміти», яке в контексті аргументується «чужим» звучанням лексеми на позначення відомої реальії.

Найчастотнішими серед мовних помилок в українській мові, яких припускаються здебільшого російськомовні, є *словотвірні*. Поза сумнівом, стихійне словотворення, особливо від основ-кальок, здійснюється в «зоні ризику». У результаті виникають слова, що викликають негативну реакцію у адресата своєю немилозвучністю: *Російськомовна репортерка, намагаючись сподобатися викладачеві Київського університету на прізвище Баран, старанно брала інтерв'ю українською мовою. У розмові з ним після незрозумілих її слів запитала: «На що Ви намекуєте?» Розмова припинилася. Зрозуміло, що крім факторів суто суб'єктивних, міжособистісний конфлікт викликав і невдалий переклад з російської слова намекаете (укр. *натякаєте*). В описаному випадку мовна компетенція мовця корелює з іншим аспектом вивчення збою у комунікації – осмисленням і витлумаченням внутрішньої форми слів, яка відображає прямий зв'язок із денотатом і є, за визначенням О. О. Потєбні, найближчим етимологічним значенням, що містить у собі якусь образну асоціацію. Невключеність до загальноетнічного аперцептивного досвіду або ж гра із внутрішньою формою слова, актуалізація невластивих внутрішній формі конотацій, які «накидають» спільнокореневі чи співзвучні лексеми іншої мови, призводять до неадекватного розуміння.*

До **випадків використання суржиків, спричинених помилками перекладу**, відносимо непорозуміння, пов'язані з низькою мовною компетенцією мовців. Зазвичай двомовні особи припускаються помилок у виборі лексеми з міжмовних пар одного семантичного поля і таких, що мають подібне морфологічне оформлення. В умовах масового українсько-російського білінгвізму досить поширена практика структурного калькування будови лексичних одиниць та семантичного запозичення з однієї мови в іншу: *Зі слів українськомовної респондентки: «Мені завжди смішно, коли говорять, наприклад, «ми прийняли участь». Це баба з печі горішки приймає. Вони ж не розуміють, що досягають цілком протилежного смислу».*

Лексеми споріднених мов вступають у певні формально-сміслові відношення, часто вводячи в оману мовця, який неоднаково компетентний в обох мовах і, зокрема, плутає міжмовні омоніми, значення яких білінгв реконструює, спираючись на форму слова і контекст, та пароніми: *Російськомовна респондентка дуже обурилася, коли пиріжок «с горохом», куплений у кийському магазині, виявився «с орехом», адже на ціннику вона прочитала «пиріжок з горіхом». Можливо, для носія російської мови, який «трохи розуміє» українську, лексема *горіх* (укр.) видається швидше граматичним еквівалентом рос. *горох*, аніж рос. *орех*. Помилковий вибір лексеми з паронімічної пари або одного асоціативного ряду, хоча й не блокує смисл повідомлення, часом слугує «зачіпкою» для повного переосмислення його змісту – у випадку, якщо пресупозиції адресанта й адресата різняться кардинально.*

Випадки використання суржиків, зумовлені неоднозначністю семантичних реляцій, лексичних сигніфікативних значень, словоформ і конструкцій, в одній мові можуть долатися контекстом. Через особливості семантики, розбіжності щодо синонімічних компонентів у багатозначних словах мов, що контактують, мовець або запозичує відсутній в одній з мов семантичний компонент, або механічно й помилково замінює його на семантичний варіант іншої мови, ототожнюючи їх. У білінгва-українця наявні у свідомості стійкі словосполучення, які належать двом мовам, викликають смислові зсуви: *Хлопчик з російськомовної родини ходить у молодші класи української школи. Довго сидить за уроками. На запитання мами відповідає: «Вот в учебнике написано – «Перекладіть листа...» Я его перевернул, не знаю, что дальше делать».* Нерозуміння відбувається не лише тому, що хлопчик не компетентний в українській мові і не розуміє, про що йдеться (рос. *перевести письмо*), а й тому що обсяг значення багатозначного українського слова дещо ширший за російський аналог (в українській мові лексема *перекласти* має два значення (російськомовні відповідники – *переложить та сделать перевод*), а також *лист* вживається на позначення аркуша паперу, а також послання (рос. *письмо*). Така втрата смислових орієнтирів спостерігається дуже чітко, коли індивід раптово потрапляє в іншомовне (іншокультурне) середовище і в період адаптації переживає «культурний шок».

У мовленні, яке загалом зрозуміле завдяки схожості мовних систем, найбільшу складність для пасивного білінгва становлять міжмовні омоніми з яскравою національно-культурною конотацією: *Із розповіді респондента: «У транспорті чув таку розмову двох жінок – українськомовної і російськомовної: – Чула, що Кучма (на той час – Президент України. – Респондент) з дружиною полетіли в Америку... – А зачем их так много туда полетело?».* Очевидно, що кожен з мовців – носіїв різних лінгвокогнітивних свідомостей – актуалізує «найближче», за О.О. Потєбнею, значення мовного знаку (в українській мові використання лексеми на позначення «збройного загону, що становив постійну опору князя» – вже історизм; перше, широковживане значення – «жінка, заміжня особа щодо свого чоловіка»). У мовленні двомовних з першою російською часто спостерігаються, у першу чергу, на лексичному рівні, інтерференційні явища, які значно впливають на перебіг комунікації: *Із розповіді респондентки: «У нас на роботі вся термінологія українська. І от одна співробітниця робить доповідь і говорить: «В этой (пауза. – Респондент) [свердловине...]» Всі, хто там був, почали сміятися...».* Недарма, за свідченням багатьох респондентів, їхні діти, які навчаються в українських школах, але в родинному колі спілкуються російською, не здатні розповісти про предмет навчання російською й після численних запинань для пригадування лексичних відповідників і помилкових мовних утворень переходять на українську. Маємо підстави виокремити **випадки вживання суржику, спричинені інтерференційними явищами в мовленні російськомовних під впливом української мови.**

Виокремлюючи **випадки вживання суржику, спричинених змішуванням різномовних елементів у мовленні носія суржику**, наголошуємо на тому, що ситуації спілкування в українському білінгвальному суспільстві за участі суржикомовних індивідів не можемо беззастережно класифікувати, беручи до уваги лише один з дев'яти чинників. Є підстави вважати мовленнєві відхилення чинником вторинним, коли йдеться про розуміння конситуації, але відсутність кооперації через низку соціально-психологічних складових взаємодії, наприклад, відштовхування від «чужої» мови, слів, які не належать до власного тезаурусу: *Спілкування білінгва з жінкою, яка розмовляє суржиком, під Києвом: – Яку машину розвантажувати? – Як Ви сказали? – Розвантажувати... – (з подивом після паузи) А я знаю [розгрукать]... По*

суті, жінка розуміє наміри адресанта, а також усвідомлює належність нібито «незнайомого» їй слова до системи української мови. Отже, мікропресупозиції співрозмовників збігаються. Але, незважаючи на порозуміння, виникає комунікативне «тертя», супроводжуване різними емоціями.

Інколи мовці свідомо використовують змішані форми мовних одиниць (слів, їхніх окремих значень та частин, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій тощо) для створення певних фонетико- та семантично-стилістичних утворень. Така мовна творчість ґрунтується на зіставленні та переосмисленні, часом обіграванні. Зрозуміло, що комічний ефект досягається, якщо каламбур «розшифровується» адресатом, компетентним в обох мовах. Інакше мовна гра, яка будується на використанні міжмовних полісемії, омонімії, паронімії, спричиняє ілокутивний збій через невпізнавання мовної одиниці, що належить системі літературної мови, а також через приписування їй значення, яке має (наприклад, міжмовний омонім) в іншій мові: *Українськомовний: Як справи? // Суржикомовний: *Як справа, так і зліва (поширений жар).* // *Українськомовний: ?!?*

Використання суржикізмів, пов'язаних з комунікативною компетенцією. У рамках цього типу виокремлюємо випадки використання суржиків, пов'язані з: а) порушенням умов «виходу/входу» комунікації; б) порушенням правил комунікативного кодексу; в) невідповідністю смислу висловлення реальному стану справ та ситуації спілкування; г) неврахуванням соціально-психологічних складових комунікації; д) розбіжністю невербальних засобів спілкування.

До окремих підтипів відносимо випадки, зумовлені неврахуванням рівня обізнаності та ерудиції співрозмовника, відмінностями в ідіолексиконах, зумовленими освітніми та віковими чинниками, неврахуванням соціальних і ситуативних ролей комунікантів.

Кожній соціальній, а також віковій групам властиве своєрідне членування світу за допомогою мови, що має своїм вираженням певний субкод, елементи якого прямо або ж дзеркально співвідносяться з елементами кодифікованої мови. На основі підкресленої інакшості українськомовної стихії й закономірних міжмовних паралелей у білінгвальному соціумі витворюються ситуативні міфи, підхоплені спеціалістами від реклами: *Розповідає респондентка: «Колега запитав: «Ти бачила рекламу слабоалкогольного напою?..» Кажу: «Так, смішно. Типу «Вибухай!» – «Ні, це треба читати «Вибухай!», від «бухати». – (з недовірою. – Респондентка) Та ні, це було б занадто... Коментар до зображення пляшки, який містким українським словом закликає до бурхливого виявлення своїх бажань, цільовою аудиторією (молодь) сприймається згідно зі звичними для неї уявленнями про споживання алкоголю (бухати – пити алкогольні напої, пиячити, отже, вибухати – випити вміст пляшки). Невідомо, чи була така неоднозначність сприйняття задумом рекламистів, але реклама чітко визначила межі розуміння тексту представниками кожної з вікових груп.*

В Україні мовне питання, по суті, є питанням політичним, і використання української мови в спілкуванні є принциповою життєвою позицією великої частини населення: *Із розповіді респондентки: «Дзвонять мені нещодавно по телефону і російською мовою говорять, що хочуть провести соціопитування. Я говорю: «Не буду». – «Ну и не надо». Я питаю: «Чи не хочете Ви поцікавитися, чому?» – «Почему же?» Відповідаю: «Тому що Ви повинні були давно проводити соціопитування державною, українською мовою» і кладу слухавку». Небажання йти на контакт з людьми, які звертаються нерідною (недержавною!) мовою, пояснюється тим, що така поведінка адресантів сприймається респондентами як особиста образа й неповага. Подекуди*

трапляються ситуації, які описують самі учасники: *Так, український мовознавець зі Львова на запитання в стінах київського університету «Которий час?» відповіла: «Вибачте, я російською не розумію».* Подібна настанова двомовця (несприйняття, категорична відмова від закріплення референту за знаком іншої мови) – досить поширене явище в Україні і, як показав попередній приклад, оцінюється індивідами залежно від їхньої соціально-мовної орієнтації або як мовна стійкість (з позитивною конотацією: відданість, як правило, рідній мові, в усіх сферах спілкування, небажання перемикає код навіть під тиском комунікативних та соціальних чинників), або як мовна нетолерантність (негативна оцінка нонконформістської мовної поведінки).

При виникненні випадків використання суржиків відіграють роль і певні психологічні особливості комунікантів, зокрема схильність до різних мовленнєвих манер (наприклад, увага до форми/повне її ігнорування, любов до мовної гри/«мовна занудність» тощо): *На публічному вечорі доповідач зі сцени, щоб продемонструвати негативний вплив суржику на мовне буття населення: «Ви б купили плавлений сир під назвою «Городський»? Дівчина у залі до свого супутника українською: «А що тут такого? Що він має на увазі?».* Українськомовна респондентка демонструє неухважність до мовного коду, не помічаючи у запропонованій назві продукту вживання російської лексеми, фонемно оформленої за законами української мови (суржикового елементу – що розуміється аудиторією принаймні з теми виступу): рос. *городской* – укр. *міський*.

Використання суржикізмів, пов'язаних з культурною компетенцією. Риси етнокультурної свідомості завжди відображаються на мовній практиці особистості, корегуючи мовну свідомість. Причини виникнення випадків використання суржиків лінгвокогнітивного характеру слід шукати у відмінностях сенсоутворювального і моделюючого потенціалів мов, що контактують у свідомості білінгва, а саме – спричинених національно детермінованою референцією. У білінгва зв'язок між мовним елементом і референтом ускладнюється паралельною актуалізацією референтних відношень у сферах двох мов. Порушення референції з причини різного членування дійсності у двох мовах є джерелом випадків використання суржиків, пов'язаних зі специфічним референтним віднесенням лексем комунікантами: *Розповідає респондент (українськомовний, середніх років, киянин): «В овочевому магазині вибираю кавуна. Поруч стоїть чоловік і говорить: «Берите, берите, это девушка!» Я: «Девушка за прилавком. А це, може, кавуниха».* Розподіл кавунів на «статі» знайомий майже усім, але в російській мові немає словесного вираження такого критерію впізнавання ягоди, як в українській (*кавун-кавуниха*). Тому, щоб уникнути вербального дефіциту, російськомовний індивід добирає припустимий фемінатив на позначення «*кавуна жіночої статі*», таким чином спричиняючи комунікативне тертя (хоча, як і в багатьох подібних випадках, воно не відкидає розуміння конситуації).

Виокремлення випадків використання суржиків, викликаних різною інтерпретацією національно-культурних феноменів, зумовлене тим фактом, що в умовах українсько-російського білінгвізму, коли практично усі етнічні українці принаймні розуміють російське мовлення, а етнічні росіяни – громадяни України – українське, найчастотнішими непорозуміннями є такі, що викликані не незнанням системи мови або неправильним її використанням, а неволодінням системою культурних феноменів. «Небезпечною зоною» у ситуації міжкультурної взаємодії є функціонування у мові двобічних імен, одне зі значень якого є прецедентним для спільноти.: *Розмова у Києві перед Золотими Воротами: – Невже ці ворота й насправді золоті? – Так, Золоті.* Очевидно, що порозуміння у даному випадку відбулося (адже висловлення вербалізовані правильно), але ні адресант, ні адресат не усвідомлюють

провальності розмови з погляду адекватності сприйняття: їхні розуміння референтного віднесення лексеми різняться, і хоча комунікативні цілі (дізнатися / пояснити) досягаються, про адекватність розуміння мова не йде.

Причиною виникнення ситуації цього типу є незнання (помилкова актуалізація) ментальних стереотипів когнітивної свідомості, що знаходять відображення у мові. Найчастіше саме неадекватне поводження з етнонімами або їхнє плутання провокують такі ситуації: *Подруга радить майбутній нареченій перенести дату весілля з травня на червень, оскільки «у маю не можна, бо будете маятися»*. Українськомовна особа заради пояснення змісту забобону навіть використовує російський еквівалент лексеми на позначення місяця, хоч і в «українському» фонетичному оформленні («у маю»), забуваючи, що в українців місяць називається *травнем*. (Хоча перекладачі з італійської на українську в одному з фільмів все ж таки відшукали власне українські мовні засоби для передачі змісту російського вислову: *«Якщо одружишися у травні, все життя будеш у травмах...»*).

Комунікація, як відомо, є зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. Характеристики мовних засобів залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, але й значною мірою від характеру, специфіки тематики спілкування, яка для конкретних особистостей чи певної спільноти може бути більш чи менш значущою, нейтральною чи, навпаки, дратівливою, обурливою, словом, конфліктогенною. Так звані «ідеологічні» помилки найчастіше зумовлені розбіжностями у ідеологіях, відмінностями соціальних, етичних, естетичних, політичних уподобань, визначальних для усієї спільноти: *Розповідає інформант (22 роки, киянин): «У Сумах мій товариш (з Києва) хотів купити шкарпетки на базарі. Йому продавець говорить: «Це у вас, на Бандеровщині, шкарпетки, а у нас носки»*. Незважаючи на те, що смисл висловлення продавцеві був зрозумілий, він чітко розподіляє «свої» засоби вираження (максимально наближені або ж «кальки» з російської) і «чужі» (оригінальна українська лексика). Водночас він згідно з поділом мовних засобів ділить й Україну на «нашу» і «Бандеровщину» (Західну).

Питання подолання ситуацій використання суржиків у міжособистісному спілкуванні лежить у площині соціально-психологічної взаємодії і потребує залучення розробок таких дисциплін, як практична психологія, соціологія, конфліктологія. Оптимізація комунікації, на нашу думку, можлива за умови уваги до ідіолекту кожною особистістю – вдосконалення знання кожною з мов, дотримання постулатів кооперативного спілкування, підвищення власного рівня розвитку. Шлях неконфліктності пролягає через комунікативну емпатію, настанову на взаєморозуміння, саморефлексії мовців, а також відмову від етноцентризму у міжкультурній комунікації. Проблема суржикізації сучасної української мови є перспективною для подальшого дослідження, а саме: вироблення нових методик дослідження, вивчення впливу суржикізації сучасної української мови на формування громадської думки.

Література

1. Гнезділова Я. В. Реалізація емотивної функції в публічних промовах політичних діячів США та Великобританії. *Мова і культура*. К., 2003. Вип. 6. С. 358–363.

2. Жуковець Г. Л. Лінгвориторичні особливості сучасного лейбористського дискурсу Великої Британії: автореф. дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.04. КНУ ім. Тараса Шевченка. К., 2002. 21 с.

3. Зарума-Панських О. В. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні та дискурсні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.04. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2001. 20 с.

4. Каліщук Д. М. Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу. Вісник СумДУ, 2006. Т. 1. № 11 (95). С. 153–159.

References

1. Hnezdilova, Ya.V. (2003), *Implementation of emotional function in public speeches by politicians of the United States and Great Britain [Realizatsiia emotyvnoi funktsii v publichnykh promovakh politychnykh diiachiv SShA ta Velykobrytanii]*, Mova i kultura, K., Vyp. 6, pp. 358–363.

2. Zhukovets, H. L. (2002), *Linguistic peculiarities of the modern Laborist discourse of Great Britain [Linhvorytorychni osoblyvosti suchasnoho leiborystskoho dyskursu Velykoi Brytanii]*: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04, KNU im. Tarasa Shevchenka, K., 21 p.

3. Zaruma-Panskykh, O. V. (2001), *English vocabulary of international treaties: structural, semantic and discursive features [Anhliiska leksyka mizhnarodnykh dohovoriv: strukturni, semantychni ta dyskursni osoblyvosti]*: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04, Lvivskyi natsionalnyi un-t im. Ivana Franka, L., 20 p.

4. Kalishchuk, D. M. (2006), *Linguistic and cultural features of the translation of political discourse [Linhvokulturni osoblyvosti perekladu politychnoho dyskursu]*, Visnyk SumDU, T. 1, No 11 (95), pp. 153–159.

Ю. А. Голоцукова,

*Мариупольский государственный университет,
старший преподаватель кафедры славянской филологии и перевода*

СУРЖИКИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье на основе разграничения «высшей» компетенции билингва, распределены случаи использования суржиков в условиях украинского-русского двуязычия на: а) связанные с языковой компетенцией; б) связанные с коммуникативной компетенцией; в) связанные с культурной компетенции. Отнесение случаев использования суржиков к тому или иному типу считаем условным, поскольку в коммуникации наблюдаем лишь относительную автономность чисто языковых и прагматических составляющих. Классификационные признаки каждой описанной нами ситуации неудачной коммуникации пересекаются и накладываются.

Ключевые слова: билингвизм, коммуникативная компетенция, культурная компетенция, суржик, языковая компетенция.

Yu. O. Holocukova,

*Mariupol State University,
Senior Lecturer, Department of Slavic Philology and Translation*

SURZHIKIZATSIYA OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The purpose of the study is to analyze the peculiarities of surzhikization of the modern Ukrainian language. To solve the tasks set in the work, a comprehensive research methodology was used. The main methods of analysis of the surzhik in the texts is a complex

contrastive-pearl analysis with the involvement of elements of contextual, component, transformational analysis, as well as the method of vocabulary definitions.

The object of the study is the peculiarities of the process of surzhikization of the modern Ukrainian language. The subject of research is the surzhikizm of modern Ukrainian language.

Taking as a basis for the delineation of the "higher" competence of the bilingual, we divide cases of use of surfers in the conditions of Ukrainian-Russian bilingualism on: a) connected with language competence; b) connected with communicative competence; c) are related to cultural competence. The assignment of the cases of use of surfers to one or the same type is considered conditional, because in communication we observe only the relative autonomy of purely linguistic and pragmatic components. Classification characteristics of each described situation of unsuccessful communication overlap and overlap. The question of overcoming the situations of the use of surzhik in interpersonal communication lies in the plane of socio-psychological interaction and requires the involvement of developments such disciplines as practical psychology, sociology, conflictology. Optimization of communication, in our opinion, is possible in the condition of attention to idiolk by each person - improving the knowledge of each language, adherence to the postulates of cooperative communication, raising their own level of development. The path of non-conflict lies through communicative empathy, a guideline for mutual understanding, self-reflection of speakers, as well as a rejection of ethnocentrism in intercultural communication. The problem of surzhikization of the modern Ukrainian language is promising for further research, namely: the development of new research methods, the study of the influence of the surzhikization of modern Ukrainian language on the formation of public opinion.

Key words: bilingualism, communicative competence, cultural competence, surzhik, linguistic competence.

УДК 811. 161. 2'27-055.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181666>

А. М. Кайдаш,

канд. філол. наук, доц.,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,

доцент кафедри української мови

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ ЖІНКИ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано соціолінгвістичний аспект функціонування фемінних назв у сучасній художній прозі. Дослідження лінгвального вияву реалізації суспільних функцій жінки здійснене на основі романів Люко Дашвар, оскільки її ідіолект представляє широку панораму вживаних фемінітивів.

Ключові слова: фемінітив, фемінна номінація, художній текст, ідіолект, соціальна роль.

Постановка наукової проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства знаходять відображення в мовному середовищі. Упродовж історичного періоду змінювалася роль жінки в соціумі у зв'язку з розширенням її можливостей і вияву соціальної активності. Відповідно – збагачувалася лінгвальна система новими

лексемами, які відображали ці суспільні зміни. Поступово зростає кількість субстантивів на позначення осіб жіночої статі.

Актуальність проблеми. Ці номінації – фемінитиви – становлять один з актуальних пластів лексичного фонду мови, тому є об'єктом зацікавлень лінгвістів.

Аналіз досліджень. Як маскулінні, так і фемінні номінації досліджували А. Бурячок [5], І. Ковалик [9], В. Німчук [1], П. Білоусенко [1], М. Брус [2; 4], І. Фекета [13; 14], С. Семенюк [10] та ін. Більшість лінгвістичних студій з окресленої проблеми стосується словотвірних особливостей аналізованих лексем (вивчення суфікса -иця в працях П. Білоусенка [1], характеристика запозичених формантів у дослідженнях С. Семенюк [11], компаративний аналіз словотворчого розряду суфіксальних фемінитивів у статтях І. Ковалика) [9]. Студіюванню функціональної специфіки номінацій на позначення жінок присвячені дослідження С. Семенюк (у сучасній українській мові) [10; 11], М. Брус (у художньому мовленні Олександра Олеся) [3], І. Фекети (в українському усному мовленні) [13].

Наукова новизна. Фемінікон є відкритою та динамічною системою, оскільки постійно поповнюється новотворами. Їх функціонування відтворює художня література, тому науковий аналіз фемінитивів у сучасних текстах містить новизну та актуальність.

Метою нашого дослідження є вивчення фемінних номінацій у соціолінгвістичному аспекті. **Завданнями статті** визначаємо розгляд семантичних особливостей назв на позначення жінок і характеристику специфіки вживання аналізованих лексем у художніх текстових структурах. **Матеріалом** дослідження нами обрані романи сучасної української письменниці Ірини Чернової (Люко Дашвар), оскільки в них наявна велика кількість фемінитивів, що відображають різні аспекти соціальної активності жінки.

Об'єктом мовознавчого аналізу стали назви на позначення осіб жіночої статі, дібрані методом суцільної вибірки з прозових творів української письменниці; **предметом** наукового вивчення є мовні засоби вияву соціолінгвістичного навантаження досліджуваних лінгвальних одиниць.

Методи дослідження. Вивчення фемінних номінацій здійснювалося на основі таких методів, як спостереження (що дозволило виокремити аналізовані лексеми та простежити їхні мовні особливості), аналіз мовних одиниць (зокрема досліджено семантику й уживання в контексті), описовий (за допомогою якого описано специфіку вияву значення та функціональної спрямованості фемінитивів), структурний (фрагментарно – у виявленні структурних компонентів феміноназв), класифікаційний (що дозволило виділити лексико-семантичні поля).

Теоретична і практична цінність отриманих результатів. Цілісне дослідження специфіки відтворення на вербальному рівні соціальних ролей жінки сприятиме поглибленню теоретичних основ соціолінгвістики; у цьому вбачаємо теоретичне значення отриманих результатів. Практичну цінність пропонованої статті забезпечує можливість використання здійснених висновків під час вивчення курсів лексикології сучасної української літературної мови, стилістики, соціолінгвістики, лінгвістичного аналізу прозового тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Художньо-мовний простір ідіолекту Люко Дашвар охоплює назви на позначення осіб жіночої статі за різними класифікаційними параметрами. Так, можна окреслити такі групи:

1) фемінітиви, семантична структура яких представляє характеристику внутрішніх рис і якостей жінки. Приклади: Як невихована *істеричка* без краплі здорового глузду... [6, с. 25]; Та ви *гуманістка*, Іветто Андріївно! [6, с. 72];

2) феміноназви на позначення зовнішніх ознак: – Люди! Де біда? Де? – випурхнула зі своєї орендованої нірки довгонога *білявка* з мотивацією матері Терези [10, с. 20]; – Ну... Я досі не можу повірити, що мене могла щиро покохати така неземна *красуня*, як ти... [11, с. 218];

3) фемінні номінації, що актуалізують національність чи територіальну належність: Бери вже свою *румунку* малу й гайда до клубу [7, с. 16]; – А мне тут нравится, Богдан, – втихомирювала професорську гординю дружина-*росіянка* [11, с. 84]; Зоряна Шошак, витончена *західнячка* з дипломом Львівського медуніверситету... [6, с. 27]; ... З острахом косував на Дорошеву дружину – сорокатрирічну пані Станіславу, суху від самотності й гордоців *польку* з сім'ї збіднілого шляхтича [9, с. 9]; ... І горбоноса *французженка*, що вона читає предводительці любовні романи перед сном, і садівник-саксонець [9, с. 9];

4) фемінітиви на позначення віросповідання: Провінційної забитості за місяць позбуваються навіть вихідці з глухої камерунської глибинки чи індонезійські *мусульманки* [10, с. 80];

5) феміноназви, що актуалізують вік особи жіночої статі: – Добраніч, люба, – коханець цілує *дівчину* в чоло, як вчитель слухняну ученицю, суне до «ауді», озирається, бо Мар'яна не йде, тупцює біля під'їзду [9, с. 53]; *Жіночка* насупилася, наче обов'язково мала ідентифікувати незнайомку [8, с. 13]; – Ах ви ж паскудники! – не на жарт розсердилася *старенька* [10, с. 19].

Мовопростір Люко Дашвар представляє цілу систему назв на позначення осіб жіночої статі, які репрезентують різноманітні соціальні ролі. Оскільки в центрі художньої уваги письменниці знаходиться сім'я, то, звичайно, передовсім у творах виписана ієрархія сімейних стосунків. Так, фемінітив «мама» представлений такими словоформами, як «мамка», «мамця», «мати», «матуся», «матінка», «неня», «маманя». Найпоширеніший іменник «мама» реалізує нейтральну семантику, наприклад: – Твоя протеже? – уточнила *мама* Тася [11, с. 219]; Краєчки вуст потяглися до вух, наче хто за нитки смикнув, та усмішки не вийшло: холодно, *мамо* [8, с. 21].

Нейтральною за семантико-стилістичною характеристикою є також номінація «мамка», наприклад: *Мамка* аж прокинулася [11, с. 6]. Семантика лагідності й ніжності підкреслюється в субстантивах «матуся», «матінка». Приклади: Навіть *матусі*, а вона ж у мене найкраща [11, с. 128]; – *Матінко*, та що ж це робиться? [11, с. 190]. У деяких контекстах іменник «матінка» реалізує негативний емотивний модус, як, скажімо, у реченнях: *Матінка* її, мабуть, впливова персона... [6, с. 43]; І на ранок згадав про батька-професора з *матінкою* [11, с. 199]. Поодинокими в художніх творах Люко Дашвар є випадки вживання іменника «неня». Він представляє позитивну семантику, наприклад: Тримайся, *нене* [9, с. 31]. Відтінку згрубілості (без зниження значення доброзичливості, прихильності, доброти) набуває словоформа «мати»: Зачинилася, наче *матері* однаково, що дитина сама не своя? [10, с. 68]. Але, скажімо, у контексті «Як дала кулаком по дверях, дуб здригнувся і встояв, а бронзові замки, мабуть, не італійські, як дизайнери-оформлювачі клялися, а з турецького базару, бо розлетілися в шмаття, і трепетна *мати* стала на порозі» [10, с. 68] аналізований субстантив підкреслює монументальність і непроминальність жіночого образу. Іменник «маманя» вживається в репліках підлітків, чим підкреслюється лексична специфіка молодіжного сленгу. Приклади: – Не піду. *Маманю* понесло за село до покинутих будинків, веліла

мені в хаті прибрати [11, с. 106]; *Маманя* товар тягала, а я бачу – мужики товчуться коло одного дядька [11, с. 55].

Нейтральними є словоформи «донька», «дочка». Приклади в контекстах: Після похорону Сониного мати прийшла під хрущовку Вовиних батьків і кричала, що їхній син згубив її *доньку* [10, с. 65]; – Ні, я шукатиму. В мене *донька* вдома все зробить [11, с. 68]; – Руслано, – пан Ординський гірко зітхнув і спробував відірвати *дочку* від підлоги [7, с. 6].

Нейтральний фемінітив «донька» набуває в художньому просторі української письменниці відтінків лагідності, ніжності, материнської любові в лексемах «доня», «донечка»: – *Доню*, а чого це ти досі не спиш? [11, с. 6]; Спати ляжу – *донечка* перед очима [11, с. 93].

Виразного емоційного забарвлення набувають перифрастичні іменники на позначення рідної дитини. Таку функцію виконують субстантиви «дитина», «дитинка», «дитятко», «кровиночка»: Хай собі пограється *дитина* в самостійність [7, с. 7]; – Підводься, *дитинко* [6, с. 24]; Не хочу, голосить, щоби моє *дитятко* байстрюком на світ Божий народилося [9, с. 13]; Хтось же знає, де моя *кровиночка*... [11, с. 189].

Кількісно обмежено в романах Люко Дашвар функціонують іменники на позначення родинних стосунків бабусі й онуки. Але вживання таких фемінітивів зафіксовано, наприклад: – *Онука*, – коротко пояснила стара Параска з двору... [7, с. 16]; – Катя?! – Алка перелякалася так сильно, ніби не сусідське дівча побачила, а свою *бабцю*-покійницю, яку й за життя боялася, як вогню [11, с. 249]; Ой, *бабусю*, глянь з небес! [10, с. 24].

Соціальна роль дружини вербально реалізована в художніх творах української письменниці через нормативну словоформу «дружина», розмовний варіант – «жінка», старослов'янське «жона». Нейтральним в емоційно-оцінній шкалі є іменник «дружина», наприклад: Сердюкові би таку *дружину* [10, с. 62]; – У мене процедури, – відрізала *дружина* [7, с. 7]; Про світло у віконці Килининої мазанки Іван Залусківський дізнався наприкінці лютого від *дружини* [11, с. 241]. Емоційно-оцінний модус аналізованої лексеми змінюється через уживання демінутивного суфікса, як, скажімо, у реченні «*Дружинонька* вимолила» [9, с. 19].

Характерною ознакою мовосвіту Люко Дашвар є поєднання іменника «дружина» з антропонімом, наприклад: Навіть приховану від *дружини* *Дарини* пляшку показував [11, с. 18]; – Ой ти, дівчино, з горіха зерня... – ридяючим різноголоссям підспівує вся Килимівка, аж доки Степанова *дружина* *Маруся*, що у Килимівці вчителює, не схаменеться [11, с. 10]; – Льошо, купи їй рідної землі! – не змінюючи виразу обличчя, аби не зіпсувати результатів пластичної операції, спробувала пожартувати *дружина* Ординського *Олена* [7, с. 5].

Розмовного забарвлення набуває субстантив через реалізацію у формі іменника «жінка». Уживання цієї номінації зафіксовано як у мові авторки, так і в репліках персонажів, наприклад: Романова *жінка* Раїса якраз капусту шаткувала: на столі гора порубаних качанів, на підлозі – ще голівок із тридцять [11, с. 19]; – Я *жінці* збрехав, що хату за півтори тисячі доларів продав [8, с. 50].

Ужитий у романі Люко Дашвар старослов'янське «жона» набуває негативного забарвлення, як-от: Я б оце ще тижнів зо два з ліжка не вставав, та *жона*, бач, уперлася – дайте їй по вулиці пройтися, свіжим повітрям подихати [7, с. 54].

Поодинокими зафіксовано випадки вживання таких назв на позначення жінок, як «сестра» (наприклад, «Федько з Тамаркою та Федькова *сестра*...» [10, с. 255]) та

«теща» (що представлено перифрастичною номінацією «жінчина мати»: Йому було цікаво дізнатися, що запропонує *жінчина мати* цього разу? [6, с. 71]).

Із розширенням можливостей для жінок обіймати різні посади зростає кількість номінацій-фемінітивів. Більшість із них твориться від відповідних маскулінних назв за допомогою фемінізуючого суфікса -к-, як-от: офіціант – офіціантка («Це ж ти минулого літа двох наших дівок підмовила в Туреччині трудитися. *Офіціантками*» [6, с. 90]), дояр – доярка («– Думаєш, асфальт, комп'ютери, лікарні, школи й перукарні для *доярок* традицій не зіпсують? – спитав Ігор» [11, с. 137]), секретар – секретарка («–День всюди однаковий, – відказала незрозуміле і пішла до голови колгоспу у *секретарки*» [7, с. 33]), кіоскер – кіоскерка, кіоскерша («*Кіоскерки* шанівської» [11, с. 234], «Та й лишилося їх у Килимівці – з десяток: Тамарка-*кіоскерша* із синами та чоловіком Федькою, Людчині батьки з дочкою, які так до міста й не дісталися, та три старі баби...» [11, с. 241]), поштар – поштарка («*Поштарка* на дівча уважно зиркнула...» [8, с. 16]), лікар – лікарка («А я *лікарку* затримаю...» [6, с. 14]), вихователь – вихователька («*Вихователька*... Лариса Дмитрівна... Така тепла» [6, с. 15]), учитель – учителька («Катерина стояла перед ними – ну точнісінько як у класі перед килимівською *вчителькою* Марусею» [11, с. 196]), фельдшер – фельдшерка («– Де ж стількох лікарів набрати? Онде тітка Віра, *фельдшерка* килимівська» [11, с. 12]), шахтар – шахтарка («Коли в присмерковому зимовому небі від сонця лишилися лише прозорі рожеві згадки, поштарка Галя дістала із сумки ліхтарик на довгій резинці, причепила на голову – *шахтарка!* – усілася на чималу купу краму, зваленого на подвір'ї» [8, с. 15]), касир – касирка («*Касирка* глянула на товар, не втрималася, іронічно пхикнула» [5, с. 46]), перукар – перукарка («Дратівливій від самотності та клімаксу *перукарці* Ліді двадцять сім квадратних метрів на другому поверсі давнього будинку на Костянтинівській перепали від бабусі, царство їй небесне» [10, с. 15]), дизайнер – дизайнерка («*Дизайнерка* Оля Охріменко попередила» [9, с. 35]).

Окремі назви є фемінними за значенням (*медсестра, няня (нянька)*): Мама – *медсестра*, тато на заводі слюсарює [10, с. 60]; *Медсестра* зникла [6, с. 86]; – Я не сама готувала... *Няня* трохи допомагала... – не змогла збрехати, та впродовж обіду Стас якось дивно і насторожено поглядав на Лиду [6, с. 13]; Ти краще про себе розкажи, – *нянька* їй [6, с. 77].

У мовній тканині художніх творів Люко Дашвар наявні контексти, у яких використовується іменник на позначення певної професії, що узуально представляє категорію чоловічого роду, але в тексті передає значення жіночого роду. Приклади: Години три мордуватися, бо село те за двісті кілометрів від Києва, у лісах неподалік Добриків, де є сільрада, школа і пошта, магазин і Лариса Вікторівна – фігуриста дівчина-*нотаріус* у кабінеті зі штучними квітами на облупленому підвіконні [8, с. 10]; – Та вона *лікарем* буде, не інакше... – мамка сміється [11, с. 7]; Ліда теж стане *лікарем* і обов'язково вилікує брата, а зараз буде медсестрою при мамі-*лікарі*, бо мама, певно, точно знає, як лікувати Платона [6, с. 40].

Частина фемінітивів соціального значеннєвого спрямування позначає рід занять чи вподобань жінок, як-от: А скоро батько-професор із мамою-*домогосподаркою* й самі до Києва перебралися [11, с. 84]; Я б тій Тамарці-*бізнесменці* всі патли повискубувала [11, с. 7]; *Поетеса* мала [11, с. 98]; *Дачниця*, певно [8, с. 9]; – Не прийде клята *ворожка* на поміч, – прошепотіла Дорошівна [9, с. 6]; – Хай. Я... просто так. Така ви *віщунка*... не страшна. Добре у вас [11, с. 25]; Може, їй вдасться зарекомендувати себе не тільки як *підлогомию*, *пилозбирачку* і *посудоскладачку* [10, с. 26].

Художній простір творчості Люко Дашвар представляє й номінації-фемінитиви на позначення соціального статусу жінок. Це такі назви, як *шляхтянка*, *міщанка*, *пані*, *панянка*, *панночка*, *кріпачка*. Ці іменники мають відтінок застарілості, створюючи в контексті відповідний колорит доби. Приклади: Спочатку не тривожилася: з часів вимушеного заміжжя, коли її, родовиту *шляхтянку*, віддали за багатого козака зі старшини, що його батько тільки-но дворянський титул отримав, відгородилася від нелюба стіною пихи й зневаги – роби, що заманеться, мені однаково! [9, с. 10]; Назавтра вже знав: *міщанку* Перпетую сімнадцяти років від народження худого дворянського роду Ізоватових з містечка Бахмут Катеринославської губернії виписала собі донька козелецького предводителя, аби та її музики навчила [9, с. 9]; ...За тридцять сім років, навесні 1881-го, до канадського «Банку Монреалю» завітала скромно вбрана сива *пані*... [9, с. 27]; – У бібліотеці *панночка*, – доповіла *кріпачка*, – отримала срібний карбованець [9, с. 13]; Каже: «Прекрасне печиво, добра *пані!*» [6, с. 13]; – Пішов ти під три чорти! – процідила *пані* [10, с. 31]. Показовим у мовосвіті української письменниці є вибудований синонімічний ряд на позначення жінок, які знаходяться в соціальній залежності від інших людей: *кріпачка*, *служниця*, *раба*, *служка*, *прислуга*. Такі назви вживаються в різних романах: У любові, тривогах і відчайдушних Дорошевих обіцянках згасла осінь, завірюхами пролетіла зима, а навесні Дарка, дівка-*кріпачка*, що прислужувала Перпетуї, нашепотіла пану, коли той одного разу приїхав до тихої садиби під Ніжином: – Важка наша Перпетуюшка... [9, с. 13]; Немолода *прислуга* нервово висмикує серветку з Любиних рук [10, с. 81]; Баба-годувальниця поряд умостилася, *служка* з *кріпачок*, дівка-кухарка, німкенья-гувернантка [9, с. 18]; Поки Катерина з мопсиком мерзли на вулиці, Тася й Богдан Крупки влаштували сімейне обговорення новоз'ясованих обставин життя своєї *служниці* [11, с. 210]; Як була, так і лишилася *рабою* Іветтиною [6, с. 33]; – Знаєш, хто проклинає тебе зараз найсильніше? Нова *служниця* [10, с. 38].

Полярними є номінації на позначення рівня матеріального забезпечення жінок: *багатійка* – *жебрачка* / *босота*. Приклади в контексті: Баба на них уваги не звертала і все думала, якою ж багатющою *багатійкою* стане завдяки власній землі [11, с. 165]; Ще до нового 2014 року мріяла *багатійкою* стати, на Різдво гайнути світ за очі, та пошуки просувалися вкрай важко [9, с. 58]; А вона ж – *босота!* [11, с. 218].

Цікавими є архаїчні назви на позначення соціального статусу жінки високого рангу, як, скажімо, *отаманка* й *предводителька*. Їх уживання свідчить про суспільну значущість осіб жіночої статі ще здавна, наприклад: – Отче наш, спаси раба Твого Ярему... – плакав біля *отаманки* сивоусий *служка* Дорошів Савко... [9, с. 5]; ... І студент-математик із Києва, і горбоноса французенка, що вона читає *предводительці* любовні романи перед сном, і садівник-саксонець [9, с. 9].

Самостійне лексико-семантичне поле формує сукупність фемінних номінацій, що охоплює сферу навчання: *учениця*, *однокласниця*, *однокурсниця* («А непогана я *учениця!*» – думала...») [11, с. 187]; «А як опинився випадково на комсомольському зібранні, де обирали делегатів на міську конференцію, і ще більше випадково втрапив у коло обраних, бо *однокласниця*-активістка захворіла...» [10, с. 60]).

Висновки. Ідіолект Люко Дашвар представляє широку систему назв на позначення осіб жіночої статі, які є відображенням соціальної активності жінок. Семантично фемінитиви охоплюють різні лексико-значеннєві поля, із-поміж яких кількісно переважають групи для характеристики родинних стосунків, професій і роду занять. У художньому тексті фемінні номінації набувають стилістичних відтінків, збагачуючи мовну тканину художніх творів.

Перспективи дослідження. Перспективними є дослідження структурної семантики фемінітивів, а також порівняльний аналіз таких субстантивів на зрізі ідіолектів кількох письменників.

Література

1. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). Запоріжжя – Київ, 2002. 480 с.
2. Брус М. П. Загальні жіночі номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика : дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 01. Івано-Франківськ, 2001. 260 с.
3. Брус М. П. Фемінітиви в художній мові Олександра Олеся. *Вісник СумДУ. Серія «Філологія»*. Суми. 2008. № 2. С. 19–24.
4. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія»*. Львів. 2009. Вип. 46. Ч. I. С. 61–69.
5. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. К., 1961. 148 с.
6. Дашвар Люко. Мати все. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.
7. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 272 с.
8. Дашвар Люко. На запах м'яса. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.
9. Дашвар Люко. Покров. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 384 с.
10. Дашвар Люко. РАЙ. Центр. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 272 с.
11. Дашвар Люко. Село не люди. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. 270 с.
12. Кайдаш А. М. Фемінікон мовомислення Люко Дашвар. Література та культура Полісся. Ніжин. 2016. Вип. 84. С. 194–198.
13. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
14. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Запоріжжя, 2000. 20 с.
15. Семенюк С. Запозичені форманти в іменниках з модифікаційним значенням жіночої статі (кінець XVIII – початок XXI ст.). *Українська мова*. 2009. № 2. С. 14–20.
16. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українському усному літературному мовленні. *Мовознавство*. 1968. № 5. С. 72–75.
17. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 4. С. 77–79.

Referenses

1. Bilousenko, P. I., Nimchuk, V. V. (2002), *The sketches on the history of Ukrainian word building (the suffix -ytsia)* [Nimchuk. Nary'sy` z istoriyi ukrayins`kogo slovotvorennya (sufiks -y`cya)], Zaporizhia – Kyiv, 480 p.
2. Brus, M. P. (2001), *The general female nominations in the Ukrainian language of the 16-17 th centuries: word building and semantics*: [Zagal`ni zhinochi nominaciyi v

- ukrayins`kij movi XVI–XVII stolit` : slovotvir i semanty`. ka]: : dys. ... kand. filol. nauk: 10. 02. 01., Ivano-Frankivsk, 260 p..
3. Brus, M. P. (2008), *The Feminities in the artistic language by Oleksandr Oles [Feminity`vy` v xudozhnij movi Oleksandra Olesya]*. Visnyk of Sumy State University. Series “Philology”, № 2, pp. 19–24.
 4. Brus, M. P. (2009), *Feminities of Ukrainian language in the interweaving of ancient and modern tendencies [Feminity`vy` ukrayins`koyi movy` v perepletinni davnix i suchasny`x tendencij]*, Visnyk of Lviv University, Series “Philology”, Issue 46, Part I, pp. 61–69.
 5. Buriachok, A. A. (1961), *The denominations of affinity and virility in the Ukrainian language [Nazvy` sporidnenosti i svojacztva v ukrayins`kij movi]*, Kyiv, 148 p..
 6. Dashvar, Liuko (2010), *To have everything [Maty` vse]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 336 p.
 7. Dashvar, Liuko (2013), *Milk with blood [Moloko z krov'yu]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 272 p.
 8. Dashvar, Liuko (2015), *On the smell of meat [Na zapax m'yasa]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 368 p.
 9. Dashvar, Liuko (2015), *The Cover [Pokrov]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 384 p.
 10. Dashvar, Liuko (2009), *Paradise Center [RAJ. Centr]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 272 p.
 11. Dashvar, Liuko (2007), *The village is not human [Selo ne lyudy]*, Book club “The Family Leisure Club”, Kharkiv, 270 p.
 12. Kaidash, A. M. (2016), *Liuko Dashvar's new thinking feminicone [Feminikon movomy`slennya Lyuko Dashvar]*, The literature and culture of Polissia, Nizhyn, Issue 84, pp. 194–198.
 13. Kovalyk, I. I. (1962), *The word building category of suffixes in general denominations of female living beings in Eastern-Slavic languages in comparison with other Slavic languages [Slovotvorchyj rozryad sufiksaly`nyx zagal`nyx nazv zhyvyx istot zhinochoyi stati u sxidnoslovyans`kyx movax u porivnyanni z inshymy slovyans`kymy movamy]*, The questions of the Ukrainian linguistics, Book 5, pp. 3-34..
 14. Semeniuk, S. P. (2000), *The formation of word building system of nouns with a modifying meaning of female in the new Ukrainian language [Formuvannya slovotvirnoyi sy`stemy` imenny`kiv iz modyfikacijny`m znachennyam zhinochoyi stati v novij ukrayins`kij movi : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk] : the author's synopsis of thesis for obtaining the academic degree of PhD in Philology, Zaporizhia, 20 p..*
 15. Semeniuk, S. (2009), *The borrowed formants in nouns with a modifying meaning of female (the end of the 18 th century – the beginning of the 21 st century) [Zapozycheni formanty v imennykax z modyfikacijnym znachennyam zhinochoyi stati (kinecz` XVIII – pochatok XXI st.)]*, The Ukrainian language, № 2, pp. 14–20.
 16. Feketa, I. I. (1968), *Female personal names in the Ukrainian oral literature speech [Zhinochi osobovi nazvy v ukrayins`komu usnomu literaturnomu movlenni]*, Linguistics, № 5. pp. 72–75.
 17. Feketa, I. I. (1974), *The peculiarities of creation of female denominations [Osoblyvosti tvorennya nazv osib zhinochoyi stati]*, The Ukrainian language and literature at school, № 4, pp. 77–79.

А. Н. Кайдаш,

*Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя,
кафедра украинского языка*

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ ЖЕНЩИНЫ В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В статье проанализирован социолингвистический аспект функционирования феминных номинаций в современной украинской художественной прозе. Исследование языкового выражения реализации общественных функций женщины проведено на материале романов Люко Дашвар, поскольку ее идиолект представляет широкую панораму феминитивов.

Ключевые слова: феминитив, феминная номинация, художественный текст, идиолект, социальная роль.

A. M. Kaidash,

*Nizhyn Mykola Gogol State University,
The Ukrainian Language Department*

VERALIZATION OF A WOMAN'S SOCIAL ROLE IN THE MODERN BELLES-LETTRES STYLE TEXT

The article deals with the sociolinguistic aspect of female denominations functioning in the modern belles-lettres style text. A woman's role in the society has been changing for a long historical period with the tendency of female social possibilities extension. Reflecting these processes, the language lexical system has been constantly enriched (and is being enriched now too) with new words, so the number of substantives for marking female characters is being gradually increased. These nominations – feminitives – are one of the current layers of the language lexical stock, thus is a target of numerous scientific investigations. Feminicon is an open and dynamic system, which is being constantly enriched with neologisms. Belles-lettres reflects their functioning, that's why the scientific analysis of feminitives in modern texts contains novelty and topicality. The object of our research is to study female denominations in the sociolinguistic aspect. The tasks of the article are to determine the semantic peculiarities of female denominations and to characterize the specification of analyzed lexems used in the belles-lettres style texts.

The research of lingua revelation of a woman's social functions realization is done on the basis of the novels by the Ukrainian writer Liuko Dashvar, as her idiolect consists of a wide range of used feminitives. The female denominations are analyzed on the basis of such methods as observation, speech units analysis, descriptive, structural, classificative analyses.

The sociolinguistic trend in speech units studying is provided through their semantic-stylistic peculiarities analysis. The research focuses on the increasing of female denominations number due to the extension of female social possibilities and the impact of extra-linguistic factors on the formation of Ukrainian language lexical paradigm. The lingual representation of a woman's social role in the modern belles-lettres style text is reflected through family terms, social relations, occupations and likings. In the writer's idiolect there are feminitives in the system of personal terms which underline the sociolinguistic origin of analyzed speech units. Semantically feminitives include various lexical meanings where groups for a family terms description, studies, occupations and professions predominate. In the belles-lettres style text female denominations get stylistic colouring, enriching the belles-

lettres context of the writer's novels. Liuko Dashvar's belles-lettres style speech consists of a number of semantically and stylistically neutral denominations. Most of them are female by meaning but some of them are formed from corresponding masculine denominations with the help of female suffixes. Stylistic colouring of feminatives enriches a belles-lettres style text and broadens its semantic and stylistic expressiveness. The lexico-semantic complex of female denominations analyzed in the article proves the frequent usage of studied speech units in the belles-lettres style texts, a various revelation of their semantic filling, a wide spectrum of functional loading and the predomination of the social bent in the meaningful matrix. The peculiarity of the verbal reflection of socially loaded lexems through archaic denominations and contemporary neologisms, stylistically neutral and stylistically stressed speech constructions are studied in the article.

Key words: feminative, female denomination, belles-lettres style text, idiolect, social role.

УДК 81'282

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181670>

О. В. Комов,

канд. філол. наук,

Київський інститут інтелектуальної власності

та права національного університету "Одеська юридична академія

викладач української мови

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ В КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються функціонально-стилістичні особливості гендерного українського мовлення в комп'ютерній комунікації. Висвітлюється диференціація експресивно-емоційних засобів у мовленні чоловіків та жінок. Розкривається особливість використання тропів, немовних засобів у мовленні чоловіків та жінок.

Ключові слова: гендер, мовлення, комунікація, комп'ютерний дискурс, інтернет-дискурс.

Проблема гендерної диференціації українського мовлення є однією з найважливіших в українському мовознавстві. Поняття «гендер» увійшло до сучасної лінгвістичної парадигми тільки у 70-х роках минулого сторіччя. Гендерологічний напрямок було започатковано в закордонному мовознавстві, а саме, у британській (М. Адлер, Р. Макаулей, С. Ромейн) та американській лінгвістиці (Д. Камерон, Р. Лакофф).

У вітчизняній науці перші серйозні дослідження з цієї теми почали з'являтися у 80-90-ті роки ХХ сторіччя.

Гендерна проблема активно досліджується в мовознавстві. Це праці О. І. Горошко [4], Н. Д. Борисенко [2].

На сьогодні однією з пріоритетних проблем є гендерна специфіка комп'ютерного дискурсу. Поняттю «комп'ютерний дискурс» присвятили роботи такі вчені, як П. Є. Кандрашов, [6], І. Г. Асмус [1], Д. Р. Валиахметова [3] О. В. Дєдова [5] тощо.

Чоловіки та жінки говорять по-різному не тільки в повсякденному житті, у творах художньої літератури, у засобах масової інформації, а й під час спілкування в

мережі інтернет. Отже, **актуальність теми** зумовлена відсутністю комплексного дослідження гендерної диференціації українського мовлення на матеріалі комп'ютерного дискурсу.

Сучасний комп'ютерний дискурс є оперативним, динамічним, багатоакцентним носієм і продуцентом громадської думки. Крізь призму індивідуального світобачення сьогодення активно відбивається в комп'ютерному дискурсі, включно з прагматичним, соціокультурним, психологічним і гендерним чинником, виробляючи механізм взаємодії учасників комунікації та впливаючи на ці механізми. Репрезентування, класифікація знань, ідей, поглядів виявляється як цілеспрямована соціальна дія, що супроводжується вираженням суб'єктивного гендерного ставлення до їхнього змісту.

Опрацювання й аналіз комп'ютерного спілкування дозволив диференціювати найпоширеніші експресивно-емоційні засоби в мовленні чоловіків та жінок.

Аналіз мовлення жінок показує, що у їх мовленні частіше, ніж у мовленні чоловіків важливе місце місце посідають синоніми: *«Немає людини, яка найкраща у всьому. Хтось **хороший** шахматист, хтось **чудовий** повар, **прекрасна** мати і т.д.»*; *«Спробуй просто **отримати задоволення** від кожного дня і **насолодитися** кожною хвилиною та пожити для себе»*. *«Завжди знала, що вийду **заміж** не до 20 років і перед тим у нас буде цивільний **шлюб**. Не знаю чому. Напевно часте перебування за кордоном і вплив західної цивілізації... Також на мене дуже вплинула зустріч однокласників, де більшість моїх шкільних подруг вже були одружені. Вплинула не в сторону **одруження**»*. *«А твій **супруг** він і є та **друга половинка** якій ми обіцяли перед богом бути разом коли зле і коли добре»*.

Чоловіки набагато рідше вживають синоніми під час українського комп'ютерного спілкування. Синоніми, які вживають чоловіки, відносимо до контекстуальних. Наприклад: *«**Моя лялька** в'їхала в іншу **машину**. У самої ні подряпини, а машині ремонту на 5–6 тисяч»*. Уживання антонімів в українському комп'ютерному дискурсі є характерним тільки для мовлення жінок: *«А з іншого боку життя така штука, що **сьогодні** начальник – а **завтра** уже у смітниках колунаєшся»*; *«Вважаю, що хвалити треба, – і за **великі** добрі вчинки, і за **дрібні** (на перший погляд)»*; *«То все залежить, яка річ... Якщо якась **єрунда** – а чи треба вам того вибачення? А якщо щось **серйозне**, наприклад, зрада, то тут вибачайся – не вибачайся – не допоможе... як на мене»*; *«Це моя особиста думка. Але думаю багато хто погодиться, що **сьогодні** ти відвертаєшся від когось, а **завтра** хтось відвернеться від тебе»*. *«Значить так, на одному з сайтів: **чорний** колір, який був дуже модний цієї зими переходить і до модних кольорів весни 2010, далі – актуальний **білий** колір»*. *«Цього року замітила, що в моді подовжений верх – **довгі** футболки і туніки. **Коротенькі** спіднички вже напевно трохи приїли, бо в нових колекціях їх небагато»*.

Оказіональна лексика заповнює ті тематичні простори в комп'ютерному дискурсі, які з найбільшою повнотою демонструють зміни, що відбуваються в житті суспільства: *«**Літо з дзідзьом** було кульне!!!!»*; *«А в магазинах або дорого, або є такі схожі на **савденівські**, то там продавці «кусаються»...»*.

Використання тропів і стилістичних фігур у мовленні чоловіків і жінок відбувається по-різному. В мовленні обох статей вживаються різні за характером художні засоби. Так, у мовленні жінок на форумах частіше використовується метафора, метонімія, сутність яких у структурно-смісловій інновації, яка актуалізується на синтагматичному рівні: *«Авторка теми питає місця де **бродить кохання**?») Та всюди.....на вулиці, в крамниці, в громадському транспорті, в інтернеті, короче в тих місцях де ходять люди)) але один може те кохання зустріти а інший все життя так і*

не знаходить половинки»; «А я шукала, щодня шукала. **«завтра» всеж таки прийшло** А основне вірила що от завтра, о ні напевно післязавтра. І от дякую Богу що. Ура!!!!!!!!!!!!!!!»; «Хтось з психологів колись сказав – **«Діти харчуються молоком та похвалами»** Рівно ж як і дорослі – коли мене хвалять, в мене **виростають кришишилааа**, і я потрійно готова до нових добрих діл, вчинків та звершень»; **«Золоті слова!!!** адже нам приємно, коли нас хвалять, то чому ж не похвалити кохану половинку. іноді навіть за якусь дрібничку. але ж життя і складається з таких дрібничок»; «Вам коли-небудь хотілося **«роздавити» кохану людину?** Їй хотілося. Вона завжди і в усьому була найкращою. Краще вчилася, більше читала, багато знала. Лише в одному вона ніколи не могла перемогти його – у грі»; «Кожний в праві сам вирішувати – пробачати зраду чи ні. знаю лише одне: якщо люди дійсно посправжньому кохають один одного, то зрада практично не має шансів. тому що лише справжнє **кохання практично застраховане** від неї. не повністю. тому що в нашому житті напевного і точного взагалі не існує»; «Купила наш безфосфатний порошок від фірми Дакос **пере він** не дуже добре втішає лише одне що він безпечний (принамні так стверджують у магазині де його придбала)»; «Для зимового, та весняно-осіннього взуття треба дивитись, щоб була бірочка **«джіокс» та «гортекс».** тоді **взуття дихає** і не промокає, навіть якщо ти встанеш і постоїш в калюжі. з нашими зимами для мене якраз! до речі, якщо пошукати, то можна знайти хорошу модель за помірну ціну. а от літнє взуття стараюсь купляти дешевше, найчастіше на краківському. у мене питання... а хто де білизну купляє? на базарі не поміряєш нормально, а в магазинах або дорого, або є такі схожі на савденівські, то там **продавці «кусаються»...**»; «Займіться собою, розвивайтесь, щоб бути комусь цікавою. Плюс, додаткові всякі гуртки, бібліотеки, хобі – чудова можливість завести знайомства зі спільними інтересами і вже автоматично **«відфільтрувати» потенційних чоловіків».** Знаєш, думаю в тебе від цього зявиться новий **блиск в очах** та щось таке невловиме, що **притягне** твого обранця до тебе. Однак ніколи при цьому не забувай чому ти все це почала і де була відправна точка».

У мовленні жінок частіше, ніж у мовленні чоловіків спостерігається іронія, яка створюється експресивним контрастуванням мовних одиниць, певною суперечністю з найближчим оточенням, наприклад: «Напевно не варта просто сидіти, закрившись вдома. Це те, що я можу сказати із впевненістю. Бо твій **принц ніколи не здогадається до якої із тисяч шпаківень Львова причалити свого білого швидкісного коня».** Основними образними конкретизаторами в таких випадках є побутовизми – назви речей господарського вжитку, свійських тварин тощо.

Емоційно-експресивна інформація тексту, крім загального чуттєвого тону висловлення, у мовленні жінок може передаватися низкою мовних одиниць або в комплексі, частиною цього набору мовних засобів виразності є порівняння. Наприклад: **Мама новонародженого немовляти наївна і не досвідчена, як новобранець в армії.** «Мама дворічного малюка спокійна і впевнена, **як дембель.** Мама трирічної дитини це **спецназ»** «В нього це почало пробуджувати азарт. а мене особисто обурювало. **наче на інтелект-шоу»;** «Якщо чоловік тебе називає іменами дрібних тварин, він любить домінувати у ситосунках. до жінок відноситься виключно **як до об'єкту полювання,** і, коли здобич потрапляє в клітку, інтерес до неї різко втрачає. тому з таким партнером будь дуже уважною. не дозволяй йому керувати тобою і робити замах на твою незалежність. чітко покажи йому, де закінчується його територія дій і починається твоя»; «...як на мій погляд жити з батьками не важливо чиїми це **як їсти не зі своєї тарілки».**

У мовленні чоловіків також вживаються порівняння на означення манери поведінки та морально-етичних принципів особи, але скеровані вони переважно на негативне означення людини: *«Очі як у крота, ніздрі роздуваються, на обличчі глибокий розумовий процес. Так і хочеться калькулятор підсунути щоб швидше завдання вирішила»*; *«Ги. Моя носить як дурень з фантиками»*. *«Дівчата. Ви так ніби вирости у парнику і ніколи не мали домашніх тварин! Воно просто мусить вилазити! То природній процес! Всі линяють»*. *«Звісно кропив і яйця з медом то є супер, але повірте, що воно все одно буде вилазити 😊 Якби не вилазило то ми б ходили як батечко Фура»*. В експресивно-порівняннях у різних співвідношеннях поєднуються компоненти оцінні, емоційні, волюнтаривні, образні, естетичні, тому й в уяві та мовній свідомості мовців їх сприйняття є значно ширшим, інтенсивнішим [Голоюх, 1996].

Специфікою комп'ютерного дискурсу є те, що до письмово-усного мовлення користувачів програм швидкого спілкування, вербальної мови, долучається значна кількість немовних елементів – аватари (образи, іконки, портрети мовця), смайли – система графічних символів – емотиконів (інакше – смайликів), яка була започаткована в англійській інтернет-комунікації, знайшла відображення також в українській мові. Серед стилістичних особливостей комп'ютерного дискурсу української мови особливо необхідно виокремити вживання емотикону. В українській мові в комп'ютерному дискурсі емотикони стали продуктивним засобом вираження емоцій, оскільки графічно імітують вирази обличчя, напр.: 😊 – усмішка, :(– сум; ;) – підморгування або стилізовані малюнки та ін. Найчастіше цими знаками послуговується саме користувачі чатів, форумів та конференцій. Використання «смайлів» у комп'ютерному дискурсі пов'язане з тим, що співрозмовники часто не можуть бачити один одного та емоцій, міміки та жестів того, з ким спілкуються. Використання емотикону допомагає доповнювати сенс висловлення, уточнювати його експресивно-інтонаційне забарвлення.

Аналіз комп'ютерного дискурсу показав, що жінки частіше використовують «смайлики». Це пов'язано з прагненням жінок більш емоційно передати інформацію. При цьому жінки використовують смайли-малюнки, які частіше передають позитивний настрій: *«Дивлячись в Вашу анкету, не можу погодитися, що в такому віці вже можна бути дуже придириливою... От жінки в років 30 вже з будь-ким не будуть зустрічатися, бо вже не ті принципи, інші амбіції, а Вам всього лиш 23... 😊»*; *«Чомусь чіплялися недалекі люди. Один на побачення прийшов немитий і від нього несло потом після спортзалу, один вирішив задобрити різними казками, а одного разу взагалі познайомилася з хлопцем у комп'ютерному клубі, і він запропонував мені випити з ним кави у нього вдома на Левандівці 😊»*; *«І в мене так було, ми якимось просто спілкувалися і я навіть подумати не могла, що з того щось вийде. 😊 Коліжанка ще мене підколювала, то я з неї сміялася, бо ж нічого у нас не було»*; *«Хвалю! І справді щиро 😊... часто знов і знов приходжу до думки, що я дуже щаслива людина, що знайшла свою половинку. Дуже важливо вміти показати, що ти дійсно цінуєш те, що хтось робить. От мій чоловік теж мене часто хвалить. І не раз як щось спартачу, то виникає думка: «йолки-маталки... та взагалі нащо воно мені!»*; *«А він прийде, скаже, що зовсім і не погано 😊 ggggі знову хочеться спробувати, поки не вийде. Ну а вже щось як дійсно вдалось – то я прямо відчуваю себе Нобелівським лауреатом 😊)))*, так мене вже хвалять. Резюме: хвалити треба, не обов'язково словами – своїм власним

способом, але щоб той «хтось» чітко бачив, що його цінують і люблять 😊; «Та так, пиво забавкою не назвеш. Але вподобанням – запросто. І навіть життєвою філософією. Чесно кажучи, цікавить весь список. 😊 Ну і критерій чоловічості»; «Ясненько, я неправильно зрозуміла...І ще питаннячко-обмінник лише для дорослих, чи ще можна діткам сувенірчики? Тобто заявочку можна подавати лиш після того, як вже буде сформовано подарунок??? Бо якщо ні, то як якщо поіншому сфоткати))))».

Безперечно, жінки вживають й інші «смайли-малюнки», за допомогою яких виражаються різні почуття: сум, печаль, гнів, роздратованість, втомленість, невпевненість, здивування тощо. Наприклад: «Ми з коханим мужем посвятили нині вербочку, з'їздили швиденько в КК докупити малому племіннику на дн подарунків і рибних продуктів на останній тиждень посту і так швиденько змились з того КК, бо ж народу приїжджало і приходило ого-го 😊 поїхали на обідній перекус в Лівий берег – щось захотілось фєстївську мережу відвідати 😊, але було смачно і файно, навіть нема до чого придертись 😊 погода мрачняк і щось так не хочеться того понеділка 🤡 зараз муж докімарює, я допосиденькаю і будемо збиратись на дн до племінника – 3-ій дитині мого рідного братика сьогодні вже аж 2 рочки 😊»; «Дивлюсь на ці фото і так шкодую, що в мене немає жодної під час вагітності 🤡. Гарні!»; «У мене питання... а хто де білизну купляє? 🤡 на базарі не поміряєш нормально, а в магазинах або дорого, або є такі схожі на савдепівські, то там продавці «кусаються»...»; «Мене дратують тупі люди, які часто щось з себе корчать, а на справді такими не являються. Не люблю брехливих і людей, які не вміють дотримувати слова. Ще терпіти не можу пліткарів і двулічних осіб. 🤡». «Вчені розвіяли міф про те, що чоловіки розумніші за жінок..... 🤡 Цікаво звідки походить той міф. Я завжди вважала, що навпаки, просто жінки мусять дуже багато приділяти уваги сімейним справам... 😊».

Чоловіки теж використовують емотикон, але меншою мірою порівняно з жінками. Виразити емоції, почуття чоловіки намагаються як за допомогою «смайликів-колобоків», стилізованих «малюнків-облич», так і за допомогою спеціальних умовних позначок. Емоції чоловіки виражають різні. Це може бути радість, усмішка, гнів, сум, незадоволення, ствердження, заперечення тощо: «Може спішити не будемо? 🤡»; «Бажано, щоби наша влада змавпувала правильно, замінивши відповідні слова на «Україну», «української». 😊 Можна додати адаптаційний термін (хоча би кілька місяців), як у цивілізованих країнах»; «Ледве, каже, він нагнав його, бо той повертався! 🤡 Впізнаю Руслана (так зайця назвали) – то його «почерк». Тому я проти будь-яких полювань. А інстинкти – це дурня. Ми ж не собаки, щоб керуватися інстинктами».

Мовці часто вдаються до написання частини тексту чи тексту, в якому усі літери великі. Це надзвичайно посилює емоційність висловлення, що сприймається як крик: «так це питання до дівчат»; «кошмарrrrr!!! 🤡» (мовлення жінки); «Літо пройшло дуже дуже класно все було на висоті жаль що таке коротке»!!!!!!».

Отже, у використанні експресивно-виражальних засобів виявляються гендерні розбіжності в комп'ютерному дискурсі:

- функціонування експресем, тропів і стилістичних фігур у комп'ютерному дискурсі;
- необхідно вказати, що чоловіки вживають порівняння значно менше і переважно в іронічно-саркастичному значенні, а фразеологізми – здебільшого із негативною оцінкою особи. Жінки значно активніше вживають фразеологізми, крилаті вислови, тропи і, в основному, з метою висловлення переважно позитивних емоцій та почуттів. У мовленні жінок спостерігається частіше іронія, гумор. Поряд із метафорою і фразеологізмами широко вживаються порівняння;
- активне використання емотикону (смайлів, стилізованих малюнків) у мовленні як жінок, так і чоловіків.

Література

1. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Челябинск, 2005. 265 с.
2. Борисенко Н. Д. Гендерний аналіз у лінгвістиці. Житомир : Поліграфічний центр ЖДПУ, 2000. 260 с.
3. Валиахметова Д. Р. Письменная разговорная речь в контексте особенностей Интернет-дискурса [Электронный ресурс] // Бодуэновские чтения : Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : Междунар. науч. конф. : [труды и материалы : в 2-х т.] / [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. Т. 2. С. 7–9. Режим доступа : http://kls.ksu.ru/boduen/bodart_1.php?id=8&num=5000000.
4. Горошко Е. И. Особенности мужских и женских ассоциаций // Пол и его маркировка в речевой деятельности / [под ред. Е. Н. Шовгеля]. Кривой Рог : МИЦ ЧЯКП, 1996. С. 65–88.
5. Дедова О. В. Графическая неоднородность как категория гипертекста // Вестник МГУ. Серия 9 : Филология. 2002. № 6. С. 91–103.
6. Кандрашов П. Е. Социальный статус языковой личности в компьютерном дискурсе // Прагматика лингвосемантических интерпретаций в текстовых структурах : [коллективная монография]. М. : АПСН ; Краснодар : Куб ГУ, 2003. С. 103–110.

References

1. Asmus, N. G. (2005), *Is the Linguistic features of virtual communicative space : of thesis. cand. filol. sciences : 10.02.19 "Language of theory" [Lingvisticheskie osobennosti virtual'nogo kommunikativnogo prostranstva : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 "Teoriya yazyka"]*. Chelyabinsk, 265 s.
2. Borysenko, N. D. (2000), *The Gender analysis in linguistics [Hendernyi analiz u lnhvistytsi]*, Polihrafichnyi tsentr ZhDPU, Zhytomyr, 260 p.
3. Valiakhmetova, D. R. (2001), *Written speaking in the context of features of computer-di`skoursa // Bodouin readings : of Baudouin de courtenay and modern linguistics : of International. scient. conf. : [works and materials : in 2 v.] / under the general. edit. K. Gali`ulli`na, G. A. Ni`kolaeva [Pis'mennaya razgovornaya rech' v kontekste osobennostey Internet-diskursa // Boduenovskie chteniya : Boduen de Kurtene i sovremennaya lingvistika : Mezhdunar. nauch. konf. : [trudy i materialy : v 2-kh t.] / pod obshch. red. K. R. Galiullina, G. A. Nikolaeva]*, Izd-vo Kazan. un-ta, Kazan', T. 2, ss. 7–9, [Elektronnyy resurs], Rezhim dostupa : http://kls.ksu.ru/boduen/bodart_1.php?id=8&num=5000000.
4. Goroshko, E. I. (1996), *Features of masculine and woman associations. Paul and his marking in speech activity / edited by. E. N. Shovgelya [Osobennosti muzhskikh i zhenskikh*

assotsiatsiy // Pol i ego markirovka v rechevoy deyatelnosti / pod red. E. N. Shovgelya], MITs ChYaKP, Krivoy Rog, ss. 65–88.

5. Dedova, O. V. (2002), *A graphic heterogeneity as a hypertext category* [Graficheskaya neodnorodnost' kak kategoriya giperteksta], Vestnik MGU, Seriya 9, Filologiya, № 6. ss. 91–103.

6. Kandrashov, P. E. (2003), *Social status of language personality in of computer-di`skursa / of P. E. Kandrashov // Pragmatiks of li`nguistic interpretations in textual structures : collective monograph* [Sotsial'nyy status yazykovoy lichnosti v komp'ternom diskurse // Pragmatika lingvosemanticheskikh interpretatsiy v tekstovikh strukturakh : kollektivnaya monografiya], APSN, M., Kub GU, Krasnodar, ss. 103–110.

О. В. Комов,

*Київський інститут інтелектуальної власності
та права національного університету
«Одеська юридична академія»*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО УКРАИНСКОГО ВЕЩАНИЯ В КОМПЬЮТЕРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматриваются функционально-стилистические особенности гендерной украинской речи в компьютерной коммуникации. Освещается дифференциация экспрессивно эмоциональных средств речи мужчин и женщин. Раскрывается особенность использования тропов, неязыковых средств в речи мужчин и женщин.

Ключевые слова: гендер, речь, коммуникация, компьютерный дискурс, интернет-дискурс.

O. V. Komov,

*Kyiv institute of intellectual
propertybut rights for a national university,
“Odesa legal academy”*

STYLISTIC FEATURES OF THE GENDER UKRAINIAN BROADCASTING ARE IN COMPUTER COMMUNICATION

The works of recent years have attracted attention to the study of gender differences in speech, but gender studies are still few. In the process of researching the speech of men and women, new questions arise, the answers to which have not yet been found, and the results of the work of Western scholars on this subject can certainly not always be applied to the Ukrainian language. Today, of particular interest are Internet communications, which are becoming more common and are gradually replacing other forms of communication.

The existence of differences between men and women, including language, has a multidimensional nature. The gender factor biologically, psychologically, socially and culturally influences the cognitive sphere, behavior, perception and use of language.

The work is devoted to the important problem of gender linguistics that is complex research of gender differentiation of Ukrainian speech on the material of computer discourse. The analysis of gender researches in the field of linguistics is carried out in the work. The evolution of opinions about the concept “gender” and its interpretation are analysed. The peculiarities of gender differentiation in Ukrainian speech in computer discourse are

researched. The vocal conduct of men and women in the Internet is fixed. The gender specific of Ukrainian speech on all language levels in computer discourse is determined.

The realized analysis of Ukrainian speech of men and women on the material of computer discourse will be useful in the development of linguistic standards in speech in a network, further investigations of gender differentiation of Ukrainian speech on the material of computer discourse, deep analysis with bringing in other linguistic material which is relevant for scientific searches.

Key words: gender, speech, communication, computer discourse, Internet-discourse.

УДК 681.32:004.38(043)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181707>

В. О. Кудлай,

канд. наук із соц. ком.,

Маріупольський державний університет,

доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті досліджено питання формування особливих компетентностей сучасної людини у контексті цифрової грамотності для забезпечення ефективної роботи з електронно-обчислювальною технікою та сучасними мобільними комунікаційними пристроями, що стає обов'язковою умовою роботи з огляду на надстрімкі зміни в інформаційному суспільстві; крім того, приділено увагу феномену мовленнєвого впливу інформаційних текстів на адресата. Володіння базовими знаннями про застосування новітніх технологій у опрацюванні інформаційних текстів у сьогоденних реаліях поступу суспільства визначаються обов'язковим елементом цифрової грамотності.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрова грамотність, інформаційні технології, особистість, інформаційні тексти, інформаційна війна.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Інформація з давніх часів усвідомлювалась як обов'язковий і повсякчас цінний ресурс, що на новітньому етапі еволюції соціуму здобув роль основного товару на глобальному економічному ринку. Інформаційний ресурс у ХХІ столітті став базовим елементом поступу всіх сфер діяльності людства у глобальному світі. Для опрацювання інформації, особливо, коли справа стосується аналізу великих її масивів, широко використовуються різноманітні технічні пристрої, і самі процеси опрацювання інформації спеціальними програмними засобами опосередковуються конкретними ризиками для якості виконуваних робіт: по-перше, з боку технічних засобів, які можуть працювати некоректно (можливість збоїв апаратної та програмної частин) та з боку навмисних/ненавмисних хибних дій персоналу (у результаті відбувається порушення основних властивостей інформації та навіть цілковита втрата даних), по-друге, з застосуванням технічних засобів виникає ризик доступу до інформації з боку неуповноважених осіб (в такому разі інформація розповсюджується нелегально, в тому числі і в спотвореному вигляді). Таким чином, кожна особа як освічений представник глобалізованого мережевими технологіями інформаційного суспільства для захисту себе від різного роду інформаційних загроз

має розуміти сутність всіх можливих небезпек роботи з інформацією, розуміти механізми здійснення несанкціонованого доступу, знати технології захисту від потенційних небезпек, отже, володіти достатнім рівнем цифрової грамотності для ефективної діяльності в інформаційному просторі.

Наявні в академічному полі публікації показують зацікавленість вітчизняних науковців означеною проблемою. Про це свідчать наявні цитування у фаховій періодиці та чисельні переклади іноземних доробків таких науковців, як С. Мерфі [8] та Є. Хенер [10], що наголошують на обов'язковості формування цифрової грамотності особи у інформаційно-мережевому середовищі. В контексті актуальності питання оволодіння особистістю достатнім рівнем сформованості цифрової грамотності, пропонується більш глибоко дослідити один з її базових аспектів, який стосується застосовування індивідом інструментарію новітніх інформаційних технологій в цифровому комунікаційному середовищі. А оскільки в цьому аспекті цифрова грамотність сучасної особистості залишається малодослідженим питанням, вважаємо тему нашої розвідки актуальною. Крім того, вважаємо доцільним систематизувати міркування у термінологічній площині власне терміноодиниці «цифрова грамотність».

Аналіз досліджень проблеми. Стосовно теми запропонованого дослідження, то наразі увазі читачів доступні окремі дотичні наукові розвідки і статті, що свідчить про інтерес дослідників до неї, проте найчастіше науковці не виходять за межі дослідження питання небезпек в контексті оволодіння людиною сучасними інформаційними технологіями. В цьому аспекті серед найактивніших дослідників з числа як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, варто відзначити Є. Архипову [1], А. Бегуна [2], В. Богуш [3], В. Голубева [4], С. Кавуна [6] та А. Сахарова [9]. Аналізу змісту, загальних та особливих ознак та функцій інформаційної грамотності, а саме, її освітнього, компетентнісного та соціокультурного аспектів приділено значну увагу в наукових студіях Н. Джинчарадзе [5], А. Мартіна та Д. Медігана [11], К. Ланкшир та М. Нобел [12], Н. Кирилова [7].

Мета дослідження полягає у визначенні стану цифрової грамотності особистості, що є членом сьогоденного інформаційного суспільства, яке стрімко розвивається.

Поставлена мета унеобхіднює вирішення таких **завдань**: узагальнення терміну «цифрова грамотність», виокремлення його з поміж термінів «електронна грамотність» та «технічна грамотність», осмислення феномену критичного мислення як складової цифрової грамотності, апелювання до найгостріших технологічних проблем сьогоденного поступу освіти, нарешті, аналіз мовленнєвого впливу інформаційних текстів на адресата.

Об'єкт розвідки – специфіка цифрової грамотності особистості в глобалізованому інформаційному світі як засобу протидії існуючим інформаційним загрозам; **предметом** є дослідження феномену впливу сучасних інформаційних текстів на адресата.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Терміноодиниця «цифрової грамотності» формується у межах актуальних концепцій філософської, культурологічної, соціологічної, комунікаційної, технічної науки [8]. Досі не існує єдиного підходу до з'ясування універсальності того чи іншого визначення терміну в контексті нагальності потреби пошуку найбільш точної інтерпретації змісту поняття. Вирішення цього питання наразі дозволило б уточнити інструментарій ефективної комунікації та забезпечення фіксації інформації в цифровому середовищі. Крім того, варто рахуватись з актуальністю питання протидії небезпек порушення

основних властивостей інформації у комп'ютерному середовищі, зокрема, її цілісності, конфіденційності та доступності.

Широковживаний термін «грамотність» має низку різних трактувань, проте ряд більш спеціалізованих похідних термінів з'явилися в період «четвертої інформаційної революції» [8]: 1) кіберграмотність; 2) комп'ютерна грамотність; 3) цифрова грамотність; 4) інтернет-грамотність; 5) електронна грамотність; 6) технічна грамотність; 7) інформаційна грамотність.

Запропоновані сучасними дослідниками терміни активно вживаються в текстах фахових публікацій. Але вбачаємо доречним кроком вилучення деяких синонімічних термінів, що сприятиме впорядкуванню сучасної наукової термінології. Такі поняття як «електронна грамотність», «цифрова грамотність», «технічна грамотність» застосовуються здебільшого в технічній літературі. «Технологічна грамотність» у широкому сенсі означає грамотність, яка акцентує увагу на вплив технологій, таким чином, доречно описує широкий характер способів грамотного використання інформаційних технологій. Доктор філософії Лі-Енн Кастман Бреш, професор Мінесотського університету, визначає поняття «технологічна грамотність» як «систему теоретичних знань, які спрямовані на реалізацію: здатності застосовувати технології; вміння писати, читати і спілкуватися за допомогою сучасних технологічних засобів, і здатність піддавати критичному осмисленню ролі технологій у роботі з інформацією» [12, с. 269].

Пропонуємо використовувати в науковому обігу поняття «цифрова грамотність» на противагу терміну «технічна грамотність». Адже саме слово «цифровий» прямо стосується новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та комп'ютерної техніки, що не пов'язані з обігом даних в аналоговому форматі. Запропоноване професоркою Лі-Енн Кастман Бреш визначення «цифрової грамотності» доцільно доповнити з огляду на тенденційність у студіюваннях авторки до пов'язування поняття з «практичною роботою у формі обміну інформацією, її читання, листування в онлайн середовищі, а також соціальною, культурною, політичною, освітньою цінностями, що пов'язані з цією практикою» [12, с. 232].

Варто наголосити на важливості в контексті формування цифрової грамотності вміння критично мислити або уникати хибних суджень про інформаційні повідомлення, які сприймаємо в процесі читання повідомлень в глобальній мережі. Тут також вважаємо за необхідне зупинитися на факті беззаперечного впливу на адресата інформаційних текстів, особливо тих, що поширюються мережею Інтернет, адже в умовах сучасної інформаційної війни та маніпулювання інформацією, що реалізується через Інтернет, цифрова безграмотність населення є серйозною загрозою як розвитку здорового суспільства загалом, так і базовим засадам розбудови демократичного суспільства, національній інформаційній безпеці в державі.

Інформаційне маніпулювання із поєднанням різноманітних новітніх технологій психологічного впливу в умовах ведення гібридних агресій поширюється практично миттєво та набуває все більш загрозливих форм. Сугестивні технології все активніше застосовуються в інтернет-просторі і приймають масштабів, співмірних з найсуттєвішими небезпеками для національного інформаційного простору. Таким чином, кожна освічена особа, яка має доступ до цифрової інформації, повинна розуміти всі реально існуючі перераховані нами небезпеки, розуміти механізми психологічного маніпулювання засобами їх вживання у інформаційних текстах, знати механізми протидії деструктивним загрозам, якими супроводжуються інформаційні війни. Всі ці компетенції, що сприятимуть освіченій особі у протидії з деструктивною дією та

маніпуляціями з використанням розповсюджуваних інформаційних текстів у глобальній мережі, також можемо віднести до поняття цифрової грамотності.

Викликає інтерес специфіка оволодіння цифровою грамотністю індивідуумами в залежності від віку. В контексті інтенсивності еволюції цифрових технологій в інформаційному суспільстві, старші покоління через зайнятість та сформованість традиційних підходів до роботи з інформацією, оволодівають сучасними інформаційними технологіями значно повільніше за дітей та молодь. Означена проблема сформувалась у популярний в термін «цифровий розрив». У порівнянні зі старшими поколіннями, сучасні діти, підлітки та молодь вчаться ефективно використовувати технологічні новинки у більш короткі часові проміжки. Старші покоління з огляду на зайнятість та сформованість усталених шаблонів поведінки не завжди встигають приділяти час опануванню нових інструментів роботи з інформацією. Тому діти частіше, ніж дорослі, поринають у електронно-цифровий світ і опановують більш різноманітними знаннями про способи використання ресурсів глобальної мережі. Тривала та регулярна робота в Інтернеті є запорукою розвитку та соціалізації дітей, в процесі якої окреслюється система індивідуальних цінностей [7, с. 163]. Як явище цифровий розрив демонструє проблеми розбіжності у комунікативній культурі молоді та дорослих. Однак, в даному випадку справедливо додати, що молодші покоління, попри здатність оволодіти різноманітними інноваціями в інформаційно-комунікаційній сфері інтенсивніше представників старших поколінь, одночасно менше захищені від деструктивного впливу електронних інформаційних ресурсів на відміну від старших людей. Молодь менше захищена від маніпулятивного впливу текстової та аудіовізуальної інформації, що розміщується на інтернет-сторінках. Як відомо, найбільш активні у маніпулятивному сенсі тексти з найбільшим ефектом психологічного впливу поширюються з ефектом бджолиного рою у соціальних мережах, де інформацію неможливо безслідно знищити та де найактивнішими користувачами є саме діти та молодь. Отже, беззаперечною є закономірність, що молоде покоління більше піддається впливу засобів сучасної інформаційної війни, що можна легко пояснити незавершеністю процесу формування психологічних якостей дітей, підлітків та молоді та, зокрема, відсутністю у них згадуваного вище критичного мислення.

В перспективі зростатиме позитивна динаміка скорочення цифрового розриву як за рахунок переходу підлітків цифрового покоління в категорію дорослих, так і завдяки реалізації програм сталого підвищення кваліфікації в межах закладів освіти та інших інформаційних центрів, що сприятиме навчанням всіх поколінь базовим знанням з роботи у глобальній мережі засобами комп'ютерної техніки. Водночас, міжнародні дослідження спростовують стереотипну думку про якісне опанування молоддю методами роботи з електронними ресурсами та інформаційно-комунікативними технологіями. Як демонструє проведене ЮНЕСКО дослідження три чверті підлітків навчалися роботі в інтернет-середовищі самотужки. Вміння застосовувати сучасні інформаційні технології в глобальній мережі виявляється неявним знанням, отриманим інтуїтивно та за допомогою звернення до відеоблогів інших успішних однолітків, тобто навчання відбувається за методом спроб та помилок. Розповсюдженою практикою для більшості дітей є самостійне оволодіння вміннями та знаннями з роботи у цифровому просторі, а, отже, вимагають коригування сформованих знань з використання інформаційно-комунікаційних технологій. Викладачі, вчителі та батьки мають підтримувати нові покоління у прагненні сформувати грамотність як цифрову, так і в широкому її сенсі (наприклад, сформувати звичку читати традиційні джерела інформації у паперовій формі). Дослідження показують, що в порівнянні зі своїми учнями, педагоги, так само як дорослі в цілому, менш залучені в онлайн-форму соціальної взаємодії. За традицією батьки передають життєвий досвід

дітям, проте у випадку з інформаційно-комунікативною культурою та цифровою грамотністю ситуація може бути іншою: старші покоління не навчаються у своїх батьків, а звертаються переважно до однолітків, або навіть до представників молодших поколінь. Діти частіше виконують роль медіаторів між батьками та інформаційно-комунікативними технологіями, які доводиться використовувати в роботі та побуті. Нині спостерігається подібна ситуація, коли молодше покоління самостійно отримує навички роботи з інноваційними продуктами цифрових технологій, і одночасно допомагають опанувати їх старшим. Тобто дорослі навчаються у дітей або разом з ними [12, с. 284]. Глобальна мережа перебуває в процесі інтенсивного розвитку, темпи якого багато в чому випереджають можливості пересічної людини оволодівати всіма новаціями.

Провідним виміром інформаційного суспільства став високий темп технологічних змін. З огляду на це, особлива увага в сучасній освіті приділяється цифровій компетентності, яка полягає у готовності людини не тільки самостійно оволодівати новими інформаційними технологіями, оцінювати переваги їх використання та відповідні ризики, але і бути готовою до сприйняття технологічних змін, кількісне зростання яких постійно прискорюється. У освітніх програмах, що спрямовані на підвищення цифрової компетентності, важливо закріпити вимоги щодо постійного оновлення знань і формування нових навичок [7, с. 52]. Оскільки технології розвиваються, то якісні поточні знання та вміння людини швидко стають застарілими, тому, як наголошується у програмних документах ЮНЕСКО, освіта має бути безперервною.

Серед проблем розвитку освіти в контексті формування цифрової грамотності та забезпечення інформаційної безпеки особистості варто зупинитися на основних. Інформаційні технології асоціюються з засобами розширення можливостей навчання та забезпечення комунікативної соціалізації особистості, стають повсякденною частиною життя соціуму. Електронні ресурси глобальної мережі дозволяють планувати та контролювати процес самостійного навчання. Освітні ресурси в Інтернет є просторово безмежними та мають міждисциплінарний характер. Вони допомагають особистості в онлайн-середовищі долучатись до суспільного життя, здійснювати взаємодію з учасниками освітнього процесу та навчатись вдома або під час подорожей, тобто поза межами закладу освіти.

Розвиток інформаційних технологій інтенсифікує вплив на можливості індивідів як працювати, відпочивати, так і навчатись. Рішення різного роду суспільно значимих завдань сьогодні все більше потребує наявності компетентностей, що пов'язані з цифровою грамотністю, а цифрова рівність розглядається як важливий чинник успішності на ринку праці: кадри, які мають сформовані навички роботи з ІКТ, отримують перевагу перед потенційними роботодавцями. Навіть професії, що не були пов'язані з інформаційними технологіями, сьогодні неминуче зазнають інформатизації.

Становлення інформаційного суспільства постійно супроводжується зростанням значення творчості та інновацій у освіті, тобто інноваційна діяльність та творчість стають важливими фаховими компетенціями. Інновації та творчість пов'язуються не тільки з мистецтвом, ці навички однаково важливі для освіти, підприємництва, наукової діяльності та інших сфер суспільної діяльності.

Утвердження інформаційного суспільства зумовлює зростання попиту на дистанційну освіту, навчання в онлайн-просторі, проведення інтернет-конференцій. Поступово сучасне суспільство переходить з суто фізичного простору організації освітньо-наукової комунікації у гібридний простір організації локальних зборів зацікавлених осіб з подальшим виходом у глобальні онлайн-форуми, групи соціальних

мереж, групові відеоконференції, в яких віртуалізуються освітні та наукові комунікації між комунікантами [10, с. 28].

Прийнято вважати найбільш значущими та перспективними зміни в галузі інформаційно-комунікаційних технологій, які пов'язані з рядом факторів [8]. Масовість та неминуче прискорення впровадження ІКТ обумовило розповсюдження таких портативних інформаційно-комунікативних пристроїв, як смартфонів, планшетів та віртуальних мобільних засобів. Зокрема, у 2013 році з'явилися спеціальні віртуальні окуляри з вбудованими інтернет-сервісами, в яких інтегрується навколишній світ. Наступний фактор прискорення інформатизації пов'язаний з впровадженням хмарних сервісів та сховищ даних, які дозволили відмовитись від фізичних носіїв інформації для обміну електронними документами, придбання програмного забезпечення та аудіовізуальних мультимедійних продуктів. Ми стаємо свідками поширення електронних грошей та електронних платіжних систем у побуті та роботі. Названі аспекти інформатизації суспільства спричиняють індивідуалізацію особистості, що також відображається у процесі надання освітніх послуг закладами освіти. Індивідуальний підхід до навчання з урахуванням можливостей та потреб кожної людини стає все більш реальним з використанням ІКТ, що обумовлює зміни в підходах до організації освітнього процесу в закладах освіти.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, потреба у формуванні цифрової грамотності особистості обумовлена неминучістю трансформації освітнього процесу закладів освіти з урахуванням реалій інформаційного суспільства. Цифрова грамотність умовно може поділятися на техніко-технологічний та соціогуманітарний аспекти. У соціогуманітарному контексті цифрової грамотності корисними є змістовно-комунікативні акти: спілкування в Інтернеті, соціальних мережах, вміння створювати тексти різного типу, повідомлення для різних адресатів, вміння створювати фотографії, аудіо- та відеоматеріали на комп'ютері та обмінюватися ними. З безпеками пов'язані проблеми соціально-психологічної безпеки та дотримання норм поведінки, тобто треба пам'ятати про неприпустимість розміщення в мережі Інтернет компрометуючої інформації, тролінгу як форми провокування інших, важливо розуміти небезпеку залежності від віртуальних ресурсів.

Для забезпечення цілісної цифрової грамотності важливо забезпечувати конструктивний вплив на індивіда за допомогою техніко-комунікаційних можливостей користування інструментами пошуку, зберігання та передачі інформації, зокрема, засобами пошукових систем, cloud-сервісів. Технічна безпека асоціюється з загрозами, що пов'язані з умінням використовувати програми захисту інформації, захищатися від спаму, зловмисних програмних продуктів, усвідомлювати ризики пошкодження апаратної частини ПК та втрати інформацією основних своїх властивостей.

Крім того, існує певне протиріччя у оволодінні цифровою грамотністю дорослими та дітьми: хоча молодше покоління у техніко-технологічному аспекті оволодіває цифровою грамотністю швидше, ніж їх батьки, проте дорослі повніше усвідомлюють проблеми соціогуманітарного характеру в контексті використання цифрових інновацій. Перспективним є подальше дослідження проблем цифрової грамотності в сучасному суспільстві з подальшим аналізом її розвитку та трансформації, оскільки кожна освічена людина, що має доступ до цифрової інформації, повинна розуміти всі реально існуючі загрози сучасної інформаційної війни, розуміти механізми психологічного маніпулювання за допомогою інформаційних текстів, що поширюються мережею Інтернет, знати механізми боротьби з інформаційними загрозами. Всі ці компетенції, що допоможуть освіченій людині боротися з хибним впливом та маніпуляціями за допомогою

інформаційних текстів, поширюваних мережею Інтернет, також можемо віднести до поняття цифрової грамотності.

Література

1. *Архипова Є. О.* Інформаційна безпека: соціально-філософський вимір: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2012. 16 с.
2. *Бєгун А. В.* Інформаційна безпека : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2008. 280 с.
3. *Богуш В. М., Довидьков О. А., Кривуца В. Г.* Теоретичні основи захищених інформаційних технологій : навчальний посібник. Київ : ДУІКТ, 2010. 454 с.
4. *Голубєв В. О.* Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій. Запоріжжя : Просвіта, 2001. 252 с.
5. *Джинчарадзе Н. Г.* Інформаційна культура особи : формування та тенденції розвитку (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03. Київ, 1997. 45 с.
6. *Кавун С. В.* Інформаційна безпека. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2009. 366 с.
7. *Кириллова Н. Б.* Медиакультура : от модерна к постмодерну. Москва : Академический Проект, 2006. 448 с.
8. *Мерфі С.* Думка: Цифрова грамотність – це не лише «як», але й «чому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1757>
9. *Сахаров А. В.* Информационная безопасность организационно-технических систем : дисс. ... докт. техн. наук : 05.27.05, 05.12. Москва, 2000. 387 с.
10. *Хеннер Е. К.* Компьютерная грамотность и ИКТ-компетентность участников системы непрерывного образования. *Информатика и образование.* 2009. № 3. С. 4–9.
11. *Martin A., Madigan D.* Digital Literacies for Learning. London : Facet Publishing, 2006. 242 p.
12. *Lankshear C., Knobel M.* Digital Literacies : Concepts, Policies and Practices. New York : Peter Lang. 2008. 323 p.

Referenses

1. *Arxypova, Ye. O. (2012), Information security: social and philosophical dimension : Author's thesis [Informacijna bezpeka: social'no-filosofs'kyj vy'mir: avtoref. dy's. ... kand. fil. nauk : 09.00.03], Ky'yiv, 16 p.*
2. *Vyegun, A. V. (2008), Information security : a training manual [Informacijna bezpeka : navchal'nyj posibny'k], KNEU, Ky'yiv, 280 p.*
3. *Bogush, V. M., Dovy'd'kov, O. A., Kry'vucza, V. G. (2010), The theoretical basis of protected information technologies : a tutorial [Teorety'chni osnovy` zaxy'shheny`x informacijny`x texnologij : navchal'nyj posibny'k], DUIKT, Ky'yiv, 454 p.*
4. *Golubyev, V. O. (2001), Information security: problems of combating crimes in the use of computer technology [Informacijna bezpeka: problemy` borot'by` zi zlochy'namy` u sferi vy`kory`stannya komp'yuterny`x texnologij], Prosvita, Zaporizhzhya, 252 p.*
5. *Dzhy'ncharadze, N. G. (1997), Information culture of personality: formation and development trends (social and philosophical analysis) : Author's thesis [Informacijna kul'tura osoby`: formuvannya ta tendenciyi rozvy'tku (social'no-filosofs'kyj analiz) : avtoref. dy's... d-ra fil. nauk: 09.00.03], Ky'yiv, 45 p.*
6. *Kavun, S. V. (2009), Information security [Informacijna bezpeka], Vy'd-vo XNEU, Xarkiv, 366 p.*
7. *Kirillova, N. B. (2006), Media culture: from modern to postmodern [Mediakul'tura: ot moderna k postmodernu], Akademicheskij Proekt, Moskva, 448 p.*

8. Merfi, S. (2015), *Opinion: Digital literacy is not only "how", but also "why"*. *Electronic resource [Dumka: Cy`frova gramotnist` – ce ne ly`she «yak», ale j «chomu». Elektronny`j resurs]*. – Access mode: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1757>

9. Saharov, A. V. (2000), *Information security of organizational and technical systems : Author's thesis [Informacionnaja bezopasnost' organizacionno-tehnicheskikh sistem: diss. ... dokt. tehn. nauk : 05.27.05, 05.12]*, Moskva, 387 p.

10. Henner, E. K. (2009), *Computer literacy and ICT-competence of participants of the system of continuing education [Komp'juternaja gramotnost' i IKT-kompetentnost' uchastnikov sistemy nepreryvnogo obrazovanija]*, *Informatika i obrazovanie*, № 3, pp. 4–9.

11. Martin A. *Digital Literacies for Learning* / A. Martin, D. Madigan. London : Facet Publishing. 2006. 242 p.

12. Lankshear C. *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*. C. Lankshear, M. Knobel. New York : Peter Lang. 2008. 323 p.

В. О. Кудлай,

*Мариупольский государственный университет,
кафедра культурологии и информационной деятельности*

ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье проанализирована проблема формирования и развития цифровой грамотности личности в условиях использования средств вычислительной, организационной техники и новейших информационных технологий в условиях чересчур стремительного развития современного информационного общества; кроме того, упоминается феномен речевого воздействия информационных текстов на адресата. Знания об основах использования новых технологий работы с современными информационными текстами в нынешних условиях развития общества понимаются как главный аспект цифровой грамотности.

Ключевые слова: информационное общество, цифровая грамотность, информационные технологии, личность, информационные тексты, информационная война.

V. O. Kudlai,

*Mariupol State University,
Department of cultural studies and information activities*

FORMATION OF DIGITAL LITERACY IN THE MODERN INFORMATION SPACE

The article is devoted to the problem of individual computer literacy forming process in conditions of computers, office equipment and new information technologies use. Knowledge of the information security and data protection fundamentals defined as a key aspect of computer literacy. It is proposed to apply the term «digital literacy» instead of «technical literacy», because the word «digital» refers directly to contemporary information technologies that do not relate to the flow of information in analog form. The author considers to extend the definition of «digital literacy» in the context of a reading practice, writing and information sharing in the online environment, and values associated with this practice – social, cultural, political, educational. In this case, the definition of «digital literacy» is limited by

«technological literacy», so it is appropriate to link the «digital» to essence of literacy. So the digital literacy can be understood as a theory and a practice that are focused on the use of digital technologies, including the ability to read, write and communicate using digital technology, the ability to think critically about digital technology, consider social, cultural, political and educational aspects of this activity. The most important skills of digital literacy are critical thinking and the ability to avoid false judgments about what we discover on the Internet. The specifics of mastering the digital literacy by individuals with different age are linked to a problem of «the digital divide». The necessity of mastering the digital literacy is associated with inevitable transformation of education process in the information society.

Key words: information society, digital literacy, information technology, identity, information threats, information war.

УДК 811.161.2'374

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181709>

С. В. Маргінек,

канд. філол. наук, доц.,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

доцент кафедри загального мовознавства

ОПОЗИЦІЯ СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ: ДО ПИТАННЯ ПРО УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ МОВНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі універсальності опозиції СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ та основним стратегіям її мовної концептуалізації. Встановлено, що способи її вербалізації можуть бути зумовлені як нейрофізіологічними властивостями людини, так і історією, культурою та доквіллям, у якому проживає певний етнос.

Ключові слова: семантичні універсалії, бінарна опозиція, базові кольори, втілення, концептуалізація.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Думку про універсальність протиставлення світла і темряви висловлювало багато дослідників. Так, К. Г. Юнг називав цю опозицію серед найяскравіших характеристик “хаотичного набору” зразків людської свідомості [10, с. 49]. Ф. Уілрайт відносив світло до архетипного класу символів, що мають однакове або подібне значення для більшості людей або навіть усього людства, причину чого він убачав у природній схожості фізичної та (переважно) психічної будови людини [8, с. 98]. У. Вайнрайх згадував цю опозицію у своєму переліку мовних універсалій: “світлий” vs. “темний”, “сухий” vs. “вологий”, “молодий” vs. “старий”, “живий” vs. “мертвий” тощо [див. 27, с. 151]. Проте універсальність цієї опозиції зазвичай постулюється без чіткого визначення, у чому саме вона полягає.

Аналіз досліджень проблеми. Б. Берлін і П. Кей у своїй класичній праці 1969 року, присвяченій дослідженню назв кольорів, стверджували, що всім мовам світу притаманна універсальна система основних категорій кольорів, яка розвивається в певному порядку [11, с. 4–5 та ін.]. На початку формування цієї системи весь колірний континуум розподіляється на дві категорії, які Б. Берлін і П. Кей не зовсім точно позначили як *black* і *white*, маючи на увазі *чорний* і всі темні кольори та *білий* і більшість світлих кольорів [див. 11, с. 17].

Власне цей опис першого етапу розвитку системи назв кольорів викликав найбільше зауважень у дослідників. Адже, відзначає А. Вежбицька, якщо слово можна використовувати для опису не лише чорних, але й коричневих, сірих і темно-синіх предметів, зрозуміло, що воно не означає 'чорний' [див. 2, с. 231]. Тому А. Вежбицька вважає, що модель, яку запропонували Б. Берлін і П. Кей, є спрощеною і призводить до поширення серед лінгвістів хибної думки: якщо у мові існує лише дві базові назви кольорів, це обов'язково назва білого і чорного [див. 2, с. 267].

У пізнішій праці, яку П. Кей написав у співавторстві з Ч. МакДеніелом [23], стверджується, що семантичні універсалиї в системі кольоропозначень зумовлені структурою та функціями зорової системи людини. Оскільки ці універсалиї становлять результат дії нейрофізіологічних процесів, вони утворюють підґрунтя універсальних патернів значення основних колірних термінів у всіх мовах, і тому принаймні в цьому випадку не мова визначає сприйняття (як стверджують прихильники «жорсткої» версії гіпотези лінгвістичного релятивізму), а сприйняття визначає мову [23, с. 610–611].

Із цією думкою А. Вежбицька також різко не погоджується: хоча колірне сприйняття, взагалі кажучи, є однаковим для всіх груп людей, мовна концептуалізація є різною в різних культурах, навіть незважаючи на вражаючі елементи схожості [див. 2, с. 238–239]. Мова відображає те, що відбувається не в мозку, а в нашій свідомості, яка формується під впливом культурного середовища, пише А. Вежбицька, а тому крайній універсалізм у вивченні мови і мислення так само необґрунтований і небезпечний, як і крайній релятивізм у вивченні культури [2, с. 238–239].

Інша ідея, яку запропонували П. Кей і Ч. МакДеніел, – це застосування теорії нечітких множин для моделювання структур окремих колірних категорій та експлікації відношень, що розвиваються між різними універсальними колірними категоріями в міру розвитку і розширення основного словника кольорів [23, с. 612]. На думку Дж. Лакоффа, застосування теорії нечітких множин дало їм змогу дійти висновків, неможливих при використанні лише нейрофізіологічного підходу, а саме надати інтуїтивно задовільне пояснення здатності базових категорій кольорів містити більше, ніж один центральний колір [4, с. 48–49].

Ця думка П. Кея і Ч. МакДеніела є особливо важливою для дослідження протиставлення *світлого* і *темного*, оскільки пояснює, як вони можуть охоплювати весь колірний континуум, що є доступним для зорового сприйняття людини. Прикладом такого розподілу слугують кольоропозначення в мові племені дані, де *mili* позначає чорний і всі холодні кольори, всі відтінки зеленого і синього, а *mola* – білий і всі теплі кольори, а також усі відтінки червоного, оранжевого, жовтого, рожевого та червоно-фіолетового [див. 18, с. 460; 19].

Щоправда К. Хейдер, фахівець у галузі візуальної антропології, описує систему кольоропозначень у мові дані дещо інакше. За його спостереженнями, крім основних назв кольорів мови дані, сполучуваність яких є практично необмеженою (а саме *mili*, що позначає темні або тьмяні кольори, і *modla*, яким називають кольори світлі або яскраві, включно з червоним), у цій мові можна виокремити ще декілька назв кольорів. Це, зокрема, слова *gut* 'біла чапля', яким називають також альбіносів, і *jagik* 'какаду', що може називати також білу глину. Найближчими до перетворення у повноцінні назви кольорів, на думку К. Хейдера, є слова *bima* або рідше уживане *tet*, які представники племені використовували для опису рудого кольору деяких свиней, гірського голуба та бороди самого дослідника [20, с. 175].

Проте в окремих випадках наявність протиставлення саме *темного* (макро-чорного) і *світлого* (макро-білого) викликає сумнів у дослідників. Зокрема, у мові марту-вангка, що

об'єднує декілька діалектів, поширених у Великій Піщаній пустелі на північному заході Австралії, протиставленими є кольори *maru-maru* 'макро-чорний' і *miji-miji* 'червоний' (*miji* означає 'кров') [16, с. 210]. С. Харгрейв згадує також кольоропозначення *tingapurru* 'темний', що є ад'єктивною формою від *tunga* 'ніч; темрява', яке дослідниця зафіксувала у спілкуванні лише з одним респондентом [16, с. 211].

Що ж стосується макро-білого, то респонденти навели низку назв кольорів: *karntawarra* 'жовтий, оранжевий, білий', *piily-piily* 'запорошений, ніби хтось є білим від пилу', *piirl-piirl* 'білий осад на дні соляного ставка', *warla* 'мінеральне озеро, солончак', *mirta-mirta* (від *mirta* 'сивий') та інші – усього понад десять різних кольоропозначень [16, с. 211]. Звідси С. Харгрейв робить висновок, що племена, які традиційно мешкають у пустелі, не виокремлюють білий колір як окрему рису природних феноменів, і тому білий не становить основного кольору в їхній мові [16, с. 212]. З іншого боку, дослідниця припускає, що запропоновані респондентам зразки кольорів не відповідали їхнім уявленням про основний макро-білий [16, с. 212]. Наприклад, у мові анбарра аборигенів Арнем-Ленду зафіксовано кольоропозначення *gungaltja* 'світлий, білий', значення якого додатково передбачає блиск або "анімацію", а також високий ступінь яскравості [22, с. 27].

Останній приклад демонструє залежність системи кольоропозначень, яка формується в певній лінгвокультурі, від довкілля. У зв'язку із цим доречно згадати зауваження А. Вежбицької щодо універсальної або майже універсальної ролі типових рис красовиду як фундаментального елемента референції при описі зорового сприйняття взагалі і кольорів зокрема [2, с. 233–234]. Використання назв прототипних референтів для найменування певних кольорів ґрунтується на «універсальній або майже універсальній» особливості мовної концептуалізації, пов'язаної з баченням, про яку згадує А. Вежбицька, – це важлива роль порівняння або, точніше, універсального поняття ПОДІБНОСТІ у передачі зорових відчуттів [2, с. 234].

Іншим важливим універсальним поняттям А. Вежбицька вважає бачення. Оскільки «всі мови мають слово для поняття БАЧИТИ, але не обов'язково мають слово для кольору», А. Вежбицька пропонує змістити фокус дослідження від «колірних універсалій» до «універсалій зорового сприйняття». Тобто дійсно універсальним, на її думку, можна вважати час, коли людина бачить (день), і час, коли людина не бачить (ніч), і ця універсальна, або майже універсальна, відмінність між ніччю (темним часом) і днем (світлим часом) пов'язана зі здатністю бачити. Тобто людина розрізняє, і це універсально, предмети, які виглядають світлими і блискучими, і ті, які виглядають темними і тьмяними; причому перше наводить на думку про «бачення при сонячному світлі, а друге – на думку про бачення в темряві» [2, с. 232].

Незважаючи на те, що здатність бачення дійсно є універсальною або майже універсальною, вибір дня як прототипного референта для *світлого* і ночі для *темного* виявляється не настільки універсальним. Недарма Б. Гейне застерігає від наївних спроб звести всю мовну складність до «когнітивної простоти», оскільки «між культурами існують значні відмінності в тому, як концептуалізується середовище та відбувається комунікація», а отже, пише він, «крім універсалістського погляду, існує також потреба у релятивістській перспективі» [21, с. 10–11].

Звернімося, наприклад, до мови племені піраха, представників унікальної культури мисливців-збирачів. Серед антропологів і лінгвістів точиться гаряча дискусія про те, чи існують у цій мові назви для кольорів (див. зокрема [12], де свою думку щодо цього питання у коментарях до статті висловили також Б. Берлін, А. Вежбицька, П. Кей та ін.). Приводом для дискусії стало твердження С. Шелдона, який працював місіонером серед піраха упродовж 1967-1976 років, про існування в їхній мові чотирьох

кольоропозначень: *biisai* ‘червоний’, *kopaiai* ‘чорний’, *koobiai* ‘білий’ і *xahoasai* ‘синій / зелений’ [див. про це 12, с. 627, а також 14, с. 256]. На думку Д. Еверетта, який також довго жив і працював серед піраха, ця мова не має слів для позначення кольорів, оскільки наведені приклади – це не морфологічно прості форми і навіть не слова, а по суті фрази [12, с. 627–628]. Ще один аргумент, який висуває Д. Еверетт, – це відсутність уживань назв кольорів у таких контекстах, як “я люблю червоний” або “я люблю червоні речі” [12, с. 628].

Однак Р. Швідер і Е. Бурн розглядали відмову від розгляду колірних категорій, що не відповідають формальному критерію монологічності, як приклад «правила обмеження даних» [26, с. 160]. П. Кей, зі свого боку, вважає, що оскільки піраха регулярно використовують ці фрази для опису кольорів та відповідного колірною “простору”, їх можна вважати назвами кольорів [див. про це в 12, с. 636–637].

Розглянемо зафіксовані Д. Евереттом позначення *темного* і *світлого* в мові піраха. Це такі мовні одиниці, як *kopaiai* ‘темний’³, що об’єднує елементи *ko* ‘око’, *opaí* ‘неясне / непрозоре’, *ai* ‘бути’, і *koobiai* ‘світлий’, яке складається з елементів *ko* ‘око’, *obi* ‘ясне’, *ai* ‘бути’ [див. 14, с. 257], де, зокрема, елемент *ko* ‘око’ чітко експлікує зв’язок із зоровим сприйняттям. Форму *koobiai* піраха уживають для опису як світлошкірої людини, так і білих або прозорих предметів, а от форму *kopaiai* використовують лише для передачі кольору чорних або темних тварин, зокрема пантери, але не для опису ночі або темношкірої людини [14, с. 257]. Про темношкіру людину піраха кажуть *biioapai*; у працях різних років Д. Еверетт надає цьому виразу подібні, але нетотожні тлумачення: ‘blood is dirty’ - ‘кров брудна’ [13, с. 119] і ‘blood is opaque’ - ‘кров непрозора’ [14, с. 257]. Останній варіант перекладу дає підстави казати про опосередкований зв’язок зі зоровим сприйняттям. Темну ніч піраха описують поєднанням елементів *xooi* ‘довкілля / джунглі’, *tii* ‘екскремент’, *o* ‘стати’, *aa* ‘бути’, *ba* ‘залишатися’ [14, с. 257], де прототипним референтом темного кольору слугують екскременти.

Найімовірніше, кольоропозначення не виникають у мові та культурі як повністю готові та сформовані монологічні утворення, і ті протоназви кольорів, які ми спостерігаємо в мовах дані, піраха тощо, є певним етапом їх формування. Такі приклади, коли назву предмета, що слугує прототипним референтом для певного кольору, починають використовувати як його позначення, можна знайти в різних мовах. І якщо внутрішня форма англійського кольоропозначення *green* ‘зелений’, яке походить від індоєвропейського кореня **ghre-* ‘рости’ (пор. іє. **ghros-* ‘молодий пагін, паросток’) [17], вже навряд чи усвідомлюється мовцями, то українські кольороназви *малиновий* ‘який має колір ягоди малини; темно-червоний’ [7 т. 4, с. 607] і *буряковий* ‘який має колір буряка; темно-червоний з синюватим відтінком’ [7 т. 1, с. 262] зберігають тісний зв’язок зі своїми прототипними референтами.

Матеріали та методика дослідження, його наукова новизна. Звернення до даних етимологічного словника, з одного боку, і словників сучасної української мови, з іншого, а також аналіз концептуалізації протиставлення СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ у свідомості носіїв сучасної української мови за результатами асоціативного експерименту надають змогу виявити різноманітні стратегії її вербалізації та верифікувати запропоновані дослідниками гіпотези.

³ Д. Еверетт пропонує для *kopaiai* переклад *black* ‘чорний’, а для *koobiai* - *white* ‘білий’ [див. Everett 2012: 257]. У приватному листі на запитання, чи можна вважати, що ці слова означають відповідно *dark* ‘темний’ і *light* ‘світлий’, Д. Еверетт відповів ствердно, тому уживаю коректніший, на мою думку, переклад цих слів (пор. вищезгаданий приклад уживання кольоропозначень *black* і *white* в праці Berlin, Kay, 1991 (1969): 17).

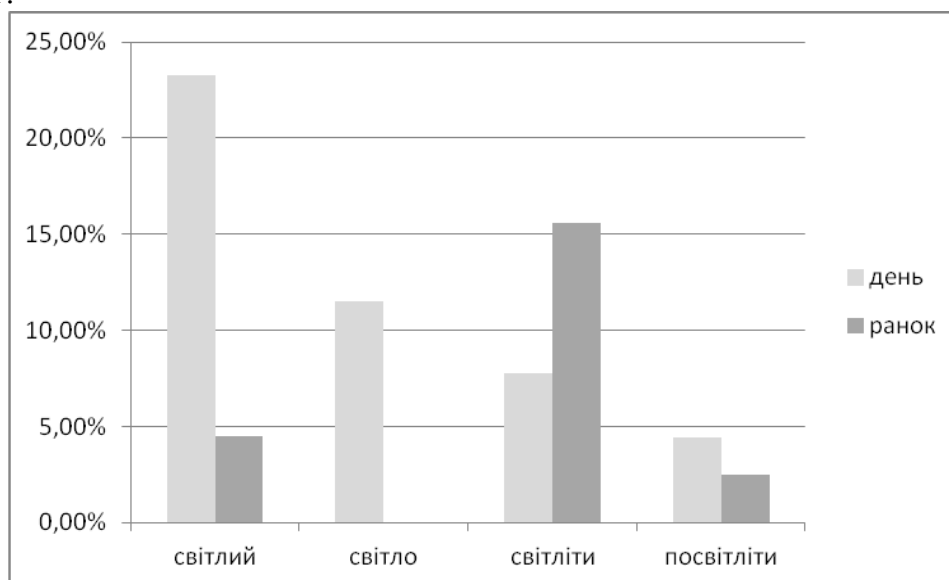
Результати дослідження. Етимологічні словники постачають нам свідчення питомих семантичних зв'язків між світлом і баченням у мовах індоєвропейської сім'ї. Так, слово *тьма* (псл. *тьма*), споріднене із дінд. *támah* 'морок', у перській мові має етимологічно пов'язаний відповідник *tām* 'хвороба очей, більмо', а в латинській – *temere* 'всліпу, без причини' тощо [див. детальніше 3 т. 5, с. 691]. Інший приклад етимологічно пов'язаних слів, що в різних мовах набули значень, пов'язаних або зі світлом – темрявою, або із зоровим сприйняттям, становлять українське *меркнути* 'згасати, темнішати' і болгарське *мръквам* 'смеркатися', що є спорідненими з литовським *mérketi* 'жмурити, закривати (очі)' [див. 3 т. 3, с. 443]. Українське слово *моргати* та польське *mrugać* є етимологічно пов'язаними з давньоісландським *myrkr* 'темний', литовським *mirgėti* 'миготіти' і вже згадуваним *mérketi* 'жмурити (очі)' тощо, які походять від іє. **mer-* (**merk*) 'блимати, блищати' [див. детальніше 3 т. 3, с. 512]. Англійське *turk* 'морок, темрява' Д. Харпер виводить із давньоскандинавського *myrkr* 'темрява', пов'язаного з прагерманським **merkwjo-*; спорідненого зі старослов'янським *мракъ*, що також походить від іє. **mer-* (**merk*) 'блимати, блищати'; від цього ж кореня походять застаріле англійське *morn* і його сучасний синонім *morning* 'ранок' [див. 17].

У словниках сучасної української мови також знаходимо підтвердження зв'язку між днем, світлом і баченням. Це, наприклад, такі слова, як *світанок* – 'пора доби перед сходом сонця, коли починає розвиднятися; початок ранку' та ін. [7 т. 9, с. 88] або *розвиднятися* – 'наставати, наближатися (про світанок); світати'; 'розсіюватися, зникати (про темряву)'; 'ставати світлішим, яснішим, краще видимим' тощо [7 т. 8, с. 630]. З іншого боку, у СУМі для слова *темний* зафіксовано значення 'сліпий, незрячий' з помітою *розм.* [7 т. 10, с. 67]. Фразеологізми *хоч око (очі) виколи* (рідко *вибий, вийми, вибери*), зі словами *темно, темрява, темінь* і т. ін. уживаються в значенні 'зовсім нічого не видно' [9 т. 1, с. 92]. Слова *світлий* і *ясний* уживаються як узвичаєні епітети до слова *день* [1, с. 96], а *сліпа* і *темна* – як епітети до слова *ніч* [1, с. 224–225]. І таких прикладів вербалізації концептуального зв'язку бачення, дня і світла, з одного боку, і темряви, ночі та відсутності або ускладнення зорового сприйняття в системі української мови можна знайти чимало.

Результати АЕ також підтверджують актуальність зв'язку між світлом і баченням для сучасних носіїв української мови, незважаючи на відносно невелику кількість реакцій, що його експлікують. Зокрема, безпосередній зв'язок світла і бачення виявляють реакції: укр. **світло** – *видно, зір* – по 0.5 %; **світліти** – *розвиднятися* 1.5 %, *на очах* 1 %, *видніти, очі* – по 0.5 % [5, т. 1, с. 280]; **посвітліти** – *на очах, о... прозрів, очі* – по 0.5 % [5, т. 1, с. 248]. Занадто яскраве світло може спричиняти неприємні відчуття і перешкоджати баченню: **світло** – *біль в очах, разюче* – по 0.5 % [5, т. 1, с. 280].

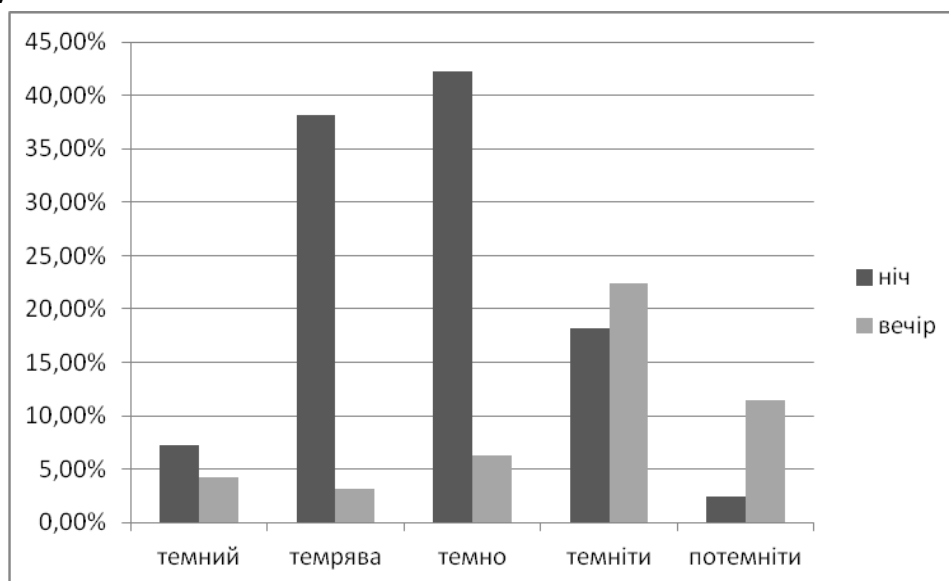
З іншого боку, отримані реакції експлікують зв'язок між світлом і днем, а також прототипним джерелом світла – сонцем: **світло** – *день* 9 %, *денне* 2 %; *вдень* 0.5 % і *сонце* 13.5 %, *сонця* 1 %, *сонячне* 0.5 %; **світлий** – *день* 23.3 %, *ранок* 4.5 % і *сонце* 1.5 %, *сонячний, як сонце* 0.5 %; **світліти** – *ранок* 11.7 %, *день* 7.8 %; *світанок* 3.9 %; *сонце* 5.8 % [5, т. 1, с. 280]; **посвітліти** – *день* 3.9 %, *ранок* 1.5 %, *вранці, про день, світати* тощо – по 0.5 % і *сонце* 3.9 %, *від сонця* 0.5 % [5, т. 1, с. 248] (див. табл. 1).

Табл. 1.

Темний своєю чергою асоціюється з органами зорового сприйняття, а також його ускладненням або неможливістю, наприклад: **темніти** – в очах 7.1 %, на очах 1.4 %, очі 0.5 % [5, т. 1, с. 315–316]; **потемніти** – в очах 4 %; в очах, очі – по 1.5 %, запаморочилося в очах, осліпнути – по 0.5 % [5, т. 1, с. 251]; **темно** – не видно 1 %, видно, нічого не видно – по 0.5 %; **темрява** – непроглядна 1.9 %; не бачу, нічого не видно, хоч в око стрель – по 0.5 % [5, т. 1, с. 315–316]. Реакції респондентів експлікують також зв'язок між темрявою і ніччю, вечером і, рідше, ранком: **темний** – ніч 5.7 %, вечір 4.2 %, нічка, як ніч, як нічка – по 0.5 %; **темніти** – ніч 17.3 %, вечір 12.6 %, ввечері 3.7 %, сутінки 1.9 %, вечером 1.4 %, вночі, смеркати – по 0.9 %, вечоріти, звечора – по 0.5 % [5, т. 1, с. 315–316]; **потемніти** – ніч 1.9 %, вечір 4.5 %, сутінки 3 %, ввечері 2 %, вечером, вночі, звечоріти, смеркати, смеркається – по 0.5 % [5, т. 1, с. 251]; **темно** – ніч 30.1 %, вночі 10.7 %; вечір 2.9 %; ввечері 1.9 %, ранок, уночі – по 1 %; зранку; ніччю – по 0.5 %; **темрява** – ніч 36.8 %; вечір 1.4 %; ночі, сутінки, сутінь – по 0.9 %, нічна 0.5 % [5, т. 1, с. 315–316] (див. табл. 2).

Табл. 2

Зауважимо, що дієслівні стимули, які вербалізують опозицію СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ, порівняно частіше викликають реакції на позначення ранку або вечора, мабуть, через те, що носії мови сприймають цю ситуацію як динамічну, що відповідає

частиномовному значенню дієслова як такого. Решта стимулів, що вербалізують згадану опозицію іншими частинами мови, викликають більше реакцій на позначення, відповідно, дня або ночі, коли освітлення є відносно статичним (див. табл. 1 і 2 вище).

Недарма Р. МакЛорі зазначав, що категоризація – це пластичний процес, який допускає значну свободу в межах неврологічних можливостей людини [див. 24; 25]. А. Глаз і К. Аллан вбачають у його теорії побудови перспектив⁴ спробу примирення універсалізму та релятивізму: універсальні, але пластичні здібності людини до категоризації уможливають виникнення різноманітних категорій [15, с. 152].

Висновки. Отже, спостерігаємо дві основні стратегії найменування кольорів, що можуть реалізуватися в різних мовах. Перша безпосередньо пов'язана з втіленням, оскільки має за основу здатність людини до зорового сприйняття, і тому є універсальною або майже універсальною. Друга ґрунтується на універсальному когнітивному механізмі порівняння, встановлення схожості, проте реалізація цього способу найменування кольорів є мовно і культурно специфічною, оскільки залежить від характерних для певної культури прототипних референтів і / або середовища (довкілля). Тому, з одного боку, категоризація кольорів у різних мовах і культурах не є однаковою, з іншого, – вона не є абсолютно довільною. Аналіз засобів вербалізації опозиції СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ в українській мові та результати асоціативного експерименту підтверджують важливість зв'язку її мовної концептуалізації як із середовищем, так і з особливостями зорового сприйняття людини.

Перспективи дослідження. Вивчення опозиції СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ має відповісти не лише на питання щодо її універсальності, але й встановити, як у різних мовах проявляється її зумовленість нейрофізіологічними властивостями людини і / або історією, культурою та довкіллям, у якому проживає певний етнос. Зв'язок цієї опозиції зі зоровим сприйняттям своєю чергою підводить нас до питання про метафоричне уживання слів на позначення СВІТЛОГО і ТЕМНОГО. З іншого боку, зв'язок опозиції СВІТЛОГО і ТЕМНОГО з довкіллям унаочнює дію механізму встановлення подібності, коли схожість із відповідними прототипними референтами утворює підґрунтя для її мовної концептуалізації. І нарешті, звернення до культурно-історичних традицій допоможе встановити, як формувалися взаємозв'язки між СВІТЛИМ і ТЕМНИМ та іншими парними протиставленнями у різних лінгвокультурах.

Література

1. Бирик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / Ін-т укр. мови НАН України, Укр. наук.-вироб. центр “Рідна мова”. Київ : Довіра, 1998. 430 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / перевод М. А. Кронгауз. Москва : Русские словари, 1996. 412 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982.
4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 792 с.

⁴ Для відображення динамічного характеру запропонованих моделей при перекладі англійської назви цієї теорії (vantage theory) українською мовою С. І. Потапенко додає елемент “побудова”, який указує, що “окремі категоріальні перспективи не є застиглими, а формуються у процесі впорядкування сприйнятих стимулів” [6, с. 156].

5. *Мартінек С.* Український асоціативний словник: У 2 т. / Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
6. *Потапенко С. І.* Рецензія на Glaz A. *Extended Vantage Theory in Linguistic Application: The Case of the English Articles.* Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2012. 295 р. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія.* 2013. Т. 16 (1). С. 156-158.
7. *Словник української мови : в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
8. *Уилрайт Ф.* Метифора и реальность. *Теория метафоры* / ред. Н. Д. Арутюнова., М. А. Журина. Москва : Прогресс, 1990. С. 82–109.
9. *Фразеологічний словник української мови:* У 2 кн. / Редкол. : Л. С. Паламарчук (голова) та ін. ; уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова Думка, 1993. 984 с.
10. *Юнг К. Г.* О природе психе. Москва : Рефл бук : Ваклер, 2002. 414 с.
11. *Berlin B., Kay P.* Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press, 1991. 196 p.
12. *Everett D.* Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã: Another Look at the Design Features of Human Language. *Current Anthropology.* 2005. Vol. 46 (4). P. 621–646.
13. *Everett D.* Don't Sleep, There are Snakes : Life and Language in the Amazonian Jungle. Profile Books, 2010. 327 p.
14. *Everett D.* Language : The Cultural Tool. Profile Books, 2012. 320 p.
15. *Glaz A., Keith A.* Vantage Theory: developments and extensions : Introduction. *Language Sciences.* 2010. Vol. 32 (2). P. 151–157.
16. *Hargrave S.* A report on colour term research in five Aboriginal languages. *Work Papers of SIL-AAB Series B.* Darwin : Summer Institute of Linguistics Australian Aborigines Branch, 1982. Vol. 8. P. 201–226.
17. *Harper D.* Online Etymology Dictionary. Ohio University, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.etymonline.com/>
18. *Heider (Rosch) E.* Probabilities, sampling and the ethnographic method: The case of Dani colour names. *Man.* 1972a. Vol. 7(3). P. 448–466.
19. *Heider (Rosch) E.* Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology.* 1972b. Vol. 93(1). P. 10–20.
20. *Heider K. G.* The Dugum Dani : A Papuan Culture in the Highlands of West New Guinea. New York : Viking Fund, 1970. 334 p.
21. *Heine B.* Cognitive Foundations of Grammar. Oxford University Press, 1997. 200 p.
22. *Jones R., Meehan B.* Anbarra Conept of Colour. *Australian Aboriginal Concepts* / I.R. Hiatt, ed. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies, 1978. P. 20–39.
23. *Kay P., McDaniel Ch.* The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms. *Language.* 1978. Vol. 54 (3). P. 610–646.
24. *MacLaury R. E.* Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages. University of Texas Press, 1997. 616 p.
25. *MacLaury R. E.* Linguistic relativity and the plasticity of categorization: universalism in a new key. *Explorations in Linguistic Relativity* / M. Pütz, M. Verspoor, eds. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2000. P. 251–293.
26. *Shweder R. A., Bourne E. J.* Does the concept of the person vary cross-culturally? *Culture theory: Essays on mind, self and emotion* / R. A. Shweder, R. A. LeVine, eds. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P. 158–199.

27. Weinreich U. On the Semantic Structure of Language. *Universals of Human Language* / Greenberg J. H., ed. Cambridge, Mass: MIT Press, 1963. P. 114–171.

References

1. Bybyk, S. P., Yermolenko, S. Ya., Pustovit, L. O. (1998), *Dictionary of epithets of the Ukrainian language* [Slovnyk epitetiv ukrainskoi movy], In-t ukr. movy NAN Ukrainy, Ukr. nauk.-vyrob. tsentr “Ridna mova”, Dovira, Kyiv, 430 p.
2. Wierzbicka, A. (1996), *Language. Culture. Cognition* [Yazyk. Kul'tura. Poznanie], perevod M. A. Krongauz, Russkie slovari, Moskva, 412 p.
3. *Ethiological Dictionary of the Ukrainian Language: In 7 vols.* [Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: U 7 tt.], AN URSR, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Hol. red. O. S. Melnychuk, Naukova dumka, Kyiv, 1982.
4. Lakoff, G. (2004), *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind* [Zhenshchiny, ogon' i opasnye veshchi: Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii], Yazyki slavyanskoy kul'tury, Moskva, 792 p.
5. Martinek, S. (2007), *Ukrainian associative thesaurus: In 2 vol.* [Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk: U 2 t.], Vydavnychy tsentr LNU imeni Ivana Franka, Lviv.
6. Potapenko, S. I. (2013), *Review on Glaz A. Extended Vantage Theory in Linguistic Application: The Case of the English Articles. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2012. 295 p.* [Retsenziia na Glaz A. Extended Vantage Theory in Linguistic Application: The Case of the English Articles. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2012. 295 p.], Visnyk KNLU, Serii Filolohiia, T. 16 (1), P. 156–158.
7. *Dictionary of the Ukrainian language: In 11 vol.* [Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 tt.] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Naukova dumka, Kyiv, 1970–1980.
8. Wheelwright, P. (1990). *Metaphor and reality* [Metofora i real'nost'], Teoriya metafory / red. N. D. Arutyunova., M. A. Zhurinskaya. Progress, Moskva, P. 82–109.
9. *Phraseological dictionary of the Ukrainian language: In 2 vols.* [Frazelohichniy slovnyk ukrainskoi movy: U 2 kn.] / Redkol.: L.S. Palamarchuk (holova) ta in. ; uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv : Naukova Dumka, 1993. 984 s.
10. Jung, C.G. (2002), *On the Nature of the Psyche* [O prirode Psikhe], Refl book : Vakler, Moskva, 414 p.
11. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press, 1991. 196 p.
12. Everett D. Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã: Another Look at the Design Features of Human Language. *Current Anthropology*. 2005. Vol. 46 (4). P. 621–646.
13. Everett D. Don't Sleep, There are Snakes: Life and Language in the Amazonian Jungle. Profile Books, 2010. 327 p.
14. Everett D. Language: The Cultural Tool. Profile Books, 2012. 320 p.
15. Glaz A., Keith A. Vantage Theory: developments and extensions: Introduction. *Language Sciences*. 2010. Vol. 32 (2). P. 151–157.
16. Hargrave S. A report on colour term research in five Aboriginal languages. *Work Papers of SIL-AAB Series B*. Darwin: Summer Institute of Linguistics Australian Aborigines Branch, 1982. Vol. 8. P. 201–226.
17. Harper D. Online Etymology Dictionary. Ohio University. 2003. [Elektronic resource]. Access mode : <https://www.etymonline.com/>

18. Heider (Rosch) E. Probabilities, sampling and the ethnographic method: The case of Dani colour names. *Man*. 1972a. Vol. 7(3). P. 448–466.
19. Heider (Rosch) E. Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology*. 1972b. Vol. 93(1). P. 10–20.
20. Heider K. G. The Dugum Dani: A Papuan Culture in the Highlands of West New Guinea. New York: Viking Fund, 1970. 334 p.
21. Heine B. Cognitive Foundations of Grammar. Oxford University Press, 1997. 200 p.
22. Jones R., Meehan B. Anbarra Concept of Colour. *Australian Aboriginal Concepts* / I. R. Hiatt, ed. Canberra : Australian Institute of Aboriginal Studies, 1978. P. 20–39.
23. Kay P., McDaniel Ch. The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms. *Language*. 1978. Vol. 54 (3). P. 610–646.
24. MacLaury R. E. Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages. University of Texas Press, 1997. 616 p.
25. MacLaury R. E. Linguistic relativity and the plasticity of categorization: universalism in a new key. *Explorations in Linguistic Relativity* / M. Pütz, M. Verspoor, eds. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2000. P. 251–293.
26. Shweder R. A., Bourne E. J. Does the concept of the person vary cross-culturally? *Culture theory: Essays on mind, self and emotion* / R. A. Shweder, R. A. LeVine, eds. Cambridge : Cambridge University Press, 1984. P. 158–199.
27. Weinreich U. On the Semantic Structure of Language. *Universals of Human Language* / Greenberg J. H., ed. Cambridge, Mass : MIT Press, 1963. P. 114–171.

С. В. Мартинек,

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра общего языкознания*

ОППОЗИЦИЯ СВЕТЛЫЙ–ТЕМНЫЙ: К ВОПРОСУ ОБ УНИВЕРСАЛЬНОСТИ ЯЗЫКОВОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена проблеме универсальности оппозиции СВЕТЛЫЙ–ТЕМНЫЙ и основным стратегиям ее языковой концептуализации. Установлено, что способы ее вербализации могут быть обусловлены как нейрофизиологическими свойствами человека, так и историей, культурой и окружающей средой, в котором проживает определенный этнос.

Ключевые слова: семантические универсалии, бинарная оппозиция, базовые цвета, воплощение, концептуализация.

S. V. Martinek,

*Lviv National University of Ivan Franko,
Department of General Linguistics*

THE OPPOSITION OF LIGHT AND DARK: TO THE ISSUE ON THE UNIVERSALITY OF LINGUISTIC CONCEPTUALIZATION

Cognitive Linguistics, which explores the forms of knowledge representation and cognitive mechanisms via their language manifestation, enables a new approach to the study of binary oppositions. Despite the large number of studies devoted to the opposition of LIGHT–DARK a lot of issues are still unexplored. Many researchers have spoken of the

universal nature of contrasting light and darkness. However, the universality of this opposition is usually postulated without clear definition of what it means.

The analysis is based both on the data of the etymological and comprehensive dictionaries of the Ukrainian language, as well as on the results of the associative experiment incorporating Ukrainian speakers.

The etymological dictionaries provide us with evidences of the tight semantic interrelation between the oppositions DAY–NIGHT, LIGHT–DARK, and vision in the languages of the Indo-European family. In the dictionaries of the modern Ukrainian language, we also find the confirmation of the above-mentioned connections.

Moreover, the results of the associative experiment also confirm the relevance of these links for present Ukrainian speakers. As for LIGHT, the obtained responses clearly show the significance of the associations between *light* and *day* and the prototype source of light, i.e. *the sun*. The DARK, in turn, is associated with the organs of vision and complications or impossibility for visual perception. The responses also bring out the connection between darkness and *night*, *evening*, and, less often, *morning*.

Thus, there are two main strategies for naming colours that can be implemented in different languages. The first strategy is directly related to the ability of visual perception, and therefore is universal or almost universal. The second one is based on the universal cognitive mechanism of comparison, the establishment of similarity, but the resulting ways of nomination strategy are linguistically and culturally specific, since they depend on chosen prototypical referents and / or environment typical for a particular culture.

Key words: semantic universals, binary opposition, basic colours, embodiment, conceptualization.

УДК 81'27(477)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181718>

Г. Г. Стойкова,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

доцент кафедри української та іноземних мов

МОВНА СТІЙКІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

У статті розглядається мовна стійкість народу як мовна толерантність, національний мир і співпраця з усіма народами, насамперед з тими, з ким живемо разом на одній території. Зроблено короткий аналіз мовної стійкості в Україні та сформульовано висновки щодо поліпшення мовної стійкості.

Ключові слова: мовна стійкість, мовна толерантність, мовна картина світу, зовнішні та внутрішні перешкоди, мовна стабільність.

Мова – це основа національної гідності і ставлення до неї є виявом національної свідомості. Аналіз мовних проблем є важливим через зіткнення мовознавства з доробком інших галузей людського знання, що допомагає у вирішенні теоретичних проблем лінгвістики. Мова є потужним знаряддям домінування. Це означає здатність певних соціальних груп здійснювати контроль над іншими, нав'язуючи своє бачення

дійсності і свою культурну практику як найбільш вартісні, як норму. Таким чином, мова стає засобом впливу на поведінку для досягнення певних інтересів.

Проблема мовної стійкості стає досить актуальною й привертає науковий інтерес провідних дослідників. Особливу увагу цьому питанню привернули у своїх працях зарубіжні мовознавці: У. Альтерматт, Ф. Боас, М. Геллер, Р. Вишинський, Є. Смоліч, С. Оссовський, Р. Харріса, а також українські мовознавці: Б. Ажнюк, О. Бондар, Л. Лазаренко, Л. Масенко, О. Селіванова, О. Тараненко, О. Ткаченко та ін.

Мета статті – провести аналіз наукових підходів щодо мовної стійкості, зробити короткий аналіз мовної стійкості в Україні. Відповідно до поставленої мети визначено завдання: схарактеризувати джерела, що живлять мовну стійкість, з'ясувати від чого залежить мовна стійкість народу, як мовна стійкість в Україні може перерости в мовну стабільність.

Мовна стійкість тісно пов'язана з мовною ситуацією – взаємодією різних мов у певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов у певний момент історичного розвитку. Н. Шумарова наголошує, що мовна ситуація є одночасно і процесом і результатом історичного розвитку соціуму, вона формується і розвивається під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників соціально-економічних, демографічних, національно-культурних напрямів мовної політики. Л. Нікольський класифікує мовну ситуацію як «сукупність мов..., які обслуговують спілкування в адміністративно-територіальному об'єднанні чи етнічній спільноті». Мовна ситуація в будь-якій країні сучасного світу є неоднорідною і складною. Дуже рідко вона може бути монолінгвістичною (в Ісландії ісландською мовою говорять 99 % населення, в Угорщині угорською мовою говорять 99,4 %). Здебільшого мовна ситуація є полілінгвістичною (8, с. 335–336).

Поняття мовної стійкості (мовної толерантності) досить чітко тлумачиться вченими соціолінгвістики, але все ж призводить до її довільного використання на практиці (у політиці, у державному управлінні тощо). «Мова – це наріжна категорія лінгвістики і як така не може бути в рамках однієї лише лінгвістики теоретичним чином розкрита і визначена. Для її визначення потрібно вийти на метарівень – у сферу філософії» [3, с. 23]. До цього можна додати, що не тільки філософія, а й інші науки (насамперед увесь цикл суспільних дисциплін) роблять свій внесок у з'ясування феномену мови. У той самий час не можна забувати, що функціонування суспільства, а отже і всіх його складових, до яких належить і наука, не було б можливим без існування мови як основного засобу спілкування, що ставить лінгвістику в центр дисциплін (і не тільки гуманітарних). Тому важливим засновком для з'ясування «мова – суспільство» є теза про їхню взаємозалежність. Як мова впливає на суспільство, так і суспільство впливає на мову. Суспільство, проводячи кодифікацію мови, впорядковує та створює умови функціонування мови в межах окремого соціуму. Мова (її лексичний запас та структура) є відображенням історії соціуму. Досліджуючи навіть синхронний стан певної мови, можна помітити значну кількість явищ, що є відображенням історії суспільства, яке послуговується цією мовою, що свідчить про важливу кумулятивну функцію кожної мови із збирання та засвоєння знань про світ. Але не можна нехтувати і тим фактом, що мова є тільки скарбницею попереднього досвіду народу, водночас вона тим або іншим чином відображає сучасні умови існування етносу, реалізуючи закладений у ній потенціал адаптації до нових умов існування, що змінюються. Відомо, що кожна мова є своєрідною картиною світу, яка своєрідно членує навколишню діяльність. «Картина світу, відображена у свідомості людини є вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією

матеріальною формою є мова, яка й виконує функції об'єктивації індивідуальної людської свідомості як окремої монади світу» [5, с. 151]. Мовознавство, описуючи мову з певних позицій є адекватним вираженням історичного горизонту кожної культури. До певної міри лінгвістика відображає пануючі в суспільстві ставлення та настрої. Наявність особливого ставлення до мови може визначати характер мовотворчого процесу. Це проявляється не тільки в спрямуванні лінгвістичних досліджень, а й у здійсненні впливу на сам предмет вивчення – мову. Кожна мовна картина світу є унікальною і виражає певні ідеї, які не є експліцитними в інших мовних картинах світу [4, с. 133].

О. Ткаченко визначає, що мовну стійкість народу живлять чотири джерела, що становлять доконечні умови його національного існування: національна традиція (історична пам'ять); національна свідомість та солідарність, що мають становити взаємопов'язану нерозривну пару; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими етносами, що живуть на території відповідного народу, а також з іншими народами світу [4, с. 7].

Найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху його поступу – це нація. Саме в нації, передусім державній, створюються умови для повного розкриття життєвих сил і можливостей окремої людини. Нація як і будь-яка інша спільнота людей не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є державна мова. Вона забезпечує єдність, функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах. Мову і суспільство необхідно розглядати як єдину цілісну систему, утворену мовцями не тільки як індивідами здатними говорити, а в ширшому розумінні – як продуктами індивідуальної взаємодії в процесі їхньої практичної та духовної діяльності з наявністю таких складових: мовна самосвідомість (усвідомлення окремішності, мовний патріотизм), національна самосвідомість (усвідомлення самоцінності своєї нації), наявність особливого менталітету (особливого способу мислення, вияв національної психології), національна гідність (патріотизм, шанування, гордість за свою націю), духовність (сукупність національних ідей, цілей, моральних цінностей: істини, віри, любові, надії, добра, краси).

Прагнучи до мовної стійкості, кожен народ стикається з різними перешкодами, адже перебуває він не у вакуумі. Є два види перешкод, що стоять на заваді зростанню мовної стійкості: перешкоди зовнішні, матеріальні (антинаціональна діяльність у вигляді репресій і терору) і перешкоди внутрішні, ідейні (антинаціональна ідеологія у вигляді відповідних поглядів і теорій). Найнебезпечнішими є внутрішні перешкоди, бо вони створюють ілюзію законності зовнішніх перешкод та духовно обеззброюють народ, позбавляють його впевненості у справедливості відстоювання своїх національних прав. За О. Ткаченком при виробленні і зміцненні мовної стійкості провідне місце належить внутрішнім чинникам, пов'язаним із кожним народом, з його національною традицією, національною свідомістю та солідарністю, з його національною культурою (9, с. 34–41). При зіткненні двох мов, викликаному однією з них на територію іншої, для мови, на територію якої проникли носії іншої мови в особі завойовників-переможців, настає з неминучістю серйозне випробування, що його не кожна мова витримує. При цьому перемога тієї чи іншої мови – це завжди перемога культури, репрезентованої відповідною мовою. Римляни поширили свою мову в західній частині Римської імперії не стільки військовою силою скільки культурою. У Чехії успіхові набуття національним життям повноти національної, соціально-

економічної, культурної й мовної сприяло те, що початкові спроби чеських патріотів, учених і письменників сприяти чеському відродженню насамперед у галузі мови знайшли для себе сприятливий ґрунт у соціально-економічних інтересах чеського, хай майже всуціль понімеценого мовно й культурно, дворянства і щойно народжуваної чеської буржуазії. Розвиток чеського мовно-національного руху, а у зв'язку з цим і набуття повної соціальної структури чеським суспільством, а відтак чеською культурою й мовою є одним з яскравих прикладів розвитку бездержавних націй [4, с. 92]. У сучасному світі вже майже не залишилось етнічно чистих територій. Згідно з оцінкою У. Коннора, лише близько 10 % держав можуть претендувати на статус «національної держави», у тому розумінні, що етнічні кордони та державні збігаються [7, с. 24]. Отже, унітарна (мовно-етнічна) є скоріше винятком, ніж правилом. Протилежна ситуація (багатонаціональність) є більш поширеним явищем у світі. Для цілого ряду регіонів характерне спільне проживання численних етносів, які говорять різними мовами (Індія, Африка, Кавказ та ін.).

Мова і суспільство – нерозривна єдність двох явищ, пов'язаних між собою як часткове і загальне, як невід'ємна сторона й одна з обов'язкових ознак цілої суспільної системи в її безперервному функціонуванні. Найтипівішим видом суспільства є етнічне (етнос), народ, а найтипівішою його ознакою – мова. Мова як найважливіший засіб спілкування здатна обслуговувати суспільство в усіх сферах людської діяльності. І хоч зміни в неї можуть вносити окремі суспільні групи, а то й поодинокі мовці, остаточне прийняття цих змін залежить від згоди на них суспільства в цілому. У контексті загальної проблематики мови і суспільства українська мова має багато своєрідних моментів. Вона досягла відносно високого рівня досконалості у своєму внутрішньому розвитку, однак останній певною мірою гальмується і поки що недостатньо убезпечений від рецидивів регресу. Для українського суспільства характерне те, що українська мова використовується різною мірою у різних частинах України. Якщо в Західній Україні (Галичина, Західна Волинь, Буковина, Закарпаття) рідна мова українцями використовується однаковою мірою незалежно від їхнього соціального статусу, професії, освіти, міського або сільського походження, то на Наддніпрянщині (особливо на сході й півдні) уживаність її узалежнена від соціальної, професійної, освітньої й інших ситуацій, в яких перебувають її потенційні користувачі. Щодо національних меншин України, то ступінь поширеності серед них української мови, особливо на сході та півдні України, ще нижчий. Російськомовними здебільшого є великі міста сходу і півдня України. Мовна ситуація – конкретний тип взаємодії мов та різних форм їх існування (літературна мова, територіальні діалекти, соціальні діалекти ...) у суспільному формуванні народу на певному етапі розвитку суспільства. Це взаємодія кількох мов. В Україні паралельно функціонують дві мови (українська та російська), це – білінгвізм, який буває: індивідуальний (позитивне явище) та масовий (негативне явище, бо твориться суржик (мова неосвіченої людини) і втрачається національна мова).

Білінгвізм – це не лише мовний стан індивіда, а й мовна ситуація країни, регіону, тобто явище володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах. Проблемою в таких випадках є визначення рідної мови, адже деякі білінгви можуть вільно володіти двома мовами, перемикаючи кодові системи мов. Іноді друга мова може витіснити першу й набути статусу мовної домінанти. При вивченні білінгвізму варто ґрунтуватися, як на психологічних і лінгвістичних, так і на соціальних, політичних, культурних,

ментальних чинниках. Вважається, що двомовність є проміжною ланкою переходу до одномовності. Російська мова в Україні залишилася в результаті багаторічного використання її як міжнаціональної мови в часи Радянського Союзу. До його складу входили п'ятнадцять республік з різними національними мовами, тому для полегшення спілкування було визначено одну міжнаціональну мову, якою повинні були спілкуватися представники різних національностей Радянського Союзу. З 1991 року Україна стала окремою державою, відповідно українська мова збереглася як державна на всій території. Але російською ще послуговується немала кількість населення, тому сучасну мовну ситуацію України характеризує конфлікт між двома мовами – українською і російською. Ситуація непорозуміння в Україні спричинена використанням однієї з мов білінгвальної пари – української чи російської – явище доволі рідкісне на українських теренах, адже майже всі українськомовні громадяни країни принаймні розуміють російське мовлення і навпаки – російськомовні громадяни теж володіють українською. Але мовне питання в Україні стоїть гостро і мова подекуди стає «каменем спотикання» на шляху до міжособистісного порозуміння. Очевидна істина, що конфліктують не мови, а люди. У наукових і політичних колах уже давно панує усвідомлення необхідності вивчити процеси мовної взаємодії конфліктів. Основоположною засадою таких досліджень у рамках соціолінгвістики є вивчення комплексу проблем, пов'язаних із дослідженням чинників, що впливають на вибір мови у двомовному соціумі, проблем мовної стійкості і мовної толерантності. Мовну стійкість можемо розглядати на макрорівні і говорити про визначальну роль історичної пам'яті, національної свідомості, розвиненої духовної і матеріальної культури, нарешті про панівну ідеологію в державі. Мікрорівень розвитку мовної стійкості (мовної толерантності) – це особливості узусу, щоденного використання мови її конкретними носіями. Під мовною стійкістю білінгва розуміємо закономірності використання рідної мови, залежно від обставин комунікації (співрозмовника, місця, ситуації тощо) [6, с. 51–55]. Наголосимо, що комунікація є не тільки зустріччю дискурсів, сприймання і розуміння, спонукання і обміну інформацією, а й зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. Разом із тим характеристики мовних засобів залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, а й значною мірою від характеру, специфіки, характеру спілкування, що для конкретних особистостей чи конкретної спільноти можуть бути більш чи менш значущими нейтрально чи, навпаки, дратівливою, обурливою, конфліктогенною. Так звані «ідеологічні» конфлікти найчастіше зумовлені розбіжностями в ідеологіях, відмінностями соціальних, етнічних, естетичних, політичних уподобань, визначальних для певної спільноти [10, с. 377]. Цікавим для аналізу стереотипів щодо мови використання в українському суспільстві є результати опитування серед студентської молоді м. Одеса, метою якого було експериментальне вивчення концепту «сором» у свідомості українців і росіян. Опитуваним було запропоновано дати відповіді на запитання «Що в українців викликає почуття сорому, а в росіян – ні?» і «Що викликає почуття сорому в росіян, а в українців – ні?». У результаті 20 % респондентів відповіли, що українці соромляться рідної мови, розмовляючи в російськомовному середовищі і це пов'язано з почуттям сорому за своє «малоросійське» походження, «провінціалізм». Українці сприймають зауваження щодо правильного вибору мови спілкування з боку росіян негативно за свою неспроможність оволодіти мовою, яку зобов'язані знати бездоганно, що є свідченням їхньої нижчості, порівняно з росіянами [1; 2]. В Україні фактично поки що забезпечено тільки становище російської мови. Що ж до української, то сьогодні ні в кого не викликає сумніву її кризовий стан. Не можна визнати нормальним і стан мов інших народів, які

населяють Україну. Адже в Україні живуть, крім українців і росіян, ще білоруси, поляки, болгары, чехи, євреї, греки, молдовани, угорці, гагаузи, уруми, караїми і чимало представників інших народів. Поширення знання української мови серед них і, що найсумніше, серед значної частини українців, також є складним завданням. Не може викликати повагу народ, який сам не поважає свою мову. Оскільки провідні владні кола у Східній Україні були російськомовними, нічого дивного немає, що до влади в Україні, уже начебто незалежній, прийшли люди космополітичного штибу, не пов'язані глибоко ні з українською мовою, ні з українською культурою, часто взагалі чужі будь-яким українським симпатіям. Багатьох із них не цікавило становище України. Своє перебування при владі вони використовували для власного збагачення, сподіваючись за допомогою своїх капіталів знайти собі «місце під сонцем» будь-де. Зрозуміло, що поки подібний стан триватиме, і в Україні не прийде до влади національне патріотичне керівництво, яке свою особисту долю вбачатиме в долі України, яке своє збагачення пов'язуватиме з її збагаченням, Україна не зможе вибратися з кризи економічної, соціальної, політичної, національної, культурної і мовної, в якій вона тепер перебуває [4, с. 108].

Сьогодні українська мова має право функціонувати в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а особливо в органах державної влади та місцевого самоврядування. Державний статус її закріплений Конституцією України, Конституційним Судом України, Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Після декларативного визначення української мови як державної певні здобутки у сфері функціонування її наявні та незаперечні. Це передусім домінуюче її використання в публічних галузях державного управління (іншими словами – перед громадянами); у державній документації та законодавстві; у силових структурах, які звикли беззаперечно та негайно виконувати накази та розпорядження вищих органів влади; використання в освіті та засобах масової інформації. Нагальною потребою сьогодні є зміцнення статусу української мови в державному спілкуванні. Державним службовцям необхідно майстерно володіти мовним багатством, особливостями його стилістичного використання та піднести рівень культури усного і писемного мовлення, надати їй соціопрестижності. З цього приводу урядом прийнято Постанову Кабінету України від 26 квітня 2017 року № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою».

Національна економіка і національна культура – це нерозривна пара, розвиток якої, особливо при будівництві держави є абсолютно доконечним. Не можна думати, що зміцнення позицій мови відбудеться само собою або, що нам вибачили б нащадки, якби через недалекоглядність і недбальство ми втратили б свою мову, і що це можна було б «списати» на «несприятливі обставини». Очевидно, що зовнішніх перешкод для використання української мови в сучасній Україні не існує. Проте існують внутрішні перешкоди, що обеззброюють індивіда-білінгва перед вибором мови. Без сумніву, мовний код в певний момент стає вирішальним і суттєво впливає на перебіг спілкування, добір уживання мовних засобів. Звичайно, вибір мови справа суто приватна, але існує низка чинників на цей акт самовияву. По-перше, це механізм переважно неусвідомлюваної імітації, наслідування моделей мовної поведінки, який формує чинник суспільного конформізму, підсилюваний сформованими стереотипами [4, с. 52].

Отже, проведений аналіз наукових підходів щодо мовної стійкості в соціолінгвістиці дає можливість сформулювати низку висновків. Необхідно зробити серйозний аналіз минулого, критичний аналіз сьогоденного стану з мовного питання

і вироблення плану на майбутнє. Необхідна ідеологія, яка не буде роз'єднувати народи, а буде об'єднувати їх. Треба докласти зусиль для популяризації та поширення української мови серед самих українців. І тут необхідно наголосити на ролі керівників держави, органів публічної влади, письменників у цій важливій справі. Доки кожен із них не відчуватиме всієї відповідальності за свою працю, не сприйматиме її як національну місію, годі нам дивуватися з падіння інтересу до українського слова. Національна традиція, національна свідомість і солідарність, національна культура, національний мир і співпраця з усіма народами, а насамперед з тими, з ким живемо разом на одній території, – ось ті джерела, що живлять мовну стійкість, поступово підводячи народ до мовної стабільності. Мовна стійкість народу, як свідчать наведені приклади, залежить не стільки від обставин, скільки від бажання народу і волі. При бажанні можна воскресити навіть мертву або напівмертву мову, при небажанні – можна і з цілком живої мови зробити мертву.

Література

1. *Велика А. О.* Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2012. 18 с.
2. *Вдовиченко Н. В.* Експериментальне вивчення концепту «сором» у свідомості українців і росіян // *Мова*. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2004. № 9. С. 2–3.
3. *Жоль К. К.* Язык как практическое сознание. К. : Вища школа, 1990. 93 с.
4. *Зимовець Г. В., Єрмоленко С. С., Радзієвська Т. В., Ткаченко О. Б.* Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : Монографія. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, Київ, 2007, 352 с.
5. *Калшанский Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке. М. : Наука, 1990. 161 с.
6. *Руда О. Г.* До питання настанов щодо мови спілкування в українському соціумі // *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 26. Ч. 3, 2000. С. 51–55.
7. *Сміт Е.* Національна ідентичність. К. : Основи, 1994, 69 с.
8. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник, Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
9. *Ткаченко О. Б.* Передумови і фактори формування мовної стійкості у слов'янських народів // *Слов'янське мовознавство*. Київ, 1993. С. 34–41.
10. *Юркевич М. В.* Мова як ідентифікатор етнічності // *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 26. Ч. 3. Київ, 2000, с. 373–378.

Referenses

1. Velyka, A. O. (2012), *The Problem of Ukrainian-Russian Bilingualism in Higher Educational Institutions of the South of Ukraine : Author's abstract [Problema ukraïnsko-rosiïskoho bilinhvizmu u vyshchikh navchalnykh zakladykh Pivdnia Ukrainy : avtoref. kand. filol. nauk]*, Odesa, 18 p.
2. Vdovychenko, N. V. (2004), *Experimental study of the concept of "shame" in the minds of Ukrainians and Russians [Eksperymentalne vyvchennia kontseptu «sorom» u svidomosti ukraïntsiiv i rosiian]*, *Mova*. Naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva, Odesa, № 9, pp. 2–3.

3. Zhol', K. K. (1990), *Language as a practical consciousness* [*Yazyk kak prakticheskoe soznanie*], Kyiv, 93 p.

4. Zimovetc, G. V., Ermolenko, S. S., Radzievska, T. V., Tkachenko, O. B. (2007), *Language and linguistics in the spiritual life of society: Monograph* [*Mova i movoznavstvo v dukhovnomu zhytti suspilstva : Monohrafiia*], Kyiv, 352 p.

5. Kalshanskiy, G. V. (1990), *Objective picture of the world in cognition and language* [*Ob"ektivnaya kartina mira v poznanii i yazyke*], Moskva, 161 p.

6. Ruda, O. G. (2000), *The issue of guidance on the language of communication in the Ukrainian society* [*Do pytannia nastanov shchodo movy spilkuvannia v ukrainskomu sotsiumi*], *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, Vyp. 26, Ch. 3, Київ, pp. 51–55.

7. Smith, E. (1994), *National Identity* [*Natsionalna identychnist*], Kyiv, 69 p.

8. Selivanova, O. O. (2008), *Modern Linguistics: Directions and Problems: Textbook* [*Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy : Pidruchnyk*], Poltava, 712 p.

9. Tkachenko, O. B. (1993), *Prerequisites and factors in the formation of linguistic stability in the Slavic peoples* [*Peredumovy i faktory formuvannia movnoi stiikosti u slovianskykh narodiv*], *Slovianske movoznavstvo*, Kyiv, pp. 34–41.

10. Yurkevych, M. V. (2000), *Language as an ethnicity identifier* [*Mova yak identyfikator etnichnosti*], *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vyp. 26, Ch. 3., Kyiv, pp. 373–378.

Г. Г. Стойкова,

*Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков*

ЯЗЫКОВАЯ СТОЙКОСТЬ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматривается языковая стойкость народа как языковая толерантность, национальный мир и сотрудничество со всеми народами, прежде всего с теми, с которыми живём вместе на одной территории. Коротко проанализирована языковая стойкость в Украине и сформулированы выводы по улучшению языковой стойкости.

Ключевые слова: языковая стойкость, языковая толерантность, языковая картина мира, внешние и внутренние препятствия, языковая стабильность.

G. G. Stoikova,

*Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy
of Public Administration under the President of Ukraine (ORIPA),
Ukrainian and Foreign Languages Chair*

THE MAIN ASPECTS CONCERNING THE LANGUAGE STABILITY IN UKRAINE

The problem of linguistic durability becomes very relevant and attracts the scientific interest of leading researchers. Special attention was paid to this issue by the foreign linguists: U. Altermatt, F. Boas, M. Geller, R. Vishinsky, E. Smolich, S. Ossovsky, R. Harris, as well as Ukrainian ones: B. Azhnyuk, O. Bondar, L. Lazarenko, L. Masenko, O. Selivanova, O. Taranenko, O. Tkachenko and others.

The purpose of the article is to analyze the scientific approaches to language durability, to convey a brief analysis of linguistic durability in Ukraine. According to the stated goal, the tasks are defined as follows: to characterize the sources that support linguistic durability, ascertain what the linguistic durability of the people depends on, how the linguistic durability in Ukraine can grow into linguistic stability.

The analysis of scientific approaches to language durability in sociolinguistics makes it possible to formulate a number of conclusions. It is necessary to make a serious analysis of the past, a critical analysis of the current state of the language issue and the development of a plan for the future. It is necessary to form an ideology that will not separate people, but will unite them. Efforts should be made to popularize and spread the Ukrainian language among Ukrainians themselves. And here, it is necessary to emphasize the role of state leaders, public authorities, writers in this important matter. Until each of them feels all responsibility for their work, and perceives it as a national mission, we should not be surprised at the decrease of interest in the Ukrainian word. National tradition, national consciousness and solidarity, national culture, national peace and cooperation with all peoples, and firstly with those with whom we live together in one territory – these are the sources that nourish linguistic durability, gradually bringing people to linguistic stability. The linguistic resilience of the people, as evidenced by the examples given, depends not so much on circumstances, but on the desire of the people and will. If one wishes, one could resurrect even the dead or half-dead language, if one does not want it – one could turn a living language into a dead one.

Key words: language durability, linguistic tolerance, language world picture, external and internal barriers, language stability.

УДК 81'33

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181735>

Н. М. Філіпова,

канд. філол. наук, доц., проф. НУК,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЦІННОСТІ І ПРІОРИТЕТИ:
СТАБІЛЬНІСТЬ VERSUS ЗМІНІСТЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ДЕФОРМОВАНИХ ПАРЕМІЙ)**

Автор пропонує більш ефективно використовувати проектну роботу у навчальному процесі і описує один з прикладів інтеграції методів теоретичних лінгвістичних дисциплін у навчальному процесі студентів-філологів на матеріалі деформованих прислів'їв, оскільки зміни у системі соціальних цінностей і пріоритетів наглядно проявляються при їх аналізі: вони виражають відношення народу до моральних і категоріальних імперативів, як з точки зору традицій, так і з точки зору сучасності.

Ключові слова: концептуальні цінності, деформація/трансформація паремій, проектна форма навчання.

*«Знання моралі є універсальним.
В цій своїй якості мораль – це загальні топи,
які спираються на лексику»*

Ю. В. Рождественський

Сучасні бурхливі зміни у політичному, економічному, соціальному глобальному суспільстві викликають зміну традиційних, архаїчних поглядів, уявлень, ідеологій, моралі, що, звичайно, знаходить своє відображення в мові, зокрема в паремії. Тобто трансформації, зміни у пареміологічному фонді можна вважати одночасно і лінгвістичним і когнітивно-дискурсивним явищем. Оскільки саме фразеологічний фонд мови дозволяє, в першу чергу, збагнути стереотипні погляди народу на все, що його оточує, і відображає його ціннісні орієнтири, то «занурення» у його світ дозволяє наглядно побачити тенденції змін у політичних, економічних, культурних, соціальних сферах, аналізуючи процес деформації стійких, відтворюваних словосполучень і спостерігаючи онлайн процес змін цих стереотипних цінностей і пріоритетів.

Мета статті полягає у тому, щоб зосередити увагу на можливостях підвищення ефективності навчального процесу студентів-філологів, використовуючи проектну роботу як механізм інтеграції різних лінгвістичних знань на матеріалі аналізу деформованих паремій, що, на наш погляд, досить важливо в умовах обмеженого аудиторного навантаження.

Актуальність даної теми пов'язана з декількома чинниками. По-перше, зміна у парадигмі сучасної лінгвістичної освіти вимагає дотримуватися компетентної моделі професійної підготовки, виходячи з вимог Закону про освіту [1; 3]. По-друге, сучасний стан українського освітянського простору вимушен відповідати вимогам ISO 9001:2015-12 – Міжнародного стандарту якості, в тому числі, і в освіті [9]. По-третє, самостійна робота студентів, яка декларується як майже основна форма підготовки майбутніх фахівців, ще не забезпечена достатнім методичним підґрунтям. Тобто один з аспектів забезпечення якості лінгвістичної освіти полягає в інтеграції теоретичного знання механізмів мови і законів мовлення (теоретична фонетика, теоретична граматики, лексикологія, теоретичний синтаксис, лінгвістика тексту, семантика, дериватологія, лексикографія; комунікативна лінгвістика, дискурсологія, стилістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурна концептологія і т. д.) [2] з деякими сферами практичної діяльності, що передбачає ознайомлення з прикладними лінгвістичними науками (корпусною лінгвістикою, соціолінгвістикою, психолінгвістикою і т. д.). Таким чином, прикладний лінгвістичний підхід виявляється такою інтегруючою потенційною складовою, яка показує, як оптимізуються когнітивна, епістимічна і комунікативна функції мови в реальній життєдіяльності сучасного глобального суспільства.

Відомо, що сучасні соціальні дослідження тенденцій розвитку ринку праці в Європі виявили, що найбільш конкурентноспроможними в 2030 році будуть такі фахівці, які, в першу чергу, будуть здатні критично мислити, будуть творчими, зможуть гнучко і швидко адаптуватися до різних змін, а тобто зможуть швидко знаходити можливості до плідного співробітництва і, звичайно, будуть комунікативно компетентними (4C – critical thinking, creativity, collaboration, communication). Тобто знання і навички та вміння, необхідні для даної галузі, розуміються як необхідні, базові, релевантні, але пріоритетними вважаються саме комунікативно- і прагматичноорієнтовані компетенції.

Звичайно, підготовка таких фахівців – це проблема широкої серйозної дискусії теоретиків і практиків лінгвістичної освітянської громади, але ми ставимо дуже просте питання, як вже сьогодні намагатися реалізувати ці амбіційні задачі в обмежених умовах. І одна із відповідей на це непросте питання – це більш ефективне залучення проектної роботи на основі інтеграції необхідних теоретичних лінгвістичних знань і контентів майбутньої професійної діяльності з гнучкими можливостями проектної форми, оскільки проекти, з одного боку, мають різні форми, а з іншого, вони практично спрямовані на будь-які зовнішні політичні, соціальні, локальні, повсякденні життєві зміни. Проекти класифікують з точки зору того, яку роль відіграє в їх виконанні викладач (структуровані, полуструктуровані або неструктуровані), з точки зору методів збору інформації (дослідження, опитування, анкетування тощо) або з точки зору виду кінцевого продукту (графіки, мультимедійні презентації, путівники, постери, буклети, методичні рекомендації, інформаційні пакети, прикладні програми, вебсайти, звіти тощо).

Оскільки ми хочемо зосередити увагу на одній з лінгвокультурних, психокогнітивних, етнокультурних проблем, які відображають зміну системи соціальних цінностей і пріоритетів сучасного суспільства, предметом дослідницького проекту «Стереотипи versus зміни» є явище трансформацій традиційних паремій.

Мета проекту – привернути увагу студентів до ролі мови у розповсюдженні інформації про зміни в системі соціальних цінностей, до ролі мови як інформаційної зброї у розповсюдженні фейкової інформації і маніпулювання свідомістю, таким чином, спотворюючи ціннісні очікування людей.

Проект можна розширити чи звужити в залежності від рівня підготовленості студентів; можна залучити студентів одного курсу чи всіх курсів до його виконання. Термін його виконання може бути обмежений одним семестром чи роком.

Кінцевий продукт може бути представлений у вигляді звіту, рекомендацій або курсового чи дипломного проекту.

Проект складається з декількох етапів.

Етап I. Збір інформаційного фонду.

Мета цього етапу – це аналіз статистично-релевантної україно-, російсько-, англійських текстів і вибірка деформованих прислів'їв, використовуючи методи математичної статистики, корпусної лінгвістики, а також спостереження актуалізації деформованих прислів'їв у комунікативному просторі різних вікових груп комунікантів, використовуючи соціолінгвістичні методи збору інформації (опитування, анкетування тощо).

Етап II. Лінгвістичний аналіз прислів'їв.

Мета цього етапу полягає у тому, щоб показати теоретичне підґрунтя досліджуваного матеріалу: різні підходи до дефініцій прислів'їв, їх класифікацій, мотиваційних процесів у фразеосистемах, концептуалізації різних кодів культури (соматичного, соціального тощо) у прислів'ях.

Класифікації трансформованих паремій.

A. Прагматичний аспект.

Явище трансформації паремій вивчається досить активно, а тому з'явилося багато термінів на позначення таких лінгвістичних трансформ: «антиприслів'я», «квазіприслів'я», «кукізм», «іноприслів'я», «протиприслів'я»; «perverb» («perverse proverb»), «fractured proverb», «twisted wisdom»; «verdrehte Weisheit», «verdreschte Phrase».

1. Паремії – окаяоналізми, які створюються для конкретної комунікативної ситуації і поза контекстом цієї ситуації вони не мають потрібної ілюкутивної сили: *Love me, love my dog – Love me. Love the life I lead.* (пісня Е. Преслі).

2. Паремії – авторські трансформації, які теж створюються для конкретної комунікативної ситуації, але представляють оригінальні ідеї, погляди, точки зору, відношення адресанта до цієї ситуації, але «вписуються» у той мовний формат, який вже існує у мові: *Don't change horses in midstream.* «My friends, these days the world moves even more quickly, and now after two great terms, a switch will be made. But when you have to change horses in midstream, doesn't it make sense to switch to one who's going the same way?» (Дж. Буш–старший).

3. Антиприслів'я, які створенні на основі традиційних прислів'їв, але, одночасно, представляють самостійні одиниці: *Boys will be boys – Boys will be boys when girls will let them.*

4. З точки зору змінності стабільності виділяють прислів'я традиційні (*Все к лучшему*), змінні (*Яка гребля, такий млін, який батько – такий син. Який батько, такі й дітки. По татку й дитятко; Яка мама, така й доня. Яблуко від яблуні недалеко падає. Яка яблунька, такі й яблучка. Яке коріння, таке й насіння*) і трансформовані або деформовані типи прислів'їв (*You can't teach fishes to swim – You can't teach a new mouse old clicks; A cat has nine lives – A chat has nine lives; Don't bite off more than you can eat – Don't byte off more than you can view; Fact is stranger than fiction – Fax is stranger than fiction*).

Б. Семантичний аспект (актуалізація значення).

1. Паремії, в яких породжується нове значення (*Дело не в деньгах, а в их количестве*).

2. Паремії, які виражають аутентичні значення, але адаптовані до нових комунікативних ситуацій (*Blood is thicker than water – Oil is thicker than blood; Home is where your heart is – Home is where you hang your @; There is no place like home – There's no place like <http://www.home.com>*).

В. Структурно-семантична класифікація.

1. Паремії – звуження або розширення, які створюються на базі існуючого прислів'я з вилучанням чи додаванням паралельної конструкції (*Старость – не радость, а молодость – гадость; Вік живи, а дураком помреш*).

2. Паремії – об'єднання двох прислів'їв (*A man is old as he feels and a woman as old as she looks – A man is only as old as a woman he feels*).

3. Паремії – підстановки (*Too many cooks spoil the broth – Too many clicks spoil the browse*).

Етап III. Аналіз змін у системах цінностей і пріоритетів.

Звичайно, мораль як категорія оцінних уявлень має два типи репрезентації: фольклорну і духовну. Мета фольклорної моралі – створення і захист матеріального достатку родини, а сімейні відносини регулюються традиціями. Духовна мораль доповнює її заборонами на шахрайство, вбивство і створює жорсткі принципи, в тому числі, і мовленнєвої поведінки.

З цієї точки зору, прислів'я, афоризми – це своєрідні регулятори людської поведінки і світобачення. Природньо, що мораль змінюється у процесі розвитку культури, політики, економіки, а тобто змінюються і лінгвокультурні концепти, представниками яких у мові є прислів'я оскільки вони спираються на базові асоціативні поняття мови. Банк прислів'їв складається із сукупності багаточисельних їх варіантів:

одним із основних ознак прислів'їв є їх змінність, варіативність, які проявляються в тому, що цілі адресантів і комунікативні ситуації, в яких вони використовуються, варіативні.

З одного боку, прислів'я – це архаїчні тексти, які виявляють деякий несучасний стан менталітету народу; з іншого, постійні зміни в житті цього народу обумовлюють зміну ідеології і моралі, що знаходить своє відображення у пареміях. Існує декілька чинників, які пояснюють чому в останні десятиліття процес трансформування паремій став більш динамічним [6; 7; 8].

По-перше, це бурхливий розвиток Інтернету: сучасні засоби масової інформації дозволяють дуже швидко розповсюджувати будь-яку інформацію, яка змінює традиційні погляди, точки зору, тобто «корегує» картину світу, передаючи нове когнітивне її заповнення, а тобто створюючи ще один прошарок культури, яка якимсь чином «намагається» встати в один ряд з традиційною фольклорною і елітарною культурами.

По-друге, зміна у фонді прислів'їв пов'язана з необхідністю вирішення прагматичних завдань впливу на адресата: швидко привертати увагу до якогось факту, нав'язувати своє відношення, оцінку до цього факту, заповнити своє висловлювання підвищеною експресивністю, емоційністю, включити цього в новий (не традиційний) контекст на основі реалізації фонетичних, граматичних, лексичних, синтаксичних, текстових потенційних можливостей (норм) мовної системи, і виділити їх в фонд незагальноприйнятого (ненормативного) використання.

По-третє, особливим проявом культури спілкування є культура гумору, тобто психологічна оцінна реакція на недосконалість або суперечність будь-якого явища, події, особи. Важливо, що гумор має певну національну специфіку: в різних культурах можуть переважати різні комунікативні форми: каламбур, іронія, жарт, примітивний гумор, комізм, сарказм, дотепність. Гумор, який є результатом трансформації прислів'їв, може бути стриманим чи агресивним, веселим чи сумним, безтурботним чи цинічним, що зумовлює його відношення до морально-етичних принципів поваги, тактовності або образи, приниження. А це, в свою чергу, створює передумови для емоціонального задоволення у міжособистісних стосунках чи обурення, образи, а тобто негативного клімату у стосунках [4].

Таким чином, в цій статті ми намагалися привернути увагу до можливостей застосувати взаємодоповнювальні методи й прийоми для забезпечення адекватного і комплексного аналізу мовного матеріалу, так як комбінування методів збільшує імовірність підвищення ефективності лінгвістичної підготовки. Оскільки в сучасних умовах глобальної інформаційної епохи явища мовних змін набувають особливу актуальність, то мовна актуалізація змінених зовнішніх ситуацій дозволяє спостерігати, як мова реагує на будь-які політично-економічно або соціально-культурні зміни, а тому може слугувати як достатньо релевантний матеріал для виконання проектів, які, в свою чергу, дозволяють реалізувати потенційні можливості інтеграції різних лінгвістичних знань і формування навичок практичного використання різних методів лінгвістичного і прикладного лінгвістичного аналізів.

Література

1. Закон України про освіту від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія // Мовознавство, 2012. № 6. С. 38–53.

3. Проект стандарту вищої освіти (2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proektni-standartiv-vishoyi-osviti>.

4. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків : Навч. посіб. К. : Акадевидав, 2007. 240 с.

5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний і етнокультурний аспекти) : Монографія. К. Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

6. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства // Мовознавство, 2012. № 6. С. 3–23.

7. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства // Мовознавство, 2012. № 5. С. 13–41.

8. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства // Мовознавство, 2012. № 4. С. 3–32.

9. ISO 9001:2015-09 Quality management systems [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <https://www.iso.org/news/2015/09/Ref2002.html>

References

1. Zakon ukrainy pro osvitu vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Mizin, K. I. (2012), *New tendencies in Ukrainian linguistics : contrastive linguacultural studies [Novi napriamy v ukrainskomu movoznavstvi: zistavna linhvokulturolohiia]*, Linguistics, № 6, pp. 38–53.

3. Proekt standartu vyschoi osvity (2017) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proektni-standartiv-vishoyi-osviti>.

4. Saitarli, I. A. (2007), *Culture of interpersonal relationships [Kultura mizhosobystisnykh stosunkiv]*, Manual, Akademvidav, K., 240 p.

5. Selivanova, O. O. (2004), *Essaya on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects) : Monograph [Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi i etnokulturnyi aspekty) : Monohrafiia]*, Brahma, K. – Cherkassy, 276 p.

6. Taranenko, O. O. (2012), *Formation of the new system of social values and priorities of Ukrainian society [Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnostei i priorytetiv ukrainskoho suspilstva]*, Linguistics, № 6, pp. 3–23.

7. Taranenko, O. O. (2012), *Formation of the new system of social values and priorities of Ukrainian society [Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnostei i priorytetiv ukrainskoho suspilstva]*, Linguistics, № 5, pp. 13–41.

8. Taranenko, O. O. (2012), *Formation of the new system of social values and priorities of Ukrainian society [Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnostei i priorytetiv ukrainskoho suspilstva]*, Linguistics, № 4, pp. 3–32.

9. ISO 9001:2015-09 Quality management systems [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: <https://www.iso.org/news/2015/09/Ref2002.html>

Н. М. Филиппова,

*Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова,
кафедра прикладной лингвистики*

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И ПРИОРИТЕТА:
СТАБИЛЬНОСТЬ VERSUS ИЗМЕНЯЕМОСТЬ
(НА МАТЕРИАЛЕ ДЕФОРМИРОВАННЫХ ПАРЕМИЙ)**

Автор предлагает более эффективно использовать проектную работу в учебном процессе и описывают один из примеров интеграции методов теоретических лингвистических дисциплин в учебном процессе студентов-филологов на материале деформированных паремий, поскольку изменения в системе социальных ценностей и приоритетов наглядно проявляются при их анализе: они выражают отношение народа к моральным и категориальным императивам с точки зрения традиционной, современной, изменяющейся ментальности.

Ключевые слова: концептуальные ценности, деформация/трансформация паремий, проектная работа.

N. M. Filippova,

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Department of Applied Linguistics*

**CONCEPTUAL VALUES AND PRIORITIES:
STABILITY VERSUS CHANGES (BASED ON DEFORMED PROVERBS)**

Contemporary “stormy” changes in global and national political economic, social, societies are causing changes in traditional, archaic ideologies, outlooks, mentalities which are definitely reflected in languages, particularly in phraseology. The aim of the paper is to focus the readers’ attention on the potentialities of enhancing the efficiency of teaching future philologists by using project-work as the mechanism of integrating a variety of theoretical linguistics (theoretical grammar, lexicology, semantics, syntax, text linguistics; communicative linguistics, discourse linguistics, stylistics, cognitive linguistics, contrastive linguocultural studies) and applied linguistics (corpus linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics etc.). It is of special importance because the most competitive specialists in 2030 are envisaged to be critical thinking, creative, collaborative and communication competent.

The project consists of 3 main stages. Stage 1. Information collection of deformed proverbs: potential integration of sociolinguistics corpus linguistic and mathematical statistic methods. Stage 2. Linguistic analysis. Stage 3. Analysis of changes in the systems of conceptual values and priorities as proverbs and aphorisms are specific regulators of human behaviour and outlook, they reflect folk morale protecting the traditional family welfare and spiritual morale challenging murders.

Comparative and contrastive analysis of English, Ukrainian and Russian deformed proverbs show that, in general, the processes of proverb decomposition are identical. But Ukrainian and Russian proverbs express national and cultural component more explicitly more proper names, stronger emotive, evaluative connotation and more specific national elements.

Ключевые слова: conceptual values, deformation/transformation of proverbs, project work.

О. І. Южакова,*канд. філол. наук, доц.,**Одеська національна академія харчових технологій,
доцент кафедри українознавства та лінгводидактики*

СПОТВОРЮВАННЯ ОРФОЕПІЧНИХ ТА АКЦЕНТУАЦІЙНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ЇЇ СУРЖИКІЗАЦІЇ (НА ПІДСТАВІ МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ С. КАРАВАНСЬКОГО)

Статтю присвячено аналізу мовознавчих праць С. Караванського, який розглядав, зокрема орфоепічні та акцентуаційні помилки, що їх припускаються мовці, які мешкають в Україні; крім того, зазначено, що особливу увагу вчений звертав на питання щодо неправильної вимови голосних, м'яких, твердих та пом'якшених приголосних, а також на словесні наголоси, характерні для української мови і такі, що суперечать її законам.

Ключові слова: орфоепічні та акцентуаційні норми, словесний (складовий) наголос, форморозрізнявальна функція наголосу.

Кожна людина, що жила за радянських часів та присвятила своє перо захисту українського слова, нині має бути особливо шанована. А втім, ім'я Святослава Йосиповича Караванського (1920–2016) мало відомо як широкому загалу, так і філологічній аудиторії, і то одеській, попри те що він був одеситом та навчався в Одеському університеті на філологічному факультеті, щоправда, з об'єктивних причин не завершив навчання. С. Караванський не лише український мовознавець, поет, перекладач, журналіст, автор самвидаву..., він борець за українське національне «Я», за збереження оригінальних властивостей української мови, понівеченої внаслідок асиміляторської політики. Праці такого типу, як показує досвід, ще тривалий час будуть вельми актуальними для мовців України, оскільки в них подано рекомендації для долання «дискримінаційної спадщини минулого» [9, с. 2], що набула риси надзвичайної своїм обсягом неоковирності пострадянського мовлення. Отже, опис поглядів ученого на цю далеко не розв'язану проблему вважаємо **актуальним**.

Оскільки ми не виявили праць, у яких би науковці оцінювали твори С. Караванського, то спираємося лише на роботи самого ученого, який схарактеризував руйнівні явища на всіх основних та проміжних рівнях української мови, а проте **мета** нашої статті вужча – дослідити орфоепічні та акцентуаційні порушення на підставі його розвідок. **Завдання** полягають у вивчанні найпоширеніших орфоепічних та акцентуаційних хиб та способів їх виправлення. **Об'єктом** дослідження слугували мовознавчі твори С. Караванського [9–11], **предметом** – фонетичні помилки, спричинені масовою деукраїнізацією у післяпогромні часи, починаючи з 1933 року аж до сьогодення.

Як зазначено вище, **матеріалом** для дослідження стали мовознавчі роботи науковця, у яких проаналізовано причини відтрусення українців від користування рідною мовою (розділ «Що нас губить, або чому нас не читають?») [10, с. 112–195], розглянено фонетичні та орфоепічні помилки на підставі книг «Секрети української мови» [9, с. 9–41, 61–62, 163–167] та «Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України» [11, с. 21–46]. Матеріал оброблено за допомогою низки **методів**, а саме: спостереження, аналізу, синтезу, а також описового методу, що передбачає розгляд особливостей будови мовних одиниць та їх інтерпретацію, і методу дистрибутивного

аналізу. **Наукову новизну** становить власна інтерпретація поглядів ученого щодо розбалансування мовних норм в царині фонетики та орфоєпії. **Теоретична цінність** роботи у поглибленні знань про сучасні фонетичні й орфоєпічні процеси, які відбуваються в мові, і про ті, що віддалено в часі. **Практична цінність** полягає в тому, що стаття сприятиме популяризації української мови, поширенню поглядів С. Караванського про її невичерпні потенційні можливості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Наразі у сучасних працях докладно описано численні фонетичні девіантні явища у мовленні українців, які чи не першим цілісно й ґрунтовно виклав у своїх розвідках С. Караванський. Так, найбільшою орфоєпічною помилкою, що виникла під впливом російської мови, на його погляд, є невиправдане «акання» [9, с. 9], тобто вимова [л] та [ь] на місці українського [о] в ненаголошеній позиції. Як стверджує учений, це правило «муроване» (не має винятків), тому його порушення призводить до найтяжчих наслідків. Другою грубою помилкою учений вважає м'яку вимову приголосних перед *e*, внаслідок чого виникає «скання», коли звучить [каб'ін'е¹т], замість [каб'іне¹т] [9, с. 10; 10, с. 119]. Ці орфоєпічні недогляди спричинені мовною інтерференцією, яка розладнує артикуляційний апарат, нищить мовну гармонію, завуальовує притаманний мові звуковий код.

Крім того, не менш грубим спотворенням фонетичної норми, за С. Караванським, є немилозвучні збіги всередині слів, на межі слів, коли вони призводять до мовної дискредитації [9, с. 10–11], що зілюстровано численними прикладами, пор.: «униКНуТи сутичок» і «непритерте», бездумно кальковане «униКНуТи зіТКНень» [9, с. 167]; «у матері ТА її сестри» і коструbate «у матері І її сестри»; «досліджено У ПРОцесі», оскільки наступне слово після прийменника починається на дві приголосні, і «досліджено В ПРОцесі»; «вмирати ЗО СМіху» і невимовне «вмирати З СМіху», оскільки прийменник *з* в українській мові має варіанти *зі, із, зо*; «цілу добу», або «24 години», або «день і ніч» та нескінченне І-О-О-О-О («цІлОдОбОвО») [10, с. 171] тощо.

У працях ученого з'ясовано, що до порушення закону милозвучності може призводити помилковий порядок слів. Наприклад, речення «З ТОГО ВСЬОГО ми посварились», «ЦЕ ВСЕ їй болить» слід виправити у такий спосіб: «З УСЬОГО ТОГО ми посварились» та «УСЕ ЦЕ їй болить», через те що означальний та вказівний займенники, вживаючись поспіль, мають неоднаковий вплив на ритміку речення, і то в українській мові перевагу надають означальному займеннику (*весь*), позаяк він може набувати форм *увесь/весь, усе/все*, що підпорядковуючись певній ритмомелодії речення, суттєво змінює її [9, с. 11; 10, с. 122]; ігнорування цієї ритмічної структури призводить до сумнозвісної суржикізації і пристосування мовців до чужого звукового оточення.

Далі приділено увагу правильній вимові м'яких і твердих приголосних, зокрема, з цього приводу подано цікаві коментарі до слова *злість*, позаяк, на думку вченого, з у словах *злости, злості* (родовий, давальний та місцевий відмінки) слід вимовляти твердо [зло¹сти], [зло¹с'т'і], проте у словах *злість* і *злістю* (називний, знахідний та орудний відмінки) з вимовляють м'яко – [з'л'іс'т'] і [з'л'іс'т'у] [9, с. 12]. Отже, на нашу думку, до правила, зафіксованого у шкільному підручнику І. Ющука «Правопис м'якого знака» («Перед постійно м'якими (або пом'якшеними) і шиплячими м'який знак не ставиться...» [17, с. 34]), слід додати інформацію про орфоєпічні норми, а саме: «Перед постійно м'якими м'який знак не ставиться, проте вимовляється, приміром, *сніг* [с'н'іг]... Перед постійно пом'якшеними м'який знак не пишеться, та після *з, с, ц, дз* може вимовлятися і не вимовлятися – *свято* [с'в'а¹то] і [св'а¹то], після інших приголосних *д, т, л, н, р* перед постійно пом'якшеними м'який знак не вимовляється і

не пишеться (*колбі* [ко¹лб'і] [1, с. 124]). Перед шиплячими м'який знак не ставиться, та, зазвичай, вимовляється, приміром, *промінчик* [пром'і¹н'чик]»).

У працях ученого також ідеться про помилки у вимові прикметників м'якої і твердої груп, себто прикметники м'якої групи після розгрому 1933 року стали «твердішати» попри норми української мови, як-то: *додатнІй* став *додатнИм*, *сухопутнІй* – *сухопутнИм*, всупереч тому що є *путнІй*; *трикутнІй* став *трикутнИм*, незважаючи на існування *кутнього* (від *кутнІй*). Це сталося внаслідок того, що деякі м'які і тверді прикметникові флексії не виокремлено ще у правописі 1928 року (у «скрипниківці»), тому *освітнІй* перетворився на *безпросвітнього* (від *безпросвітнИй*), *природнІй* став *природнИм*, *достотнІй* – *достотнИм*, *зворотнІй* – *зворотнИм*, інакше кажучи, ці прикметники дістали закінчення твердої групи, однак залишилися джерела, у яких вони вживаються з флексіями *-Ій*, *-Ія*, *-Іє* [9, с. 13; 10, с. 115–116].

А відтак, підкреслено, що в українській мові певні літери є твердими (шиплячі), а тому їх слід вимовляти твердо *чУти* [чу¹ти], а не [ч'у¹ти], *ганчАр* [ган'ча^{1р}], та не [ган'ч'а^{1р}], *чОгó* [чого¹], та не [ч'ого¹], вони частково пом'яшуються лише перед *i*, як-то: *двічі*, *калачі*, *плечі* тощо [9, с. 14].

На окрему згадку потребує звук *i* як початковий, оскільки він може спричиняти прогресивну асиміляцію за м'якістю, на взір *інший*, проте така вимова, на думку ученого, не виправдана, позаяк початкова літера цього слова була *и*, що не спричиняло ніяких негативних наслідків, тобто *и* після *и* не пом'яжувалось, пор.: *инший* [и¹нший] – *інший* [і¹нший]. Звідси впливає обґрунтований авторський висновок про відновлення літери *и* на початку певних слів, оскільки його відсутність руйнує українську фонетичну організацію слова [9, с. 14–15].

У параграфі «Число винятків більшає» [9, с. 15] автор наводить приклади регресивної дисиміляції (коли сполука *чи* має переходити в усному мовленні у *ин*), закріпленої на письмі у словах *дворушник*, *мірошник*, *рушник*, *рушниця*, *сердешний*, *соняшник*, *торішній*. Оскільки це не завжди відбивається у сучасній вимові, автор обстоює думку про те, що мовцям належить диференціювати такі форми, як-от: (пишемо) *збитоЧний*, *місяЧний*, *молоЧний*, *смаЧний*, *яЧний* – (вимовляємо) *збитоШний*, *місяШний*, *молоШний*, *смаШний*, *яШний* [9, с. 15], що підтримують одеські мовознавці [1, с. 126].

Чимало параграфів у працях ученого присвячено спотвореним акцентуаційним нормам української мови, зокрема розгляду інтерферентного словесного наголосу. Загалом, мовозначець вважав, що для збереження чистоти мови значення акцентуаційних норм складно переоцінити, адже «...процес творення людських мов обрав своїм творчим інструментом наголос...», без якого немає жодної індоєвропейської мови [11, с. 21]. Мабуть, тому С. Караванський відкриває в дієслівних формах ніколи не наголошені «зачаровані склади» *-ет-*, *-ем-*, *-ит-*, *-им-* [9, с. 16–17], як-то: *живемó*, *живетé*, *захистимó*, *захиститé*, *перéйдемо*, *перéйдете*, *плáтимо*, *плáтите*, у яких наголос падає на префікс, або корінь, або флексію. Оскільки в кожному правилі є винятки (навіть «цей закон писано не для всіх» [9, с. 16]), науковець вводить поняття «майже правило», що передбачає наявність певної кількості слів, у яких не зафіксовано виявленої закономірності.

Не так послідовно «підкорюються» правилам дво-, три- і чотирискладові іменники, утворені від дієслів шляхом несубститутивного і субститутивного усичення дієслівних суфіксів або фіналі суфіксів, які майже завжди зберігають наголос на префіксі (*переглянути* – *перéгляд*, *перекусити* – *перéкуска*, *приносити* – *прíнос*, *розвивати* – *рóзвиток*, *розглядати* – *рóзгляд*, *розстріляти* – *рóзстріл*). У цій групі

також трапляються префіксальні іменники, твірною основою для яких слугують безпрефіксні форми (*весна – прівесна, лісок – пролісок*). До цього «майже правила» подано винятки (*зачі́н, набі́р, обма́н, розгро́м, розко́л*) [9, с. 18], ось чому описаний тип наголосів, на нашу думку, можна визнати як тенденцію. Лише один префікс *ві-* у двоскладових словах завжди наголошений (*ві́брик, ві́клад, ві́крут, ві́літ, ві́ступ, ві́хід* [9, с. 19]), проте з-поміж три- та чотирискладових іменників трапляються винятки, як-то: *виго́да, вида́ток, вилóга, вимóга, вистáва...* [9, с. 18], попри те що є *вінахі́д, ві́родок, ві́сівка, ві́сненок, ві́тівка...* [9, с. 19].

Учений доводить, що українській мові у післяпогромні часи накинута так званий жіночий наголос, який падає на другий склад від кінця слова, тимчасом як характерним є дактилічний наголос, що виділяє силою звуку третій склад від кінця слова [9, с. 22]. Мовознавець простежує словесний наголос, який наразі є неканонізованим, за лексикографічними працями Г. Голоскевича, К.-Г. Андрусишина, І. Огієнка, О. Панейка і дістає висновку про те, що варто додержувати саме такого питомого українського дактилічного наголосу, як-то: *літу́ргія, мо́вчанка, пасо́висько, повиро́стати, розпрóстати, трі́пати; перелю́бство, писко́тнява, стрекóтнява, ті́снява, трі́скотнява*, замість накинутаго *літургі́я, мовча́нка, пасові́сько, повироста́ти, розпроста́ти, тріпа́ти; перелюбство* (у цьому слові та в решті наразі спостерігаємо жіночий наголос), *пискотня́ва, стрі́котнява, ті́снява, трі́скотня́ва*.

Учений не лише констатує факти на підтвердження своєї думки, але й пропонує низку слів, які належать до певної словотвірної моделі і доводить доречність тої чи тої акцентуаційної норми. А проте таку належність, з погляду сучасної дериватології, можна назвати вельми умовною, оскільки слова часто-густо належать до різних словотвірних типів (приміром, не мають спільного словотвірного значення), а втім, ми подаємо варіанти щодо розв'язання окреслених питань за С. Караванським, як-то: *пасо́висько*, позаяк *збіго́висько, поштурхо́висько, пристано́висько, посміхо́висько, страхо́висько* [9, с. 38]; *писко́тнява, стрекóтнява, ті́снява, треско́тнява*, через те що *гурко́тнява, ку́рява, пі́скнява, плі́снява, тупо́тнява, шамо́тнява* [11, с. 22; 45]; *кладо́вище* з огляду на *зимо́вище, пристано́вище, руйно́вище, середо́вище, сміхо́вище, стано́вище...* [9, с. 38]. Не обов'язково йдеться лише про дактилічний наголос; якщо це не суперечить групі слів, створених за певною моделлю, можна спостерігати і жіночий наголос, наприклад, у слові *електро́пис*, позаяк *літо́пис, машино́пис, право́пис, руко́пис, часо́пис* [9, с. 36].

Учений описує, як відбувалися «операції» щодо перенаголошення українських слів. Так, словник Б. Грінченка фіксує дактилічний наголос у слові *розпрóстати* [14, с. 76]), в «Українсько-російському словнику» (1962 р.) слово зафіксовано з подвійним наголосом *розпрóста́ти* [16, с. 171], проте в наступних виданнях (у словнику-довіднику «Українська літературна вимова і наголос, (Київ: Наукова думка, 1973), в «Орфографічному словнику української мови» (Київ: Наукова думка, 1977) [9, с. 23]) «це слово фігурує лише з одним – спільним з російським – наголосом: розпроста́ти» [9, с. 23]. Зробивши власну розвідку з цього питання, додамо, що «Словник синонімів української мови» (2001) [15, с. 559], «Орфографічний словник» (2003) [3, с. 609] подають жіночий наголос (*розпроста́ти*), проте «Інверсійний словник української мови» (1985) [8, с. 189], ВТССУМ (2005) [4, с. 1259], чотиритомний «Російсько-український словник» (2013) [13, с. 784] вже фіксують у цьому слові подвійний наголос (*розпрóста́ти*).

У параграфі «Відхилення чи норма?» [9, с. 24–25] на підставі живого мовлення учений рекомендує наголошувати останній склад в іменниках із суфіксом *-нн-(я)*, тобто

вживати чоловічий наголос, приміром: *визнання, завдання, навчання*. Оскільки за аналогією акцентують *брання, дання, дбання, ждання, звання, знання, спання...*, тому варто зберегти такий (чоловічий) наголос і в похідних іменниках на взір *дбання – надбання, придбання; знання – визнання, зізнання, пізнання* [9, с. 24]. Не погоджується С. Караванський із жіночим наголосом в дієслові *плескати*, який, на його переконання, слід замінити дактилічним *плéскати* через те, що в живому мовленні та у словах, які мають з ним спільне походження *кляскати* (в долоні), *ляскати* (язиком), *плюскати* (водою), наголос саме такий [9, с. 25].

До речі, впевненість ученого про спорідненість цих слів підтверджує розвідка в «Етимологічному словнику української мови». Так, *плескіт* походить від старослов'янського *плескати* «бити, ляскати, грюкати; аплодувати», *плескъ* «плеск (руками)»; праслов'янське *plesкъ* «плеск» сформувалось як звуконаслідувальне утворення, очевидно, споріднене з литовським *pleškėti* «ляскати, плескати», *plekšėnti, plekšėti* (значення те саме); з латиським *plekšēt* – значення те саме «базікати, вирувати, товкти м'яку землю або глину»; сюди ж належить з іншим ступенем вокалізму словенське *plóskati* «бити, ляскати» [7, с. 439]. Праслов'янське *pljusкъ* «плюск», очевидно, звуконаслідувальне, як і паралельне з іншим ступенем вокалізму *plesкъ* «плеск», як і аналогічні утворення з литовської *pliauškėti* «бити, ляскати (батогом), плескати (руками); плескатися у воді», *pliaukšti* «базікати» [7, с. 461].

Слово *ляскати* трапляється у словниковій статті із заголовковим *ляси*; як зазначено, воно, мабуть, пов'язане з *ляскати* «базікати»; водночас російське [ляскать] «теревеніти» традиційно розглядалося зі словом *лясы* як відозміни форми *белясы* «теревені» [6, с. 342–343]. З огляду на це привертає увагу український вигук *лясь*, що вживається як присудок із значенням *ляскати*, тобто «ударяти, бити долонею, видаючи специфічні звуки; звучати лунко; базікати»; *розляскатися* означає «почати хлопати», що асоціативно скеровує на *плескати в долоні*; до того ж словенське *leskāti* перекладають як «плескати, ляскати» [6, с. 343], а праслов'янське *loskati* «ляскати» має звуконаслідувальне походження, паралельне до *leskati* «лящати», споріднене з литовським *laskuoti* «весело співати, базікати» [6, с. 290]. Дієслово *кляскати*, тобто «ляскати, цмокати язиком», походить від праслов'янського *plěskati* «ляскати, плескати», похідне від звуконаслідувального вигуку *plěсъ...*, споріднене з латиським *klešķēt* «базікати, плести» [5, с. 470].

Далі С. Караванський вказує на різницю в наголошенні іменників однини та множини, де наголос виконує форморозрізнявальну функцію, і стверджує, що у множині наголос має падати здебільше на кінцевий склад (*бабі́, батькі́, виши́ні, мамі́, матері́, молитві́, пісні́, подушкі́, хаткі́* тощо) [9, с. 25–26]. Мовознавець звертає увагу на множину іменника *па́ні* (од.) – *пані́* (мн.), оскільки ця лексема змінюється за числами та відмінками [9, с. 26–27], слушно зауважує, що три- і більшескладові слова мають певну тенденцію бути наголошеними на третьому від кінця складі. Поряд з цим «набуває чинності» «майже» правило» [9, с. 29] щодо наголошення прислівників (*вéсело, вісо́ко, глі́боко, го́лодно, де́шево, за́тишно, по́тайно, хо́роше* [9, с. 27]). Учений закликає надавати перевагу дактилічній акцентуації (*ба́йдуже, ві́димо, ко́рисно, мо́вчазно, перéсічно, ста́ранно, хо́робро...* [9, с. 28]), а втім, у складних випадках він рекомендує записувати слова з подвійним наголосом, а деколи з потрійним (*за́тишнийі́*), оскільки вірить, «що у процесі спілкування мовці віддадуть перевагу наголосові, що найбільше відповідає українській мовній стихії...» [11, с. 36], тобто спрацює мовний центр людини, який керує творенням мови [11, с. 21].

Відомо, що в будь-якій мові відчутно прагнення уникати варіантних наголосів, позаяк вони розхитують мовну норму, у такому разі з часом один із варіантів витісняється в «маргінальну зону», тобто його не вживають або уналежнюють до шару розмовної (або вульгарної, зневажливої чи фамільярної) лексики. Інакше кажучи, існують дві тенденції, щоб усунути вільне варіювання наголосів в одному слові, – це надати перевагу одній із форм або стилістично чи семантично розмежувати варіанти, приміром, *зерно́* як сукупність і *зе́рно* як одна зернина [1, с. 54], і то описаний процес має тривати доти, поки визріють умови, аби позбутися певного варіанта.

У параграфі «Чи пусте діло наголос?» [9, с. 164–166] автор розглядає акцентуаційні норми на матеріалі спеціальної лексики. Він подає низку хибно наголошених термінних номінацій, зафіксованих у «Російсько-українському словнику для військовиків» (Київ-Львів: Варта, 1995), а саме: неправильно – *банті́на*, правильно – *ба́нтина* (далі перше слово реєструємо з неправильним наголосом, друге – з правильним), *гарма́тень* – *га́рматень*, *зав'язка* (жіночий наголос) – *за́в'язка*, *заглу́шка* – *за́глушка*, *кида́ння* – *ки́дання*, *кида́ти* – *ки́дати*, *середі́нний* – *се́ре́динний*, тобто має переважати все ж таки дактилічний наголос, проте автори вищеназваного словника «перекреслюють традиційне українське наголошення» [9, с. 164]. С. Караванський вказує на акцентуаційні помилки і в «Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної лексики» [12], подає правильні варіанти (*джерело шумі́в*, замість *шумі́в* [12, с. 83], *дугога́сний*, замість *дугогасні́й* [12, с. 99], *кінце́вий* і *кінцо́вий*, замість *кінцеві́й* [12, с. 45] (йдеться про вихор), *світлозбі́рний*, замість *світлозбі́рній* [12, с. 365], *сти́сливість*, замість *стисливі́сть* [12, с. 401], *теплотві́рний*, замість *теплотві́рній* [12, с. 424])... , наполягає на дотриманні «усталених з ритмо-мелодичного боку наголосів» [9, с. 165]. До цього списку можна додати *сти́сливий* [12, с. 401] – правильно *сти́сливий*, *гарма́тень* [12, с. 404] – правильно *га́рматень*... Обурення ученого зрозуміле, та не слід забувати, що автори цього словника (В. Козирський і В. Шендеровський) намагалися повернути українській мові її питомі, часто-густо «репресовані» варіанти, за що були розкритиковані термінологами, налаштованими на мовні норми, прийняті після 1933 року, зокрема [2, с. 132].

У параграфі «Криниця не має дна» [9, с. 61–62] учений аналізує іменники з форморозрізнювальним наголосом, які називає псевдоваріантами, оскільки лише наголос розрізняє іменники на позначення дії та наслідку. Отже, іменники із значенням дії, на його погляд, мають жіночий наголос, а саме: *відкли́кання*, *дава́ння*, *зобов'язáння*, *об'єдна́ння*, *обладна́ння*, *покли́кання*, *розв'язáння*, *упододоба́ння* (не вживано), *вінча́ння* (покриття вінками), *чита́ння*. На результат (наслідок) дії вказує дактилічний наголос іменників, як-то: *відклі́кання* (розпорядження), *да́вання* (милостиня, подаяння), *зобов'язання* (обіцянка), *об'єднання* (спілка), *обла́днання* (апаратура), *поклі́кання* (хист), *розв'язання* (розв'язка), *уподо́бання* (симпатія), *вінча́ння* (шлюбний обряд), *чита́ння* (почитний матеріал: читво) [9, с. 61].

Те саме стосується низки слів, що виражають наслідок дії з дактилічним наголосом, наприклад: *ба́жання* (це конкретна потреба), *замі́шання* (стан зніяковіння), *запи́тання* (конкретний вислів), *прив'язання* (прив'язаність, симпатія). Як уважає вчений, варто канонізувати дактилічний наголос в деяких віддієслівних іменниках на позначення наслідку дії, взірцем чого можуть стати такі слова, приміром: (наслідок дії) *опові́дання* (оповідь), *переко́нання* (погляд), *пока́яння* (сповідь), *порі́вняння* (троп), *присото́вання* (прилад), *розла́днання* (розлад), *рі́вняння* (формула). Однак ці самі іменники із жіночим наголосом означатимуть лише дію, а саме: *оповіда́ння*, *перекона́ння*, *покая́ння*, *порівня́ння*, *присотосува́ння*, *розладна́ння*, *рівня́ння*. На думку

С. Караванського, такі моделі, себто віддієслівні іменники, що означають дію та наслідок дії, розкривають «широкі словотворчі можливості української мови», замовчувані у попередні роки [9, с. 62], і становлять термінологічний резерв на майбутнє [9, с. 61].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **висновок**, що описані в роботах С. Караванського різноманітні орфоепічні хиби («акання» – вимова *a* у позиціях ненаголошеного *o*, «скання» – вимова *ε* на місце *e*; переплутування м'яких, твердих і пом'якшених звуків у словах, безпідставні заміни м'яких флексій прикметників твердими тощо), ігнорування закону милозвучності як підпорядкованості певній ритмомелодиці ... – все це призводить до руйнування внутрішньої організації українського слова, його ритмомелодики, орієнтує на чужі мовні джерела. У працях підкреслено, що для правильної вимови велике значення має відповідне наголошення, оскільки, попри те що в українській мові наголос рухомий, йдеться про випадки, коли «наголосова свобода» неприпустима, зокрема, у певних дієсловах, в іменниках, прикметниках, прислівниках. Кожну модель С. Караванський, спираючись на живе мовлення, мовознавчі розвідки і власне мовне чуття, наповнює прикладами, обстоює кожний наголос. Особливу увагу звертає на форморозрізнявальний наголос у словах, що належать до спеціальної лексики, на позначення дії та наслідку дії (*обладнання* (дія) – *обладнання* (наслідок дії)), пропонує творити їх за таким взірцем, аби розширити словотвірний потенціал української мови. І врешті, учений переконливо довів: наразі більшість негативних мовних явищ відбуваються внаслідок надмірного впливу російської мови, що спричиняє мовну інтерференцію і слугує підставою для суржикізації української мови; учений покладає надію на мовний центр людини як на мовний еталон всередині її, що врешті перешкодить спотворенню мови.

Література

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Друженець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонолоія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
2. Васенко Л. А., Дубічинський В. В., Крimeць О. М. Фахова українська мова: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
3. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 896 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. – 570 с.
6. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 3. – 632 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 4. – 656 с.
8. Інверсійний словник української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1985. 812 с.
9. Караванський С. Секрети української мови. Львів: БаК, 2009. 344 с.
10. Караванський С. Що нас губить, або чому нас не читають? *Книга-журнал одного автора*. Львів: БаК, 2010. С. 112–195.
11. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів: БаК, 2016. 224 с.

12. Козирський В., Шендеровський В. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики. Київ : Рада, 1996. 934 с.
13. Російсько-український словник: у 4 т. / голова ред. колегії П. Ю. Гриценко. Київ : Знання, 2013. Т. 3. 933 с.
14. Словарь української мови : у 4 т. / уклад. Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 4. 616 с.
15. Словник синонімів української мови : у 2 т. / ред. колегія : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 2. 960 с.
16. Українсько-російський словник : у 6 т. / гол. ред. І. М. Кириченко. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1962. Т. 5. 592 с.
17. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови : підручник. Київ : Освіта, 2002. 254 с.

References

1. Bondar, O. I., Karpenko, Yu. O., Mykytyn-Druzenets, M. L. (2006), *The Contemporary Ukrainian Language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Script. Spelling. Lexicology. Lexicography* [*Suchasna ukrai'ns'ka mova: Fonetyka. Fonoloija. Orfoepija. Grafika. Orfografija. Leksykologija. Leksykografija*], Teaching aid. Akademija, Kyiv, 368 p.
2. Vasenko, L. A., Dubichynskyi, V. V., Krymets, O. M. (2008), *The Ukrainian Shop Language* [*Fahova ukrai'ns'ka mova*], Coursebook. Centr uchbovoi' literatury, Kyiv, 272 p.
3. Busel, V. T. (2003), *Big Combined Spelling Dictionary of the Contemporary Ukrainian Language* [*Velykyj zvedenyj orfografichnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' leksyky*], Perun, Kyiv, 896 p.
4. Busel, V. T. (2005), *Big Explanatory Dictionary of the Contemporary Ukrainian Language (with the Appen. and Suppl.)* [*Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy (z dod. i dopov.)*], Perun, Kyiv, 1728 p.
5. Melnychuk, O. S. (1985), *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vol.* [*Etymologichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy u 7 t.*], Naukova Dumka, Kyiv, vol. 2, 570 p.
6. Melnychuk, O. S. (1989), *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vol.* [*Etymologichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy u 7 t.*], Naukova Dumka, Kyiv, vol. 3, 632 p.
7. Melnychuk, O. S. (2003), *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vol.* [*Etymologichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy u 7 t.*], Naukova Dumka, Kyiv, vol. 4, 656 p.
8. Bevzenko, S. P. (1985), *Inversion Dictionary of the Ukrainian Language* [*Inversijnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy*], Naukova Dumka, Kyiv, 812 p.
9. Karavanskyi, S. (2009), *The Ukrainian Language Secrets* [*Sekrety ukrai'ns'koi' movy*], BaK, Lviv, 344 p.
10. Karavanskyi, S. (2010), *What Destroys Us or Why Don't They Read Us?* [*Shho nas gubyt', abo chomu nas ne chytajut'?*], The journal book by one author. Bak, Lviv, pp. 112–195.
11. Karavanskyi, S. (2016), *Idiocies of the Stalin Era Russisms in the State Language of Ukraine* [*Idiotyzmy stalins'koi' jaryzhky u derzhavnij movi Ukrai'ny*], BaK, Lviv, 224 p.
12. Kozyrskyi, V., Shenderovskyi, V. (1996), *Ukrainian-English-German-Russian Physics Vocabulary Dictionary* [*Ukrai'ns'ko-anglijs'ko-nimec'ko-rosijs'kyj slovnyk fizychnoi' leksyky*], Rada, Kyiv, 934 p.

13. Hrytsenko, P. Yu. (2013), *Russian-Ukrainian Dictionary in 4 vol.* [*Rosijs'ko-ukrai'ns'kyj slovnyk: u 4 t.*]. Znannia, Kyiv, vol. 3, 933 p.
14. Hrinchenko, B. (1997), *The Ukrainian Language Dictionary in 4 vol.* [*Slovar' ukrai'ns'koi' movy u 4 t.*], Naukova Dumka, Kyiv, vol. 4, 616 p.
15. Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Holovaschuk, S. I., and others. (2001), *The Ukrainian Language Synonym Dictionary in 2 vol.* [*Slovnnyk synonimiv ukrai'ns'koi' movy u 2 t.*], Naukova Dumka, Kyiv, vol. 2, 960 p.
16. Kyrychenko, I. M. (1962), *Ukrainian-Russian Dictionary in 6 vol.* [*Ukrai'ns'ko-rosijs'kyj slovnyk u 6 t.*], Vydavnytstvo akademii' nauk URSR, Kyiv, vol. 5, 592 p.
17. Yuschuk, I. P. (2002), *The Ukrainian Language Spelling Practice* [*Praktykum z pravopysu ukrai'ns'koi' movy*], Coursebook. Osvita, Kyiv, 254 p.

Е. И. Южакова,

*Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра украиноведения и лингводидактики*

**ИСКАЖЕНИЕ ОРФОЭПИЧЕСКИХ НОРМ И НОРМАТИВНЫХ
УДАРЕНИЙ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ КАК ПУТЬ,
ВЕДУЩИЙ К ЕГО СУРЖИКИЗАЦИИ
(НА ОСНОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ РАБОТ С. КАРАВАНСКОГО)**

Статья посвящена анализу лингвистических работ С. Караванского, рассматривающего, в частности, орфоэпические ошибки и отступления от нормативных ударений, которые совершают носители языка, живущие в Украине; кроме того, отмечено, что особенное внимание ученый уделял вопросам неправильного произношения гласных, мягких, твердых и полумягких согласных, а также словесным ударениям, характерным для украинского языка и таким, которые противоречат его законам.

Ключевые слова: орфоэпические нормы, нормативное ударение, словесное ударение, форморазличительная функция ударения.

O. I. Yuzhakova,

*Odessa National Academy for Food Technologies,
Department of Ukrainian linguistics and linguodidactics*

**DISTORTION OF ORTHOEPIC AND ACCENTUATION STANDARDS
AS THE WAY TO REPLACE THE UKRAINIAN LANGUAGE
BY UKRAINIAN-RUSSIAN DIALECT
(ON THE BASIS OF LINGUISTIC STUDIES BY S. KARAVANSKYI)**

The article based on the linguistic studies by Sviatoslav Yosypovych Karavanskyi (“The Ukrainian Language Secrets”, 2009; “What Destroys Us or Why Don’t They Read Us?”, 2010; “Idiocies of the Stalin Era Russisms in the State Language of Ukraine”, 2016) describes orthoepic and accentuation mistakes made by the speakers living in Ukraine. The scholar points out that such distortion of the standards has been caused by the assimilation policy. **The objective** of our article is narrower as it consists in studying on the basis of his works of orthoepic and accentuation violations legalised in the Soviet era. **The object** of the investigation is the above-mentioned linguistic studies by S. Karavanskyi, **its subject** is the phonetic mistakes that had become common as the result of large-scale Ukrainian culture

oppression. The material is processed by means of a number of **methods**, i. e. observation, analysis, synthesis, the descriptive method that involves considering peculiarities of the structure of the language units and their interpretation as well as the distributive analysis method.

On the basis of the scholar's research the article describes various orthoepic distortions, e. g. failure to differentiate unstressed back vowel sounds, e. g. pronunciation of "а" instead of unstressed "о", pronunciation of "є" instead of "е" ([каб'ін'е¹т]), confused use of soft, hard and palatalised sounds in the words (pronouncing soft "з" in the word [зло¹сти]), palatalisation of sibilants ([ч'у¹ти]), unsubstantiated use of hard sounds (instead of soft ones) in the inflexions of adjectives (трикутний), gross violations of the Ukrainian language melodic pattern law (в процесі) e t. c. The article concludes that such mistakes ruin the inner structure of the Ukrainian word, destroy its harmony and direct it to the foreign language field. The scholar emphasises that the correct stress is of utmost importance for the right pronunciation as it should mostly fall on the third syllable from the end of the word if the word has three or more syllables (*га́рматень, літу́ргія, мовчанка, пасо́висько*). He puts a special emphasis on the stress that differentiates the forms of words denoting action and effect that belong to the specialised vocabulary (*обладна́ння* for action and *обла́днання* for effect of the action). He suggests developing this pattern that realises the Ukrainian language word-building potential.

Key words: orthoepic and accentuation standards, word (syllable) stress, the differentiating stress function.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'27

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181740>

А. П. Загнітко,

*д-р філол. наук, проф.,
член-кореспондент Національної академії наук України,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України,
головний науковий співробітник відділу інформатики*

КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНІ ТИПИ МОВЛЕННЄВО-МИСЛЕННЄВИХ МАНІПУЛЯЦІЙ: ЧАС ВЕДМЕДИКА ВОЛДО⁵

Розглянуто комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій у сучасних політично-дискурсивних практиках з опертям на концепцію об'єктивно-суб'єктивної граматики й висвітленням еволюції поняття маніпуляції, набуття ним усталеного сприйняття в різноманітних медійних практиках. Розуміння комунікації як активного суб'єктно-суб'єктного процесу уможливило визначення співвідносність мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій зі сценаріями.

Ключові слова: мовленнєво-мисленнєва маніпуляція, комунікативно-стратегічний тип, сценарій маніпуляції, об'єктивно-суб'єктивна граMATика.

1. Сучасні лінгвістичні напрацювання істотно розширюють можливості студіювання різноманітних реалізацій мовної моно- і/чи поліособистості, диференціювати рівнорядні й нерівнорядні їх реалізації та ін. Моно- і поліособистості (монолінгвоперсона і/чи полілінгвоперсона) проходять різні періоди становлення і в кожний із них істотним постає маніпулювання свідомістю особистості, підпорядкування її діям іншої. На маніпуляцію мовної особистості в сучасному інформаційному просторі зорієнтовано множини прийомів і засобів. Щоденно й щохвилино суспільство піддаване маніпуляції, вияви й реалізації якої мають відкритий і прихований характер. Моно- й полілінгвоперсона настільки зазнає маніпуляції, наскільки остання ресурсно, психологічно, мовленнєво, мисленнєво, естетично, етично та інші відповідає її запитам.

Актуальність дослідження мотивована необхідністю визначення комунікативно-стратегічних типів мовленнєво-мисленнєвої маніпуляції в сучасному інформаційно-

⁵ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137).

медійному простору, встановлення пріоритетів окремих із них, кваліфікацією тактик прихованої маніпуляції для розкриття її окремих механізмів, упізнання.

Питання маніпуляції загалом та комунікативно-мовленнєвої заторкувалося в низці авторитетних праць із психології, соціології, філософії, лінгвістики (О. Алексієвєць, Е. Бенвеніст, Г. Ле Бон, Т. ван Дейк, С. Кара-Мурза, В. Клемперер, Т. Ковалєвська, Д. МакКвіл, Н. Феркло та ін.), не менш активними поставали пошуки особливостей впливу й підпорядкування моно- і/чи полілінгвоперсони зі студіюванням когніції політичного тексту (Д. Абрамс, Т. Семашко, М. Хогг та ін.), його лінгвопрагматики (І. Голубовська, О. Дмитрук, Л. Шевченко, О. Яшенкова).

Водночас залишаються актуальними питання не просто присутності політичного тексту в сучасному політичному просторі тієї чи іншої країни (Д. Харитонова, Н. Кондратенко, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Селіванова, Г. Ситар та ін.), а й простеження функційного навантаження відповідного політичного тексту, визначення наявності в ньому експліцитних та імпліцитних комунікативно-мовленнєвих мисленнєво-орієнтувальних стратегій, граничною (і/чи кінцевою) реалізацією яких постає підпорядкування адресата тим чи тим настановам, формування в нього відповідного емоційно-експресивного, морально-психологічного стану. Тому метою дослідження постає визначення основних комунікативно-стратегічних типів мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій із простеженням особливостей реалізації окремих прихованих маніпулятивних тактик. Заявлена мета визначає необхідність вирішення завдань: 1) схарактеризувати поняття *маніпуляції* в сучасній науко-лінгвістичній парадигмі; 2) простежити співвідносність і/чи неспіввідносність поняття *маніпуляції* в різних науках; 3) скваліфікувати основні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій у тих чи тих дискурсивно-політичних практиках; 4) схарактеризувати результативний потенціал встановлених комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій в окремих сценаріях; 5) окреслити статусні навантаження поведінки індивіда в сучасному медійно-маніпулятивному просторі.

Об'єктом аналізу постають різноманітні дискурсивно-політичні практики, а предметом – комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій у сучасному політичному дискурсі.

Методами дослідження є метод описовий, інтерпретації із послідовним диференціюванням поліярусної внутрішньотекстової площини й узагальнення типів досліджуваних емпіричних дискурсивних практик, а також метод компонентного аналізу, метод контекстуального аналізу, лінгвокомунікативний метод, метод дискурс-аналізу та метод критичного аналізу.

Новизна аналізу заактуалізована розглядом комунікативно-стратегічні типів мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій у дискурсивно-політичних практиках, простеженням реагування моно- і/чи полілінгвоперсони на застосування відповідних лінгвоманіпуляцій. Теоретичне значення аналізу визначене обґрунтуванням комунікативно-стратегічних типів мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій, з'ясуванням ступеня їх співвідносності із суспільними запитами, інтенціями, ситуаціями.

Практична важливість отриманих результатів мотивована можливістю їх використання у курсах із комунікативної, функційно, когнітивної лінгвістики, вивченні лінгвістичних технологій, розгляді актуальних питань дискурсології, написанні досліджень із політичної, просторової, візуальної та мультимодальної лінгвістики.

2. Для адекватного розуміння маніпуляції потрібно простежити словникові значення лексем маніпулювати, маніпуляція, маніпулювання, маніпулятивний та ін. і встановити особливості функційного навантаження основного слова та його похідних.

Одним із похідних є іменник ‘маніпулювання’ зі значенням ‘Дія за знач. маніпулювати’ (СУМ – 20,₈, с. 455), де твірне для цього іменника ‘маніпулювати’ має значення ‘Робити маніпуляції’ (СУМ – 20,₈, с. 455), і нарешті вихідне слово ‘маніпуляція’ як основне – твірне має три значення: 1) Виконувана руками складна дія, що зазвичай вимагає вправності, вміння тощо. 2) Рухи руки чи обох рук для виконання певного завдання. 3) *перен., розм.* Те саме, що махінація; шахрайство’, з-поміж яких лише значення ‘*перен., розм.* Те саме, що махінація; шахрайство’ (СУМ – 20,₈, с. 456) відбиває основні напрями підпорядкування свідомості іншого. До цього можна додати ще й лексеми зразка *маніпулянт, маніпулянтка, маніпулятор, маніпуляторка, маніпулятивно, маніпулятивність* та ін. Підтвердженням цього є окреме значення слова ‘махінація’ – ‘несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого небудь; шахрайство’ (СУМ – 20,₈, с. 544) і лексеми ‘шахрайство’ – ‘1) Хитрий і спритний обман; крутість, ошуканство. 2) Заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою’ (СУМ – 11₁₁, с. 423. У лексемі ‘маніпуляція’, лексемі ‘махінація’ та лексемі ‘шахрайство’ наявне спільне значення: для першої воно постає переносним, розмовним, а для другої, третьої – ремарка переносного значення відсутня. Усі лексеми об’єднує семантика ‘несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого небудь’ із різними нюансами. Загалом лексема ‘маніпуляція’ запозичена з латинської мови – від *manipulus* (пригорща) ← *manus* (рука) і *ple* (наповнювати). Очевидно, на початках перше й друге значення слова були цілісністю й позначали ‘складні рухи рук з об’єктами для досягнення певної мети’ (огляд пацієнта за допомогою рук та ін.), де справді умілі й спритні рухи рук є дійовими. Згодом стали використовувати примітивні маніпулятори – різні пристрої (важелі та ін., що є наче продовженням рук, Такі пристрої й сприймалися первинними маніпуляторами, оскільки вони імітують тим чи тим чином людську руку, ґрунтовані на її природі. Подібність до людського уміння заявлених пристроїв стала опертям переносного значення *маніпуляція* – спритна робота з людьми, предметами. За найсучаснішими словниками англійської мови (Оксфордський словник), маніпуляція – «акт впливу на людей чи спритне управління ними з певним підтекстом зневаги, як приховане управління чи оброблення» (1986,₈, р. 132). Подібно витлумачено маніпуляцію й у соціологічному словнику, в якому визначено її як «вид застосування влади, коли той, хто її має, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер очікуваної від них поведінки» (2). Отже, основу розуміння маніпуляції в політичному чи іншому подібному дискурсі становить, поза всяким сумнівом, метафора, оскільки передбачає управління людьми з використанням різноманітних експлікованих і/чи імплікованих маніпуляторів. Їх застосування має на меті програмування поведінки, її передбачення, прогнозування психічного стану окремої людини й спільноти загалом, оволодіння процесуальністю поведінки, її покроковістю. Опертя на заявлене та врахування поглядів Г. Франке [8], Г. Шіллера уможливорює визначення основних ознак маніпуляції, з-поміж яких значущими є: 1) духовний, фізичний вплив (не погроза); 2) прихований вплив; 3) майстерний вплив, де обов’язковим є знання об’єкта впливу, його ціннісних орієнтувань; 4) ставлення до особи впливу як до об’єкта без урахування можливих негативних наслідків такого впливу. Граничним виявом маніпуляції є формування в об’єкта бажання зробити те, чого прагнуть маніпулятори. У такому разі об’єкт не змушують – у нього формують стійке бажання, воно й стає його переконанням. Він його сприймає, як власне, породжене ним, тому об’єкт впливу стає співучасником, співавтором, адже його погляди, думки, настрої й мета перебудувалися, змінилися, в ньому сформувалися нові ціннісні орієнтування. Останнє свідчить про

якісно нову програму дій, що підтверджує високоякісний рівень маніпуляції. Сукупність двох і більше індивідумів, які не прагнуть сприймати логіку мислення, відкидають причиново-наслідкові зв'язки, свідчить, що спільнота не сприйматиме еліту з логічним і раціональним зразком мислення, її орієнтування – на емоційний план, експресивно-психологічне тло.

На досягнення різного рівня обману й зорієнтовані різні комунікативні стратегії маніпуляції, що реалізуються в нерівнорядних дискурсах, де стратегія – це макроінтеграція одного із учасників діалогу, відповідно до якої суб'єкт планує комунікативну мету та взаємодію з адресатом залежно від конкретної ситуації й особи комуніканта. Стратегія визначає послідовність теоретичних і практичних кроків, комунікативних тактик, основним призначенням яких є досягнення комунікативної мети. Як складник стратегії тактика охоплює сукупність прийомів і кроків реалізації комунікації на тому чи тому її етапі. Визначальним чинником формування й реалізації комунікативної стратегії є комунікативна компетенція суб'єкта, що охоплює: 1) лінгвальну компетенцію (свідоме чи інтуїтивне знання мови); 2) соціолінгвальна компетенція (розпізнавання й диференціювання лексичних, граматичних та інших засобів, уміння їх використовувати у відповідній мовленнєвій ситуації (наближення мовця, на що орієнтоване використання, наприклад, фемінативів: *Міністерка освіти Лілія Гриневич заявила, що підручники, які не встигають нині надрукувати, для 1 класу будуть у кінці вересня* (Чернівецький промінь.2018.2.09)); 3) соціокультурна компетенція (сприйняття й розуміння екстралінгвальної інформації); 4) стратегічна компетенція (розряди й різновиди стратегій, макростратегії, універсальні стратегії); 5) дискурсивна компетенція (сприймання й розуміння мовлення відповідно до прагматики контексту). Комунікативна стратегія реалізується у відповідних сценаріях, що усвідомлювані на когнітивному (чи ментальному) рівні і в межах яких реалізованими постають маніпулятивні стратегії. Розмежування сценаріїв зразка театралізована дія, позитивна самопрезентація, негативне подання чи представлення опонента має опертям відповідні ситуації, де функційно мотивованими є заявлені складники комунікативної стратегії. Маючи опертям, наприклад, літературно-нормативне використання мовних ресурсів, комунікант підпорядковує їх власним настановам у силу своїх лінгвальної, соціолінгвальної, соціокультурної, стратегічної та дискурсивної компетенцій.

У межах відповідних ситуацій (маркованих територією, соціумом, етикою та ін.) очевидними постають перетини й синкретизм різних комунікативних кроків, тактик. У таких ситуаціях значущими є певні сценарії як когнітивно усвідомлювані моделі Поєднання декількох комунікативних стратегій становить

Одним із останніх є сценарій позитивної самопрезентації з його високим ступенем емоційності й належним потенціалом позиції адресанта. Йому властиві відповідні адресантні тактики: а) підтвердження власної позиції; б) пропонування поради; в) застереження і/чи попередження; г) заклик до чесності; г) відсторонення відповідальності. Домінувальними в цьому сценарії можуть поставати маніпулятивні метастратегії позитив (плюс), коли суб'єкт (адресант) реалізує тактику подання об'єктивної інформації, тактику логічного аргументування, тактику об'єднання з адресатом-опонентом, пор., наприклад, функційне навантаження реалізації авторської позиції з актуалізацією тактики підтвердження власної позиції з її відповідними слотами упевненості, невідворотності, зорієнтування на результат. Маніпулятивна метастратегія мінус (негатив) охоплює як тактики заклик до чесності, образи, несприйняття звинувачення, звинувачення різного рівня, підтвердження й

аргументування власної позиції, відповідальності, приниження, зневаги, поради, попередження, позитивної самопрезентації, драматизації, іронії й сарказму, викривлення, перекручування інформації, спільного міркування, комбінування. Комунікативна тактика підтвердження власної позиції, актуалізація в межах маніпулятивної метастратегії мінус останньої може знаходити експліковане вираження через ті чи ті лексичні засоби, пор., напр.: В. Ющенко (12.02.2008) *Ми підтверджуємо нашу щирю готовність у розвитку стратегічного партнерства України й Росії і твердо націлені на досягнення конкретних результатів співробітництва*⁶. Іншим виявом є маніпулятивні метастратегії з мінусом (мінусом) із тактиками підтвердження власної позиції. Комунікативна тактика надання поради в межах цієї стратегії може поставати виявленою через кроки а) вияву незгоди, б) переривання власних думок, в) боротьбу власних протиріч і суперечностей, що інколи реалізовані з директивно-прагматичними настановами, емоціями зневаги, зверхності, пор., напр.: Ю. Тимошенко (26.12.2011): *Затямте, що майбутнє України, безпека України, її інтереси, та і ваші теж, лежать в європейській площині. Та якщо хочете повернути собі бодай якесь політичне обличчя, поверніть Україну до європейської стратегії розвитку* (об'єктивно-імперативні форми *затямте, поверніть*, модально-умовна конструкція *якщо хочете повернути собі бодай якесь політичне обличчя*).

Основним у маніпуляції є психологічний вплив, внаслідок чого формовано ставлення до відповідних об'єктів як засобу (і/чи засобів) досягнення мети. Відкрите (і/чи приховане) маніпулювання зорієнтоване на отримання односторонньої вигоди, що досягається через використання (психологічної) сили, гри з використанням психологічної вразливості адресата. Останнє уможливує формування в об'єкта-суб'єкта «штучних», маніпулятивно сформованих потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії (пор. [3, с. 52]). Маніпулювання постає настільки успішним, наскільки майстерно та вправно здійснено відповідні маніпулятивні дії. Підтвердженням цього постає формування в постмодерні «суспільства спектаклю» (за С. Кара-Мурзою), в якому відкинуто принцип співмірності «злочину і кари», де звичайні й пересічні громадяни стають наче глядачі, пор., наприклад, руйнування в 1995 році м. Грозного як великого спектаклю (приклад почерпнуто із [5, с. 191]), театрального дійства з чітко окресленою сценою й небаченим режисером, який ініціює участь усіх, але основним є орієнтований вплив на почуття усіх глядачів – членів суспільства, а покарання головних гравців дії непередбачуване й непрогнозоване, адже немає межі між акторами (вони легко переходять у зал) і глядачами. Можливо, це й не реальна смерть, а лише гра. А наслідком такої діалектичної взаємодії є перетворення людей у натовп, на який «нереальне впливає <...> майже так само, як і реальне, і він має очевидну здатність не відрізняти їх одне від одного» [10, р. 22]. Такого характеру нерозмежування карнавалізує суспільство, де карнавал віртуальності зливається з довкіллям. У сучасному світі основним засобом зневолення є мова телевізії, інших засобів масової інформації.

Сьогодні все менше в громадянському суспільстві людина може користуватися тишею, про яку з опертям на ідеї Ф. Ніцше М. Гайдеггер, виділяючи сигетику як техніку мовчання, говорив, що вона постає тихою, більш чи менш підсвідомою комунікацією з-поміж посвячених через умовчання. Маса ↔ натовп завжди орієнтована на шум, наявність якого позбавляє можливості формування власних еліт. У такій

⁶ Приклад взято із [Харитонova Д. Д. Український політичний дискурс: когнітивно-семантичні та прагмакомунікативні виміри: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. С. 157].

ситуації середньостатистичний споживач немає достатніх проміжків тиші для зосередження, формування викінченої думки, що стає основою для створення оптимальних умов для маніпуляції, оскільки людина в таких умовах беззахисна. У політичному дискурсі динаміка «демократії шуму» постає одним із наріжних каменів, оскільки унеможлиблює самостійне вибудовування логіко-причинних зв'язків. Їх розрив позбавляє можливості робити самостійні узагальнювальні висновки. Привнесений хаос у логічний ланцюжок відкриває перспективу маніпулювання, тому що користувач ↔ адресат уже готовий на пошуки поводиря – того, хто дає відповідні висновкові моделі.

У сучасному політичному дискурсі і/чи дискурсах наявні різноманітні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій (в іншій термінології – маніпулятивні стратегії, маніпулятивні тактики), основним призначенням яких є створення відчуття правдивості в адресата там, де наявний прихований обман. Думаючи, що отримує інформацію, адресат має маніпуляцію з його розумінням і прочитання пізнаваного. Загалом сучасні дослідження дискурсу настільки розмаїті й численні, що набувають якісно іншого виміру. Кількість дискурсивних досліджень підтверджують, що феномен дискурсу сьогодні набув чітко окреслених ознак парадигмальності з послідовно простежуваним антропоцентризмом. Будь-який дискурс пізнаваний і прочитуваний через людину, оскільки в ньому відбиті ситуативно орієнтовані й комунікативно інтенційні практики. Наскільки політичний дискурс постає цілісністю – питання досить ємне й складне. Очевидним є те, що в його межах можна вирізнити окремі різновиди. Для прикладу варто навести міркування Н. Феркло, який, досліджуючи військовий дискурс, вирізнив також дискурс військового нападу, а всередині останнього диференціював офіційний дискурс військового нападу й фіктивний дискурс військового нападу [11]. Тому цілком очевидно, що сьогодні політичний дискурс містить у собі апаратний (службовий, внутрішній), політичний дискурс інституційно-державного й інституційно-суспільний, публічно-політичний (політичні документи, парламентські промови й дебати, публічні виступи й інтерв'ю політичних лідерів та ін.), політичні мемуари та ін. До цього можна додати й політичний дискурс реагування, зреалізований журналістами й відповідною пресою, телевізією, радіо, інтернетом.

Політично-дискурсивні практики в сучасних мас-медіа можна диференціювати на офіційно-політичні й неофіційно-політичні, які відповідно відбиті в тих чи тих інтерв'ю з політиками різних рівнів, коментування політологів, інтерпретативні матеріали та ін. Для підтвердження варто розглянути комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій в одній із дискурсивно-політичних практик, наявних в аналітично-оглядовій статті «Чотири уроки для західних політиків від Зеленського, – американська преса» (<https://ukrainian.voanews.com/a/uroku-zelenskko-ho-zakhidnym-politykam/4895910.html> (28.04.2019)), де автор відкрито аналізує постать В. Зеленського як політика. У тексті наголошено на комунікативних тактиках: 1) гнучкості (*Зеленський вирізнявся своєю здатністю сміливо змінювати політичні позиції і союзи, залежно від того, куди подує вітер – соціокультурна і стратегічна компетенції*); 2) уникнення «зв'язаних рук» (*Стратегія Зеленського полягала в уникненні політичних промов, використання в політичних дебатах будь-кого й будь-чого, що могло б прив'язати його до певного підходу. Натомість, він виступав у своїх звичайних комедійних виступах, показуючи людям, що він привабливий, обізнаний, – і на їхньому боці. Він висловлює підтримку існуючій прозахідній політиці, кажучи, що Україна може більше, аби досягти миру з Росією – дискурсивна й соціокультурна*

компетенції); 3) *«я ніколи вам не зраджу»* (Саме таку обіцянку В. Зеленський дав, виголошуючи переможну промову. Для західних спостерігачів, ця заява звучить неймовірно. Дехто очікує, що Зеленському доведеться обирати: Росія чи Захід, реформи чи соціальний захист. *«Будь-який варіант залишить половину його виборців із почуттям зради»* – комунікативна тактика ствердження своєї позиції, а також комунікативна тактика включення адресата маніпулятивної метастратегії мінус) і 4) далекоглядної гнучкості (Автор статті вважає, що Зеленський так само проявлятиме гнучкість, вправно маневруючи між Заходом і Росією. І його обіцянка залишатиметься при владі лише один строк лише допоможе йому в цьому. Саме так у глибоко розділеному суспільстві автор радить поводитись політикам і в інших європейських країнах – дискурсивна і стратегічна компетенції). Істотним постає встановлення типів сценаріїв, визначення яких можливе лише через видобування з тексту як результату відповідної дискурсивної практики відповідних когнітивних сценаріїв, що зумовили безпосереднє розгортання дій. Побіжний аналіз тексту свідчить про домінування сценарію театралізованого дійства, де визначальним є моделювання вигідної для мовця ситуації, в межах якої наявний розподіл комунікативних ролей, та найбільш важливим постає одягання відповідної маски. Остання не є статичною, вона може змінюватися, варіюватися. Реалізації маніпулятивної, ігрової, іміджевої, позитивно саморепрезентативної функцій ґрунтовані на тактиках драматизації й позитивної саморепрезентації. Теза *«я ніколи вам не зраджу»* в основі має ігрову й іміджеву функції, коли через апелювання до однієї частини аудиторії досягається відносна нейтралізація іншої (*прихильники Заходу ↔ прихильники Росії*). Маючи віртуальну реальність як визначальну, адресант оперує нею як реальною, продукуючи відповідне психологічне налаштування масового адресата.

У сфері маніпуляції, її компонентах (раціональних, вольових та емоційних) істотним є викривлення каналів комунікації неперевіреними, неправдивими або фрагментарними повідомленнями, нанизування синонімічного ряду з градаційною вибудовою: (Герман:) *Я нікому не даю порад, але оскільки ви мене попросили... Про цю владу можу сказати: вона крала. Її терпіли. Грабувала народ* (Телеканал NEWS. 2019.14.05 (21.20)) – *крала – грабувала*.

Комунікативні стратегії дають змогу визначати інтенції мовця й водночас прогнозувати відповідний ефект досягнення, оскільки та чи та комунікативна стратегія є відповідним сценарієм поведінки одного з комунікантів в ситуації мовленнєвого спілкування. Проблемним є узагальнення комунікативних стратегій тому, що умови, які вносять корективи у спілкування, можуть бути різними. Стратегія завжди пов'язана з певними комунікативними настановами, реалізація яких спочатку осмислювана, що й зумовлює співвіднесення комунікативної мети з конкретним мовним вираженням.

Встановлення віртуального статусу комунікативної стратегії можливе за умови зіставлення відповідної моделі, зреалізованої в тому чи тому тексті як результаті. Так, у тексті *Оксана Забужко про вибори президента України і «казус Зеленського»* (<https://www.radiosvoboda.org/a/29887651.html>) слово 'казус' використано 5 разів на загальну кількість 1784 лексеми у таких контекстах: *російський слід, при ближчому погляді, можна виявити в кожному з недавніх казусів «всенародного обману»* (1); *«Казус Зеленського»* (4), де в кожному з випадків аналізоване слово, що має тлумачення: '1. юр. Складна, заплутана справа (в юриспруденції)' з заявними двома відтінками 'Подія, яка не залежить від волі особи і тому не може бути передбачена за даних умов' і 'Випадкова дія, що має зовнішні ознаки провини (злочину), але позбавлена елементу вини, а тому не спричиняє до кримінальної відповідальності' і

‘2. розм. Випадок, незвичайна пригода’ (СУМ – 20₁₆, с. 676), має друге значення, пор., наприклад: «Казус Кукоцького» – роман Людмили Улицької. Свого часу слово казус набуло відтворюваної сполучуваності у синтагмі казус Мільєрана на позначення переломного моменту в політичному житті часів Прекрасної Епохи, де казус має перше значення, оскільки Александр Мільєран став членом коаліційного уряду П’єра Вальдек-Руссл і сидів за урядовим столом з генералом Гастоном Галіфе. Останнього вважали катом Паризької Комуни, а Александр Мільєран був соціалістом.

Цікавим є те, що оригінальний текст Оксана Забужко мав заголовок «Ведмедик Волдо», який опубліковано в німецькій газеті «Die Frankfurter Allgemeine Zeitung». В інтерпретації українського віртуального простору заявлений текст уже набув децю іншої назви Оксана Забужко про вибори президента України і «казус Зеленського», де актуалізовано: 1) автора (↔ авторку) оригінального тексту; 2) визначальний (↔ ключовий) компонент тексту. Водночас зміна заголовка мотивована: а) посиленням статусу одного з ключових елементів «казус Зеленського» і наданням йому статусу загальнотематичного статусу, імплікуючи кореляцію Ведмедик Волдо ↔ «казус Зеленського». У заголовку з’являється й авторка тексту, що опосередковує наратора, оскільки основним джерелом повідомлення постає Оксана Забужко.

Використання О. Забужко цього персонажа вимагає окремого розгляду. Ведмедик Волдо – однойменний персонаж, який має власне шоу на телевізії. Учасники його інтерв’ю вважають, що беруть участь у дитячій передачі, а насправді ж – в інтерв’ю із відомими людьми в жанрі *Late night ‘Пізно ввечорі’*⁷. Загалом «Час Волдо», прем’єра якого відбулася 25 лютого 2013 року на телеканалі «Channel 4», є третім епізодом другого сезону науково-фантастичного телесеріалу-антиутопії «Чорне дзеркало»⁸. Продюсер Джек Нанієр (Джейсон Флемінг) у мозковому штурмі пропонує оригінальну ідею – висунути Ведмедика Волдо справжнім кандидатом на реальних виборах. Не торкаючись розвитку сюжетної лінії заявленого телесеріалу, потрібно наголосити: у Ведмедика Волдо як нереальної особи створено потенціал стати найвпливовішим політиком у світі. Віртуальність – ірреальність трансформовано в реальність, де остання уже не модифікована, вона цілком очевидна, її сприймають, нею живуть, вважають тим, що самі сформували.

Розкриттю теми Ведмедик Волдо підпорядковано внутрішньотекстову стратегію. Ключовий компонент теми Ведмедик Волдо вжито в тексті 6 разів у різних інтерпретативних контекстах: 1) зіставлення з подібними і/чи неподібними ситуаціями (Унікальність «казусу Зеленського», навіть порівняно з Брекзитом чи литовськими «селянами», в тому, що вперше внаслідок демократичних виборів лідером президентських перегонів став Абсолютно Віртуальний Кандидат – фентезійний ведмедик Волдо з серіалу «Чорне дзеркало») – Ведмедик Волдо – навіть не Брекзит, не литовські «селяни»; 2) ситуативне проектування віртуальності на реальність із використанням лексем віртуального (піксель, кроплена вода та ін.) і реального (плоть, кров (глядачеві-виборцеві пропонується не просто проголосувати за «ведмедика Волдо» – за набір пікселів (живий, з плоті й крові актор Зеленський втікає од випадкових камер і мікрофонів із швидкістю фольклорного персонажа, який боявся кроплення святою водою); 3) функційне навантаження градаційного ряду зразка

⁷ *Late night ‘Пізно ввечорі’* – американське вечірнє розважальне ток-шоу, що випускаю на каналі NBC із 1982 року, що за усю історію мало чотири версії зі своїми ведучими.

⁸ Британський науково-фантастичний із похмурою атмосферою телесеріал-антологія, який створив журналіст Чарлі Брукер. У сатиричній формі він показує сучасне суспільство й антиутопічні наслідки розвитку різних технологій.

протест → *ненависть*: не просто «протестне голосування» – це, значною мірою, «голосування ненависти»; 4) активізація опозиції «віртуальність ↔ реальність» із поглибленням першого елемента в ній через віртуальну семантику, виражену в предикативній частині з двома пропозиціями (від якого можна чекати чого завгодно + судячи з його «Лені-Ріфеншталістого» ролика на стадіоні): від якого, судячи з його «Лені-Ріфеншталістого» ролика на стадіоні, можна чекати чого завгодно (Відомо тільки, що в Кремлі нетерпляче чекають поразки Порошенка в другому турі. 21 квітня Україна триматиме екзамен на почуття реальності – роблячи вибір між реальним президентом (об'єктивно судячи, за наслідками 5 років таки найліпшим, що був у нас за всі 28 років незалежності, але про чий прорахунки в інформполі говорено в десятки разів більше, ніж про здобутки) – і «ведмедиком Волдо», від якого, судячи з його «Лені-Ріфеншталістого» ролика на стадіоні, можна чекати чого завгодно). Віртуальність включена в реальність. Подібно до семантичного «тероризму» віртуальний тероризм, посилюваний різними медійними ресурсами, стає «солодким»: він сприймається як щось власне, що підтверджує ефективність комунікативно-стратегічних мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій. Адресант говорить зрозумілою мовлення, висловлює очікувані думки, є дискурсивно мотивований (перебуває в межах того самого соціокультурного та соціодискурсивного середовища).

3. Сучасні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій співвіднесені з відповідними запитамі й потребами суспільства – легкого вирішення надзвичайно складних і суперечливих проблем, продукуванні психологічної настанови – послідовно реалізуються, оскільки вони корелюють із суспільними настроями. Віртуальна реальність телебачення посилювана потенціалом імітування тому, що в ній можлива імітація імітації, де калейдоскоп подій, кліпів посилює відчуття швидкості, відсторонення від необхідності обдумування, структурування причиново-умовних, умовно-наслідкових, причиново-допустових чи інших різновидів логічних відношень. Граничним виявом є відсторонення людини від життя → від реального життя. Для реалізації такого завдання потрібна відповідна мова, тому сучасна об'єктивно-суб'єктивна граматики ґрунтована також на модерновому і постмодерному рекламнокліповому, калейдоскопово-колоквіальному перебігу вербалізації новин, хроніки подій з опертям на семантичний простір використовуваних лексем. Увесь обсяг медійно-телевізійного потоку потрібно кваліфікувати як «вторинну похідну» (за С. Кара-Мурзою), де продуковано, монтовано інші життєві виміри, транспоновані в реальність, нав'язувані останній. Річ не в особливостях телевізійної техніки, насправді істотною є цілісність телевізійного (і/чи інтернетового) продукту, де вербальне й візуальне взаємопроникають, взаємодоповнюють, де адресант (Ведмедик Волдо) говорить краще й зрозуміліше, ніж реальні комуніканти. Перенесення позаекранної (↔ віртуальної) мови ↔ дії в реальний світ стає запитуваним, у край необхідним. Інша річ, чи пригнічувана воля, самовияв глядача, читача (↔ адресата), продукування мовлення, володіння ним у всьому обсязі, громадянське суспільство має само давати відповідь, що пов'язано з іншим аспектом студіювання.

4. Перспективи дослідження комунікативно-стратегічних типів мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій окреслені потребами узагальнення особливостей сучасного інформаційно-насиченого суспільства й статусу в ньому особистості з її мовленнєво-мисленнєвими інтенціями, а також вивчення тенденцій перетворення медійними ресурсами індивідуума в щось із необмеженим потенціалом впливу на останнього. Аналіз можливостей звуження контактів індивідуума з маніпулятором чи потенційним маніпулятором із формуванням в лінгвоперсоні протидії розігруваному

маніпуляторами «театру спокус», діагностування захоплення, дистанціювання від нього, диференціювання рівнів семантичного прозорості з розпізнаванням семантичних пустот і семантичного наповнення. Для реалізації заявлених та інших завдань необхідним постає створення повноцінних інформаційних і семантичних фільтрів, що можливе за умови охоплення максимальної кількості результатів дискурсивних практик – текстів різних жанрів, суцільним обстеженням їхнього простору.

Література

1. Бессонов Б. Н. Пропаганда и манипуляция. *Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход* / Сост. Д. А. Райгородский. Самара : Издательство Бахрах-М, 2001. С. 637–702.
2. Дмитрук О. Маніпулятивні стратегії в міжособистісному спілкуванні (на матеріалі сучасних англомовних серіалів). *Мовні і концептуальні картини картини світу*. Київ, 2013. Вип. 43 (2). С. 21–30. [Електронний ресурс : Режим доступу : http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2013_43_2/021_030.pdf] (12.04.2019).
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва : ЧеРо, Издательство Московского университета, 1997. 344 с.
4. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 132 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2005. 832 с.
6. Москаленко В. В. Психология социального влияния: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с. [Електронний ресурс : Режим доступу : http://bko.com/book_37_glava_28_5.1._Основні_понят.html] (12.04.2019).
7. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – «Російська мова». Київ, 2009. 20 с.
8. Франке Г. Манипулируемый человек. Москва : Издательство иностранной литературы, 1964. 365 с.
9. Хлопков К. А. Манипулятивные технологии в современном информационном обществе. *Молодой ученый*. 2009. № 3. С. 165–168.
10. Le Bon G. *Psychologie der Massen*. 15. Aufl. Stuttgart : Kröner. 1982. LXII, 156 s.
11. Norman Fairclough. *Media Discourse*. London : Edward Arnold, 1985. 214 pp.
12. Sperber D., Wilson D. La pertinence. *Communication et cognition*. Paris : Les Editions de minut, 1989. P. 121–233.

Список джерел

1. Виступ Президента України Віктора Ющенка на засіданні Українсько-Російської міждержавної комісії: [Архів офіційного інтернет-представництва Президента України Віктора Ющенка (12.02.2008)]. Режим доступу : <http://web.archive.org/web/20080316212229/http://www.president.gov.ua:80/news/9005.html> (12.04.2019).
2. Купрієнко С. А. Словник соціології. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovnik-sotsiologiyi-a-batyar/> (20.04.2019).
3. *Словник української мови* : В 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
4. *Словник української мови* : В 20-ти т. Київ : Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010–2019.

5. Тимошенко Ю. Лист диктатору. Інтернет-видання «Українська правда» (26.12.2011). Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/26/6866980/> (12.04.2019).

6. Чотири уроки для західних політиків від Зеленського, – американська преса. Режим доступу: (<https://ukrainian.voanews.com/a/uroku-zelenskko-ho-zakhidnym-politykam/4895910.html>) (28.04.2019).

7. *Oxford English Dictionary*, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes.

Referenses

1. Bessonov, B. N. (2001), *Propaganda i manipulyatsiya* [*Propaganda and manipulation*], Reklama: vnushenie i manipulyatsiya. Media-orienirovannyu podkhod / Sost. D. A. Raygorodskiy, Izdatel'stvo Bakhrakh-M, Samara, pp. 637–702.

2. Dmy`truk, O. (2013), *Manipulyaty`vni stratehiyi v mizhosoby`stisnomu spilkuvani* (na materialy suchasny`x anhlomovny`x serialiv) [*Manipulative strategies in interpersonal communication (on the material of modern English-language series)*], Movni i konceptual`ni karty`ny` karty`ny` svitu, KNU, Ky`yiv, Vy`p. 43 (2), pp. 21–30. [Elektronny`j resurs: Rezhy`m dostupu: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_-2013_43_2/021_030.pdf] (12.04.2019).

3. Dotsenko, E. L. (1997), *Psikhologiya manipulyatsii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita* [*Psychology of manipulation: phenomena, mechanisms and protection*], CheRo, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moskva, 1997, 344 p.

4. Zahnitko, A. P. (2017), *Teoriya lingvopersonolohiyi* [*The theory of linguopersonology*]. TOV «Nilan-LTD», Vinny`cya, 132 p.

5. Kara-Murza, S. G. (2005), *Manipulyatsiya soznaniem* [*Mind manipulation*], Eksmo, Moskva, 832 p.

6. Moskalenko, V. V. (2007), *Psy`xolohiya social`noho vply`vu* [*Psychology of social influence*], Centr uchbovoyi literatury`, Ky`yiv, 448 p. [Elektronny`j resurs: Rezhy`m dostupu: http://bko.com/book_37_glava_28_5.1_Оснoвнi_пoнiят.html] (12.04.2019).

7. Podshy`vajlova, H. M. (2009), *Movni zasoby` manipulyaty`vnoho vply`vu v polity`chnomu dy`skursi* (na materialy drukovany`x rosijs`komovny`x ZMI Ukrayiny`) [*Linguistic means of manipulative influence in political discourse (based on the printed Russian-language media of Ukraine) : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: specz. 10.02.02 – "Rosijs`ka mova"*], KNU, Ky`yiv, 20 p.

8. Franke, G. (1964), *Manipuliruemyy chelovek* [*Manipulated person*], Izdatel'stvo inostrannoy literatury, Moskva, 1964. 365 p.

9. Khlopkov, K. A. (2009), *Manipulyativnye tekhnologii v sovremennom informatsionnom obshchestve* [*Manipulative technologies in the modern information society*], Molodoy uchenyy, Kazan', № 3, pp. 165–168.

10. Le Bon, G. (1982), *Psychologie der Massen*, 15. Aufl, Kröner, Stuttgart, LXII, 156 p.

11. Norman, Fairclough (1985), *Media Discourse*, Edward Arnold, London, 214 pp.

12. Sperber, D., Wilson, D. (1989), *La pertinence. Communication et cognition*, Les Editions de minut, Paris, pp. 121–233.

List of sources

1. Vy`stup Prezy`denta Ukrayiny` Viktora Yushhenka na zasidanni Ukrayins`ko-Rosijs`koyi mizhderzhavnoyi komisiyi [*Statement by Ukrainian President Viktor Yushchenko at a*

meeting of the Ukrainian-Russian intergovernmental commission], Arxiv oficijnogo internet-predstavny`chtva Prezy`denta Ukrayiny` Viktora Yushhenka (12.02.2008), Rezhym`m dostupu: <http://web.archive.org/web/20080316212229/http://www.president.gov.ua:80/news/9005.html> (12.04.2019).

2. Kupriienko, S. A. *Slovnyk sotsiologii* [*Dictionary of Sociology*]. Elektronnyi resurs. Rezhym`m dostupu: <https://kupriienko.info/kupriienko-s-a-slovník-sotsiologiyi-a-batyar/> (20.04.2019).

3. *Slovnyk ukrainskoi movy: V 11-ty t.* [*Dictionary of the Ukrainian language: In the 11 vol.*], Naukova dumka; Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, Kyiv, 1970–1980.

4. *Slovnyk ukrainskoi movy: V 20-ty t.* [*Dictionary of the Ukrainian language: In the 20 vol.*], Naukova dumka, Kyiv, 1970–1980.

5. Ty`moshenko, Yu. (2011), *Ly`st dy`ktatoru* [*Letter to the dictator*], Internet-vy`dannya “Ukrayins`ka pravda”, 26.12; Rezhym`m dostupu: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/26/6866980/> (12.04.2019).

6. *Choty`ry` uroky` dlya zaxidny`x polity`kiv vid Zelens`kogo, – amery`kans`ka presa* [*The four lessons for Western politicians from Zelensky are the American press*], Rezhym`m dostupu: (<https://ukrainian.voanews.com/a/uroku-zelenskkohezakhidnypolitykam/4895910.html>) (28.04.2019).

7. *Oxford English Dictionary*, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes.

А. А. Загнитко,

*Донецкий национальный университет имени Васыля Стуса,
кафедра общего и прикладного языкознания и славянской филологии,
Украинский языково-информационный фонд НАН Украины,
отдел информатики*

КОММУНИКАТИВНО-СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ТИПЫ РЕЧЕ-МЫСЛИТЕЛЬНЫХ МАНИПУЛЯЦИЙ: ВРЕМЯ МЕДВЕЖОНКА ВОЛДО

Рассмотрено коммуникативно-стратегические типы речемыслительных манипуляций в современных политико-дискурсивных практиках, исходя из концепции объективно-субъективной грамматики, проанализировано эволюцию понятия манипуляции, приобретения им устоявшегося восприятия в различных медийных практиках. Понимание коммуникации как активного субъектно-субъектного процесса стало исходным для определения соотносительности речемыслительных манипуляций со сценариями.

Ключевые слова: речемыслительная манипуляция, коммуникативно-стратегический тип, сценарий манипуляции, объективно-субъективная грамматика.

A. P. Zahnitko,

*Vasyl Stus Donetsk National University,
Department of General and Applied Linguistics
and Slavic Philology
Ukrainian Lingua-Information Fund of
National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Informatics*

COMMUNICATIVE AND STRATEGIC TYPES OF LINGUISTIC AND MENTAL MANIPULATIONS: THE WALDO MOMENT

Relevance of the research is motivated by the necessity of communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations' definition in the modern information and media space, setting of priorities of some of them, the qualification of the tactics of latent manipulation in order to reveal its separate mechanisms as well as recognition.

Question of general and communicative and linguistic manipulations has been affected by a number of valued works on psychology, sociology, philosophy, and linguistics (O. Aleksiiyevets, E. Benveniste, G. Le Bon, T. van Dijk, S. Kara-Murza, V. Klemmperer, T. Kovalevska, D. Makkvil, N. Fairclough etc.). The peculiarities of the influence and subordination of mono- and/or polylinguoperson with the study of the political text cognition (D. Abrams, T. Semashko, M. Hogg and others) as well as its linguopragmatics were also actively investigated (I. Golubovska, O. Dmytruk, L. Shevchenko, O. Yashenkova).

Aim of the study is to identify the main communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations with the tracing of the peculiarities of the implementation of certain hidden manipulative tactics. The stated goal defines the need for solving the following problems: 1) to describe the concept of *manipulation* in the modern linguistic and scientific paradigm; 2) to trace the correlation and/or non-correlation of the concept of *manipulation* in various sciences; 3) to qualify the main communicative-strategic types of linguistic and mental manipulations in certain discourse and political practices; 4) to characterize the effective potential of the defined communicative and strategic types of linguistic and mental manipulation in separate scenarios; 5) to outline the status load of the individual's behavior in the modern media manipulation space.

Object of analysis is a variety of discourse and political practices, and subject is the communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations in modern political discourse.

Research methods are the following ones: descriptive method, interpretation method with the sequential differentiation of the poly-layer intra text plane and the generalization of the types of empirical discursive investigated practices, as well as the method of component analysis, the method of contextual analysis, the linguistic communicative method, the method of discourse analysis and the method of critical analysis.

Novelty of the analysis consisted in the consideration of the communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations in discourse and political practices, the tracing of the response of mono- and / or polylinguoperson to the use of appropriate linguistic manipulations. The theoretical significance of the analysis is determined by the justification of the communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations, ascertaining the degree of their correlation with social inquiries, intentions and situations.

Practical importance of the obtained results is motivated by the possibility of their use in courses on communicative, functional, cognitive linguistics, the study of linguistic

technologies, consideration of actual issues of discourse study, writing of research on political, spatial, visual and multimodal linguistics.

Modern communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations are correlated with the relevant society inquiries and needs — the easy solution of extremely complex and controversial problems, the production of psychological attitude — are consistently implemented, since they correlate with social moods. The virtual reality of television is enhanced by the imitation potential because it is possible to simulate imitation, where the kaleidoscope of events, clips, enhances the sense of swiftness, the exclusion of the reflection need, the structuring of cause-conditional, conditional-consequential, reason-tolerant or other varieties of logical relations. The ultimate manifestation is man's suspension from life → from real life. A corresponding language is needed in order to accomplish this task; therefore, the modern objective-subjective grammar is also based on modern and postmodern advertising and clips, kaleidoscope and colloquial verbalization run of news, chronicles of events with support on the semantic space of the used lexical units. The entire media stream must be qualified as a "secondary derivative" (according to S. Kara-Murza), where other vital measurements are produced, transposed into reality, imposed on the latter. It's not about the features of television technics; in fact, the integrity of the television (and / or internet) product, where the verbal and visual interpenetrate, where they are mutually complementary, where the addresser (Waldo) speaks better and more clearly than the real communicants. Transferring the out-of-screen (↔ virtual) language ↔ action into the real world becomes extremely necessary. Another thing is whether suppressed will, self-expression of the viewer, reader (↔ recipient), speech production, possession of it in its entirety, civil society should give an answer, which is related to another aspect of study.

Prospects for the study of communicative and strategic types of linguistic and mental manipulation are outlined by the needs of generalization of the features of the modern informationally saturated society and the status of the personality in it with its linguistic and mental intentions, as well as the study of the tendencies of transforming by the media resources of the individual into something with an unlimited potential of influence on the latter. An analysis of the possibilities of the individual contacts narrowing with a manipulator or a potential manipulator with the linguo-person formation of counteracting "theater of temptations" played by manipulators, diagnosing the capture, distancing from it, differentiating levels of semantic transparency with the recognition of semantic voids and semantic filling. It is necessary to create a complete information and semantic filters for completion of declared and other tasks, which is possible, provided that the research covers the maximum number of results of discursive practices – texts of different genres, via continuous examination of their space.

Key words: linguistic and mental manipulation, communicative and strategic type, scenario of manipulation, objective-subjective grammar.

Н. О. Бігунова,*д-р філол. наук, доц.,**Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,**професор кафедри теоретичної**та прикладної фонетики англійської мови*

ПОЗИТИВНА ОЦІНКА ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯЦІЇ СПІВРОЗМОВНИКОМ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Статтю присвячено когнітивно-прагматичному аналізу комунікативних ситуацій, у яких персонажі англомовного літературного художнього дискурсу вживають висловлювання схвалення, похвали, компліменту і лестощів як інструменти маніпулятивного впливу на співрозмовника. Встановлено, що висновки про маніпулятивність / неманіпулятивність тієї чи іншої тактики в кожному конкретному випадку її використання слід робити на підставі аналізу не структури цієї тактики, а комунікативного наміру суб'єкта оцінки. Маніпулятивними визнаються тактики, мовленнєві дії яких суперечать етичним або комунікативним нормам.

Ключові слова: маніпуляція, оцінка, мовленнєвий акт, схвалення, похвала, комплімент, лестощі.

У сучасній лінгвістиці розмежовують комунікативну поведінку сильного і слабого учасників комунікації [13, с. 35]. Навіть якщо комуніканти знаходяться в симетричних соціальних відносинах, серед них може бути слабкий учасник, який виявляється метушливим у мовленні, невпевненим у собі, який детально аргументує свій вибір, домагається тільки найнеобхіднішого в спілкуванні, йде на поступки. Сильний учасник, навпаки, впевнений в собі і в своїй точці зору і веде розмову в потрібному йому руслі, залучаючи також висловлювання позитивної оцінки як засоби маніпулювання співрозмовником.

У пропонованому дослідженні аналізуються комунікативні ситуації літературного дискурсу, в яких позитивна оцінка певного об'єкту висловлюється із прагматичним наміром маніпуляції співрозмовником.

Останнім часом царина маніпулятивної комунікації стає об'єктом пильної уваги вчених різних наук: соціології, психології, філософії, політології, культурології (Антонова 2011; Битянова 2001; Денисюк 2003; Карасик 1992; Матузкова 2014; Петлюченко 2009; Потапенко 2004; Почепцов 2001; Седов 2003; Стернин 2001; Jacobs S., Jackson 1993; van Dijk 2006 та ін.).

Наразі аналіз засобів мовленнєвої маніпуляції потребує використання когнітивно-комунікативного підходу, який уможливує ґрунтовне вивчення когнітивних процесів, що відбуваються у свідомості учасників спілкування при породженні та сприйнятті мовлення, на підставі вивчення зображеного автором художнього твору внутрішнього мовлення комунікантів та їхньої невербальної поведінки.

Актуальність теми дослідження визначається його вбудованістю в антропоцентричну парадигму сучасного гуманітарного знання в цілому і лінгвістичних досліджень зокрема. Актуальність роботи увиразнюється нагальною необхідністю систематизації й узагальнення емпіричних даних, які свідчать про зумовленість

вираження оцінки комунікативними стратегіями, певними очікуваннями і намірами комунікантів, їхніми особистісними й соціальними характеристиками.

Перш ніж перейти до результатів нашої розвідки, слід пояснити, що ми маємо на увазі під терміном *позитивно-оцінні мовленнєві акти*. В запропонованій нами таксономії до числа цих актів ми відносимо схвалення, похвалу, комплімент і лестощі [3]. На нашу думку, вони є суміжними мовленнєвими актами (далі МА), які дозволяють керувати міжособистісною дистанцією в розмові. Позитивно-оцінні МА часом виступають засобами маніпуляції партнером, оскільки стимулюють його на продовження бажаної для мовця діяльності або ведуть його в бік від небажаної теми.

У нашій концепції *схвалення* є позитивно-оцінним експресивним синкретичним МА, адресат якого ніколи не виступає об'єктом оцінки. Об'єктами схвалення є неживі предмети, ідеї та явища, які *не входять* у сферу особистих інтересів співрозмовника. Непричетність до особистих інтересів співрозмовника кардинально відрізняє схвалення від суміжних МА позитивної оцінки. Предметом оцінки МА схвалення є ознаки об'єктів, на які він спрямований.

Похвалу витлумачуємо як позитивно-оцінний експресивний синкретичний мовленнєвий акт, предметом оцінки в якому є моральні й інтелектуальні властивості, вміння і вчинки співрозмовника або відсутньої при розмові людини, а також зовнішність чи манери відсутньої людини. Якщо МА похвали стосується властивостей і вчинків співрозмовника, то адресат повідомлення й об'єкт оцінки збігаються; якщо в МА похвали оцінюються властивості й учинки відсутньої на момент мовлення людини, то адресат і об'єкт оцінки різні. Похвала переважно спрямована від вищого за соціальним станом або за віком комуніканта до нижчого.

Комплімент визначаємо як позитивно-оцінний експресивний синкретичний мовленнєвий акт, що характеризується, як правило, збігом адресата й об'єкта позитивно-оцінного висловлювання, а також невеликим очікуваним перебільшенням чеснот співрозмовника. Предметами оцінки в МА компліменту виступають зовнішність і вчинки адресата, витлумачувані як досягнення. Комплімент частіше адресований рівному за статусом комунікантові, рідше – нижчому за статусом. МА компліменту, на відміну від інших позитивно-оцінних МА, має гендерну залежність: на передній план висувається статева належність його учасників. Комплімент зовнішності набагато частіше адресовано жінці.

Лестощі вважаємо псевдоцирим позитивно-оцінним **маніпулювальним** синкретичним мовленнєвим актом, що характеризується наявністю в мотивації мовця розрахунку й корисливості, а також переважно збігом адресата й об'єкта позитивної оцінки. Предметами оцінки в МА лестощів є зовнішність адресата, його моральні й інтелектуальні властивості, вміння, досягнення та вчинки. Адресант лестить адресату не тому, що відчуває висловлювані почуття, а тому, що хоче отримати користь. У статусному плані лестощі в більшості випадків спрямовані від нижчого за статусом комуніканта до вищого.

Отже, **метою** нашого дослідження є когнітивно-прагматичний аналіз комунікативних ситуацій, в яких персонажі англійського літературного дискурсу вживають висловлювання схвалення, похвали, компліменту і лестощів як інструменти маніпулятивного впливу на співрозмовника.

Об'єктом нашого дослідження обрано персонажне мовлення англійського художнього літературного дискурсу.

Предмет вивчення – комунікативні ситуації англomовного літературного дискурсу, в яких персонажі висловлюють позитивну оцінку як засіб маніпуляції співрозмовником.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено когнітивно-прагматичний аналіз комунікативних ситуацій зображеного літературного дискурсу, в яких позитивна оцінка висловлюється персонажами як засіб маніпуляції співрозмовником.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що отримані дані про когнітивні процеси, що відбуваються у свідомості учасників спілкування при породженні та сприйнятті оцінного мовлення, на підставі вивчення зображеного автором художнього твору внутрішнього мовлення комунікантів та їхньої невербальної поведінки доповнюють такі дисципліни і напрями сучасного мовознавства, як теорія оцінки, паралінгвістика, теорія мовленнєвих актів, дискурсологія, психолінгвістика.

Практична цінність отриманих результатів визначається можливістю їхнього використання у викладанні вишівських курсів лексикології та стилістики англійської мови, на лекціях і семінарах із психолінгвістики, прагмалінгвістики, теорії комунікації, а також при написанні наукових робіт бакалаврського, магістерського й аспірантського рівнів кваліфікації.

Термін «маніпуляція» є метафоричним і в своєму прямому значенні визначається як «складний прийом, складні дії над чим-небудь при роботі руками, що здійснюються з будь-якою метою» [5, с. 519]. У соціально-психологічному контексті маніпуляція набула нового об'єкту – людину, а також принципово нових способів здійснення дій.

Маніпуляцію визначають як «специфічну мовленнєву поведінку, спрямовану на спонукання співрозмовника зробити не вигідну для нього (але вигідну для спонукаючої особи) дію. Відмінною рисою цього способу спонукання є його прихований характер: «і мета, і процес спонукання навмисно приховуються від адресата» [6, с. 66].

На думку М. Р. Битянової, маніпуляція є грою на особливостях людської природи і людських слабкостях, які забезпечують «комунікативну сліпоту» реципієнта, роблять його пасивно-слухняним у визнанні правоти комунікатора [4, с. 125].

С. Д. Абрамович і М. Ю. Чікарькова визначають маніпуляцію як своєрідний прояв асертивності, як ситуацію, в якій співрозмовник (або співрозмовники) чітко усвідомлюють, що намагаються обдурити іншого співрозмовника. На думку вчених, маніпулятори охоче використовують так званий его-стан співрозмовника, його індивідуальну емоційно-психологічну ситуацію. Особливо охоче маніпулятори використовують негативні емоційні стани, коли людина потребує допомоги: розгубленість, переляк, «загнаність у глухий кут», хворобу і т. ін. [1, с. 255].

У роботі С. Джейкобса і С. Джексона розглядається мовленнєва стратегія, мета якої домогтися, щоб партнер діяв відповідно до бажання мовця (*conversational influence attempts*) [18, с. 292]. Цю стратегію легко співвіднести з вищезгаданою маніпулятивною стратегією.

В. І. Карасик, розрізняючи побічний (неінтенціональний) і навмисний (інтенціональний) види впливу, виокремлює серед інших засобів здійснення навмисного впливу переконання / аргументацію і маніпуляцію [7], спираючись на параметр «прихованість / відкритість впливу».

На думку О. В. Денисюк, маніпуляція постає видом психологічного (нефізичного) впливу на людину, що здійснюється:

- прихованим для нього чином,

- з метою порушення у цієї людини намірів, які не збігаються з його актуально існуючими бажаннями,
- у результаті чого впливаючий суб'єкт отримує односторонній зиск,
- при цьому у об'єкта впливу залишається ілюзія самостійності прийнятих рішень [6].

Висновки про маніпулятивність / неманіпулятивність тієї чи іншої тактики в кожному конкретному випадку її використання робляться не на підставі будь-якого аналізу структури цієї тактики, а відповідно до оцінки комунікативного наміру мовця суб'єкта. Причому маніпулятивними зазвичай визнаються тактики, мовленнєві дії яких суперечать етичним і / або комунікативним нормам. Так, із тактик компліменту і лестощів у лінгвістичних дослідженнях маніпулятивною вважають останні.

На нашу думку, стратегія маніпулювання є провідною для МА лестощів, але також може використовуватися адресантами інших позитивно-оцінних мовленнєвих актів.

Якщо комунікант прагне відволікти або перемкнути увагу співрозмовника, чи змінити тему бесіди теми, він може скористатися МА схвалення, до чого активно вдаються персонажі літературного художнього дискурсу. Наприклад, коли Дейвіс відхиляється від теми розмови, дуже важливої для Майрона, останній за допомогою схвалення думки Дейвіса м'яко скеровує його увагу в потрібне русло:

“She was here when I started”. He smiled. “I really liked her”.

“That’s sweet, Mr. D, really, but there’s a girl missing” [22, с. 303].

У наступному фрагменті Годфрі перебиває міркування Генрі, намагаючись перехопити ініціативу в полілозі, Проте, його дружина Чарміан, в свою чергу, обриває його висловом схвалення ідеям Генрі. Їй вторить ще одна співрозмовниця Сайдботтом, висловлюючи прохання до Генрі продовжувати. Таким чином, увага слухачів знову перемикається на Генрі:

“To come to the point” – said Godfrey.

“Godfrey”, said Charmian, “I’m sure everyone is fascinated by what Henry is saying”.

“Most consoling”, said Janet Sidebottome. “Do continue, Mr. Mortimer, with your words”.

“Ah yes”, said Miss Lottinville who was also enjoying Henry’s philosophizing [26, с. 154].

Адресант схвалення, намагаючись зупинити «балакучого адресата» Стіва і змінити тему, керується маніпулятивною стратегією управління увагою партнера і передачею ініціативи іншому комуніканту, комбінованою зі стратегією пом'якшення висловлювання:

Phil crash-landed himself back in front of his pint, to find Mike still on about holidays.

“What you’re saying about last-minute flights is all very well, Steve, but the problem with self-catering ...” [19, с. 86].

Похвала є потужним інструментом для стимулювання людини до продовження або повторного виникнення будь-якої позитивно-оцінювальної активності. Інформуючи адресата про свою позицію щодо його дій чи особистісних рис, адресант похвали здійснює на нього безпосередній вплив, модифікуючи його систему цінностей і установок, домагаючись конкретних змін в його поведінці. Адресант похвали займає сильну позицію в комунікації, здійснюючи владу над співрозмовником, намагаючись моделювати його поведінку.

Наведемо мовленнєвий обмін, в якому похвала літньої пані на адресу юної дівчини розрахована на те, щоб змусити її читати і інтелектуально розвиватися:

One day, after ducking out for a brief reprieve on the High Street, she'd returned with renewed optimism and pressed a tattered library book into my hands. "Perhaps this will cheer you up", she'd said tentatively. "It's for slightly older readers, I think, but you're a clever girl; with a bit of effort I'm sure you'll be fine. It's rather long compared with what you're used to, but do persevere" [24, с. 31].

Розхвалюючи художній смак Софі в її присутності, Фергюс і Тоні сподіваються на її допомогу, а вона прекрасно усвідомлює, що це певна гра (про що свідчить авторський коментар) – маніпуляція не відбулася:

They kept involving Sophy and asking her opinion of things.

"She has an extremely good eye", Fergus said. "She was a perfectly appreciative visitor of art galleries when she was four".

"Were you?" said Tony, smiling.

"No option", Sophie said, not smiling back, to show that she had not yet decided that she would – if ever – play their game [27, с. 140].

Якщо похвала спрямована на відсутню в момент комунікації особу, маніпуляція тим не менш має місце. Наприклад, у наступній ситуації Гай заявляє, що йому подобається Керрі і він хоче, щоб його наречена Меріон теж її полюбила. Результатом такої заяви є спроба Меріон знайти в Керрі позитивні риси і вона, в свою чергу, відгукується про Керрі з похвалою:

"I think", Guy said, "that you will like Carrie. I certainly do".

"Does it matter?"

"If you like her? I suppose – I suppose I'd rather you did".

"It was nice of her to ring me", Merrion said [28, с. 106].

Похвала, спрямована на третю особу, реалізує стратегію маніпулювання, оскільки мовець хвалить когось як приклад для наслідування або як докір співрозмовнику. Коли після гри у футбол Джиммі відходить, Скаут докоряє Муза в тому, що той зневажливо ставиться до Джиммі. Похвала на адресу Джиммі лунає як заклик у подальшому не скривджувати його:

Scout and I watch him go. "He's a good guy," Scout tells me. "You shouldn't make him mad like that."

"I shouldn't? You're the one said he throws like a dead girl" [20, с. 50].

Багато вчених [8; 10; 15] вважають комплімент засобом маніпулювання співрозмовником. Подібне розуміння компліменту справедливо в ситуаціях, коли він використовується для відволікання уваги співрозмовника, для зміни теми. Проте, виступаючи в багатьох випадках ритуальним, етикетним знаком, комплімент служить, перш за все, для підтримки гармонійного спілкування, для створення позитивно-емоційного фону; нарешті, комплімент у багатьох ситуаціях є просто необхідним, очікуваним, він передбачений правилами етикету (при появі гостей на вечірці, під час огляду будинку і т. ін.): отже, комплімент завжди виступає засобом маніпулювання. На нашу думку, на перший план при висловленні компліменту виходять дві стратегії: емоційного впливу і контакто-встановлювальна.

Проте, у художньому зображеному діалозі, як і в реальній комунікації, яку він імітує, мають місце контексти, в яких висловлення компліменту призначене домогтися конкретних змін у поведінці співрозмовника. Наведемо епізод, у якому адресант використовує комплімент як відволікаючий маневр, що веде співрозмовника в бік від небажаної теми:

"Can I read it?" And to my horror she starts coming towards me.

"No!" I exclaim. "I mean – it's a work in progress. It's ... sensitive material." Hastily I close the document and stand up. "You look really great, Suze. Fantastic!" [23, с. 95].

Наступний комплімент зроблений для того, щоб домогтися від дівчини взаємності:

"Happy families", Catalina said. "Lucky boy". She flicked the pages, her eyes skimming the text with no apparent real interest. Was the girl made of stone?

"No, poor unlucky boy". Sebastian's voice was smooth. "A beautiful girl in my room, and she's more interested in reading about my mother than letting me kiss her" [25, с. 388].

У наступному фрагменті коханець, який колись залишив свою подругу у важкій ситуації, побачивши її знову, робить їй комплімент, намагаючись повернути колишні стосунки:

"I've missed you like hell".

"Wait", she whispered, pulling away.

"I can't. I can't! All right. Let me look at you. You look beautiful, you fabulous girl. I saw you downstairs and, I swear to God, it was all I could do to keep my hands off you; it was like torture" [29, с. 183].

Лестощі активно використовуються як вибачення за вчинок адресата, як наприклад, у ситуації, коли жінка чекала на свого коханця після роботи півгодини в зазначеному місці, де було дуже жарко, і під'їхавши до місця зустрічі, він намагається підлеститися до неї, домогтися пробачення, похваливши її зовнішність оригінальним способом. Реггі розігрує сцену, зобразивши захопленого шанувальника кінозірки, який звертається до неї з проханням про автограф:

"You look like a film-star", said Reggie, as Viv got into his car. He made a show of looking her over. "Can I have your autograph?"

"Just get going, will you?" she said. She'd been standing in the sun, waiting for him, for half an hour [там само, с. 61].

Розгорнутий аналіз висловлювання дозволяє інтерпретувати його як улесливе, а основну стратегію адресанта – як спробу маніпулювання співрозмовником з метою отримання вигоди за допомогою поліпшення емоційного стану адресата. Спроба «підлеститися» до дівчини в даній ситуації здається їй абсолютно недоречною, злить її, вона обриває його жарт (*Just get going*), їй прикро, що він не розуміє її жахливого фізичного і пригніченого морального стану.

МА лестощів мотивований бажанням спонукати адресата діяти в інтересах адресанта, що ілюструє приклад із роману А. Крісті, в якому Гризельда намагається розговорити секретарку Місс Крем і дізнатися в неї деякі подробиці. Для цього вона лестить Місс Крем, називаючи її духовною та незалежною, хоча з контексту відомо, що насправді Гризельда вважає її вульгарною та примітивною:

"Things not very happy at home, I fancy. Catch me living at home with a stepmother. I wouldn't sit down under it for a minute."

"Ah! but you're so high spirited and independent," said Griselda gravely, and I looked at her with suspicion. Miss Cram was clearly pleased.

"That's right. That's me all over. Can be led, not driven. A palmist told me that not so very long ago. No. I'm not one to sit down and be bullied [21, с. 71].

Висновки. Отже, стратегія маніпулювання адресатом вочевидь є провідною для МА лестощів, а також служить допоміжною стратегією, яка використовується в інших позитивно-оцінних МА. Похвала активно використовується для відволікання або перемикання уваги співрозмовника, для зміни теми. Похвала як на адресу

співрозмовника, так і на адресу третьої особи є потужним інструментом для стимулювання людини до продовження або відновлення будь-якої позитивно-оцінювальної активності. Інформуючи адресата про свою позицію щодо його дій чи особистісних рис або рис третьої особи, адресант похвали здійснює на нього безпосередній вплив, модифікуючи його систему цінностей і установок, домагаючись конкретних змін у його поведінці. Комплімент може використовуватися як відволікаючий маневр, що відводить співрозмовника від небажаної теми.

Перспективою нашого дослідження вважаємо зіставний аналіз комунікативних ситуацій маніпулювання співрозмовником в англійському та українському мовленні.

Література

1. *Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю.* Мовленнєва комунікація. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 472 с.
2. *Антонова А. В.* Система средств речевой манипуляции в британском политическом дискурсе : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01. Самара, 2011. 386 с.
3. *Бігунова Н. О.* Позитивна оцінка : від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : монографія. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.
4. *Битянова М. Р.* Социальная психология: наука, практика и образ мыслей : учебное пособие. Москва : Эксмо-Пресс, 2001. 576 с.
5. *(БТС) Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов.* СПб. : Норинт, 1998. 1536 с.
6. *Денисюк Е. В.* Манипулятивное речевое воздействие : коммуникативно-прагматический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2003. 200 с.
7. *Карасик В. И.* Социальный статус человека в лингвистическом аспекте. «Я», «субъект», «индивид» в парадигмах современного языкознания : сборник научно-аналитических обзоров. Москва, 1992. С. 47–85.
8. *Коробова Н. В.* Мелиоративные коммуникативные стратегии современной английской речи (на материале британского ареала) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Нижний Новгород, 2007. 173 с.
9. *Матузкова Е. П.* Идентичность и лингвокультура: методология изучения : монография. Одесса : Издательство КП ОГТ, 2014. 333 с.
10. *Мурашкина Э. В.* Комплимент как регулятивный речевой акт (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Тверь, 2004. 147 с.
11. *Петлюченко Н. В.* Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.
12. *Потапенко С. І.* Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : монографія. Київ : КНЛУ, 2004. 359 с.
13. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук, 2001. 656 с.
14. *Седов К. Ф.* О манипуляции и актуализации в речевом воздействии. *Проблемы речевой коммуникации* : межвуз. сб. науч. тр. Саратов : СГУ, 2003. Вып. 2. С. 20–27.
15. *Селіванова О. О.* Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
16. *Стернин И. А.* Введение в речевое воздействие : Монография. Воронеж, 2001. 252 с.
17. *Van Dijk T.* Discourse and Manipulation. *Discourse and Society*. 17 (2), 2006. P. 359–383.

18. Jacobs S., Jackson S. Strategy and Structure in Conversational Influence Attempts. *Communication Monographs*. V. 50, 1993. P. 285–304.

Ілюстративні джерела

19. Butlin R. No more angels. Surrey: Bookmarque Ltd, 2007. 207 p.
20. Choldenko G. Al Capone Does My Shirts. London: Puffin Books, 2006. 215 p.
21. Christie A. The Murder at the Vicarage. London: Harper Collins Publishers, 2010. 305 p.
22. Coben H. Promise me. London: Orion, 2007. 454 p.
23. Kinsella S. Shopaholic Abroad. London: Black Swan, 2001. 350 p.
24. Morton K. The Distant Hours. London: Pan Books, 2010. 677 p.
25. Ruston J. To Touch the Stars. London: Headline Review, 2010. 442 p.
26. Spark M. Memento Mori. London: Virago. 2010. 226 p.
27. Trollope J. The Best of Friends. New York: Berkley Books, 2002. 299 p.
28. Trollope J. The Men and the Girls. London: Black Swan, 1993. 319 p.
29. Waters S. The Night Watch. London: Virago, 2011. 506 p.

References

1. Abramov`ch, S. D., Chikar`kova, M. Yu. (2004), *Movlennyeva komunikaciya* [Speech communication], Ky`yiv : Centr navchal`noyi literatury`, 472 s.
2. Antonova, A. V. (2011), *Sistema sredstv rechevoj manipuljaczii v britanskom politicheskom diskurse* [The system of means of speech manipulation in British political discourse] : dis. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01, Samara, 386 s.
3. Bihunova, N. O. (2017), *Pozytyvna otsinka: Vid kohnityvnoho sudzhennia do komunikatyvnoho vyslovliuvannia* [Positive evaluation: From cognitive judgment to communicative utterance], Odesa : OMD, 580 s.
4. Bityanova, M. R. (2001), *Soczial`naya psikhologiya : nauka, praktika i obraz my`slej: uchebnoe posobie* [Social psychology : science, practice and way of thinking], Moskva : E`ksmo-Press, 576 s.
5. (BTS) *Bol`shoj tolkovyj slovar` russkogo yazy`ka* (1998) [Big monolingual dictionary of the Russian language], Sost. i gl. red. S. A. Kuznecov, Norint, SPb., 1536 s.
6. Denisyuk, E. V. (2003), *Manipulyativnoe rechevoe vozdejstvie : kommunikativno-pragmaticheskij aspekt* [Manipulative speech impact : communicative pragmatic aspect]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01, Ekaterinburg, 200 s.
7. Karasik, V. I. (1992), *Soczial`nyj status cheloveka v lingvisticheskom aspekte* [The social status of a person in the linguistic aspect], «Ya», «sub`ekt», «individ» v paradigmakh sovremennogo yazy`koznaniya : sbornik nauchno-analiticheskikh obzorov. Moskva, s. 47–85.
8. Korobova, N. V. (2007), *Meliorativny`e kommunikativny`e strategii sovremennoj anglijskoj rechi (na materiale britanskogo areala)* [Meliorative communicative strategies of modern English speech (on the samples from British range)]: dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04, Nizhnij Novgorod, 173 s.
9. Matuzkova, E. P. (2014), *Identichnost` i lingvokul`tura: metodologiya izucheniya* : monografiya, Izdatel`stvo KP OGT, Odessa, 333 s.
10. Murashkina, E. V. (2004), *Kompliment kak regulyativnyj rechevoj akt (na materiale anglijskogo yazy`ka)* [Compliment as a regulative speech act (on the samples from English language)]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04, Tver`, 147 s.

11. Petlyuchenko, N. V. (2009), *Xary`zmaty`ka : movna osoby`stist` i dy`skurs* [*Charismatics : a speech personality and discourse*] : monografiya, Astropry`nt, Odesa, 464 s.
12. Potapenko, S. I. (2004), *Movna osoby`stist` u prostori medijnogo dy`skursu (dosvid lingvokognity`vnogo analizu)* [*A speech personality in the space of the media discourse (an experience of linguocognitive analysis)*]: monografiya, KNLU, Ky`yiv, 359 s.
13. Pohepczov, G. G. (2001), *Teoriya kommunikaczii* [*The theory of communication*], Refl-buk, Moskva, 656 .
14. Sedov, K. F. (2003), *O manipulyaczii i aktualizaczii v rechevom vozdejstvii* [*On manipulation and actualization in speech impact*], Problemy` rechevoj kommunikaczii: mezhvuz. sb. nauch. tr. Saratov, SGU, V. 2, s. 20–27.
15. Selivanova, O. O. (2011), *Osnovy` teoriiy movnoyi komunikaciyi* [*The basis for the theory of language communication*], Vy`davny`cztvo Chabanenko Yu. A., Cherkasy`, 350 s.
16. Sternin, I. A. (2001), *Vvedenie v rechevoe vozdejstvie* [*Introduction into speech impact*], Monografiya, Voronezh, 252 s.
17. Van Dijk T. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse and Society*. 17 (2). P. 359–383.
18. Jacobs S., Jackson S. (1993). Strategy and Structure in Conversational Influence Attempts. *Communication Monographs*. V. 50. P. 285–304.

Illustrative material

19. Butlin R. (2007). No more angels. Surrey: Bookmarque Ltd. 207 p.
20. Choldenko G. (2006). Al Capone Does My Shirts. London: Puffin Books. 215 p.
21. Christie A. (2010). The Murder at the Vicarage. London: Harper Collins Publishers. 305 p.
22. Coben H. (2007). Promise me. London: Orion. 454 p.
23. Kinsella S. (2001). Shopaholic Abroad. London: Black Swan. 350 p.
24. Morton K. (2010). The Distant Hours. London: Pan Books. 677 p.
25. Ruston J. (2010). To Touch the Stars. London: Headline Review. 442 p.
26. Spark M. (2010). Memento Mori. London: Virago. 226 p.
27. Trollope J. (2002). The Best of Friends. New York: Berkley Books. 299 p.
28. Trollope J. (1993). The Men and the Girls. London: Black Swan. 319 p.
29. Waters S. (2011). The Night Watch. London: Virago. 506 p.

Н. А. Бигунова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра теоретической
и прикладной фонетики английского языка*

ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА КАК СРЕДСТВО МАНИПУЛЯЦИИ СОВЕСЕДНИКОМ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

Статья посвящена когнитивно-прагматическому анализу коммуникативных ситуаций, в которых персонажи англоязычного литературного художественного дискурса употребляют высказывания одобрения, похвалы, комплимента и лести как

инструменты манипулятивного воздействия на собеседника. Установлено, что выводы о манипулятивности / неманипулятивности той или иной тактики в каждом конкретном случае ее использования следует делать на основании анализа не структуры этой тактики, а анализа коммуникативного намерения субъекта оценки. Манипулятивными следует считать тактики, речевые действия которых противоречат этическим или коммуникативным нормам.

Ключевые слова: манипуляция, оценка, речевой акт, одобрение, похвала, комплимент, лесть.

N. A. Bigunova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Chair of Theoretical and Applied Phonetics of the English language*

POSITIVE EVALUATION AS A MEANS OF MANIPULATION OF AN INTERLOCUTOR

(ON THE SAMPLES FROM ENGLISH LITERARY ARTISTIC DISCOURSE)

The paper is an attempt of a cognitive pragmatic analysis of communicative situations in which the personages of English literary artistic discourse use utterances of approval, praise, compliment and flattery as the means of manipulative impact upon the listener. Approval is defined as a positive evaluative expressive syncretic speech act, its evaluation object being things, ideas, and phenomena that do not refer to the addressee's sphere of interests. The latter fact makes approval different from the other evaluative speech acts. Approval evaluation theme is that feature of the evaluated objects, which attracts the addresser's attention. Praise is defined as a positive evaluative expressive syncretic speech act, its evaluation theme being the moral and intellectual traits, skills and actions of the interlocutor or a person who is not present during a speech exchange but is praised by the speaker. Compliment is defined as a positive evaluative expressive syncretic speech act, characterized by the overlapping of the addressee and the evaluation object. The main fact about compliment is that it is always exaggerated. The subject of evaluation in a compliment speech act is the hearer's appearance, possessions, and accomplishments. Flattery is defined as a pseudosincere positive evaluative manipulative expressive syncretic speech act, characterized by forethought, by a certain strategy, and also, by its addressee and evaluation object being the same person. Flattery evaluation themes are the addressee's appearance, their moral and intellectual traits, skills, accomplishments, and actions. The speaker flatters the addressee not being motivated by some feelings but wishing to gain some benefit. It has been established that conclusions about the manipulative / non-manipulative character of a certain tactics in each particular case should be arrived at not judging by the analysis of this tactics structure but proceeding from the analysis of the speaker's communicative intention. A communicative tactics is interpreted as a manipulative one if its speech actions contradict the ethical or communicative standards. It has been found out that manipulative strategy is the major one for flattery speech acts but it can also be used by the addressers of other positive evaluative speech acts.

Key words: manipulation, evaluation, speech act, approval, praise, compliment, flattery.

Н. В. Кондратенко,*д-р філол. наук, проф.,**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,**завідувач кафедри прикладної лінгвістики*

ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ У СПІЛКУВАННІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНІЧНИХ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПІВ

Статтю присвячено дослідженню вербальної агресії у спілкуванні в соціальних мережах. Для аналізу обрано стереотипне ставлення до представників інших етносів – етнічний гетеростереотип, вербалізований на лексичному і граматичному рівнях. Схарактеризовано поняття вербальної агресії, конфліктного спілкування та інвектив у кореляції цих термінів. Обрано для розгляду етноніми «ром» і «циган», представлені у тлумачних словниках, фразеологізмах і дописах соціальних мереж. Продемонстровано вираження вербальної агресії як протиставлення «свого» і «чужого» на рівні репрезентації етнічних стереотипів у соціальних мережах.

Ключові слова: вербальна агресія, етнічний стереотип, конфліктне спілкування, соціальна мережа, коментування, допис.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Вербальна агресія як невід’ємний складник конфліктного спілкування представлена в різних формах комунікативної взаємодії, серед яких останнім часом набуває популярності спілкування в соціальних мережах. Мовці проводять чимало часу, вітаючи один одного зі святами, коментуючи певні події, розповідаючи про власні вчинки тощо. Віртуальна реальність для окремих користувачів соціальних мереж є більш реальною, ніж об’єктивна дійсність. Відповідно і форми комунікативної взаємодії, що мають місце в реальному спілкуванні, використовуються в соцмережах. При цьому мовці, стримувані в реальності етичними або соціальними обмеженнями, через певний ступінь анонімності і свободи у віртуальному просторі висловлюються набагато відвертіше, не дбаючи про наслідки своїх вербальних дій. Зважаючи на це, деякі проблемні питання, що мають суперечливе ставлення завдяки неоднозначності сприйняття в українському суспільстві (наприклад, нетрадиційна сексуальна орієнтація, дозвіл абортів та евтаназії і под.), у соціальних мережах обговорюються досить відверто. Натомість в офіційних ЗМІ і реальному спілкуванні мовці обережні щодо висловлених оцінок й упередженого ставлення, тому демонструють свою толерантність і позитив щодо таких питань. На нашу думку, серед таких проблем чільне місце належить ставленню українців до представників інших національностей (як і загалом у світі сприйняття представників чужої культури), зокрема, якщо ці представники перебувають в одному територіальному і культурному просторі. Стереотипне уявлення про «чужинців» у такому разі є здебільшого негативним, що не вербальному рівні виражається через стилістично знижені і негативно забарвлені лексеми, заклики до знищення й обмеження прав тощо. Незважаючи на тенденцію до полікультурності і глобалізації в сучасному світі, виявлення негативного ставлення до представників інших етносів в агресивній формі має місце саме в побутовому, неформальному спілкуванні, тобто за умови, коли мовці не намагаються відповідати ідеалізованій моделі поведінки. Саме такий тип спілкування демонструють соціальні мережі, передусім це стосується не підготовлених дописів, розміщених на сторінках користувачів, а коментарів до таких дописів. Ми

обрали для аналізу комунікативної поведінки мовців, що ґрунтується на актуалізації етнічних стереотипів, коментарі й дописи в мережі Facebook щодо ромського (циганського) етносу.

Ступінь розроблення проблеми у мовознавстві. Проблеми вербальної агресії було вивчено зарубіжними (Т. Воронцова, В. Жельвіс, Р. Лакофф, А. Налчаджян, Ю. Щербініна та ін.) та українськими (Л. Білоконенко, Н. Войцехівська, О. Ставицька, О. Фадєєва, С. Форманова та ін.) лінгвістами. Основну увагу приділено співвідношенню понять «конфлікт» й «агресія», а також мовним засобам вираження вербальної агресії в різних комунікативних ситуаціях. Питання міжкультурної комунікації та етнічних стереотипів розглянуто у працях І. Голубовської, В. Кононенка, В. Манакіна, В. Маслової, С. Тер-Мінасової та ін., де поняття етнічного стереотипу є центральним і теорії міжкультурних відносин. Проте актуалізація стереотипних уявлень про представників інших національностей через вербальну агресію ще не ставала предметом лінгвістичного дослідження.

Мета дослідження – простежити реалізацію вербальної агресії користувачів соціальних мереж в обговоренні представників інших етносів, що актуалізує наявність оцінних компонентів у гетерестереотипах. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити поняття вербальної агресії, проаналізувати лексичні і граматичні маркери вираження вербальної агресії, виявити особливості актуалізації етнічного стереотипу через вербальну агресію. Для аналізу було обрано один етнічний гетеростереотип – уявлення українців про представників ромської національності, репрезентовані під час обговорення різних проблем у соціальних мережах.

Об'єкт дослідження – вербальна агресія у спілкуванні в соціальних мережах, а **предмет** – етнічний гетеростереотип «циган» у лінгвосвідомості українців.

Джерельною базою для дослідження слугували коментарі користувачів українського сегменту соціальної мережі Facebook загальною кількістю понад 300 дописів, зібраних у період 2018–2019 роки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поняття етнічного стереотипу належить насамперед до галузі міжкультурної комунікації, оскільки ґрунтується на протиставленні «свого» і «чужого»: «розумом людина може цілковито усвідомлювати безглуздість конфлікту «своїх» і «чужих» цінностей, проте в підсвідомості все одно залишається уявлення про своє як таке, що ліпше за чуже» [5, с. 34]. Критеріями для такого протиставлення поміж іншими є етнічні: «Основними критеріями для виділення лінгвокультурних типажів ‘чужаків’ в українській мовній картині світу є територіальна належність, віросповідання, соціальний статус, зовнішність, мовні й мовленнєві особливості, тип поведінки на ‘свій’ (‘нашій’) території, етнокультурна унікальність» [2, с. 15], а часто комплекс параметрів, за якими людина сприймається як «чужа». Більшості з цих параметрів відповідають роми – представники давнього етносу, що проживає на території України.

На позначення представників ромського етносу в українській мові використовуються дві лексеми – етноніми «роми» і «цигани». Останнім часом навіть спостерігаємо певне термінологічне протиставлення цих понять, напр.: *Чи знаю я, що є не цигани, а роми? Знаю. На Західній Україні є цілі села, де живуть представники ромської етнічної меншини. І це доволі заможні поселення, там освічені люди зі своєю культурою і звичаями. Живуть, підкоряються законодавству України, працюють, одружуються і т.д. А в назві «цигани», яке склалось історично, і використовують для означення кочівників – нічого страшного не бачу. Ця назва використовується і ромами у багатьох назвах, тому спекулювати на цьому чи скаржитись на пост – не треба*

(допис А. Боднар від 24.07.2018). Саме такий підхід переважно фіксуємо серед пересічних громадян – авторів дописів і коментарів у соцмережах.

Етнонім «роми» набув поширення в останні десятиліття за часів незалежності України, проте він не зафіксований у словниках. Етнонім «циган» відомий в українській мові давно, проте він має нейтральну семантику за словниковим значенням: **Цигани**, мн. (одн. циган, а, чол.; циганка, и, жін.). – Народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності; // Трупа, хор, що складається з осіб цієї народності [6, Т. 11, с. 208]. Жодних оцінних компонентів у структурі значення немає, проте українські прислів'я і приказки зафіксували такий аксіологічний шар семантики цього етноніму: *Казав циган: нема правди в світі, тільки в бога та в мене трошки; Крутить, як циган сонцем; Пристав, як циган до точила; Циганові забожиться, що батогом ляснуть; Ласий, як циган до сала; Багатий, як циган на блохи; Надіявся циган на пироги, та борщу не їв; Як бере циган сіно, каже: я сокиру насталю, як набрав каже: зроблю, а як за ворота вийде – і цього з його буде.* У наведених прислів'ях цигани характеризуються як брехливі і бідні люди, які прагнуть отримати задарма певні переваги. При цьому етнонім «роми» у прислів'ях не вживають. Н. Зіневич зазначає: «У багатьох значеннях фразеологізмів з етнонімом цигани простежується негативно-оцінна характеристика. Як правило, цигани зображуються як брехуни, злодії, жебраки, гравці причому деякі з якостей, якими українці наділяють циган, повторюються і в стереотипах, що відносяться до інших народів (євреїв, татар, греків). Їм приписують такі ж характеристики, як і циганам – злодії, злочинці, жебраки, брехуни, марнославні. Однак існує низка позитивних конотацій у фразеологізмах: талановиті, музикальні, вправні, майстерні, витривалі, темпераментні» [4, с. 10].

Проте у соцмережах користувачі, обговорюючи ромів або події, в яких роми брали участь, переважно обирають не нейтральну позицію, а конфліктну, вдаючись до вербальної агресії. На мовному рівні до мовної агресії уналежнюють як нейтральну лексику, так і «емоційно насичені слова, вульгаризми, експлетиви сварки, богохульства тощо» [3]. Розглянемо основні мовні засоби вираження агресії на адресу ромів, представлені в соцмережах.

На лексичному рівні серед маркерів вербальної переважають інвективи і стилістично знижена лексика на позначення представників ромського етносу, напр.: ... *цигани це просто непотріб який треба ставити в рамки закону і нехай тоді шукають свій куточок на землі* (24.07.2018); *Це злодюги і безпардонні люди. Чому ми маємо розуміти їхній спосіб життя? Нехай вони підлаштовуються під нормальних, а не ми маємо розуміти халявщиків* (25.07.2018); *Це дармоїди* (10.04.2019). У наведених прикладах вжито інвективи у широкому значенні – мовні одиниці, вжиті у дискурсі «з метою образи співрозмовника» [1, с. 235]. С. Форманова вважає інвективи вербальною агресією, яка «вживається замість фізичної сили, але яка має властивості образи й агресії, що виявляється в мотиві мовленнєвої діяльності та конкретній мовленнєвій ситуації» [7, с. 25]. На нашу думку, вербальна агресія, як і інвективи, не завжди адресовані співрозмовнику і не обов'язково передбачають конфліктну взаємодію між комунікантами. В інтернет-спілкуванні дописи й коментарі учасників дискусії часто не суперечать одне одному і не містять протилежних думок, а є висловленням агресивно маркованої позиції щодо певної ситуації або особи. Саме таку ситуацію спостерігаємо в актуалізації стереотипного ставлення до ромського етносу.

Фіксуємо субстантивні номінації оцінного характеру, що пов'язані з видом занять і професіями ромів, переважно нечесними з погляду суспільної моралі –

конокради, злодії, крадії тощо, напр.: *Цигани – злодії, аферисти, конокради* (7.04.2019); ад'єктивні номінації, напр.: *Ледачі, хитрі, шахраї. Жах для суспільства* (24.04.2019) і характеристики дієслівного характеру, напр.: *Від них тільки проблеми: наркотою торгують, обдурюють, крадуть, просто паразити, та й годі* (6.11.2018). Наведені лексеми вже мають негативно оцінну семантику на периферії структури значення, напр., Паразит. – 1. Організм, що живе всередині іншого організму або вростає в нього і живиться його тканинами, соками і т. ін. 2. перен. Той, хто живе, експлуатуючи чужу працю. 3. розм. Той, до кого ставляться з презирством через його негативні якості [6, Т. 6, с. 63]. вжито в контекстах у другому і третьому, переносних, значеннях. Також наявна негативна конотація в словах, що передають семантику: презирство, негативні якості.

У проаналізованому матеріалі трапляються й фразеологізми оцінного характеру, напр.: *Плем'я хамово, то такі люди, що для звичайної людини біда, то для цигана норма, а нацисти вбивали всіх не дивлячись, чи то циган, чи то українець чи то єврей, чи то росіянин* (7.04.2019). Тут представлено фразеологізм біблійного походження з притчі про Ноя та його синів, де нащадки Хама представлені як ті, хто не поважає батьків. Тут вжито у значенні неповаги до інших людей загалом.

До лексичних показників вербальної агресії належать і порівняння ромів з тваринами або комахами як виразник образи, напр.: *Циганські мордяки і цим все сказано. Моя б воля я б їх у клітках тримала, як макак. Хоча від макаки менше зла ніж від циган* (14.10.2018); *Як дикі по всій Україні ці мавпи лазять. Крадуть, гроші просять засерають все кругом себе. На яких правах вони взагалі на території України перебувають?* (10.04.2019). Використання номінацій тварин на позначення людей передбачає приписування останнім тваринних якостей, а в цьому випадку йдеться про те, що люд походять від мавп, але окремі представники людства ще не пройшли еволюційний шлях, тобто є нерозвиненими або не зовсім людьми. Н. Войцехівська зазначає: «Використання в діалозі назв тварин (зоосемантичних метафор) у функції інвективів – це доволі поширена практика бруднослів'я, побудована на прийомі приписування тваринам певних недоліків у зовнішньому вигляді чи характерних звичках» [1, с. 239]. Саме це образливе порівняння наявне в коментарях користувачів соцмереж. У свою чергу використання номінацій шкідливих комах вказує на зневажливе ставлення до ромів через таке порівняння. У такому ж значенні використано й номінації комах, напр.: *Малувато громлять цих паскуд! Вони як таргани розповзаються* (24.07.2018). Крім використання лексеми «тарган», у коментарях зафіксовано й лексему «трутень», що вживають у переносному значенні для найменування нероби, ледачої людини, напр.: *Ви що з глузду з'їхали? Яка толерантність? Їм палять оселі не за їхню доброту душевну. Цілу історію їх гнобили, а що ще робити з трутнями, які за всю свою історію ніде не працювали, тільки просять в крадуть* (10.04.2019).

Крім лексичних маркерів вербальної агресії, наявні й **граматичні**, зокрема це спонукальні та розповідні речення, що містять заклики до депортації або знищення ромського етносу, напр.: *Депортувати всіх до ноги. Цигани – це паразити, на тілі людини* (11.09.2018); *Нація соціальних паразитів. В резервацію!* (10.04.2019); *Усіх їх треба відправити, у Аушвіц..!!! Там їх дім реальний..!!!!!!*; (11. 09.2018); *Навіщо вони нам, депортуйте їх до Румунії* (24.04.2019). Фіксуємо як прямі заклики імперативного характеру, так і вислови-припущення чи пропозиції перформативного характеру з рекомендацією обмеження у правах, виселення або знищення ромів. Такі заклики поєднуються з інвективами і стилістично зниженою лексикою, що посилюють

вербальну агресію. при цьому на рівні змісту прямі заклики і висловлення-пропозиції не відрізняються, вони всі є ксенофобськими, напр.: *Хороший циган – дохлий циган*) (11.09.2018)

Як бачимо, вербальне вираження вербальної агресії щодо ромів вказує на відсутність толерантності, наявність національних стереотипів, що виражається у використанні інвективів, стилістично зниженої лексики й закликів щодо знищення або виселення ромів з України.

Висновки і перспективи дослідження. Вербальна агресія у спілкуванні в соціальних мережах має скерування на об'єкт обговорення, а не на співрозмовників. Відносна анонімність учасників взаємодії дозволяє висловлюватися відверто, тому спілкування демонструє неприховану агресію щодо представників іншого етносу – ромів. Основними засобами вираження вербальної агресії є інвективи, стилістично знижена лексика, зоосемантичні метафори; на граматичному рівні – спонукальні конструкції з вимогами насильницьких дій щодо представників ромського етносу. Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні агресивної мовленнєвої поведінки користувачів соціальних мереж.

Література

1. *Войцехівська Н. К.* Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти. Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 404 с.
2. *Дубчак О. П.* Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : автореферат дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2009. 24 с.
3. *Жельвис В. И.* Вербальная агрессия // Юрислингвистика. 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/verbalnaya-agressiya-1>
4. *Зіневич Н. О.* Циганський етнос в Україні (історіографія і джерела) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. К., 2005. 20 с.
5. *Манакін В. М.* Мова і міжкультурна комунікація. К. : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
6. Словник української мови в 11 т. К. : Наука, 1970–1980.
7. *Форманова С. В.* Інвективи в українській мові. Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.

References

1. *Voicehovskaya, N. K.* (2018), *Conflict Discourse: Structural-Semantic and Communicative-Pragmatic Aspects* [*Konfliktnyy diskurs: strukturno-semantychnyy i komunikatyvno-prahmatchynyy aspekty*]. Vydavnychyu dim Dmytra Buraho, Kyiv, 2018, 404 p.
2. *Dubchak, O.* (2009), *Conceptual opposition "his" – "stranger" in the Ukrainian language picture of the world: Author's thesis* [*Kontseptual'na opozytsiya «sviy» – «chuzhyy» v ukrayins'kiy movniy kartyni svitu: avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk*], Kyiv, 2009. 24 p.
3. *Zhelvis, V.* (2011), *Verbal aggression* [*Verbal'naya ahressyya*], Jurislingvistika, [Electronic resource], Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/verbalnaya-agressiya-1>
4. *Zinevich, N. O.* (2005), *Gypsy ethnos in Ukraine (historiography and source): Author's thesis* [*Tsyhans'kyu etnos v Ukrayini (istoriohrafiya i dzherela): avtoreferat dys.*], K., 2005. 20 p.

5. Manakin, V. M. (2012), *Language and intercultural communication* [*Mova i mizhkul'turna komunikatsiya*], Academy, Kyiv, 2012, 288 p.

6. *Dictionary of the Ukrainian language in 11 T.* [*Slovnyk ukrayins'koyi movy v 11 T.*], Nauka, Kyiv, 1970–1980.

7. Formanova, S. V. (2012), *Invection in the Ukrainian language* [*Invektyvy v ukrayins'kiy movi*], Publishing House of Dmitry Burago, Kyiv, 2012, 336 p.

Н. В. Кондратенко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра прикладной лингвистики*

ВЕРБАЛЬНАЯ АГРЕССИЯ КОММУНИКАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ: АКТУАЛИЗАЦИЯ ЭТНИЧЕСКИХ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПОВ

Статья посвящена исследованию вербальной агрессии в коммуникации в социальных сетях. Предметом анализа послужило стереотипное отношение к представителям иных этносов – этнический гетеростереотип, вербализованный на лексическом и грамматическом уровнях. Охарактеризовано понятие вербальной агрессии, конфликтного общения и инвектив в корреляции этих терминов. Выбраны для рассмотрения этнонимы «ром» и «цыган», представленные в толковых словарях, фразеологизмах и сообщениях социальных сетей. Продемонстрировано выражение вербальной агрессии как противопоставление «своего» и «чужого» на уровне репрезентации этнических стереотипов в социальных сетях.

Ключевые слова: вербальная агрессия, этнический стереотип, конфликтное общение, социальная сеть, комментарий, пост.

N. V. Kondratenko,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Department of Applied Linguistics*

VERBAL AGGRESSION IN COMMUNICATION IN SOCIAL NETWORKS: ACTUALIZATION OF ETHNIC HETEROSTEREOTYPES

The article is devoted to the study of verbal aggression in communicating in social networks. For the analysis, stereotyped attitude towards representatives of ethnic groups is chosen – ethnic heterostereotype, verbalized on lexical and grammatical levels. The concept of verbal aggression, conflict communication and invective in the correlation of these terms is described. Selected for the consideration ethnonyms «Roma» and «Gypsies», presented in the explanatory dictionaries, phraseologisms and posts of social networks.

The purpose of the study is to trace the implementation of the verbal aggression of users of social networks in the discussion of representatives of other ethnic groups, which actualizes the presence of estimated components in heterostereotypes.

The object of the study is verbal aggression in communication in social networks, and the subject is an ethnic heterosexual «Gypsy» in the lingual consciousness of Ukrainians.

The source for the study was the comments from users of the Ukrainian segment of the social network Facebook with a total of more than 300 posts collected in the period 2018–2019.

The expression of verbal aggression as the opposition of «own» and «alien» at the level of representation of ethnic stereotypes is demonstrated. Despite the tendency towards

multiculturalism and globalization in the modern world, revealing the negative attitudes towards representatives of other ethnic groups in an aggressive form takes place precisely in everyday, informal communication, that is, provided that the speakers do not attempt to conform to the idealized model of behavior. It is this type of communication that demonstrates social networks, in particular, it concerns non-prepared posts posted on user's pages, and comments on such posts.

It is proved that verbal aggression in communicating in social networks has a focus on the subject of discussion, and not on interlocutors. Relative anonymity of the participants in the interaction allows expressing openly, therefore, communication demonstrates an undisguised aggression against the representatives of another ethnic group – the Roma. The main means of expression of verbal aggression are invective, stylistically reduced vocabulary, zoosemantic metaphors; at the grammatical level – incentive structures with the requirements of violent actions against the representatives of the Roma ethnic group.

Key words: verbal aggression, ethnic stereotype, conflict communication, social network, commentary, post.

УДК 811.161.2'272:159.964

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181754>

Н. В. Кутуза,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

ГІПНОІНДУКТОРИ ВПЛИВОВОЇ ФОРМУЛИ ПОЗИТИВАЦІЇ У КОМЕРЦІЙНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено сугестійним домінантам рекламного дискурсу, де систематизовано Мілтон-модельні індукції, що запропоновано дефінувати як гіпноіндуктори. Представлено формули векторів емоційної скерованості впливу (позитивація, негативація, зміна вектора) в рекламних дискурсах різних типів (комерційних, політичних, соціальних), де особливу увагу зосереджено на комерційному. Виявлено найчастотніші гіпноіндуктори, які застосовуються у впливовій формулі позитивації у комерційному рекламному дискурсі.

Ключові слова: гіпноіндуктори, Мілтон-модель, позитивація, реклама, сугестія, формули впливу.

Сферою зацікавлення українських і зарубіжних учених ставали різноманітні аспекти реклами як сугестійного концентру сучасного комунікативного простору (див. наукові студії Ф. С. Бацевича, С. В. Болтаєвої, А. П. Загнітка, В. Г. Зазикіна, О. С. Іссерс, Т. Ю. Ковалевської, Л. Ф. Компанцевої, Н. В. Кондратенко, Н. Ф. Непийводи, В. П. Олексенка, В. В. Остроухова, В. М. Петрика, М. М. Присяжнюка, В. В. Різуна, Є. В. Ромата, О. О. Селіванової, Є. Д. Скулиша, О. А. Феофанова, І. Ю. Черепанової та ін.). Проте гіпнотичним індукціям, які застосовуються в рекламних дискурсах, учені приділяють значно меншу увагу (див. праці Р. Бендлера, Дж. Гриндера, С. А. Горіна, М. Еріксона, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Слухай та ін.), що акцентує на необхідності якнайретельнішої систематизації сугестійно-гіпнотичних домінант і підкреслює актуальність запропонованої розвідки.

Метою роботи є аналіз гіпноіндукторів впливової формули позитивації у комерційному рекламному дискурсі. У процесі досягнення поставленої мети вирішено низку таких завдань: розглянуто природу комерційного рекламного дискурсу; сконструйовано формульні моделі емоційної скерованості рекламного впливу; проаналізовано активні Мілтон-модельні гіпноіндуктори комерційного рекламного дискурсу, реалізовані у формулі векторної скерованості впливу.

Об'єкт дослідження – український рекламний мегадискурс, предмет дослідження – сугестійні домінанти українського комерційного рекламного дискурсу.

Джерельною базою дослідження послуговували рекламні тексти / слогани українськомовної реклами, зокрема телевізійної, друкованої, Інтернет-реклами, реклами на біг-бордах і сіті-лайтах, зафіксованої протягом 2004–2019 рр.

Фактичним матеріалом роботи стали понад 3000 текстів друкованої реклами (журнали «Корреспондент», «Натали», «Фокус», «Cosmopolitan» та ін.), 540 рекламних роликів загальною тривалістю 9 годин, 160 текстів Інтернет-реклами, 300 текстів зовнішньої реклами на біг-бордах і сіті-лайтах.

У роботі використано загальнонаукові методи – описовий для висвітлення особливостей різних типів рекламних дискурсів; методи аналізу та синтезу для ідентифікації складників комунікативної сугестії та поєднання їх у єдиний комплекс; метод індукції для конкретизації загальних висновків; метод моделювання для конструювання формульних моделей лінгвістичного й екстралінгвістичного рекламного впливу. Серед спеціальних лінгвістичних методів застосовано контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз, за допомогою яких розглянуто семантичне навантаження та функційні особливості мовних складників різножанрових рекламних дискурсів; елементи дискурсивного аналізу для висвітлення комунікативної природи рекламних сугестогенів. Складність досліджуваного матеріалу вимагала і залучення методологічної бази інших (новітніх) наукових напрямів, зокрема сугестивної лінгвістики та нейролінгвістичного програмування – методи мета- й Мілтон-модельної ідентифікації та сугестійної кваліфікації (Р. Бендлер, Дж. Гриндер, М. Еріксон, а також Т. Ю. Ковалевська), завдяки яким виокремлено та систематизовано актуальні маркери (гіпноіндуктори) рекламної сугестії.

Своєрідним систематизованим субстратом комунікативного впливу сьогодні беззаперечно визнають Мілтон-модель, застосування якої скеровано на отримання запланованої сугестором реакції [див. 4, с. 201–206]. Якщо емпатична комунікація скерована на розуміння між співрозмовниками, то в гіпнотичній комунікації «ви не опікуєтеся змістом. Ви звертаєте увагу тільки на реакції...» [1, с. 171]. Для отримання прогнозованих реакцій через застосування відповідних сугестійних засобів у сугерента формують змінений стан свідомості – трансівний стан, у якому можна отримати доступ до несвідомих ресурсів особистості, де «ви не повинні боротися із системою переконань людини. ...Свідомий розум із його обмеженою системою переконань зазвичай дуже обмежений порівняно з підсвідомістю... У підсвідомості зазвичай не буває такого типу обмежень» [1, с. 106], що й покладено загалом в основу Мілтон-моделі.

Головною перевагою Мілтон-моделі як основи еріксонівського гіпнозу є відсутність безпосередніх директив і можливість навіювання в бадьорому стані [див. 2, с. 445], що ґрунтується на людській здатності до одночасного здійснення когнітивних процесів на свідомому та несвідомому рівнях (Р. Бендлер, Д. Гриндер, М. Еріксон, Дж. Міллер, Д. Співак, Т. Чернігівська). І загалом успішність сугестійного впливу визначається використанням серії гіпнотичних індукцій, які перевантажують

домінантну півкулю й активують субдомінантне сприйняття за допомогою системних маркерів Мілтон-моделі [3, с. 253–255]. До мовних стандартів Мілтон-моделі, крім актуальних обернених репрезентантів метамоделі (у межах процесів упущення, узагальнення та викривлення), уналежнено прості, розвинені й опосередковані індукції [4; 7]. Субстратними маркерами утилізації доміантної півкулі в межах рекламного дискурсу вважаємо персеверацію, ритм, переважанення та смислово невизначеність як базові активатори впливових ефектів [8, с. 711]. Загалом стратегія Мілтон-модельної корекції втілюється в три етапи, які характеризуються вербальними та невербальними шаблонами, кваліфікованими в роботі як *гіпноіндуктори* [5, с. 304]. У межах першого етапу наскрізною стратегією виступає встановлення рапорту (насамперед за допомогою трюїзмів, маркерів оберненої метамоделі та словесної і несловесної синхронізації. Другий етап визначається веденням та інтенсифікованою утилізацією свідомості переважно за допомогою простих і розвинених гіпноіндукторів та метамоделних маркерів. На третьому етапі відбувається доступ до несвідомого за допомогою складних гіпноіндукторів (вмонтовані команди, імпліковані накази та ін.) [1, с. 39–126; 4, с. 193–206; 5, с. 308–340].

З огляду на структурні особливості виокремлених гіпноіндукторів розподіляємо їх на *гіпноіндуктори складної синтаксичної структури*, до яких уналежнюємо I) складники індукцій Мілтон-моделі: актуалізацію минулих трансових станів та опис звичайних (природних) трансових станів / ситуацій (прості індукції), переривання патерну (розвинені індукції), вмонтовані команди (приховані накази) і вмонтовані питання, співвідносні із вмонтованими командами, негативні команди із заперечними частками *не* і *ні*, розмовні постулати (опосередковані (непрямі) індукції; II) складники оберненої метамоделі: «читання думок», комплексна еквівалентність; III) цитації.

До *лексико-семантичних гіпноіндукторів* («точкових» маркерів) уналежнюємо I) актуальні функційно обернені репрезентанти метамоделі, виокремлені переважно на рівні процесів упущення (номіналізації, неспецифічна лексика, судження й компаратори сенсу), узагальнення (універсальні квантифікатори та почасти модальні оператори) й викривлення (пресупозиції); II) афективи й афективні комплекси; III) нейролінгвістичні предикати.

Грунтуючись на аналізі широкого масиву рекламних дискурсів, пропонуємо узагальнені формули впливу [6, с. 63], що максималізують сугестійність комерційної, політичної та соціальної реклами через диференціацію потенційних векторів їхньої емоційності як наскрізної ознаки реклами – 1) *інтенсифікація позитиву (позитивація)*: $P \rightarrow P^2 \rightarrow P^3$ за допомогою персеверованих афективів позитивної семантики (P); 2) *інтенсифікація негативу (негативація)*: $Nv \rightarrow Nv^2 \rightarrow Nv^3$ за допомогою персеверованих афективів негативної семантики (Nv); 3) *зміна вектора емоційної скерованості (чи полюсу оцінки)*: а) *до позитивації від негативації*: $Nv \rightarrow N \rightarrow P$, де спочатку подається негативна інформація (ланка Nv) для привернення уваги та створення більшої напруги, далі ланка N (нейтралізація) – послаблення цієї напруги (іноді може бути й упущена), насамкінець ланка P (позитив) – позивні пропозиції, які нейтралізують первинний негатив; б) *до позитивації – «перемикання»*: $P \rightarrow Nv \rightarrow P^2 \rightarrow Nv \rightarrow P^3$, де позитивна інформація чергується з негативною, і реципієнт має постійно перемикати емоційні фокуси, що переважанує свідомість, створюючи стан своєрідного трансу; в) *до негативації*: $P \rightarrow P^2 \rightarrow Nv$, де Nv – негативація, P – позитивація, N – нейтралізація, де спочатку подається позитивна інформація (ланки P, P²), подальше застосовується ланка Nv (негатив), що має викликати результат «від зворотного»,

створюючи ефект переривання патерну й увиразнюючи необхідність позитивного розв'язання проблеми.

У наведених формулах векторної динаміки рекламного впливу зафіксовано гіпноіндуктори, характерні для кожного жанру рекламного мегадискурсу. У межах комерційної реклами актуальними формулами впливу виявились позитивація та зміна вектора емоційної скерованості до позитивації від негативації. Зупинимось детальніше на формулі позитивації та виокремимо найчастотніші гіпноіндуктори, які застосовуються у зазначеній формулі.

Комерційна реклама на відміну від інших видів реклами має доволі широкі можливості, оскільки за кількісними характеристиками значно випереджає інші види реклами та апелює до спільних для переважної більшості потреб особистості. З іншого боку, наявність величезної кількості ідентичних товарів / послуг вагомо ускладнює їхню диференціацію, тому дедалі більше реклама акцентує не на власне товари / послугах, їхніх функційних характеристиках, на результатах від використання ними, а на тих емоціях, які вони можуть актуалізувати / викликати. Тому комерційна реклама й пропонує цілий спектр позитивних емоцій: від відчуття легкого задоволення до ейфорії, перебільшуючи переваги цих товарів / послуг, насичуючи рекламні повідомлення позитивними лексемами.

Крім того, вектор сприйняття саме комерційної реклами взагалі практично ніколи не скеровується в негативному напрямі, тобто не втілюється у формулу негативації (зауважимо, що не беремо до уваги загальне негативне ставлення до реклами або її невдало конструювання). Проте відзначимо, що негативне сприйняття тут також може виникнути, але лише в разі невдало спрогнозованих асоціативних зв'язків, що має ненавмисний, випадковий характер, на відміну від політичної реклами (антиреклами, контрреклами), яка має чітко визначену мету дискредитувати, політично знищити опонента, чи соціальної реклами, котра теж має чітко, однозначно демонструвати наслідки девіативної поведінки, розраховуючи на результат «від зворотного» (детальніше [5]).

Отже, комерційна реклама створює атмосферу радості, піднесення, ейфорії від використання рекламованих товарів / послуг, що забезпечує блокування критичного оброблення інформації, а також сприяє і створенню рапорту, визначеного як «процес утворення, збереження емпатичних, довірливих взаємовідносин та глибинного розуміння між двома чи більше особами, можливість викликати реакції інших людей» [4, с. 287], що дає змогу подалі м'яко впроваджувати потрібну інформацію реципієнтам. У такий спосіб рекламний дискурс перенасичується позитивними емоціями, що репрезентовано у формулі *позитивації*: $P \rightarrow P^2 \rightarrow P^3$, де кожне наступне речення підсилює позитивність попереднього.

У процесах реалізації формул позитивацій застосовуються такі гіпноіндуктори, як I) гіпноіндуктори складної синтаксичної структури + лексико-семантичні гіпноіндуктори («точкові» маркери) + ТМ / ТЗ / Е (де ТМ – торгова марка, ТЗ – торговий знак, Е – ергонім); II) лексико-семантичні гіпноіндуктори («точкові» маркери) + ТЗ / Е. В цих межах у ролі гіпноіндукторів складної синтаксичної структури можуть виступати а) «читання думок» (елемент оберненої метамоделі процесу викривлення), б) трюїзми як один із елементів установавання рапорту, в) прості індукції (актуалізація минулих та опис природних трансових станів), г) цитації або звернення до авторитету. Як лексико-семантичні гіпноіндуктори («точкові» маркери) виступають елементи оберненої метамоделі процесів а) упушення (номіналізації, неспецифічна лексика, судження), б) узагальнення (універсальні квантифікатори, модальні оператори), в) викривлення (пресупозиції). До лексико-семантичних гіпноіндукторів долучаємо і г)

афективи (емоційно-оцінні слова) як характерні показники позитивації / негативації, що можуть становити окремий показник зазначених процесів, але в переважній більшості випадків афективами виступають наведені вище номіналізації, неспецифічна лексика, пресупозиції тощо, оскільки їхня емоційна природа чітко корелює із загальним емоційним фоном рекламного повідомлення, употужнюючи його позитивну чи негативну домінанту. Відзначимо, що в разі відсутності на початку повідомлення складних синтаксичних структур (I), воно нагромаджується «точковими» маркерами (II), серед яких максимально активні нейролінгвістичні предикати.

Отже, проаналізуємо детальніше найчастотніші гіпноіндуктори формули рекламної позитивації.

I). Гіпноіндуктори складної синтаксичної структури + лексико-семантичні гіпноіндуктори («точкові» маркери) + ТМ / ТЗ / Е. У межах цієї схеми на початку рекламного повідомлення фіксуємо такі гіпноіндуктори складної синтаксичної структури (відповідно відзначаємо й наявність характерних лексико-семантичних гіпноіндукторів):

а) «читання думок», наприклад: *Сяння шкіри лише за 10 хвилин? Спробуйте нову маску «Магія глини» від «L'Oreal Paris» із натуральними глинами та вугіллям, які глибоко очищують і дарують сяння шкірі. Нові маски «Магія глини» від «L'Oreal Paris». Адже ми цього варти!*, де, крім «початкового» гіпноіндуктора «читання думок» (сяння шкіри лише за 10 хвилин?), належного до процесу викривлення, наявний ще один елемент цього процесу – пресупозитивний персеверований прикметник *нова*, номіналізація (цей елемент процесу упущення в комерційній рекламі, як правило, має чітко визначену позитивнооцінну природу) *сяння* як лексико-семантичні («точкові») гіпноіндуктори (відзначимо і їхню афективну природу) та обов'язковий (стрижневий) елемент – назва ТМ. Фіксуємо і предикати (в дужках позначаємо репрезентативну маркованість – V – візуальний предикат, А – аудіальний предикат, К – кінестетичний (сенсорний, смаковий чи нюховий) предикат) *спробуйте* (К), *очищують* (К), *сяння* (V);

б) трюїзми: *Чаювання увечері – це чудова можливість зібрати всю сім'ю разом. У ці миті насичений смак чорного чаю «Бесіда» додасть вашому спілкуванню душевності та теплоти. Перетворіть звичайну розмову на справжню БЕСІДУ!*, де, крім початкового трюїзму (*чаювання увечері – це чудова можливість зібрати всю сім'ю разом*), наявні й обернені елементи метамоделі процесів упущення (номіналізації *чаювання, спілкування*) та узагальнення (універсальний квантифікатор займенник *вся*, модальний оператор *можливість*), самостійні афективи *душевність, теплота*, а також і назва ТМ, що дуже вдало корелює із залученим апелятивом *бесіда*, створюючи подвійний семантичний фон повідомлення та його позитивну «ауру» як наскрізні ознаки сугестійності. Також фіксуємо предикати *насичений смак чорного чаю* (К), *теплота* (К);

в) прості індукції (актуалізація минулих та опис природних трансівних станів): *Коли ти зростаєш, кожен день сповнений новими успіхами і досягненнями. Долаючи страх перед новим стартом, ти потребуєш підтримки батьків і улюблених речей, що були свідками твого успіху!* «Kite». *Я можу*. Тут, окрім простої індукції – вікової регресії (*коли ти зростаєш, підтримка батьків*), наявні обернені елементи метамоделі процесів упущення (неспецифічні іменники *страх, успіх*, номіналізація *досягнення*), узагальнення (універсальний квантифікатор займенник *кожен*, модальний оператор *можливості можу*), викривлення (пресупозитивний прикметник *новий, нові*), афективи *успіх, улюблені* (як ми зазначили вище, дуже часто неспецифічні іменники, номіналізації та інші елементи оберненої метамоделі (у межах їхньої Мілтон-модельної

кваліфікації) мають чітко визначену емоційно-оцінну семантику), також наявна обов'язкова ТМ;

г) цитаті або «звернення до авторитету»: *«А у нас зіркова картка «Alfa-Star»! Тепер для всіх бажаних». Тіна Кароль. 0 % зняття готівки у будь-якому банкоматі світу! А також: жодних поточних комісій, Інтернет-банкінг, депозитні відсотки на залишок. «Альфа-Банк»; «Досягни успіху разом з PRANO». Тіна Кароль. Годинники. Ексклюзивний представник ТОВ «Галерея Швейцарії».* Відзначимо, що в комерційній рекламі найчастіше звертаються до авторитету сучасних представників celebrities (на відміну від цитат у політичній та соціальній рекламі).

Зафіксовано випадки застосування декількох гіпноіндукторів складної синтаксичної структури, що оптимізує загальний впливовий ефект такого рекламного повідомлення: *Всі знають, найсмачніші соки із якісних фруктів. Ми відбираємо лише найкращі з них, обережно сортуємо, ретельно та лагідно готуємо до переробки. Наше виробництво працює, як годинник, щоб зберегти користь, смак та натуральність фруктів у соках «Садочок». Для Вас та Ваших рідних насолода щодня. «Садочок». Своє. Рідне.* Крім початкового трюїзму (*найсмачніші соки із якісних фруктів*) та «читання думок» (*всі знають*), наявні й обернені елементи метамоделі процесів упушення (неспецифічні іменники *користь, насолода*, як правило, теж із позитивною семантикою, а отже, афективною природою) та узагальнення (універсальний квантифікатор *всі*, прислівник часу *щодня*), самостійні афективи *найсмачніші, найкращі* (відзначимо підсилювальний ефект суперлативів), *лагідно, рідні*, також наявна обов'язкова ТМ. На рівні предикатів фіксуємо *найсмачніші соки* (К), *смак* (К).

П). Лексико-семантичні гіпноіндуктори («точкові» маркери) + ТМ / ТЗ / Е. У межах цієї схеми фіксуємо нагромадження обернених елементів метамоделі різних процесів, наприклад, у рекламі *У майбутньому на нас чекає насолода досконалою якістю та комфортом. У майбутньому на нас чекає нова концепція кави. «Jacobs Monarch Millicano». Розчинна кави й кавові зерна ультрадрібного помелу зливаються в єдине ціле в унікальній гранулі MILLICANO. Відчуйте багатство смаку меленої та зручність приготування розчинної кави. «Jacobs Monarch Millicano». Кави майбутнього вже сьогодні* фіксуємо обернені елементи процесів упушення (неспецифічні іменники позитивнооцінної афективної природи *насолода, якість, багатство, комфорт, зручність, номіналізації приготування*) й викривлення (пресупозитивний прикметник *нова*), самостійний афектив *унікальна*, а також обов'язкова персеверована назва ТМ. Відзначимо й доволі характерний прийом контрасту *майбутнє – сьогодні*. У межах предикатів фіксуємо *смак* (К).

Наступні комерційні рекламні дискурси також містять низку елементів оберненої метамоделі: *«Conte». Вишуканість кожного дня. Колготки, панчохи. М'який та ніжний дотик завжди створює особливий настрій і неповторне відчуття власної елегантності та комфорту – упушення (неспецифічні іменники позитивнооцінної афективної природи *комфорт, елегантність, вишуканість, номіналізації відчуття*), узагальнення (універсальний квантифікатор займенник *кожний*, прислівник *завжди*), самостійні афективи *м'який, ніжний* (додамо, що часто в комерційній рекламі афективи можуть мати предикатну природу, в цьому прикладі – кінестетичну, що максимально увиразнює дієвість повідомлення) і ТМ; «Veet». *Suprem'Essence неперевершений догляд для більш гладенької шкіри. Представляємо новий крем «Veet». Suprem'Essence з ароматом оксамитової троянди та ефірними оліями. Крем «Veet». Suprem'Essence зробить Вашу шкіру надзвичайно гладенькою й шовковистою, додасть їй тонкий аромат оксамитової троянди! «Veet». Suprem'Essence не тільки допомагає ефективно позбавитися**

небажаного волосся, а й піклується про шкіру, зволожуючи її. «Veet». Відчуй красу на дотик! – фіксуємо маркери процесів упущення (неспецифічні іменники позитивнооцінної афективної природи *аромат, краса*, компаративно-суперлативні конструкції *більш гладенька, надзвичайно гладенька й шовковиста*), викривлення (пресупозитивний прикметник *нова*), самостійні афективи й афективні комплекси *неперевершений, оксамитова троянда, ефективно* і наскрізний елемент – персеверована назва ТМ, предикати *гладенька* (К), *аромат* (К), *оксамитовий* (V), *шовковиста* (К), *зволожувати* (К); *Краса – це відчуття. «NIVEA». Відчуйте дотик дивовижної ніжності. Ніжне молочко для тіла з маслом дерева ши зволожує та живить шкіру протягом 24 годин. Насолоджуйтеся надзвичайно легкою текстурою і чарівним ароматом. Надайте своїй шкірі неперевершеної ніжності та краси. «NIVEA»* – упущення (неспецифічні іменники позитивнооцінної афективної природи *аромат, краса, ніжність*, неспецифічне дієслово *насолоджуйтеся*, компаративно-суперлативна конструкція *надзвичайно легка текстура*), самостійні афективи *ніжне, дивовижна, легкий, чарівний, неперевершений*, а також наскрізний елемент – персеверована назва ТМ. На рівні предикатів фіксуємо *відчуття* (К), *дотик* (К), *ніжне* (К), *зволожує* (К), *легка* (К), *аромат* (К).

Відзначимо, що вживані в комерційних рекламних дискурсах ТМ-варваризми не кваліфікуємо як гіпноіндуктор «переривання патерну» (лексеми-активатори комунікативного бар'єра), оскільки вони мають різний ступінь «брендовості», тобто реципієнти з ними певною мірою ознайомлені.

Отже, найчастотнішими гіпноіндукторами, які інтенсифікують позитивний вектор сприйняття комерційного рекламного дискурсу, виявилися такі конструкти: гіпноіндуктори складної синтаксичної структури в синтезі з лексико-семантичними гіпноіндукторами («точкові» маркери) й нагромадження лексико-семантичних гіпноіндукторів, де обов'язковими переважно прикінцевими елементами в обох випадках є ТЗ / ТМ / Е. Гіпноіндуктори складної синтаксичної структури розташовані на початку рекламного звернення і найчастотнішими з них виявилися «читання думок», трюїзми, прості індукції (актуалізація минулих та опис природних трансових станів). Найчастотнішими «точковими» маркерами виявились обернені репрезентанти метамоделі процесів упущення (номіналізації, неспецифічні лексеми, компаративно-суперлативні конструкції), узагальнення (універсальні квантифікатори, модальні оператори), викривлення (пресупозиції). Активними є нейролінгвістичні предикати, серед яких домінують кінестетичні.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розширенні лінгвістичних та екстралінгвістичних елементів Мілтон-моделі, а також формул рекламного впливу, що уможливить моделювання ефективного рекламного дискурсу.

Література

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Трансформэйшн. Сыктывкар : Фланта, 1999. 296 с.
2. Горин С. А. НЛП: Техники рассыпью. М. : КСП+, 2001. 576 с.
3. Эриксон М., Росси Э., Росси Ш. Гипнотические реальности: Наведение клинического гипноза и формы косвенного внушения / пер. с англ. М. А. Якушиной. М. : Независимая фирма «Класс», 1999. 352 с.
4. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.
5. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.

6. Кутуза Н. В. Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : збірник статей. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 288 с.
7. Erickson M., Rossi E. Autohypnotic experiences of Milton H. Erickson *American Journal of Clinical Hypnosis*. 1977. № 20. P. 36–54.
8. Kutuza N. The pole of advertisements in the conditions of eurointegration: influencing aspect *Association agreement: driving integrational changes : collective monograph*. Chicago, Illinois, USA : Assent Graphics Communications, 2019. P. 705–715.

Referenses

1. Bendler, R., Grinder, D. (1999), *Transformation [Transformeyshn]*, Flinta, Syktyvkar, 296 p.
2. Gorin, S. A. (2001), *NLP: techniques in bulk [NLP: Tekhniki rossyp'yu]*, KSP+, Moscow, 576 p.
3. Erikson, M., Rossi, E., Rossi, Sh. (1999), *Hypnotic realities: Guidance of clinical hypnosis and forms of indirect suggestion [Gipnoticheskiye real'nosti: Navedeniye klinicheskogo gipnoza i formy kosvennogo vnusheniya]* / Per. from English M.A. Yakushina, Independent company «Class», Moscow, 352 p.
4. Kovalevs'ka, T. Yu. (2008), *Communication aspects and neural programming program: [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya]* : monograph, Astroprint, Odesa, 344 p.
5. Kutuza, N. V. (2018), *Communicative ideas in advertising discourse: the psychological aspect [Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyy aspekt]* : monograph, Publishing House of Dmitry Burago, Kyiv, 736 p.
6. Kutuza, N. V. (2015), *Advertising and PR Discourse: Aspects of Impact [Reklamnyy ta PR-dyskurs: aspekty vplyvu]*, Publishing House of Dmitry Burago, Kyiv, 288 p.
7. Erikson, M., Rossi, E. *Autohypnotic experiences of Milton H. Erickson [Avtohipnotychnyy dosvid Milтона E. Eriksona]* // *American Journal of Clinical Hypnosis*. 1977. № 20. Pp. 36–54.
8. Kutuza, N. *The pole of advertisements in the conditions of eurointegration: influencing aspect [Polyus reklamy v umovakh yevrointehratsiyi: vplyv na aspekt]* // *Association agreement: driving integrational changes : collective monograph*. Chicago, Illinois, USA : Assent Graphics Communications, 2019. P. 705–715.

Н. В. Кутуза,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

ГИПНОИНДУКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВУЮЩЕЙ ФОРМУЛЫ ПОЗИТИВАЦИИ В КОММЕРЧЕСКОМ РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена суггестивным доминантам рекламного дискурса, где систематизировано Милтон-модельные индукции, которые предложено называть гипноиндукторами. Представлены формулы векторов эмоциональной направленности воздействия (позитивация, негативация, изменение вектора) в рекламных дискурсах разных типов (коммерческих, политических, социальных), где основное внимание сосредоточено на коммерческом. Выявлены наиболее часто повторяющиеся гипноиндукторы, которые применяются в воздействующей формуле позитивации в коммерческом рекламном дискурсе.

Ключевые слова: гипноиндукторы, Милтон-модель, позитивация, реклама, суггестия, формулы воздействия.

N. V. Kutuza,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics

HYPNOINDUCTERS OF AN EXPOSURE FORMULA POSITIVATION IN COMMERCIAL ADVERTISING DISCOURSE

The article is devoted to suggestive dominants of advertising discourse. The aim of the work is to analyze hypnotist inducers of an influential formula of positivism in a commercial advertising discourse. The object of the research – the Ukrainian advertising megadiscourse, the subject of research – the dominant dominant Ukrainian commercial advertising discourse.

In the work general scientific methods are used: descriptive, analysis and synthesis, induction, modeling. Among special linguistic methods, contextual-interpretation and component analysis, elements of discursive analysis, methods of meta-Milton-model identification and suggestive qualification have been applied.

Taking into account the statement of T. Kovalevskaya that the peculiar systematized substrate of communicative influence today unequivocally recognizes the Milton-model, which is generally oriented towards the planned reaction of the suggestor, is systematized Milton-model inductions, which it is proposed to call hypnotized inductors. The main advantage of the Milton-model as the basis of the Ericksonian hypnosis is noted: the lack of direct directives and the possibility of suggestion in a cheerful state, which, in turn, is based on the human ability to simultaneously implement cognitive processes on conscious and unconscious levels.

Also proposed formulas for the vectors of emotional orientation of the impact (positivity, negativity, change of the vector) in advertising discourses of various types (commercial, political, social), where the focus is on commercial. The most frequently repeated hypnotic inductors, which are used in the positive effect formula in commercial advertising discourse, are identified – hypnoinduktors of a complex syntactic structure in synthesis with lexico-semantic hypnoinductors and the accumulation of lexico-semantic hypnoinductors, where obligatory predominantly endpoints in both cases are trademarks / ergonym.

Prospects for further development in immersive linguistic and extraordinary elementary elements of Milton-models, as well as advertising formulas, to curb modeling of effective advertising discourse.

Key words: hypnoinductors, Milton-model, positivism, advertising, suggestion, formulas of influence.

О. І. Морозова,*д-р філол. наук, проф.,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри англійської філології;***А. О. Шуваєва,***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
аспірант кафедри англійської філології*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАРАТИВА (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЙ ПРО ОСОБИСТИЙ ДОСВІД БЕНЕФІЦІАНТІВ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)

Статтю присвячено вивченню історій бенефіціантів дитячих благодійних організацій; ці історії розміщено на сайтах відповідних організацій. За допомогою традиційного наратологічного аналізу встановлено типову структуру цих історій, а шляхом соціально-конструкціоністського аналізу виявлено їхні семантичні і прагматичні властивості. Доведено, що особистості, які конструюються наративно, є складовими частинами "публічного іміджу" благодійної організації.

Ключові слова: благодійність, дискурсивна особистість, життєва історія про особистий досвід, наратив, соціальний конструкціонізм.

Термін "наратив" було уведено у науковий обіг філософією постмодерну, яку, своєю чергою, надихнула історіографічна концепція "наративної історії", що розглядає історичні події крізь призму розповіді про них. За такого підходу особливого значення набуває спосіб подання історичних фактів, який постає так само важливим, як і зміст розповіді.

Наратологічний філософський принцип розгляду об'єктів наукового пошуку доволі швидко поширився на гуманітарні і соціальні дисципліни – психологію, медицину, економіку, соціологію, політологію, літературознавство, лінгвістику тощо. Відправним пунктом зацікавлення цих наук наративом є усвідомлення того, що оповідна форма виступає психологічною, лінгвістичною, культурологічною і філософською основою наших намагань прийти до згоди з навколишнім середовищем та умовами нашого існування у ньому [1, с. 29].

Наратив є специфічним способом сприйняття й опису дійсності: у ньому, на відміну від наукового опису, завжди наявний суб'єкт. Якщо наукове осягнення дійсності є суто раціоналістичним, то в наративі раціональне органічно поєднано з емоційним та підсвідомим [11]. Саме наративна, "інтимна", за словами Й. Брокмейера та Р. Харре [1, с.29], свідомість надає людині можливість продукування й інтерпретації розмаїття смислів, які є суттю її суспільного життя.

Наративна проблематика є надзвичайно привабливою і для сучасної лінгвістики [3], що розвивається під гаслом антропоцентризму та неоантропоцентризму (екологізму). Отже, звернення до лінгвістичного аналізу наратива є актуальним для розвитку сучасного мовознавства.

Утім, за даними дослідників [6, с.1-6; 8, с. 198-199; 12, с. 5], сучасна наратологія становить собою доволі різномірну царину гуманітарного знання. У лінгвістичній

нараторології, зокрема, можна виокремити два провідні напрями: структурно зорієнтований (традиційний) та функційно зорієнтований (соціально-конструкціоністський).

Ідеологами першого є В. Лабов і Дж. Валетські [9], які розробили найбільш впливову модель наративів про особистий досвід. Ураховуючи те, що послідовність клауз репрезентує послідовність подій, вони вважають базовою одиницею особистісного наратива будь-яку послідовність клауз, яка містить принаймні одне темпоральне з'єднання [там само, с. 28], наприклад, "[Вона вийшла з дому] і [він викликав поліцію]. Одиниці наратива диференціюються відповідно до функцій, які вони можуть виконувати. В. Лабов і Дж. Валетські виокремлюють п'ять основних наративних функцій, до яких належать такі: орієнтація (orientation) відносно місця, часу, ситуації та учасників події, ускладнення (complication) – розвиток подій, розв'язка (resolution) – до чого привів розвиток подій, оцінка (evaluation) значущості і смислу того, що відбулося, тобто ставлення наратора, кода (coda) – повернення до теперішнього часу. Пізніше В. Лабов додає до числа наративних функцій ще одну – резюме (abstract), коротке викладення суті подій, про які розповідає історія. Визначальною рисою цієї наративної схеми є темпоральна послідовність подій.

Фокусування традиційної нараторології на структурі наратива передбачає, що наративи є ізольованими, самодостатніми розповідями про особистий досвід у минулому, які містять всі (або майже всі) функційні різновиди наративних одиниць. Однак "повномірні" особистісні розповіді, що є прототиповим різновидом наративів, не вичерпують усього їх розмаїття; число різновидів наративів постійно зростає, значною мірою завдяки розвитку комунікаційних технологій. Так, сучасні дослідники звертаються до вивчення так званих "малих наративів", або "коротких історій" (short stories) [4; 7], які можуть містити лише один із структурних компонентів повноцінного наратива, імплікуючи решту.

Структурно зорієнтований нараторологічний аналіз, безперечно, є ефективним знаряддям опису особистісних наративів: він надав багатьом дослідниками можливість зробити вагомий внесок у розвиток наративного синтаксису, лінгвістичного аналізу дискурсу, лінгвістичної жанрології, лінгвопоетики тощо. Попри це, його потенціал не є достатнім для виявлення зв'язків між особистісним наративом і соціальною дійсністю, органічною частиною якої є суб'єкт наратива. Згідно з настановами функційно зорієнтованого підходу до розгляду наратива [5], він є соціальною маніфестацією і водночас дискурсивним конструюванням цілої низки соціальних процесів [8, с. 99], а також дискурсивної особистості наратора.

Хоча структурний і функційний підходи до вивчення наратива тісно пов'язані між собою, дослідження того, що наративи описують, і того, що вони здійснюють, є різними ракурсами аналізу [1]. У нашому аналізі розміщених на сайтах благодійних організацій історій про особистий досвід бенефіціантів благодійної допомоги, що є об'єктом дослідження, ми застосовуємо обидва підходи, тобто предметом розгляду є структурні, семантичні і прагматичні властивості досліджуваних історій, які дають змогу дійти висновків про дискурсивну особистість наратора. Їх виявлення є метою здійсненої розвідки. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких завдань: виявити типову структуру досліджуваних історій і з'ясувати межі її варіювання; встановити мовні засоби і прийоми, які притаманні аналізованим текстам; розкрити особливості соціального контексту, в якому розповідаються ці історії, нарешті, змодельовати індивідуальну дискурсивну особистість наратора – продуцента історії,

бенефіціанта благодійної допомоги – та встановити її співвідношення з колективним іміджем благодійної організації.

Відповідно методами дослідження є структурно зорієнтований (репрезентаційний) нарративний аналіз, скерований на виявлення того, про що йдеться в аналізованих історіях, та функційно зорієнтований (соціально-конструкціоністський) аналіз, який надає можливість виявити особливості взаємодії предметного змісту історії із соціальним контекстом, у якому вона розповідається.

Емпіричним матеріалом дослідження слугували 127 історій про особистий досвід дітей, пов'язаний із їхнім перебуванням у несприятливих умовах (фізичних, психологічних, матеріальних тощо) з подальшим виходом із скрутного становища завдяки благодійній допомозі. Ці історії розміщені на 17 англomовних сайтах дитячих благодійних організацій: "Compassion", "Make-A-Wish", "Rainbow Trust", "Operation Smile", "Variety", "The Lunchbox Fund", "Alex's Lemonade Stand Foundation", "Power My Learning", "Shoes That Fit", "No Kid Hungry", "Our Military Kids", "KaBoom", "Child Crisis", "The Atlantic", "Global Giving", "Dreams Come True", "Well Child".

Опис структурних і функційних властивостей історій про особистий досвід отримувачів благодійної допомоги є новим, оскільки такі історії ніколи раніше не були об'єктом лінгвістичного дослідження. Теоретична значущість цієї наукової розвідки полягає у розбудові підвалин лінгвістичної наратології, зокрема, її соціально-конструкціоністського напрямку, а також лінгвоперсонології (конструювання дискурсивної особистості – індивідуальної і колективної). Здобуті результати мають і прикладну цінність, адже їх можна застосувати як точки відліку подальших наукових розвідок молодих науковців, а також у викладанні сучасних курсів за вибором у закладах вищої освіти України.

Структурні, семантичні і прагматичні особливості історій отримувачів благодійної допомоги розглянемо на прикладі сайту британської благодійної організації "Variety" (<https://www.variety.org.uk/what-we-do/our-stories/>), яка надає інвалідні візки і спеціальне обладнання дітям-інвалідам, фінансує дитячі лікарні та хоспіси, надає професійну психологічну допомогу тощо. На сайті цієї організації розміщено п'ятдесят дві історії, назви яких містять імена дітей, які стали бенефіціантами благодійної допомоги, наприклад, "Logan's Story" ("Історія Логана"), "Hollie's Story" ("Історія Голлі"), "Illias' Story" ("Історія Ілліаса"), "Bobby's Story" ("Історія Боббі"), "Lilly's Story" ("Історія Лілі") тощо. Всі історії – одного обсягу (220-240 слів) і мають однакову нарративну структуру: орієнтація (вік дитини та термінологічна назва її захворювання, яка далі пояснюється звичайними словами), ускладнення (роз'яснення стану дитини, а саме - чого вона не може робити, але дуже хотіла б), розв'язка (яку допомогу надала благодійна організація), оцінка (представників організації та подячні слова самої дитини або її батьків на адресу організації). Кода (узагальнювальний коментар, який повертає читача історії до теперішнього часу) є спільним для всіх історій; вона розташована під окремою вкладкою "Як Ви можете допомогти" (*How you can help*).

Наприклад, в "Історії Ілліаса" орієнтація має такий вигляд: *Illias is 11 years old and was born with both spina bifida and hydrocephalus* (Ілліасу 11 років; він народився з розщепленням хребта (*spina bifida*) та водяною головою головного мозку (*hydrocephalus*)). В ускладненні пояснюються функційні вияви захворювання Ілліаса (дитина не може ходити, її м'язи поступово атрофуються, що загрожує розвитком кісних захворювань) і водночас розкривається внутрішній світ дитини, яскравість і багатство якого контрастує з її гнітючим фізичним станом: Ілліас дуже любить співати та грати на піаніно, грати у баскетбол, але він прикутий до інвалідного візка, який обмежує його

рухи і загрожує погіршенням стану в майбутньому. Оформлена окремим рядком розв'язка подається лаконічно: "Variety" погодилася фінансувати ходунки особливої конструкції (*So Variety agreed to fund a Kaye walker*). Далі йде коротка оцінка з боку організації: "Це означає, що він більше не прикутий до інвалідного візка: Ілліас може стояти на ногах, тренувати їх і власну незалежність" (*This means that, when he doesn't need to use his wheelchair, Illias can be up on his feet, exercising his legs and his independence*). Оцінка батьками Ілліаса змін у його житті містить подячні слова на адресу "Variety", а також більш розлого перефразує простими словами оцінку організації (*With his walker, Illias can decide for himself when he wants to get into it, power up and go wherever he wants to in the house and outdoors. This is making him feel so much more empowered and independent as he doesn't need to rely on us to move him about at home and, looking to the future, is helping to make him confident about not always using or needing our help*).

Коду цієї історії подано в окремій вкладці (*How you can help*). На відміну від лаконічних розв'язки й оцінки з боку організації, вона є надзвичайно емоційно забарвленою і характеризується значним потенціалом сугестійного впливу. Кода залучає читача до простору дії організації шляхом особистого звернення до нього (*you can help*), акцентування значущості його допомоги (*your help WILL improve a young life – very quickly and in a major way*), але при цьому її відзначає стриманість відносно власних можливостей (*We are a small team; we need all the help we can get*), вдячність за можливу допомогу (*your offer of help will be received with open arms; The only people more grateful to you than the team at Variety, will be the young people whose lives you're about to improve – significantly*). Всі ці ознаки свідчать про те, що кода, заключний структурний елемент історії про досвід благодійності, сугестійно скерована на те, щоб викликати в читача емпатію, що у найзагальнішому вигляді визначається як афективний стан відчуження себе іншим, гранична близькість, спричинена злиттям себе та "іншого" [2]. Взагалі, вся історія особистого досвіду благодійності підводить до зміни перспективи сприйняття світу читачем, але в коді ця настанова стає особливо відчутною.

Розглянута "Історія Ілліаса" є доволі типовою для історій про благодійну допомогу, однак їхня структура і мовне оформлення демонструють варіативність залежно від мети благодійної організації і навіть дизайну сайту. Так, заклик до благодійності може варіювати від максимально замаскованого під звичайне інформування до експліцитного "Дайте!" (*Give!*). Проміжним випадком є натяк, наприклад, "Такі ж щедрі, як і Ви", який побудовано на пресупозиції, де читач є щедрою та чуйною людиною, яка неодмінно відгукнеться на заклик до благодійності.

Характерним для всіх історій є те, що це історії реальних дітей, які, незважаючи на своє скрутне становище, дивляться на світ широко відкритими очима, з довірою і надією. Вони не мають нічого схожого з жебраками з метро, які ниють та прибіднюються. Таким чином, аналізованим історіям притаманна серйозна тональність і позитивна емоційна забарвленість. Персоналізації сприяють не тільки такі деталі, як імена і хоббі дітей, а й їхні кольорові фотографії.

У більшості проаналізованих нами випадків наявна єдина наративна стратегія: спочатку привернути увагу читача, потім персоналізувати ситуацію, потім протиставити стан речей до і після благодійної допомоги, нарешті, закликати до участі.

Підіб'ємо підсумки. Історії про особистий досвід бенефіціантів благодійної допомоги, що розміщені на сайтах відповідних благодійних організацій, об'єднує "стратегічний макронатив", який має на меті пробудити благодійника у реципієнті цих текстів: "певні діти перебували у скрутному становищі, але їм допомогли; Ви

можете допомогти іншим дітям, які заслуговують на краще, зробивши благодійний внесок". Досягнення благодійною організацією своєї мети передбачає не лише апеляцію до розуму (факти, цифри, контрасти), а й до почуттів (співчуття, жаль, розчулення), зокрема, до почуття обов'язку громадянина, християнина тощо, а також до підсвідомості (дієвим інструментом тут є персоналізація, застосування власних імен дітей, їхніх висловів, бажань тощо).

Наративна особистість бенефіціанта благодійної допомоги, що конструюється у взаємодії змісту історії з контекстом (вужким комунікативним і широким соціальним), не є самостійною, незалежною, оскільки вона зазнає впливу "наставників" [10] – безпосередніх творців сайту, яким належить виконати завдання благодійної організації. Саме вони добирають історії, редагують їх, складаючи з них, нібито з мозаїки, стратегічний макронаратив благодійної організації. Важливим учасником історії про благодійність є читач, у якому викликається до буття благодійник.

Перспективи розвитку порушеної нами в цьому дослідженні проблематики вбачаємо в залученні до розгляду візуальних засобів творення наратива.

Література

1. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*, 2000. №3. С.29–42.
2. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасному комунікативному просторі. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2011. №13. С. 159–168.
3. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
4. Bamberg M., Georgakopoulou A. Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text & Talk*, 2008. Vol. 28. P. 377–396.
5. Bruner J. S. The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 1991. Vol. 17. P. 1–21.
6. De Fina A., Georgakopoulou A. Analyzing narrative: Discourse and sociolinguistic perspectives. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 224 p.
7. Georgakopoulou A. Small stories research: issues, methods, applications. *Handbook of Narrative Analysis* / edited by A. De Fina, A. Georgakopoulou. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2015. P. 255–271.
8. Gimenez J.C. Narrative analysis in linguistic research. *Research methods in linguistics* / edited by L. Litosseliti, 2010. London, New York: Continuum. P. 198–216.
9. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays in the verbal and visual arts* / edited by J. Helms. Seattle: University of Washington Press, 1967. P. 12–44.
10. Plummer K. Telling sexual stories: Power, change and social worlds. London: Routledge, 1995. 224 p.
11. Ricoeur P. Hermeneutics and the human sciences: Essays on Language, Action and Interpretation / edited and trans. by J. B. Thompson. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1981. 314 p.
12. Squire C. Approaches to Narrative Research. *National Centre for Research Methods Review Papers*, 2008. NCRM/009. 58 p.

References

1. Brockmeier, J., Harr , R (2000). *Narrative: problems and promises of an alternative paradigm* [Narrativ: problemy i obeshchaniya odnoj al'ternativnoj paradigmy], Problems of Philosophy. №3. Pp. 29–42.
2. Kovalevs'ka, T. Yu. (2011). *Modelling empathy in the present-day communication space* [Modeliuvannia empatiji v suchasnomu komunikatyvnomu prostori]. Scientific Bulletin of K. D. Ushinsky South-Ukrainian State Pedagogic Institute. Linguistics. Vol. 13. Pp. 159–168.
3. Schmid, V. (2003). *Narratology* [Narratologija]. Moscow: Yasyki slavianskoj kul'tury. 312 p.
4. Bamberg, M., Georgakopoulou, A. (2008) *Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis*. Text & Talk. Vol. 28. Pp. 377–396.
5. Bruner J. S. (1991). *The narrative construction of reality*. Critical Inquiry. Vol. 17. Pp. 1–21.
6. De Fina A., Georgakopoulou A. (2012). *Analyzing narrative: Discourse and sociolinguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 224 p.
7. Georgakopoulou, A. (2015). *Small stories research: issues, methods, applications*, Handbook of Narrative Analysis / edited by A. De Fina, A. Georgakopoulou. Malden, MA: Wiley-Blackwell. Pp. 255–271.
8. Gimenez, J.C. (2010). *Narrative analysis in linguistic research*, Research methods in linguistics / edited by L. Litosseliti. London, New York: Continuum. Pp. 198–216.
9. Labov, W., Waletzky, J. (1967). *Narrative analysis: oral versions of personal experience*, Essays in the verbal and visual arts / edited by J. Helms. Seattle: University of Washington Press. Pp. 12–44.
10. Plummer, K. (1995). *Telling sexual stories: Power, change and social worlds*. London: Routledge. 224 p.
11. Ricoeur, P. (1981). *Hermeneutics and the human sciences: Essays on Language, Action and Interpretation* / edited and trans. by J. B. Thompson. Cambridge, England: Cambridge University Press. 314 p.
12. Squire, C. (2008). *Approaches to Narrative Research*, National Centre for Research Methods Review Papers. NCRM/009. 58 p.

Е. И. Морозова,

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра английской филологии;*

А. А. Шуваева,

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра английской филологии;*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАРРАТИВА (НА ПРИМЕРЕ ИСТОРИЙ О ЛИЧНОМ ОПЫТЕ БЕНЕФИЦИАНТОВ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ)

Статья посвящена рассмотрению историй бенефициантов детских благотворительных организаций; эти истории размещены на сайтах соответствующих организаций. С помощью традиционного нарратологического анализа установлена

типовая структура этих историй, а путем социально-конструкционистского анализа выявлены их семантические и прагматические свойства. Доказано, что нарративно конструируемые дискурсивные личности являются составляющими "публичного имиджа" благотворительной организации.

Ключові слова: благотворительность, дискурсивная личность, жизненная история о личном опыте, нарратив, социальный конструкционизм.

O. I. Morozova,

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of English Philology;*

A. O. Shuvajeva,

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of English Philology*

LINGUISTIC ANALYSIS OF NARRATIVE (A CASE STUDY OF LIFE STORIES OF CHILDREN'S CHARITY BENEFICIARIES)

This article considers life stories told by beneficiaries of children's charities; the stories are published on the Internet sites of these organizations. Framing our research in terms of narrative, we aim to bring to light formal and meaningful aspects of the stories under consideration, differentiating several layers of their meaning. Besides, we target to establish the specificity of the narratively constructed identities of those involved in the processes of narration and interpretation.

Since the definition of narrative itself is in dispute, the article starts with introducing the key elements of traditional (structural) and newly emergent (social-constructivist) approaches to linguistic analysis of narratives. It is shown that the stories under consideration are not about events, but significant changes in the life of individuals, which are brought about by a charity.

The narrative structure of the stories under consideration is explored by drawing on the principles of the traditional narratological approach, while the study of their semantic and pragmatic characteristics is underpinned with social-constructivist assumptions.

Since sites of charity organizations are specially designed to project a favourable image, stories of the beneficiaries of charity are actively influenced on, or, in Plummer's parlance, "coached", but not independently "produced". This can be seen both in the standardized structure of the stories published on the site of a particular organization and in specific linguistic choices prompted by the pragmatic intention (in the broad sense) of all charities to stimulate people to donate, thus bringing to life a beneficiary in the giver.

The paper ends with outlining prospects for further research.

Key words: charity, **discourse** identity, life story about personal experience, narratology, social constructivism.

Л. П. Науменко,

д-р філол. наук, доц.,

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут
філології,**доцент кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур;***Л. М. Білас,**

канд. пед. наук, доц.,

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут
філології,**доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації*

МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ РИТОРИЧНИХ СТРАТЕГІЙ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЇ ТА ЇХ КОРЕЛЯЦІЯ З ЗОНАМИ ВПЛИВУ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено вивченню мовних засобів реалізації риторичних стратегій бізнес-комунікації у їх кореляції з зонами впливу людини. Досліджено тактичні прийоми, характерні для типових бізнес-стратегій – інформативної, регулятивно-директивної, аргументативно-переконуючої, маніпулятивної, позитивної самопрезентації – а також їх кореляції з зонами впливу людини: раціонально-логічною, вольовою, психо-емоційною, морально-аксіологічною та естетико-образною.

Ключові слова: риторична стратегія, тактичний прийом, бізнес-комунікація, зони впливу людини.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Англійська мова, що найтісніше пов'язана з економічною модернізацією і промисловим розвитком сучасного світу, дедалі більше стає засобом міжнародного спілкування, своєрідною *lingua franca* для реалізації контактів у сфері міжнародної економіки, торгівлі, бізнесу та новітніх технологій. Вибух приватного підприємництва, що спостерігається у світовій економіці, британській і американській зокрема, дає підстави говорити про революцію бізнесу (*business revolution*) та про бізнес як світову домінуючу філософію [18, с. 4]. Нові економічні та суспільні умови у багатьох країнах світу залучили до комерційної та управлінської діяльності широкі верстви населення, що спонукає до підвищення їхньої мовленнєвої компетентності в нових ринкових умовах. Культура ділового мовлення, діловий етикет, етика ділового спілкування та комунікативні навички набули надзвичайного значення для успішного ведення комерційної та економічної діяльності. У цьому контексті наше дослідження покликане заповнити прогалину у лінгвопрагматичних студіях, присвячених інтенційності бізнес-комунікації та мовним засобам впливу на раціонально-емотивно-вольову сферу людини.

Аналіз досліджень та публікацій. Одним із фокусів уваги сучасних дослідників ділового / бізнес-дискурсу та бізнес-комунікації є комунікативно-прагматичний аспект, зокрема ведення полеміки, способи переконання, вибір комунікативних стратегій і тактик для реалізації авторського задуму. Ці проблеми знаходять відгук у працях Т. В. Анісімової, Ф. Баргієли-Ч'яппіні, Дж. А. Бешфорт, Л. М. Гетчелл, Ю. В. Данюшиної, Т. А. ван Дейка, О. Л. Доценко, О. А. Іссерс, М. В. Колтунової; О. О. Лисичкіної, С. Лі; О. М. Малюги, Н. А. Хабарової, Ч. Хілі та ін. [1–7; 11–17].

Мета і завдання. *Метою* статті є віднайдення кореляцій між риторичними стратегіями і тактиками бізнес-комунікації та зонами впливу людини. *Завдання* статті полягають у виявленні можливо повного інвентарю стратегій та тактичних прийомів бізнес-комунікації, співвіднесення їх з зонами впливу людини та визначення лексичних, пропозиційних, стилістичних та паралінгвальних засобів їх утілення в бізнес-комунікації. *Об'єктом* дослідження є риторичні стратегії та притаманні їм тактичні прийоми бізнес-комунікації у їх кореляції з зонами впливу людини. *Предмет* дослідження – мовні засоби реалізації риторичних стратегій та тактичних прийомів бізнес-комунікації у їх кореляції з зонами впливу людини. *Матеріал* дослідження складають 202 жанрові форми з ділової тематики, представлені на бізнес-сайтах англо-американських компаній, а саме: information letter, job description, SWOT-analysis, business plan, annual report, company presentation, code of ethics, guidelines, programme for personnel, rules & regulations, terms & conditions, sales letter, mission / vision statement загальним обсягом біля 2000 друкованих сторінок. Основними *методами* дослідження послужили риторичний аналіз – для виявлення риторичних стратегій та притаманних їм тактичних прийомів в бізнес-комунікації; методи систематизації та класифікації – для категоризації тактичних прийомів відповідно до риторичних стратегій, дискурсивний та контекстуальний аналізи – для віднаходження мовних засобів реалізації риторичних стратегій та притаманних їм тактичних прийомів в бізнес-комунікації, а також метод визначення понять – для наведення дефініцій маловідомих понять і термінів на їх позначення. *Наукова новизна* дослідження полягає в антропоцентричному підході до бізнес-комунікації як дієвому інструменті впливу на раціонально-емоційно-вольову сферу людини за рахунок специфічних мовних, мовленнєвих та паралінгвальних засобів. *Теоретична цінність* публікації – в застосуванні оригінального підходу до вивчення бізнес-комунікації з залученням даних з загальної та когнітивної психології, риторичного та дискурс-аналізу. *Практична цінність* статті – в можливості використання зазначеного підходу та методики дослідження в магістерських та аспірантських студіях, наукових проектах, навчально-методичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на праці попередників та результати вивчення ділового спілкування в бізнес-просторі Інтернету, зокрема у таких жанрах, як: information letter, job description, SWOT-analysis, business plan, annual report, company presentation, code of ethics, guidelines, programme for personnel, rules & regulations, terms & conditions, sales letter, mission / vision statement, ми прийшли до висновку, що сучасна англomовна бізнес-комунікація в основному формується за принципами кооперації та ввічливості, що обумовлюється її прагматичною метою – отриманням економічної вигоди (прибутку), досягнення якої можливе лише за умови співробітництва сторін (акціонерів, партнерів, інвесторів, клієнтів, державних та громадських організацій, широкої громадськості).

Підтвердження цієї тези знаходимо у М. В. Колтунової: “Директивні акти залишилися <...> в жанрах організаційно-розпорядчої документації: наказах, постановах, розпорядженнях. Щодо іншого ділове спілкування будується за принципами кооперації, врахування взаємних інтересів, паритету й рівності в ієрархічних стосунках. Не адміністрування, а відкритість для контакту і стимулювання підлеглих, не протиставлення інтересів покупця та продавця, клієнта та замовника, а намагання виявити спільність інтересів та пошук консенсусного

рішення, <...> визначення співрозмовника як рівноправного учасника діалогу, незалежно від його соціальної чи комунікативної позиції” [5, с. 7].

В залежності від комунікативних цілей – інформування, створення позитивного іміджу та хорошої репутації компанії, налагодження та підтримання ділових контактів, переконання партнерів та інвесторів, мотивування персоналу, управління колективом, інтеграції співробітників в єдину команду, формування позитивної думки та відданості (компанії, торговій марці) у клієнтів, заохочення до співпраці працівників, партнерів, інвесторів, здійснення впливу на громадську думку, протидії негативному впливу конкурентів та державних інституцій – агенти бізнес-дискурсу керуються такими комунікативними стратегіями:

- **інформативною** (для трансляції інформації, донесення до адресата потрібних смислів, висвітлення даних та відомостей про стан та наміри бізнесу), яку втілюють інформативні та аналітичні жанри information letter, job description, SWOT-analysis, business plan, annual report;

- **регулятивно-директивною** (для впливу на поведінку адресата), яка реалізується в консультативно-прескриптивних жанрах: code of ethics, guidelines, programme for personnel, rules & regulations, terms & conditions, terms of use;

- **аргументативно-переконуючою** (для зміни думки на користь суб’єктів бізнесу), яка реалізується в аргументативних жанрах job interview, business conference, business meeting, business negotiations, recommendation letter, aviso, incasso, complaint letter;

- **маніпулятивною** (для управління суспільною свідомістю в інтересах бізнесу), яку реалізують рекламний жанр sales letter, частково презентаційні жанри mission / vision statement;

- **позитивної самопрезентації** (для представлення компанії від власного імені, її суб’єктів, бізнес-моделі, продукту, благочинної діяльності широкій громадськості), яка реалізується у презентаційних жанрах business presentation, business conference.

Згідно з сучасним баченням людини як своєрідного універсуму, що поєднує у собі різні аспекти буття – рацію, почуття та емоції, волю і характер, морально-естетичний та художньо-образний психологічний контексти, зони впливу людини поділяємо на: раціонально-логічну, вольову, психо-емоційну, морально-аксіологічну та естетико-образну. У працях з психології віднаходимо, що в раціональній сфері людина оперує мисленнєвими діями – аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння та ін. [8, с. 321]. Емоційна сфера, яку формують почуття та емоції, що віддзеркалюють ставлення людини до оточуючого світу, є відображенням смислу предметів відповідно до потреб індивіда [5, с. 357] (звідси виникають мотиви та оцінки). Вольова сфера полягає в регулюванні діяльності, що забезпечує досягнення мети, активність особистості всупереч обмеженням [5, с. 378] (звідси вибір дії, рішення, вольове зусилля).

Отже, на кожну зону впливу людини орієнтована та чи інша риторична стратегія, реалізація якої забезпечує досягнення прагматичної мети, якою керуються суб’єкти бізнесу у своїй повсякденній діяльності. Аналіз та систематизація контекстів ділового мовлення, представлених в Інтернет-просторі, дозволили виокремити такі тактичні прийоми, за допомогою яких здійснюються риторичні стратегії бізнес-комунікації. У межах **інформативної стратегії** - це прийом композиційної побудови повідомлення з опорою на “закон краю”, прийом показу життєво важливої / практично значущої інформації, прийом наведення нової,

цікавої для реципієнта інформації, прийом фокусування уваги, прийом пояснення, коментування подій, інтерпретації фактів, прийом перелічення (як засіб отримання та накопичення фахових знань), прийом градації / деградації (ефект посилення / послаблення уваги), прийом табуляції (розбивка речень у стовпчик), прийом рубрикації (послідовний виклад матеріалу під заголовками / рубриками).

У межах **регулятивно-директивної** стратегії в бізнес-комунікації віднаходимо такі тактичні прийоми: прийом *апеляції до читача / слухача* (за рахунок прямих апелятивів та спонукальних конструкцій), прийом *спонукання до дії* (за рахунок вживання наказового способу, модальних дієслів, інфінітиву, пасивних конструкцій, прямих директивів), прийом *консолідації* членів колективу, інвесторів, громадськості.

Метою **аргументативно-переконуючої** стратегії в бізнес-комунікації є переконання слухача у правильності своєї позиції та формування у нього потрібної для адресанта позиції. Традиційно в риториці послуговуються двома типами аргументів: логічним (доведення) та психологічним (навіювання). Т. В. Анісімова виокремлює раціональний та емоційний аргументи [1, с. 8], А. А. Тертичний долучає до цієї діади ціннісний аргумент, який містить посилення на оцінки та норми (ідеологічні, правові, культурні, релігійні) [10]. Серед риторичних прийомів аргументації вирізняють також ілюстративний, образний (порівняння, метафори) та оцінний аргументи.

У межах **раціональних / логічних** аргументів цієї риторичної стратегії віднаходимо: прийом *посилання на джерело інформації* (факти, закони, постанови, документи, авторитети, суспільну думку, історичний прецедент), прийом *посилання на статистичні дані*, прийом *цитування загальновідомих акцій та максимумів*, прийом *визначення* (логічна операція для пояснення значення терміна), прийом *порівняння*, прийом *протиставлення*, прийоми *ілюстрації* та *екземпліфікації*.

Як зауважує Т. В. Анісімова, риторична аргументація будується на топосах, тобто думках, що ґрунтуються на цінностях та уподобаннях аудиторії. За своїм призначенням топоси поділяються на інтелектуальні (апелюють до поглядів та переконань), етичні (апелюють до моральних цінностей), естетичні (апелюють до художніх цінностей), емоційні (апелюють до насолод), прагматичні (апелюють до корисності) [1, с. 9]. У межах **емоційних / психологічних** аргументів в бізнес-комунікації віднаходимо: прийом *сугестії* або *навіювання* (за рахунок прямих та синонімічних повторів, паралелізму, натяків та алюзій), прийом *апеляції до почуттів та емоцій* (емоційний топос), прийом *апеляції до відчуттів* (емоційний топос), прийом *апеляції до задоволення* (емоційний топос), прийом *апеляції до позитивних чи негативних мотивів* (користь – шкода) – (прагматичний топос), прийом *апеляції до становища у суспільстві* (етичний топос), прийом *діалогізації та інтимізації викладу* (створення і зняття когнітивного дисонансу у адресата – потреби про щось довідатися – у формі запитання і відповіді на нього). У межах **оцінних** аргументів, типових для бізнес-комунікації, відстежуємо: прийоми *логічного та суб'єктивного оцінювання*, прийом *посилання на правові норми*. До **образних** аргументів бізнес-комунікації належать: прийом *аналогії* (фігуральний аргумент), *об'єктивованій метафоричним або метонімічним переносом, епітетами, образною лексикою та фразеологією*. Серед **паралінгвальних** засобів впливу на читача / слухача для бізнес-комунікації характерні: *графічні засоби* (капіталізація, курсив, жирний чи готичний шрифт, лапки, підкреслення,

специфічний спелінг, графосимволи, логотипи), *звукове оформлення* повідомлення (інтонація, емпатичний наголос, звукова абревіація).

У межах *маніпулятивної* стратегії (маніпулювання розуміємо як “мистецтво управляти поведінкою адресата за допомогою цілеспрямованого впливу на психіку, свідомість та інстинкти людини” [11, с. 74]) в бізнес-комунікації виокремлюємо: прийом *дозування кількості та якості інформації* (надання неповної або приблизної інформації, гіперболізація потрібної та мінімізація непотрібної інформації, надмірна деталізація), прийом *селекції та препарування інформації* (відсутність основних відомостей, замовчування невігідної інформації), прийом *підміни та розмивання понять*, прийом *модифікації значень слів та прищеплення нових цінностей*, прийом *обігрування значень слів*, прийом *узагальнення* (свідчить про колективне авторство повідомлення, зняття відповідальності та суб’єктивності за конкретне рішення чи дію індивідуума), прийом *риторичного запитання*, прийом *уведення проблемної ситуації / проблема – вирішення* (у формі запитання – відповіді “Хочеш – отримаєш”), прийом *нав’язування неправильного висновку*, прийом *рефреймінгу*; прийом *евфемізації та сакралізації* образу компанії, ефект *емпатії* (за рахунок емотивної лексики та тема-рематичних акцентів), прийом *консоляції*, прийом *атракції та фасцинації* клієнта.

У межах стратегії *позитивної самопрезентації* в бізнес-комунікації віднаходимо такі тактичні прийоми: прийом *ототожнення*, прийом *авторизації* (“надання повноважень особі на виконання певних дій” [19]), прийом *позитивного позиціонування* компанії, прийом *акцентування переваг* компанії, товару / послуги, прийом *персоналізації* фірми / продукту (“процес, в результаті якого суб’єкт отримує ідеальну репрезентацію в очах інших людей” [9]), прийом *деперсоналізації* фірми / продукту (“процес відчуження продукту праці від його творця шляхом привласнення плодів чужої праці, приписування собі чужих заслуг або “трансляції” власних недоліків і помилок комусь іншому” [9]), прийом *персоніфікації / деперсоніфікації*, прийом *перекладування*, прийом *слоганізації*.

Зведені дані реалізації риторичних стратегій і тактичних прийомів в бізнес-комунікації у їх кореляції з раціонально-емотивно-вольовою сферою людини представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Мовні засоби реалізації риторичних стратегій і тактичних прийомів та їх кореляція з зонами впливу людини в бізнес-комунікації.

Комуніка-тивні стратегії	Зони впливу людини	Тактичні прийоми	Мовні засоби
інформа-тивна	раціональн о-логічна	-“закон краю”; -показ життєво важливої інформації; -наведення нової, цікавої інформації; -фокусування уваги;	дискурсивний рівень лексеми <i>vital, commitment, dividend</i> лексеми <i>new, news, interesting, exciting</i> лексеми <i>mean, meaning</i> фразовий рівень фразовий рівень фразовий рівень

		-пояснення, коментування, інтерпретації; -перелічення; -градації / деградації; -табуляції; -рубрикації	перелічення фразовий рівень назви рубрик
регулятив-но-директив-на	вольова психо-емоційна	-апеляції до читача; -спонукання до дії; -консолідації	займ. <i>you, yours</i> , зверт. <i>as you know</i> спонук. дієсл. <i>let</i> , наказовий спосіб модальні дієслова, інфінітив, пасивні конструкції, прямі директиви займ. <i>we, our</i>
аргументивно-переконуюча	раціонально-логічна вольова / психо-емоційна морально-аксіологічна естетично-образна	-посилання на джерела інформації; -посилання на статистичні дані; -цитування аксіом і максим; -визначення; -порівняння; - протиставлення; -ілюстрації; - екземпліфікації; -сугестії; -апеляції до почуттів, емоцій; -апеляції до мотивів; -апеляції до відчуттів; -апеляції до задоволення; -апеляції до становища у суспільстві; -діалогізації та інтимізації;	факти, закони, постанови, документи, авторитети, суспільна думка, іст. прецедент цифрові дані, статистика аксіоми, максими дефініції прийм. <i>like, than</i> протист. прийм. <i>but</i> , частка <i>not</i> , антитеза прикм. <i>such</i> , відн. займ. <i>as</i> присл. <i>for example, for instance</i> прямі та синонімічні повтори, паралелізм, натяки, алюзії емотивна лексика лексика з позитивною / негативною семантикою асоціативна лексика лексика з позитивною семантикою лексеми <i>respect, front, center</i> , пор. числ. <i>first</i> питальні речення якісні прикметники з нейтрал. конотаціями якісні прикметники з емотивно-експрес. конотаціями

		<p>-логічного оцінювання; -суб'єктивного оцінювання; -посилання на правові норми; - метафоричний перенос; -метонімічний перенос; -епітети; -образна лексика та фразеологія; -графічні засоби;</p> <p>-звукове оформлення;</p>	<p>назви та статті правових актів</p> <p>метафора</p> <p>метонімія;</p> <p>атрибути у переносному значенні; образна лексика, образні фразеологізми;</p> <p>капіталізація, курсив, жирний чи готичний шрифт, лапки, підкреслення, специфічний спелінг, графосимволи, логотипи</p> <p>інтонація, логічний наголос, звукосимволи</p>
маніпулятивна	<p>раціонально-логічна</p> <p>психо-емоційна</p>	<p>-дозування кількості / якості інформації;</p> <p>-селекції та препарування інформації; -підміни та розмивання понять; -модифікації значень слів та насаджування нових цінностей; -обігрування значень слів; -узагальнення; -риторичного запитання; -уведення проблемної ситуації; -нав'язування неправильного висновку;</p>	<p>неповна /приблизна інформація, гіперболізація потрібної та мінімізація непотрібної інформації, надмірна деталізація</p> <p>відсутність основних відомостей, замовчування невігідної інформації</p> <p>неточна та багатозначна лексика</p> <p>асоціативна лексика</p> <p>уживання тих самих слів, але в різних значеннях</p> <p>лексеми з узагал. семантикою <i>all, each, every, nobody</i> риторичне запитання</p> <p>запитання – відповідь</p> <p>підрядне речення наслідку</p> <p>підміна одного фрейму іншим евфемізми, позитивно маркована</p>

		-рефреймингу; -евфемізації та сакралізації; -меліорації та пейоризації; -емпатії; -консоляції; - колективізації; -атракції та фасцинації	лексика лексика з меліоративним / пейоративним значенням емотивна лексика та тема-рематичні акценти лексика з позитивними конотаціями займ. <i>we – us – our</i> прямі та непрямі апелятиви до адресата
позитивної самопрезентації	раціонально-логічна психо-емоційна	-ототожнення, -авторизації; -позитивного позиціонування; -акцентування переваг; - персоналізації; - деперсоналізації; - персоніфікації; - деперсоніфікації; - перифразування; -слоганізації;	ототожнення понять фр. вислів <i>on behalf of</i> лексеми з позитивною семантикою ім. <i>benefit, advantage</i> , компаративи та супелятиви, емпфаза лексема <i>symbol, icon, idol</i> присв. займ. <i>my, our</i> нехарактерні атрибути та дієслова з неживими об'єктами непряма мова, розповідь про себе від 3 ос. перифраз рекламні гасла, крилаті вислови

Висновки та перспективи дослідження. В результаті проведеного аналізу встановлено, що сучасна англомова бізнес-комунікація в основному формується на принципах кооперації та ввічливості, а спосіб її організації напряду залежить від інтенціональної складової – мотивів, цілей, комунікативних інтенцій, або намірів учасників, які, у свою чергу, визначають вибір риторичних стратегій і тактичних прийомів. Функціональне призначення ділового мовлення визначає його жанрові форми, які організують риторичні стратегії, а саме: інформативна стратегія притаманна жанровим формам *information letter, job description, SWOT-analysis, business plan, annual report*; регулятивно-директивна – відповідно жанровим формам *code of ethics, guidelines, programme for personnel, rules & regulations, terms & conditions*; аргументативно-переконуюча – жанровим формам *job interview, business meeting, business negotiations, recommendation letter, complaint letter*; маніпулятивна – жанровим формам *sales letter, частково mission / vision statement*; стратегія самопрезентації – жанровим формам *company presentation, business conference*. Кожній риторичній стратегії притаманні тактичні прийоми, які реалізують певні

мовні засоби. Риторичні стратегії та тактичні прийоми співвідносяться з зонами впливу людини: раціонально-логічною, вольовою, психо-емоційною, морально-аксіологічною та естетико-образною. Диверсифікація тактичних прийомів свідчить на їхню користь як потужного інструменту впливу в бізнес-повідомленні, розуміння яких, з одного боку, надає можливість протидіяти їхньому негативному впливу, з іншого, осмислено використовувати з певною комунікативною або іншою метою. У перспективі планується здійснити аналіз риторичних стратегій та прийомів англійського академічного дискурсу, апробувати результати досліджень у навчанні академічного та ділового мовлення студентів-магістрів відділення східних мов і літератур.

Література

1. *Анисимова Т. В.* Типология жанров деловой речи (риторический аспект): Автореф. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 общее языкознание, социолингвистика, психо-лингвистика. Краснодар : Волгогр. Акад. гос. службы, 2000. 22 с.
2. *Данюшина Ю. В.* Многоуровневый анализ англоязычного сетевого бизнес-дискурса : автореф. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 – германские языки; 10.02.19 – теория языка. М. : Ин-т языкознания РАН, 2011. 45 с.
3. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита: Монография. СПб. : Речь, 2003. 344 с.
4. *Иссерс О. А.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М. : URSS, 2008. 288 с.
5. *Колтунова М. В.* Язык и деловое общение: Нормы, риторика, этикет : Учеб. пос. М. : Экономика, 2000. 152 с.
6. *Лисичкіна О. О.* Аргументативність як базова складова ділової риторики. *Сучасна лінгвістика: стереотипність і творчість* : Всеукраїнський форум : Тези доповідей. Харків : Торчин Плюс, 2006. С. 93–95.
7. *Малюга Е. Н.* Функциональная прагматика межкультурной деловой коммуникации: Монография. М. : Кн. дом “ЛИБРОКОМ”, 2008. 320 с.
8. *М'ясоїд П. А.* Загальна психологія: навч. пос. К. : Вища школа, 2004. 487 с.
9. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в 6 т. Ред.-сост. Л. А. Карпенко. М. : ПЕР СЭ, 2006. 176 с.
10. *Тертычный А. А.* Жанры периодической печати: Учеб. пос. М. : Аспект Пресс, 2000. 310 с.
11. *Хабарова Н. А.* Тексты аннотаций: прагмалингвистический подход: Монография. Днепропетровск : Пороги, 2012. 160 с.
12. *Bargiela-Chiappini F., Harris S. J., Harris S.* The Language of Business. Ed. by F. Bargiela-Chiappini, S. Harris. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1997. 264 p.
13. *Bashforth J. A.* Business Communication in its Rhetorical Contexts. URL : <https://www.csun.edu>. Retrieved 10.05.2019
14. *Dijk T. A. van* The Study of Discourse // Discourse as Structure and Process. London: Sage Publ., 1998. Vol. 1. P. 1–34.
15. *Getchell K. M., Lentz J. L.* Rhetorical Theory and Praxis in the Business Communication Classroom. London : Routledge, 2016. 237 p.
16. *Healey Ch.* The Use of Graphic Rhetoric in Communicating Business Strategy to a Diverse Audience: A quasi-field experiment. University of Pretoria, 2017. 31 p.
17. *Lee S.* Integrating Rhetorical Criticism into Business Communication as an Interdisciplinary Approach. URL : <https://www.e-bcrp.org>. Retrieved 14.05.2019.

18. Luesby J. *The Word on Business*. Harlow : Prentice Hall, 2001. 212 p.
19. Wikipedia, the free encyclopedia. URL : <http://en.wikipedia.org>. Retrieved 15.05.2019.

References

1. Anisimova, T. V. (2000), *Typology of business speech genres (rhetorical aspect)* [*Tipologiya zhanrov delovoi rechi (retoricheskiy aspect)*], Volgogr. Akad. Gos. Sluzhby, Krasnodar, 22 p.
2. Daniushyna, Yu. V. (2011), *Multi-leveled analysis of English network of business discourse: Author's abstract* [*Mnogourovnevnyi analiz angloyazychnogo setevogo biznes-discursa: Avtoref. ... doctora filol. nauk*]: 10.02.04 – Germanic languages, 10.02.19 – theory of language, In-t yazykoznaniiya RAN, M., 45 p.
3. Dotsenko, E. L. (2003), *Psychology of manipulation* [*Psikhologiya manipulastii*]: Monograph. Retch, St. Petersburg, 344 p.
4. Issers, O. A. (2008), *Communicative strategies and tactics of Russian speech* [*Kommunikativnye strategii and taktiki russkoi rechi*], URSS, M., 288 p.
5. Koltunova, M. V. (2000), *Language and business communication: norms, rhetoric, etiquette* [*Yazyk i delovoye obshcheniye: normy, ritorika, etiket*]: Manual, M.: Ekonomika, 152 p.
6. Lysichkina, O. O. (2006), *Argumentativeness as a basic component of business rhetoric* [*Argumentatyvnes yak bazova skladova dilovoyi rytoryky*]. Suchasna lingvistyka: stereotypnist i tvorchist: All-Ukrainian Forum: Conference abstracts, Kharkiv: Torchyn Plyus, P. 93 – 95.
7. Maliuga, E. N. (2008), *Functional pragmatics of the multi-cultural business communication* [*Funcsionalnaya pragmatika mezhkulturnoi delovoi komunikatsii*]: Monograph, M.: Kn. Dom "LIBROKOM", 320 p.
8. M'yzsoyid, P. A. (2004), *General psychology* [*Zagalna psikhologiya*]: Manual, K.: Vyshcha shkola, 487 p.
9. *Psychological lexicon* [*Psikhologicheskyyi leksikon*] (2006), Encyclopedic dictionary. In 6 v. (Ed.) L. A. Karpenko. M.: PER SE, 176 p.
10. Tertychnyi, A. A. (2000), *Genres of periodicals* [*Zhanry periodicheskoi pechati*]: Manual, M.: Aspect Press, 310 p.
11. Khabarova, N. A. (2012), *Texts of abstracts: pragmalinguistic approach* [*Teksty annotatsiyi: pragmalingvisticheskiyi podkhod*], Monograph, Porogy, Dnepropetrovsk, 160 p.
12. Bargiela-Chiappini, F., Harris, S. J., Harris, S. (1997), *The Language of Business*. Ed. by F. Bargiela-Chiappini, S. Harris. Edinburgh: Edinburgh University Press, 264 p.
13. Bashforth, J. A. *Business Communication in its Rhetorical Contexts*. URL: <https://www.csun.edu>. Retrieved 10.05.2019
14. Dijk, T. A. van (1998), *The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process*, Sage Publ., London, Vol. 1, P. 1–34.
15. Getchell, K. M., Lentz, J. L. (2016), *Rhetorical Theory and Praxis in the Business Communication Classroom*. Routledge, London, 237 p.
16. Healey, Ch. (2017), *The Use of Graphic Rhetoric in Communicating Business Strategy to a Diverse Audience: A quasi-field experiment*. University of Pretoria, 31 p.
17. Lee S. *Integrating Rhetorical Criticism into Business Communication as an Interdisciplinary Approach*. URL: <https://www.e-bcrp.org>. Retrieved 14.05.2019.

18. Luesby, J. (2001), *The Word on Business*. Harlow: Prentice Hall, 212 p.
19. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: <http://en.wikipedia.org>. Retrieved 15.05.2019.

Л. П. Науменко,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Институт филологии, кафедра методики преподавания украинского и иностранных языков и литератур;

Л. М. Билас,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Институт филологии, кафедра английской филологии и межкультурной коммуникации

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ РИТОРИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ БИЗНЕС-КОММУНИКАЦИИ И ИХ КОРРЕЛЯЦИЯ С ЗОНАМИ ВЛИЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена изучению языковых средств реализации риторических стратегий бизнес-коммуникации в их корреляции с зонами влияния человека. Исследованы тактические приёмы, характерные для типичных бизнес-стратегий – информативной, регулятивно-директивной, аргументативно-убеждающей, манипулятивной, позитивной самопрезентации – а также их корреляции с зонами влияния человека: рационально-логической, волевой, психо-эмоциональной, морально-аксиологической и эстетико-образной.

Ключевые слова: риторическая стратегия, тактический приём, бизнес-коммуникация, зоны влияния человека.

L. P. Naumenko,

Taras Shevchenko National University, Institute of Philology, Methodology of Teaching the Ukrainian and Foreign Languages and Literatures Department;

L. M. Bilas,

Taras Shevchenko National University, Institute of Philology, English Philology and Cross-Cultural Communication Department

LANGUAGE MEANS OF REALIZATION OF RHETORICAL STRATEGIES OF BUSINESS-COMMUNICATION AND THEIR CORRELATION WITH ZONES OF INFLUENCE OF A HUMAN BEING

The present paper is devoted to the problem of study of the language means of realization of rhetorical strategies of business communication in their correlation with zones of influence of a human being. The business strategies – informative, regulative-directive, argumentative-persuasive, manipulative, of positive self-representation – and their correlation with zones of influence of a human being: rational-logical, volitional, psycho-emotional, moral-axiological, and aesthetic-imagery have been researched. The purpose of the paper is to find out correlations of rhetorical strategies and tactics of business communication and zones of influence of a human being. The object of study is rhetorical strategies and tactics of business communication and their correlations with zones of influence of a human being. The

subject of the study is language means of realization of rhetorical strategies and tactics of business communication in their correlations with zones of influence of a human being. The methods applied include rhetorical, contextual, and discourse-analysis, methods of classification and systematization. Business communication is organized on the principles of co-operation and politeness. Its intentional nature molds business genre forms and influences the choice of rhetorical strategies and tactics. Rhetorical strategies and tactics, which are realized in certain language means, correlate with rational-volitional-emotional sphere of a human being. The perspectives of the research are to conduct a rhetorical analysis of the academic communication and to approve the results of the research at practical teaching of academic and business talk to Master students.

Key words: rhetorical strategy, tactical device, business communication, zones of influence of a human being.

УДК 811.161.2'367

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181757>

С. Т. Шабат-Савка,

д-р філол. наук, доц.,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

професор кафедри сучасної української мови

НЕЧЛЕНОВАНІ КОМУНІКАТИ ЯК МАРКЕРИ ІНТЕНЦІЙ АДРЕСАТА: ДІАЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена вивченню діалогічного дискурсу як двобічного типу людської інтеракції, що його створюють інтенції адресанта й адресата. На багатому фактичному матеріалі проаналізовано нечленовані комунікати – синтаксичні одиниці, що маркують діалогічне мовлення, його динамічність та природність. З'ясовано, що реченнєві еквіваленти експлікуються як репліка-реакція в діалозі. Слугуючи засобами вербалізації інтенцій адресата, вони виражають ствердження чи заперечення (стверджувальні та заперечні комунікати), увиразнюють уточнювальну інтенцію запити або спонукання (питальні та спонукальні комунікати), яскраво виражають емоції та оцінки (емоційно-оцінні комунікати), декларують повагу до співрозмовника, демонструють увічливість людської комунікації загалом (етикетні комунікати).

Ключові слова: діалогічний дискурс, нечленовані комунікати, комунікативна інтенція, адресант, адресат, інтеракція, лінгвопрагматика.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасна антропоцентрична лінгвістика, багатовекторна за своїми науковими напрямками і тенденціями, акцентує увагу на актуальних питаннях, пов'язаних із «вивищенням» людини в процесі комунікації, із субстанціями адресанта й адресата, які створюють толерантний чи атолерантний за своєю суттю континуум інтеракції, з низкою категорійних величин, що передають динамічність комунікативного процесу, із системою мовних одиниць, здатних вербалізувати ті або ті інтенції комунікантів у діалогічному дискурсі.

Серед характерних ознак діалогу лінгвісти розглядають наявність двох співрозмовників, швидкий обмін репліками та їхню змістову взаємозалежність, лаконічність, чіткість реплік, ситуативну залежність реплік (репліки реакції і стимулу),

певну шаблонність реплік, важливість інтонації, тембру, тональності тощо (Ф. Бацевич, І. Романюк, Н. Шульжук, Л. Якубинський, О. Яшенкова та ін.). Водночас діалогічний дискурс яскраво відображає людську інтеракцію в тісному зв'язку вербальних та невербальних засобів, урахуваючи соціальний контекст мовленнєвої взаємодії, комунікативну позицію як адресанта, так і адресата, а також релевантність мовних засобів, що дають змогу правильно інтерпретувати інтенції комунікантів, їхні стратегії й тактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію діалогізму як універсального принципу, що засвідчує взаємодію Я та Іншого, у психолінгвістичному контексті створив М. Бахтін. Як зауважує дослідник, діалог слугує своєрідною діяльністю Я та Іншого, оскільки «бути – означає спілкуватися діалогічно» [1, с. 56].

Перебіг діалогу, усі мовленнєві ходи та невербальні детермінує присутність та вплив співрозмовника, тобто діалог – це реалізація не тільки я-інтенцій, а й інтенцій адресата. У цьому аспекті цілком переконливою вважаємо думку Ф. Бацевича про те, що діалогу притаманний комунікативний смисл як комплекс інтенцій учасників спілкування [2, с. 73]. Власне, одним із важливих чинників, що зумовлює і впливає на перебіг діалогічного дискурсу, слугує комунікативна інтенція – категорійна лінгвістична величина, що становить «єдність інтенційного стану мовця і мовного знака-висловлення, слугує результатом граматикалізації процесів мислення» [15, с. 150]. Інтенції комунікантів вербалізують два типологічних реєстри діалогічного дискурсу: толерантний, якщо мовленнєві наміри збігаються і спрямовані на досягнення компромісу, й атолерантний, що відображає конфліктну комунікацію. Конкретному реєстру відповідає набір найрелевантніших мовних засобів.

Особливий ракурс студіювання діалогу представлено в низці праць, у яких цю модель інтеракції пов'язують з категорією діалогічності. Ядро діалогічності, на думку О. Селіванової, становить діалогічне відношення – «базове явище у сфері спілкування і художньої літератури, яке виникає між окремими висловлюваннями, що або належать різним суб'єктам мовлення, або існують всередині висловлювання між його складниками чи елементами композиції» [12, с. 200]. Нам імпонує і концепція діалогічності, що її презентує Н. Кондратенко, зокрема думка про суб'єктно-текстову діалогічність, яка передбачає діалог між мовцем і реципієнтом не безпосередньо, як це відбувається в ситуації особистісного контакту, а через текст, текст у такому разі стає основним носієм комунікативного навантаження [11, с. 132].

Важливим напрямом студіювання діалогічного дискурсу виявляється систематизація мовних засобів, здатних передати сам процес комунікації і комплекс інтенцій, з якими входять у цей процес спілкувальники. Так, Н. Валгіна виокремлює синтаксичні конструкції, що передають динаміку діалогу: запитання – відповідь, риторичні запитання, вставлені та вставні конструкції, різні форми звернення до читача [4, с. 170–175]. Н. Болотнова диференціює ядерні та периферійні маркери діалогічності: до ядерних уналежнює засоби передавання чужого мовлення (пряме і непряме мовлення), вставні конструкції, покликання на джерело повідомлення, спонукальні та заперечні конструкції тощо; до периферійних – окличні речення, деякі частки, вказівні прислівники і займенники, лексеми оцінної семантики [3, с. 165]. На жаль, дослідники оминають своєю увагою нечленовані комунікати – синтаксичні конструкції, що не мають «чіткого формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного членування» [16, с. 81], однак передають динамічність і маркують діалогічне мовлення загалом.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання в царині комунікативної лінгвістики та функціонального синтаксису, зокрема у вивченні діалогу (Д. Баранник, Ф. Бацевич, І. Борисюк, І. Вихованець,

Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, Н. Кондратенко, О. Селіванова, К. Шульжук та ін.), існує чимало проблем щодо систематизації синтаксичних засобів, що слугують оптимальними засобами вербалізації інтенцій не тільки мовця як основного суб'єкта комунікації, а й адресата, який так само впливає на перебіг діалогічного дискурсу і входить у цей процес зі своїми інтенціями, емоціями та оцінками.

Мета статті – проаналізувати нечленовані комунікати як релевантні синтаксичні одиниці для вербалізації інтенцій адресата, схарактеризувати їхній інтенційний діапазон та можливості використання в діалогічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Діалогічний дискурс – спосіб взаємодії інтенцій і адресанта, й адресата. Комунікативна подія, створена внаслідок їхньої взаємодії, формує адресантно-адресатний континуум, діалогічну єдність – текст, завершений у змістовому і структурному плані. Здебільшого це модель-схема «запитання – відповідь», у межах якої кожен суб'єкт комунікації репрезентує себе як незалежну, унікальну і самостійну мовну особистість. У результаті такого спілкування постають діалоги-унісони або діалоги-дисонанси. Напр.: – *Ваш батько з якого роду? – Мій дід був військовим. Помер капітаном* (О. Кобилянська); – *Чого, Маріє, так квапишся? – Хіба заборонено?* (У. Самчук). У будь-якому разі діалогічну інтеракцію репрезентують такі компоненти: 1) адресант – суб'єкт діалогічного дискурсу, який репрезентує свої інтенції, має певну мету для досягнення успішної мовленнєвої взаємодії (і це репліка-стимул); 2) адресат – співрозмовник, який так само має свої наміри і який, на думку адресанта, повинен задовольнити його запити і прагнення (репліка-реакція); 3) екстралінгвальні чинники, зокрема – мотиви, що вплинули на появу тих чи тих намірів, ситуація мовлення, у яких розвивається діалог, і мовні засоби, що їх спонтанно чи сплановано використовують мовці.

У процесі спілкування комуніканти виражають свої емоції, почуття, оцінки за допомогою різних синтаксичних конструкцій, з-поміж яких важливу роль у діалогічному мовленні відіграють нечленовані комунікати. Вони не відповідають певному реченнєвому зразку, не членуються, проте слугують адекватними засобами реалізації авторських інтенцій. У синтаксичній теорії їх називають по-різному: «слова-речення» [9, с. 212], «еквіваленти речення», «комунікати» [13, с. 292], «нечленовані речення» [6, с. 58], «квазіречення» [10, с. 108], «метакомунікативні сигнали мовця» [14, с. 103]. Нам імпонує термін «нечленовані комунікати», який оптимально розкриває їхню лінгвістичну природу та безпосередню роль у комунікативному процесі.

Комунікативно-інтенційний зміст нечленованих комунікатів виявляється в діалогічному дискурсі та залежить від засобів їхнього вираження, а це частки, вигуки, модальні слова, що реалізують категорії ствердження, заперечення, питання, спонукання, емоції, оцінки [13, с. 292]. Цікаво, що природну сферу функціонування слів-речень, або квазіречень, становить, на думку А. Грищенка, усне мовлення, насамперед його діалогічна форма [8, с. 562].

Деякі мовознавці пов'язують функціонування нечленованих комунікатів з емоційно-оцінною сферою сприйняття дійсності, зреалізоване інтонацією, посилене мімікою та жестами. Зокрема, К. Городенська зазначає, що слова-речення передають широкий спектр емоцій, почуттів та волевиявлень мовця, які стосуються ситуацій позамовного світу, а не є безпосереднім відображенням таких ситуацій [7, с. 383].

Незважаючи на структурну нечленованість, слова-речення «орієнтовані на розповідність, питальність, експресивно-емоційну оцінку, спонукальність, установлення контакту між учасниками комунікативного акту за допомогою одиниць мовного етикету» [8, с. 562], а тому цілком прийнятним вважаємо поділ нечленованих

комунікатів на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні й етикетні. На нашу думку, саме така класифікація яскраво відтворює та ілюструє різноманітні комунікативні потреби як мовця, так і адресата.

Нечленовані комунікати як реченнєві еквіваленти здатні передавати різноманітні комунікативні інтенції: інтенції розповідності, питальності, спонукування, інтенції ствердження і заперечення, емоційності та оцінки. Утім, за нашими спостереженнями, що ґрунтуються на використанні різних методів лінгвістичного дослідження (описового, структурного, контекстуально-інтерпретаційного, методики трансформаційного аналізу), вони вербалізують передусім інтенції адресата і слугують реплікою-реакцією на інтенцію мовця – основного суб'єкта комунікації.

Комунікативно-інтенційний зміст нечленованих комунікатів увиразнює інтенцію адресата, спрямовану на підтвердження чи заперечення якоїсь думки адресанта (стверджувальні та заперечні нечленовані комунікати), на висловлення уточнювальної інтенції запиту та волевиявлення (питальні та спонукальні нечленовані комунікати); на вираження емоції чи оцінки повідомлюваного (емоційно-оцінні нечленовані комунікати); на підтримування процесу спілкування, декларування поваги та ввічливості (етикетні нечленовані комунікати).

Стверджувальні нечленовані комунікати (*Так, Авжеж, Аякже, Еге, Ага, Гаразд, Добре* та ін.) у діалогічній ситуації реалізують інтенції ствердження і слугують позитивною відповіддю на поставлене запитання, пор.: – *Ви меценат Білинський?* – **Так** (Ірина Вільде); – *А ви любите українські книжки?* – **Атож!** (І. Нечуй-Левицький); – *Шевченкового «Кобзаря» ви таки прочитаєте, добре?* – **Добре** (Ірина Вільде); – *Ви самі українець і, здається, херсонський, земляк моєї мами?* – *спитала Маруся.* – **Еге** (М. Матіос); – *О, дивіться, бачите?* – **Ага!** (Є. Гуцало). Часто стверджувальні словаречення виражають згоду з думками та міркуваннями співрозмовника: – *На нього тоді великі об'язаності покладаються. За все хазяйство відповідає. Так я кажу чи не так?* – **Авжеж, так** (Є. Гуцало), передають підсумок почутого чи побаченого: – *Невже і йому трішки-трішки лячно, тривожно?* – **Ще б пак!** (О. Гончар); – *І ви оце самі засипаєте, самі й мелете?* – **Атож!** (М. Стельмах). Варто зауважити, що нечленовані комунікеми з погляду актуального членування виражають цілісний зміст реми і належать до експресивних конструкцій.

Багато нечленованих комунікатів цієї групи (*Атож, Аякже, Авжеж, Так*) передають обов'язковість того, що ними стверджують. Така семантика експлікуються тоді, коли функцію власне-стверджувального комуніката підсилюють слова зі значенням необхідності, впевненості тощо, пор.: – *Ти і сам підписався б під таким дописом чи ні?* – **Аякже ж!** *Обома руками* (Ірина Вільде). Комунікат у такому разі виразно експресивний, передає справжню чи вдавану готовність мовця що-небудь зробити, реалізувати те, про що його запитують з простої цікавості або в чому мають сумнів, напр.: – *І хімію вивчав?* – **Ну аякже!** (Ірина Вільде).

Комунікативно-інтенційний зміст **заперечних нечленованих комунікатів** виявляється у вираженні прямого заперечення на поставлене запитання та в реалізації семантики незгоди з висловленням адресанта, його дією чи вчинком. Цей зміст реалізують комунікеми *Ні, Та ні, Ба ні та ін.*, напр.: – *Богдане, ти дуже голодний?* – **Ні** (М. Стельмах); – *Ти спиш?* – **Ні...** (М. Матіос); – *А ви, бабо? Глухі на праве вухо?* – **Та ні** (Є. Гуцало); – *Це ви говорите про школи, батогами січені?* – **О ні!** (М. Стельмах).

Заперечні нечленовані комунікати об'єднують комунікеми власне-заперечні, такі, що виражають незгоду з чийм-небудь висловленням, відмову від виконання якоїсь дії, і комунікеми, що заперечують висловлене самим мовцем. Вони функціонують як

прямі заперечні відповіді на поставлене запитання і виражені переважно комунікатом *Ні*, що набуває змістового та інтонаційного підсилення, стає емоційно вагомим, якщо подвоюється чи потроюється (*ні-ні; ні-ні-ні*), супроводжується часткою (*та, бо, зовсім, ще, ба, ой, майже*) або вигуком (*о!, є!, ах!, ох!*). Напр.: – *Дай мені спокій Славию.* – **Ні** (Ірина Вільде); – *Ромашко, – сказав Аркадій й ще того самого вечора, – за три тижні я заберу вас.* – **Та ні,** – заперечила несміливо (Ірина Вільде); – *З лижками?* – **О ні!** *З лижками це було б неможливо!* (Ірина Вільде).

Функціонування **питальних комунікатів** як реплік-реакцій у діалогічному дискурсі є закономірним явищем, оскільки такі реченнєві еквіваленти реалізують уточнювальну інтенцію-запит – прагнення адресата уточнити конкретну інформацію. Питальні нечленовані комунікати репрезентують стверджувальні й заперечні комунікеми *Так?, Ні?*, модальні слова на зразок: *Справді?, Правда?, Добре?, частки Невже?, Хіба?, Ну?* тощо. Пор.: – *Він читає тільки Фолкнера, – обізвався Отава, – до того ж – в оригіналі.* – **Так?** (П. Загребельний); – *Я дивуюся вашому вуйкові...* – **Правда?** (Ірина Вільде); – *Мило мені почути похвалу з твоїх уст, Мотре.* – **Справді?** (Б. Лепкий). Такі уточнювальні питальні комунікеми адресат використовує для того, аби, з одного боку, надати більшої точності попередньому висловленню, чіткіше пояснити певну інформацію, що нею ділиться адресант, точніше і глибше доповнити повідомлюване, а з іншого, як бачимо з прикладів, увиразнити свій емоційний стан, удаване або невимушене здивування, захоплення чи негативне ставлення до повідомлюваного. Наприклад, заперечний питальний комунікат **Ні?** виражає сумнів, подив щодо достовірності повідомлення, зробленого співрозмовником. Напр.: – *Чи ви посилали що з ваших праць куди-небудь?* – **Ні.** – **Ні?** (О. Кобилянська).

Питальні комунікати увиразнюють безпосередню реакцію адресата на те, що відбувається чи повідомляється, пор.: – *Тоді ми пособимо, – пообіцяв Дзвонар.* – **Е?** – *здивувався Левко* (М. Стельмах); – *О, яка ти сьогодні славна, Христіно!* – **Е?** – *не засміялась, а зняковіла, втупивши очі в лід* (М. Стельмах); – *Ти здурів, брате, чи маковиння напився? Це поле належить мені!* – **Як?!** (М. Матіос); – *Буду вам вдячна.* – **І все?** – *спитав хіба для жарту.* – **Ні...** – **Ов?** *Слухаю вас* (Ірина Вільде). Вигуки, реалізуючи певні ефекти, емоції, перебувають у тісній взаємодії не тільки з інтонацією, але й з мімікою та жестами комунікантів.

Деякі питальні комунікати виражають пряме спонукання до продовження розповіді, до виконання певної дії. Цю функцію здебільшого виконує частка *Ну* (можливе її поєднання з іншими словами). Напр.: – *Я хотів вам щось сказати.* – **Ну?** (Ірина Вільде); – *Хотів чути, як ви вимовляєте титул вашої професії.* – **Ну, і?..** – *Добре вимовляєте, гордо* (Іван Багрянний). Зі спонукальним значенням у ролі питального комуніката адресат використовує відсполучникову частку *і*, пор.: – *Він бунтує старих проти тебе.* – **І...?** (О. Кобилянська); – *Юлько бачив його вчора.* – **І що?** – *Стара історія* (Ірина Вільде). Треба зазначити, що власне-спонукальні нечленовані комунікати, що передають наказ, заклик що-небудь зробити, припинити виконуване чи розмову, прохання прийти на допомогу тощо, слугують маркерами інтенцій адресанта. Пор.: – **Геть! Геть!** *Не давайте йому слова!* (О. Довженко); – *Чому не доповів, що порожній?* **Марш!** (О. Гончар); – **Цить!** – *Богдан зупинився, сторожко придивляючись до далини* (М. Стельмах). Адресат може певним чином реагувати (погоджуватися, виконувати якусь фізичну дію) на ту чи ту адресовану репліку.

До питальних нечленованих комунікем, що реалізують пряме спонукання до продовження розмови, належать конструкції, які виражають відгук на звернення співрозмовника. Роль таких комунікатів виконують різноманітні частки. Напр.: – *Ніно!*

– гукає хлоп'ячий голос з сусідського городу. – **Е?** – озивається той, в першу хвилину не розуміючи, де він (Н. Кибальчич); – **Мамо!** – **Га?** (Остап Вишня); – **Мамо!** – **Ну?** (Остап Вишня). Такі нечленовані комунікати слугують засобом установаження та актуалізації мовленнєвого контакту між комунікантами.

Емоційно-оцінні нечленовані комунікати передають безпосередню позитивну або негативну реакцію адресата на те, що відбувається чи говориться. Їх вимовляють з окличною інтонацією. Здебільшого вони виражені вигуками, які за своєю лінгвістичною природою є виразниками афектів, емоцій та волевиявлень. Пор.: – *Ти, Василенко, прямо філософ!* – **О!** – здивувалася незвичному слову (М. Стельмах); – *Карпе! Скажи-бо, кого ти будеш сватать?* – **Ат!** Одчепись од мене (І. Нечуй-Левицький); – *Яка служба, такий зиск.* – **Ну, ну!** – одразу визвірився поліцай. – *За такий язик я й до партизанів тебе можу пристебнути* (М. Стельмах). Саме на емоційність таких нечленованих комунікатів указує І. Вихованець, зазначаючи, що вони «вигукують, радіють, захоплюються, дивуються, жахаються, бояться, зітхають, журяться, сумують, сердяться, оцінюють, тужать, співчують, уболівають, жаліють, скаржаться, зневажають, глузують, стогнуть, наказують, спонукають...» [5, с. 81].

Емоційно-оцінні комунікеми часто слугують засобами вербалізації адресанта – антропоцентра комунікації, напр.: – **Е,** – *спало Бронкові на думку.* – *Якби так познімати покришки з будинків та заглянути в коробки фешенебельних квартир та халуп,* – *панорама була б куди різноманітніше!* (Ірина Вільде); – **Пхі!** *Кому мала сподобатись, то і в ластовинні сподобається!* (Ірина Вільде); – **Тьху!** *А тобі навіщо знати? Перебити хочеш?* (Ірина Вільде). На семантику таких нечленованих комунікатів нашаровуються різноманітні психічні та емоційно-аксіологічні характеристики: страх, тривога, біль, нерішучість, вагання, недовіра, докір, іронія тощо.

Етикетні нечленовані комунікати реалізують інтенцію поваги до співрозмовника, вербалізовану в традиційних та загальноприйнятих формулах привітання, прощання, подяки, запрошення, побажання. Підставою для зарахування таких конструкцій до нечленованих комунікатів слугують, з одного боку, їхні потенційні можливості виражати ставлення до співрозмовника, а з іншого – нерозкладність синтаксичної будови, відсутність у ній членів речення. Напр.: – *Добридень, вродливице, добридень.* – **Драстуйте, дядьку** (М. Стельмах); – *Добрий день, Богдане.* – **Доброго здоров'я** (М. Стельмах); – *Драстуйте,* – каже чоловік. – **Драстуй,** – *одказує Дробаха* (Є. Гуцало); – *До зустрічі в Києві!* – *гукали делегати із сивих тамбурів.* – **Щасливої дороги!** (І. Цюпа); – *Бувай здорова, Валюшо,* – *не насмілився підійти до неї і поцілувати.* – **На все добре, пане Ястремський!..** (Ірина Вільде); – *Будь здорова, чорноброва!* – *сказав Карпо, не здіймаючи бриля і легенько кивнувши головою.* – **Будь здоров, нечорнобровий!** – *обізвалась Мотря* (І. Нечуй-Левицький)

Нечленовані комунікати є ввічливими, етикетними формулами, характерними для діалогічного дискурсу. Водночас ці конструкції лише супроводжують основний дискурс, підтримуючи комунікацію, привертаючи увагу співрозмовника. Напр.: – *Як, Олександрє Максимовичу, маєтеся на здоров'ї?* – *Як ся маєш?* – *Хвалити Бога* (М. Стельмах); – *Добрий ранок, дідуся!* – *Таки добрий,* – *говорить у люльку дід Володимир,* – *і сонечко сходить, і роса роситься, і земля хлібом та грибом пахне* (М. Стельмах).

Семантика нечленованих комунікатів перебуває здебільшого у сфері суб'єктивно-модальних та емоційно-оцінних настанов мовця. Такі синтаксичні конструкції передають реакції адресата на висловлення мовця і в ізолюваному вжитку, поза контекстом мовленнєвої ситуації, втрачають свою «інформативну

вартість». Уміле використання будь-якої синтаксичної одиниці дає змогу мовцеві адекватно реалізувати свої мовленнєві інтенції.

Отже, діалогічний дискурс репрезентує двобічний тип людської інтеракції. Його створюють інтенції адресанта й адресата, увиразнюють ті або ті мовні засоби. Нечленовані комунікати слугують релевантними синтаксичними маркерами інтенцій адресата, зреалізовану в репліці-реакції діалогу. Безперечно, вони й вербалізують інтенції адресанта – основного суб'єкта комунікації. Утім, у діалогічному дискурсі, що відображає комунікативну взаємодію двох учасників спілкувального процесу, яскраво представлену питально-відповідним комплексом реплік стимулу і реплік реакції, нечленовані комунікати найчастіше вербалізують інтенції адресата, виражаючи згоду чи незгоду, заперечення (стверджувальні та заперечні комунікати), увиразнюючи уточнювальну інтенцію запиту, спонукання до продовження розмови (питальні та спонукальні комунікати), яскраво вербалізуючи емоції та оцінки (емоційно-оцінні комунікати), декларуючи повагу до співрозмовника, демонструючи ввічливість людської комунікації загалом (етикетні комунікати). Зазначений комунікативно-інтенційний обшир нечленованих комунікативів забезпечує їм належне місце в системі синтаксичних одиниць, що адекватно передають атмосферу й тональність діалогічного дискурсу, його безпосередність, динамічність та природність. Визначення ролі невербальних засобів комунікації, що супроводжують нечленовані комунікати, формує перспективу наступних наукових студій.

Література

1. *Бахтин М. М.* Естетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
2. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : «Академія», 2004. 344 с.
3. *Болотнова Н. С.* Филологический анализ текста: учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2007. 520 с.
4. *Валгина Н. С.* Теория текста: учебное пособие. Москва : Логос, 2004. 280 с.
5. *Вихованець І. Р.* Дивосвіт слова: У світі граматики. Київ : Планета, 2015. 146 с.
6. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
7. *Городенська К. Г.* Вигуки як нечленовані слова-речення. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граMATика української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : «Пульсари», 2004. С. 383–386.
8. *Грищенко А. П.* Слова-речення. *Українська мова: енциклопедія* / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 562.
9. *Дудик П. С.* Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ : Наукова думка, 1973. 289 с.
10. *Загнітко А. П.* Теоретична граMATика української мови: Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
11. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
12. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
13. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

14. Чхетиани Т. Д. Метакоммуникативные сигналы слушающего в фазе поддержания речевого контакта. *Языковое общение: Единицы и регулятивы*. Калинин : КГУ, 1987. С. 103–106.

15. Шабат-Савка С. Дискурсивно-жанрові репрезентанти інтенції розмовності : толерантний / атолерантний діалог. *Dialogul slavistilor la începutul secolului al XXI-lea*: / editori : Katalin Balázs и Ioan Herbil. Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2015 С. 148–157.

16. Шатилова О. С. Спонукальний потенціал еквівалентів речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2012. Вип. 25. С. 79–83.

References

1. Bakhtin, M. M. (1979), *Aesthetics of Verbal Art [Estetika slovesnogo tvorchestva]*, Iskusstvo, Moscow, 424 p.

2. Batsevych, F. S. (2004), *Basics of communicative linguistics: Textbook [Osnovy komunikativnoi linhvistyky: pidruchnyk]*, Akademiia, Kyiv, 344 p.

3. Bolotnova, N. S. (2007), *Philological analysis of the text: Textbook [Filologicheskii analiz teksta : uchebnoe posobie]*, Nauka, Flinta, Moscow, 520 p.

4. Valgina, N. S. (2004), *Text Theory: Tutorial [Teoriya teksta : uchebnoe posobie]*, Logos, Moscow, 280 p.

5. Vykhoanets, I. R. (2015), *Miracle Word: In the World of Grammar [Dyvosvit slova : U sviti hramatyky]*, Planeta, Kyiv, 146 p.

6. Vykhoanets, I. R. (1992), *Essays on the functional syntax of the Ukrainian language [Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy]*, Naukova Dumka, Kyiv, 224 p.

7. Horodenska, K. H. (2004), «*Exclamations as non-parceled word sentences*» [«*Vyhuky yak nechlenovani slova-rechennia*»], in Vykhoanets I. R. (Ed.), *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* : Akademichna hramatyka ukrainskoi movy, Pulsary, Kyiv, pp. 383–386.

8. Hryshchenko, A. P. (2000), «*Word Sentences*» [«*Slova-rechennia*»], in Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. et al. (Eds.), *Ukrainska mova : entsyklopediia*, Vyd-vo «Ukrainska Entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, Kyiv, p. 562.

9. Dudyk, P. S. (1973), *Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech [Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia]*, Naukova Dumka, Kyiv, 289 p.

10. Zahnitko, A. P. (2001), *Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax [Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys]*, DonNU, Donetsk, 662 p.

11. Kondratenko, N. V. (2012), *Syntax of Ukrainian Modernist and Postmodern Art Discourse: Monograph [Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu : monohrafiia]*, Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, Kyiv, 328 p.

12. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic Encyclopedia [Linhvistychna entsyklopediia]*, Dovkillia-K, Poltava, 844 p.

13. Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V. and Kobylanska, M. F. (1994), *Syntax of Modern Ukrainian Language: Problematic Issues [Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia]*, Vyshcha Shkola, Kyiv, 670 p.

14. Chkhetiani, T. D. (1987), *Metacommunicative signals of the listener in the phase of maintaining speech contact. Language Communication: Units and Regulators [Metakommunikativnye signaly slushayushchego v faze podderzhaniya rechevogo kontakta. Yazykovoe obshchenie: Edinitsy i regulyativy]*, KGU, Kalinin, pp. 103–106.

15. Shabat-Savka, S. (2015), “*Discourse-genre representatives of the intention of colloquality: Tolerant / Atolerant Dialogue*” [«*Dyskursyvno-zhanrovi reprezentanty intentsii rozmovnosti : tolerantnyi / atolerantnyi dialoh*»] in Balázs K. and Herbil I. (Eds.), *Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea*, Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, pp. 148–157.

16. Shatilova, O. S. (2012), «*Incentive potential of sentence equivalents*» [«*Sponukalniyi potentsial ekvivalentiv rechennia*»], *Linhvistychni studii : zbirnyk naukovykh prats*, Vol. 25, DonNU, Donetsk, pp. 79–83.

S. T. Shabat-Savka,

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра современного украинского языка*

НЕЧЛЕНИМЫЕ КОММУНИКАТЫ КАК МАРКЕРЫ ИНТЕНЦИЙ АДРЕСАТА: ДИАЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Статья посвящена изучению диалогического дискурса как двустороннего типа человеческой интеракции, который создают интенции адресанта и адресата. На богатом фактическом материале проанализировано нечленимые коммуникаты – синтаксические единицы, маркирующие диалогическую речь, её динамичность и естественность. Установлено, что нечленимые эквиваленты эксплицируются как реплика реакция в диалоге и служат средствами вербализации прежде всего интенций адресата: выражают утверждение или отрицание (подтвердительные и отрицательные коммуникаты), реализуют уточняющую интенцию запроса или побуждение (вопросительные и побудительные коммуникаты), ярко выражают эмоции и оценки (эмоционально-оценочные коммуникаты), декларируют уважение к собеседнику, демонстрируют вежливость человеческой коммуникации в целом (этикетные коммуникаты).

Ключові слова: диалогический дискурс, нечленимые коммуникаты, коммуникативная интенция, адресант, адресат, интеракция, лингвопрагматика.

S. T. Shabat-Savka,

*Yurii Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Modern Ukrainian Language*

NON-PARCELED COMMUNICATES AS MARKERS OF THE ADDRESSEE'S INTENTIONS: DIALOGIC DISCOURSE

Dialogic discourse is a way of interaction between intentions of both the addresser and the addressee. The communicative event created because of this interaction forms the addresser-addressee continuum, a dialogical unity i.e. a text that is complete in terms of content and structure. It is mainly a question-answer model, where each subject of communication presents themselves as a unique, independent, and self-sufficient language personality. At the same time, the course of the dialogic discourse is emphasized by certain language means capable of verbalizing the communicants' intentions in the dialogical discourse. It is dialogical discourse as a bilateral human interaction that is the subject of our research.

The purpose of the article is to analyze non-parceled communicates as syntactic units relevant for the addressee's intentions verbalization, to characterize their intentional range and the possibilities of using them in the dialogical discourse.

In the process of communication, the communicants express their emotions, feelings, and evaluations using various syntactic constructions, however, non-parceled communicates play an important role in dialogic speech. They do not correspond to a certain speech pattern, are not subject to parceling, yet serve as an adequate means for the realization of the author's intentions. The communicative-intentional content of non-parceled communicates manifests itself in dialogic discourse and depends on the means of their expression, and these are mainly particles, interjections or modal words that implement the categories of affirmation, negation, interrogation, incentive, emotion, evaluation.

Non-parceled communicates as sentence equivalents can convey various communicative intentions: intentions of narration, interrogation, incentive, intentions of assertion and negation, emotiveness and evaluation. However, according to our observations based on various methods of linguistic research (descriptive, structural, contextual-interpretative, methods of transformational analysis), they verbalize primarily the addressee's intentions and serve as a remark-reaction to the intention of the main subject of communication - the speaker.

Non-parceled communicates are the relevant syntactic markers of the intentions of the addressee whose position can be explicated as a remark-reaction in the dialogue. Undoubtedly, they verbalize the intentions of the addressee - the main subject of communication. However, in the dialogical discourse, which reflects the communicative interaction of two participants in the process of communication, distinctly represented by the question -answer complex of stimulus and reaction remarks, non-parceled communicates most often verbalize the intentions of the addressee, expressing agreement or disagreement, objection (affirmative and negative communicates), emphasizing the qualifying intention of request, an incentive to continue the conversation (interrogative and incentive communicates), vividly verbalizing the world of human emotions and evaluations (emotional and evaluative communicates), expressing respect for human interaction politeness (etiquette communicates).

The specified communicative-intentional scope of non-parceled communicates ensures their proper place in the system of syntactic units that adequately convey the atmosphere and tonality of dialogic discourse, its immediacy, dynamism and naturalness. Defining the role of non-verbal communicative means that accompany non-parceled communicates forms the prospect of further research.

Key words: dialogic discourse, non-parceled communicates, communicative intention, addresser, addressee, interaction, linguistic pragmatics.

УДК 81'42'221:394.24 (=161.2)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181758>

О. В. Яковлева,

д-р філол. наук, доц.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства*

НЕВЕРБАЛЬНІ КОДИ ОБРЯДОВОГО ДИСКУРСУ НА МАТЕРІАЛІ КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ РІЗДВЯНИХ СВЯТ УКРАЇНЦІВ

У статті подається загальна характеристика обрядового дискурсу, частиною якого є ритуал; аналізується поняття «народний календар» і свята за таким календарем.

Зважаючи на синкретизм міфологічного світосприйняття предків, описані символічні дії та предмети учасників сімейного свята, яким є Різдво.

Ключові слова: обрядовий дискурс, народний календар, невербальний код, дії і предмети із символічним значенням.

Постановка проблеми. За часів існування Радянського Союзу в Україні цілеспрямовано крок за кроком знищувалось усе національне: вірування, традиції, народні свята. Замість цього нав'язувалась штучно створена ідеологія й штучно створені обряди, щоб люди забули про свій родовід, про своє коріння. Влада прагнула виховувати спільноту «радянський народ», і під цим гаслом виросло не одне покоління. Але «соціалістичне обрядотворення не стало ні традицією, ні сучасністю, а лишило по собі сумну епоху обездуховлення народу» [11, с. 9]. Впровадження нових обрядів – одна з основних причин забуття «традиційних календарно-обрядових свят, їх десемантизації та деритуалізації [9, с. 184]. Іншою об'єктивною причиною було збільшення населення у містах в результаті міграції селян, які шукали роботу на заводах і фабриках. Зрозуміло, що в містах поступово послаблювалась залежність людини від природних умов (насамперед від зміни сезонів); і минуле століття, як відзначають деякі дослідники, ознаменувалося розквітом радянської обрядовості [там само, с. 184–185]. Це призвело до того, що радянсько-тоталітарна обрядовість набула нових знаково-символічних виражень у порівнянні з традиційними смислами [там само, с. 184], які бажано було б віднайти та реконструювати.

Традиційні вірування, фольклор, свята нашого народу напряду пов'язані з різними проблемами в Україні сьогодні, зокрема, і з проблемою відродження духовності нації [16]. В умовах сучасної економічної, інтелектуальної, наукової інтеграції від кожної нації вимагається особлива увага до своїх духовних витоків, бережне їх примноження та поглиблення [1, с. 3]. Зважаючи на те, що основна частина народної творчості – це обрядова творчість [5, с. 8], а науковці, на жаль, констатують факти того, як вироджується первісний обрядовий синкретизм у духовній українській культурі, ґрунтовний аналіз невербальних кодів у традиційних обрядах українців на різдвяні свята є необхідним і актуальним.

Об'єктом даної розвідки був обрядовий дискурс (календарний цикл), **предметом** – невербальні коди спілкування прадавніх українців з навколишнім світом, зокрема, з надприродними силами, а також з духами предків у період різдвяних свят.

Мета і завдання статті полягають у вилученні невербальних кодів у традиційних святах українців на Різдво, до яких, з нашої точки зору, належать: *акціональний і предметний коди*. Зауважимо, що до невербальних кодів в обрядовому дискурсі можна уналежнити і «дрескод» у значенні *знаковість одягу*, що є надзвичайно актуальним у сімейних обрядах, і менш актуальним – у календарних. Зважаючи на те, що Різдво – сімейне свято, основним завданням представленої розвідки був аналіз значення ритуальних дій членів родини та окремих предметів, які набували в цей час символічного значення, з урахуванням особливостей міфологічного світосприйняття предків.

Відомо, що всі різновиди комунікації передбачають використання як вербальних, так і невербальних форм спілкування. Науковці вважають, що більшість інформації (приблизно 55%) передається саме невербальними засобами, які досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти, психологи й культурологи (Л. Дубина, В. Морозов, Г. Колшанський та інші).

Обряди і ритуали для архаїчної людини були своєрідною формою спілкування з навколишнім світом і з потойбіччям; синкретичним засобом магічного впливу на сили природи, померлих предків, від яких залежав не тільки добробут, а й виживання роду.

У прадавні часи невербальні форми вважалися надзвичайно потужними засобами магічного впливу, в яких кодувалися таємні знання. Жести слугували своєрідним сигналом до пробудження надприродної сили. З часом рухи тіла ставали все складнішими й різноманітними, доки окремі комплекси не перетворилися на танець. Архаїчний примітивний танець – необхідний, отже обов'язковий елемент складної системи взаємовідношень людини з оточуючим світом. Він виникає з потреби виразити співучасть у світотворенні, продемонструвати зв'язок з природою, заручитися підтримкою вищих сил. Ритм танцю віддзеркалював ритми природи: зміни дня і ночі, пори року, ритм дощових крапель, морських хвиль тощо. Ритм додавав енергії, захищав первісних людей, допомагав виживати у складних умовах. Особливу значущість набували колективні танці, які супроводжували майже всі обрядові дії у календарному циклі. Саме жести і танці як невербальні магічні засоби, в уявленні прадавніх людей, допомагали забезпечити багатий урожай, успішне полювання, захиститися від засухи, вилікувати від хвороб тощо [6, с. 103–104].

Феномен традиційного українського обряду вивчали етнографи, фольклористи, лінгвісти: В. Борисенко, Г. Булашев, Х. Вовк, О. Воропай, В. Давидюк, В. Жайворонок, Ю. Карпенко, М. Костомаров, З. Кузеля та багато інших.

Досліджуючи календарні та сімейні обряди, можемо твердити про існування *обрядового дискурсу*, який розуміємо як зв'язний текст, продукт міфологічного світосприйняття у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, *занурений у життя предків*, а також це – замкнена цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти й текст (як знаковий посередник); ця ситуація зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (чинники ці можуть бути соціальними, етнічними, культурними і т. ін.) [10, с. 120–123].

Обрядовий дискурс, до складу якого входять предметна, акціональна і вербальна частини (або коди), є особливим, бо в ньому передбачається не лише спілкування людей, але й «спілкування» з надприродними силами. Обряди й ритуали (перше поняття, з нашої точки зору, є родовим, друге – видовим; ритуали – складові частини обряду) виникли у прадавні часи, і вони були необхідними для виживання первісних людей.

Значення обряду або окремого ритуалу (традиційного чи суто релігійного) для збереження психічного здоров'я людини описано у К. Юнга. Як лікар, він помітив, що серед глибоко віруючих католиків значно менше людей з невротичними хворобами, ніж серед інших. К. Юнг припустив, що в релігійній практиці є щось актуальне й важливе, що запобігає появі невротичних комплексів, і це є, на думку науковця, *жива містерія*, тобто *справжня таємниця*, що напряду пов'язана з ритуалом як цілісною структурою. Дослідник підкреслив, що ритуальний комплекс сягає своїм корінням у сиву давнину, він має зв'язок з історією розвитку людського мозку, і ця історія починається набагато раніше прийняття християнства. В ритуалі людина виражає найважливіші психічні стани; ритуал є презентацією базових психологічних фактів. Учений наполягав на тому, що в ритуалі не слід нічого міняти, його необхідно виконувати за сталою традицією, і не слід дозволяти розуму гратися з тим, що він не може пояснити.

Інтелект сучасної людини намагається все раціоналізувати, а далекі предки, виконуючи ритуали, обходилися без інтелектуальних міркувань. Людина потребує ритуально-символічного життя, адже тільки воно здатне виражати щоденні потреби душі. В ритуалі людина наближається до Бога, в ньому вона і сама стає Божеством... [15, с. 300–305].

Життя сучасних людей занадто раціональне, і деякі з нас часто не можуть знайти сенс у такому житті. Предки відчували свою значущість, бо вірили, що вони є частиною живої природи, що пов'язані й з надприродними силами; в обрядах і ритуалах вони брали активну участь, допомагаючи з року в рік добрим і світлим богам, які пізніше були втілені в образі Білобога [3, с. 28], перемагати Чорнобога [там само, с. 589–591]. Наприклад, призначення хороводу (прадавній масовий народний танець), магія якого найбільш відчутна в обрядодійствах, пов'язаних з веснянками-гаївками, – «символічна допомога Сонцю, підтримка його руху власним рухом по колу» [там само, с. 563–564].

Календар (від лат. *calendarium* – *Calendae* – *календи* – перший день місяця у прадавніх римлян; у греків календ не було) – це система відліку часу, заснована на певних циклічних природних явищах і рухові небесних світил [13, с. 180]; має різновиди: сонячний, місячний, юліанський, григоріанський, астрономічний тощо. Для нашого дослідження важливим є поняття *народний календар* як «традиційна народна система визначення часу річного циклу – «круглий рік» – яка первісно сформувалася впродовж тисячоліть на основі життєвого досвіду, природних умов і господарювання етносу, його цивілізаційного розвитку... Як свідчить увесь комплекс етнокультури українців, головним засобом життєзабезпечення їх пращурів, головно полян, було хліборобство і тваринництво, а тому головними культами поклоніння в них було Сонце, зміна пір року, замовляння доброго врожаю і приплоду тварин... Стародавня віра давала праукраїнцям усю реальну філософію біжучого життя, навіть його поезію, повне розуміння – хоч і неправдиве з нового погляду – життя й довколишніх явищ природи; ця народна філософія вироблялася довгими віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забулася не могла... » [13, с. 180–181].

З народним календарем пов'язані всі *календарні свята*, тобто обряди, що були обов'язковими під час зміни природних сезонів. Традиційно календарні свята (обряди) поділяються на *весняно-літні*, *літні* та *осінньо – зимові*, усі вони з'явилися у глибокій давнині і пов'язані з первісною міфологією [там само, с. 182]. Як зазначено вище, українська календарна обрядовість відображала тричленний поділ року; на це вказував і М. Костомаров: «Слов'яни влаштовували свої святкування відповідно до трьох видів світлової активності, яка виявляється у змінах пори року, що ділився на три частини; свят було три, зо трьома видами хліборобської праці: посіяти, зібрати і приготувати» [8, с. 97].

Але так було не завжди. В епоху неоліту, з переходом до скотарського господарства, річний цикл поділявся на два періоди: зиму й літо. Зимом пастухи утримували кіз та овець у стійлах і випасали поблизу домівок, а літом перебували на відгінних пасовищах [5, с. 128]. Впродовж тисячоліть, – як зауважує В. Скуратівський, – «довелося чотири рази зміщувати в часі Новолітування: дайбожичі святкували його весною, з прийняттям християнства перенесли на осінь, а пізніше на 1 січня за старим стилем і, нарешті, для зручності, утвердилася сучасна дата» [11, с. 49].

Народна культура має стійку тенденцію багаторазово передавати свої повідомлення в різноманітних кодових системах: вербальних і невербальних, немовби страхуючи важливу інформацію від змістових втрат. Зрозуміло, що словесний, акціональні й предметні ряди виявляються у відношенні доповнюваності. Наша власна

позиція щодо розмежування вербального та невербального кодів при дослідженні обрядового дискурсу представлена в монографії [16]. З одного боку, вилучення обрядових пісень як вербального коду з єдиного і неподільного обрядового дискурсу в широкому значенні цього терміна [там само, с. 6–7] вважаємо штучним. Це відбулося, як зазначає Н. Лисюк, на етапі розвитку так званого класичного фольклору в ХІХ ст. До цього існував архаїчний фольклор, який характеризувався всеосяжним синкретизмом, тобто ототожненням мовлення, дії і речі [9, с. 16–20]. Тож, з іншого боку, ми не можемо не враховувати зміни, обумовлені часом: «Класичний фольклор як форма суспільної свідомості докорінно іншого періоду відчутно відрізняється від архаїчного. Він відокремлюється від обрядово-міфологічного контексту, поступово деритуалізується й десакралізується. Цю стадію розвитку фольклору називають постсинкретичним періодом» [там само, с. 19], коли з єдиного комплексу виділяється й відокремлюється вербальний код. Отже, дослідження невербального коду в контексті обряду є правомірним і актуальним.

В. Давидюк описав види обрядів та їх походження, починаючи з епохи палеоліту. Як зазначив дослідник, невербальний код був наявним тільки у ритуально-ігрових обрядах у мисливську добу, коли ловці звірів, виконуючи ритуальні танці перед полюванням, вірили, що це дасть позитивний результат під час полювання. Пізніше, в добу землеробства, такі обряди вже були неефективними. В. Давидюк так описує виникнення вербальної частини у прадавніх обрядах: ніякими рухами й танцями, що імітували бажаний результат у мисливську добу, неможливо вплинути на врожайність або викликати дощ. Отже, люди почали шукати «конкретного адресата, якому можна довірити урожай зерна. І знайшли його там, звідки надходила волога – в нижніх шарах атмосфери. Туди ж можна було сягнути хіба що голосом. Внаслідок цього й виникає уявлення про необхідність вербалізації обряду» [5, с. 127].

Вважаємо за необхідне зробити деякі зауваження щодо наведеної вище думки. По-перше, такі конкретні висновки стосовно життя далеких предків у часи палеоліту науковці мають робити з надзвичайною обережністю. По-друге, більш переконливими у цьому питанні вважаємо ідеї О. Фрейденберг, Н. Лисюк, Л. Копаниці та інших.

Грунтуючись на концепції семантичного синкретизму міфу й обряду, О. Фрейденберг схарактеризувала особливості первісного мислення, зокрема синтетичний спосіб вираження інформації діями, предметами і словом [14]. Н. Лисюк, описуючи архаїчний фольклор, що виник в умовах родових відносин і формування племінних союзів, звертає увагу на пануючий у той час «всеосяжний синкретизм». Саме тоді були сформовані цілісні комплекси, які науковці вважають праобразами обрядів, до складу яких входили слово, музика, танець, дія, декоративні елементи тощо [9, с. 17].

Л. Копаниця вважає, що синкретизм слід розуміти не тільки як збагачення одних видів творчості засобами вираження інших або як неможливість відмежувати факти вербальної творчості від інших способів художнього вираження, а розглядати «як проблему світоглядну, як вираження універсальної природи творчості людини... Сьогодні в науці утвердилася позиція, згідно з якою і міф, і ритуал дослідники визнають хоч і різними за формою, способами вираження – словесним та дійовим, але однаковими за змістом в їх світоглядній, функціональній, структурній єдності. Ритуал і міф визначаються як дві форми вираження однієї і тієї ж символіки, жодна з яких не може бути визнана основною відносно іншої» [7, с. 31; 39].

Невербальні коди календарних обрядів зимового циклу – це, перш за все, конкретні дії символічного значення, що направлені на вшанування сил природи і духів

предків, від яких залежали урожай і добробут селянина. Найважливішим святом після Нового року було Різдво Христове. Важливою справою напередодні Святого вечора (*Багатий вечір, Багатвечір, Свят-вечір, Свята вечеря, Багата вечеря, Багата кутя, Вілія*), зокрема, 2 січня, було виготовлення хатніх прикрас: *павучків* – із житніх стеблів, *їжачків* робили з тіста або глини, густо затикали колосочками і сушили на комині або печі й *голубів* – з яйця та кольорового паперу. Павук як предметний символ у віруваннях українців став прообразом світлої міфологічної істоти – ткача й засновника світу, а світ, за давніми уявленнями, заснувався саме на Різдво. Тоді ж народилося сонце і почало ткати золоту павутину [12, с. 274–275]. Павуки були символом працьовитості; також вони «приносили вість», можливо, про Різдво Христове. Павуків із соломи підвішували до центрального сволока на довгій волосинці конячого хвоста, і вони постійно крутилися [11, с. 19–21].

Обов'язковою прикрасою в хаті українського селянина на різдвяно-новорічні свята був *Дідух* (*Дід, Коляда, Колядник (колідник), Корочун*) – це обжинковий або зажинковий сніп (іноді його називали *Снопом-раєм*, що напряму пов'язано з місцем перебування духів предків), виготовлений із житніх пучків, або плетених пучечків, які обв'язуються кольоровими стрічками або стеблиною. Дідух – багатозначний предметний символ. Люди вірили, що в цьому снопі живуть і дух поля, і дух бога Сонця, і душі померлих предків, від яких залежить майбутній урожай, і які оберігають родину від усякого лиха. Слово *дідух* має низку й інших значень, які, з нашої точки зору, є результатом метонімічного переносу на основі суміжності матеріалу, з якого вироблялися всі ці предмети: жмут соломи або очерету для загорожі або обшивки куреня; затичка з соломи; гніт, просочений воском. У такому випадку *дідух* може означати місце, де зимує дух предка. Сніп-дідух ставили на покуті, а після Щедрого вечора на ранок сніп-дідух спалювали, бо вірили, що з димом у небо (рай, вирій) відійде і дух дідуха-предка [3, с. 154].

Інший варіант зі снопом-дідухом описав В. Скуратівський: «Дідуха і Снопа-рая ставили у світлицях напередодні Багатої куті, і свою обрядову функцію вони виконували впродовж усіх різдвяних свят. Це були високомистецькі витвори, що аніскілочки не поступалися сучасним ялинкам. Сьогодні обряди, пов'язані з Дідухом, майже втрачені...» [11, с. 21].

Сніп жита – Дідуха – до хати вносив господар, піднімав його високо над столом і ставив на покутті під образами. Потім перев'язував дідуха залізним ланцюгом, клав біля нього ярмо, чепіги від плуга і хомут, а господиня накривала все це новою білою скатертиною. Під стіл клали й інші залізні предмети: леміш від плуга, сокиру тощо. Залізо здавна було оберегом: усі предмети, що з нього вироблялися, пройшли крізь вогонь. Діти босоніж торкалися залізних предметів під столом, «щоб ноги були тверді, як залізо» [4, с. 47].

На Свят-Вечір все, що є в господарстві, має бути на своєму місці. Члени родини повинні бути вдома: «хто ж спізниться, той цілий рік блукатиме поза хатою» [11, с. 29]. Заборонялося в цей час і щось позичати. З ціллю все перевірити, господар обходив і уважно оглядав своє господарство. Категорично заборонялося сваритися; добрим знаком було примирення з ворогами. Берегинею домашнього вогнища була жінка, і вона мала обов'язок захистити родину символічними діями. Щоб «закрити рота» своїм ворогам, господиня затикала клоччям усі дірки в лавках і ослонах [4, с. 46]. Цілком вірогідно, що це могли бути клоччя соломи або затичка з соломи, яку називали дідухом. Хто ж, як не дух предків, міг краще захистити увесь рід від ворожого слова та дії?

Іншою магічною захисною дією була й наступна: господиня зав'язувала на мотузці стільки гудзів, скільки мала ворогів. А коли всі сідали вечеряти, вона сідала на мотузку [4, с. 46], і це означало, що в результаті такої імітативної магії, вона зав'язувала рота всім ворогам, і вони будуть мовчати протягом усього року.

На зимові свята (найважливішими вважалися Різдво, Коляда й Водохреще), зокрема до Різдва, запасалися харчами для тварин, паливом і готували багато пісних страв – дванадцять; рідше – дев'ять – на так званому *новому вогні*, який «добувала» господиня, виконуючи певні магічні дії: вона діставала з покуття кремій і кресало, що дванадцять днів лежали під образами, тричі хрестилася, поверталася до схід сонця і викресала *новий вогонь*. Цим вогнем розпалювала в печі дванадцять полін, які зберігала та сушила дванадцять днів останнього місяця [4, с. 45]. Новий вогонь, можливо, був пов'язаний з таким базовим архетипом, як *початок світотворення*, нового року, майбутнього врожаю, народженням нового сонця, символом якого був вогонь. Магічним числом у цих діях було 12, яке, вірогідно, символізувало 12 місяців року.

Серед ритуальних страв (борщ, риба, гриби, картопля, капуста, квасоля, каші, пироги тощо) обов'язковою була кутя, яку готували з пшеничних або ячмінних зерен (на півдні – з рису). Перед тим, як варити, зерна вимочували, товкли, сушили, знову товкли, щоб звільнити від луски. Всі ці дії «нагадують ще неолітичну епоху» [2, с. 188].

До невербального коду на Святвечір відносимо й ритуал «нести кутю на покуття». Ця страва мала стояти у новому горщику впродовж усіх зимових свят (на кожне варили свіжу кутю). На покутній бік стола хазяїн клав трохи сіна, а коли господиня накривала на стіл, молодша дитина (до семи років) на сіно клала три хлібини або калачі, грудку солі і ставила велику воскову свічку, а мати на покутті біля «вівтаря» вже ставила горщик з кутею та узваром [4, с. 47–48]. Коли господиня несла кутю, вона запрошувала всіх сісти і супроводжувати її дію звуками квочки; коли ставила узвар, всі підводились і кудкудакали. Потім мати легенько смикала за чубчики дітей. Усі ці дії пов'язані з імітативною магією і були направлені на те, щоб кури гарно неслися і виводили чубатих курчат [11, с. 30].

В інших районах нашої країни кутю на покуття ніс найменший хлопчик у родині.

Першим за святковий стіл сідав господар, але перед тим брав свічку, миску з кутею, кланявся до чотирьох кутів і передавав страву дружині. Предки вірили, що на Багату кутю до оселі приходять вечеряти й душі померлих родичів. Саме тому, перед тим, як сісти, всі «продували місце, – щоб не привалити собою мертві душі... » [4, с. 50].

Перед тим, як почати їсти, старійшина три рази підкидав по ложці куті до стелі. Всі стежили, скільки зернят прилипне після кожного разу. Перша ложка – «на приплід»: стільки з'явиться в новому році ягнят та іншої живності. Зернини на стелі після другої ложки символізували врожай зернових. Після третьої – кількість роїв бджіл у господарстві. Під час вечері намагалися не виходити з-за столу, тихо розмовляти і не пити води – «щоб у жнива не мучила спрага» [11, с. 31–32].

Починали вечерю з куті, натомість всю не з'їдали, «залишивши трохи куті в мисці, клали в неї чи поруч ложки, а вдосвіта на Різдво дивилися, чи не перевернулася чиясь; це означало, що власник такої ложки «скоро піде з цього світу». Якщо під час вечері хтось чхнув, то це було добрим знаком [там само].

Після святкової вечері виконувались й інші ритуальні дії, але рамки статті не дають можливості описати все, що входять до складу невербального коду на різдвяні свята в різних регіонах України. Однак все у невербальних кодах (і дії, і предмети) вважалось магічними і було направлено, перш за все, на вшанування добрих сил живої

природи, а також духів предків. Календарні обряди зимового циклу, зокрема й Різдво, так само, як і всі сімейні обряди, пов'язані з переходом від смерті (зимою) до життя, коли сонце повертається на тепло [16, с. 124–137]. Такий перехід у міфологічній свідомості предків вважався дуже небезпечним, отже потребував магічного захисту, що й здійснювалось завдяки невербальним кодам під час різдвяних свят.

Зважаючи на те, що календарні обряди і ритуали майже втратили свою значущість, і в першу чергу це стосується невербальних кодів, перспективними вважаємо дослідження саме таких кодів як у календарних, так і в сімейних обрядах. До невербальних кодів уналежнюємо й символічні дії з найважливішими у житті предків стихіями – вогнем і водою, – дослідження яких залишається актуальним.

Література

1. *Буряк В. Д.* Поетика інформаційно-художньої свідомості : [еволюція форм і методів вираження інформації (факту) в контексті інтелектуалізації творчої свідомості]. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. 329 с.

2. *Вовк Х.* Студії з української етнографії та антропології. К. : Мистецтво, 1995. 336 с. : іл.

3. *Войтович В. М.* Українська міфологія ; передмова В. Шевчука. Вид. 2-е, стер. К. : Либідь, 2005. 664 с. : іл.

4. *Воропай Олекса.* Звичаї нашого народу. К. : Оберіг, 1993. 592 с.

5. *Давидюк В. Ф.* Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). Вид. 2, випр. й перероб. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. 448 с.

6. *Зыкова И. В.* Культура как информационная система: Духовное, ментальное, материально-знаковое. Монография. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 368 с.

7. *Копаниця Л. М.* Поетичний текст в усній і книжній традиції : питання поетики та художньої семантики : навч. посіб. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 397 с.

8. *Костомаров Микола.* Слов'янська міфологія. К. : ФОБ Стебеляк О. М., 2014. 200 с.

9. *Лисюк Н. А.* Постфольклор в Україні. К. : [Агенство «Україна»], 2012. 348 с., с. 184.

10. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

11. *Скуратівський Василь.* Святвечір. (у 2 к.). К. : Вироб.-комерц. фірма «Перлина», 1994. (Укр. пізнав. б-ка «Земляни». Сер. «Українці»). К. 1. 288.

12. *Сто найвідоміших образів української міфології / В. Завадська [та ін.].* К. : Орфей, 2002. 448 с.

13. *Українська фольклористика : словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чернопиского.* Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.

14. *Фрейденберг О. М.* Поэтика сюжета и жанра : период античной литературы ; Ленинград. ин-т философии, литературы, лингвистики и истории (ЛИФЛИ). Ленинград : Гослитиздат, 1936. 454 с.

15. *Юнг К. Г.* Символическая жизнь / Пер. с англ. Издание 2-е. М. : «Когито-Центр», 2013. 326 с.

16. *Яковлева О. В.* Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності : монографія ; «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова». Одеса : 2014. 396 с.

Referenses

1. Buriak, V. D. (2001), *Poetics of informational and artistic consciousness: [evolution of forms and methods of expression of information (fact) in the context of intellectualization of creative consciousness]* [Poetyka informatsiino-khudozhnoi svidomosti :evoliutsiia form i metodiv vyrazhennia informatsii (faktu) v konteksti intelektualizatsii tvorchoi svidomosti]. Dnipropetrovsk : Vyd-vo Dnipropetr. un-tu, 2001. 329 p.
2. Vovk, Kh. (1995), *Studios in Ukrainian ethnography and anthropology* [Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii], K. : Mystetstvo. 336 p.
3. Voitovych, V. M. (2005), *Ukrainian mythology* [Ukrainska mifolohiia]; peredmova V. Shevchuka. Vyd. 2-e, ster. K. : Lybid. 664 p.
4. Voropai, Oleksa. (1993), *The customs of our people* [Zvychai nashoho narodu]. K. : Oberih. 592 p.
5. Davydiuk, V. F. (2010), *Selected lectures on Ukrainian folklore (in author's discourse)* [Vybrani leksii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi)], Vyd. 2, vypr. Y pererob. Lutsk : PVD «Tverdynia». 448 p.
6. Zykova, Y. V. (2011), *Culture as an information system: Spiritual, mental, material and sign* [Kultura kak ynformatsyonnaia systema: Dukhovnoe, mentalnoe, materialno-znakovoe], Monohrafiia. M.: Knyzhnyi dom «LYBROKOM». 368 p.
7. Kopanytsia, L. M. (2010), *Poetic text in oral and book traditions: the issues of poetics and artistic semantics* [Poetychnyi tekst v usnii i knyzhnii tradytsii : pytannia poetyky ta khudozhnoi semantyky], navch. posib. K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 397 p.
8. Kostomarov, Mykola (2014), *Slavic mythology* [Slovianska mifolohiia], K.: FOB Stebeliak O. M. 200 p.
9. Lysiuk, N. A. (2012), *Postfolklore in Ukraine* [Postfolklor v Ukraini], K.: [Ahenstvo «Ukraina»]. 348 p.
10. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic Encyclopedia* [Linhvistychna entsyklopediia], Poltava : Dovkillia-K. 844 p.
11. Skurativskiy, Vasyl. (1994), *Christmas Eve* [Sviatvechir], (u 2 k.). K.: Vyrob.-komerts. firma «Perlyna». (Ukr. piznav. b-ka «Zemliany». Ser. «Ukraintsi»). K. 1. 288 p..
12. (2002), *One hundred most famous images of Ukrainian mythology* [Sto naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii], V. Zavadaska [ta in.]. K. : Orfei,. 448 p.
13. (2008), *Ukrainian folklore: a dictionary-directory* [Ukrainska folklorystyka : slovnyk-dovidnyk], uklad. i zah. red. M.Chornopyskoho. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky. 448 p.
14. Freidenberh, O. M. (1936), *Poetics of the plot and genre: period of ancient literature* [Poetyka siuzheta y zhanra : peryod antychnoi lyteratury], Lenynhrad. yn-t fylosofyy, lyteratury, lnhvystyky y ystoryy (LYFLY). Lenynhrad : Hoslytyzdat. 454 p.
15. Yunh, K. H. (2013), *Symbolic life* [Symvolycheskaia zhyzn], Per. s anhl. Yzdanye 2-e. M.: «Kohyto-Tsentr». 326 p.
16. Yakovlieva, O. V. (2014), *Ritual Discourse in the System of National Linguisticism* [Obriadovi dyskurs u systemi natsionalnoi lnhvomentalnosti], Monohrafiia. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. 396 p.

О. В. Яковлева,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания*

**НЕВЕРБАЛЬНЫЕ КОДЫ ОБРЯДОВОГО ДИСКУРСА
НА МАТЕРИАЛЕ КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА
РОЖДЕСТВЕНСКИХ ПРАЗДНИКОВ УКРАИНЦЕВ**

В статье представлена общая характеристика обрядового дискурса; описан календарный цикл зимних праздников украинцев, среди которых одним из важнейших является Рождество. Анализируются общие представления о календаре у славян, в частности, понятие «народный календарь» у предков украинцев. Описано ритуальное общение с высшими силами и умершими предками с помощью невербальных форм, которые включают символические действия и предметы.

Ключевые слова: обрядовый дискурс, народный календарь, невербальный код, символические действия и предметы.

O. V. Yakovleva,

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of General and Slavic Linguistics*

**NONVERBAL CODES OF RITUAL DISCOURSE ON THE MATERIAL
OF THE CALENDAR CYCLE OF CHRISTMAS HOLIDAYS OF UKRAINIANS**

Artificially created ideology and rites were imposed in Ukraine during the Soviet Union's existence. The implementation of new rites is one of the main reasons for forgetting and losing of meaning of traditional calendar ceremonial holidays.

In the conditions of modern economic, intellectual, scientific integration from each nation, special attention is required to its spiritual origins. The object of this article was the ceremonial discourse (calendar cycle), the subject of non-verbal codes of communication of ancient Ukrainians with the surrounding world, in particular, with supernatural forces, as well as with the spirits of ancestors during the Christmas holidays.

Rites and rituals for an archaic man were a kind of form of communication with the outside world and with the afterlife; syncretic means of magical influence on the forces of nature, the dead ancestors, from which depended not only welfare, but also the survival of the clan.

Non-verbal codes of the calendar rituals of the winter cycle are concrete actions of symbolic significance aimed at honoring the forces of nature and the spirits of the ancestors. The article describes the following symbolic rituals: making jewelry; bringing to the house "Didukh"; execution of magical protective actions, preparation of an obligatory dish – kutia, etc.

Due to the fact that calendar rites and rituals have almost lost their significance, and first of all it concerns non-verbal codes, we consider the research of such codes as in calendar and family rites promising.

Key words: ritual discourse, folk calendar, non-verbal code, symbolic actions and objects.

Ю. Б. Бабій,

канд. філол. наук, доц.,

*Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

ДИСТРИБУТИВНІСТЬ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА ОСНОВІ ВЕКТОРНОЇ МОДЕЛІ WORD2VEC WORD EMBEDDINGS АРМ НДК)

Статтю присвячено вивченню політичного дискурсу, зокрема політичної реклами як засобу впливу на масову свідомість. Визначено семантичну близькість передвиборчих програм кандидатів, їхніх слоганів та асоціацій. Установлено, що техніка апелювання до емоцій народу через передвиборчі слогани стала двічі виграшною.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний слоган, дистрибутивна семантика, семантична близькість, передвиборча кампанія.

Політична реклама сьогодення виступає інтегральним складником засобів масової інформації, формує та корегує індивідуально-масову свідомість. Вона посідає перше місце з усіх систем психопрограмування. У сучасному політичному дискурсі іманентною ознакою виступає впливова скерованість, оскільки головними його рисами виступають апеляції насамперед до емоційної сфери та до підсвідомого. Нині політична реклама становить систему специфічних агітацій, які ґрунтуються на навіюванні.

Інтенсивність концентрації політичної реклами посилюється з інтервалом у кожні п'ять років, коли українці роблять свідомий вибір майбутнього – обирають Президента. Напередодні виборів Президента вся Україна майорить передвиборчими слоганами кандидатів, детальний аналіз яких є досить актуальним для визначення технік впливу на колективну свідомість, їх результатів, запобігання негативних наслідків та уникнення небажаних результатів.

Основоположними роботами з цієї проблематики виступають праці Т. Ван Дейка, Ю. Габермаса, Р. Барта, П. Серіо. Проблему політичного дискурсу та, зокрема, його сугестивного впливу досліджують вітчизняні автори: Г. Г. Почепцов, Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза.

Мета – здійснити зіставний аналіз показників семантичної близькості та визначити формулу розвитку успішної передвиборчої кампанії, з'ясувати, на чому необхідно сконцентрувати увагу та сили: натиску на емоційність чи раціональність.

Об'єктом дослідження виступають передвиборчі програми та корпус слоганів кандидатів у президенти політичної кампанії 2014 / 2019 рр. Предмет дослідження – семантична близькість програми й слоганів кандидата та асоціативних стимулів, що репрезентують мовні тенденції проведення політичної кампанії в Україні. Головними методами для дослідження виступили дистрибутивний метод (для визначення семантичної близькості) та зіставний аналіз (для порівняння отриманих показників).

Політичний слоган – це сукупність вербальних, невербальних, графічних, колірних та інших компонентів політичної комунікації, крім того він виступає найбільш запам'ятовуваною одиницею, оскільки його створено для утримування уваги, виклику потрібних емоцій та уявлень, спонукання до дій [2, с. 272].

Так, первинним об'єктом дослідження обрано політичні програми та корпус рекламних слоганів кандидатів у президенти 2019 року, які знаходились у п'ятірці лідерів за результатами соціопитувань «Exit-poll» напередодні I туру виборів 2019 року.

Для достовірності дослідження та підтвердження дієвості передвиборчої програми та слогану кандидата здійснено асоціативний експеримент. Мовознавці, серед яких Н. С. Болотнова, О. В. Денисевич, О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, наголошують на необхідності проведення експериментальних досліджень, перш за все проведенні асоціативного експерименту для підвищення ефективності політичних слоганів та визначення пріоритетів аудиторії, на яку вони спрямовані. За результатами тестувань асоціативного мислення можна виявити актуальні семантичні зв'язки між компонентами ментального лексикону аудиторії, тим самим висвітлити точки потенційного впливу рекламних текстів. Наразі існує гіпотеза цілісного сприйняття слоганів, тобто при зіткненні з текстовим масивом реципієнт сприймає слоган як цілісність, а не кожне слово у зв'язку з чим можуть виникати чи не виникати певні асоціації. Асоціативні експерименти увиразнюють результати дослідження та употужнюють висновки, дають змогу виявити асоціативний фон певного слогану та довести або спростувати їх ефективність [2, с. 340].

Тож, під час дослідження проаналізовано по 5 слоганів п'яти кандидатів у Президенти та проведено асоціативний експеримент серед студентства МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Загальна кількість реципієнтів склала 180 осіб. Реципієнтам запропоновано 50 слоганів (по п'ять одиниць кожного кандидата за 2014 та 2019 роки), до кожного з яких необхідно було вказати по 5 асоціативних реакцій. Один із виборців не брав участі у минулих виборах, тому цей показник є змінним (кандидат В. Зеленський, якого в аналізі виборчої кампанії 2014 замінено кандидатом С. Тігіпко). Подальшим етапом став аналіз семантичної близькості слоганів та асоціацій, слоганів та передвиборчих програм за допомогою сервісу «АРМ НДк». Здійснений асоціативний експеримент серед студентів МНУ та мешканців Миколаєва (від 30 до 50 років) увиразнює семантичну дієвість слоганів, дозволяючи враховувати суб'єктивне ставлення і до самих висуванців.

Для автоматичного визначення семантичної близькості використано Комплексну інформаційну систему наукових досліджень «Автоматизоване робоче місце наукового дослідника» (АРМ НДк). Система дозволяє визначати семантичну близькість не лише окремих слів, а й цілих документів; здійснює аналіз на засадах дистрибутивної семантики.

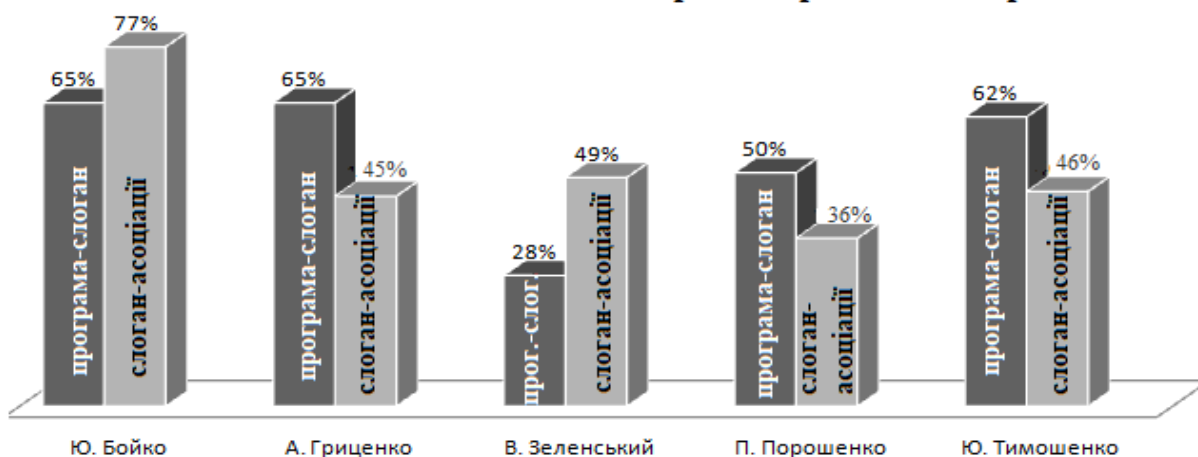
Дистрибутивна семантика – розділ лінгвістики, який займається визначенням семантичної близькості між лінгвістичними одиницями на підставі їх розподілу (дистрибуції) у великих масивах даних, якими зазвичай виступають текстові корпуси. Дистрибутивна семантика заснована на дистрибутивній гіпотезі: слова, які трапляються у схожих контекстах, мають близькі значення [3, с. 33].

У дистрибутивній семантиці слова репрезентують у вигляді векторів у багатовимірному просторі їх контекстів. Останнім часом дуже популярним став інструмент word2vec, який приймає великий текстовий корпус (вхідні дані) та надає кожному слову вектор, видаючи словам координати, потім обчислює векторне представлення слів, яке ґрунтується на контекстній близькості: слова, що трапляються в тексті поруч з однаковими словами (а отже, мають схожий зміст), у векторному поданні матимуть близькі координати векторів-слів. Отримувані у результаті координатні представлення векторів-слів дозволяють обчислювати «семантичну відстань» між словами. Одиницею виступає коефіцієнт Отіаі – бінарна міра подібності на проміжку (-1...1). У дослідженні задля спрощення сприйняття результатів використано відсоткову систему, де 100% відповідає значенню «1» [3, с. 45].

Так, у ході дослідження окремо для кожного кандидата визначено семантичну близькість за двома векторами: між програмою та слоганами, між слоганами та асоціаціями. Отримані показники подано на Діаграмі 1 та Діаграмі 2.

Діаграма 1

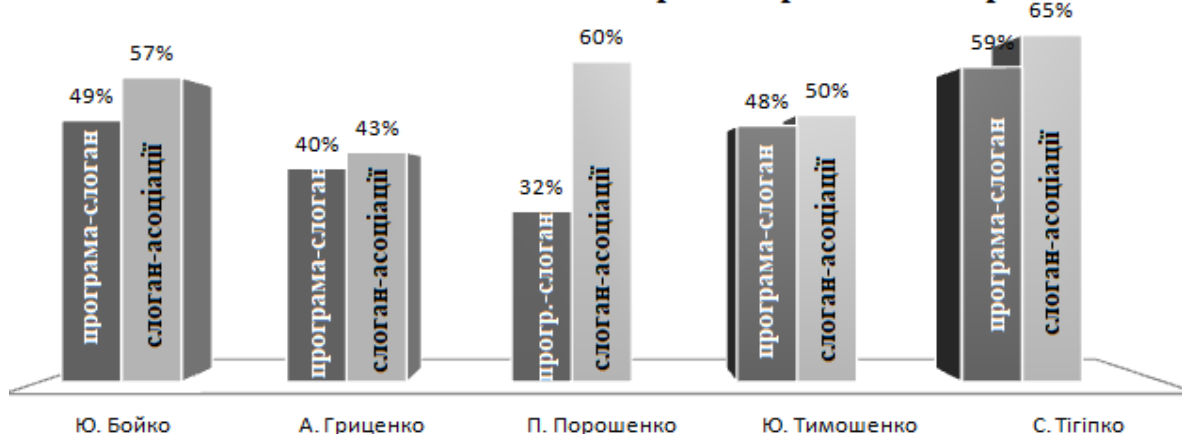
Показники семантичної близькості за векторами "програма-слоган" та "слоган-асоціації" виборчих перегонів 2019р.

Отже, під час дослідження передвиборчої кампанії 2019 року виявилось, що найвищий показник семантичної близькості за вектором «передвиборча програма / слогани» перевищує 60% у кандидатів Ю. Бойка, А. Гриценка та Ю. Тимошенка, найнижчий, більше 20%, – у кандидата В. Зеленського. За вектором «слогани / асоціації» найвищий показник близькості змісту знову ж у висуванця Ю. Бойка – 77%, найнижчий – у П. Порошенка (36%).

Діаграма 2

Показники семантичної близькості за векторами "програма-слоган" та "слоган-асоціації" виборчих перегонів 2014р.

Результати аналізу за передвиборчою агітацією 2014 року дещо різняться, всі показники значно нижчі. Так, найвищий показник семантичної близькості вектору «передвиборча програма / слогани» у кандидата С. Тігіпка – 59%, найнижчий у П. Порошенка – 32%. За вектором «слогани / асоціації» найвищий результат у обох кандидатів – більше 60%, найнижчий у А. Гриценка – 43%.

Порівняння показників кандидатів за двома векторами 2014 р. та 2019 р. відображає прогрес передвиборчої агітації, покращення чи погіршення якості слоганів та ставлення населення до них. Так, практично у всіх висуванців семантична близькість передвиборчої програми та слоганів у 2019 р. збільшилася на 20%, що свідчить про більш буквальне вираження постулатів, які містяться в програмах, слоганами, а значить політичні слогани почали продуктивніше відображати зміст програм.

Для більш детального та точного аналізу здійснено порівняння даних кожного кандидата за 2014 / 2019 рр. Для Ю. Бойка показник семантичної близькості між слоганами та передвиборчою програмою у 2014 році склав 49%, а у 2019 – 65%. Показник за вектором «слогани / асоціації» у 2014 році склав 57%, а у 2019 – 77%. Так, спостерігаємо збільшення семантичної близькості за двома векторами майже на 20% у 2019 році. Це свідчить про те, що кандидат почав розробляти слогани, які у більшій мірі відповідають змісту програми, саме тому зростає і ступінь семантичної близькості слоганів та асоціацій. Отже, команда політтехнологів кандидата зосередила увагу на сугестивних властивостях слоганістики для того, щоб «сподобатися» аудиторії, оскільки асоціативний вектор обох років має високі показники.

Для кандидата А. Гриценка вектор «слогани / передвиборча програма» 2014 року сягав 40%, а у 2019 – 65%. Спостерігаємо збільшення на 25% відповідності слоганів змісту передвиборчої програми. Отже, у кандидата показник асоціативного вектору зріс лише на 2%, що свідчить про зосередженість висуванця на передвиборчій програмі, тобто на реальних діях, а не на необхідності подобатися аудиторії.

Кандидат П. Порошенко слугує прикладом цікавої аналогії. Так, у нього показник вектору «слогани / передвиборча програма» у 2014 році сягав 32%, а у 2019 – 50%. За вектором «слогани / асоціації» у 2014 році показник семантичної близькості досягав 60%, а у 2019 – 36%. Отже, на минулих виборах кандидат доклав зусиль на те, щоб візуально сподобатися виборцям, оскільки асоціативний вектор на 28% вищий за програмний. На виборах-2019 він акцентував увагу не на тому, щоб подобатися людям, а на своїй передвиборчій програмі, тобто на реальних діях.

У Ю. Тимошенко прослідковується схожа тенденція, проте менш виражена. Так, на минулих виборах показник семантичної близькості за вектором «слогани / передвиборча програма» сягав 48%, нині – 62%. Семантична близькість слоганів та асоціацій у 2014 році – 50%, а у 2019 – 46%. Тож, тепер кандидат зорієнтувала свою увагу також на передвиборчій програмі.

Постає питання: чи можна порівнювати тих кандидатів, які становлять змінну? Вважаємо, що це порівняння є не лише можливим, але й необхідним, для зіставлення показників людини, яка вперше висунула свою кандидатуру та тієї, яка вже не брала участь у виборах. Діаграма кандидатів, які складають змінну, відображає наступні показники: у 2014 році у кандидата С. Тігіпка показник семантичної близькості між передвиборчою програмою та слоганами склав 59%, а у кандидата В. Зеленського цей показник нині складає лише 28%, що свідчить про те, що слогани лише частково відображають зміст програми. За вектором «слогани / асоціації» показник близькості кандидата В. Зеленського складає аж 65%, навіть більше ніж удвічі. Отже, кандидат

В. Зеленський на виборах-2019 зосередив увагу на необхідності сподобатися аудиторії, тоді як кандидат С. Тігіпко на виборах-2014 зосередив свою увагу на змісті програми.

Отже, у 2014 році політтехнологами здійснено акцент на сугестії корпусу слоганів кожного кандидата, що прямо формує асоціації виборців із когнітивними стимулами «СПОДОБАТИСЯ», «ЗАПАМ'ЯТАТИСЯ». Аналіз політичної кампанії 2014 засвідчує, що у чотирьох із п'яти кандидатів показник семантичної близькості слоганів та асоціацій вищий, ніж слоганів та передвиборчих програм. У 2019 році у трьох із п'яти кандидатів показник семантичної близькості слоганів та передвиборчої програми вищий. Цього року спостерігаємо акцент на передвиборчих програмах, реальних діях та зверненнях не до емоцій, а до раціонального мислення реципієнтів.

Так, комп'ютерний аналіз програм та слоганістики кожного кандидата обох політичних періодів має зовсім різні показники. Якщо Ю. Тимошенко у 2014 році апелювала до емоційного впливу через слогани, то у 2019 році вона акцентувала увагу на своїй передвиборчій програмі.

Діаграма кандидата, який переміг на минулих виборах, нині має майже повністю дзеркальний вигляд, акцентується на різних показниках, що свідчить про повну зміну стратегій П. Порошенка.

Схема кандидата В. Зеленського, який займає перше місце за рейтингами першого туру президентських виборів–2019, схожа на стратегію П. Порошенка виборів–2014. Отже, стратегія, при якій кандидати акцентують увагу на зверненні до емоцій людини через слогани, на тому, щоб «сподобатися» людям, стає двічі виграшною, хоча результати голосування залежать перш за все від ставлення виборців до кандидатів, від довіри до них.

Звідси випливає наступне твердження: чим більше слоган відображає зміст програми, тим більший рівень довіри аудиторії (на прикладі кандидата Ю. Бойка), хоча перший тур виборів–2019 показав, що в Україні не завжди так (на прикладі кандидата В. Зеленського). Такий підхід розкриває перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері, употужнює потенціал можливих технік створення дієвої політичної реклами.

Література

1. Ковалевська Т. Ю., Кутуза Н. В. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів. Одеса : Астропринт, 2011. 80 с.
2. Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі : монографія / за заг. ред. О. В. Александрова. Одеса : Астропринт, 2009. 397 с.
3. Sahlgren M. The Distributional Hypothesis. From context to meaning. *Distributional models of the lexicon in linguistics and cognitive science. Rivista di Linguistica*. 2008. Vol. 20. pp. 33–53.

References

1. Kovalevska T. Y., Kutuz N. V. (2011), *A short associative dictionary of advertising slogans* [*Korotkyj asotsiatyvnyj slovnyk reklamnykh slohaniv*], Astroprynt, Odesa, 80 p.
2. Kovalevska T. Y., Kondratenko N. V, Kutuz N. V. (2009), *Advertising and PR in the mass media: monograph* [*Reklama ta PR u masovoinformacijnomu prostori: monoghrafija*], Astroprynt, Odesa, 400 p.

3. Sahlgren M. The Distributional Hypothesis. From context to meaning, Distributional models of the lexicon in linguistics and cognitive science. *Rivista di Linguistica*. – 2008. – Vol. 20. – Pp. 33–53.

Ю. Б. Бабий,

*Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского,
доцент кафедры общей и прикладной лингвистики*

ДИСТРИБУТИВНОСТЬ СРВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ (НА ОСНОВЕ ВЕКТОРНОЙ МОДЕЛИ WORD2VEC WORD EMBEDDINGS ARM НДК)

Статья посвящена изучению политического дискурса, в частности политической рекламы как средства воздействия на массовое сознание. Определена семантическая близость предвыборных программ кандидатов, их слоганов и ассоциаций. Установлено, что техника призыва к эмоциям народа через предвыборные слоганы стала дважды выигрышной.

Ключевые слова: политический дискурс, политический слоган, дистрибутивная семантика, семантическая близость, предвыборная кампания.

Y. B. Babii,

*Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University,
Department of the applied linguistics*

DISTRIBUTIVITY OF THE MODERN POLITICAL DISCOURSE: COMPARABLE ASPECT (ON THE GROUND OF VECTOR MODEL WORD2VEC WORD EMBEDDINGS ARM NDK)

Today's political advertising is as an integral part of the media, it forms and corrects the consciousness of mass. The concentration of political advertising increases with intervals every five years when Ukrainians elect the President. A nuanced analysis of election slogans is relevant for determining the techniques of influencing collective consciousness, their results, preventing negative consequences and avoiding undesirable results.

The task of the research is to determine the semantic similarity of candidates' election programs, their slogans and associations, which slogans trigger in a conscious audience. The goal is to carry out a comparative analysis of indicators of semantic similarity and to determine the formula for developing a successful election campaign, to find out what needs to be focused on: emotion or rationality.

An object of the study is election programs and the slogan of candidates for the presidency of the 2014/2019 political campaign. A subject of the study is the semantic similarity of the election programme and the slogans of the candidate and associative incentives representing the language trends of the political campaign in Ukraine. The main methods for research were the distributive method, to determine semantic similarity, and a comparative analysis to compare the obtained indices.

An associative experiment was carried out, 180 people were involved. Recipients were given 50 slogans (five units for each candidate in 2014 and 2019). They had to give 5 reactions to each slogan. The next step was to analyze the semantic similarity of slogans and

associations, slogans and election programs of each candidate with the help of ARM NDK service. Obeyed results were compared.

Thus, in 2014, the emphasis is put on the incentives "to be liked by", "to stick in memory". The analysis of the 2014 political campaign shows that political technologists appealed to emotions of people. To conclude, in 2019 year political technologists are focusing on election programs, real actions and appeals not to emotions, but to rational thinking of recipients. But a strategy, in which candidates focus on appealing to the emotions through slogans, to "be liked by" people, becomes twice winning.

Key words: political discourse, political slogan, distributional semantics, semantic similarity, election campaign.

УДК 801.173:81'42(811.112.2.+811.161.2)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181779>

О. О. Грідюшко,

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов № 2*

ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ КРИТИКИ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ НІМЕЧЧИНИ Й УКРАЇНИ (КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ)

Статтю присвячено визначенню дискурсивних стратегій критики в електоральному дискурсі Німеччини й України у контрастивному аспекті. Провідними ознаками критики у політичному передвиборчому дискурсі є оцінність, агональність, агресивність та персуазивність. У статті визначено види, форми та функції критики в електоральному дискурсі як різновиду політичного дискурсу, описано глибинну структуру критичного висловлювання та його семантичні умови, виокремлено чотири моделі адресантно-адресатної конфігурації критики, простежено контрасти у вираженні конструктивної та деструктивної критики у виступах німецькомовних та україномовних політиків у публічному електоральному дискурсі.

Ключові слова: критика, електоральний дискурс, оцінність, агональність, агресивність, персуазивність, німецький, український, контрасти, конструктивний, деструктивний.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Передвиборчий дискурс (англ. *electoral discourse*, нім. *Wahlkampagne*) як різновид політичного дискурсу є концептуально зорієнтованим на критику, тому що його основною характеристикою виступає прагнення до апологізації, тобто подання в кращому світлі свого кандидата, партії і, водночас, спрямованість на активну критику опонента у *face-to-face* комунікації. Також критика зорієнтована не тільки на безпосередньо присутніх слухачів, але вона шукає собі і більш широке коло адресатів. Цієї концепції "не присутнього третього" (англ. *face-to-back communication*) присвячено досить багато робіт з сучасного моделювання мовної комунікації [22], що увиразнює **актуальність** роботи, а саме, застосування цієї моделі в сфері політичного передвиборчого дискурсу.

Об'єктом дослідження є політичний електоральний дискурс Німеччини й України, **предметом аналізу** обрано подібності та відмінності (контрасти) у стратегіях

і тактиках критики у *face-to-face*- та *face-to-back*-комунікації німецьких та українських політиків у парламенті, мітингах і телевізійних дебатах.

Мета статті полягає у визначенні дискурсивних стратегій критики в електоральному дискурсі Німеччини й України у контрастивній перспективі. Для досягнення поставленої мети вирішено наступні **завдання**: (1) визначено види, форми та функції критики в електоральному дискурсі як різновиду політичного дискурсу; (2) описано глибинну структуру критичного висловлювання та його семантичні умови у вигляді прототипового сценарію; (3) виокремлено чотири моделі адресантно-адресатні конфігурації критики; (4) простежено взаємодію вербальних та паравербальних засобів вираження конструктивної та деструктивної критики та (5) визначено спільні та відмінні (контрастні) риси стратегій критики у виступах німецькомовних (А. Вайдель) та україномовних (І. Фаріон) жінок-політиків.

Виклад основного матеріалу Провідними ознаками критики у політичному передвиборчому дискурсі є її оцінність, агональність, агресивність та персуазивність. *Оцінність* критики у передвиборчий період пов'язана з тим, що виборці мають право і хочуть критично оцінити усі здібності потенційного переможця у перегонах, навіть того, якому вони внутрішньо симпатизують і притуляють йому свої уподобання. *Агональність* критичних висловлювань найбільш яскраво прослідковуємо у створенні опозитивних "МИ:ВОНИ" дискурсів, які слугують для позначення межі між "своїми" та "чужими" як найбільш прототипних для передвиборчої комунікації [20]. Критика суперника може мати *агресивний* характер і проявлятися у дискредитації опонента з метою доказів його/її професійної і особистісної неспроможності, і як наслідок – неспроможності зайняти посаду, на яку вона/він претендує [2]. Також критика може використатися як засіб *персуазії* (англ. *persuasion* – переконання, умовляння) з метою запевняти, переконувати, умовляти, схилити, спонукати адресата до тих чи інших дій в межах політичної комунікації, зокрема у передвиборчому дискурсі [7; 9; 10]. На думку Х. Грюнерта "політична дія планується, реалізується, супроводжується, регулюється, описується, **критикується**, контролюється, оцінюється за допомогою мови і знаходиться під її впливом" [15, с. 29].

Різновиди критики розрізняються за змістом і формою. За **змістом** критика (нім. *Kritik, Beurteilung, Bewertung*) [18] є *розгорнутою* вказівкою на недолік/недоліки і має ґрунтовний, глибокий, повний, вичерпний, широкий, розширений (нім. *umfassend, umfangreich*) характер. Така критика реалізується у формі (1) *обговорення* (нім. *Besprechung, Behandlung*), (2) *розбору* (нім. *Auswertung* (помилка)), (3) *аналізу* (нім. *Analyse, Aufarbeitung*) і має *конструктивний* характер. *Коротка* вказівка на недолік/недоліки реалізується у формі *зауваження* (нім. *Anmerkung* (критичне)). *Звинувачення* (нім. *Beschuldigung*) – форма критики, змістом якої є переважно покладання *вини* за виявлені недоліки. *Невдоволення* (нім. *Mißvergnügen*) – емоційне вираження критики, вираження негативних почуттів у зв'язку із виявленими недоліками. *Претензія* (нім. *Anspruch*) – критика із вимогами. *Заперечення* (нім. *Widerspruch*) є негативною реакцією на те, що сказав співрозмовник, і може бути реалізовано у (1) м'якій формі *незгоди* (нім. *Nichteinverständnis*) та (2) різкій формі *протесту* (нім. *Einspruch*) проти змісту сказаного. Наведені види критики мають як правило *деструктивний* характер і скеровані не на оцінку дій, а на особистість людини.

Критика розрізняється за **формою** на: (1) *пряму* (нім. *direkt*) – про недоліки кажуть прямо або непрямо (нім. *indirekt*) – описують подібний випадок або чужі аналогічні недоліки, із чого людина, яку критикують, легко згадує про свої недоліки; (2) *розгорнуту* (нім. *umfangreich*) – суто критика або коротку (нім. *kurzgefaßt*) –

зауваження; (3) загального плану (нім. *allgemein*) – критика загального плану каже в загальному або конкретна (нім. *konkret*) – не тільки вказує на то, що не працює, коли і в якій мірі, із яких причин, але вказує, як це виправити, куди піти, до кого звернутися; (4) відкрита (нім. *explizit*) – явна, чітка, розгорнута критика, доступна зовнішньому спостереженню або скрита (нім. *implizit*) – неявна, схована критика, така, що може бути виявлена тільки через свої зв'язки з іншими об'єктами чи процесами; (5) підтримуюча (нім. *unterstützend*) – критика, яка укріплює самооцінку і репутацію завдяки похвали, стимуляції до дії або розгромна (нім. *niederschmetternd*) – використовує перехід на особистості, звинувачування, тяжіє до публічності; (6) деструктивна (нім. *destruktiv*) – містить зневажливі або образливі судження про особистість людини або грубе агресивне судження, наругу або осміяння його справ і вчинків або конструктивна (нім. *konstruktiv*) – направлена не на образу, а на зміну та покращення недоліків або помилок; (7) мотивуюча (нім. *motivierend*) – створює бажання робити або яка зупиняє (нім. *anhaltend*) – заперечує робити неприпустиме [13; 14].

Критичний дискурс формується групою *письмових* асертивних зворотньо-коментуючих типів текстів, які обов'язково містять *оцінку* (нім. *Beurteilung, Bewertung*) і до яких відносяться епікриз, відгук, музична критика, рецензія, телевізійний коментар, ремарка, письмо читача або радіослухача, анотація на книгу, яка скоро вийде та ін. [19, с. 221]. До *усних* текстів із критичною домінантою переважно публічного формату відносяться парламентські дебати [6; 21, 95], телевізійні дебати претендентів на президентський або канцлерський пост [4; 5; 17], виступи на протестувальних мітингах, акціях, партійних виборчих з'їздах [1], а також політичні ток-шоу, основними комунікативними стратегіями яких є дискредитативна й заперечувальна: політики намагаються критикувати співрозмовників, іноді принижують і звинувачують один одного [3, с. 193].

Необхідно зазначити, що мовною специфікою українського політичного передвиборчого дискурсу є його українсько-російська двомовність, яку необхідно враховувати під час зіставлення засобів вираження критики у німецькому політичному дискурсі. Така неконгруентність зумовлює необхідність проведення двобічного зіставлення та моделювання *tertium comparationis*. За таку ідеалізовану основу порівняння ми обираємо *критичне висловлювання*, яке надалі зіставляємо за чотирма параметрами: семантичним (глибинна структура критичного висловлювання), вербальним (експліцитність/імпліцитність критики), паравербальним (голосові та жестові засоби оформлення критичного висловлювання) та дискурсивним (екстралінгвальні чинники критичного спілкування, конситуація критики в умовах парламентського, мітингового та медійного типів дискурсу).

З точки зору адресантно-адресатних відносин виокремлюємо наступні чотири моделі критики у політичному дискурсі, зокрема електоральному: (1) критика присутнього адресата, "пряма", "відкрита" критика "в обличчя" (англ. *face-to-face-criticism*), (2) критика присутнього третього адресата, критика "в третій особі" (англ. *face-to-side-criticism*), (3) опосередкована критика, критика неприсутності третього (англ. *face-to-back-criticism*) (4) самокритика (англ. *self-criticism*). Досліджуючи типи сторонніх *спостерігачів* (англ. *bystanders* – "необізнані") та лінгвістичне конструювання ідентичності в умовах "face-to-back"-комунікації американська дослідниця Кетрін Вулард робить висновок про те, "що "face to side"- і "face to back"-комунікація для спостерігачів під час політичної акції може бути принаймні настільки ж важливою, і, можливо, навіть більш послідовною, ніж "face to face" в рамках зібрання для створення та управління колективними соціальними ідентичностями" [22, с. 190].

Для визначення *глибинної структури критичного висловлювання* та семантичних умов критики було розроблено прототиповий сценарій, який презентується наступною парафразою: **Суб'єкт X <критикує> об'єкт Y за дію P, вказуючи при цьому на недоліки Z об'єкта Y і/або його дій P.** Диференціатор [вказівка на недоліки Z об'єкта Y і/або його дій P] відрізняє критику від осуду. Слід зазначити, що критика може мати конструктивний або деструктивний характер. Як що суб'єкт X вказує на недоліки Z суворо і знищувально, то така критика є *деструктивною* і сприймається об'єктом Y як *засудження* або *осуд*. Нарешті, якщо суб'єкт X вказує на недоліки Z об'єкта Y і/або його дій P докладно і ґрунтовно, то така критика є *конструктивною* і сприймається об'єктом Y як *обговорення, розбір* або *аналіз*.

Таким чином, стратегії критики в німецькому та українському політичному перевиборчому дискурсі розподіляються на два типу, а саме (1) стратегія деструктивної критики і (2) стратегія конструктивної критики. Стратегія деструктивної критики реалізується тактиками (1) критики-докору, (2) критики-засудження та (3) критики розгрому, що сприймається адресатом як *несприятлива* критика. У свою чергу, стратегія конструктивної критики вирішується завдяки тактикам (1) критики-обговорення, (2) критики-розбору та (3) критики-аналізу, які створюють у адресата критики *сприятливе* враження. (див. рис. 1).

Рис. 1. Схема дискурсивних стратегій і тактик критики в політичному електоральному дискурсі.

Серед синонімів дієслова “критикувати” в українській мові виділяємо такі, як-от: *коментувати, судити, аналізувати, докоряти, дорікати, розносити, засуджувати, розпушувати, проробляти*. В німецькій мові синонімічний ряд дієслова "kritisieren" представлений ширшим діапазоном: *begutachten* (переглядати), *besprechen* (обговорювати), *beurteilen* (оцінювати, судити), *bewerten* (оцінювати), *eine Besprechung/Kritik/Rezension schreiben* (писати обговорення/критику/рецензію), *[kritisch] würdigen* ([критично] вшановувати), *rezensieren* (рецензувати), *urteilen* (судити), *angreifen* (нападати), *attackieren* (атакувати), *nicht akzeptieren* (не приймати), *nicht durchgehen lassen* (не відпускати), *rügen* (журити), *tadeln* (звинувачувати); *anmeckern* (придиратись), *bemäkeln* (хаяти). Як бачимо, більшість синонімів в українській мові увиразнюють несприятливий вид критики, а в німецькій мові – навіть її агресивний характер.

Агресивність критики може відбиватися у мовленнєвосупроводжувальних жестах (англ. *co-speech gestures*) мовця – адресанта критики, які, з одного боку, зорієнтовані на семантику критичного висловлювання і посилюють експліцитні (прямі/непрямі) вербальні маркери критики (нім. *falsch* (неправильно, хибно), *unrichtig* (неправильно), *der Fehler* (помилка), *fehlerhaft* (помилково), *Bruch* (провал)/укр. *неправильно, помилка, помилково, хибно, невірний, цинізм, недолік, фіаско, падіння*), синхронізуючись із головно наголошеними складами. До таких жестів відносимо жести правої або лівої руки із конфігурацією кисті у вигляді 1) кулака, 2) вказівного пальця, 3) широко відкритої долоні. Такі рухи мають як правило імпульсивний характер, вони направлені убік адресата критики і можуть перевищувати лінію плеча адресанта критики. З іншого боку, критика може бути реалізована непрямом, приховано і бути "розмитою" в імпліцитній площині мікро- та макротематичних абзаців, які вербалізують такі складні види критики, як сумнів, скепсис, підозру, упередження, недовіру тощо [8].

Поряд із акцентуючими мовленнєвосупроводжувальними жестами критику також експлікують просодичні засоби, наприклад паузи хезитації, а також засоби міміки, окулесиси та проксемики мовця, які *показують* критику і заміщують її вербальні експлікати [16]. Останню групу ми пропонуємо відносити до *конклюдентних* засобів вираження критики, коли мовець замість слів (усно) або письмових повідомлень виражає критику своєю поведінкою. У деяких випадках в якості конклюдентної дії може виступати *мовчання*, яке в суровому (юридичному) сенсі є бездіяльністю, але з погляду засобів зворотного зв'язку (англ. *feedback channel*) адресат може сприйняти мовчання як критику [11].

При інтерпретації стратегій і тактик критики у політичному дискурсі необхідно враховувати етноспецифіку сприйняття критики у германських й слов'янських лінгвокультурах. Так, в німецькій мові поняття "критика" само по себе не має такої негативної конотації, як в російській й українській мовах, оскільки критика розрізняється на позитивну й негативну і є невідмінною частиною публічної риторики (нім. *Öffentlichkeitsrhetorik* [12, 235]) в політичному й науковому видах дискурсу. Можливість критикувати позначає для німця бути щирим в стосунках і ставленнях до людей та подій. Також німецькі політики володіють критичним дискурсом у повній мірі, тому що він є маркером демократичного суспільства – мати право критикувати, робити помилки, визнавати їх і відповідати на критику. При цьому, як критика, так і відповідь на неї підтверджуються конкретними аргументами і фактами (цифри, дані, посилання на статистику та ін.).

Так, наприклад, німецький право-радикальний політик Аліс Вайдель від партії "Альтернатива для Німеччини" в умовах *face-to-face*-комунікації звертається до канцлера Німеччини Ангели Меркель і експлікує пряму критику пані канцлерки та її уряду щодо проекту федерального бюджету: "*Zum zweiten Mal in diesem Jahr beraten wir über den Entwurf eines Bundeshaushalts. Dazugelernt hat Ihre Regierung seither nichts, Frau Bundeskanzlerin.* (укр. Вдруге в цьому році ми обговорюємо проект федерального бюджету. З того часу Ваш уряд так **нічого нового і не вивчив**, пані Канцлерка!") (2). Оскільки Аліс Вайдель вказує на недоліки політики Ангели Меркель докладно і ґрунтовно, то така критика за своїм *змістом* має вигляд *обговорення, розбору* або *аналізу*. А. Вайдель <критикує> Ангелу Меркель за її неправильну політику, вказуючи при цьому *докладно і ґрунтовно* на такі недоліки політики, як (1) *Politik der Spaltung und der Unvernunft* (укр. політика розбрату та недоцільності), (2) *Politik des Ausgabenwahns und der falschen Prioritäten* (укр. політика шалених витрат та **неправильних** пріоритетів), (3) *Politik, die den noch vorhandenen Wohlstand von heute*

bedenkenlos mit vollen Händen ausgibt und **verschleudert** (укр. політика, яка **безцеремонно**, у повну силу витрачає та **розбазарює** залишений добробут), (4) Politik **ignoriert konsequent** die ökonomische Vernunft (укр. політика, яка **послідовно ігнорує** економічну доцільність), (5) sie [Politik] setzt die Interessen des eigenen Landes und der eigenen Bürger an die letzte Stelle (укр. вона [політика] ставить інтереси власної країни та власних громадян на останнє місце).

При цьому Аліс Вайдель використовує тактику приниження опонента і порівнює політику Ангели Меркель із "розпродажем" (нім. Ausverkauf), "шаленими витратами" (нім. Ausgabewahn) та "ідеологічними фантазіями про ошчасливлення всього світу" (нім. ideologischen Weltbeglückungsfantasien). Такі експліцитні маркери критики, як "nichts", "falsch", "bedenkenlos", "verschleudern", "konsequent ignorieren", Аліс Вайдель також посилює імпульсивними рухами правої або лівої руки, помахами двох рук, рухами усього тіла, при цьому кисть сформована у формі кулака або відкритої долоні із вказівним пальцем у напрямку адресата критики. На особливу увагу заслуговує поведінка канцлера, до якої саме спрямовано критику і яка майже не звертає на неї уваги: протягом усього виступу Вайдель Меркель робить свої нотатки і лише на словосполученні "ideologischen Weltbeglückungsfantasien" різко відриває голову від паперів і начебто замислюється над словами А. Вайдель.

На відміну від німецьких політиків, які прямо звертаються до об'єкту критики і називають його, українські політики частіше використовують займенники "їх", "вони", "воно", щоб відокремити себе від суб'єкта критики. Так, говорячи про кандидата в президенти В. Зеленського в умовах *face-to-back*-комунікації на ток-шоу "На межі вибору", Ірина Фаріон розгромила російськомовного кандидата в президенти Володимира Зеленського (1), при цьому назвав його "воно", наприклад: "А ви можете перекласти, що **воно** верзло? Ви можете перекласти? Sorry, I don't understand, що **воно** верзло? **Воно** у українській державі живе, **воно** вивчило державну мову? Його за грати треба садити вже сьогодні, не допускаючи до другого туру. **Воно** гвалтує мову на очах у всієї країни. **Воно** гвалтує тих, хто сьогодні захищають нас там, на нульовій позиції. Ми завдяки тим солдатам тут сидимо в залі. А **воно** блює до мене мовою ..." (2). Слід вказати на те, що І. Фаріон вказує на суб'єкт критики, здійнявши праву руку у відкритій долоні. Рухи І. Фаріон мають імпульсивний характер, тому у глядача складається враження, що Ірина Фаріон ніби трясеться від обурення.

Така промова є прикладом деструктивної критики, яка має агресивний і несприятливий характер. Так, І. Фаріон використовує достатню кількість пейоративів, називаючи кандидата в президенти України В. Зеленського "політичним Квазімодо", "політичним страховиськом". Більше того, говорячи про кандидата, вона називає його "воно", наприклад: "Що **воно** верзло?" або "А **воно** блює до мене мовою Путіна". Слід вказати на те, що І. Фаріон вказує на суб'єкт критики, здійнявши праву руку у відкритій долоні, при цьому рухи мають імпульсивний характер. Така імпульсивність проявляється у великій кількості рухів за одиницю часу (за 1 хвилину 08 секунд кількість імпульсивних рухів правої руки дорівнює 17 разів), тобто практично кожен склад критичного висловлювання, яке має зневажливий характер, акцентується мовленнєво супроводжувальними жестами правої руки, двох рук, плеч або кивками голови. Складається враження, що Ірина Фаріон ніби трясеться від обурення. В кінці свого виступу І. Фаріон демонстративно відвертає голову від відео-зображення із Володимиром Зеленським

Таким чином, аналіз дискурсивних фрагментів критики у виступах німецькомовних та україномовних жінок-політиків показав, що критичне стратегування

здійснюється за двома адресантно-адресатними моделями 1 (face-to-face-критика) та 3 (face-to-back-критика). В умовах *face-to-face*-критики спостерігаємо конструктивну стратегію (Аліс Вайдель vs. Ангела Меркель), яка реалізується тактиками розбору помилок і аналізу, але по формі нагадує більш відчитування, яке нібито вчителька (Аліс Вайдель) робить недбайливій учениці (Ангелі Меркель). Також Аліс Вайдель робить переключення на модель *face-to-side*-критику і критикує зокрема присутніх депутатів від партії Зелених та СДПГ ("Schreien Sie nur; ich weiß, **getroffene Hunde bellen**/ укр. Ви тільки кричите.. я знаю, **на злодію шапка горить!**"), а також на модель *face-to-back*-критику, відсилаючи критичні меседжі щодо "так званого повстання" ультра-лівих протестуючих, зокрема жовтих жилетів, (Nur der unfassbaren Disziplin und Geduld der Deutschen ist es überhaupt zu verdanken, dass es noch keine flächendeckenden Massenproteste gibt wie in Frankreich, **wo es den sogenannten Aufstand der gelben Westen** gegen die neueste Spritpreiserhöhung gibt!). В свою чергу, в умовах *face-to-back*-критики реалізується деструктивна стратегія критики (Ірини Фаріон vs. Володимир Зеленський), яка вирішується тактиками образи і звинувачення. Контрастною рисою українського критичного стратегування є активне використання українськими політиками пейоративів, які важко уявити собі в німецькому публічному політичному спілкуванні у критичній площині. При цьому німецькі опозиційні політики експліцитно та прямо називають суб'єкт критики, безпосередньо звертаючись до нього.

Необхідно підкреслити, що прямі номінанти концепту "критика" та "критично" зазвичай використовуються як українськими, так і німецькими політиками, коли вони говорять про критику, а не безпосередньо критикують опонентів або неприсутнього третього. Німецькі та українські політики звертаються до використання багатьох синтаксичних засобів, зокрема повторень, риторичних питань, спонукальних речень тощо, щоб сформулювати критичне висловлювання.

Висновки та перспективи дослідження. Перспективними для подальшого дослідження вважаємо визначення національно-культурної специфіки стратегій критики німецьких та українських політичних діячів у період передвиборчої боротьби, опозитивних пар *свій:чужий*, *влада:опозиція*, *старе:нове*, *лідер:підлеглий* як концептуальних основ адресантно-адресатних відносин критичної риторики, контрастів вербального та паравербального вираження критики в німецькомовному та україномовному передвиборчому дискурсах. Також у межах інструментально-фонетичного аналізу необхідно встановити *залежність* або *автономність* просодичних та кінетичних засобів оформлення критичного висловлювання від його семантико-синтаксичної структури, ключових концептів та різновидів форм критики (зауваження, претензія, заперечення, звинувачення, невдоволення та ін.) в електоральній боротьбі.

Література

1. *Артюхова А. А.* Неμεцкий митинговый дискурс: риторика и просодия : монографія. Одесса : Феникс, 2015. 181 с.
2. *Зайцева Е. Л.* Выражение отрицательной оценки в политическом дискурсе (опыт сравнительно-сопоставительного исследования российских и французских печатных средств массовой информации) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Чебоксары, 2006. 195 с.
3. *Кондратенко Н. В.* та ін. Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів : монографія. Одеса : Астропринт, 2019. 236 с.

4. Петлюченко Н. В. Контрастивная специфика президентского харизматического дискурса Германии и Украины // *Одеський лінгвістичний вісник* : зб. наук. праць ; Національний університет «Одеська юридична академія». Вип. 8. Одеса : «Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 147–151.
5. Серякова И. И. Коммуникативный менеджмент конфликтного дискурса // *Science and Education a New Dimension – Budapest* : Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2015. Philology, III (9). Issue 44. P. 78–82.
6. Славова Л. Л. Жанровая стратификация политических дискурсивных практик в разных языковых континуумах. Режим доступа: <http://research-journal.org>: Международный научно-исследовательский журнал. 2016. DOI: 10.18454/IRJ.2016.45.006. – ISSN 2227-6017.
7. Смоленкова В. В. Методы американской риторической критики // *Современная политическая лингвистика* : материалы междунар. научно-практ. конф. Екатеринбург, октябрь 2003 г. Уральский гос. пед ун-т. - Екатеринбург, 2003. С. 144–145.
8. Сотников А. В. Просодичні засоби актуалізації комунікативно-прагматичних інтенцій у британській політичній промові (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2012. 274 с.
9. Харитонова Д. Д. Засоби реалізації персуазивного впливу у політичному дискурсі (на матеріалі передвиборчих програм П. О. Порошенка, Ю. В. Тимошенко, В. Ф. Януковича). *Science and Education. A New Dimension. Philology*, V (29), Issue 116. Budapest, 2017. С. 30–33.
10. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М. : Гнозис, 2004. 324 с.
11. Diekmannshenke, H. Sprechen über Politik in den Medien. Linguistische Aspekte der Rezeption von politische Kommunikation // *Semantische Aspekte öffentlicher Kommunikation*. Frankfurt/Main: Peter Lang GmbH, 2002. S. 304–328
12. Franz, B. Öffentlichkeitsrhetorik : massenmedialer Diskurs und Bedeutungswahl. Wiesbaden, Dt. Univ.-Verl., 2000. 294 s.
13. Fries, N. Bewertung. Linguistische und Konzeptuelle Aspekte des Phänomens // *Sprache und Pragmatik*. – Lund: Veröffentlichung des Lunder Projektes, 1991. № 23. С. 1–31.
14. Girnth, H. Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation. Berlin: De Gruyter, 2002. 172 s.
15. Grünert, H. Sprache und Politik. Untersuchungen zum Sprachgebrauch der „Paulskirche“. Berlin: de Gruyter, 1974. 356 S.
16. Klein, J. Von Gandhi und al-Qaida bis Schröder und Merkel: politolinguistische Analysen, Expertisen und Kritik. Berlin: Frank & Timme, 2016. 427 S.
17. Maurer, M. Schröder gegen Merkel : Wahrnehmung und Wirkung des TV-Duells 2005 im Ost-West-Vergleich. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2007. 258 s.
18. Reisigl, M. Kritik der Sprache der Kritik // *Diskursanalyse und Kritik*. Imprint: Springer VS, 2019. S. 89–120.
19. Rolf, E. Die Funktionen der Gebrauchstextsorten. Berlin : der Gruyter, 1993. 339 s.
20. Scharathow, W. Diskurs, Macht, Fremdheit : gesellschaftliche Polarisierungstendenzen und die mediale Konstruktion von "Fremdheit" ; die niederländische Debatte nach dem Mord an Theo van Gogh. Oldenburg : BIS-Verl. der Carl-von-Ossietzky-Univ. Oldenburg, 2007. 262 s.
21. Schröter, M. Vom politischen Gebrauch der Sprache : Wort, Text, Diskurs ; eine Einführung. Frankfurt am Main [u.a.], Lang, 2009. 144 s.

22. Woolard, K. A. Bystanders and the Linguistic Construction of Identity in Face-to-Back Communication // Peter Auer, ed. *Style and Social Identities: Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin/ NY: Mouton de Gruyter, 2007. P. 187–207.

References

1. Artiukhova, A. A. (2015), *German rally discourse: rhetoric and prosody [Nemetskii mitingovyi diskurs: ritorika i prosodiia : monografiia]*, Feniks, Odessa, 181 p.
2. Diekmannshenke, H. (2002), *Sprechen über Politik in den Medien. Linguistische Aspekte der Rezeption von politischer Kommunikation // Semantische Aspekte öffentlicher Kommunikation*. Frankfurt/Main: Peter Lang GmbH, S. 304–328
3. Franz, B. (2000). *Öffentlichkeitsrhetorik : massenmedialer Diskurs und Bedeutungswahl* Wiesbaden, Dt. Univ.-Verl., 2000. 294 S.
4. Fries, N. (1991), *Bewertung. Linguistische und Konzeptuelle Aspekte des Phänomens / Norbert Fries // Sprache und Pragmatik*. Lund : Veröffentlichung des Lunder Projektes, № 23, C. 1–31.
5. Girth, H. (2002). *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*. Berlin : De Gruyter, 2002. 172 S.
6. Grünert, H. (1974). *Sprache und Politik. Untersuchungen zum Sprachgebrauch der "Paulskirche"*. Berlin : de Gruyter, 1974. 356 S.
7. Kharitonova, D. D. (2017) *Means of realization of persuasive influence in political discourse (on the material of the election programs P. O. Poroshenko, Yu. V. Tymoshenko, V. F. Yanukovych) [Zasobi realizatsii persuazivnogo vplivu u politichnomu diskursi (na materiali peredviborchikh program P. O. Poroshenka, Iu. V. Timoshenko, V. F. Ianukovicha)]*, Science and Education. A New Dimension. Philology, V (29), Issue 116, Budapest, pp. 30–33.
8. Klein, J. (2016), *Von Gandhi und al-Qaida bis Schröder und Merkel: politolinguistische Analysen, Expertisen und Kritik* . Berlin : Frank & Timme, 2016. 427 S.
9. Kondratenko, N. V. (2019), *Linguopragmatics of political discourse: the typology of speech genres [Lingvopragmatika politichnogo diskursu: tipologiiia movlennevikh zhanriv : monografiia]*, Astroprint, Odesa, 2019. 236 p.
10. Maurer, M. (2007). *Schröder gegen Merkel : Wahrnehmung und Wirkung des TV-Duells 2005 im Ost-West-Vergleich*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2007. 258 S.
11. Petliuchenko, N.V. (2016) *Contrastive specificity of the presidential charismatic discourse of Germany and Ukraine [Kontrastivnaia spetsifika prezidentskogo kharizmaticheskogo diskursa Germanii i Ukrainy]*, Odeskii lingvistichnii visnik : zb. nauk. prats; Natsionalnii universitet "Odeska iuridichna akademiia", Vip. 8, Odesa, pp.147–151.
12. Reisl, M. (2019), *Kritik der Sprache der Kritik // Diskursanalyse und Kritik*. Imprint: Springer VS, 2019. S. 89–120.
13. Rolf, E. (1993). *Die Funktionen der Gebrauchstextsorten*. Berlin : der Gruyter, 1993. 339 S.
14. Scharathow, W. (2007), *Diskurs, Macht, Fremdheit : gesellschaftliche Polarisierungstendenzen und die mediale Konstruktion von "Fremdheit" ; die niederländische Debatte nach dem Mord an Theo van Gogh*. Oldenburg : BIS-Verl. der Carl-von-Ossietzky-Univ. Oldenburg, 2007. 262 S.
15. Schröter, M. *Vom politischen Gebrauch der Sprache : Wort, Text, Diskurs ; eine Einführung*. Frankfurt am Main [u.a.], Lang, 2009. – 144 S.
16. Seriakova, I. I. (2015), *Communicative conflict management discourse [Kommunikativnyi menezhment konfliktnogo diskursa]*, Science and Education a New

Dimension – Budapest : Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, Philology, III (9), Issue 44, pp. 78–82.

17. Sheigal, E. I. (2004), *Semiotics of political discourse* [Semiotika politicheskogo diskursa], Gnozis, M., 324 p.

18. Slavova, L. L. (2016), *Genre stratification of political discursive practices in different language continua* [Zhanrovaia stratifikatsiia politicheskikh diskursivnykh praktik v raznykh iazykovykh kontinumakh] // <http://research-journal.org>: Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal. DOI: 10.18454/IRJ.2016.45.006. – ISSN 2227-6017.

19. Smolenkova, V. V. (2003), *Methods of American rhetorical criticism* [Metody amerikanskoi ritoricheskoi kritiki], Sovremennaia politicheskaiia lingvistika: materialy mezhdunar. nauchno-prakt. konf. Ekaterinburg, oktiabr 2003 g. Uralskii gos. ped un-t., pp. 144–145.

20. Sotnikov, A. V. (2012), *Procurrent remedies for communicative pragmatic intentions in the British political speech (experimental and phonetic research)* [Prosodichni zasobi aktualizatsii komunikativno-pragmatichnikh intentsii u britanskii politichnii promovi (eksperimentalno-fonetichne doslidzhennia)] : dis. ... kand. filol. nauk: Kyev, 274 p.

21. Woolard, K. A. Bystanders and the Linguistic Construction of Identity in Face-to-Back Communication // Peter Auer, ed. *Style and Social Identities: Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin/ NY: Mouton de Gruyter, 2007. P. 187–207.

22. Zaitseva, E. L. (2006), *The expression of negative evaluation in the political discourse (the experience of comparative research of Russian and French print media)* [Vyrazhenie otritsatelnoi otsenki v politicheskom diskurse (opyt sravnitelno-sopostavitelnogo issledovaniia rossiiskikh i frantsuzskikh pechatnykh sredstv massovoi informatsii)] : diss. ... kand. filol. Nauk., Cheboksary, 195 p.

Ілюстративний матеріал

1. Ірина Фаріон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=7vfJ3BChOYQ&frags=pl%2Cwn>

2. Alice Weidel [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=7DFA1p1eApo&t=40s&frags=pl%2Cwn>

О. О. Гридюшко,

*Национальный университет "Одесская Юридическая академия",
кафедра иностранных языков № 2*

ДИСКУРСИВНЫЕ СТРАТЕГИИ КРИТИКИ В ЭЛЕКТОРАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ ГЕРМАНИИ И УКРАИНЫ (КОНТРАСТИВНЫЙ АСПЕКТ)

Статья посвящена определению дискурсивных стратегий критики в электоральном дискурсе Германии и Украины в контрастивном аспекте. Ведущими признаками критики в политическом предвыборном дискурсе являются оценочность, агональность, агрессивность и персуазивность. В статье определены виды, формы и функции критики в электоральном дискурсе как разновидности политического дискурса, описана глубинная структура критического высказывания и его семантические условия, выделены четыре модели адресантно-адресатной конфигурации критики, прослежены контрасты выражения конструктивной и деструктивной критики в выступлениях немецкоязычных и украиноязычных политиков в публичном электоральном дискурсе.

Ключевые слова: критика, электоральный дискурс, оценочность, агональность, агрессивность, персуазивность, немецкий, украинский, контрасты, конструктивный, деструктивный.

O. O. Grydyushko,
*National University "Odessa Law Academy",
Department of Foreign Languages № 2*

DISCURSIVE CRITICISING TACTICS IN THE ELECTORAL DISCOURSE OF GERMANY AND UKRAINE (A CONTRASTIVE PERSPECTIVE)

The article deals with discursive criticising strategies in the electoral discourse of Germany and Ukraine from a contrastive perspective. The leading features of criticism in the political electoral discourse are appraisal, agonism, aggressiveness and persuasiveness. The value of criticism in the pre-election period is because voters have the right and want to assess critically all the abilities of the potential winner in the races, even one they sympathize with and tune in to his liking. The agnostic nature of critical statements can be most clearly traced in the creation of the opposition WE:THEY, which serves to denote the boundary between "friends" and "foes" as the most prototypical for pre-electoral communication. Criticism of an opponent may be aggressive and manifest itself in discrediting the opponent in order to prove his/her professional and personal incapacity. Furthermore, criticism can be used as a means of persuasion in order to assert, persuade, induce, incline, or encourage the addressee to take a certain action in the election race.

The article determines the types, forms and functions of criticism in electoral discourse as a type of political discourse, describes the in-depth structure of critical utterances and their semantic conditions, identifies four models of the addressee-targeted configuration of criticism, traces the expressions of constructive and destructive criticism in speeches of German-speaking and Ukrainian-speaking politicians in public electoral discourse. The strategy of destructive criticism is implemented by tactics of criticism-reproach, criticism-condemnation and criticism-defeat, which is perceived as by the addressee as adverse. In turn, the strategy of constructive criticism is implemented by the tactics of criticism-discussion, criticism-examination and criticism-analysis, which create a favorable impression on the addressee of the criticism.

Key words: criticism, electoral discourse, evaluation, agonism, aggressiveness, persuasiveness, German, Ukrainian, contrasts, constructive, destructive.

УДК 811.161.2'373.7

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181780>

I. В. Лакомська,
*канд. філол. наук,
Одеська національна академія харчових технологій,
викладач кафедри українознавства та лінгводидактики*

КОНТАМІНАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ: ВПЛИВОВИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про контамінацію як один із прийомів трансформації фразеологізмів, що має потужні можливості впливу на читача. В дослідженні

контамінація фразеологізмів у газетних заголовках може виражатися такими видозмінами: поєднувати дві фрази з усиченням, містити два фразеологізми із спільним компонентом або поєднувати два фразеологізми без змін.

Ключові слова: газетний заголовок, фразеологічна одиниця, трансформація фразеологізмів, контамінація, вплив.

Оскільки головною ознакою засобів масової інформації вчені визнають їхню впливову доміанту (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, Н. Непийвода, В. Різун), то лінгвістичний складник у структурі ЗМІ набуває подвійної сугестивності, враховуючи наскрізну впливову природу мови (Р. Барт, Ф. Бацевич, О. Леонтьєв, Б. Поршнев, І. Черепанова).

Як концентри медійного повідомлення у впливовому аспекті заголовки привертають все більшу увагу науковців, які доводять, що для реалізації ефективної сугестії важливими є «не стільки логічність і аргументованість у вживанні мовних одиниць, скільки емоційний вплив на адресата» [1, с. 218]. З цією метою все частіше в заголовках вживаються фразеологізми, які мають призначення привернути увагу читача та динамізувати повідомлення.

Актуальність виявлення й опису фразеологічних одиниць (ФО) в українських медіавиданнях зумовлюється тим, що такі одиниці ще недостатньо вивчені у впливовому аспекті, тому дослідження фразеологізмів у газетних заголовках надасть можливість простежити їхню сприйняттеву активність та з'ясувати сугестійні властивості таких одиниць.

На сьогодні в медійних заголовках досить продуктивно вживаються видозмінені фразеологічні одиниці, які К. Глуховцева називає трансформами й визначає їх як модифіковані традиційні стійкі сполучення слів, що зазнали змін компонентного складу з метою експресивізації чи оновлення вислову [2, с. 9]. Серед прийомів, які найчастіше використовують у процесі трансформації ФО, вчена виокремлює контамінацію кількох традиційних виразів, що полягає у поєднанні кількох фразеологізмів в одному [2, с. 10].

Отже, серед прийомів трансформації ФО актуальною є **контамінація**, яка полягає у схрещуванні в одному виразі двох (іноді й більшої кількості) фразеологізмів. При цьому деякі вихідні форми фразеологічних зворотів можуть цілком зберігати всі свої компоненти й структуру в модифікованій одиниці, приймаючи при цьому деякі елементи з іншої (інших) ФО, що підлягають контамінації. У разі застосування контамінації першої частини одного вихідного звороту й другої частини іншого кожен фразеологізм у складі трансформованої ФО якісно змінюється, утрачаючи один зі своїх складників (іноді – декілька) унаслідок поєднання [13, с. 178].

Контамінацію ФО у різних аспектах розглядали І. Абрамець, О. Бабкін, Л. Болдирєва, Л. Кунін, О. Молотков, Л. Ройзензон, С. Ройзензон. На матеріалі української мови це лінгвістичне явище знайшло відображення у працях О. Бойко, А. Коваль, Л. Скрипник, В. Ужченка.

Так, В. Ужченко, розглядаючи цей тип структурно-семантичних перетворень, зазначає: «У «класичному» варіанті контамінації відбувається не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення словоформ, своєрідне накладання і злиття значень різних ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислова компресія, лаконізація як результат опущення певних компонентів» [8, с. 151].

Отже, **об'єктом** дослідження є заголовки із фразеологізмами в українській пресі, **предметом** – контамінація фразеологізмів як активних сугестогенів у газетних заголовках української преси.

Мета дослідження – з'ясування впливового потенціалу прийому контамінації фразеологічних одиниць (ФО) у газетних заголовках української преси. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати суть прийому контамінації як засобу виразності медійного повідомлення; 2) визначити основні різновиди контамінації в межах газетних заголовків; 3) проаналізувати сугестивність таких заголовків.

Джерельною базою дослідження послуговували заголовки українськомовних суспільно-політичних газет «Голос України», «Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», «Урядовий кур'єр» (за 2013 – 2019 роки).

Фактичним матеріалом статті стали понад 100 газетних заголовків із фраземним компонентом, дібрані методом суцільної вибірки з проаналізованих газет.

Мета і завдання роботи визначили необхідність застосування низки загальних та спеціальних *методів дослідження*. Серед загальних методів у роботі спираємося на описовий і метод спостереження, аналіз та індуктивне узагальнення фактичного матеріалу, що в цілому уможливило систематизацію й об'єктивну класифікацію фактичного матеріалу. Провідним спеціальним методом дослідження є контекстуально-інтерпретаційний метод, що уможливив з'ясування функційних особливостей зафіксованих ФО.

У нашому дослідженні контамінація ФО як спосіб структурної трансформації може виражатися такими видозмінами: 1) поєднувати дві ФО з усіченням (обох або однієї частини вислову) (51 % в межах контамінацій); 2) містити два фразеологізми із спільним компонентом (8 %); 3) поєднувати дві ФО без змін (41 %).

1. Використання двох частин різних фразеологізмів ілюструє заголовок «*Робота не вовк, вилетить – не спіймаєш*» (Україна молода, 04.09.10), де простежується об'єднання двох прислів'їв, ужитих з усіченням елементів: *Робота не вовк(ведмідь) – у ліс не втече* [11, с. 45] та *Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш* [11, с. 140]. У статті йдеться про дані спільної доповіді Міжнародного валютного фонду та Міжнародної організації праці, які свідчать про те, що кількість безробітних у світі сягнула історичного максимуму.

В наступному заголовку вжито фразеологічні одиниці, де усікається частина одного стійкого виразу та використовується ФО без змін: «*Біс у ребро – як грім серед ясного неба*» (Україна молода, 17.05.11) – заголовок поєднує частину відомого прислів'я *Сивина в бороду, а чорт (біс) у ребро* «про залицяння немолодого, підстаркуватого чоловіка» [6, Т. 8, с. 468] та ФО *як грім серед (ясного) неба* «раптово і несподівано» [6, Т. 2, с. 170]. У статті мова йде про 62-річного голову Міжнародного валютного фонду Домініка Стросс-Кан, якому висунули звинувачення у сексуальних домаганнях та позбавленні волі покоївки готелю у нью-йоркському районі Манхеттен.

Поєднання двох ФО ілюструє й заголовок «*Як «сухий закон» на голову*» (Україна молода, 29.09.10), де ФО *сухий закон* «заборона вживати алкогольні напої» [6, Т. 3, с. 154] розширює структуру відомої ФО *як сніг на голову* «зовсім несподівано, раптово» [9, с. 194]. За О. Куніним, таке розширення називається вклинюванням [4]. У такий спосіб відбувається не тільки структурна видозміна традиційних стійких сполук, а й семантичне нашарування, що виразнює повідомлення, оптимізує впливову силу заголовка. У статті йдеться про неочікуване рішення львівського виконкому – заборону продавати алкогольні напої після 22-ї вечора. Такий різновид контамінації, на відміну

від наведених вище, містить взаємоприникнення двох ФО не тільки на семантичному, а й на структурному рівнях.

Подібний прийом використано в заголовку «*Ні пуху тобі, «Проба пера!»*» (Голос України, 15.04.19), де поєднано дві фразеологічні одиниці: *спроба (проба пера)* «перші ранні твори» [12, с. 854] та *ні пуху (пуха) ні пера*, що є усталеною формою побажання удачі, успіху в якійсь справі, в чому-небудь [12, с. 724]; так автор повідомляє про конкурс під назвою «Проба пера» для юних журналістів у Севастополі.

Заголовок «*Тернистий шлях із глухого кута*» (Україна молода, 26.11.09) також ілюструє поєднання двох ФО: *тернистий шлях* «про чий-небудь життєвий шлях, сповнений труднощів, страждань, горя і т.ін» [6, Т. 10, с. 85] і ФО *заходить в глухий кут* «опинятися в безвихідному, складному становищі» [7, с. 93], що в заголовку вживається з усіченням дієслова. У статті йдеться про підписання довгоочікуваного двостороннього контракту. В таких заголовках простежується нестандартність та певна парадоксальність висловлювання. Суперечність між формальним висловлюванням і його прихованим реальним змістом є основою іронії [5, с. 292], що яскраво представлено у наведених прикладах.

2. Різновид контамінації, де поєднуються дві ФО, які мають спільний компонент ілюструють такі заголовки: «*Наріжний камінь спотикання*» (Дзеркало тижня, 19.08.17-01.09.17), де поєднано ФО *камінь спотикання* «велика перепона, перешкода» [12, с. 363] та *наріжний камінь* «основа чого-небудь» [12, с. 363]. У статті автор через не досить сумлінну роботу закликає ліквідувати Службу Державного архітектурно-будівельного контролю та скасувати Держгеокадастр.

Подібним є заголовок «*Танці з екстремістами: наступаємо на ноги і на горло*» (Голос України, 29.04.14), де вжито два фразеологізми зі спільним компонентом: *наступати на ноги* «кривдити кого-небудь, ущемляти чийсь інтереси» [12, с. 536] та *наступати на горло* «настирливо вимагати чого-небудь або змушувати до чогось» [12, с. 535]. У статті автор виражає подив з приводу всенародного обговорення подій, що відбуваються на сході країни, та наголошує на питанні ефективності проведення антитерористичної операції.

3. Заголовки можуть містити поєднання двох ФО без помітних структурних зрушень, наприклад: «*Банки – під ніж, гривню – на вагу золота*» (Україна молода, 16.04.15), де поєднано дві ФО: *під ніж* «на заріз; на забій» [12, с. 551] та ФО *на вагу золота* «надзвичайно цінний, значимий [9, с. 13], при чому таке використання фразеологізмів у заголовку є своєрідним гаслом, закликом до дії, що має великий сугестивний потенціал, оскільки містить імперативну настанову. Автор повідомляє у статті про зниження Національним банком України прямого падіння гривні, натомість стало фактично неможливим кредитування, зокрема промисловості.

Заголовок «*Коли відбирає мову – в'януть вуха*» (Україна молода, 09.01.10) ілюструє поєднання двох ФО – *відбирати (віднімати) мову* «хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т.ін» [12, с. 114] та *в'януть вуха* «кому-небудь неприємно, гидко слухати що-небудь» [12, с. 162], що створює несподіваний ефект, порушує стандартність повідомлення, зацікавлюючи читача й заохочуючи до подальшого прочитання повідомлення. У статті йдеться про мовні помилки, яких припускаються деякі відомі українські книжкові видання.

В окремих випадках заголовок може містити поєднання двох стійких висловів, зокрема приказок, що мають структуру складного речення, утворюючи складну синтаксичну конструкцію, наприклад: «*Запорізький «Новий театр»: очі бояться, а*

руки роблять, або про те, що не було б щастя, та чиновники допомогли» (Голос України, 19.01.13), де вжито відоме прислів'я *Очі бояться, а руки роблять* та трансформоване – *Не було б щастя, так нещастя допомгло*. Наведений заголовок, хоч і не відповідає вимогам щодо структурної місткості, проте має значну експресивну силу, оскільки тут використовується ще й заміна компонента (*нещастя – чиновники*), що конкретизує інформацію та надає заголовку іронічного звучання. У статті йдеться про те, що завдяки чиновникам відновив роботу «Новий театр», який напередодні Нового року дві суботи поспіль у залі запорізького Палацу культури зібрав аншлаґ.

Отже, контаміновані фразеологізми є активними складниками газетних заголовків та мають потужні виражальні можливості. Серед прийомів контамінації найбільш продуктивними виявилися видозміни, де поєднуються дві ФО з усіченням (обох або однієї частини вислову), що мають максимальні властивості для впливу, синтезуючи декілька смислів, тобто значень, конотацій, які нашаровуються шляхом такого поєднання фразем. Також дієвими є заголовки із фразеологізмами, де вони вживаються без структурних змін, тобто їх значення функціонують паралельно один до одного. Складним із структурного розгляду є включення однієї ФО у межі іншої, тобто використання певного сплаву фразем, в яких є спільний компонент. На нашу думку, такі видозміни є надпотужними емоційними активаторами у загальному сприйнятті заголовка, оскільки зупиняють погляд та задіюють творчі ресурси читачів, проте такі ФО не є частотними. Припускаємо, що вони розраховані на широку обізнаність цільової аудиторії в царині фразеології, тому, щоб правильно декодувати таке повідомлення читач повинен мати досвід та знання.

Зазначимо, що неочікуваний варіант відомого висловлювання має значний впливовий ефект, оскільки в такому випадку порушується лінійність повідомлення, створюється смисловий бар'єр, для подолання якого читачеві потрібно докласти певних зусиль, максимально задіяти свої творчі ресурси. Тому контамінація ФО дієвим прийомом трансформації, оскільки має значні ресурси для урізноманітнення заголовків, звертаючись до фонових знань адресата та задіюючи творчість і уяву читачів.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в розширенні джерельної бази дослідження, зокрема в аналізі заголовків українських інтернет-видань.

Література

1. *Белянин В. П.* Основы психолінгвистической диагностики (Модели мира в литературе). М. : Тривиола, 2000. 448 с.
2. *Глуховцева І. Я.* Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків, 2012. 23 с.
3. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: моногр. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.
4. *Кунин А. В.* Вклинивание как лингвистическое явление (на материале современного английского языка) // Иностранные языки в школе. 1973. № 2. С. 13–22.
5. *Потятиник Б.* Патогенний текст. Львів : вид-во отців Василян «Місіонер», 1996. 295 с.
6. *Словник української мови : в 11 т. / Ін-т мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР / голова редкол. І. К. Білодід.* Київ : Наук. думка, 1970–1980.
7. *Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук.* Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

8. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
10. Українські прислів'я та приказки / уклад. : С. Мишанич, М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.
11. Усі прислів'я, скоромовки, приказки / [уклад. Н. Курганова]. Харків : Торсінг плюс, 2011. 352 с.
12. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / уклад. [В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наук. думка, 1999. 876 с.
13. Цимбалюк-Скопненко Т. Контамінація як структурно-семантичний спосіб трансформації фразеологічних одиниць (на матеріалі перекладів Миколи Лукаша) // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 13. С. 177–181.

References

1. Belyanin, V.P. (2000), *Fundamentals of Psycholinguistic Diagnostics (Models of the World in Literature)* [*Osnovy psikholingvisticheskoy diagnostiki (Modeli mira v literature)*], Triviola, M., 448 p.
2. Hlukhovtseva, I. Ya. (2012), *Dynamics of Ukrainian phraseology of the late XX - early XXI century: trends of development* [*Dynamika ukrainskoi frazeolohii kintsia KhKh - pochatku KhKhI stolittia: tendentsii rozvytku : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova»*]; Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody – Kharkiv, 23 p.
3. Kovalevska, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* [*Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia: monohr.*], Astroprynt, O., 324 p.
4. Kunin, A. V. (1973), *Penetration as a linguistic phenomenon (based on the material of modern English)* [*Vklinivaniye kak lingvisticheskoye yavleniye (na materiale sovremennogo angliyskogo yazyka)*], *Inostrannyye yazyki v shkole*, № 2, pp. 13–22.
5. Potiatynyk, B. (1996), *Pathogenic text* [*Patohennyi tekst*], Vyd-vo ottsiv Vasyliian “Misioner”, Lviv, 295 p.
6. *Dictionary of the Ukrainian language: 11 tons.* (1970–1980), [*Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.*], In-t movoznavstva im. O. Potebni AN URSR / holova redkol. I. K. Bilodid, Nauk. Dumka, Kyiv.
7. Uzhchenko, V. D. (2007), *The phraseology of the modern Ukrainian language* [*Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy: navch. posib.*], Znannia, Kyiv, 494 p.
8. Uzhchenko, V. D. (1998), *The phraseological dictionary of the Ukrainian language* [*Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*], Osvita, Kyiv, 224 p.
9. *The phraseological dictionary of the Ukrainian language: 2 books.* (1999), [*Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: u 2 kn.*], uklad. [V. M. Bilonozhenko ta in.], Nauk. Dumka, Kyiv, 876 p.
10. *The phraseological dictionary of the Ukrainian language* (2003), [*Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*], uklad. : V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk, V. V. Diatchuk, Nauk. Dumka, Kyiv, 1104 p.
11. *Ukrainian proverbs and sayings* (1984), [*Ukrainski pryslivia ta prykazky*], uklad.: S. Myshanych, M. Paziak, Dnipro, Kyiv, 390 p.
12. *All proverbs, short stories, sayings* (2011), [*Usi pryslivia, skoromovky, prykazky*], [uklad. N. Kurhanova], Torsinh plus, Kharkiv, 352 p.

13. Tsymbaliuk-Skopnenko T. (2006), *Contamination as a structural-semantic way of transformation of phraseological units (on the material of translations Nicholas Lukash)* [*Kontaminatsiia yak strukturno-semantychnyi sposib transformatsii frazeolohichnykh odynyts (na materiali perekladiv Mykoly Lukasha)*], *Leksykohrafichnyi biuleten: zb. nauk. pr.*, Kyiv, V. 13, pp. 177–181.

И. В. Лакомская,

*Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра украиноведения и лингводидактики*

КОНТАМИНАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКАХ: СУГГЕСТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье речь идет о контаминации как одном из приемов трансформации фразеологизмов, который имеет мощные возможности воздействия на читателя газетного сообщения. В исследовании контаминация фразеологизмов в газетных заголовках может выражаться такими видоизменениями: совмещать две фраземы с усечением, содержать два фразеологизма с общим компонентом или сочетать два фразеологизма без изменений.

Ключевые слова: газетный заголовок, фразеологическая единица, трансформация фразеологизмов, контаминация, влияние.

I. V. Lakomska,

*Odessa National Academy of Food Technologies,
Department of Ukrainian Studies and Linguodidactics*

CONTAMINATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NEWSPAPER HEADLINES: SUGGESTIVE ASPECT

The article deals with researching the contamination as one of the methods of transformation of phraseologisms, which has powerful opportunities for influencing the reader's message.

The phraseologisms in Ukrainian press are the object of the research, while the semantic and structural peculiarities in the phraseologisms as the active suggestogenes in the Ukrainian press newspaper headers are the subject.

Considering the aim and the tasks of the work, a row of general scientific methods and special linguistic ones are utilized in the work. The general methods are represented by description and observation ones. On top of that, quantitative analysis was applied to elucidate the dynamics of phraseologisms usage in the newspaper headers. The special research methods are: component analysis and contextual-interpretative method, which made it possible to elucidate the functional peculiarities of this units having been fixed.

Contamination of phraseologisms in newspaper headlines can be expressed by such modifications in the study: to combine two phrases with truncation, to contain two phraseologisms with a common component, or to combine two phraseologisms without changes.

The contamination of the phraseologisms is an effective method of transformation, it diversifies the headers, addressing the recipient's background knowledge; such combined changes illustrate a combination of the aforementioned techniques, and maximally activate the headers creative decoding directions.

Milton-model identification made it possible to isolate the phraseologic units illustrating the pattern disruption technique. The majority of the transformed phraseologic units belong to such models, first, the ones with components substitution, since the fixed component replacement causes the so-called “template break”, interrupting the linearity of the message, and thus empowering the influential effect.

Prospects for further exploration are in the expansion of the source of the study, namely analysis of the titles of Ukrainian Internet publications.

Key words: newspaper headline, phraseologic units, transformation of phraseologisms, contamination, influence.

УДК 81'23

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181781>

А. П. Романченко,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У ПСИХОЛІНГВІСТИЦІ ТА ПАТОПСИХОЛІНГВІСТИЦІ

У статті зроблено огляд класифікацій мовних особистостей, заснованих на психологічних та психіатричних аспектах. Критеріями їх виформування слугують особливості характеру й темпераменту особистості, поведінкова шкала та когнітивно-емоційний аспект. Врахування цих особливостей уможливило розрізнення типів персонажів літературних творів, авторських текстів, представників урбаністичної культури.

Ключові слова: типологія, мовна особистість, критерій, акцентуація, комунікативна поведінка.

Постановка наукової проблеми. Розробленню типології особистостей у психопатолінгвістиці сприяли напрацювання в галузі психології та психіатрії, що послугували основою для вирізнення специфіки комунікативної поведінки особистості. Відомі класифікації К. Леонгарда, В. Беляніна, Е. Берна, К. Седова та ін., що враховують особливості характеру й темпераменту, стали точкою відліку для характеристики творчих особистостей, опису типів художніх текстів тощо. Типологія останніх дала також підстави для з'ясування часово-просторових домінант кожного типу, уможливила вияв зв'язку мислення з мовою.

Мета розвідки – зробити огляд класифікацій мовних особистостей. **Завдання** – визначити критерії класифікації, описати її особливості в проекції на використовувані мовні засоби. **Об'єктом** дослідження є типологія мовних особистостей, а **предметом** дослідження – критерії, що сформували класифікацію, природа, специфіка та можливості застосування. Для досягнення мети залучено описовий метод, прийоми аналізу та систематизації.

Теоретична і практична цінність розвідки полягає в узагальненій характеристиці типологій, актуальних у дослідженні творчих особистостей із метою встановлення вербального оформлення результатів їхньої діяльності, що пов'язано з особливостями психотипу людини; а також у можливості застосувати для параметризації доробку представників творчої еліти.

Виклад основного матеріалу. У психології типи мовних особистостей (МО) вирізняють за рисами характеру й темпераменту. Німецький психіатр К. Леонгард [5] виокремлює такі типи особистостей: демонстративні, педантичні, застрягли, збудливі; гіпертимічні, дистимічні, афективно-лабільні, афективно-екзальтовані, тривожні, емотивні; екстравертовані, інтровертовані. Перші з них виявлено за акцентуйованими рисами характеру, другі – за акцентуйованими рисами темпераменту, треті – за особистісним рівнем. Під акцентуацією вчений розуміє надмірне вираження певної риси темпераменту або характеру особистості, що робить її незвичайною, становить відхилення від стандарту.

Відповідно до запропонованої типології К. Леонгард характеризує персонажів літературних творів. *Демонстративними* є Лебедев («Ідіот» Достоевського), Смердяков («Брати Карамазови» Достоевського), Тартюф («Тартюф» Мольєра) та ін. Неклюдов з «Воскресіння» Толстого, герої п'єси Мольєра «Уявний хворий» та роману Г. Келлера «Зелений Генріх» – це зразки *педантичної* особистості. Як *застрягли* особистості виявляють себе Отелло («Отелло» Шекспіра), Раскольников («Злочин і кара» Достоевського), Альцест («Мізантроп» Мольєра). *Збудливими* є особистості Дмитра Карамазова («Брати Карамазови» Достоевського), Геракла («Геракл» Еврипіда) та ін., *тривожні* особистості – вчитель («Зелений Генріх» Келлера), майстер Щука («Щука» Геббеля), *емотивні* – Соня Мармеладова («Злочин і кара» Достоевського), Соня («Війна і мир» Толстого), мадам де Реналь («Червоне і чорне» Стендаля) тощо.

Дистимічний характер має Ніклаус («Недільний день дідуся» Готхельфа), *гіпертимічний* – Гаврош («Знедолені» Гюго), *афективно-лабільний* – Разумихін («Злочин і кара» Достоевського), *афективно-екзальтований* – Ромео («Ромео і Джульєтта» Шекспіра). До літературних персонажів-*інтровертів* належать Дон-Кіхот («Дон-Кіхот» Сервантеса), І. Карамазов («Брати Карамазови» Достоевського), героєм-*екстравертом* є Санчо-Панса («Дон-Кіхот» Сервантеса).

У психолінгвістиці та патопсихолінгвістиці критерієм розмежування МО слугує поведінкова шкала або когнітивно-емоційний критерій. На прикладі авторів художніх творів розроблено й апробовано підходи до вивчення особистості. Патологію, акцентуацію і норму В. Белянін розуміє таким чином: патологія – це значне відхилення від норми, що характеризується асоціальною поведінкою; акцентуація – надмірне вираження певних рис характеру, що виявляється як соціальна неадаптованість, а на шкалі нормативності є крайньою точкою; норма – бажаний стан особистості, який, утім, не відбиває її індивідуальності [1]. Патологічний стан особистості знаходить відбиток у соціальній і комунікативній поведінці. Психолінгвістичний аналіз творчої особистості дає змогу виявити мовні особливості з огляду на зв'язок мовлення і психічного захворювання, що засвідчує клінічна практика й вивчає патопсихолінгвістика.

Аналізуючи художні тексти, В. Белянін бере до уваги емоційно-змістовий компонент домінанти текстової діяльності автора твору. Емоційно-змістова домінанта – система як когнітивне та емотивне мірило, притаманне певному типу особистості і яке слугує психічною основою метафоризації та вербалізації картини світу в тексті [1]. Психолінгвістичний аналіз художніх творів світової літератури, здійснений ученим за принципом вичленування емоційно-змістової домінанти, уможливив (із певними обмовками, що стосуються умовного характеру) поділ авторських текстів на світлі, активні, темні, печальні, веселі, красиві, складні, що має зв'язок із типами особистостей. Кожен тип тексту характеризується певною тематичною та мовною системністю.

В основі світлих текстів перебуває опис світу особистості або її довкілля. Суб'єктові діяльності властиві предикати зі значенням *чистий, чесний, унікальний, неповторний*. В активних текстах головний герой прагне реалізувати ідеї, цінні і

важливі для всіх членів суспільства, інші персонажі намагаються йому завадити. Такі тексти динамічні, енергійні. Основні предикати – чесний (*щирий, правдивий, довірливий, вірний, принциповий, порядний*) – нечесний (*жорстокий, несправедливий*). Тексти з різким, спрощеним стилем викладу вчений кваліфікує як прості, пізніше темні (за пропозицією М. Санчес Пуїг). Їхні герої – моряки, солдати, воїни; локаціями є шахта, море, космос. Семантичний простір указаних текстів охоплює сферу «я» – «ворог», де я – простий, звичайний, а ворог – чужий, знаючий, спостережливий. У веселих текстах відбувається чимало подій, функціонує багато персонажів. У них ідеться про поведінку людей із веселою вдачею, які готові підкорювати світ. Красиві тексти описують нереальні і / або трагічні ситуації, що складаються в житті людей. На відміну від веселих текстів, у них діє менше персонажів, стиль викладу піднесений, вишуканий. У втомлених текстах ідейна спрямованість зводиться до такого: слабку людину, яка зазнала життєвих перепетій, потрібно жаліти. У них головний герой боязкий. У мові тексту відсутні предикати з позитивним емоційним забарвленням. Герой печального тексту згадує дитинство або юність і розуміє, що все завершується. «Жалкування» та «закінчення» – семантичні доміанти названих текстів. У творах про смерть частотні слова *запах, подув, дихання, подих*. У семантиці складних текстів головним є прагнення зрозуміти незвичне, невідоме. Їхня структура багатопланова, із відступами та асоціаціями, а форма слів рухома й ненормована [2, с. 50–77].

Психолінгвістичну типологію текстів співвіднесено В. Беяніним з акцентуваною свідомістю їхніх авторів. Звернемо увагу лише на зв'язок мови текстів різних типів із різновидами акцентуацій МО. У мовленні параноїдальної акцентуваної особистості (*світлі та активні тексти*) переважають певні семантичні опозиції («за» – «проти», «істина» – «брехня», «довіряти» – «підозрювати»), що реалізуються у відповідних висловлюваннях: *Хто не з нами, той проти нас, Марксистська теорія правильна, бо істинна, Довіряй, але перевіряй. Темним* текстам відповідає епілептоїдна акцентувана особистість, для якої актуальними є семантичні компоненти, що стосуються фізіологічного та психофізіологічного аспектів життя людини, напр.: *туга, сміх* із відповідною вербалізацією. Семантичні комплекси *печальних* текстів охоплюють вік, соціальний статус, буття, що ідентифікують депресивну акцентувану особистість, напр.: юність асоціюється з *радістю, багатством*, а старість пов'язується зі *смертю, зубожінням, самотністю, холодом* тощо. В основі емоційно-змістової доміанти *веселих* текстів лежить маніакальна акцентуація. Психічною базою емоційно-змістової доміанти *красивих* текстів є істероїдність. У цих текстах багато метафор та епітетів зі значенням високого ступеня вираження ознаки, колоративів, зокрема *білий, червоний* та їхніх відтінків [1].

Психологічний стиль твору пов'язаний із висвітлюванню темою, часовими і просторовими координатами та типом акцентуації. Цей зв'язок покажемо нижче в таблиці, розробленій на основі даних В. Беяніна.

Таблиця 1.

Ознаки текстів за В. Беяніним

Тип тексту	Акцентуація	Тема	Особливості простору	Часові координати
Світлі	параноїальність	природа, релігія	–	перша половина доби
Активні	параноїальність	політика, боротьба за ідеали,	розширюваний простір	перша половина доби

		моральні проблеми		
Веселі	маніакальність	подорож, пригоди	рух у просторі	перша половина доби
Красиві	істероїдність	незвичні події	–	перша половина доби
Темні	епілептоїдність	боротьба за існування	замкнений простір	друга половина доби
Печальні	депресивність	старість, спогади про дитинство – молодість	–	друга половина доби

Отож, психолінгвістична і патопсихолінгвістична типологія В. Беяніна базується на домінанті емоційно-змістового плану, що корелює з типом акцентуації характеру людини, відбиває дійсність через індивідуальну призму світосприймання, залучаючи відповідні вербальні засоби та охоплюючи певні теми, що перебувають у сфері інтересів матеріального, соціального та емоційного світу особистості. Характер емоційно-змістової домінанти як основи картини світу в цій типології узалежнено від авторської інтенції.

Е. Берн за психологічним станом *Я* вирізняє позиції Батька, Дорослого, Дитини. Ці стани *Я* нагадують стани его батьків індивіда, спрямовані на об'єктивну оцінку дійсності й зафіксовані в ранньому дитинстві та діють нині, що відповідно кваліфіковані як екстеропсихічні, неопсихічні, архепсихічні [3, с. 20]. Батько в концепції Р. Шульца реалізується у двох варіантах: батько критичний та батько турботливий. Дитина ж, на його думку, може виявляти себе як вільна, пристосовувана особистість або як бунтівник [11, с. 124]. Як зауважує Т. Ковалевська, для стану Батька властива категоричність, реалізовувана за допомогою мовленнєвих операторів необхідності, універсальних квантифікаторів. Стиль спілкування при цьому має низький рівень впливовості. Стан Дорослого вербалізовано завдяки більш толерантним, некатегоричним формулам кооперативного спілкування. Найвищий ступінь егоцентричності, експлікованої в я-висловлюваннях, емотивних конструкціях з афективним компонентом, зосереджено в стані Дитини [4, с. 367–368]. Отже, відмінності між комунікативними позиціями стосуються як поведінкових схем, глибинних мотивацій, так і вербальних показників.

Комунікативна поведінка людини може розгортатися за двома типовими сценаріями, що залежать від установки на партнера або від нього, за якою розрізняються конфліктний та кооперативний тип особистості [12]. К. Хорні виокремила стратегії оптимізації міжособистісних стосунків, кожній з яких відповідає тип особистості за орієнтацією на людей: орієнтація на людей (поступливий тип), орієнтація від людей (відособлений тип), орієнтація проти людей (ворожий тип) [14, р. 97–99].

У межах соціальної психолінгвістики К. Седов розробляє питання психолінгвістичної конфліктології, зорієнтованої на гармонізацію процесу міжособистісної комунікації. Дослідник пов'язує типи МО з використовуваними ними стратегіями. За панівною стратегією мовленнєвої поведінки людини відповідно реалізується інвективна, куртуазна та раціонально-евристична МО. Перший тип тяжіє до інвективної мовленнєвої стратегії, що відбиває емоційно-біологічні реакції

особистості [9], вербалізовані у формах інвективи [10], другий – до куртуазної мовленнєвої стратегії, яка віддає перевагу етикетному спілкуванню [9], відповідним формам соціальної взаємодії [10], а третій – демонструє розсудливість, поміркованість, за якої негативне втілюється в непрямих формах [9]. Названі стратегії є універсальними установками МО, оскільки вони виникають незалежно від характеру комунікативної ситуації, її конфліктного спрямування або нейтральної тональності. Спираючись на класифікацію К. Седова і зважаючи на культурно-історичні та соціальні обставини, О. Сахарова [7] вважає за необхідне диференціювати різновид раціонально-евристичного типу, перший з яких (раціональний) характеризується дотриманням етичних норм, що відповідають європейським стандартам, другий (евристичний) – демонструє стратегії свободи (мовленнєвої, поведінкової), що часто має форму мовної гри. На її думку, вказані соціальні комунікативні типи співвідносні з мовленнєвими стратегіями. На прикладі комунікативних процесів київського міського побуту початку ХХІ століття вона виокремила комунікативні особистості, які репрезентують вказані вище стратегії [6, с. 119–121]. Представниками куртуазної мовленнєвої стратегії є носії урбаністичної культури, інтелігенція. До інвективної стратегії вдається «законодавець» суржику, який визнає урбаністичну культуру як чужу, проте в трансформованому вигляді якоюсь мірою її сприймає. Раціональну стратегію, що подібна до світових стандартів бізнес-комунікації, репрезентують соціальні типи, професія яких вимагає дотримання етичних норм та конвенцій спілкування. Евристичну стратегію демонструють особистості, котрі відзначаються свободою поведінки, життєвої позиції та мовною свободою як наслідком креативного підходу до засобів спілкування.

За здатністю до кооперативного спілкування з іншим комунікантом, за рівнем комунікативної компетенції мовця розрізняють кілька типів особистостей, кожен з яких характеризується соціально-психологічними та лінгвістичними параметрами [10]. Для конфліктного типу властива поведінкова й вербальна агресія; центрований тип зациклений на собі, перебиває співрозмовника, змінює тему; кооперативний тип орієнтується на партнера, погоджуючись із ним, або сконцентрований на собі й партнерові по комунікації одночасно. Конфліктний тип репрезентовано двома різновидами. Конфліктно-агресивному типові особистості властива пряма агресія, зумовлена антагоністичною або конкурувальною метаінтенцією. Іntenцію самоствердження у формі непрямой агресії реалізує конфліктно-маніпуляторський тип особистості. Агресивність експліковано за допомогою інвектив, прокльонів, погроз, маніпулювання ж набуває форми повчання, непрямой погрози й виявляється як свідома неповага до іншого учасника комунікації, нав'язування йому своєї думки. Пізніше К. Седов виокремив чотирнадцять агресивних субжанрів (мовленнєвих актів, тактик), у яких реалізується конфліктно-агресивний тип особистості – погроза, інвектива, обурення, звинувачення, докір, ущипливість, насмішка, демонстрація образи, прокляття, злобобажання, відсилання, грубе припинення комунікативного контакту, констатація некомпетентності, погрозливе мовчання [8, с. 96], що охоплюють спектр агресивної поведінки мовця.

Центрований тип МО поділяється на активно-центрований і пасивно-центрований різновиди. Активний егоцентрик у типології К. Седова характеризується елементарною нездатністю стати на бік партнера, домінувальною позицією у висловлюванні власних думок, емоцій. Пасивний егоцентрик ігнорує співрозмовника, реакції на партнера пасивні. Кооперативно-комфортний і кооперативно-актуалізаторський різновиди в межах останнього типу розрізняються тим, що перший виявляє в основному вдаваний інтерес до співрозмовника, із метою налаштуватися на

партнера ставить питання, перепитує, втішає його та співчуває, а другий активно бере участь у спілкуванні, демонструючи справжній інтерес до співрозмовника. Отже, за К. Седовим існують такі типи МО за здатністю до кооперації: конфліктний агресор, конфліктний маніпулятор; активний егоцентрик, пасивний егоцентрик; кооперативний конформіст, кооперативний актуалізатор, які репрезентують інвективну, куртуазну та раціонально-евристичну особистості. Раціонально-евристична МО ученого, на нашу думку, здебільшого реалізується як кооперативний актуалізатор, рідше як кооперативний конформіст або активний егоцентрик (у певних ситуаціях, наприклад, під час наукової суперечки), що в цілому відповідає меті, завданням наукового дискурсу, у межах якого він діє та співвідноситься з жанром.

Досліджуючи конфлікт у сфері вербальної комунікації на матеріалі біблійних і художніх творів, а також публіцистичних текстів та усного мовлення, С. Форманова виокремила найпоширеніші інтенції мовця (обіцянка образити та принижувати, погроза зіпсувати кар'єру, характеристика властивостей певної особи, звинувачення та підозра, привселюдна зневага, порівняння з тваринами), що вербалізовано за допомогою відповідних засобів. До них уналежнено лексико-семантичні групи номінацій особи та ставлення до неї; лексико-семантичні групи номінації особи щодо віку; лексико-семантичні групи ставлення до інтелектуальних здібностей людини; лексико-семантичні групи на позначення тварин; фразеосполуки [13, с. 335–336, 344].

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, психолінгвістична й патопсихолінгвістична типології МО ґрунтуються на психологічних засадах і беруть до уваги специфіку шкали нормованості (норма, акцентуація, патологія), когнітивно-емоційний критерій, здатність / нездатність до кооперації, рівень комунікативної компетенції, тенденцію до використання певних знакових структур, співвідносних із психологічними ознаками й вербальною поведінкою та канал отримання інформації. Перспективу дослідження вбачаємо в можливому застосуванні описаних принципів для визначення типів наукових текстів.

Література

1. *Белянин В. П.* Основы психолінгвістической диагностики. (Модели мира в литературе). Москва : Тривола, 2000. 248 с.
2. *Белянин В. П.* Психолінгвістические аспекты художественного текста : монографія. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 120 с.
3. *Берн Э.* Игры, в которые играют люди (Психология человеческих отношений). Nöörping : Philosophical arkiv, 2016. 164 с.
4. *Ковалевська Т. Ю.* Психосемантика комунікативної гармонійності. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 360–369.
5. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. 544 с. URL: svnic.spb.ru/media/13/content/5025/documents/Леонгард%20Акцентуированные%20личности.doc (дата звернення: 17.12.2018).
6. *Сахарова О. В.* Вступ до лінгвістичної генології : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2012. 248 с.
7. *Сахарова О. В.* Комунікативні тенденції та соціально-психологічні типи комунікантів сучасного Києва. *Функциональная лингвистика*. Ялта, 2003. С. 293–294.
8. *Седов К. Ф.* Агрессия и манипуляция в повседневной коммуникации. *Юрислингвистика-6: Инвективное и манипулятивное функционирование языка*. Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2005. С. 87–104.

9. Седов К. Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: «ссора», «комплимент», «колкость». *Жанры речи*. Саратов : Колледж, 1997. Вып. 1. С. 188–195.
10. Седов К. Ф. Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии. *Труды Международного симпозиума «Диалог – 2002» по компьютерной лингвистике и ее приложению*. URL : <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/article/sedov>.
11. Стернин И. А. Основы речевого воздействия. Москва – Берлин : Директ–Медиа, 2015. 289 с.
12. Сухих С. А., Зеленская В. В. Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализаций. Краснодар : Изд-во Краснодар. гос. ун-та, 1997. 72 с.
13. Форманова С. В. Инвективы в українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2013. 450 с.
14. Horney K. *The neurotic personality of our time*. New York : Norton, 1937.

References

1. Belyanin, V. P. (2000), *Fundamentals of psycholinguistic diagnostics. (World models in literature)* [*Osnovy psikholingvisticheskoy diagnostiki. (Modeli mira v literature)*], Trivola, Moskva, 248 p.
2. Belyanin, V. P. (1988), *Psycholinguistic aspects of a literary text* [*Psikholingvisticheskie aspekty khudozhestvennogo teksta*], Izd-vo MGU, Moskva, 120 p.
3. Bern, E. (2016), *Games people play (The Psychology of Human Relationships)* [*Igry, v kotorye igrayut lyudi (Psikhologiya chelovecheskikh otnosheniy)*], Philosophicalarkiv, Niköping. 164 p.
4. Kovalevska, T. Yu. (2003), *Psychosemantic of communicative harmony* [*Psykhosemantyka komunikatyvnoi harmoniinosti*], Zapysky z ukrainskoho movoznavstva, Astroprynt, Odesa, Vyp. 12, pp. 360–369.
5. Leongard, K. (2000), *Accentuated personalities* [*Aktsentuirovannyye lichnosti*], Feniks, Rostov-na-Donu, 544 p. URL: svnic.spb.ru/media/13/content/5025/documents/Леонгард%20Акцентуированные%20личности.doc.
6. Sakharova, O. V. (2012), *Introduction to linguistic genology* [*Vstup do lnhvistychnoi henolohii*], Osvita Ukrainy, Kyiv, 248 p.
7. Sakharova, O. V. (2003), *Communicative tendencies and socio-psychological types of communicants of modern Kyiv* [*Komunikatyvni tendentsii ta sotsialno-psykholohichni typy komunikantiv suchasnoho Kyieva*], Funktsyonalnaia lnhvystyka, Yalta, pp. 293–294.
8. Sedov, K. F. (2005), *Aggression and manipulation in everyday communication* [*Agressiya i manipulyatsiya v povsednevnoy kommunikatsii*], *Yurilingvistika-6: Invektivnoe i manipulyativnoe funktsionirovanie yazyka*, Izd-vo Altayskogo universiteta, Barnaul, pp. 87–104.
9. Sedov, K. F. (1997), *The genre strategies of verbal behaviour: “quarrel”, “compliment”, “twit”* [*Vnutrizhanrovye strategii rechevogo povedeniya: «ssora», «kompliment», «kolkost'»*], *Zhanry rechi*, Kolledzh, Saratov, Vyp. 1, pp. 188–195.
10. Sedov, K. F. (2002), *Language personality in the aspect of psycholinguistic conflictology* [*Yazykovaya lichnost' v aspekte psikholingvisticheskoy konfliktologii*], *Trudy Mezhdunarodnogo simpoziuma «Dialog – 2002» po komp'yuternoy lingvistike i ee prilozheniem*, URL : <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/article/sedov>.
11. Sternin, I. A. (2015), *Basics of linguistic manipulation* [*Osnovy rechevogo vozdeystviya*], Direkt–Media, Moskva – Berlin, 289 p.

12. Sukhikh S. A., Zelenskaya V. V. (1997), *Representative personality in the communicative aspect of realizations* [*Reprezentativnaya sushchnost' lichnosti v kommunikativnom aspekte realizatsiy*], Izd-vo Krasnodar. gos. un-ta, Krasnodar, 72 p.

13. Formanova S. V. (2013), *Invectives in Ukrainian language*: autor's thesis [*Invektyvy v ukrainskii movi : dys ... kand. filol. nauk*], Odesa, 450 p.

A. П. Романченко,

*Одесский национальный университет И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ТИПОЛОГИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЛИЧНОСТЕЙ В ПСИХОЛИНГВИСТИКЕ И ПАТОПСИХОЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассмотрены классификации языковых личностей, которые основываются на психологическом и психиатрическом аспектах. Критериями их формирования служат особенности характера и темперамента личности, поведенческая шкала и когнитивно-эмоциональный аспект. Учет этой специфики дал основание для различения типов персонажей литературных произведений, авторских текстов, представителей урбанистической культуры.

Ключевые слова: типология, языковая личность, критерий, акцентуация, коммуникативное поведение.

A. P. Romancenکو,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language*

TIPOLOGY OF LANGUAGE PERSONALITY IN PSYCHOLINGUISTICS AND PSYCHOPATHOLINGUISTICS

Known classifications of K. Leonhard, V. Bielianin, E. Berne, K. Siedov and others became the reference point for characterization of creative personalities and description of types of artistic texts. The typology of artistic texts also made it possible to found the connection of temperament with a language.

The **purpose** is to make an overview of the psycholinguistic and psychopatholinguistic classifications of language personalities. The **task** is to determine their criteria, describe the features regarding used language tools. The **object** of the research is a typology of language personalities and the **subject** of research is the main criteria and specifics.

K. Leonhard distinguishes the following types of personalities: demonstrative, pedantic, stuck, excitative; hypertensive, dysthymic, affective-labile, affective-exalted, disturbing, emotional; extroverted, introverted. The first group was revealed by accentuated features of character, the second one by accentuated features of temperament and the third one by personal level.

V. Bielianin made an analysis of artistic works basing on emotionally-meaningful dominant. This made it possible to create a typology of texts that divide them into light, active, dark, sad, funny, beautiful, complex, which is connected with types of personalities. Each type of text is characterized by a certain thematic and linguistic systematicity.

K. Siedov connects the types of language personalities with the strategies used by them: invective, courteous and rational-heuristic. The first strategy is reflected with the help

of invective, the second one involves etiquette communication instead of corresponding forms of social interaction, and through the third one the negative is embodied in indirect forms.

Psycholinguistic and psychopatholinguistic typologies take into account the specificity of the norm scale, the cognitive-emotional criterion, the ability to cooperate, the level of communicative competence, the tendency to use certain sign structures that are correlated with psychological characteristics, verbal behavior and the channel of information.

Key words: typology, language personality, criterion, accentuation, communicative behavior.

УДК 811.161.2'373:2-53

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181783>

А. В. Серебрич,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

ЛІНГВІСТИЧНІ Й ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ СКЛАДНИКИ НЕДІЛЬНОЇ ПРОПОВІДІ

Статтю присвячено виокремленню і дослідженню лінгвістичних та екстралінгвістичних складників українськомовної недільної православної проповіді. Виявлено характерні мовні одиниці цього жанру, визначено, що лінгвістична специфіка недільної проповіді найбільше виявляється на лексичному та синтаксичному рівнях мови. З'ясовано особливості структури недільної проповіді й описано екстралінгвістичні фактори, що формують цей жанр.

Ключові слова: релігійний дискурс, недільна проповідь, лінгвістичні й екстралінгвістичні складники.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується посиленням ролі релігії в житті громадян. Релігія як одна з форм буття людини є регулятором її життєдіяльності, сприяє ціннісному осмисленню всього існуючого, поєднуючи таким чином природу, суспільство, людину, буття й небуття, конкретне й абстрактне [11], що насамперед виявляється в специфіці дискурсивного оформлення і лінгвістичного конструювання цього комунікативного жанру (К. Барт, Р. Бультман, Н. Мечковська, Р. Якобсон та ін.). Однак дослідженню зв'язку мови і релігії здебільшого приділяли увагу спеціалісти в галузях теології, соціальних, філософських, історичних наук. Лінгвістичний аспект мови релігії розглядався ними фрагментарно, лише в контексті вивчення інших питань. У мовознавчій же науці взаємозв'язок мови і релігії насамперед есплікується в дослідженнях релігійного дискурсу (див. праці К. Бобиревої, В. Карасика, Є. Кожем'якіна, О. Климентова, Н. Кравченко, Т. Шиляєвої та ін.), під яким розуміють сукупність мовленнєвих актів та набір певних догматичних дій, орієнтованих на залучення людини до віри [2]. Аналіз дискурсу, зокрема і релігійного, передбачає вивчення не лише його мовленнєвого складника, а й комунікативної ситуації, витлумачуваної як єдність об'єктивного і суб'єктивного, вербального і позавербального планів; складне поєднання ментальної репрезентації фрагменту світу та його мовної об'єктивації [1, с. 27]. Всі зазначені складники у межах релігійного дискурсу об'єктивуються в жанрі проповіді, оскільки, виступаючи вторинним релігійним жанром (на відміну від псалмів і притч), вона характеризується відкритістю

комунікативної структури, яка інтегрує власне текст і соціальний контекст (ситуація, учасники комунікації та ін.) [11].

Актуальність дослідження зумовлена кількома факторами. По-перше, незважаючи на те, що власне лінгвістичний аспект релігійної проповіді висвітлювався у лінгвістиці на матеріалі католицької, протестантської, англіканської проповіді, відзначається недостатня вивченість складників українськомовної недільної православної проповіді (далі УНПП) як однієї з базових на її різних мовних рівнях. По-друге, загальна орієнтованість сучасної лінгвістики на дослідження мовлення в контексті його продукування визначає необхідність виокремлення не лише власне лінгвістичних, а й екстралінгвістичних складників УНПП, оскільки їхній синтез максимально увиразнює її специфіку та впливовість.

Об'єктом дослідження є українськомовна недільна православна проповідь як специфічний жанр релігійного дискурсу.

Предметом дослідження є лінгвістичні й екстралінгвістичні складники українськомовної недільної православної проповіді.

Джерельною базою є тексти УНПП (37 відеозаписів проповідей середньою тривалістю 7–10 хв. кожна), записаних автором під час богослужінь безпосередньо в храмі (Церква Святого Пантелеймона у м. Миколаєві). На лексико-семантичному рівні зроблено вибірку із 45 найчастотніших одиниць релігійної лексики (1074 слововживання), на синтаксичному рівні вибірка склала 300 речень різного типу.

Мета дослідження полягала у встановленні характерних особливостей українськомовної недільної православної проповіді на мовному та позамовному рівнях у її проекції на притаманний їй впливовий ефект. Поставлена мета визначила конкретні **завдання дослідження**: проаналізувати структурні елементи текстів проповідей; виокремити характерні складники УНПП на різних мовних рівнях; встановити екстралінгвістичні параметри УНПП.

У статті використано такі загальнонаукові **методи**, як описовий і спостереження над емпіричним матеріалом, аналіз та індуктивне узагальнення отриманих фактів, що відповідно уможливило виявлення специфічних ознак предмета дослідження та синтез теоретичного підґрунтя роботи. Крім того, залучено метод кількісного аналізу для виявлення динаміки зафіксованого фактичного матеріалу. Із спеціальних методів застосовано дискурс-аналіз для визначення дискурсивних характеристик проповіді та встановлення її екстралінгвістичних складників, елементи контекстуально-інтерпретаційного аналізу для виокремлення і значеннєвої кваліфікації лінгвістичних одиниць, характерних для проповіді на різних мовних рівнях, а також елементи компонентного аналізу для висвітлення семантичних ознак фактичного матеріалу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше об'єктом дослідження обрано саме українськомовну недільну православну проповідь та встановлено її диференційні ознаки на власне мовному (лексико-семантична і синтаксична характеристика) та екстралінгвістичному рівнях.

Теоретичне значення дослідження визначається його скерованістю на розширення теоретичних уявлень про проповідь як жанр релігійного дискурсу, її лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості (дискурсологія), що може прислужитися в поглибленні теорій породження і сприйняття мовлення (психолінгвістика), виявленні факторів оптимізації спілкування (комунікативна лінгвістика) та водночас – його впливових маркерів (сугестивна лінгвістика).

Практична цінність дослідження виявляється в можливості використання його результатів передусім у навчальному процесі під час читання лекцій та підготовки

спецкурсів і спецсеминарів із риторики, дискурсології, стилістики, комунікативної і психолінгвістики.

У науці сформувалося два підходи до розуміння проповіді. Прихильники першого (Я. Амфітеатров, А. Говоров, І. Тріодін, М. Чепік) пропонують розглядати її як вид ораторського мистецтва, що передбачає висвітлення основних релігійних постулатів [10]. Проте таке розуміння є дещо обмеженим, адже до уваги взято лише зовнішню форму проповіді (вербальне втілення), а її внутрішня природа зовсім не розглядається.

Погоджуючись із прихильники другого підходу (Н. Фаворов, Н. Барсов, Ю. Самарін, І. Рудик), розуміємо проповідь як акт мовлення, що виголошується в церкві священнослужителем (адресантом) перед вірянами (адресатом) з метою здійснення релігійного мотивованого впливу [11]. На відміну від інших жанрів релігійного дискурсу, проповідь не є цілком «закритою системою», адже вона співвідноситься із сучасними реаліями, характеризується доступністю для адресата і в той же час не суперечить змісту першоджерела (Біблії, Євангелія).

Недільна православна проповідь має певну структуру, що запозичена з античної риторики [3] та передбачає наявність вступу (характеризується стислістю та повідомляє про те, якій події, уривку з Євангелія присвячено проповідь); нарації (переказ євангельської події); трактування (роздуми священника щодо переказаного уривку, його тлумачення); висновків (у цій частині проповіді підбиваються підсумки, звучать побажання або спонукування до дій, що відповідають нормам християнської моралі) [11, с. 53].

Попри монологічну форму проповіді, значна кількість дослідників, а саме О. Гончарова, Н. Кравченко, А. Михальська, І. Рудик, М. Смирнова, наголошували на її діалогічності (внутрішній і зовнішній). Під внутрішньою діалогічністю науковці розуміють опосередковане залучення слухачів до співпізнання, співпереживання [6]. Як слушно зазначає А. Михальська, у проповіді «звучать кілька голосів, що зливаються в поліфонічну гармонію – це голоси духовних авторитетів, голос самого пастиря і голоси його слухачів» [8, с. 145]. Дослідниця зазначає, що зовнішня діалогічність досягається використанням низки мовних засобів: 1) дієслів та займенників у формі 2 особи множини, що роблять слухача учасником діалогу, апелюючи до його досвіду або логіки, наприклад: 1) *Порівняйте себе із Серафимом Саровським*. 2) *Ви знаєте, що Христос розумів нас з вами дріжджами, які мали увійти в середовище і заквасити його*; 2) питальних речень (за умови правильного інтонаційного оформлення саме вони мають здатність викликати активну вербальну або невербальну реакцію слухача) [10], наприклад: 1) *Чому ж у нас зникає бажання шукати і приймати зерно Божого слова?* 2) *Чи готові ми стати на бік Ісуса?*; 3) цитування Святого Письма, що створює ілюзію діалогу реципієнта не лише зі священником, а й із Богом. І. Рудик наголошує, що «чужа мова» в тексті проповіді грає подвійну роль, адже є основним джерелом аргументації, що використовується проповідником для надання тексту більшої достовірності [11]. Наведемо декілька прикладів: 1) *Він сказав: «Викиньте його геть, геть у темряву непроглядну там буде плач і скрегіт зубів»*. 2) *А він сказав їй словами Апостолів: «Не можна взяти хліб у дітей і кинути його псам»*. *Мається на увазі, що він зовсім інший. Але жінка, не образившись смиренно відповідає: «Так Господи, але ж і пси їдять крихти, які падають зі столу Господнього»*.

Для виокремлення вербальних складників недільної проповіді спиратимемося на елементи традиційної схеми лінгвістичного аналізу тексту, що передбачає виявлення системи мовних засобів, за допомогою яких передається ідейно-тематичний та

естетичний зміст тексту і стає можливим установлення залежності вибору мовних засобів від прогнозованого автором ефекту мовленнєвого впливу [8]. Аналіз особливостей на різних рівнях мови є важливим, оскільки без такого детального розгляду й опису неможливе з'ясування глибинних змістових та комунікативних особливостей недільної проповіді як жанру релігійного дискурсу. Нижче подаємо виокремлені особливості УНПП на лексико-семантичному та синтаксичному рівнях мови як базових для нашого дослідження, оскільки саме на цих рівнях уможлиблюється чітка ідентифікація відповідних мовних маркерів.

Чіткі межі лексичного складу недільної проповіді визначити доволі складно, проте існує константний лексико-семантичний блок, який, за М. Смирновою, характеризується сакральністю, формальною та змістовою консервативністю, що зумовлено необхідністю збереження догматичного потенціалу релігійного дискурсу, в межах якого вона функціонує [14]. З огляду на це із генеральної сукупності (37 текстів недільних проповідей) на лексичному рівні нами виокремлено 45 слів, що відповідають таким критеріальним ознакам: частотність уживання (не менше 10), сакральність, релігійна догматичність [5]. Для систематизації зафіксованих лексем здійснено їх розподіл на власні назви й апелятиви. Перша група налічує 24 одиниці (440 слововживань), які класифіковано в такі підгрупи: а) теоніми (64%): Господь, Христос, Ісус, Спаситель, Бог, Син, Отець, Святий Дух, наприклад: *Якщо ми усвідомимо, що вона на стільки далеко стоїть від Бога, на стільки далеко від святих, тоді вона смиряється; Якщо тобі не віддячили люди, то Господь сповна подбає про це;* б) агіоніми (20%): Лука, Павло, Андрій, Іоан, Лазар, Марія, Марко, Моїсей, Іуда, наприклад: *Всіх учасників цієї розповіді можна поділити на декілька категорій, кожна з яких вибудовує свої значеннєві лінії, через призму котрих Лука майстерно пояснює нам значення цієї історії; Павло пригадує про наше покликання: ми його сотворіння, сотворені у Христі Ісусі для добрих діл;* в) топоніми (10%), пов'язані з біблійними історіями (Єрусалим, Гадарин, Галілейське озеро, Голгофа, Палестина, гора Сінай, Назарет, наприклад: *Господь залишає мешканців Гадаринської околиці, не дозволяючи зціленому іти за Собою, але наказує іти та розповісти ближнім, що Бог зробив йому; Повернення життя синові вдови – це вияв любові не лише до одного юнака десь у Палестині, а й до всіх, хто ділиться з Богом своїм болем;* г) назви релігійних книг та їх частин (6%): Біблія, Євангелія (євангельське читання), Святе Письмо, Псалми, наприклад: *У одному із Псалмів було написано, що Земля стоїть на місці, а сонце рухається; Уривок з Євангелія, який я щойно зачитав, присвячується покликанню Апостола Пилипа до служіння.* Найбільшою є підгрупа теонімів, що складає 64% від загальної кількості таких лексичних одиниць.

До апелятивів уналежнено 21 лексему (634 слововживання). Їх розподілено на такі лексико-семантичні підгрупи: а) лексеми, що позначають основні релігійні дії та явища (47%): молитися, прощати (прощення), вірити (віра), покаятися (покаяння), помилювати, наприклад: *Тому без щирого покаяння, покаяння зі сльозами, прощення гріхів не буває; Він передає нам деталі віри, які губляться, можливо, в інших саме через те, що вони бачили Христа, вчилися, слухали, ходили за ним;* б) поняттєва релігійна лексика символічного характеру, найчастіше повторювана в УНПП (30%). Наприклад, слово *небо* у релігійному світогляді є символом Божої величі і могутності, вічних благ і щастя для праведників [9, с. 368]: *У Писанні сказано, що ми повинні складти собі скарби на небі: робити добро, освятити свою душу, подбати за її зростання духовне та її наближення до Бога.* Лексема *смерть* у релігійному контексті не має негативної семантики і сприймається вірянами як привілей жити вічним життям із Богом, це

винагорода за праведне життя, наприклад: *Те, що ми називаємо «Я» після смерті не перестає бути, і якщо воно паскудне, то таким воно піде і туди. Ось у цьому і полягає мотивація великих старань над собою.* в) біблійні фразеологізми (23%): Божа благодать, Божа воля, слово Боже, блудний син, вовк в овечій шкурі, голос волаючого в пустелі, наприклад: *Щирість є в людині, яка відкрита до Божої благодаті; У кожного з нас є вибір: бути голосом натовпу, що кричить «Розіпни Його!», чи бути голосом волаючого в пустелі;*

Специфіку жанру проповіді яскраво виражено і на синтаксичному рівні. Синтаксичні особливості цього жанру розглядалися у працях К. Бобирьової, І. Крилової, М. Расторгуєвої, М. Савіної, І. Челишевої та ін. Спираючись на розробки цих та інших науковців, ми визначили такі основні характеристики синтаксичної організації українськомовних православних недільних проповідей (обсяг вибірки склав 300 речень):

а) вживання складних речень (сурядних та підрядних). Вибірка складних речень у текстах УНПП склала 160 конструкцій (53%), із яких 58% – це складні речення з кількома підрядними. Кількісну перевагу таких речень пояснюємо тим, що проповідь покликана не лише констатувати якийсь факт чи подію, а допомогти вірянину встановити причинно-наслідковий зв'язок, що сприятиме формуванню у нього догматичних морально-етичних принципів, а це, у свою чергу, вимагає розгорнутого обґрунтування, наприклад: *Ісус ніби провокував ситуацію на те, щоб все виразніше постало, щоб побачити якісь нюанси, на які, за інших обставин, Він би не звернув уваги; Сьогодні в суспільстві розвинені такі соціальні інститути, що людина, навіть якщо це жінка, навіть якщо вона не має високої кваліфікації, спроможна заробити собі на життя, а в ті часи вдова була примушена жебракувати, щоб заробити собі на життя, а 42% – це складносурядні речення: *Арій мав авторитет, був взірцем для багатьох і за ним пішло багато людей. 2) І от він (монах) прийшов у монастир, а братія не сприйняла і почали йому всяке робити;**

б) прості речення, ускладнені однорідними членами (75 одиниць вибірки – 25%): *Таланти – це не лише різні природні дари, вміння, здібності, матеріальні речі, а й життя, дар любові, можливість творити добро; Ми навчилися розглядати в душах ближніх своїх шляхетність, благородство, милосердя, доброту та інші якості.* Цей тип речень використовується в текстах проповідей для спрощеного, конкретизованого викладу концептуальної інформації;

в) за метою висловлювання виокремлюємо і вживання спонукальних речень (30 одиниць вибірки – 10%), що закликають до здійснення спільних із проповідником кроків, важливих для спасіння [14], наприклад: *Пам'ятаймо, що за тією скрутою, всіма тими проблемами стоїть Господь Вседержитель, який здатен розвести хмари; Будуймо і захищаймо храм душі своєї і не даймо бісам проникнути в нього.* Зазначимо, що для аналізованих проповідей нехарактерним є вживання спонукальних речень зі значенням відвертого наказу, оскільки проповідник ставить себе на один щабель із прихожанами, реалізуючи одну з основних ідей християнства – рівність усіх перед Богом;

г) у межах структурних моделей виокремлюємо і речення зі звертаннями (24 одиниці вибірки – 8%), що здебільшого адресовані прихожанам. *Дорогі браття і сестри!* – найпоширеніше звертання, що найчастіше звучить на початку недільної проповіді, бо саме в такий спосіб священник увиразнює єдність із паствою і повагу до всіх вірян: *Зверніть увагу, дорогі браття і сестри, що Господь наш Ісус Христос безгрішний, але теж боровся із спокусами; А ми, дорогі браття і сестри, часто*

спокушуємось земними насолодами. Недільну проповідь характеризує і звертання *Простіть мене, браття і сестри*, яке передбачає відповідь пастви *Бог простить і нас простить*, що максимально уяскравлює концепт усещення і рівності всіх вірян. Залучення звертань покращує сприйняття проповіді, адже породжує певну реакцію, якщо навіть не вербальну, то таку, що народжується в душі людини [14];

г) відзначаємо і використання риторичних питань (11 одиниць вибірки – 4%), які не передбачають відповіді, але змушують адресатів переосмислити та проаналізувати почуте і лише після цього відповісти собі на поставлене запитання. Такі речення мобілізують ментальну активність, асоціативне мислення, що також употужнює результативність проповіді, наприклад: *Грішники люблять тих, хто їх любить і коли ви позичаєте тим, від кого сподіваєтесь повернення, яка вам за це дяка?; Чи в результаті усвідомлення того, ким є кожна людина, може служіння стати пріоритетом нашого життя?*

Розглядаючи недільну проповідь у межах дискурсу, вслід за О. Селівановою, вважаємо за необхідне розглянути такі основні позамовні складники, як контекст ситуації та канали комунікації [13], що в цілому визначають її екстралінгвальну специфіку.

Контекст ситуації, під яким розуміємо комплекс умов, що забезпечують інтеракцію між комунікантами (див. праці О. Селіванової), містить такі параметри:

- локально-темпоральний, або хронотоп (за М. Бахтіним) недільної проповіді, який доволі регламентований і не передбачає варіативності. Такий тип проповіді чітко «прив'язаний» до місця (храму) та виголошується у певні дні (неділя) й години (після прочитання уривку Святого Письма) служби. Крім того, показовими є й просторові характеристики перебування проповідника: під час виголошення промови він перебуває у святині, тобто священник уже вийшов із вівтаря і тепер знаходиться в середній частині храму разом із прихожанами, що символізує рівність у вірі, але водночас – він усе ще на амвоні (підвищенні), що сприяє підсиленню авторитетності сказаного, виділяє його із загалу вірян;

- емпірично-ситуативний та соціально-ситуативний параметри контексту недільної проповіді передбачають застосування проповідником знань про паству, а саме їхні соціальні ролі, емоційний та психологічний стан, можливі наміри перебування в храмі тощо. Наші спостереження засвідчують, що, готуючись до промови, священник бере до уваги і політичний та економічний стан суспільства (дуже часто, наводячи приклади, проповідник апелює до відповідних актуальних подій, висловлює позицію Церкви щодо них, закликає до толерантності тощо), зважає на закони та норми, якими керуються в соціумі, аналізуючи подію, описану в уривку Євангелія, проповідник проектує її на сучасну ситуацію, що дає можливість не лише краще зрозуміти почуте, а й переконатись у вічності Божих заповідей, у їхньому універсальному характері.

Як невід'ємні складники цілісного символічного дійства – ритуалу богослужіння під час виголошення проповіді активно залучаються невербальні компоненти – і загальносеміотичні (колір, світло, запахи тощо), і паралінгвістичні (жести, міміка), які максимально увиразнюють ідею проповіді в цілому.

Колір є одним із найінформативніших екстралінгвістичних елементів. Психологами встановлено, що врівноважене співвідношення кольору у певному середовищі привертає увагу реципієнтів, заспокоює, покращує процес комунікації. Колір суттєво впливає на психоінтелектуальний стан людини, оскільки апелює не до логіки, а до відчуттів та асоціацій [4]. Колір оформлення храму і вбрання священнослужителя в християнській традиції має величезне усталене значення для

прихожан. Для недільних богослужінь традиційними є жовті або золоті кольори, які використовуються у неділі вшанування пам'яті пророків, апостолів, святих. У церковній традиції ці кольори – символ царської гідності та влади [12]. Психологи ж наголошують, що вони стимулюють мозок, привертають увагу і сприяють кращому запам'ятовуванню інформації.

Під час недільних проповідей у дні пам'яті преподобних, подвижників та мучеників, а також у свята, що припадають на неділю (Вербна неділя, День Святої Трійці), основним кольором є зелений. У християнстві цей колір асоціюється з переродженням, перетворенням навколишнього світу, вічністю [12]. К. Ізард, М. Люшер, Г. Фрілінг зазначають, що зелений – це колір спокою, балансу, він символізує життя. Недільні ж проповіді, що виголошуються у періоди постів, характеризуються фіолетовим або темно-червоним убранням храму та одягом священника. Для вірян ці кольори символізують духовне старання й умиротворення [12]. Для таких періодів церковного року (піст) ці кольори обрано не випадково, адже у психології червоний – колір заборони, однак разом із тим вказує на дієвість; фіолетовий символізує нестабільність внутрішнього стану людини. У період після Великодня та Різдва, а також у неділі вшанування Пресвятої Богородиці переважає білий колір. Він є символом просвітлення, непорочності, за церковними уявленнями це колір, що втілює силу денного сонячного світла, яке виражає спорідненість із божественною силою [12].

Отже, кольорова гамма, що супроводжує недільну проповідь, не лише викликає певні емоції у людини [4], а й має символічне значення, яке употужнює загальну впливовість релігійного дискурсу в цілому.

Особливим є також освітлення в храмі під час недільної проповіді. Протягом літургії горять свічки та лампадки біля кожної з ікон, деякі додаткові бокові світильники, а починаючи від читання Євангеліє та протягом усієї проповіді додатково горить і паникаділо (багатоярусна люстра, що знаходиться в центрі основної частини храму). Це створює святкову атмосферу недільної проповіді, акцентує на її важливості.

Жести і міміка відіграють важливу роль у комунікації [15], зокрема і релігійній, адже правильно підібрані рухи тіла та вираз обличчя допомагають налагодити психологічний контакт між пастирем та прихожанами, створюють довірливу, комфортну атмосферу спілкування. Проаналізовані нами відеозаписи засвідчують, що, як правило, проповідник є доволі стриманим, зрідка, переважно під час звертання до прихожан або цитати чи наведення прикладу, він робить плавні рухи рукою вперед, не припускає схрещення рук, що свідчить про його відкритість і щирість [16]. Його погляд постійно направлений на аудиторію і не зупиняється на конкретній людині, а переміщується від одного реципієнта до іншого, що відіграє своєрідну консолідувальну роль, асоціюючи всіх вірян до ідеї проповіді [12]. На початку кожної проповіді священник хреститься, покладаючи на себе знак хреста, що вірянами сприймається як благословення, надане йому для подальшої промови, а наприкінці вклоняється, виказуючи шану прихожанам [12].

Принагідно акцентуємо і на ролі просодичних характеристик проповіді, а саме силі і висоті голосу, на темпі та тембрі мовлення, його артикуляційних та інтонаційних особливостях, адже оптимальність подачі аудіальної інформації може значно поліпшити комунікативну результативність [13]. Отець Іван, проповіді якого ми аналізували, має голос середньої висоти (баритон). Промови виголошуються в середньому, іноді повільному темпі (за необхідності акцентувати увагу на певній цитаті, важливій церковній події тощо). Проповідник чітко артикулює слова, що є особливо важливим під час уживання імен святих, географічних назв, історизмів,

релігійних термінів тощо. Ця лексика активно використовується в аргументації, а отже, її правильне сприйняття реципієнтом сприятиме досягненню програмованого результату. Зауважимо, що аналіз цього складника недільної проповіді є одним із перспективних напрямів нашої подальшої дослідницької діяльності.

Отже, мова українськомовної недільної православної проповіді доволі консервативна. На лексичному рівні її ядро становить лексика на позначення основних релігійних дій і явищ та лексика символічного характеру. Шар лексики УНПП містить значну кількість онімних одиниць, які за рахунок сталих асоціацій об'єднують православну громаду незалежно від культурної чи соціальної верифікації вірян. Синтаксична організація українськомовної недільної православної проповіді характеризується синтезом різних типів речення, однак складнопідрядні (32%) переважають над простими (25%) та складносурядними, що сприяє полегшенню встановлення причиново-наслідкових, логічних зв'язків, а отже, покращує рівень засвоєної інформації. На позамовному рівні УНПП характеризується догматичністю й інститутивною зумовленістю. Найактивнішими екстралінгвістичними засобами недільної проповіді є колір, освітлення, а також паралінгвістичні, просторові й просодичні характеристики поведінки священника, що, акумулюючись із текстом проповіді, створюють необхідний фон для максимально ефективного сприйняття інформації і, відповідно, досягнення основної мети проповіді – залучення адресата до віри.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у здійсненні аналізу комплексу семіотичних кодів українськомовних недільних православних проповідей у проекції на їхню впливову домінанту.

Література

1. *Бєлова А. Д.* Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ столітті. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. НАН України Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов. Ред. кол.: В. В. Акуленко (голов. ред.) та ін. К. : Логос. 2006. № 1. С. 22–31.
2. *Бобырева Е. В.* Религиозный дискурс: ценности и жанры. *Знание. Понимание. Умение*. 2008. № 1. С. 162–167.
3. *Гаспаров М. Л.* Античная риторика как система. *Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика*. М. : Наука. 1991. С. 27–59.
4. *Зыкин В. Г.* Психология в рекламе. М. : Дата Стром, 1992. 64 с.
5. *Ковтун А. А.* Лексикографічне опрацювання церковно-релігійної лексики в сучасній українській мові. *Вісник Житомирського державного університету*. Житомир. 2014. Вип. 4 (76). С. 191–199. URL : <http://visnyk.zu.edu.ua>
6. *Левшун Л. В.* Проповедь как жанр литературы (на материале проповедей в рукописных и старопечатных сборниках) : дис. ... канд. филол. наук. М., 1992. 190 с.
7. *Мельничайко В. Я.* Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи. *Теорія і практика літературного аналізу художнього тексту*. Тернопіль : Лілея, 1997. № 2. 150 с.
8. *Михальская А. К.* Пути развития отечественной риторики: утрата и поиски речевого идеала. *Филол. науки : сб. науч. ст.* М. 1992. Вып. 3. С. 55–67.
9. *Полный церковно-славянский словарь*. Репр. Воспроизведение изд. 1900 г. М. : Издательский отдел Московского Патриархата. 1120 с. URL:: <http://www.slavdict.narod.ru>
10. *Прохватилова О. А.* Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : дис. ... д-ра филол. наук. Волгоград, 2000. 495 с.

11. Рудік І. В. Англomовна проповідь як специфічний вид мовленнєвого акту (фоностилістичне дослідження) : дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2005. 207 с.
12. Сафронов А. Г. Психология религии : монография. К. : Ника-Центр, 2002. 224 с.
13. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
14. Смирнова М. С. Проповідь у релігійному православному дискурсі ХХ століття: лінгвопрагматичний аспект : дис.. канд. філол. наук: 10.02.15. Маріуполь, 2016. 272 с.
15. Morris D. The Biology of Art. London: Cape, 1962. 173 p.
16. Pease A., Pease B. The definitive book of body language. Australia : Pease Internationale, 2004. 404 p.

References

1. Byelova, A. D. (2006), *Linguistic perspectives and forecasts in the XXI century. Linguistics of the 21st Century: New Research and Perspectives [Lingvisty`chni perspekty`vy` i prognozy` u XXI stolitti. Lingvisty`ka XXI stolittya: novi doslidzhennya i perspekty`vy`]*, NAN Ukrayiny` Centr nauk. doslidzh. i vy`kladannya inozem. mov. Red. kol., V. V. Akulenko (golov. red.) ta in., Logos, K., № 1, P. 22–31.
2. Bobyreva, E. V. (2008), *Religious discourse: values and genres [Religioznyj diskurs :cennosti i zhanry]*, Znanie. Ponimanie, Umenie, № 1, P. 162–167.
3. Gasparov, M. L. (1991), *Antique rhetoric as a system. Antique Poetics: Rhetorical Theory and Literary Practice [Antichnaja ritorika kak sistema. Antichnaja pojetika: Ritoricheskaja teorija i literaturnaja praktika]*, Nauka, M., P. 27–59.
4. Zazykin, V. G. (1992), *Psychology in advertising [Psihologija v reklame]*, Data Strom, M., 64 p.
5. Kovtun, A. A. (2014), *Lexicographically opratsyuvnya church and religious vocabulary in the modern Ukrainian language [Leksy`kografichne opracyuvannya cerkovno-religijnoyi leksy`ky` v suchasnij ukrayins`kij movi]*, Visny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo universy`tetu. Zhy`tomy`r, Vy`p. 4 (76), P. 191–199, Rezhym dostupu : <http://visnyk.zu.edu.ua>
6. Levshun, L. V. (1992), *The sermon as a genre of literature (on the material of sermons in manuscripts and early printed collections) [Propoved' kak zhanr literatury (na materiale propovedey v rukopisnykh i staropечатnykh sbornikakh)]* : dis. ... kand. filol. nauk. M., 190 p.
7. Melnychaiko, V. Ya. (1997), *Linguistic analysis of artistic text: tasks and methods [Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu: zavdannia i metody]*, Teoriia i praktyka literaturnoho analizu khudozhnoho tekstu, Lileia, Ternopil, № 2, 150 p.
8. Mikhal'skaya, A. K. (1992), *Ways of development of domestic rhetoric: the loss and search for the speech ideal [Puti razvitiya otechestvennoy ritoriki: utrata i poiski rechevogo ideala]*, Filol. nauki : sb. nauch. st., M., Vyp. 3, P. 55–67.
9. *Complete Church Slavonic Dictionary [Polnyy tserkovno-slavyanskiy slovar']*, avt. tekstu protoierey G. D'yachenko. Repr. Vosproizvedenie izd. 1900 g., Izdatel'skiy otdel Moskovskogo Patriarkhata, M., 1120 p. Rezhim dostupu: <http://www.slavdict.narod.ru>
10. Prokhvatilova, O. A. (2000), *Speech organization sounding Orthodox sermon and prayer [Rechevaya organizatsiya zvuchashchey pravoslavnoy propovedi i molitvy]* : dis. ... d-ra filol. nauk. Volgograd, 495 p.

11. Rudik, I. V. *English-language sermon as a specific type of speech act (pho-soloist research)* [Anhlomovna propovid yak spetsyfichnyi vyd movlennievoho aktu (fonostylistychnne doslidzhennia)] : dys... kand. filol. nauk: 10.02.04, Odesa, 2005, 207 p.

12. Safronov, A. G. (2002), *Psychology of religion* [Psikhologiya religii] : monografiya, Nika-Tsentr, K., 224 p.

13. Selivanova, O. O. (2011), *Foundations of theory of social communication* [Osnovy teorii movnoi komunikatsii] : pidruchnyk. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. A., 350 p.

14. Smyrnova, M. S. (2016), *Sermon in the Religious Orthodox Discourse of the Twentieth Century: Linguistic and Pragmatic Aspect* [Propovid u relihiinomu pravoslavnomu dyskursi KhKh stolittia: linhvoprahmatychnyi aspekt] : dys... kand. filol. nauk: 10.02.15, Mariupol, 272 p.

15. *Morris D.* The Biology of Art. London: Cape, 1962. 173 p.

16. *Pease A., Pease B.* The definitive book of body language. Australia : Pease International, 2004. 404 p.

A. В. Серебрич,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка,*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИМ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ВОСКРЕСНОЙ ПРОПОВЕДИ

Статья посвящена исследованию лингвистических и экстралингвистических составляющих украиноязычной воскресной православной проповеди. Выделены характерные языковые единицы этого жанра, определено, что лингвистическая специфика воскресной проповеди проявляется на лексическом и синтаксическом уровнях языка. Выяснены особенности структуры воскресной проповеди и описаны экстралингвистические факторы, формирующие этот жанр.

Ключевые слова: религиозный дискурс, воскресная проповедь, лингвистические и экстралингвистические составляющие.

A. V. Serebrych,

*Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
Ukrainian language department*

LINGUISTIC AND EXTRALINGVISTIC CONSTITUENTS OF SUNDAY SERMON

The article is devoted to the study of linguistic and extra-linguistic components of the Ukrainian-Sunday sermon. The distinctive linguistic units of this genre are singled out, it is determined that the linguistic specificity of the Sunday sermon is most pronounced at the lexical and syntactic levels of the language. The peculiarities of the structure of the Sunday sermon are elucidated and described extralinguistic factors of this genre.

It is determined that, despite the monologue nature of the sermon, a significant number of researchers emphasized its dialogicity (internal and external). Under the internal dialogue scientists understand the indirect involvement of listeners to coexistence, empathy. External dialogue is achieved by using a number of linguistic means: 1) verbs and pronouns in the form of 2 persons of a plurality that make the listener a participant in the dialogue, appealing to his experience or logic 2) questioning sentences (provided that they have the correct

intonational formulation, they have the ability to cause active verbal or nonverbal listener's reaction); 3) quotation of the Holy Scripture, which creates the illusion of a recipient's dialogue not only with the priest but also with God. Founded out that the language of Ukrainian-sunday sermon is verbally and substantially conservative. At the lexical level, its core is the conceptual vocabulary and vocabulary on the denotation of basic religious actions and phenomena. The vocabulary of the Ukrainian-Sunday sermon contains a large number of onomastic units, which at the expense of established associations unite the Orthodox community, regardless of the cultural or social verification of the believers. The syntactic organization of the Ukrainian-language Sunday sermon is characterized by the synthesis of various types of sentences, but complex sentences (32%) prevail over simple (25%) and complicated, which facilitates the establishment of causal, logical connections, and, consequently, improves the level of the acquired information. At the non-official level, the Ukrainian-sunday sermon is characterized by dogmatism and institutional conditionality. The most active extra-linguistic means of sunday sermon is the color, illumination, and gestures of the preacher. For example, gestures and facial expressions play an important role in communication, including religious ones, because properly selected body movements and facial expressions help to establish psychological contact between the pastor and parishioners, creating a trusting, comfortable atmosphere of communication. Extra-linguistic means, accumulating with the text of the sermon, create the necessary background for maximally effective perception of information and, accordingly, achievement of the main goal of the sermon – involving the addressee in faith. Prospects for further research we see in the analysis of the complex of semiotic codes of Ukrainian-language sunday sermons in the projection of their influential dominant.

Key words: religious discourse, Sunday sermon, linguistic and extra-linguistic components.

УДК 811.161.2'42:659.13/16.4

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181803>

М. С. Славінська,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови*

СПЕЦИФІЧНІ СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Статтю присвячено визначенню специфічних комунікативних стратегій і тактик, що реалізуються в слоганах українськомовної соціальної реклами для здійснення ефективного впливу на реципієнта. Аналіз стратегій дає змогу констатувати специфічність для соціальної реклами заборонної та шокувальної стратегії; у статті кваліфіковано їхні мовні експлікатори.

Ключові слова: вплив, ефективність, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, реклама, соціальна реклама, специфіка.

Дослідження впливових аспектів мови викликає зацікавлення як зарубіжних учених (В. Берельсон, С. Бернштейн, Б. Грушин, В. Карасик, П. Лазарфельд, О. Леонтєв, Б. Поршнев, Л. Сахарний, Й. Стернін, І. Сусов, Г. Франке, З. Харріс, І. Черепанова, Л. Якубинський та ін.), так і вітчизняних дослідників (С. Бронікова,

Н. Слухай, Н. Кутуза, Т. Ковалевська, В. Різун, М. Феллер та ін.), що найяскравіше виявилось в аналізі рекламних текстів [13], увиразнюючи релевантність їхнього аналізу в зазначеному аспекті.

На сьогодні для здійснення ефективного впливу на аудиторію рекламісти використовують певні стратегії (праці Л. Геловей, О. Горячева, О. Дячука, М. Зінов'єва, Х. Кафтанджиєва, А. Крилова, Ю. Пирогової, Г. Почепцова, С. Романюка, Є. Ромата, У. Уелса, Дж. О'Шонессі та ін.), тому, як зазначає О. Іссерс, основною проблематикою лінгвістичного аналізу впливу є вивчення відповідних стратегій мовця та тих мовних ресурсів, що визначають досягнення комунікативної мети [11, с. 23]. Такий підхід дасть змогу реалізовувати принцип системності в процесі моделювання рекламного впливу, оскільки об'єктом такого впливу є адресат (людина) як система, а «мішенями» впливу – його психічні процеси та когнітивні структури [7]. За твердженням дослідників, комунікативна стратегія – це головна мета мовця, спрямована на досягнення комунікативної або практичної цілі і розрахована на певний перлокутивний ефект; тактика – одна чи декілька конкретних дій, які допомагають реалізації стратегії; завдяки ж прийомам тактика набуває своєї форми [7].

Розробка комунікативних стратегій – головний етап рекламної кампанії як такої, що визначає інформаційну сутність повідомлення [13]. Тексти реклами як фундаментальні елементи рекламної кампанії є результатом свідомого конструювання, мета якого – здійснити певний вплив на аудиторію, тому детальне вивчення комунікативних стратегій, виокремлених на основі ключових слів, сприятиме створенню ефективних рекламних повідомлень (О. Горячев, П. Паршин, Ю. Пирогова та ін.).

Комунікативні стратегії комерційної та політичної реклами в цілому активно досліджуються науковцями (Т. Голубева, О. Горячев, Т. Ковальова, Ю. Пирогова, Г. Почепцов та ін.). Комунікативні ж стратегії соціальної реклами сьогодні лише починають привертати увагу дослідників (напр., Н.Дончик аналізує комунікативну стратегію запам'ятовування [8], О. Дячук описує стратегію залякування [9], С. Шляхова, А. Глазунова, досліджуючи соціальну рекламу, присвячену проблемам алкоголізму та безпеки руху, виокремлюють стратегії залякування й інформування), проте належної уваги комплексному вивченню комунікативних стратегій досі не приділялося попри те, що це уможливило б моделювання впливових рекламних текстів, які, на переконання дослідників (В. Бугрим, С. Селиверстов та ін.), є дієвим інструментом впливу на формування громадської думки.

Наведене визначає наукову доцільність і актуальність пропонованої статті, мета якої полягає у виявленні специфічних комунікативних стратегій і тактик, що використовуються в текстах українськомовної соціальної реклами для реалізації впливу на масову свідомість. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких конкретних завдань: зафіксувати українськомовні тексти соціальної реклами, виявити найпоширеніші комунікативні стратегії, спираючись на їхні класифікаційні ознаки, пояснити їхню впливову специфіку.

Об'єктом дослідження є тексти українськомовної соціальної реклами, предметом – мовні засоби вираження комунікативних стратегій і тактик впливу.

Для вирішення завдань у роботі використано загальні та спеціальні методи дослідження. Серед загальних методів спираємося на *метод спостереження* – для фіксування функціональної динаміки соціальної реклами; *описовий метод* – для визначення класифікаційних ознак комунікативних стратегій; *індуктивне узагальнення* – для систематизації отриманих даних, *кількісний аналіз* – для визначення частотності

вживання тієї чи іншої комунікативної стратегії. Провідним спеціальним методом дослідження є *контекстуально-інтерпретаційний*, спрямований на встановлення різновидів комунікативних стратегій у межах певних контекстів; *компонентний аналіз*, застосований для з'ясування семантичного значення мовних засобів вираження комунікативних стратегій та почасти *метод Мілтон-модельної ідентифікації* (Т. Ковалевська) для пояснення впливової маркованості виокремлених стратегій.

Джерельною базою нашого дослідження слугували рекламні тексти українськомовної соціальної реклами, зафіксовані на рекламних білбордах та в друкованих матеріалах протягом 2011 – 2018 років. Загалом проаналізовано близько 400 текстів, що дало змогу виокремити такі специфічні для соціальної реклами стратегії: заборонну, реалізовану в тактиках аргументованої заборони і власне заборонної тактики; шокувальну стратегію, реалізовану в тактиках апелювання до емоції страху та дискредитації.

Звертаємо увагу, що, проаналізувавши праці вчених, які присвячені вивченню явища комунікативної стратегії, ми виявили, що найголовнішим критерієм виокремлення комунікативних стратегій є ключові слова як семантичні маркери [1; 3; 4]. Отже, центральними елементами виокремлених стратегій стали зафіксовані нами ключові слова соціальної реклами.

Спираючись на думки дослідників, а також урахувавши особливості соціальної реклами, її об'єкт, предмет, мету та завдання, психолінгвістичну природу, значеннєву насиченість та впливову потужність ключових слів проаналізованого матеріалу, виокремлюємо такі специфічні комунікативні стратегії (перелік подано за частотністю виявлених стратегій) та відповідні тактики:

1) **Заборонна стратегія.** Таке рекламне повідомлення містить спонукання адресата безпосередньо до чогось, до певної дії, яка часто має заборонний характер. Реалізується заборонна стратегія за допомогою:

а) *тактики аргументованої заборони*, яка виражена власне дієслівною семантикою, в таких слоганах не лише лунає заборона певних дій, учинків тощо, а й міститься аргументація, обґрунтування заборони. Мовними засобами реалізації тактики аргументованої заборони є лексика із семантикою заборони, імперативні синтаксичні конструкції, впливовість, реалізована не лише в природі ключових слів, а й підтримана «цифровою сугестією», яка ніби містить раціональні показники, проте має сугестійний характер, що увиразнює використання референтного звертання інтимізованого характеру (2 особа однини). Наприклад: *Не роби дурні! Вірогідність аварії у водія на підпиту при 0,3 – 0,9 проміле вища в 7 разів, при 1-1,4 проміле – збільшується у 30 разів.; Не розмовляй за кермом! Кожні 2 години в Україні в ДТП гине одна людина!;* У першій частині рекламного повідомлення сформульовано заклик до заборони, у другій частині – наводяться раціональні аргументи, цифрові відомості. Наприклад: *Не перевищуй швидкість! 27220 постраждалих у ДТП за 2017 рік. На цьому місці через порушення Правил дорожнього руху загинула ціла сім'я.* Також як компонент мовленнєвого впливу використовується прийом персоніфікації. Наприклад, у рекламному повідомленні «*Не забувай про СНІД, бо він пам'ятає про тебе! Зупинимо СНІД, доки він не зупинив тебе!*», яке має на меті боротьбу з небезпечною хворобою, як аргумент використано прийом персоніфікації, СНІД постає як персоніфікований «ворог». Зазначимо, що комунікативна тактика аргументованої заборони передбачає формулювання заборони, на підтвердження якої наводять раціональні аргументи, цифрові відомості, яскраві приклади;

б) *власне заборонна тактика*. На мовному рівні комунікативна тактика представлена імперативними синтаксичними конструкціями, лексикою із семантикою заборони, наприклад, *Не грай на дорозі!; Не грай з сірниками!; Не сідай п'яний за кермо!* та ін., проте, на відміну від тактики аргументованої заборони, вони не містять обґрунтування заборонюваних дій.

Отже, зафіксовано, що заборонна стратегія є актуальною для соціальної реклами, реалізується за допомогою тактики аргументованої заборони та власне заборонної тактики, експлікованих за допомогою використання лексики з негативним забарвленням, імперативів у 2 особі однини, окличної тональності. У морфологічному складі цієї комунікативної стратегії домінують дієслова із часткою НЕ, прикметникова лексика практично не фіксується. Загальний емоційно-оцінний фон – негативний.

2) **Шокувальна стратегія**, властива тільки соціальній рекламі, порушує загальноприйняті норми, викликає сильні негативні емоції: страх, потрясіння, ворожість, відразу, відчай, агресію, роздратування, осуд, ненависть та ін. [9]. Шокувальна реклама апелює до людських комплексів, фобій, може торкатися так званих «заборонених» тем: смерті, самогубства, вбивства, насилля, каліцтва та ін. Такі емоції пов'язані з однією з базових емоцій – страхом. Дослідники зазначають, що почуття страху активізує людину задля виконання комплексу дій, які спрямовані на уникнення небезпечної ситуації, що може завдати шкоди [9]. Шокувальна стратегія виявляється в таких тактиках:

а) *тактиці апелювання до емоції страху*. Наприклад: *Аборт без причини – це вбивство!; Скількох вб'єш ти?; Курці помирають рано.; Мама, чому я помер? та ін.* Реалізується тактика за допомогою негативно забарвленої лексики: *аборт* – «це припинення життя плоду прямим втручанням, внаслідок якого настає переривання вагітності та смерть плоду» [5, с. 2], *вбивство* – «умисне або з необережності заподіяння смерті іншій людині, тобто насильницьке позбавлення її життя» [5, с. 77], *помирати* – «переставати жити, ставати мертвим» [5, с. 855]. Такі рекламні повідомлення апелюють до страху смерті, оскільки саме він є найсильнішим біологічним страхом, зумовлений природним бажанням людини зберегти своє життя. На мовному рівні тактика репрезентована риторичними питаннями, лексикою з негативною конотацією (аборт, вбивство/вбивати, помирати).

б) *тактика дискредитації* має на меті знищити імідж об'єкта дискредитації [13], наприклад, відверто заявлено про те, що причиною каліцтва є матір-наркоманка: *Мамо, чому я урод? У наркоманів не буває здорових дітей!*, образ якої і підлягає осуду. Такі рекламні тексти привертають увагу до гострої проблеми наркоманії серед молоді. Соціальна ж реклама, спрямована на пропаганду вивчення англійської мови, дискредитує тих, хто її не знає. Наприклад: *Мені не потрібна англійська (Сергій, 35 років, водій маршрутного таксі).; Без англійської можна спокійно жити (на мінімальну зарплатню). Візьмуся за англійську пізніше (одразу після звільнення за скороченням).* У такій рекламі відбувається так зване «навішування ярликів», що засноване на експлуатації стереотипів, які вже існують у свідомості людини. На мовному рівні використовується лексика з негативним забарвленням (мінімальна зарплатня, звільнення за скороченням). Загалом мовними засобами вираження шокувальної стратегії є окличні і розповідні синтаксичні конструкції, «нейтральність» яких знищується комплексом негативно забарвленої лексики із семантикою смерті, потворства, жебрацтва тощо. У морфологічному складі цієї комунікативної стратегії домінують іменники з негативною семантикою. Загальний емоційно-оцінний фон – негативний.

Отже, аналіз комунікативних стратегій соціальної реклами дає змогу зробити такі висновки: специфікою соціальної реклами є власне заборонна стратегія, яка є найчастотнішою, а також шокувальна. Заборонна стратегія репрезентована за допомогою тактик аргументованої заборони та власне заборонної. На мовному рівні заборонна стратегія, реалізується за допомогою тактики аргументованої заборони та власне заборонної тактики, експлікованих за допомогою використання лексики з негативним забарвленням, імперативів у 2 особі однини, окличної тональності. У морфологічному складі цієї комунікативної стратегії домінують дієслова із часткою НЕ. Шокувальна стратегія апелює до людських страхів, репрезентується через окличні і розповідні синтаксичні конструкції, «нейтральність» яких знищується комплексом негативно забарвленої лексики із семантикою смерті, потворства, жебрацтва тощо. У морфологічному складі цієї комунікативної стратегії домінують іменники з негативною семантикою. Подальший аналіз комунікативних стратегій і тактик як основних механізмів впливу соціальної реклами дасть змогу виявити їхню мовну специфіку та впливові властивості, уможливить створення ефективних впливових рекламних текстів соціальної реклами, спрямованих на корегування масової свідомості.

Література

1. Андрусенко А. Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи. *Маркетинг в Україні*. 2006. № 1. С. 4–5.
2. Антипенко О. Социальная реклама: какова её эффективность? СПб. : Издательский дом «Нева», 2002. 380 с.
3. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. энциклопедия, 1990. С. 136–137.
4. *Асоціативний словник рекламної лексики* / Упорядники : Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко. Одеса : Астропринт, 2001. 116 с.
5. Бусел Б.Т. Великий тлумачний словник сучасної української. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Голубева Т.М. Языковая манипуляция в предвыборном дискурсе : на материале американского варианта английского языка [Текст] : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Нижегород. гос. лингвист. ун-т им. Н.А. Добролюбова. Нижний Новгород, 2009. 174 с.
7. Горячев А.А. Моделирование речевого воздействия в рекламной коммуникации [Текст]: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2010. 296 с.
8. Дончик Н.Г. Вербальна складова сучасної соціальної реклами як ефективна комунікативна стратегія. Матеріали доповідей V Регіональної студентської наукової конференції «Мова та література як об'єкти філологічного дослідження» 21 березня 2012 р., м. Харків. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 122–124.
9. Дячук О. В. Комунікативна стратегія та засоби її реалізації в дискурсі шокової соціальної реклами США. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Вип. 26. 2014. С. 95–105.
10. Зернецька О., Зернецький П. PR – маніпуляційний вплив. Комунікативна теорія і практика. URL: <http://www.politik.org.ua>
11. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М. : ЛКИ, 2008. 106 с.

12. Олексюк О. М. Лексико-семантичні доміанти сугестивного дискурсу реклами [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2012. 196 с.

13. Пирогова Ю. К. Рекламный текст. Семиотика и лингвистика. М., 2000. 270 с.

Referenses

1. Andrusenko, A. (2006), *Social Advertisement in Ukraine: Achievements and Prospects* [Sotsialna reklama v Ukraini: zdobutky ta perspektyvy], *Marketynh v Ukraini*, No. 1, pp. 4–5.

2. Antypenko, O. (2002), *Social advertising: how effective is it?* [Sotsyal'naya reklama: kakova eë efektyvnost?], SPb. : Publishing House "Neva", SPb, 380 p.

3. Arutyunova, N. D. (1990), *Discourse. Linguistic Encyclopedic Dictionary* [Dyskurs] / ch. ed. V. N. Yartseva. M. : Owls. Encyclopedia, pp. 136–137.

4. *Associative vocabulary of advertising vocabulary* (2001), [Asociatyvnyj slovnyk reklamnoji leksyky] / Rulers: T. Yu. Kovalevska, G. D. Sologub, O. V. Stavchenko, Astroprint, Odessa, 116 p.

5. Busel, B. T. (2005), *The great dictionary of such Ukrainian Ukraine* [Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinskoji], Perun, Kiev, Irpin, 1728 p.

6. Holubeva, T. M. (2009), *Language manipulation in the election discourse: on the material of the American English* [Yazykovaya manipulyatsyya v predvybornom dyskurse : na materyale amerykanskooho varyanta anhlyyskooho yazyka] [Text]: dis. ... Cand. filol. Sciences: 10.02.04. Nizhegor. state linguist. un-t them. ON. Dobrolyubova. Nizhny Novgorod, 174 p.

7. Horyachev, A. A. (2010), *Modeling of speech influence in advertising communication* [Modelyrovanye rechevoho vozdeystviya v reklamnoy kommunykatsyy] [Text]: dis. ... Cand. filol. Sciences: 10.02.19. Grew up state ped. un-t them. A. I. Herzen St. Petersburg, 296 p.

8. Donchyk, N. H. (2012), *Verbal component of contemporary social advertising as an effective communicative strategy* [Verbalna skladova suchasnoi sotsialnoi reklamy yak efektyvna komunikatyvna stratehiia], *Materialy dopovidei V Rehionalnoi studentskoi naukovoï konferentsii «Mova ta literatura yak obiekty filolohichnoho doslidzhennia»*, Kharkiv, KhNU im. V.N.Karazina, pp. 122–124

9. Diachuk, O. V. (2014), *The communicative strategy of intimidation and the means of its implementation in the discourse of shocking social advertising in the United States* [Komunikatyvna stratehiia zaliakuvannia ta zasoby yii realizatsii v dyskursi shokovoi sotsialnoi reklamy SShA], *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky*, No.26, pp.95-105

10. Zernetska, O., Zernetsky, P. *PR – manipulative influence. Communicative theory and practice* [PR – manipuljatsijnyj vplyv. Komunikatyvna teorija i praktyka], available at: <http://www.politik.org.ua>

11. Yssers, O. S. (2008), *Communicative strategies and tactics of the Russian language* [Komunikatyvnyie stratehyi y taktyky russkoy rechy], LKI, M., 106 p.

12. Oleksjuk, O. M. (2012), *Lexico-semantic dominance of the suggestive discourse of advertising* [Leksyko-semantychni dominanty sughestyvnoho dyskursu reklamy] [Text]: diss. ... Candidate filol Sciences: 10.02.01. Odessa nats Untitled I. I. Mechnikov. O., 196 p.

13. Pyrohova, Yu. K. (2000), *Promotional text. Semiotics and linguistics* [Reklamnyy tekst. Semyotyka y linhvistyka], M., 270 p.

М. С. Славинская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

Статья посвящена определению специфических коммуникативных стратегий и тактик, которые реализуются в слоганах украиноязычной социальной рекламы с целью осуществления эффективного влияния на реципиента. Анализ стратегий даёт возможность констатировать специфичность для социальной рекламы стратегии запрета, а также шокирующей стратегии; в статье квалифицировано их языковые экспликативы.

Ключевые слова: влияние, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, реклама, социальная реклама, специфика, эффективность.

M. S. Slavinska,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

SPECIFIC STRATEGIES AND TACTICS OF INFLUENCE OF SOCIAL ADVERTISEMENT

The article is devoted to particular communicative strategies which are realised in slogans of Ukrainian social advertisement to influence on recipient. A research object are texts of Ukrainian-language social advertisement, by a subject are language means of expression of communicative strategies and tactician of influence. For the decision of tasks the general and special methods of research are in-process used. Among general methods lean against the method of supervision; descriptive method; inductive generalization, quantitative analysis. By the leading special method of research contextually-interpretation, sent to establishment of varieties of communicative strategies within the limits of certain contexts; component analysis applied for finding out of semantic value of language means of expression of communicative strategies and partly method of Milton model authentication for explanation of influential index of the distinguished strategies. The analysis of communicative strategies of social advertisement gives an opportunity to do such conclusions: the specific of social advertisement is actually prohibitive strategy that is most frequent. Prohibitive strategy is presented for help tactician of the argued prohibition and actually prohibitive. At language level prohibitive strategy, realized by means of tactics of the argued prohibition and actually prohibitive tactics, by means of the use of vocabulary with the negative colouring, imperatives in 2 faces of singular, exclamatory key. In morphological composition of this communicative strategy verbs prevail with part NOT. Also specific for a social advertisement is shocking strategy that appeals to human fears. In morphological composition of this communicative strategy nouns prevail with negative semantics. The further analysis of communicative strategies and tactician as basic mechanisms of influence of social advertisement will give an opportunity to educe their language specific and influential properties, will do possible creation of the effective influential advertisement texts of social advertisement, sent to correction of mass consciousness.

Key words: advertisement, social advertisement, communicative strategies, communicative tactic, effectiveness, influence, specifics, semantics.

Г. М. Слишинська,*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови***ПОВТОР ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ ВЕРБАЛЬНОГО ВПЛИВУ
(НА МАТЕРІАЛІ АДВОКАТСЬКИХ ПРОМОВ)**

У статті досліджено комунікативний потенціал повтору як засобу мовленнєвого впливу в захисних адвокатських промовах, здійснено класифікацію видів повтору, акцентовано на його сугестивній потужності.

Ключові слова: повтор, судовий дискурс, мовленнєвий вплив, адвокатські промови.

Дослідження судових промов активно привертає увагу сучасних лінгвістів, що засвідчують ґрунтовні праці Н. Алексеєва, В. Дев'яткіна, Р. Кацавець, О. Леонтьєва, О. Лікас та ін. Ця тематика приваблює своєю багатогранністю та можливістю поєднання різних дослідницьких напрямів для отримання комплексного уявлення про аналізований об'єкт: лінгвокультурологічного і лінгвопрагматичного (О. Гундаренко), лінгвостилістичного (Ю. Лобода), соціолінгвістичного (С. Бондар, Т. Весна, Ю. Воротніков, Т. Шмельова) та ін., певні аспекти яких узагальнено в монографічних розробках (О. Лікас, О. Михальська) і навчальних посібниках (Г. Бояринцева).

В адвокатських промовах використовується велика кількість стилістичних засобів, серед яких одним із найчастотніших є повтор [11, с. 235]. Мовленнєвий повтор належить до кола явищ, що постійно перебувають у центрі уваги дослідників, і хоча його окремі типи доволі детально описані в науковій літературі, досі не вироблено загальноприйнятих поглядів на сутність та функційні властивості повтору в судовому дискурсі, що визначає загальну скерованість і **актуальність** пропонованої статті, яку увиразнює залучення оригінального фактичного матеріалу – судової промови Ю. А. Каплана на захист Г. Д. Павлової, вміщеної до збірки «Судові промови адвокатів України» [15] Збірка містить тексти промов відомих адвокатів України різних поколінь: від фахівців радянського періоду до представників сучасного правництва, які вели захист у кримінальних і представляли інтереси сторін у цивільних справах. Обрана нами судова промова у справі доглядальниці, яка випадково та неочікувано для всіх і самої себе успадкувала велику суму грошей від мільйонера, за яким доглядала. Позов до суду подала родина чоловіка, який незадовго до самогубства викреслив усіх членів своєї родини із заповіту, переписавши 90% від заповіту своїй покоївці. Члени родини стверджують, що чоловік в останні хвилини свого життя зазнав неналежного впливу доглядальниці і що йому бракувало здорового глузду на той момент. Інтереси жінки представляє молодий, але надзвичайно красномовний адвокат Юхим Аронович Каплан [15]. Справа і процес, у якому виголошувалася промова, були незвичайними. Це була одна з перших справ в Україні з обвинувачення афроамериканської жінки у злочині проти громадянина України.

Метою статті є дослідження та з'ясування структурно-функційних, стилістичних та сугестивних особливостей лексичного і синтаксичного повторів у захисній промові адвоката Ю. А. Каплана. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: розглянути та проаналізувати різні підходи до визначення повтору; виявити і

класифікувати лексичні та синтаксичні особливості повтору; визначити найбільш уживані типи повтору, що мають сугестійний заряд у захисній промові адвоката.

Об'єктом аналізу є захисна промова адвоката Ю. А. Каплана на захист Г. Д. Павлової. **Предметом** – виявлення структурно-функційних, стилістичних та сугестійних особливостей лексичного і синтаксичного повторів у захисній промові адвоката.

Матеріалом дослідження є текст судової промови адвоката, представленої у збірці «Судові промови адвокатів України». Фактичну базу роботи становлять 229 повторюваних у тексті лексем, виокремлених у площині 1824 слів судової промови.

Основними **методами** нашого дослідження стали метод компонентного аналізу та різновид функційного методу – контекстуально-інтерпретаційний аналіз, які допомогли виявити основні структурно-функційні, стилістичні та сугестійні особливості лексичного і синтаксичного повторів; описовий метод прислужився для характеристики мовних фактів; кількісні підрахунки дали змогу встановити динаміку вживання певних зафіксованих повторюваних лексем у тексті.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше розглянуто та проаналізовано різні підходи до визначення повтору, виявлено і класифіковано лексичні та синтаксичні особливості повтору, визначено найбільш уживані типи повтору, що мають сугестійний заряд у захисній промові адвоката Ю. А. Каплана на захист Г. Д. Павлової, вміщеної до збірки «Судові промови адвокатів України».

Теоретичне значення статті полягає в тому, що в дослідженні здійснено аналіз повторюваних лексем з огляду на їхню імманентну впливовість, яка сприяє розкриттю специфіки судового дискурсу, що поглиблюватиме відповідні положення сугестивної та психолінгвістики, дискурсології, юрислінгвістики і стилістики.

Практичну цінність роботи визначає можливість застосування результатів дослідження в курсах лекцій зі стилістики української мови, лінгвокультурології, у спецкурсах із проблем сугестивної лінгвістики.

Поле наукових пошуків із питань визначення структурних та стилістичних функцій повтору, його емоційно-експресивних відтінків, способів реалізації зв'язності тексту з допомогою цього засобу формують праці таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як О. Бекетова, В. Ващенко, В. Виноградов, Ю. Волянська, Г. Гак, І. Гальперін, В. Єрьоміна, Т. Жук, Є. Іванчикова, А. Мойсієнко, М. Плющ, А. Сковородніков, О. Фоменко, Н. Цветкова, О. Шахматов, Н. Шульжук та інші. Вони характеризують повтор у різних аспектах. Наприклад, лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту досліджують І. Синиця [14], Н. Цветкова [17]; фігури повтору в текстах публічної мови характеризує О. Бекетова [1]; визначає структурні та стилістичні функції повтору в художньому тексті В. Гак [2]; Н. Кожевникова аналізує функційне навантаження звукових повторів у поетичних текстах [7] та ін. В українському мовознавстві до прийому повтору на матеріалі юридичних текстів зверталися Т. Дубровська [4], В. Молдован, І. Морозова, Р. Кацавець, які акцентували увагу на функційно-стилістичних функціях повтору. Хоч окремі типи повтору і доволі детально описані в науковій літературі, досі не вироблено загальноприйнятих поглядів на сутність та функційні властивості повтору в судовому дискурсі, що визначає загальну скерованість та новизну пропонованої розвідки.

Повтор – це «фігура мови, що полягає в повторенні в певній послідовності звуків, слів або їх частин, висловів для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [16, с. 459]. Отже, це нагромадження однотипних мовних елементів (звуків, складів, слів, словосполучень) у певній синтаксичній одиниці.

Розрізняють такі види повторів, як анафора (єдинопочаток), яка полягає у повторенні однакових звуків, слів чи синтаксичних конструкцій на початку суміжних висловлень; епіфора – повтор слів чи словосполучень у кінці кількох речень; кільце – повтор слів одночасно на початку і в кінці фрази; епанафора, або композиційний стик – повтори слів та словосполучень у кінці попередньої фрази та на початку наступної фрази. З-поміж повторів виокремлюють так званій «посилюваний повтор». Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі інших слів, які посилюють її виразові якості [10, с. 237]. Повтор ґрунтується на «дво- або кількарізному використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [12, с. 496]. Особливістю повтору є те, що «за його допомогою можна створювати нові стилістичні засоби і фігури, тому що він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи» [2, с. 446]. Цікавим є зауваження Ю. Лотмана про те, що повтор як експресивний стилістичний прийом, допомагає адресату сприймати глибинний пласт тексту, змістовно-концептуальну інформацію [9, с. 165]. Як зазначає І. Синиця, «повторення виконує неоднакову роль на різних етапах запам'ятовування. Спочатку воно пов'язано із загальним орієнтуванням у структурі та змісті матеріалу, потім з його смисловим групуванням, з виділенням опорних пунктів і т. п.» [14].

Привертаючи увагу слухача за допомогою повторів, адвокат логічно виокремлює найбільш важливу інформацію у реченні, оскільки, як зазначає О. Пономарів, «до найважливіших прагматичних функцій повторів належить емпатичне виділення суб'єктивно значущої інформації» [12, с. 90]. При цьому, «він також перешкоджає сприйняттю інших ідей» [6, с. 512] та «впливає на емоції, думки та вчинки адресата шляхом прагматичного впливу на реципієнта» [7, с. 15]. У той же час, повтор мовленнєвої одиниці завжди виконує особливе комунікативне завдання, при чому мовленнєва одиниця не залишається тотожною сама собі; вона не лише змінює свою вихідну емоційно-оцінну конотацію, але може частково змінити і своє предметно-логічне значення [1, с. 138; 4, с. 9]. Проаналізувавши різні визначення повтору, послуговуватимемось у нашому дослідженні тим, що ця стилістична фігура формується сукупністю однорідних дво- чи багаторазово відтворюваних мовних одиниць (звуків, складів, морфем, слів та їх форм, словосполучень, речень) у межах тексту чи його сегменту, виступаючи засобом образотворення та має на меті зосередити увагу слухача на власне повідомленні та скерувати думки слухача у потрібне для оратора русло.

У сучасній науковій літературі окреслено широкий спектр підходів до тлумачення повтору. Залежно від належності повторюваної одиниці до того чи іншого мовного рівня виокремлюють звуковий, морфемний, лексичний, морфологічний та синтаксичний повтори [16, с. 476].

Прийом повтору у його безкінечних варіаціях у судовій промові Ю. Каплана досить частотне явище. Повтор збагачує текст емоційністю, експресивністю, акцентує увагу слухачів на потрібних для захисту деталях та допомагає оратору вплинути на думки слухачів. Щоб дослідити особливості повтору, його функції у жанрі захисної промови та виявити найбільш уживані типи повтору, що мають сугестивний заряд, розглянемо на конкретних прикладах найчастотніші вживання виокремлених у аналізованій захисній промові повторів.

Найпоширенішими видами лексичного повтору у досліджуваній промові є анафора (24 %), епіфора (19 %), епанастрофа (14 %). Єдинопочаток полягає у повторенні однакових елементів (звуків, сполучень звуків, морфем, слів, словосполучень) на початку деяких (частіше паралельних) відрізків мовлення (фраз, речень, абзаців, рядків і т. д.). Найпоширенішим видом єдинопочатку є лексична анафора, яку широко використовують у текстах і яка «виконує в них загальну для виражальних засобів експресивну функцію» [15, с. 50]. Лексичну анафору, як правило, спостерігаємо у конструкціях синтаксичного паралелізму, наприклад: *Лексичний:*

– анафоричний повтор: *«Пані та панове, ваша робота – не віддати гроші Судзіловського. Це дуже багато, і все це було зроблено самим Судзіловським. Не вами, не мною, не одним з адвокатів у цьому залі суду ... Судзіловський зробив те, що він зробив з відомих йому причин. Він заробив ці гроші – все це належало йому. Він міг би віддати кожному зароблену копійку до Червоного Хреста. Він міг би віддати гроші до якогось шпиталю . Він міг би віддати, зрештою, ці гроші до якоїсь політичної партії. Це його справа, а не ваша, і не моя, і не цього суду»* [15, с. 44; 15, с. 46], – так розпочинається промова адвоката захисту, який акцентує увагу присяжних на тому, що всі гроші, які мав загиблій, він заробив самостійно. Лексичний анафоричний повтор прийменника ‘не’ використовується для того, щоб навіяти ідею, що загиблій заробив свої гроші без зайвої допомоги і тому без зайвої допомоги міг вирішувати, як ними розпоряджатися і кому їх відписувати. У другому реченні знову за допомогою повторюваного прийменника ‘не’ навіюється думка, що не завдання суду вирішувати, чому чоловік так зробив. Повтор прийменника ‘до’ та сполучника ‘і’ актуалізує увагу на потрібних для захисту деталях та навіюється думка про те, що саме так вирішив вчинити потерпілий. Адвокат спонукає представників суду вважати дії потерпілого цілком правомірними.

Трапляється у промові й епіфора – «повторення слова або фрази в кінці окремих речень або віршів» [3, с. 106]. Суть цієї стилістичної фігури – у повторенні однакових елементів у кінці деяких (частіше паралельних) відрізків мовлення (фраз, речень, абзаців, рядків тощо)» [16, с. 783]. Як і інші засоби повтору, епіфора служить створенню впливовості тексту, у нашому випадку, захисної промови, його увиразненню, акцентує думку автора, наприклад, виокремлюємо епіфоричний повтор у поєднанні з рамковим (рамкова конструкція (framing) або кільце (ring repetition) – повтор слова чи групи слів на початку і в кінці фрази, рядка, строфи [3, с. 114]): *«Тепер, пані та панове, є неприємна частина цієї історії, і саме тому ми всі тут. Судзіловський мав сина, дочку і четверо онуків. За його волю він нічого їм не залишив. ... Очевидне питання: чому? Замість того, щоб залишити свої гроші своїй сім'ї, він залишив 5 відсотків своїй церкві, 5 відсотків – для давно втраченого брата, а решту, 90 відсотків, було віддано жінці на ім'я Галина Павлова. ... Знову очевидне питання: чому? Наша природна тенденція запитувати, чому людина це робить? Чому Судзіловський викреслив свою сім'ю і майже всі заощадження залишив жінці, яку він знав такий короткий час? Повірте, панове, це найбільше питання, з яким я коли-небудь стикався. Це питання задавали мені, інші адвокати, сім'я Судзіловських, сама Галина Павлова, друзі та сусіди, і практично всі в цьому окрузі, які чули цю історію. Чому? Насправді, ми ніколи не дізнаємося чому. Тільки Судзіловський знав чому, але він більше не з нами»* [15, с. 41–42]. У наведеному уривку адвокат виносить на фінальну позицію питальне слово ‘чому’, сугестивний ефект якого посилюється завдяки повторенню цього самого слова, що завершує цей відрізок тексту. Питальне ‘чому’ виступає як риторичне запитання, яке адвокат уживає у своєму мовленні, щоб присяжні

замислилися, чому померлий зробив те, що зробив. Повтор слова у кінці речення дозволяє зафіксувати увагу на результаті [1, с. 138]. Результатом у цьому випадку є фінальна відповідь адвоката на поставлене ним запитання, що тільки загиблий міг знати відповідь на це запитання і що не в їх владі запитувати себе чому він вирішив вчинити саме так. Таким чином, адвокат навіює присяжним бажану для нього відповідь.

Натрапляємо в тексті і на епіфору займенників (4 %): – *він не був **ані** поранений, **ані** ніде в **нього** кров не йшла, **він** просто сидів коло вікна, **він** просто дивився та чекав...* [15, с. 42].

Трапляється у промові й епанастрофа, до якої В. Домбровський дібрав український відповідник «стик». Це «повторення якогось слова або фрази з кінця одного речення на початку наступного» [3, с. 104]. Наприклад – *але і Судзіловський йому немало подарував. **Подарував** все, що є дарунками від чистого серця; – померлий віддав 5% церкві – це рішення **його**. **Його** рішення, яке не може бути оскаржене* [15, с. 48]. Епанастрофа у новому рядку підхоплює, посилює і розгортає зміст попереднього рядка. За рахунок епанастрофи фіксується увага на потрібному для адвоката предметі або об'єкті.

Отже, лексичні повтори у досліджуваній нами промові становлять 67 % відсотків від загальної кількості повторів. Найуживанішими типами лексичного повтору є анафора (24 %), епіфора (19 %), епанастрофа (14 %). Вступаючи у взаємозв'язок з мовними одиницями інших рівнів, лексичний повтор сприяє виявленню загальних семантичних ознак, які лежать в основі зв'язності цілого тексту чи його окремих фрагментів. Основна функція лексичного повтору – концентрація уваги на тому чи іншому понятійному значенні лексеми. При цьому підвищується емоційна тональність сказаного тексту, його сугестивність.

Серед синтаксичних повторів у промові Ю. Каплана поширеним є синтаксичний паралелізм (14 %), під яким розуміють «семантико-структурну єдність, яка складається мінімально з двох компонентів складових), котрі характеризуються синтаксичною тотожністю та логіко-сисловою спільністю» [3, с. 195]. Синтаксичний паралелізм може визначатися як відрізок мовлення, який складається з синтаксично однотипних конструкцій, об'єднаних загальною думкою. Такий відрізок мовлення може мати різну величину: дрібні форми (мікропаралелізм), тобто певний член речення, і великі форми (макропаралелізм), тобто декілька самостійних або додаткових речень. Наприклад, синтаксичний паралелізм: *«Тепер, якщо ви думаєте, що чоловік, який зібрав суму в 24 мільйони доларів протягом десяти років, знає, що він робить зі своїми грошима, то ви маєте рацію. Тому що Судзіловський **точно знав, що він робить**. Напередодні дня, коли він підвісив себе, він пішов у свій офіс, замкнув двері, сів за стіл і написав нову волю. Рукописний заповіт, абсолютно законний, розбірливий, легко зрозумілий, не складний або запутаний. **Він знав, що збирається вчинити самогубство наступного дня, неділі, 2 жовтня, і він залишив все в порядку. Він задумав це все. Він написав записку чоловікові на ім'я Миколи Караваєва, в якому він пояснив, що сам забирає у себе власне життя. Ви побачите оригінал ... Він планував все це ... Він точно знав, що він робить. Він задумав це все**»* [15, с. 46]. Завдяки цим повторам паралельних конструкцій текст сприймається нелінійно, внаслідок чого виникає додаткова підтекстова інформація, що посилює сугестивний ефект [1, с. 111]. У наведеному прикладі адвокат тричі наголошує, що загиблий усе спланував, і двічі акцентує увагу присяжних на тому, що той точно знав, що робить. Категоричності цим твердженням надають дієслова 'знав' і 'планував', завдяки яким адвокат «прищеплює» присяжним

ідею, що загиблій цілком розумів свої дії та все заздалегідь спланував. Більш того, використання інших типів повторів в одному відрізку тексту, створюють потужне поле впливу на адресата.

Слід зауважити, що впродовж вступної промови адвокат повторює синтаксичну конструкцію «*він точно знав, що він робить*» 6 разів, а конструкцію «*він задумав все це*» – 3, що здійснює довготривалий ефект на пам'ять присяжних до моменту ухвалення ними вердикту. Сугестивну функцію повтору відзначають численні мовознавці (А. Белова, В. Германов, П. Крючкова, Л. Ільницька), зауважуючи, що 1) сугестивний ефект досягається за умови значної кількості повторів (Л. Ільницька); 2) використання повторів є ефективним засобом впливу на свідомість, оскільки одна й та сама інформація поступово перестає усвідомлюватися і починає впливати на підсвідомість. Це сприяє асоціативному закріпленню певної інформації в потрібному емоційному контексті. Далі таке закріплення починає діяти у зворотному напрямку, тобто знову на свідомість (В. Германов, Л. Ільницька).

Зустрічаємо в аналізованій промові анафоричний паралелізм (11 %), під яким розуміють повтор початкових компонентів висловлення, наприклад: «**Це не ваша робота**, як я вже казав, щоб віддати гроші Судзіловського, або вирішити, хто повинен отримати, що отримати і скільки. **Ваша робота це** визначити, чи Судзіловський знав, що він робить ... **Ваша робота**, як я вже сказав, вирішувати лише одну важливу проблему, і це просто: на той час Судзіловський написав свою останню волю, чи думав він чітко і чи знав він, що він робить?» [15, с. 45; 15, с. 47]. У наведеному прикладі на початку речення адвокат використовує повторення паралельних конструкцій – *це не ваша робота/ це ваша робота* у вигляді прямих інструкцій у наказовій формі, завдяки яким намагається спонукати присяжних виконувати його команди. Адже призначенням директивних команд є викликати відповідну дію [13, с. 8].

Використовує Ю. А. Каплан у своїй захисній промові і епіфоричний паралелізм (8 %) (повторення кінцевої частини попереднього сегмента висловлення на початку наступного сегмента), наприклад: «*Це юридичний термін, який легко зрозуміти. Це означає, що ти повинен знати, що ти робиш, а, пані та панове, Судзіловський точно знав, що він робить. Він був не божевільний. Він був не брехун. Він не був під впливом болезаспокійливих чи інших засобів. Він був настільки ж психічно здоровим, як і дванадцять з вас зараз*» [15, с. 40]. У наведеному прикладі адвокат укотре завдяки повтору намагається прищепити присяжним думку про те, що померлий не був божевільним, не перебував під впливом медичних препаратів, даючи директивну команду їх свідомості прийняти факт, що той був у здоровому глузді. Усвідомлення команд та інструкцій перешкоджає ефекту сугестії [1, с. 7]. Тому з метою «нейтралізації» свідомості сугестор використовує техніку подвійних команд. Тим часом як свідомість аналізує одну команду (*був не божевільний, не брехун*), з'являється безпосередня можливість впливу на підсвідомість [1, с. 87] іншою командою (*він точно знав, що він робить; він був настільки ж психічно здоровим, як і дванадцять з вас зараз*).

Сугестія як засіб впливу на підсвідомість реципієнта є однією з інструментальних стратегій комунікативного впливу в судовій промові. Повтор однотипних синтаксичних та лексичних конструкцій автоматизує сприйняття, що полегшує прийняття ідеї, запропонованої оратором. Найбільшою частотністю у промові Ю. А. Каплана характеризуються лексичні повтори (67 %). Менш активними в аналізованій захисній промові виступають синтаксичні типи повтору (33 %), які, у свою чергу, допомагають адвокату увиразнити, урізноманітнити свою промову, надати їй впливового характеру.

Частіше трапляються синтаксичні конструкції, у межах яких повторюються два і більше компонентів, що створює ефект ланцюжкової реакції чи нашарування. Як правило, в судовій промові Ю. Каплана повтори включені в інші конструкції експресивного синтаксису або структурно чи семантично поєднуються з ними у межах спільного контексту, що сприяє смисловій актуалізації виділених повторюваних компонентів. Таким чином адвокату вдається не тільки урізноманітнити зовнішню модель синтаксеми, а й емоційно забарвити та увиразнити сказане.

Отже, на основі результатів проведеного дослідження можемо стверджувати, що повтор є одним із найефективніших лексико-синтаксичних засобів сугестивного впливу у промовах адвокатів, що здійснює вплив на свідомість, настанови і дії суду при винесенні вердикту під час судового процесу.

Література

1. Бекетова О. В. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови (на матеріалі німецької мови). Мовознавство. 1997. № 4–5. С. 32–37.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования. М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.
3. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. 488 с. – (Cogito: навчальна класика).
4. Дубровская Т. В. Судебный дискурс: речевое поведение судьи (на материале русского и английского языков). М.: Изд-во «Академия МНЭПУ», 2010. 351 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Актуальні напрями дослідження вербального впливу. Одеський лінгвістичний вісник. 2014. Випуск 3. С. 110–117.
6. Ковалевська Т. Ю. Комплексне дослідження рекламного впливу в аспекті нейролінгвістичного програмування. Вісник ОНУ. Сер. : Філологія. 2014. Т. 19, вип. 4 (10). С. 169–174.
7. Кожевникова Н. А. Об одном приеме звуковой организации стиха. Проблемы структурной лингвистики. М. : Изд-во «Наука», 1982. С. 269–284.
8. Культура русской речи : энциклопедический словарь – справочник / [под общ. руков. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. М. : Наука, 2003. 837 с.
9. Лотман Ю. М. Про поетів та поезії. Аналіз поетичного тексту. Статті, Дослідження. Нотатки. Рецензії. Виступи. СПб, 1996. 846 с.
10. Мацько Л. І. Стилістика української мови : [підручник]. К. : Вища шк., 2003. 462 с.
11. Начёрная С. В. Судебная защитительная речь – аргументированная речь в аспекте юридической риторики. Вестник Челябинского гос. педагогического университета. 2009. № 12. С. 255–264.
12. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник]. К. : Либідь, 1992. 248 с.
13. Поршнев Б. Ф. Контрсуггестия и история [Текст] / Б. Ф. Поршнев. М. : Мысль, 1972. 21 с.
14. Синиця І. А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту. Мовознавство. 1994. № 2–3. С. 56–60.
15. Судові промови адвокатів України / Редкол. : В. В. Медведчук (голова) та інші. К. : Ред. журн. «Адвокат». 2000. (Сер. «Адвокатура України»). Кн. 1. 216 с.
16. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. [2-ге вид., випр. і доп.]. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана. 2004. 824 с.: іл.

17. Цветкова Н. Е. Лексический повтор в стихотворной речи. Рус. яз. в шк. 1986. № 1. С. 63–67.

Referensec

1. Beketova, O. V. (1997), *Repetitive figures and organizational forms of argumentation in the texts of the public language (on the material of the German language)* [*Fihury povtoru ta orhanizatsiini formy arhumentatsii v tekstakh publichnoi movy (na materiali nimetskoï movy)*], *Movoznavstvo*. № 4–5. S. 32–37.
2. Нак, В. Н. (1998), *Language Transformations* [*Языковые преобразования*], М.: Shkola, „Языку russkoi kultury“, 768 s.
3. Dombrovskiy, V. (2008), *Ukrainian stylistics and rhythmic. Ukrainian poetics* [*Ukrainska stylistyka i rytmyka. Ukrainska poetyka*], Drohobych: Vydavnycha firma "Vidrodzhennia", 488 s. – (Cogito: navchalna klasyka).
4. Dubrovskaya, T. V. (2010), *Judicial discourse: speech behavior of the judge (on the material of Russian and English languages)* [*Sudebnyi diskurs: rechevoe povedeniye sudy (na materyale russkogo y anghlyiskogo yazykov)*], М.: Yzd-vo «Akademyia MNЭPU», 351 s.
5. Kovalevska, T. Yu. (2014), *Topical study of verbal influence* [*Aktualni napriamy doslidzhennia verbalnoho vplyvu*]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. Vypusk 3. S. 110-117.
6. Kovalevska, T. Yu. (2014), *Comprehensive study of advertising influence in the aspect of neuro-linguistic programming* [*Kompleksne doslidzhennia reklamnoho vplyvu v aspekti neirolnhvistychnoho prohramuvannia*], *Visnyk ONU*. Ser.: Filolohiia. T. 19, vyp. 4(10). S. 169-174.
7. Kozhevnykova, N. A. (1982), *About one reception of the sound organization of the verse. Problems of Structural Linguistics* [*Ob odnom pryeme zvukovoi orhanyzatsyy stykha. Problemy strukturnoi lnhvystyky*], М.: Yzd-vo „Nauka“, S. 269–284.
8. *Culture of Russian Speech: Encyclopedic Dictionary - Reference* [*Kultura russkoi rechy: entsyklopedycheskyi slovar – spravochnyk*], [pod obshch. rukov. L.Iu. Yvanova, A.P. Skovorodnykova, E.N. Shyriaeva]. М.: Nauka, 2003. 837 s.
9. Lotman, Yu. M. (1996), *About poets and poetry. Analysis of poetic text. Articles, Research. Notes. Reviews Speeches* [*Pro poetiv ta poezii. Analiz poetychnoho tekstu. Stati, Doslidzhennia. Notatky. Retsenzii. Vystupy*], SPb, 846 s.
10. Matsko, L. I. (2003), *Stylistics of the Ukrainian language: [textbook]* [*Stylistyka ukrainskoï movy : [pidruchnyk]*], К.: Vyshcha shk., 462 s.
11. Nachërnaia, S. V. (2009), *Judicial defensive speech is an argumentative speech in the aspect of legal rhetoric* [*Sudebnaia zashchytelnaia rech – arhumentyrovannaia rech v aspekte yurydycheskoi rytoryky*], *Vestnyk Cheliabynskoho hos. pedahohycheskoho unyversyteta*. № 12. S. 255-264.
12. Ponomariv, O. D. (1992), *Stylistics of modern Ukrainian language: [textbook]*. [*Stylistyka suchasnoi ukrainskoï movy: [pidruchnyk]*], К.: Lybid, 248 s.
13. Porshnev B. F. (1972), *Counter-Surgery and history* [Text] [*Kontrshhestyia y ystoriya tekst*], - М. Mysl., - 21 S.
14. Snytyia, I. A. (1994), *Lexical repetition as a means of realizing the semantic connectivity of the text* [*Leksychnyi povtor yak zasib realizatsii semantychnoi zviaznosti tekstu*], *Movoznavstvo*, № 2–3. S. 56–60.
15. *Judicial speeches of lawyers of Ukraine* [*Sudovi promovy advokativ Ukrainy*], Redkol.: V.V. Medvedchuk (holova) ta inshi. К.: Red. zhurn. «Advokat». 2000. (Ser. «Advokatura Ukrainy»). Kn. 1. 216 s.

16. *Ukrainian language: Encyclopedia [Ukrainska mova: Entsyklopediia / [redkol].: V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko (spivholovy), M.P. Ziabliuk ta in.]. [2-he vyd., vypr. i dop.]. K.: Vyd-vo "Ukr. entsykl." im. M. Bazhana. 2004. 824 s.: il.*

17. Tsvetkova, N. E. (1986), *Lexical Repetition in poetic speech [Leksycheskyi povtor v stykhotvornoï rechy]*, Rus. yaz. v shk., № 1. S. 63–67.

А. Н. Слышинская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ПОВТОР КАК ОДИН ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ФАКТОРОВ ВЕРБАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АДВОКАТСКИХ РЕЧЕЙ)

В статье исследуется коммуникативный потенциал повтора как средства речевого воздействия в защитных адвокатских речах, осуществлена классификация видов повтора, акцентировано внимание на его суггестивном потенциале.

Ключевые слова: повтор, судебный дискурс, вербальное воздействие, адвокатские речи

G. M. Slishinska,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian language department*

REPEAT AS ONE OF THE KEY FACTORS OF VERBAL INFLUENCE (ON MATERIAL OF ADVOCATE PROFESSIONALS)

Investigation of court speeches actively attracts the attention of modern linguists, which testify to the solid work of N. Alekseyev, V. Devyatkin, R. Katsativ, O. Leontiev, O. Likas and others. The linguistic repetition as an important feature of all levels of the language belongs to a range of phenomena that are constantly at the center of the attention of researchers, and although its separate types are described in detail in the scientific literature, the generally accepted views on the essence and functional properties of repetition in the judicial discourse that defines the general orientation and relevance of the proposed article, and expresses the attraction of the original factual material - the judicial speech of Yu. A. Kaplan in defense of G. D. Pavlova, placed in the collection "Judicial speeches of advocates of Ukraine".

The purpose of the article is to study and find out the functions of lexical and syntactic repetitions in a defense lawyer's speech. The objective provided for the following tasks: to consider and analyze different approaches to the definition of repetition; to study the lexical and syntactic features of the repetition; to find out the most commonly used types of repetition that have a suggestive charge in a defense lawyer's speech.

The object of analysis is a protective speech by the lawyer Yu. A. Kaplan in defense of GD Pavlova. The subject is the discovery of structural-functional, stylistic and suggestive features of lexical and syntactic repetitions in a defense advocate's speech.

The research material is the text of the legal pronouncement by a lawyer, presented in the collection "Judicial speeches of lawyers of Ukraine".

The basic methods of our study were a structural method that helped to identify the main structural-functional and stylistic features of lexical and syntactic repetitions;

Quantitative calculations that allowed the dynamics of the use of certain fixed repetitive tokens in the text.

Key words: repetition, judicial discourse, verbal influence, lawyer speeches.

УДК 811.161.2'243:378.147

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181902>

Г. М. Труба,

канд. філол. наук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Статтю присвячено висвітленню нових здобутків нейролінгвістичних досліджень для методики викладання української мови як іноземної, тому що провідну роль під час навчання будь-якої мови, і української зокрема, становить формування навичок говоріння цією іноземною мовою у студентів. Сьогодення висуває нові виклики не тільки для педагогіки, а і для переформатування усталених лінгвістичних традицій вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: лінгвістика, нейролінгвістика, думка, мовленнєве повідомлення, мова, мовлення, мислення, внутрішнє мовлення, зовнішнє мовлення, порушення мовлення, мовленнєві ігри.

Сьогодення дало нам потужну зміну не лише у науково-технічному процесі, а й у повсякденному побуті. Ми всі стали користуватися гаджетами на постійній основі, а маленькі діти взагалі не бачили життя без них. Інформація більше не є закритою, а це не могло не вплинути на роботу мозку: ми можемо контролювати роботу нашої свідомості, але ми не можемо контролювати фізіологічні і генетичні характеристики нашої мозкової активності. Отже, надбання нейрофізіології і нейролінгвістики як ніколи наразі.

Метою статті є окреслення новітніх тенденцій у методиці викладання мов, впливу авангардних досліджень із психології, нейрології і нейрофізіології. **Об'єктом** дослідження є нейролінгвістичні розробки, а **предметом** дослідження є імплементація нейролінгвістичних і нейрофізіологічних знань до моделювання сучасного підходу до вивчення української мови як іноземної. **Актуальність** цієї теми полягає в тому, що наш мозок постійно вдосконалюється, відбуваються психічні і фізіологічні зміни, а методи викладання мають постійно підлаштовуватися під ці зміни. Всі ці дослідження не виникли тільки зараз – за ними стоять потужні розробки фізіологів, лінгвістів, психологів і методистів. Серед безпосередньо лінгвістів ми можемо назвати Н. Д. Арутюнову, Т. В. Ахутіну, В. А. Богородицького, І. А. Бодуена де Куртене, Т. В. Булигіну, С. Г. Воркачева, Л. С. Виготьского, В. З. Дем'янкова, В. И. Карасика, Ю. Н. Караулову, Т. Ю. Ковалевську, Е. С. Кубрякову, А. А. Леонтєва, А. Р. Лурію, Л. М. Мурзіну, Р. І. Павильоніса, М. В. Піменову, З. Д. Попову, Е. Н. Рядчикову, О. О. Селіванову, Ф. де Соссюра, Т. А. Фесенко, Л. С. Цветкову, П. В. Чеснокова, Л. В. Щерби, Р. О. Якобсона та багато інших.

Мета дослідження полягає у виявленні нейролінгвістичних особливостей вивчення української мови як іноземної.

Методи дослідження: аналіз словникових дефініцій, описовий метод, метод інтерпретації із застосуванням прийомів спостереження й узагальнення.

Практична цінність роботи полягає в тому, що матеріали і висновки можуть бути використані в курсі читання лекцій і проведення семінарських занять із методики вивчення іноземних мов і нейролінгвістики, зокрема курсу «Українська мова як іноземна»

Питомий шар проблематики нейролінгвістичних розробок становлять дослідження процесу трансформації думки у розгорнуте вербальне висловлення [2]. Під час вивчення іноземної мови ми знаходимося в такому саме становищі, що і мала дитина: ми навчаємося формулювати свої думки й «одягати» їх у слова. З одного боку, цей процес полегшується досвідом знання рідної мови, але, в той же час, цей процес тим самим досвідом гальмується й ускладнюється.

Основну складність і поле для дослідження складає процес формування думки і розгорнутого вербального висловлення, під час якого працює певний механізм трансформації внутрішнього мовлення в зовнішнє. Саме внутрішнє мовлення є тим самим місточком, який поєднує абстрактну думку з її фінальним варіантом – зовнішнім мовленням [7]. Складність же мовлення іноземною мовою полягає в тому, що формування думки і внутрішнього мовлення здійснюється однією мовою, а зовнішнє – іншою. Отже, мозок виконує фактично подвійний процес: формує внутрішнє мовлення рідною мовою, а зовнішнє – іншою. За аудіювання відбувається зворотний процес: ми сприймаємо його іншою мовою, як зовнішнє мовлення, а потім декодуємо його рідною. Найбільша майстерність – це «прибрати» рідну мову-посередник під час говоріння іноземною.

Проблема дослідження процесу формування думки і її трансформації у мовлення не нова для мовознавства і сягає ще ХІХ століття у роботах Ф. де Соссюра. Він зазначав, що мова є як засобом спілкування, так і засобом формування думки. У науці навіть народився окремий напрям: внутрішня лінгвістика, яка займається безпосередньо проблемами внутрішнього мовлення, його формуванням і функціонуванням. Для трансформації зовнішнього мовлення іноземною мовою у внутрішнє – рідною (і навпаки) важливу роль відіграє предикативний зміст твердження [6; 2], саме довкола предикативного змісту гуртується трансформоване твердження іноземною мовою. На цій теорії ґрунтується теорія адекватного перекладу.

Різниця між класичним лінгвістичним і нейролінгвістичним підходами полягає в тому, що лінгвістика описує компоненти мовленнєвого повідомлення, досліджує фонематичні структури мови й лексичні одиниці одночасно із граматичними структурами мови, то нейролінгвістика дозволяє глибше розкрити і описати реальні процеси формування, розуміння і сприйняття повідомлення, що відбувається у мозку мовця і слухача. Якщо лінгвістика вивчає мову шляхом відтворення її функціональних моделей, то нейролінгвістика говорить про психологічні передумови формування таких моделей і мовленнєвих повідомлень. Варто відзначити, мовлення є видом вищої нервової діяльності людини. Будь-яка людина може вивчити іноземну мову через активізацію роботи своєї свідомості, незважаючи на те, що має порушення мовлення. Організація способів передання змістової організації мовленнєвого повідомлення у сучасній методиці викладання іноземних мов може знайти застосування на практиці. Одним із таких способів такого застосування є «мовленнєва гра, функція якої спрямована на розвиток не тільки граматичних, але і комунікативних навичками

студентів» [2]. Отже, незважаючи на абсолютну полярність у підходах до вивчення мови, комплекс здобутків лінгвістичного і нейролінгвістичного підходів полегшать процес навчання, засвоєння і зроблять його більш ефективним.

У сучасній нейролінгвістиці з'являється все більше досліджень мозкової діяльності, яка відповідають за вербалізацію сприйманої інформації. Права і ліва півкуля використовують різні стратегії обробки зорової інформації. Традиційно, процеси просторового мислення пов'язують із роботою правої півкулі, особливо її темних відділів. Експерименти з використання вербальних і невербальних навантажень, які складаються з упізнавання слів і розпізнавання картинок учасниками у групах від 20 до 40 людей, показали, що образні завдання людина вирішує швидше, ніж вербальні. В образних завданнях більш швидка реакція спостерігалася для лівої руки у порівнянні із правою. У науковій літературі існують дані, що складні тексти і цифри легше упізнаються лівою півкулею, а картинки – правою. Було також виявлено, що функція мовлення не знаходиться лише у лівій півкулі, а характер асиметрії може змінюватися від завдань і характеру тестування, в тому числі, від таких факторів, як тривалість і інтенсивність завдань, суб'єктивні стратегії, спрямованість уваги [1, с. 35]. Отже, для кращого і продуктивнішого впливу на пам'ять слід використовувати як образи, так і прямий переклад, але образи слів будуть засвоюватися швидше, ніж прямий переклад.

Мова, як складна структурна організація потребує системного підходу і зусиль, що можуть бути здійснені лише шляхом правильної психологічної організації навчальних посібників. А порушення мовлення не має бути проблемою на шляху опанування іноземною мовою. Нейролінгвістика сприяє створенню нових способів лікування чи коректування процесів мозкової діяльності, що має бути враховано під час роботи з людьми з такими порушеннями. Мовлення зумовлює мислення, і навпаки: мислення впливає на мовлення – саме ці векторні процеси утворюють мовленнєву діяльність. Конструкції іноземною мовою варто повторювати в процесі вивчення мови, щоб довести мовні навички до автоматизму, в чому і прислужаться дані нейролінгвістики [2].

З точки зору нейробіології, навчання – це процес установа нових зв'язків між нейронами мозку. Обробка зовнішніх сигналів (зорових, звукових, сенсорних), керування рухами, прийняття рішень, формування емоційних реакцій – усі ці процеси проходять у різних зонах мозку. І кожне нове рішення, знання і подія утворює нові зв'язки із нейронами. А роботу нейронів, у свою чергу, можна порівняти з річковими каналами, які формуються під час навчання. Саме такими «руслами» у мозку будуть відростки нейронів: аксони і дендрити. Але корабель (електричний імпульс) не зможе скористатися каналом, якщо його не наповнити водою. У ролі води виступають нейромедіатори (це хімічні речовини, які заповнюють простір між відростками нейронів і допомагають передавати сигнали, цей простір називається синапсом) [4]. Під час утворення нового зв'язку синапси змінюються, а під час повторюваного використання синапсису виділяється більше нейромедіатора, а зв'язки між нейронами закріплюється. Для зберігання нової інформації нейрон відрощує нові аксони. Але якщо новим зв'язком довго не користуватися, то нейромедіатор перестає формуватися. «Річковий канал» пересихає і «заростає» травою, а з часом зникає. Таким чином забувається мова, якщо нею довго не користуватись. Ось чому важливо не просто завчити нове знання, а постійно практикувати його для підтримання процесів пам'яті.

На роботу мозку під час навчання впливають такі гормони, як дофаміни, ацетилхолін, глутамат і гама-аміномасляними кислотами. Дофаміни вважають медіаторами задоволення, Але вони також відповідають за пошук новизни, мотивацію і

винагородження – відчуття задоволення, яке допомагає запам'ятати потенційно корисні дії. Дофамінна винагорода і мотивація – важливі елементи освіти. Якщо заблокувати дофамінний рецептор, то тоді людина втратить навичку навчання. Розрізняють два рівні дофамінних нейромедіаторів: тонічний (внутрішньоклітинний), який розподіляється і діє рівномірно, та фазовий (синаптичний), який виробляється у відповідь на зовнішні імпульси – наприклад, завершення завдання. За результатами досліджень, тонічний дофамін відповідає за мотивацію у процесі, а фазовий – за винагородження в кінці. Винагородження в кінці підвищує мотивацію працювати, а негативний досвід – наштовхує шукати інші варіанти. При цьому що вище винагорода, то вища мотивація. Відчуття ж себе частиною процесу також підвищує шанси завершити завдання [3]. Отже, доцільно розбити матеріал на маленькі блоки, щоб було очевидно закінчення роботи.

Інший гормон, ацетилхолін, становить собою інший медіатор, який відповідає за передання імпульсів у головний мозок. Важливо пам'ятати, що невелика концентрація полегшує процес передавання імпульсу, а велика – починає гальмувати. Також цей гормон допомагає фокусувати увагу і таким чином відіграє важливу роль під час навчання і формування пам'яті. Активна робота мозку (наприклад, під час підготовки до іспиту) підвищує рівень ацетилхоліну в тих нейронів, які особливо активні. Протягом дня він витрачається і знижується його концентрація до вечора, для його відновлення потрібно просто перепочити [5].

Баланс глутамата і гамма-аминомасляної кислоти, останнього гормону «навчання», допомагають сконцентруватись, адже вони є важливими нейромедіаторами, рецептори яких знаходяться на 40% у нейронах головного мозку. Вони відповідають за прискорення і гальмування процесу отримання імпульсів, яке допомагає приглушити фон, інші думки, іншими словами, допомагає сконцентруватися на основному завданні, забезпечує спокій і зібраність. Для відновлення останніх потрібен також час: прогулянки, медитації і відпочинок [5].

Отже, процес вивчення іноземної мови, і української мови як іноземної зокрема, не полягає у винятково граматичному підході, тобто викладанні сухих граматичних форм і правил. Викладання іноземної мови - це органічне поєднання класичного лінгвістичного, нейролінгвістичного, фізіологічного, психологічного, нейрофізіологічного здобутку. Все це можливо використовувати для налагодження процесу вивчення української мови як іноземної. Підручники варто оформити таким чином, щоб вони містили короткі блоки: краще збільшити кількість блоків, аніж їх обсяг, і завдання мають бути концентровані, але невеликі за обсягом. Невідомі слова мають бути згруповані на початку заняття і потім наприкінці підручника. Велика кількість домашнього завдання не принесе користь. Воно має бути інтенсивним, концентрованим, але невеликим за обсягом. Сам підручник має приносити естетичне задоволення і заохочувати повертатися до нього знову і знову. Отже, комплексний підхід до вивчення будь-якої мови має враховувати найсучасніші досягнення низки дотичних до класичної лінгвістики наук, що дасть змогу максимально оптимізувати процеси навчання.

Література

1. Айдаркин Е. К. Нейрофизиологические корреляты выполнения вербальных и невербальных нагрузок / Современные направления исследований функциональной межполушарной асимметрии и пластичности мозга. Известия Южного Федерального университета. Ростов-на-Дону. 2010. С. 220.

2. Асонова Г. А. Роль нейролингвистических исследований для лингвистики и методики преподавания иностранных языков в области формирования речевого общения. *Филологические науки*. 2016. Вып.Декабрь. URL: <https://research-journal.org>
3. Roy A. Wise. Dopamine, learning and motivation. *Nature Review Neuroscience* 5, 483 – 494 (June 2004). URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15152198>
4. Christian G. Fink, Geoffrey G. Murphy, Michal Zochowski, Victoria Booth A Dynamical Role for Acetylcholine in synaptic renormalization. *PLOS computation Biology*, 2013 Mar; 9 (3). URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3597526>
5. Riedel G, Platt B, Micheau J. Glutamate receptor function in learning and memory. *Behavioral Brain Research*, 2003 mar 18; 140 (1–2). URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12644276>
6. Сосюр Фердинант де. Курс общей лингвистики. М. 2004. С. 560
7. Хомский Н. Язык и мышление. М. 1972. С. 126.

Referenses

1. Ajdarkin, E. K. (2010), *Neurophysiological correlates of performance of verbal and non-verbal loads / Current directions of research on functional interhemispheric asymmetry and plasticity of the brain*. Proceedings of the Southern Federal University [*Nejrofiziologicheskie korreljaty vypolnenija verbal'nyh i neverbal'nyh nagruzok / Sovremennye napravlenija issledovanij funkcional'noj mezhpolusharnoj asimmetrii i plastichnosti mozga*. *Izvestija Juzhnogo Federal'nogo universiteta*], Rostov-na-Donu, s. 220.
2. Asonova, G. A. (2016), *The role of neuro-linguistic research for linguistics and methods of teaching foreign languages in the formation of speech communication [Rol' nejrolingvisticheskijh issledovanij dlja lingvistiki i metodiki prepodavanija inostrannyh jazykov v oblasti formirovanija rechevogo obshhenija]*, *Filologicheskie nauki*, Vyp.Dekabr'. URL: <https://research-journal.org>
3. Roy A. Wise. Dopamine, learning and motivation. *Nature Review Neuroscience* 5, 483 - 494 (June 2004). URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15152198>
4. Christian G. Fink, Geoffrey G. Murphy, Michal Zochowski, Victoria Booth A Dynamic Role for Acetylcholine in synaptic renormalization. *PLOS computation Biology*, 2013 Mar; 9 (3). URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3597526>
5. Riedel G, Platt B, Micheau J. Glutamate receptor function in learning and memory. *Behavioral Brain Research*, 2003 mar 18; 140 (1–2). URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12644276>
6. Sosjur Ferdinand de. (2004), *The course of general linguistics [Kurs obshhej lingvistiki]*, М., s. 560.
7. Homskij N. (1972), *Language and thinking [Jazyk i myshlenie]*, М., s. 126.

А. Н. Труба,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Статья посвящена освещению новых достижений нейролингвистического исследования для методики преподавания украинского языка как иностранного, так как ведущую роль во время обучения украинскому языку составляет формирования

навыков говорения на иностранном языке студентов. Настоящее выдвигает новые вызовы не только для педагогики, но и для реформирования сложившихся лингвистических традиций для изучения украинского языка как иностранного.

Ключевые слова: лингвистика, нейролингвистика, мнение, речевое сообщение, язык, речь, мышление, внутренняя речь, внешняя речь, нарушение речи, речевые игры.

H. M. Truba,

Odesa National I. I. Mechnikov University,

Department of the Applied linguistics

NEUROLINGUISTIC RESEARCH IN THE METHODOLOGY OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN

Today has given us a powerful change not only in the scientific and technological process, but also in everyday life. All of us began to use the gadgets on a regular basis, and little children have not seen the life without them at all. Information is no longer closed, and it has influenced on brain work greatly: we can control the work of our consciousness, but we can't control the physiological and genetic characteristics of our brain activity. Hence, the heritage of neurophysiology and neurology is more than ever.

The **purpose** of the article is to outline the latest trends in the methodology of teaching languages, the impact of avant-garde research on psychology, neurology and neurophysiology. The **object** of the study is neurolinguistics development, and the **subject** of the study is the implementation of neuro-linguistic and neurophysiological knowledge to model the modern approach to studying the Ukrainian language as a foreign language. The topicality of this topic lies in the fact that our brain is constantly improving, there are psychological and physiological changes, and teaching methods must constantly adapt to these changes. All these studies have not arisen only now – they have the powerful background of physiologists, linguists, psychologists and methodologists. The **purpose of the study** is to identify the peculiarities of the linguistic expression of mental processes and the interrelation of the perception of the language of the native and foreign languages. **Methods of research:** imperial analysis of linguistic material, analysis of vocabulary definitions, descriptive method, method of interpretation with application of methods of observation and generalization, methods of symmetric, cognitive and component analysis, method of modeling, linguacultural method, aimed at studying the codes of culture that hide figurative features of the concept, linguopragmatic and axiological approaches. The **practical value** lies in the fact that the materials and conclusions can be used in the course of lecturing and conducting seminars on methods of studying foreign languages and neurolinguistics, in particular the course "Ukrainian as a Foreign Language".

Keywords: linguistics, neurolinguistics, opinion, speech message, language, speech, thinking, internal speech, external speech, speech disorder, speech games.

О. В. Щербак,*канд. філол. наук,**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,**викладач кафедри прикладної лінгвістики*

АДРЕСАНТ У КОМЕРЦІЙНІЙ ТЕЛЕРЕКЛАМІ: ВЕРБАЛЬНЕ МАРКУВАННЯ, СЕМІОТИЧНІ ФУНКЦІЇ ТА ВПЛИВОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Статтю присвячено проблемі студіювання лінгвістичного образу адресанта в текстах української комерційної телереклами. Висвітлено зміст поняття «адресант рекламної комунікації», зафіксовано в текстах української комерційної телереклами вербальні маркери образу адресанта й систематизовано їх, а також пояснено специфіку їхнього впливу та визначено їхні семіотичні функції (з опертям на класифікацію знаків Ч. Пірса).

Ключові слова: адресант, рекламна комунікація, сугестія, знак-копія, знак-індекс, знак-символ.

На сьогодні цілком доведеним є той факт, що «схема рекламної комунікації принципово нічим не відрізняється від схем інших маркетингових комунікацій» [20, с. 99], у яких представлено від трьох до десяти елементів, проте більшість учених (В. Буряковська, С. Кушнерук, С. Романюк, Є. Ромат, Д. Скнар'юв) усе ж акцентує на її двосторонньому характері – «з одного боку, це відправник інформації, адресант (творці текстів), а, з іншого боку, це адресат (масова аудиторія глядачів, слухачів, читачів...» [3, с. 30]. Однак, як показує моніторинг наукометричних баз даних, лінгвістичній обсервації найчастіше піддається профіль адресата (див. праці закордонних дослідників В. Ліппмана, Г. Мак-Люена, в т. ч. і російських лінгвістів С. Кушнерук, О. Попової, Д. Скнар'юва, К. Степанової, Л. Ухової, Д. Чигаєва, та вітчизняних мовознавців О. Арешенкової, І. Ковальчук, В. Самаріної), хоч «когнітивною точкою інтерпретації рекламного тексту» [15, с. 146] виступає якраз адресант.

Лінгвістичне моделювання образу адресанта в рекламному дискурсі, зокрема й у дискурсі комерційної телереклами, допоки перебуває на початковій стадії реалізації зазначеної дослідницької процедури, відзначаючись, проте, й певними здобутками. Зокрема в корпусі наукових доробок уже з'явилися праці, в яких визначено провідні ознаки та функції адресантів у рекламі (Е. Булатова, О. Горячев, І. Ковальчук), обґрунтовано різні підходи до їхньої класифікації (Ю. Бровкіна, С. Коротка, С. Марочкіна, О. Терпугова), встановлено особливості вербальної та невербальної об'єктивації (І. Балабанова, С. Кушнерук, І. Морозова), а також розроблено фреймову модель образу адресанта реклами із залученням інструментарію когнітивної лінгвістики (О. Оленюк). Однак застосування тріадного підходу до студіювання образу адресанта реклами, що передбачає його розгляд із позицій трьох наук – структурної та сугестивної лінгвістики, а також лінгвосеміотики, дотепер не апробовано, що й указує на злободенність окресленої проблематики, впотужнюючи актуальність пропонованої наукової розвідки спробою визначення загальнолінгвістичних, семіотичних і впливових параметрів адресанта в текстах української комерційної телереклами, оскільки на цьому фактичному матеріалі такі дослідження ще не проводилися.

Метою статті є виокремлення вербальних маркерів образу адресанта в текстах української комерційної телереклами та їхня подальша кваліфікація з поглядів

лінгвосеміотики та сугестивної лінгвістики. Поставлена мета унеобхіднює вирішення таких завдань: 1) висвітлити зміст операційного поняття дослідження – «адресант рекламної комунікації»; 2) зафіксувати в текстах української комерційної телереклами вербальні маркери образу адресанта й систематизувати їх; 3) пояснити специфіку їхнього впливу; 4) визначити їхні семіотичні функції (з опертям на класифікацію знаків Ч. Пірса).

Об'єктом дослідження обрано образ адресанта в текстах української комерційної телереклами, а предметом – особливості його вербального маркування, семіотичні функції та впливовий потенціал.

Джерельною базою роботи послужила відеотека, що містить понад 1300 роликів української комерційної телереклами, сформована шляхом суцільної вибірки з ефірів центральних телеканалів України протягом 2015–2019 рр. У фактажі дослідження налічується близько 1850 вербальних маркерів образу адресанта.

Мета та завдання дослідження, а також складність його фактажу зумовили звернення як до загальнонаукових, так і спеціальних методів. Серед методів першої групи в роботі застосовуємо насамперед описовий і метод спостереження, а також методи аналізу, синтезу й узагальнення, що в цілому прислужилися у висвітленні теоретичних положень наукової розвідки, їхній логізації, систематизації зібраного фактичного матеріалу та його кваліфікації з позицій структурної та сугестивної лінгвістики, а також лінгвосеміотики. Завдяки кількісному аналізу вдалося з'ясувати загальний обсяг та динаміку функціонування вербальних маркерів образу адресанта. Провідними методами з другої групи стали метод компонентного аналізу, що посприяв вимірюванню семантичної глибини досліджуваних одиниць, та метод структурно-семіотичного аналізу, застосування якого уможливило визначення їхніх семіотичних функцій. Почасти використано й метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, що дав можливість отримати цілісне уявлення про загальну впливову орієнтацію зафіксованих вербальних маркерів образу адресанта. Своєю чергою, впливовий потенціал лінгвістичного образу адресанта вдалося встановити за допомогою методу Мілтон-модельної ідентифікації.

Адресант – це «той, хто адресує, посилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін.; відправник» [22, 1, с. 21]. У рекламній комунікації адресантом зазвичай виступають рекламодавець (фірма, що постачає на ринок товар або послугу), рекламвиробник (спеціаліст із питань реклами чи рекламний відділ фірми тощо), а також рекламопоширювач (ЗМІ чи рекламне агентство) [4, с. 23–24], оскільки рекламний текст є «результатом колективної роботи» [1, с. 308]. Останню тезу підтримує й І. Ковальчук, додаючи, що адресанта в площині рекламної комунікації варто розглядати як масового й анонімного, а також імпліцитного поліадресанта, завдання якого «полягає в кодуванні семантичної та прагматичної інформації таким чином, щоб змодельювати її декодування адресатом» [12, с. 19]. Проте О. Терпугова, повністю погоджуючись із тим, що в рекламній комунікації «автор-створювач рекламного тексту намагається не проявляти себе, свою особисту позицію по відношенню до рекламованого товару» [25, с. 96], зауважує, що «комунікація тим не менш може бути виражена експліцитно» [там само, с. 96], чому найбільшою мірою сприяють створені рекламні персонажі та бренд-персонажі, що адресантами реклами виступають опосередковано. Отже, на підставі викладеного маємо підстави стверджувати, що адресант рекламної комунікації – це поліваріативний та часто прихований суб'єкт комунікації, що визначає траєкторію впливу на адресата реклами через набір

вербальних і невербальних засобів власної об'єктивації, репрезентованих імпліцитним та / або експліцитним шляхом.

Для визначення вербальних маркерів образу адресанта в текстах української комерційної телереклами щонайперше звертаємо увагу на лексико-семантичні засоби, бо саме їх Т. Ковалевська називає «концентром сугестивних ефектів» [11, с. 187] та пов'язує «з використанням сугестогенів, почасти співвідносних за своєю природою з парадигмою “ключових слів” – афективно визначальних когнітивних домінант адресних текстових репрезентацій» [10, с. 196–197]. Також ставимо за мету визначити і їхній морфологічний статус, адже всі означаючі є членами певної категорії (семантика), але в межах кожної категорії означувані сигніфікативно, тобто за формою вираження, відрізняються [21, с. 81]. Далі вимірюємо рівень впливового потенціалу зафіксованих одиниць, передусім сугестійного, що «здійснюється шляхом послаблення контрольно-регулятивної функції свідомості, зниження критичності під час сприйняття та реалізації навіюваного змісту завдяки відсутності цілеспрямованого активного розуміння, логічного аналізу й оцінки з боку реципієнта» [24, с. 48], адже рекламні тексти «“мають орієнтацію на праву півкулю, впливають на настанови особистості і спільноти” та відповідно редукують логічний елемент сприйняття» [11, с. 210]. Останньою ж дослідницькою операцією стає встановлення семіотичних функцій виокремлених маркерів відповідно до класифікації Ч. Пірса, де провідну роль відіграють знаки-копії (ЗК), знаки-індекси (ЗІ) та знаки-символи (ЗС) (детальніше див. [18, с. 185–186]).

Результатом виконання вищезазначених дій стала систематика вербальних маркерів образу адресанта в текстах української комерційної телереклами, що містить інформацію про їхню кількість, впливову орієнтацію та семіотичні функції:

– прагматоніми – «номени для позначення сорту, марки, товарного знака» [19, с. 113] (понад 1300 випадків уживань), із них іншомовних – 62 %: *рюкзак «Kite», напій «Sprite», шоколад «Max Fan»*; українськомовних – 38 %: *насіння «Поміиуку», майонез «Гуляй-поле», чипси «Люкс»*, причому поділ цих мовних одиниць, що мають абсолютні показники вживання в рекламних текстах, на українсько- та іншомовні здійснено з урахуванням специфіки графічної фіксації відповідних назв у логотипах, представлених уже на невербальному рівні. Наведені прагматоніми зазвичай скеровані на «здійснення персуазивного впливу на кінцевого споживача» [8, с. 205], що відзначаються і сугестійним потенціалом, бо їхня наявність у рекламних текстах зумовлена «атрактивною мотивованістю» [13, с. 16];

– дієслівні лексеми теперішнього часу на позначення дії товару / послуги, рекламованих адресантом (понад 370 випадків): *«Vodafone» надає Вам справжній 3 G (стартовий пакет «Vodafone»); «Біфрен» усуває емоційне напруження, тривожність, дратівливість (лікарський препарат «Біфрен»); «Jacobs Monarch Crema» додає насолоди теплomu спілкуванню (кава «Jacobs Monarch Crema»), що зазвичай уживаються з прагматонімами. Як доводить Ю. Булик, «теперішній час найбільш поширений у рекламі, оскільки відразу спонукає до дії» [2, с. 9]. Тому мовні маркери цієї групи відзначаються надпотужним сугестійним потенціалом, бо одиниці цієї морфологічної генези сприяють не лише репрезентації адресанта та його запам'ятовуванню у свідомості адресата, сконцентровуючи увагу останнього на функціях рекламованого товару, а й мають потужніший впливовий потенціал порівняно з іншими вербалізаторами, оскільки актуалізують природно динамічну дієслівну семантику. Також зазначені номени певною мірою пов'язані з метапрограмою відцентрової / доцентрової вмотивованості, що в рекламі найчастіше «передбачає “рух у напрямку до чогось позитивного...”» [11, с. 135] (напр., у реченні «Metro» *дарує onm**

для всіх (магазин «Метро») семантика виділеного слова є позитивно маркованою, бо «дарувати» в цьому контексті об'єктивує значення «передавати що-небудь у власність як подарунок» [22, 2, с. 213]) чи рух «від чогось негативного» [11, с. 135] (напр., у реченні *Противірусний «Афлубін» швидко **вимикає** грип і застуду* (лікарський препарат «Афлубін»), де вживання виділеної лексеми із семантикою «припиняти дію чого-небудь, перериваючи зв'язок із загальною системою» [22, 1, с. 430] поряд зі словами, що позначають хвороби, тобто «порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища; недуги, захворювання» [там само, 11, с. 47], зумовлює її сприйняття як позитивно конотованої);

– займенникові лексеми *я / мене / ми* на позначення особи / осіб, які рекламують товар (понад 85 випадків): *Я просто ніколи не хочу випустити його з рук – це металева залежність* (смартфон «Samsung Galaxy A 5»); *Для мене завжди свято, коли вся сім'я збирається за одним столом* (лікарський препарат «Антраль»); *«L'Oreal», адже ми цього варті* (маска для обличчя «L'Oreal»). Вплив цих слів пов'язаний із процесами ідентифікації, «що полягає в асоціюванні реципієнта з референтною групою осіб, до якої він належить чи хотів би належати відповідно до гендерних, вікових, соціальних, професійних та інших ознак» [23, с. 11], навмисному ототожненні адресанта з потенційним адресатом рекламної комунікації, а також сприяє «суб'єктній близькості комунікантів» [17, с. 151]. Крім того, що семантика займенникових лексем має певні відмінності, у зв'язку із чим вектори їхньої впливовості не завжди збігаються. Так, одиниці, виражені у формі особового займенника 1-ої особи однини, що вказує на особу, яка говорить (у нашому випадку – рекламує), об'єктивує егоцентричні мотиви, оскільки егоцентризм «складає понятійне ядро їхнього лексичного значення» [5, с. 12]. Одиниці у формі особового займенника 1-ої особи множини засвідчують, з одного боку, орієнтацію на т. зв. лінгвістичний альтруїзм, під яким Р. Дронсейка розуміє «семантичну властивість займенника “ми”, що виражається в здатності того, хто говорить, узяти на себе комунікативну відповідальність за дію (ментальну чи фізичну) інших осіб у “ми-висловлюваннях”, нівелювання власної особистості» [там само, с. 14]. З іншого ж боку, «ми-презентація» штучно асоціює потенційного покупця рекламованого товару з гіпотетичною групою, представники якої вже схвалили цей товар, активізуючи психопрограму наслідування як один із потужних механізмів впливу, бо займенник «ми» вживається «для називання двох чи багатьох осіб разом із тим, хто говорить» [22, 4, с. 699];

– іменникові лексеми на позначення професій / роду діяльності особи / осіб, які рекламують товар (понад 70 випадків): *«Colgate» – рекомендація стоматологів* (зубна паста «Colgate»); *Йогурт «Растішка» рекомендовано педіатрами* (йогурт «Растішка»); *Дерматологи радять крем «Екзодерил» з потрійною дією, що усуває свербіж, запалення та запах і лікує грибок* (крем «Екзодерил»). У цій групі актуалізуються процеси сугестивації за допомогою посилення на авторитети, якими виступають реальні чи вигадані (частіше) «експерти та спеціалісти в певній професійній сфері» [14, с. 489], що викликає довіру реципієнтів, зазвичай, увиразнену синтезом вербального й візуального компонентів рекламного повідомлення. У зв'язку з цим маємо підстави твердити про активацію принципу підпорядкування авторитетові, що в розумінні Р. Чалдіні належить до маніпулятивних [27];

– займенникові лексеми *наш / наша / наше / наші* із семантикою локалізованості адресанта у вітчизняному рекламному просторі (понад 10 випадків): *Якісні ліки – це наш вклад у майбутнє України* (лікарський препарат «Атоксіл»), *Мені порадили дієвий засіб для лікування грипу та застуди – наш український «Амізон»* (лікарський препарат

«Амізон»), *Горішки «Козацька розвага» – **наші**, ріднесенькі* (горішки «Козацька розвага»). Такі мовні засоби, як переконує О. Македонова, більшою мірою «створюють ілюзію солідарності з адресатом» [16, с. 158], перегукуючися, на наш погляд, із «ми-презентацією». Крім цього, в цих випадках займенник *наш* репрезентує одне зі своїх словникових значень – «який належить до однієї з нами держави, армії і т. ін.» [там само, 5, с. 238], через що його розглядаємо як засіб «маніпулювання духовними цінностями й відчуттями патріотизму» [14, с. 488];

– дієслівні лексеми минулого часу на позначення результату діяльності адресанта (понад 10 випадків): *Нарешті я **знайшла** його – новий «Clear»* (шампунь «Clear»); *Натхненні історією справжньої дружби ми **відтворили** справжній пломбір* (морозиво «Моржо»); *Якось пивовари Зібертштатта **зварили** пиво нових сортів і вирішили перевірити, на що здатні німці, аби його дістати* (пиво «Zibert»), дистрибуції яких у більшості випадків уміщують прагматоніми, займенникові лексеми *я / мене / ми*, іменникові лексеми на позначення професій / роду діяльності, тобто вживаються з іншими вербальними маркерами образу адресанта. Впливовий потенціал маркерів цієї групи певною мірою збігається з впливовою специфікою дієслів теперішнього часу (див. вище), проте завдяки формам минулого часу адресант повідомляє насамперед про легкість застосування рекламованого товару та швидкість його дії (*Я вдома «Лавіналом» **попшикала** – і ніяких тобі ве, і ніяких тобі ге* (лікарський препарат «Лавінал»)).

Зауважимо, що вищенаведені вербальні маркери образу адресанта в текстах української комерційної телереклами є ЗІ, тобто «знаками, що відсилають до об'єкта, який вони позначає, на основі того, що на них дійсно впливає цей об'єкт» [18, с. 186]. Зокрема прагматоніми, в яких «відсутні єдині критерії оформлення плану вираження та наповнення плану змісту» [26], уналежнюємо до ЗІ, оскільки лише в переважній кількості випадків, а не в абсолютній, «відношення індекс – референт може бути встановлено іншою групою людей» [9, с. 35]. Аналогічну семіотичну функцію виконують і дієслова, бо виступають адитивним компонентом до одиниць попередньої групи. Особові займенники також уважаємо ЗІ через наявність логічного зв'язку між референційною належністю об'єкта рекламування та професією адресанта (зубна паста – стоматолог, дитячий йогурт – педіатр). Також і маркери у формі іменників та присвійних займенників виступають ЗІ, бо є вказівними знаками [6, с. 16].

Отже, образ адресанта української комерційної телереклами, як показують кількісні дані, найчастіше об'єктивують прагматоніми та дієслова теперішнього часу на позначення дії товару / послуги, рекламованих адресантом, що зазвичай презентуються у формі ЗІ. Вважаємо, що домінування саме цих мовних одиниць зумовлено, з одного боку, провідною метою реклами – привернути увагу до конкретної торгової марки / продукту (прагматоніми); з іншого, тим фактом, що «ядровим компонентом темпоральної семантики постає теперішній час, що найоптимальніше позначає ядро дійктивно-ситуативної егоцентричної організації мовлення» [7, с. 5]. Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні аналізу невербальних маркерів образу адресанта української комерційної телереклами в аналогічних аспектах.

Література

1. Бакланова И. И. Образ автора и образ адресата нехудожественного текста : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. М., 2014. 431 с.
2. Булик Ю. В. Рекламный текст в параметрах аксіологічної прагмалінгвістики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Х., 2009. 21 с.

3. *Буряковская В. А.* Коммуникативные характеристики массовой культуры в медийном дискурсе (на материале русского и английского языков). Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2014. 228 с.
4. *Горячев А. А.* Моделирование речевого воздействия в рекламной коммуникации : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. СПб., 2010. 296 с.
5. *Дронсейка Р. П.* К вопросу об эгоцентризме личного местоимения «я» и альтруизме личного местоимения «мы» (на примере прозы Б. Акунина). *Язык. Словесность. Культура.* 2012. № 1. С. 8–32.
6. *Елина Е. А.* Семиотика рекламы. М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. 66 с.
7. *Загнітко А. П.* Семантико-граматичне енергетичне ядро дієслівності. *Мовознавство.* 2014. № 5. С. 3–13.
8. *Зимовець Г. В.* Ергоніми та прагмоніми в структурно-семантичному та лінгвопрагматичному аспектах. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2009. Вип. 20. С. 202–206.
9. *Каинова Т. В.* Дискурсивно-семиотический подход к адаптации транснациональной рекламы : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тула, 2002. 149 с.
10. *Ковалевська Т.* Актуальні технології створення сугестивності в медійних дискурсах. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи.* 2012. [Вип. 1]. С. 194–200.
11. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.
12. *Ковальчук І. В.* Вербальні та невербальні засоби маркування товарів у сучасному англomовному комунікативному просторі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2015. 237 с.
13. *Кудиба С. М.* Функціональний потенціал алюзивних власних імен у рекламних текстах (на матеріалі англійської, української та російської реклами) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2008. 22 с.
14. *Кутуза Н. В.* Сугестивність рекламної мімікрії. *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю.* Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 484–492.
15. *Кушнерук С. Л.* Лингвистическое миромоделирование в рекламе. Челябинск : Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2013. 263 с.
16. *Македонова О. Д.* Лінгвостилістична організація та прагматичне функціонування англійськомовного рекламного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 229 с.
17. *Оленюк О. В.* Когнітивно-дискурсивні характеристики впливу на адресата (на матеріалі англomовної журнальної реклами) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2016. 262 с.
18. *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М. : Логос, 2000. 448 с.
19. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. М. : Наука, 1978. 201 с.
20. *Ромат Е. В.* Реклама. СПб. : Питер, 2002. 544 с. : ил.
21. *Семиотика* : пособие для студентов / Автор-составитель Скрипник К. Д. Ростов-на-Дону : РИО Ростовского филиала Российской таможенной академии, 2000. 127 с.

22. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980.
23. *Станкевич Ю. В.* Мовні сугестогени в текстах політичної реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2011. 22 с.
24. *Шелестюк Е. В.* Речевое воздействие: онтология и методология исследования. М. : ФЛИНТА : Наука, 2014. 344 с.
25. *Ягодкина М. В., Иванова А. П., Сластушинская М. М.* Реклама в коммуникативном процессе. СПб. : Питер, 2014. 304 с. : ил.
26. *Яковлева О. Е.* Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Новосибирск, 2006. 21 с.
27. *Cialdini R. B.* Influence. Science and Practice. Allyn & Bacon, 2001. 190 p.

References

1. Baklanova, I. I. (2014), *The image of the author and the image of the addressee of non-fiction text : author's thesis [Образ автора и образ адресата нехудожественного текста : дисс. ... д-ра філол. наук]*, A. S. Pushkin State Institute of Russian Studies, Moscow, 431 p.
2. Bulik, Yu. V. (2009), *Advertising text in the parameters of axiological pragmalinguistics : author's thesis [Рекламный текст в параметрах аксиологической прагматической лингвистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук]*, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 21 p.
3. Buryakovskaya, V. A. (2014), *Communicative characteristics of mass culture in media discourse (based on Russian and English languages) [Коммуникативные характеристики массовой культуры в медиальном дискурсе (на материале русского и английского языков)]*. Peremena VGSPU Publishing House, Volgograd, 228 p.
4. Goryachev, A. A. (2010), *Modeling of speech exposure in advertising communication : author's thesis [Моделирование речевого воздействия в рекламной коммуникации : дисс. ... канд. філол. наук]*. St. Petersburg, 296 p.
5. Dronseyka, P. P. (2012), *On the question of the egocentrism of the personal pronoun "I" and the altruism of the personal pronoun "we" (on the example of B. Akunin's prose) [К вопросу об эгоцентризме личного местоимения «я» и альтруизме личного местоимения «мы» (на примере прозы В. Акунина)]*. Tongue. Literature. Culture, № 1, pp. 8–32.
6. Elina, E. A. (2014), *Semiotic of advertising [Семiotика рекламы]*. Dashkov and Co. Publishing and Trading Corporation, Moscow, 66 p.
7. Zagnitko, A. P. (2014), *Semantic-grammatical energy core of verbiage [Семантико-грамматическое энергетическое ядро диалективности]*. Movoznavstvo, Vyp. 5, pp. 3–13.
8. Zimovets, H. V. (2009), *Ergonomics and pragmatists in structural-semantic and linguistic-pragmatic aspects [Эргономика и прагматика в структурно-семантическом и лингвистико-прагматическом аспектах]*. Naukovi pratsi Kamyranets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky, Vyp. 20, pp. 202–206.
9. Kainova, T. V. (2002), *The Discursive-Semiotic Approach to the Adaptation of Transnational Advertising : author's thesis [Дискурсивно-семиотический подход к адаптации транснациональной рекламы : дисс. ... канд. філол. наук]*. Tula, 149 p.
10. Kovalevska, T. (2012), *Topical technologies of creating suggestion in media discourses [Актуальные технологии создания suggestion в медиальных дискурсах]*. Mizhkulturna komunikatsiya: problemy ta perspektyvy, Vyp. 1, pp. 194–200.

11. Kovalevska, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming : monograph* [Komunikatyvni aspekty nejrolinhvistychnoho prohramuvannia : monohrafija], Astroprynt, Odesa, 324 p.
12. Kovalchuk, I. V. (2015), Verbal and non-verbal means of marking goods in the modern English-speaking communicative space : *author's thesis* [Verbalni ta neverbalni zasoby markuvannya tovariv u suchasnomu anhlomovnomu komunikatyvnomu prostori : dys. ... kand. filol. nauk]. Kyiv, 237 p.
13. Kudyba, S. M. (2008), *Functional potential of alluvial own names in advertising texts (on the material of English, Ukrainian and Russian advertising) : author's abstract* [Funktsional'nyy potentsial alyuzyvnykh vlasnykh imen u reklamnykh tekstakh (na materialy anhliyskoyi, ukrayins'koyi ta rosiyskoyi reklamy) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]. Lviv, 22 p.
14. Kutuza, N. V. (2014), *Suggestion of advertising mimicry* [Suhestyvnyshchyna reklamnoyi mimikriyi]. Odeska lnhvistychna shkola: koordynaty suchasnykh poshukiv : kolekt. monohr. / za zah. red. Kovalevs'koyi T. Yu. Publisher Bukayev Vadim Viktorovich, Odesa, pp. 484–492.
15. Kushnekruk, S. L. (2013), *Linguistic world-modeling in advertising : monograph* [Lingvisticheskoye miromodelirovaniye v reklame : monografiya], Chelyabinsk, Publishing house of Chelyabinsk State Pedagogical University, 263 p.
16. Makedonova, O. D. (2017), *Linguistic organization and pragmatic functioning of English advertising discourse : author's thesis* [Linhvostylistychna orhanizatsiya ta prahmatychny funktsionuvannya anhliyskomovnoho reklamnoho dyskursu : dys. ... kand. filol. nauk]. Zaporizhya, 229 p.
17. Olenyuk, O. V. (2016), Cognitive-discursive characteristics of influence on the addressee (on the material of the English-language magazine advertisement) : *author's thesis* [Kohnityvno-dyskursyvny kharakterystyky vplyvu na adresata (na materialy anhlomovnoyi zhurnal'noyi reklamy) : dys. ... kand. filol. nauk]. Lviv, 262 p.
18. Pierce, Ch. S. (2000), *Selected philosophical works* [Izbrannyye filosofskyye proizvedeniya], Logos, Moscow, 448 p.
19. Podolskaya, N. V. (1978), *Dictionary of Russian onomastic terminology / Ed. ed. A. V. Superanskaya* [Slovar' russkoy onomasticheskoy terminologii / Otv. red. A. V. Superanskaya]. Nauka, Moscow, 201 p.
20. Romat, E. V. (2002), *Advertising* [Reklama]. Piter, State Petersburg, 544 p.
21. *Semiotics : a manual for students* / Author-compiler Skrypnyk K. D. [Semiotika : posobiye dlya studentov / Avtor-sostavitel Skripnik K. D.]. RIO Rostov branch of the Russian Customs Academy, Rostov-on-Don, 127 p.
22. *Dictionary of Ukrainian Language : 11 t.* / Ed. I. K. Bilodid (1970–1980) [Slovyk ukrayinskoyi movy : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida]. Naukova Dumka, Kyiv.
23. Stankevich, Yu. V. (2011), *Linguistic proposesthenes in the texts of political advertising: author's abstract* [Movni suhestoheny v tekstakh politychnoyi reklamy : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]. Odesa, 22 p.
24. Shelestyuk, E. V. (2014), *Speech influence: ontology and methodology of research : monograph* [Rechevoye vozdeystviye: ontologiya i metodologiya issledovaniya : monografiya], FLINTA Nauka, Moscow, 344 p.
25. Yagodkina, M. V., Ivanova, A. P., Slastushinskaya, M. M. (2014), *Advertising in the communicative process* [Reklama v kommunikativnom protsesse]. Piter, State Petersburg, 304 p.

26. Yakovleva, O. E. (2006), *Semiotic types of pragmatonyms of the modern Russian language (on the material of food nominations) : author's thesis [Semioticheskiye tipy pragmatonimov sovremennogo russkogo yazyka (na materiale nominatsiy produktov pitaniya) : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk]*. Novosibirsk, 21 p.

27. Cialdini, R. B. (2001), *Influence. Science and Practice*. Allyn & Bacon, 190 p.

Е. В. Щербак,

*Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова,
кафедра прикладной лингвистики*

**АДРЕСАНТ В КОММЕРЧЕСКОЙ ТЕЛЕРЕКЛАМЕ:
ВЕРБАЛЬНАЯ МАРКИРОВКА, СЕМИОТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ
И ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ**

Статья посвящена проблеме исследования лингвистического образа адресанта в текстах украинской коммерческой телерекламы. Раскрыто содержание понятия «адресант рекламной коммуникации», в текстах украинской коммерческой телерекламы зафиксированы вербальные маркеры образа адресанта и систематизированы, а также объяснена специфика их воздействия и определены их семиотические функции (с опорой на классификацию знаков Ч. Пирса).

Ключевые слова: адресант, рекламная коммуникация, суггестия, знак-копия, знак-индекс, знак-символ.

O. V. Shcherbak,

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Department of Applied Linguistic*

**ADDRESS IN COMMERCIAL TV ADVERTISEMENT: VERBAL MARKING,
SEMIOTIC FUNCTIONS AND IMPACT POTENTIAL**

The article is devoted to the problem of researching of the address' profile in Ukrainian commercial television advertising.

The author of this article makes the following conclusions: 1) the addresser in advertising communication is a polyvariant and anonymous subject of influence on the addressee; 2) verbal markers of the addresser in the texts of Ukrainian commercial television advertising are pragmatonyms (names of varieties, brands, trademarks), verbs of the present tense to indicate the action of the product / service, pronouns *I* or *we*, nouns with the meaning of profession / occupation, pronoun *our* and its derivatives, verbs of the past tense to indicate the result of the addresser's activities; 3) the main influence vectors of the sender's verbal markers are suggestive and occasionally manipulative, but pragmatonyms additionally having a persuasive effect, verbs in present tense associated with a metaprogramm from and to associate motivation, pronouns *I* or *we* actualize the imitation psychoprogramm, nouns with the meaning of profession / activity activate the principle submission to authority, pronoun *our* and its derivatives create the illusion of solidarity with the addressee, verbs in past tense are about the functional benefits of the product / service; 4) the main semiotic function of verbal markers of the addresser image is indexed, because their semantics contains an indication of something; 5) among the verbal markers of the addresser, according to quantitative indicators, pragmatonyms and verbs in the present tense prevail, which is

connected with the main purpose of advertising (attracting consumers' attention) and the sound status of the present tense in the temporal semantics of verbs.

Key words: addresser, advertising communication, suggestion, sign-copy, sign-index, sign-symbol.

УДК 81'23

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181904>

T. Yu. Kovalevska,

*Doctor of Science, Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University
Ukrainian Language Department Head;*

A. V. Kovalevska,

*Phd, Odesa Regional Institute for Public Administration
of the National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine,
Project Management Department Associate Professor*

NEURO-LINGUISTIC PROGRAMMING CONCEPTUAL BASIS AND PERSPECTIVE TECHNOLOGIES

The article deals with researching the theoretic and practical opportunities of Neuro-Linguistic Programming within its projection onto the need to both correct the modern communicative space's aggressive, manipulative tendencies, and discover the ecological mechanisms of empathic interactions.

Key words: Neuro-Linguistic Programming, Language Metamodel, Milton-model, influence, suggestion, empathy, communication.

The internalized external reality concepts representation at the verbal-analogue structures level becomes actualized in the context of interactive communication, which is thoroughly researched within Theory of Communication and osculant scientific directions (Communicative and Cognitive Linguistics, Psycho- and Sociolinguistics etc.). Within these limits, communication is interpreted as a complex phenomenon that includes not only an interactive information exchange, but all the psycho-physiological characteristics typical for the communication participants' objectified psychological model, as well (see works by R. Dilts, A. Zahnitko, V. Rizun, G. Pocheptsov, Y. Radevych-Vinnytsky, O. Selivanova and others). In this aspect, extra attention is drawn to the problem of harmonizing the human's / society's linguistic existence via identifying the language empathic constructs, which determine the positive / negative perception of the information received, and the according rational and axiosystematic marking in the verbal world interpretation processes, thereby determining either individual's activity, engagement in the communicative existence, or one's dissociativity, marginalization (G. Andreyeva, N. Arutyunova, J. Egan, J. O'Connor, J. Seymour, G. Pocheptsov and others). As of now, not only the classical scientific paradigms could be considered relevant, but the brand new ones which are based on expansionism and cognitivism as the general theoretical principles of modern linguistics (O. Kubryakova, O. Selivanova).

Neuro-Linguistic Programming, being one of such new scientific directions, is aimed at harmonizing the interpersonal communication, considering both the synesthetic nature of the

speech representations in their deep correlation with the speakers' rational and the emotional-axiological orientations, and the specificity of their nonverbal constructs, which also act as the interactive processes' conceptual components (V. Andriyanov, S. Bogdan, J. Nirenberg, G. Calero, N. Mechkovska, D. Morris, A. Piz, N. Smirnov, J. Fast and others). The methodological apparatus of this science makes it possible to isolate the speech psychoactive names and signatures, whose semantic identification will contribute to the correct modeling of interpersonal and reticular communication (the Language Metamodel), which emphasizes the correlation between the NLP's strategic goal and the philosophical "Me and the Other" problem (M. Bakhtin, O. Bodalyov, E. Levinas, O. Leontiev, B. Parygin, B. Porshnev, P. Ryker). On the other hand, the ideas and systematics of the NLP language material have created a basic conglomerate of the verbal and non-verbal levels suggestion markers with the corresponding neuro-linguistic qualification of their influential nature (Milton-model). This, in turn, made it possible to reveal the personal behavioral models' typological specificity (VAK predictive identification), and to highlight the actual strategies and tactics of optimizing the perceptive activity, particularly, within the mnemonic processes framework (spelling and memorizing technique), which maximally emphasizes the scientific relevance of NLP as an independent knowledge branch, and accentuates the need for its further elaboration.

In foreign linguistics, the scientific status of NLP has been acknowledged and proved for quite a long time (see works by J. O'Connor, J. Seymour, R. Dilts and others), but within the Ukrainian linguistics, this direction just starts to draw the scientists' attention with its persuasiveness and theoretical basis objectivity, as well as the widest practical application possibilities. This is proved, in particular, by the works of Odesa Suggestive Linguistics and NLP School representatives' (S. Bronikova, N. Kutuza, A. Kovalevska, I. Lakomska, Y. Stankevich, M. Stolyar, A. Scherbak and others), the applied character of which is evidenced by creating the author's HEI courses, publishing the according textbooks and manuals, conducting master classes in different higher educational institutions and advanced training centers, approved Doctoral and Candidate's theses etc. Given the multiplicative nature of NLP, **the proposed article is aimed at** highlighting this science's theoretical and practical possibilities within the projection onto the crucial characteristics of the modern communicative space. The according **tasks** are connected with the need for a comprehensive review of NLP's fundamental methodological principles and provisions, and the basic technologies of analyzing the speech representations, since the latter are the potential interactive communication destructors, as well as the powerful suggestion markers. On top of that, the partial coverage of NLP's educational techniques, aimed at optimizing perception within the education process could be viewed as one of the specific tasks. Thus, the paradigm of contemporary humanitarian knowledge is the **object** of the research, while the conceptual provisions and actual operational research methods offered and validated within the NLP framework are the **subject**. Considering the methodological nature of the article, we apply the general scientific methods of analysis and synthesis in order to specify the research material and further generalize it, as well as the descriptive method to characterize the basic provisions of this science.

Neuro-Linguistic Programming is an essential direction of researching the communicative processes' optimization. J. O'Connor and J. Seymour define it as "art and science of the personal mastery" [10, p. 101], and O. Selivanova – as "a cross-sectoral direction of researching the communicative processes and communicative influence optimization, aimed at studying the individual's behavioral mechanisms that, basing on the certain cognitive strategies, models, and skills, realize the positive programs of effective

discourse conduction and management” [12, p. 497]. The Ukrainian NLP specialist T. Kovalevska defines this science as “an independent modeling system with the according theoretical basis and practical toolkit, which aims at investigating the human’s cognitive structures connected with the specific processes of the reality metatext diacriticizing, as well as the according explication of the verbalized and analogue (non-verbal) structures in poly-communicative models” [8, p. 32]. The “individual’s behavioral complexes analyzed through the utilization of numerous strategies, where the philosophic, psychological, linguistic and neurophysiological approaches are united” [8, p. 32] are the object of NLP researches.

The scientists note that the very ideas of NLP go back to the most ancient times of Antiquity (the sophists, Plato, Aristotle who advocated utilizing both the verbal and non-verbal methods of influencing the individual), were being developed in the Renaissance and New Age philosophy (F. Bacon, R. Descartes, J. Locke), and improved in the modern philosophic (I. Kant, G. Hegel, A. Schopenhauer), psychological (S. Freud, E. Fromm), informational (C. Shannon, N. Wiener), sociological and other approaches, and today, occupy the top place in the exceedingly wide amplitude of the humanitarian sphere.

Conceptually, NLP is based on “a synthesis of the provisions of Philosophy, Linguistics, Cognitive, Humanistic and Gestalt Psychology and Cognitology, Neurophysiology, enriched with the advanced results of the cybernetic and IT sciences” [8, p. 44]. The following three basic fundamental ideas, reflected in the very name of this science, are the substrates of NLP’s conceptual basis:

- the “neuro-” part indicates that “any behavior is based on neuro-physiological processes, that are connected with the genetically coded representative systems’ influence” [8, p. 40];

- the “linguistic” part emphasizes that “the results of the psyche’s neurological processes are represented on the verbal and non-verbal codes level” [8, p. 41] and offers “a systematic approach to defining the language’s role in the thinking and communication processes” [1, p. 9], since “almost regardless of what human nature’s expressions the researcher is interested in, he would still discover that he researches the problems connected with language and communication” [14, p. 88];

- and the “programming” part illustrates that there are certain “behavioral patterns” [10, p. 42], that help us “organize our thinking, feelings and beliefs in order to achieve the goals we set” [1, p. 6], since “one interacts with the environment via his / hers inner programming: the individual reacts to the problems and perceives the new ideas according to one’s own psychological programs type, and these programs are different for everyone” [5, p. 24].

The synthesized nature of NLP’s conceptual basis is realized within the system of its “postulates” (or presuppositions) being the parts of this science’s epistemological base, basic dogmas the other parts of the model rely on. All the NLP researchers emphasize the complex nature of the postulates, but each of them isolates a different number of those. For instance, G. Alder and B. Heather distinguish twenty-one basic principles of NLP, R. Dilts concentrates of two basic conditions, J. O’Connor and J. Seymour utilize three dominant theses, etc. Usually, the scientists studying Neuro-Linguistic Programming resort to the following basic positions, which “are necessary to apperceive and share in order to understand and effectively use the means of NLP” [8, p. 60].

1. The first postulate is the common basic ground of NLP and is as follows: “the map is not the territory”. This postulate explains the fact that the human’s representative systems (visual, audial, tactile, gustatory and olfactory) are the channels perceiving the surrounding information, but “their genetic specificity already determines some divergence between the information we acquire and the actual state of things” [8, p. 61], scilicet – exhibiting this

statement's sense onto the communicative axis – different people perceive and interpret the same situation in a different way, “regarding the cognitive and axiological priorities of their inner world” [14, p. 25]. The famous American scientist Charles S. Jacobs emphasizes that “the only world we could know is the mental one created by the impulses of our neurons, and it is exceptionally subjective... everything we know is our personal version of this world” [6, p. 15].

2. The next basic postulate is formulated by R. Dilts, “life and mind are systematic processes” [16]. This postulate highlights the immanent connection between the human and one's environment, where mutual influence, mutual correction and mutual permeation take place, which, in its turn, accentuates the necessity to consider these processes while constructing the according communicative networks, especially in the social media and communication discourses.

3. The “consciousness and body are the parts of one cybernetic system” statement emphasizes the “internally oriented complexity of the individual oneself, who is an indivisible unity of physiology and cognitive and emotional networks” [8, p. 68]. It's difficult to overestimate the importance of non-verbal communication and its tight connection to the verbal one, since words constitute only 7% of our communication; voice tonality and body language make up the rest, thus becoming the grounds for another modern scientific direction named Profiling (or Lies Theory) founded by Dr. Paul Ekman, who stresses that when a person is verbally telling lies, one's non-verbal behavior would always make it obvious, being almost uncontrollable. P. Ekman defined lies as “an occurrence of one person misleading the other one, and doing that intentionally, without a prior notice about one's goals, and without the victim's clear request not to disclose the truth” [15, p. 21] and identified its two main forms (concealment, when the liar conceals the true information, but doesn't provide the untruthful one; and falsification, when the liar not only conceals the true information, but also provides the untruthful one, trying to make it look like truth [15, p. 21]), which are relevant to NLP 's Language Meta- and Milton-model processes, considering the latter one's being utilized in mass media to “maintain or totally change the recipients' beliefs and opinions, since the very news blocks represent a certain concentrated charming” [8, p. 241].

4. The next basic statement – “all of our life experience is coded within the neural system” – connects the human's behavioral complexes with physiology, to wit highlights that “the inner motivations direct the actual behavior” [8, p. 71].

5. The “our subjective experience is defined by the five representative systems: visual, audial, tactile, gustatory and olfactory” postulate reflects the “specificity and selective nature of perceptual individuations” [8, p. 71], which also accentuates the necessity of considering these characteristics during the text constructing processes, since there is a dependence between the discourse elements' decoding peculiarities and the listener's / viewer's dominant representative systems specificity.

6. The “the substance of the message is the reaction it provokes” postulate emphasizes the “communicative importance of feedback with the interlocutor” [8, p. 71], which is most essential for the media messages, since a competently constructed message has to have a clearly defined target audience, considering its psycho-emotional and rational dominants, and thus, a predicted reaction of the basic groups.

7. The “there are no failures, only feedback” statement emphasizes the importance of the “communicator's possessing sensibility and flexibility to utilize in common and problematic communication” [8, p. 76].

8. The next statement, “every behavior is based on a positive intention, and is connected with the primary surrounding”, accentuates the “necessity of tolerant treatment

towards the other person's behavior, as well as the adequate estimation of the contextual conditions" [8, p. 78], and we consider it to be maximally essential for the very functioning of the mass communications in order to meet the empathic requirements in the media communication network.

9. The next basic statement, "each behavior is the choice of the best option out of the ones available at the time being", illustrates the "inner axiomatics of the human behavior, which defines its optimality in the subjective model of the world" [8, p. 79].

10. The next postulate states that "the person with the most flexibility controls the system", highlighting the fact that the rigid attitude or thinking reduces the desired outcome in our interaction with other people, while flexibility encourages productivity and contributes to a harmonious working environment [18].

11. The "one cannot not communicate" presupposition emphasizes that communication is the crucial part of human existence, whether it's verbal or non-verbal [18].

12. The last, generalizing postulate of NLP, "the Universe is a friendly environment, and is rich with resources", interprets everything that surrounds us, the Universe as a "part of the environment we interact (physically, informationally) or could potentially interact with" [3, p. 55], which maximally emphasizes this science's general positive orientation and optimizing dominant.

NLP's strategies are primarily aimed at "optimizing the communicative processes, and are based on studying the subjective reflections, analyzing and identifying the human's inner world's elements, as well as the skill of constructing the positive communicative behavior models, which gains utter significance within the empathic modeling aspect" [8, p. 44], especially due to the increased aggressiveness of the modern information space, and the according need to empathize it. Within this aspect, the NLP operational apparatus offers to utilize the so-called Language Metamodel, which is "an explicit representation or description of our unconscious behavior, subordinate to the rules" [4, p. 50], and describes "the transmutation of the human's experience's deep structure into a verbalized surface structure" [13, p. 152], and is realized in three processes, universal behavior laws.

1. Deletion process, which expresses the message's important parts' reduction, linguistically represented by such markers as:

- comparative-superlative constructions with the omitted comparison object, which reduce the general logic of the statement, and transpose it into the non-dominant interpretation plane;

- judgments (referential indexes) – words which are used while omitting "the nominal arguments, procedural words or verbs in the in-depth structure [4, p. 100], so that the statement starts to possess a subjective modality, its argumentative evidence all but wiped out;

- nominalizations – cases when "a verb which originally described a lengthy process is turned into a noun" [10, p. 125], thus changing the local dynamics of the sentence into a static informational content;

- unspecified vocabulary (unspecified verbs represented by passive forms and non-absolute verbs models; and nouns represented in two forms: ones without a reference index, and ones with specific semantic filling), which, with its inner potential, doesn't open the semantic positions required for a full understanding of the lexeme, or causes a maximally subjective interpretation on the lexeme's sense dominants.

2. Generalization process, when "all the elements of the model that belongs to a particular individual get torn away from the initial experience that has created these models, and start representing a category as a whole, this experience being a singular case for it" [2, p. 30], linguistically represented by:

– universal quantifiers – “pronouns with unspecified personal characteristics” [8, p. 165] and “adverb indexes which cause a local-temporal conceptualized generalization” [8, p. 165];

– modal operators of possibility / necessity, which “set the limits outlined by unspoken rules [10, p. 127], and are realized via almost every modality-marked part of speech.

3. Distortion process, which means “verbalization of the hypothetically modeled environment with the components not having been identified in the previous experience” [8, p. 168], linguistically represented by:

– complex equivalence – which is “connected with the surface structures that are equivalent to each other only within the patient’s model” [4, p. 129], and is usually represented by complex sentences (or their elliptical models) with the subordinate clauses of condition and reason;

– presuppositions, which are “a deep assumption which is necessary for the representation to be reasonable” [4, p. 277 – 278], and most often act as the externalized names, even though such textual presuppositions could also possess a hidden, latent purport, creating an in-depth subtextual sense base;

– cause and effect attributions (cause effect) – semantic anomalies connected with the “speaker’s belief that a certain person (or a complex of conditions) could perform a certain action, which, in a certain necessary way, would make the other person feel a certain feeling or inner condition” [4, p. 139], which are usually realized in detailed syntactic structures with the cause-result semantics;

– “mind reading” – a class of semantically incorrect surface structures connected, firstly, “with the speaker’s belief that he knows what the other person thinks or feels, without any direct messages about this from the aforementioned person” [4, p. 151]; and secondly, with the speaker’s being sure that the other person knows what the speaker thinks or feels.

On the other hand, NLP is oriented not only towards optimizing the communication (which is the principal aim of this science), but also towards carrying out the powerful influential effects of multitier nature: starting with the clear systematics of the verbal suggestogenes presented within the Milton-model, and up to a whole complex of extralinguistic influential markers covering the individual’s neuro-physiological and psychomental structures, and making it possible to fulfill the complex strategies of the deep influential reconstructions of predicted nature (i.e., reframing and anchoring techniques). The issue of influence is tackled in many works in various knowledge fields, mostly in the psychology one, the psychological discourses expertise direction gaining special popularity within it, aimed at identifying the psychogenic moments oriented at achieving a programmed psychological state, which is mainly carried out through speech construction (V. Krasnykh, G. Nardone, A. Reber, E. Rossi and S. Rossi, M. Foucault, V. Sheynov and others). This is emphasized by G. Kalmykov, who singled out the dominant psycho-cognitive correction discourse techniques, and noted that there is not enough research literature on speech and communicative influence within the domestic scientific field, and this “creates certain difficulties in the psychologists’ professional activity, reducing the verbal intervention effect” [7, p. 99]. It should be added that this concerns not only the psychologists, but also any professional communicators in all the spheres of interactive communication. In this aspect, one could effectively utilize the neuro-linguistic Milton-model, which “is a synthesized set of verbal and non-verbal hypnoinductors that cause semantic diffusivity which overloads the left hemisphere, plunging the recipient into the changed state of consciousness, the state of trance” [9, pp. 352 – 353]. As it is noted by Odesa Suggestive Linguistics School representative N. Kutuza, “aside from the reverse Metamodel representations, the Milton-

model language standards include certain additional linguistic markers that characterize the Metamodel processes, as well as simple, developed and indirect verbal and non-verbal inductions” [9, p.353], although the range of actual Milton-model constructs could be expanded, thus “creating a perspectively multidimensional heterogeneous model of interactive influence” [8, p. 206]. The use of the Milton-model verbal and non-verbal suggestogenes identification and their neuro-linguistic and psychological nature explanation has already been or is being carried out on the basis of Ukrainian advertising megadiscourse (see 9), and within the structure of commercial advertising lingo-semiotic codes (O. Shcherbak), its key words (O. Oleksyuk), religious (O. Serebrych, M. Yakovets), folklore (O. Yakovleva), political (A. Kovalevska), and postmodern artistic discourses (M. Stolyar). On top of that, a computer program to fixate the Milton-model suggestogenes has been developed (Y. Stankevich), their representation on the Ukrainian phrasemics level has been isolated (I. Lakomska), all of the above-mentioned facts emphasizing the scientific relevance of both this scientific direction and its operational apparatus’ basic models.

A comprehensive approach to the individual behavioral complexes reconstruction made it possible to apply the NLP provisions to tackling the personal identification problems, speech predicative marking technology gaining special importance within this sphere. In the network of this method, it is emphasized that our environment perception depends of numerous factors, the neuro-physiological filters being one of the most important ones, since they are connected with our natural information perception and processing channels, called “modalities” or “representative systems” (RS) in the paradigm of NLP. These systems play a special role of the experience language, which forms and is spread onto all the other processes: thinking, reminiscing, imagination, perception, consciousness. Each person has a dominant modality, which “is usually used to acquire access to the data stored in our memory” [11, p. 127], and a so-called primary modality, which defines “the certain way of processing the data” [11, p. 127], even though the common perception usually happens on the channels synesthesia (interference) level. Thus, it is plausible to state that the dominant modality is used internally, in order to identify the personal implicative inner cognitions, while the primary one deals with the externalized perception and environment diacritization. Modalities, or the representative systems, assist the accentuation of certain reality segments in our internal world, while the subjective world picture is formed by the originality of the relations between these. Each RS a person has is reflected in language, scilicet each language’s lexis mandatorily has names designated to mark the modality-marked extralingual reality concepts, which are relevant for the human existence, and have gained the verbalized status throughout the evolutionary processes, as well as the solely verbalized attributes of the modality phenomena – the names and the features, properties of each RS. If we are able to define the interlocutor’s dominant and primary RS, then we can imagine exactly how this person is thinking, to wit, “the RS ideas are an extremely useful mean of understanding how different people are thinking, and reading the access signals is a priceless art for those willing to optimize their communication with the other people” [10, p. 54], which, undoubtedly, is an exceedingly relevant tool for optimizing the educational process, establishing the empathetic, trustworthy relations between its participants [see 17].

Thus, the NLP’s innovation and creativity lies within the “correct, scientifically well-based combination of the different areas of the humanitarian knowledge, which guarantees a comprehensive understanding of the personal and collective reality perception, and the total human’s existence” [8, p. 82].

The individual’s predicate identification could be successfully utilized in the modern communicative space education segment, since bringing up the intellectual, creative

individual largely depends on the communicator's ability to activate the pupil's / student's psycho-mental potential, "wake up" one's hidden abilities, direct them into the natural field of this individual's intellectual skills. Though, this ability fully depends on the pedagogue's possessing the knowledge about qualifying the neuro-physiological and psycholinguistic personal specificity, about the nature of the according verbal and non-verbal markers, which, if identified clearly, would make it possible to objectively reconstruct the object's (pupil's / student's) behavioral dominants, and, as a result, guarantee establishing harmonious interaction based on the ecological and maximally correct suggestion. On top of that, NLP's techniques can also be utilized to optimize pupils' / students' mnemonic processes, which, accordingly, enhance their overall intellectual potential and strategic perceptive dynamics. Spelling and associative memorization, which are based on channel (representative) activation, are the most common of such techniques. Thus, spelling as a literate writing technique maximizes the visual (V) fixation of the external or externalized (V^e) stimulus in its positive formalization (the priority goes to placing the stimulus in the upper left part, since the visual constructing fact is connected with this direction), involving the comfortable submodalities (i.e., visual ones (color, letters size, font, etc.), or additionally using the anchoring technique (see 4, 5, 17). After that, it is offered to perform the graphic and auditory fixation of the stimulus causing difficulties in being correctly remembered. The representative systems activation also serves as a base for associative memorization, which is, firstly, based on the well-known fact of the short-term memory "being comfortable" with simultaneously processing 7 ± 2 information segments (see works by J. Miller), as well as on the internal speech systems activation (A^i), graphic fixation of the fragment being memorized (K^e), its internal visualization (V^i_k) and the associative background, which provides the maximum mnemonic effect due to the perception processes multi-channel fixation. In addition to the above-mentioned techniques, special attention has to be paid to incongruity defining, reframing, submodal editing and others ones aimed at optimizing the communicative processes.

Ergo, the article highlights the scientific essence, conceptual provisions and applied nature of the new creative direction of Neuro-Linguistic Programming, which, when utilized in the practice of teaching and the professional communicators' direct activities, enables both the end-to-end modern communicative space empathization in all its discursive practices diversity, and creating the ecologic suggestive contexts with predicted perception. On top of that, it provides a description of NLP's techniques which are relevant to be used in the educational segment, and are aimed at optimizing the mnemonic dynamics as the educational process component. The prospect of further research lies within expanding the essential Metamodel and Milton-model components and verifying their effectiveness in the modern poly-genre interactivity, which would empower the theoretical foundations and practical possibilities of such linguistic areas as Communicative and Suggestive Linguistics, Psycho- and Pragmalinguistics, Discoursology etc.

The article deals with researching the theoretic grounds and practical opportunities of the brand new Neuro-Linguistic Programming (NLP) science within its projection onto the need to both correct the modern communicative space's aggressive, manipulative tendencies, and discover the ecological mechanisms of empathic interactions. Utilizing the NLP basic ideas and techniques allows not only to harmonize the individual within the complex of one's psychomental, neurophysiologic, socio-genetic and other basic elements, but also to establish the natural empathy in the poly-oriented interactive processes paradigm. Within the modern discourse space, special attention has to be paid to the following NLP elements: 1) reconstruction of the Language Metamodel parameters renders it possible to identify the

individual's problematic conditions, which also has to be a part of the modern professional communicator's arsenal; 2) Milton-model identification, which makes it possible to profile the individual and collective addressee, ensuring the empathic communication dominant establishment, and allowing to correctly influence the interlocutors; 3) individual's typological qualification, which consists of the verbal and non-verbal perception markers, thus allowing to "recognize" the interlocutor through the one's verbal behavior peculiarities, and psychomental priorities, which, in its turn, maximizes the emphatic or destructive effects; 4) NLP technologic apparatus, including the spelling technique, which allows to optimize the perception characteristics during the educational processes considering the neurophysiologic processes activation. Utilizing the aforementioned allows both to carry out the predictable influence onto the potential recipient, and to maximally adhere to the empathic text and discourse modeling strategies, avoiding the communicative destructions.

Література

1. *Алдер Х.* НЛП: современные психотехнологии. СПб. : Питер, 2000. 160 с.
2. *Асмолов А.Г.* Психология личности: Учебник. М. : Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
3. *Бакиров А.* Базовые пресуппозиции – весело о важном, или С чего начинается НЛП. *Вестник НЛП. Современная практическая психология.* Москва. 2000. Вип. 2. С. 11 – 57.
4. *Бэндлер Р., Гриндер Д.* Структура магии. СПб.: Белый кролик, 1996. 496 с.
5. *Дилтс Р.* Моделирование с помощью НЛП. СПб.: Питер, 2000. 288 с.
6. *Джейкобс Ч. С.* Нейроменеджмент. Киев : Companion Group, 2010. 208 с.
7. *Калмиков Г.* Дискурсивні практики як компоненти професійно-мовленнєвої діяльності психологів. *Психолінгвістика.* Переяслав-Хмельницький. 2016. Вип. 20. С. 98 – 111.
8. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 324 с.
9. *Кутуза Н. В.* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 648 с.
10. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП. Челябинск : Версия, 1997. –256 с.
11. *Олдер Г., Хэзер Б.* НЛП. Вводный курс. Полное практическое руководство. К. : София, 2000. 224 с.
12. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
13. *Смит С.* Жесткая книга о том, как убедить, загипнотизировать, заставить кого угодно. Маленькая книга сильнейших примов гипноза и воздействия. М.: АСТ, 2010. 224с.
14. *Стернин И. А.* Введение в речевое воздействие. Воронеж: Кварта, 2001. 252с.
15. *Экман П.* Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. СПб.: Питер, 2010. 304 с.
16. *Dilts R.* What is NLP? Режим доступу: http://www.nlpu.com/NLPU_WhatIsNLP.html
17. *Kovalevska A. V.* Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. *Записки з українського мовознавства.* 2018. Одеса. Вип. 25. С. 236 – 248. doi: 10.18524/2414-0627.2018.25.141382
18. NLP Presuppositions. Режим доступу: <http://www.mymotivational-nlp.com/nlp-presuppositions>.

Referenses

1. Alder, H. (2000), *NLP: sovremennye psihotehnologii* [*NLP: Modern Psychotechnologies*], Saint Petersburg, Russian Federation: Piter.
2. Asmolov, A. G. (1990), *Psihologija lichnosti* [*Psychology of Personality*], Moscow, Russian Federation: MSI Publishing House.
3. Bandler, R. & Grinder D. (1996), *Struktura magii* [*Structure of Magic*], Saint Petersburg, Russian Federation: Belyj Krolik.
4. Bakirov A. (2000), *Bazovye presuppozicii – veselo o vazhnom, ili S chego nachinaetsja NLP* [*Basic Presuppositions: Fun about Important, or What Does NLP Start With*], Vestnik NLP. Sovremennaja prakticheskaja psihologija, 2, pp. 11 – 57.
5. Dilts, R. (2000), *Modelirovanie s pomoshh'ju NLP* [*Modeling with NLP*], Saint Petersburg, Russian Federation: Piter.
6. Jacobs, Ch. S. (2010), *Nejromenedzhment* [*Neuromanagement*], Kyiv, Ukraine: Companion Group.
7. Kalmykov, G. (2016), *Dyskursyvni praktyky jak komponenty profesijnomovlennjevoji dijajlnosti psykhologhiv* [*Discursive Practices as the Psychologists' Professional-Speech Activity Components*], Psycholinguistics, 20, pp. 98 – 111.
8. Kovalevska, T. Y. (2001), *Komunikatyvni aspekty nejrolinghivistychnogho proghramuvannja* [*Communicative Aspects of Neurolinguistic Programming*], Odesa, Ukraine: Astroprynt.
9. Kutuza, N. V. (2018), *Komunikatyvna sughestija v reklamnomu dyskursi: psykholinghivistychnyj aspekt* [*Communicative Suggestion in Advertising Discourse: Psycholinguistic Aspect*], Kyiv, Ukraine: Vydavnychyj dim Dmytra Buragho.
10. O'Connor, J., & Seymour, J. (1997), *Vvedenie v NLP* [*Introducing NLP*], Cheljabinsk, Russian Federation: Versija.
11. Alder, H. & Heather B. (2000), *NLP. Polnoe prakticheskoe rukovodstvo* [*NLP. A Complete Introduction*], Kyiv, Ukraine: Sofija.
12. Selivanova, O. (2010), *Linghivistychna encyklopedija* [*Linguistic Encyclopedia*], Poltava, Ukraine: Dovkillja- K.
13. Smith S. (2010), *Zhestkaja kniga o tom, kak ubedit', zagipnotizirovat', zastavit' kogo ugodno. Malen'kaja kniga sil'nejshih primov gipnoza i vozdejstvija* [*Tough Book on How to Convince, Hypnotize, Force Anyone. Small Book of the Strongest Methods of Hypnosis and Influence*], Moscow, Russian Federation: AST.
14. Sternin, I. A. (2001), *Vvedenie v rechevoe vozdejstvie* [*Introduction into Speech Influence*], Voronezh, Russian Federation: Kvarta.
15. Ekman, P. (2010), *Psihologija lzhi. Obmani menja, esli smozhesh'* [*Psychology of Lies. Lie to Me if You Can*], Saint Petersburg, Russian Federation: Piter.
16. Dilts, R. (n.d.) *What is NLP?* Retrieved November 15, 2018, from Robert B. Dilts' NLP University website, http://www.nlpu.com/NLPU_WhatIsNLP.html
17. Kovalevska, A. V. (2018), *Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm*, Zapysky z ukrainskogo movoznavstva, 25, pp. 236 – 248. doi: 10.18524/2414-0627.2018.25.141382
18. *NLP Presuppositions*. (n.d.). Retrieved November 15, 2018, from NLP – Motivational website, <http://www.mymotivational-nlp.com/nlp-presuppositions>.

Т. Ю. Ковалевская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

А. В. Ковалевская,

*Одесский региональный института государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины,
кафедра проектного менеджмента*

ТЕХНОЛОГИИ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ: ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена рассмотрению теоретических основ и практических возможностей новой гуманитарной парадигмы нейролингвистического программирования в проекции на необходимость коррекции агрессивных, манипулятивных тенденций современного коммуникативного пространства и одновременно – обнаружение экологических механизмов эмпатических интеракций.

Ключевые слова: нейролингвистическое программирование, Милтон-модель, влияние, эмпатия, коммуникация.

Т. Ю. Ковалевська,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови;*

А. В. Ковалевська,

*Одеський регіональний інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
кафедра проектного менеджменту*

ТЕХНОЛОГІЇ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ: ПРИОРИТЕТНІ НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвчено розгляду теоретичних підвалин та практичних можливостей новітньої гуманітарної парадигми нейролінгвістичного програмування (НЛП) у проекції на необхідність корекції агресивних, маніпулятивних тенденцій сучасного комунікативного простору та водночас – віднайдення екологічних механізмів емпатичних інтеракцій.

Застосування основних ідей, технік і технологій НЛП уможлиблює не лише гармонізацію особистості в усьому комплексі її психоментальних, нейрофізіологічних, соціо-генетичних та інших базових складників, а й сприяє встановленню природної емпатії у віялі поліорієнтованих інтерактивних процесів. У сучасному дискурсивному просторі на особливу увагу заслуговують такі складники нейролінгвістичного програмування, як 1) Милтон-модельна ідентифікація, що уможлиблює профілювання (вербально-невербальний контур) індивідуально-колективного адресата, забезпечуючи встановлення емпатичної доміанти спілкування та надаючи змогу коректного впливу на співрозмовників завдяки ознайомленню із систематикою та внутрішньою механікою мовних сугестогенів; 2) технологічний апарат НЛП, зокрема техніка спелінгу, завдяки якій досягається оптимізація сприйняття і мнемічних характеристик у процесах навчання з огляду на активацію нейрофізіологічних процесів; 3) типологічна кваліфікація особистості, яка містить вербальні та невербальні маркери представників

візуального, аудіального і кінестетичного типів, що відповідно уможлиблює «розпізнавання» співрозмовника через особливості його мовленнєвої поведінки, психоментальні пріоритети та комплекс невербальних ознак, що, у свою чергу, максималізує емпатичні або ж (залежно від стратегічного завдання комунікатора) деструктивні ефекти; 4) реконструкція т. зв. метамодельних параметрів мовлення уможлиблює ідентифікацію проблемних станів особистості, що теж має бути в арсеналі сучасного професійного комунікатора.

Використання зазначених та низки інших технік і технологій НЛП дає змогу, з одного боку, здійснювати прогнозований вплив на потенційного реципієнта, з іншого – максимально дотримуватися коректних, емпатичних стратегій текстового і дискурсивного моделювання, уникаючи комунікативних деструкцій. Дієвість зазначеного напрямку доведено представниками Одеської школи сугестивної лінгвістики у низці докторських і кандидатських дисертацій (Н.Кутуза, С.Бронікова, О.Яковлева, А.Ковалевська, І.Лакомська, М.Столяр, О. Щербак та ін.), що визначає доцільність подальшого опрацювання зазначеного напрямку у проекції на актуальний спектр поліжанрових дискурсів.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, Мілтон-модель, вплив, емпатія, комунікація.

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

- Бабелюк О. А., Марчишина А. А.**
Концепція гендерної ідентичності у постмодерністському тексті:
варіації на тему самототожності 4
- Бибик С. П.**
Термінологічний апарат сучасної лінгвостилістики
в дзеркалі видання «Записки з українського мовознавства» 11
- Навальна М. І.**
Субстандартна лексика в мові інтернет-видання «Українська правда» 18
- Вегеш А. І.**
Роль кольору в романі Сергія Жадана «Інтернат» 27
- Зоріна Ю. В.**
В. Стус: синтаксичні інновації в поетичному мовленні 36
- Інишкова І. О., Інишков А. Є.**
Кольорова палітра середньовіччя 42
- Коляда-Березовська Т. Ф.**
Лінгвокраїнознавча компетенція іноземних студентів
у парадигмі поезії Ліни Костенко 48
- Немировська О. Ф.**
Заголовок як засіб розкриття авторської концепції
в жанрі історичної прози 55
- Панченко В. А.**
Стилістичний портрет сучасної пісні 62
- Староста О. І.**
Концептосфера світу природи в ліриці В. Самійленка:
космічний, планетарний та національний локуси 67
- Чорна О. Ю.**
Означальний простір сакрального центру українських колядок
(світове дерево – церква) 77
- Jubaili Murad.**
'Us vs Them' rhetoric of LEAVE newspapers
in the build-up to Brexit referendum 87

СОЦІОЛІНГВІСТИКА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

- Бондаренко І. П., Кобелянська О. І., Семенко С. М.**
Процес становлення української мови як державної
в контексті історичного досвіду Кореї та Японії 97

Фаріон І. Д.	Ліберально-гібридна модель мовного питання в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»	109
Брага І. І.	Етномовна ідентифікація носіїв суржику	119
Гайдук Н. А.	Мовна картина світу як складова частина національної культури	128
Голоцукова Ю. О.	Суржикізація сучасної української мови	136
Кайдаш А. М.	Вербалізація соціальної ролі жінки в сучасному художньому тексті	144
Комов О. В.	Стилістичні особливості гендерного українського мовлення в комп'ютерному дискурсі	153
Кудлай В. О.	Формування цифрової грамотності особистості в сучасному інформаційному просторі	160
Мартінек С. В.	Опозиція світлий – темний: до питання про універсальність мовної концептуалізації	168
Стойкова Г. Г.	Мовна стійкість в Україні: основні аспекти	178
Філіппова Н. М.	Концептуальні цінності і пріоритети: стабільність <i>versus</i> змінність (на матеріалі деформованих паремій)	186
Южакова О. І.	Спотворювання орфоепічних та акцентуаційних норм української мови як шлях до її суржикізації (на підставі мовознавчих праць С. Караванського)	193

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Загнітко А. П.	Комуникативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час Ведмедика Волдо	203
Бігунова Н. О.	Позитивна оцінка як засіб маніпуляції співрозмовником (на матеріалі англійськомовного літературного художнього дискурсу)	217
Кондратенко Н. В.	Вербальна агресія у спілкуванні в соціальних мережах: актуалізація етнічних гетеростереотипів	227

Кутуза Н. В.	Гіпноіндуктори впливової формули позитивації в комерційному рекламному дискурсі	233
Морозова О.І., Шувасєва А.О.	Лінгвістичний аналіз наратива (на прикладі історій про особистий досвід бенефіціантів благодійних організацій)	242
Науменко Л. П., Білас Л. М.	Мовні засоби реалізації риторичних стратегій бізнес-комунікації та їх кореляція із зонами впливу людини	249
Шабат-Савка С. Т.	Нечленовані комунікати як маркери інтенцій адресата: діалогічний дискурс	260
Яковлєва О. В.	Невербальні коди обрядового дискурсу на матеріалі календарного циклу різдвяних свят українців	269
Бабій Ю.Б.	Дистрибутивність сучасного політичного дискурсу (на основі векторної моделі Word2VEK Word Embeddings APM НДК)	279
Гридюшко О. О.	Персуазивні тактики критисайзингу в електоральному дискурсі України й Німеччини (контрастивний аспект)	285
Лакомська І. В.	Контамінація фразеологічних одиниць у газетних заголовках: впливовий аспект	295
Романченко А. П.	Типологія мовних особистостей у психолінгвістиці та патопсихолінгвістиці	302
Серебрич А. В.	Лінгвістичні й екстралінгвістичні складники недільної проповіді	310
Славінська М.С.	Специфічні стратегії й тактики впливу соціальної реклами	320
Слишинська Г. М.	Повтор як один із ключових факторів вербального впливу (на матеріалі адвокатських промов)	327
Труба Г. М.	Нейролінгвістичні дослідження у методиці викладання української мови як іноземної	336
Щербак О. В.	Адресант у комерційній телерекламі: вербальне маркування, семіотичні функції та впливовий потенціал	342
Kovalevska T.Yu., Kovalevska A.V.	Neuro-linguistic programming conceptual basis and perspective technologies	351

CONTENTS

LINGUISTICS OF TEXT

- Babelyuk O. A. , Marchyshyna A. A.**
Gender identity conception in postmodernist text: variations of selfness 4
- Bybyk S. P.**
Terminological apparatus of modern linguistics
in the mirror of the edition «Notes on Ukrainian Language Knowledge» 11
- Navalna M. I.**
Substandard vocabulary in language of Internet-edition «Ukrainska Pravda» 18
- Vehesh A. I.**
Role of color in the novel «Boarding School» by Serhiy Zhadan 27
- Zorina Yu. V.**
V. Stus: syntactic innovations in the poetry 36
- Inshakova I. O., Inshakov A. E.**
Color palette of the Middle Ages 42
- Kolyada-Berezovska T. F.**
Linguistechological competence foreign students
in the paradigm of poetry Lines Kostenko 48
- Niemirovskaja A. F.**
The title as manner of expressing of the author's conception
in genre of the historical prose 55
- Panchenko V. A.**
Stylistic portrait of contemporary song 62
- Starosta O. I.**
The concept sphere of natural world in Volodymyr Samiilenko's lyrics:
space, planetary and national locuses 67
- Chorna O. Yu.**
Attributive space of the sacred center of Ukrainian Christmas carols
(world tree – church) 77
- Jubaili Murad.**
'Us vs Them' rhetoric of LEAVE newspapers
in the build-up to Brexit referendum 87

SOCIOLINGUISTICS COGNITIVE LINGUISTICS

- Bondarenko I. P., Kobelyanska O. I. , Semenko S. M.**
Process the Ukrainian becoming an official language against
the historical background of Korea and Japan 97
- Farion I. D.**
Liberal-hybrid model of language issue in the law of Ukraine
«On ensuring the functioning of Ukrainian language as a state language» 109

Braha I. I.	Ethnolinguistic identification of the surzhyk speakers	119
Gaiduk N. A.	Language picture of the world as a part of national culture	128
Holocukova Yu. O.	Surzhikizatsiya of modern Ukrainian language	136
Kaidash A. M.	Veralization of a woman's social role in the modern belles-lettres style text	144
Komov O. V.	Stylistic features of the gender Ukrainian broadcasting are in computer communication	153
Kudlai V. O.	Formation of digital literacy in the modern information space	160
Martinek S. V.	The opposition of <i>light</i> and <i>dark</i> : to the issue on the universality of linguistic conceptualization	168
Stoikova G. G.	The main aspects concerning the language stability in Ukraine	178
Filippova N. M.	Conceptual values and priorities: stability <i>versus</i> changes (based on deformed proverbs)	186
Yuzhakova O. I.	Distortion of orthoepic and accentuation standards as the way to replace the Ukrainian language by Ukrainian-Russian dialect (on the basis of linguistic studies by S. Karavanskyi)	193

SUGGESTIVE LINGUISTICS COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Zahnitko A. P.	Communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations: the Waldo moment	203
Bigunova N. A.	Positive evaluation as a means of manipulation of an interlocutor (on the samples from english literary artistic discourse)	217
Kondratenko N. V.	Verbal aggression in communication in social networks: actualization of ethnic heterostereotypes	227
Kutuza N. V.	Hypnoinductors of an exposure formula positivation in commercial advertising discourse	233

Morozova O. I., Shuvajeva A.O.	
Linguistic analysis of narrative (a case study of life stories of children's charity beneficiaries)	242
Naumenko L. P., Bilas L. M.	
Language means of realization of rhetorical strategies of business-communication and their correlation with zones of influence of a human being	249
Shabat-Savka S. T.	
Non-parceled communicates as markers of the addressee's intentions: dialogic discourse	260
Yakovleva O. V.	
Nonverbal codes of ritual discourse on the material of the calendar cycle of Christmas holidays of Ukrainians	269
Babii Y. B.	
Distributivity of the modern political discourse: comparable aspect (on the ground of vector model Word2vec word embeddings ARM NDK)	279
Grydyushko O. O.	
Discursive criticising tactics in the electoral discourse of Germany and Ukraine (a contrastive perspective)	285
Lakomska I. V.	
Contamination of phraseological units in the newspaper headlines: suggestive aspect	295
Romancenکو A. P.	
Typology of language personality in psycholinguistics and psychopatholinguistics	302
Serebrych A. V.	
Linguistic and extralinguistic constituents of Sunday sermon	310
Slavinska M. S.	
Specific strategies and tactics of influence of social advertisement	320
Slishinska G. M.	
Repeat as one of the key factors of verbal influence (on material of advocate professionals)	327
Truba H. M.	
Neurolinguistic research in the methodology of teaching the Ukrainian language as a foreign	336
Shcherbak O. V.	
Address in commercial tv advertisement: verbal marking, semiotic functions and impact potential	342
Kovalevska T.Yu, Kovalevska A.V.	
Neuro-linguistic programming conceptual basis and perspective technologies	351

З-324

Записки з українського мовознавства: Вип. 26. У 2-х томах. Т. 2 : Зб. наук. праць
= Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 26. Vol. 2 / Головний ред.
Т. Ю. Ковалевська. Одеса : «ПолиПринт», 2019. 370 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 26

Том 2

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 26

Volume 2

Головний редактор **Т. Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 15.08.2019.
Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 28,7
Тираж 300 прим. Зам. № 32/08.

Адреса редакції:
Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058.
Тел.: (0482) 776-14-80
E-mail: kafukrmoaonu@ukr.net

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», г. Одесса, ул. Ак. Королева, 33.
Тел.: (048) 794-64-50
E-mail: info@poliprint.od.ua